

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1968

1969

AZ ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1968—1969

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1968—1969

BUDAPEST, 1971

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG
BÉLLEY PÁL
HARASZTHY GYULA
KERESZTURY DEZSŐ

FELELŐS SZERKESZTŐ
DEZSÉNYI BÉLA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
M. GÖNCZY ILONA
és
JUHÁSZ LÁSZLÓNÉ

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS — INHALT

TABLE DES MATIÈRES

I. Az OSZK 1968 – 1969-ben

Az Országos Széchényi Könyvtár 1968 – 1969. évi működése	9
Деятельность Государственной библиотеки им. Сечени в 1968 – 1969 гг.	45
Report on the activity of the National Széchényi Library in 1968 – 1969	49

II. Az OSZK történetéből

Berlász Jenő: Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt? Az értelmiség jelentőségének felismerése	55
Wie Graf Ferenc Széchényi die Nationalbibliothek propagierte. Beitrag zur Bedeutung der Intellektuellen in Ungarn am Anfang des XIX. Jahrhunderts	83
Dezsényi Béla: Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között	85
Probleme der Bestandsentwicklung nach dem ersten Weltkrieg	157
Pukánszky Kálmár Jolán: Az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteménye ...	159
Die Apponyi-Sammlung der Széchényi-Nationalbibliothek	170
Kovács Ilona: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége 1936 – 1944	171
Die wissenschaftliche Tätigkeit und die Veröffentlichungen der Széchényi-Nationalbibliothek 1936 – 1944	183
Horváth Viktor: Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai	185
Die Veröffentlichungen der Széchényi-Nationalbibliothek	203

III. Az OSZK munkáiból

Borsa Gedeon: Legújabbban előkerült XVI. századi magyarországi, illetve magyar nyelvű nyomtatványok	207
Neu aufgefundene ungarländische bzw. ungarisch gedruckte Bücher des XVI. Jahrhunderts	215
Fazakas József: Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I – III. kötetéhez. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő, bibliográfiailag még le nem írt régi magyar nyomtatványok. (6. közlemény.)	217
Nachträge zu den Bänden I – III der „Régi Magyar Könyvtár“ (Alte Ungarische Bibliothek) von Károly Szabó. Bibliographisch bisher unbeschriebene alte ungarische Drucke in der Széchényi-Nationalbibliothek. (6. Folge.)	230
Berczeliné Monori Erzsébet: Ismeretlen Arany- és Petőfi-kézirat az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeiben	231
Unbekannte Arany- und Petőfi-Handschriften in den Sammlungen der Széchényi-Nationalbibliothek	238

<i>Faragó Lászlóné</i> : A katalógusgondozás elemzése	239
Analysis of catalogue-maintenance	245
<i>Gombocz István</i> : A nemzetközi kiadványcsere gazdasági vonatkozásai. Előzetes jelentés	247
Economic aspects of the international exchange of publications	266
<i>Takács Menyhért</i> : A bibliográfiai hivatkozások, a cikk-kivonatok (analízisek), a szerzői összefoglalások és szabványosításuk	267
Bibliographische Hinweise, Artikelanalysen, Autorenresümeees und ihre Normung	278
<i>V. Windisch Éva</i> : Szabadpolcos történettudományi kézikönyvtár szerkesztésének néhány kérdéséről	280
Über einige Fragen der Zusammenstellung einer Freihandbibliothek für Geschichtswissenschaft	293

IV. Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>Dán Róbert</i> : A szombatos kalendárium	297
The Sabbatarian Calendar	303
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : A Magyar Kamara és a könyvek	305
Die Ungarische Hofkammer zu Preßburg und das ungarische Buchwesen im XVI–XVIII. Jahrhundert	315
<i>Kelecsényi Akos</i> : Literáti Nemes Sámuel útinaplója	317
A travel diary by Sámuel Literáti Nemes	330
<i>Kozocsa Sándor</i> : A Kármán József kiadások története. (Az író születésének 200. évfordulójára.)	331
L'histoire des éditions des ouvrages de József Kármán	336
<i>Miklóssy János</i> : Petőfi kortese, Vajda János barátja	337
Ein Stimmenwerber für Petőfi, ein Freund János Vajda's	346
<i>Indali György</i> : Kölsönkönyvtárak és olvasóköri hazánkban az abszolutizmus idején	347
Leihbibliotheken und Lesezirkel in Ungarn zur Zeit des Absolutismus	359
<i>Batári Gyula</i> : Az első magyar ipari folyóirat, Joó János „Hétlapok”-ja	361
Die erste ungarische Gewerbezeitschrift, die „Hétlapok” János Joó's	372
<i>Urošević Danilo</i> : A könyvek, újságok, folyóiratok és olvasóköri fejlődése a magyarországi bunyevácoknál a XIX. század második felében	373
Die Entstehung von Büchern, Zeitungen, Zeitschriften und Lesezirkeln bei den ungarländischen Bunjevazen in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts	382
<i>Krúdy Zsuzsa</i> : Egy régi fénykép hátára	384
Erinnerungen an meinen Vater, Gyula Krúdy	389
<i>Markovits Györgyi</i> : Két „elsüllyedt” irodalmi folyóirat	390
Deux revues littéraires „englouties”	398
<i>Vékony Margit</i> : Az első magyar könyvtárosnő, Pikler Blanka	399
La première bibliothécaire hongroise, Blanka Pikler	415
<i>Pergel Ferenc</i> : A Magyar Csillag (1941–1944)	417
Magyar Csillag, 1941–1944	435

I.

A Z O S Z K 1968—1969 - B E N

Az Országos Széchényi Könyvtár 1968—1969. évi működése

Az Országos Széchényi Könyvtár 1967—1969. évi feladatterve eredeti tervezés szerint zárószakasza kívánt lenni a Budavári Palotába való felköltözés előkészületeinek. Ennek megfelelően a munka középpontjában azok a rekonstrukciós feladatok állottak, amelyek előfeltételei voltak könyvtárunk új elhelyezésbe való költözésének. A terv egészében való végrehajtására azonban sor nem kerülhetett, mert a Gazdasági Bizottság azon határozata, mely 1968 nyarán az új épületbe való beköltözés idejét a tervezettnél jóval későbbre, 1975-re ütemezte be, szükségszerűen a feladattervet is módosította.

Ezt megelőzően a könyvtár vezetése 1969 második felében felmérte a rekonstrukciós munkák helyzetét, és annak figyelembevételével — a többéves provizóriumra tekintettel — a felkészülési munkákat lelassította, és a súlypontot azoknak a legfontosabb feladatoknak megoldására helyezte át, melyek addig kényszerűen háttérben voltak.

Az 1968—1969. évek másik jelentős eseménye az volt, hogy több évtizedes sürgetés után megteremtődtek a Hírlaptár magyar hírlapállománya restaurálásának feltételei. Az állományrevíziós felmérés lehetőséget adott az elvégzendő munka nagyságának számszerű feltárására, az 1968. év pedig a feladatok személyi és dologi szükségleteinek kimunkálására, valamint a legmegfelelőbbnek tartott eljárások kiválasztására.

E munkában a fordulópontot az ezt követő év jelentette. Főhatóságunk a tények és a szükségletek ismeretében, egyetértve az elvégzendő munka fontosságával, jelentős devizakeret juttatása útján egyidejűleg biztosította a munka technikai bázisát: az ahhoz szükséges gépi felszerelés nagyobb részét és annak személyi szükségletét. Így az 1969. év folyamán lehetőség nyílt az állományvédelmi munka keretében a restaurálás, a hírlapjavítás és kötés, a mikrofilmezés egyesített szervezete kialakításának megkezdésére.

Az új épületbe való felköltözés idejének eltolódása, a munkahelyek és a raktári férőhelyek elégtelensége már 1968-ban áthidaló megoldás keresésére kényszerítette könyvtárunkat. Ennek során közelebbi megoldásként tovább folytattuk állományunk archivális anyagának már 1967-ben megkezdett beládázását és külső raktárakba való kihelyezését, majd az állomány átrendezését és egyes gyűjteményrészeknek a külső raktárakba való áttelepítését. Távlati megoldásként pedig fel kellett vetnünk egy újabb pótépület megszerzésének szükségességét. Főhatóságunk segítségével így került azután sor a belvárosban egy kb.

3000 négyzetméteres épületrész megvásárlására. Ennek felkutatása és megszerzése az 1969. év eseménye, birtokbavétele és hasznosítása azonban csak a következő években lesz megoldható.

I. A KÖNYVTÁR GYŰJTEMÉNYI MUNKÁJA

Állománygyarapítás

Gyűjteményeink állománya az 1968–1969. évek folyamán 126 479 kötet könyvvvel, 10 295 évfolyam időszaki kiadvánnyal, 202 198 db különgyűjteményi anyaggal, együttesen 338 972 könyvtári egységgel gyarapodott.

Állománygyarapításunkat e két év folyamán több tényező határozta meg, így jellemzői is ennek megfelelően alakultak.

a) A vétel útján történő beszerzéseknél az új gazdasági mechanizmus bevezetésének átmeneti időszaka (átárazási zavarok és az abból adódott késedelmek) nehezítette 1968-ban elsősorban a külföldi beszerzéseket. A megemelt hitelkeretek azonban már 1969-ben lehetővé tették a piacon jelentkező átlagmennysiségű és -szintű hungarika-anyag beszerzését, továbbá mind hungarika, mind szak-könyvtári vonatkozásban a komoly hiánypótlást. Ezt a nemzetközi piacon egyre nagyobb számban megjelenő reprintek is elősegítették, ami gyűjtőköri politikánk számos problémájának megoldását is lehetővé tette.

Beszerzési munkánk másik meghatározója az árak — mindenekelőtt a devizás árak — szakadatlan emelkedése volt. Erről már az 1967. évi beszámolóinkban is említést tettünk (*OSZK Évkönyv 1967.* 10. l.). A könyvtárak emelkedésének ezt a folyamatosságát még világosabban érzékelteti az 1968. és 1969. év szembeállítására egyrészt a vásárolt kötetek, másrészt az erre felhasznált hitelek tekintetében. 1968-ban 3752 kötetet 832 291 Ft-ért vásároltunk, 1969-ben 3827 kötetért 1 935 909 Ft vételárat fizettünk. Ma egy külföldi könyv könyvtárunknak átlagosan 957 Ft-jába kerül. Ez a viszonylag magas árszint persze abból adódik, hogy a könyvtárunk által vásárolt anyagban igen magas a legdrágább kiadványok, a lexikonok, bibliográfiák, kézikönyvek stb. aránya.

b) Jelentős eltérés mutatkozott — az előző évekhez viszonyítottnan — az ajándék címen állományba vett anyag mennyiségében (1965–1966-ban 30 184, 1968–1969-ben 80 478 darab). Ez mintegy 64%-ában a Könyvelosztótól közel egy évtizeddel ezelőtt másodpéldányként átvett könyvanyagból adódott, melynek azonosítására és állományba vételére csak az 1967–1969. években került sor (1967-ben 20 047, 1968–1969-ben 50 921 kötetet vettek állományba). Ennek mennyiségét tovább emelték azok a kataszteri térképek, amelyeket állományunk kiegészítésére az Országos Földügyi és Térképészeti Hivataltól vett át Térkép-tárunk.

c) Időszaki kiadványaink állományi hiányainak mikrofilm útján való pótlására ezekben az években is eredményesen használtuk azokat a mikrofilmcsere-megállapodásokat, melyeket külföldi vonatkozásban már régebben a jugoszláviai Matica Sprska és a csehszlovákiai Matica Slovenska könyvtáraival, 1969 folyamán pedig a belgrádi Szerb Nemzeti Könyvtárral kötöttünk. Ennek során külföldről 27 276 mikrofilmkocka anyagot kaptunk, viszonzásaként pedig 25 761 kocka mikrofilmet küldtünk. Hasonló együttműködést alakított ki Hírlaptárunk

hazai viszonylatban a Debreceni Egyetemi Könyvtárral, Szegeden az egyetemi és a városi könyvtárakkal, 1969-től pedig az Országgyűlési Könyvtárral és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral.

d) Végül említenünk kell azt a pozitív irányú változást, ami a kéziratok vételénél jelentkezett annak eredményeként, hogy 1969-től Kézirattárunk is minőségi — a vételi lehetőségektől függően kevesebb, de válogatottabb és értékesebb — gyarapítására törekedett. A kéziratok 1969. évi vételénél a csökkenésnek ez a magyarázata.

A minőségi szempontok érvényesítésével függ össze, hogy e két év beszerzéseivel jelentősen növekedett nemzeti könyvtárunk állományának belső értéke.

Jelentősebb szerzeményeink között n. *Aradi* Kálmán régi magyar ex libris gyűjteményét (323 eredeti könyvjegy és 164 fotómásolat), n. *Lamotte* Károly (Budapest történetére vonatkozó páratlan gazdagságú gyűjteményének) könyvhagyatékát és a n. *Waldapfel* József egyetemi tanár magánkönyvtárából vásárolt irodalomtörténeti gyűjteményt említjük.

Az utolsó évek egyik legjelentősebb RMK-szerzeménye volt *Decsi* Gáspár: *Az utolsó üdöben egynéhány regnáló bűnökről való prédikációk ...* c. munkájának első kiadása (Debrecen, 1582, RMK I. 189). E nyomtatványnak eddig csak az a második világháború alatt eltűnt sárospataki példánya volt ismeretes, amely a műnek első három ívét és az előbeszédet tartalmazta. Az általunk vásárolt, jó állapotban levő példány majdnem teljes, mindössze 5 levele hiányzik.

Igen jelentős az a dokumentumanyag, amellyel Kézirattárunk lett gazdagabb. Államközi csere útján került hozzánk a *Várkonyi-Amade* kódex (1736) és a *Döbrentei*-hagyaték. *Brassai* Sámuel 26 levelét ajándékba kaptuk, *Bezerédy* Zsigmond 1665-ből való útinaplóját, egy *Lórántffy* Zsuzsánna autográf rájegyzésével ellátott iratot, 85 darab kiadatlan *Mikszáth*-kéziratot, ill. dokumentumot és 40 darab kiadatlan *Zichy* Mihály-levelet vétel útján szereztünk meg.

A zenei kéziratok közül *Kodály* Zoltán két kiadatlan kéziratát: *Allegro moderato*, 1904. és a *Sírfelirat* c. zongoradarab első fogalmazványát említjük meg.

Állománygyarapodásunk további értékes tételei között van az a 300 darabot tartalmazó díszletterv-gyűjtemény, amelyet *Fülöp* Zoltántól vásároltunk, az *Oláh* Gusztáv hagyatékából származó 273 díszlet- és 712 jelmezterv, valamint *Cantelli di Vignola* 1686-ból származó *Ungheria* és *Transilvania* c. metszetes térképei.

Az időszaki kiadványoknál elsősorban hiánykiegészítésre törekedtünk. Külföldről antikvár vételben szereztük meg pl. a nagyszebeni kiadású *Verhandlungs-Protokolle über Sitzungen d. sächsischen Universität (u. der Siebenrichter)* állományunkból hiányzó 1861–1885. évi köteteit és reprint-kiadásban a *The Slavonic and East European Review* egyes évfolyamait.

E helyen adunk számot a leendő várbeli kézikönyvtárak terén végzett munkánkról is, miután azok építésének középpontjában anyaguk beszerzése állott. Szerzeményezésük az előírt ütemezésnek megfelelő volt. E téren azonban már számításba kellett vennünk azt, hogy használatba adásuk — az építkezés elhúzódásából következően — a tervezettnél jóval későbbre halasztódik.

Az 1969. év végéig elért eredmény az, hogy a tervezett könyv- és folyóirat-mennyiségnek (számolva az idő eltolódásából következő későbbi selejtezéssel is) közel 70 százaléka együtt van. Így ha olvasótermeinket, 1969 végén nyitottuk volna meg, mintegy 53 000 kötetes szabadpolcos kézikönyvtárral rendelkeznénk.

Folyamatos volt a beszerzett könyvek és folyóiratok kötetése. A kötésre váró mintegy 30 000 kötetből 1969 végére 16 000 készült el. Azt is előrelépésnek tekintjük, hogy kézikönyvtáraink eddig összehozott anyagának áttekinthető felállítására a korábbi zsúfolt raktározás után 1968-ban sikerült egy külön raktár-részt biztosítani, azt 1969-ben kibővíteni, majd anyagának átrendezését megkezdeni. Külön is említést érdemel, hogy a kézikönyvtárak katalógusai részben már elkészültek, és ez években is folytatódott az azokat kiegészítő adattárak összeállítása.

Állománygyarapítási helyzetjelentésünk kapcsán két szervezeti változást kell regisztrálnunk: 1. 1968 utolsó negyedében a Gyarapítási Osztálynál egyesítettük a könyvek és az időszaki kiadványok szerzeményezését; 2. a gyűjtőköri kooperáció megszervezése során könyvtárunk mint illetékes szakkönyvtár létrehozta a magyar irodalomtörténet és a magyar történettudomány kooperációs bizottságait. Az elsőnek dr. *Dezsényi Béla* kandidátus, főosztályvezető, a másodiknak V. dr. *Windisch Éva* tud. főmunkatárs lett az elnöke.

Állománygyarapodásunk számszerű adatait az 1–5. táblázatok tartalmazzák.

Feldolgozó munka, katalógusok

Kiemelt munkaként mindkét évben a katalógusok rekonstrukciójának folytatása szerepelt. E munkák súlypontját a szolgálati betűrendes katalógus és a szakkatalógus alkotta, hogy könyvtárunknak a belső adatszolgáltatáshoz mielőbb teljes értékű apparátusa legyen.

a) A szolgálati betűrendes katalógusban a rekonstruált rész 1969 végén meghaladta az 1 168 000 cédulát. A sorozati jelzeteken levő művek revíziójával párhuzamosan végezték a sorozati katalógus átszerkesztését. E több évtizedes katalógus következetlenségei, de a sorozatok különleges bibliográfiai problémái is a munka során nehéz feladat elé állították a munkát végző könyvtárosokat. A sorozati katalógus mintegy 300 000 cédulájából 1969 végére 43 400-at szerkesztettek át.

b) Folytatódott az olvasói betűrendes katalógus részleges átszerkesztése is. Itt a cél a szolgálati katalógusban végzett kiigazítások átvezetése és az ún. prominens szerzők műveinek összehozása volt. Ez utóbbinak munkaállomása 1969 folyamán egy félévig szünetelt. Eddig mintegy 226 000 tétel kiigazítása történt meg és 2306 prominens név 112 250 cédulája került szerkesztésre.

c) Elvi megfontolások és gyakorlati (elsősorban a személyi állomány elégtelenségéből adódó) akadályok egyaránt befolyásolták a szakkatalógus rekonstrukciójának munkálatait. Az 1967-ben jóváhagyott, új elvi alapot jelentő változtatás után a szakkatalógusban három korszakot különítettek el. Elkészült az 1800 előtti korszak egyszerűsített átszerkesztése. Az 1801–1944 közötti korszak anyagából kb. 34 000 cédula, az 1945 utáni korszak anyagának mintegy háromnegyede, együttesen kb. 310 000 cédula átszerkesztése egyszerűsített módon történt meg. Teljes átdolgozásra egyelőre csak az 1945 utáni humán szakcsoportok kerültek. Itt a kiemelt szakokból 1969 végére 136 000 cédula revíziója készült el. Befejeződött a volt 3K/marxizmus–leninizmus és a 943.9/magyar történelem átszerkesztése, a 7/művészetek mintegy kétharmada, a 80/nyelvészet egyharmada, ugyanilyen mértékben a 92/életrajzok is, továbbá a 0 és a 9 szakokból egyes részek készültek el teljes átszerkesztéssel.

d) 1967 utolsó negyedében kezdték el újból a Hírlaptárban az 1964 végén abbahagyott cikk-katalógus betűrendes részének építését. 1968 – 1969 folyamán a munka elkészült, így a hazai folyóiratoknak ez az 1949-ben indított (mintegy 236 000 címet tartalmazó) cikk-katalógusa értékes kiegészítője könyvkatalógusainknak.

Sajnálatos hiányosság azonban az, hogy nem tudtuk megindítani a revíziót az időszaki kiadványok katalógusaiban, és hogy függőben van a különgyűjtemények katalógusainak rekonstrukciója is.

e) Komoly eredményeket értünk el a központi katalógusok rekonstrukciójában. Itt az ötvenes évekből örökölt, többször újrakezdett könyvkatalógust kellett egyesíteni és egységes szempontok szerint rendezni. 1969-ben bejeztük az 1945 utáni katalógusrészek egyesítését (1 700 000 cédula), elkülönítettük az 1945 utáni szláv katalógust (350 000 cédula). Ez utóbbinak a szerkesztése még folyamatban van, az 1945 előtti ciklus revíziójára a modern anyag átszerkesztése után kerül sor.

A feldolgozó- és katalógusmunka területén jelentősebb mozzanatként a következőket emeljük ki:

1968 folyamán:

Az addigi Könyvfeldolgozó Osztály katalógizáló és szakozó osztályokra tagozódott. Ezeken az osztályokon megtervezték a katalógusszerkesztés és -gondozás elemzésének munkamódszerét, mennyiségi és minőségi elemzést végeztek a szolgálati és olvasói betűrendes katalógusokban. A kurrens szakozási gyakorlat és a katalógusszerkesztés összhangjának biztosítására esetenkénti megbeszéléseket tartottak s rendszeresen végeztek a konvenciók kialakítását, a példatárgyűjtést és a katalógusszerkesztés szabályzatainak folyamatos összeállítását.

A Katalógus Osztály elkészítette a sorozati katalógus szerkesztésének szabályzatát és kidolgozták a cédulaszerelés és -irányítás munkarendjét.

A Térképtárban elvégezték a tár gyűjteményi határainak rögzítését a könyvtár gyűjteményeinek új elhatárolására vonatkozó határozatok alapján, a Zeneműtárban pedig elkészítették a hanglez-írási szabályzatának első tervezetét.

1969 folyamán:

Elkészült dr. *Haraszthy Gyula* és *Faragó Lászlóné* szerkesztésében az OSZK teljes katalógushálózatának elemző leírása.

A Katalógizáló Osztály elkészítette a nem zenei hangfelvételek feltárását az olvasói katalógusban, és elvégezték a korábbi években készült mikrofilmek feldolgozási tervének összeállításához a szükséges felméréseket. Az osztály ügyrendjéhez csatlakozóan elkészítették a nem folyóirat jellegű periodikák feldolgozásának és az adréma-üzemnek munkaszabályzatát. Ez utóbbi függelékeként kiadták az adréma-korrektúrák szabályzatát.

A Régi Nyomtatványok Tárában dr. *Nyireő István* ny. könyvtárigazgató külső munkatársként való bevonásával megkezdtek és nagyrészt elvégezték a könyvtár birtokában levő régi magyar ex librisek egységes feldolgozását (1006 db, melyből 564 elsőpéldány, 442 duplum).

A feldolgozó munka számszerű adatait a 6. táblázat tartalmazza.

Raktározás, állományrevízió

Könyvtárunk a Budavári Palotába való átköltözését az eredeti tervek szerint 1968-ra, a termódosítás szerint 1970-re irányozta elő. Minthogy összes helytartalékainkat már előzőleg kimerítettük, az ideiglenes megoldásként vásárolt és átépített rákospalotai pótépület szükségleteinket 1969 végéig biztosította. Így az az újabb döntés, hogy az átköltözés még tovább halasztódik, újabb áthidaló megoldás keresését tette szükségessé.

Két irányban kellett intézkedni. Egyes állományrészeket haladéktalanul ki kellett telepíteni, hogy az új gyarapodásnak helyet biztosítsunk. Ugyanakkor akciót kellett indítanunk egy újabb épület megszerzésére, hogy annak felhasználásával több évre tartalékhelyhez jussunk.

A kitelepítésre lehetőséget — már 1967-től — úgy teremtettünk, hogy raktáraink átrendezésével állományunk egyes részeit beládáztuk, és áttelepítettük a Könyvelosztó egyik peremkerületi raktárába, ill. Keszthelyre szállítottuk. A Kiscelli-kastélyba 1968 – 1969-ben 404 (eddig összesen 1350) láda könyvanyagot, Keszthelyre pedig 211 (eddig 474) láda hírlaptári anyagot telepítettünk ki. Ugyanakkor könyvállományunk müncheni szakjelzetes részét átszállítottuk a rákospalotai raktárépületbe (3632 pfm). A beládázott dokumentumok egyáltalán nem hozzáférhetők, a Rákospalotára áttelepített anyag is nehezen bocsátható az olvasók rendelkezésére.

1968 – 1969 folyamán majdnem egészében befejeződött raktári állományunk 1965-ben megkezdett revíziója. Állományellenőrzést ez években a különgyűjtemények (Kézirattár, Kisnyomtatványtár, Térképtár, Zeneműtár) végeztek, valamint a Raktári Osztály állományának rekatalogizálatlan müncheni szakjelzetes részében (463 429 könyvtári egység). Befejezetlen maradt a Kézirattár és a Raktári Osztály állományrevíziója, ahol az ellenőrzést a napi munka részeként végezték. A könyvtár 10 gyűjteményében 1969 végén az ellenőrzött állomány 4 106 235 raktári egységet tett ki. Az állományrevízió még hátralevő anyagának befejezése és zárójelentésének elkészítése 1970 feladata lett.

Állományvédelem

A magyar hírlapállomány restaurálásának napirendre tűzésével könyvtárunk munkájában kiemelt helyre kerültek az állományvédelmi feladatok.

Az alapot ehhez — amint arról már beszámoltunk (*OSZK Évkönyv 1967.* 13 – 15. l.) — az 1967-ben készített állományi felmérés és tervtanulmány, majd 1968-ban az az intézkedési terv adta meg, mely az OSZK magyar hírlapállománya restaurálása végrehajtásának lehetőségeit és módozatait rögzítette. A tervet a Művelődésügyi Minisztérium országos jelentőségű feladatként fogadta el és végrehajtásához a szükséges dologi és személyi feltételeket 1969-től biztosítani kívánta.

E munka során 1968-ban a Hírlaptárban a következő feladatokat végezték el:

— Bevezették azt a gyakorlatot, hogy a rongált állapotban levő hírlapokat csak a szükséges javítások vagy újrakötés után adják ki használatra.

— Ezzel párhuzamosan a már filmezett hírlap-sorozatoknál az eredeti helyett kötelezővé tették a mikrofilm használatát.

— Az olvasói igények figyelemmel kísérésével megkezdtek az ún. állományvédelmi-kataszter készítését, mely előírja a köttetés és javítás sorrendjét, minő-

síti állapotuknak megfelelően az egyes köteteket és megjelöli a védett v. használati példányokat.

— Elkészítették az 1969-ben meginduló hírlap-állományvédelmi munkák tervezetét.

Az 1969. évi feladat a hírlapállomány restaurálási programjának kialakítása, anyagi és személyi feltételeinek megteremtése és szervezetének megalapozása volt.

A hírlapok állományvédelmi munkaszervezetének keretében négy munká-
állomás működött. Kettő — a kötést és filmezést előkészítő munkacsoport és a
hírlapjavító-részleg — a Hírlaptár szervezetébe tartozott. Az első munkacsoport-
nál a nagyobb volumenű, szalagszerű munkára való átképzés volt az elérendő cél.
1969-ben még a kötéselőkészítés állt előtérben, ugyanis a nagyobb arányú filme-
zés gépek hiányában még nem indulhatott meg. A hírlapjavító részlegnél a
munkamódszerek kialakítása és az új dolgozók betanítása volt a feladat. A két
további munkaállomás: a laboratóriumi munkacsoport és a filmellenőrző állomás
a Mikrofilmtár szervezetébe tartozott. Itt is a betanítás volt a fő feladat, mint-
hogy 1969 második felében 3 fiatal szakmunkást, az ellenőrzési munkára pedig egy
könyvtárost állítottunk be kiegészítésként.

A munka technikai bázisát az 1969-ben rendelkezésre bocsátott jelentős
devizakeret, ill. az így vásárolt gépi felszerelés (3 db Recordak mikrofilmfelvevő
és 2 KITON előhívó-berendezés) biztosította. Munkába állításukra azonban csak
1970-ben kerül sor.

E feladathoz csatlakozóan könyvtárunk állományvédelmi munkája még
további három vonalon realizálódott: a helyi (raktáron belüli) állománymegóvás,
a belső üzemi termelés (könyvkötés, restaurálás, állományvédelmi mikrofilmezés)
és a külső vállalati munka (könyvkötés) vonalán.

A helyi (raktári) állománymegóvó munkában a Raktári Osztály azt a fel-
adatot kapta, hogy az akkor 1970-re tervezett felköltözés idejére a könyvraktárt
olyan állapotba hozza, ami lehetővé teszi az átköltöztetés zavartalan lebonyolí-
tását. Az akkor megindított, az állományban méterről-méterre haladó állomány-
megóvó munkát 1969-ben befejezték. A teljesítmény 1968 – 1969-ben 3597 pfm-en
13 603 raktári egység javítása, tékázása és jegyzetkötése volt. A Hírlaptár 1968-
ban 3924 kötet és 20 597 lap javítását, 79 kötet újrakötését, valamint (külső
munkahelyen bér munkában) 346 lap laminálását végezte el. 1969-ben a hírlap-
javító csoport munkájának számszerű eredménye 71 000 javított hírlaplevél
volt.

Üzemi vonalon a két év együttes eredménye 20 087 kötet könyv, 10 849
kötet folyóirat és 6090 hírlapkötet kötése volt, melyből 13 436 kötés külső vál-
lalati munkában készült.

A restauráló laboratórium a különgyűjteményi anyagok állományvédelmi
munkáját látta el és annak során 2623 db restaurálását és 3373 kötet fertőtlení-
tését végezte el.

Mikrofilmezésünk az állományvédelmi programból következően a hírlap-
anyagot állította középpontba, azon belül pedig elsősorban az olvasótermi forga-
lomból kivonandó hírlapok pozitív/diafilmjeinek biztosítását. E munka kereté-
ben 1968 – 1969 folyamán a Mikrofilmtár állományvédelmi és állománykiegészítő
jelleggel 810 965 kocka negatív és 1 061 168 kocka pozitív mikrofilmet készített.

A mikrofilmezésre való előkészítésnél (mely egyben a reprodukálásra kerülő
kötetek javításának elvégzését is magába foglalta) a Hírlaptár hiánytalan soro-

zatok mikrofilmezésére törekedett, ehhez az Országgyűlési Könyvtárral és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral mikrofilmezési együttműködést alakított ki.

Könyvtárunk mikrofilm-állományának adatait az 1. táblázat, az 1968–1969. évek gyarapodását pedig a 2. és 5. táblázatok tartalmazzák.

Olaszszolgálat, tájékoztatás

Az elmúlt évek során erőfeszítéseink arra irányultak, hogy olvasóinknak, kutatóinknak — az adott körülményekhez képest — megfelelően kulturált és munkájukat elősegítő környezetet biztosítsunk. 1968-ban az általános olvasótermet újítottuk fel, majd 1969-ben sor került a Hírlaptár, a Zárolt Kiadványok Tára, valamint a Régi Nyomtatványok Tára Apponyi-termének felújítására.

Javult olvasótermünk felszereltsége is. A Hírlaptár olvasótermében jelenleg 4 korszerű olvasókészülék biztosítja a hírlapok mikrofilmen való olvasását, a Zeneműtárban pedig üzembe helyezték a már előbb vásárolt elektroakusztikai berendezést. Sajnos, helyhiányában nem tudtunk enyhíteni olvasótermünk zsúfoltságán, az időnkénti sorbaállásokon, bizonyos tekintetben az elemi kényelem hiányán. Főleg kutatóink vonatkozásában éreztük károsnak korlátainkat. Nem tudtunk részükre gépelőhelyiséget, a fotófelvételekhez megfelelő helyet biztosítani, és ami még komolyabb hiányosság, miután könyvtárunknak nincs gyorsmásoló berendezése — bár azzal már minden jelentős tudományos könyvtár rendelkezik —, a kutatómunkához szükséges szövegmásolatokat csak mikrofilmen tudjuk — önként értetődően késedelemmel — biztosítani.

Ezek ellenére is könyvtárunk olvasóforgalma mindkét év folyamán jelentős volt, bár — az olvasótermek időnkénti kényszerű zárva tartása miatt — az előző évekhez viszonyítottnál számszerűen csökkent. 1968-ban 63 004 olvasó 494 107, 1969-ben 62 506 olvasó 536 127 dokumentumot használt olvasótermünkben.

Olaszszolgálati munkánk jellemzőiként a következőket említjük:

1. Több évi eredménytelen kísérlet után sikerült bevezetnünk a hírlapok mikrofilmen való olvastatását. 1968-ban még csak 470 olvasó, 1969-ben már 1570 olvasó használt mikrofilmet (4779 tekercset).

2. Ennek eredményeként a kutatómunka jelentősebb sérelme nélkül csökkenteni lehetett a rongált állapotú 1952 előtti hírlapok használatát. 1967-ben a hírlaptári összeforgalom 37,9, 1969-ben már csak 20 százaléka esett a hírlapokra. Ez megegyezett könyvtárvezetésünknek és a minisztériumnak a hírlapok állományvédelemmel kapcsolatos intencióival.

3. Az olvasóforgalom többéves elemzése szerint az 1965-ben kezdett állományrevízió és a kényszerű ittmaradásunkból következő átrendezések, helyiségfelújítások miatti zárva tartások csökkentették olvasótermünk használoinak számát. A használt irodalom mennyiségének csökkenése azonban lényegesen kisebb volt, sőt az átlagos olvasóteremben még növekedett is. Méréseink szerint ma az olvasó több művet használ, mint 5-6 évvel korábban. 1964-ben az egy olvasóra eső kötetek száma — a központi és a hírlaptári olvasótermekben — 2,8, 1969-ben 4,1 volt. Ez nyilván összefüggésben állott olvasóink összetételének azzal a változásával, mely szerint 1967-hez viszonyítva a kutatók aránya 34,7 százalékról 38,8 százalékra nőtt, az egyetemi hallgatóké pedig 44,5 százalékról 38,8 százalékra esett vissza.

A szokásos szinten működött tájékoztató szolgálatunk. Az Olvasó- és Tájékoztató Szolgálat, valamint a Zeneműtár mintegy 150–200 esetben adott évenként írásbeli tájékoztatást. Az Olvasó- és Tájékoztató Szolgálatnál a tájékoztatások kb. 15 százaléka nagyobb irodalomkutatás volt. Példaként említjük a kalkuttai Nemzeti Könyvtár részére — a KKI közvetítésével — küldött összeállítást az állományunkban szereplő indiai-könyvekről és a Magyarországon működő indológusok munkájáról. Hasonló bibliográfiai összeállítást készítettek a rigai Valata Gramatu Palata részére a lett szerzők műveinek magyar fordításairól és a Lettországról megjelent ismertetésekről. Kisebb mértékű volt a Hírlaptár, a Kézirattár és a Régi Nyomtatványok Tára által nyújtott írásos tájékoztatások száma.

Az olvasó- és látogatóforgalom mutatószámait a 7. táblázat tartalmazza.

Bibliográfiai munka

Bibliográfiai vállalkozásaink lényegében az évekkel ezelőtt kialakított keretekben bonyolódtak le, bár a részletekben ez évek folyamán is törekedtünk továbbfejlesztésükre. Egyes területeken nagyobb vonalú reformok tervei is kirajzolódtak.

Rendszeresen megjelent mindkét kurrens bibliográfiánk: a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* (félhavonként). Az MNB formailag újult meg (1969 első negyedétől leírása IBM-gépen történik), az MFR tartalmilag bővült (feldolgozási köre 1968-ban 18, 1969-ben további 41 folyóirattal növekedett). Az MNB éves kumulációi közül — *Magyar könyvészet* címmel — az 1966. és 1967. évi kötetek jelentek meg.

Az 1967. évi kötetnél több változás történt. A jelentősebb az, hogy szerkesztésében áttértünk a tárgyév elvének alkalmazására. Így az 1967. évi kötetbe pótlólag beillesztettek minden olyan kiadványt, mely 1967-es impresszummal jelent meg és azt a szerkesztőség 1968. júl. 1-ig kézhez vette. Ez mintegy 43 százalékkal növelte meg a kötet terjedelmét az 1966. évihez viszonyítva. Az anyag fokozottabb tartalmi feltárását a mutató- és utalótételek ugrásszerű növekedése jelzi. A kötethez új, javított tárgymutató készült és függelékben közzölték az 1967. évi könyvművészeti verseny díjazott munkáinak jegyzékét is.

Kiegészítő bibliográfiai vállalkozásaink némi kényszerű késéssel követik a felölelt időszakot. 1968-ban a *Magyar hírlapok és folyóiratok 1965. évi jegyzéke*, 1969-ben a *Magyar bibliográfiák bibliográfiájának 1965–1966. és a Magyar könyvészet sorozatában a grafikai plakátok és metszetek címjegyzékének ugyan csak 1965–1966. évi kötete jelent meg* (az utóbbi a Kisnyomtatványtár szerkesztésében).

Az 1945–1960-as évkört felölelő nagy ciklusbibliográfiából 1968 novemberében az 5. kötet (az 1–4. kötetek betűrendes mutatója és pótlásai), 1969-ben a *Térképek* kötet jelent meg, a *Zeneművek* kötetének már a nyomdai korrektúra munkái is befejezéshez közelednek. Ezzel könyvtárunk egyik legnagyobb bibliográfiai vállalkozása, az 1945–1960. időszak nyomtatványainak retrospektív bibliográfiai feldolgozása fejeződött be. A Magyar könyvészet rendszerében a még hézagként tátongó 1921–1944-es évkör munkálatai a Bibliográfiai Osztály kiemelt munkáját képezték mindkét év folyamán.

Régebbi időszakra vonatkozott két nagyobb bibliográfiai vállalkozásunk, egyrészt a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, másrészt a Magyar Tudományos

Akadémia támogatásával. Az előbbi a *Magyarországi könyvészet* hasonló kiadása c. sorozat, a Sztripszky-kötettől 1920-ig bezárólag (*Sztripszky-Dézi: Pótlások és igazítások 1472–1711*, valamint az *1712–1860, 1860–1885, 1886–1900, 1901–1910 és 1911–1920*. ciklusok 18 darabban.) Az 1712–1860-as ciklus pótkötete kéziratban elkészült és most van sajtó alatt. A másik, a *Régi magyarországi nyomtatványok* c. kiadvány első kötete (1600-ig) jelenleg nyomás alatt van.

A tervezett reformok kétirányúak. Egyrészt az anyaggyűjtés, főleg a szelekció munkáinak javítására keresünk korszerűbb módszereket a könyvtárközi együttműködés keretében, másrészt a gépesítés lehetőségeit kutatjuk.

A *Magyar Folyóiratok Repertórium*a reformjáról készített tervezetet (lényege: a kiadvány ágazatokra bontása és megosztott szerkesztése) a könyvtár vezetői tanácsa elfogadta, gyakorlati előkészítésére 1970-ben kerül sor.

A gépesítés a számítógép előnyeinek a bibliográfiai rendezés és szerkesztés céljaira történő hasznosítását célozza. A másik kínáló terület a lelőhelyjegyzékek gépi előállítása. Mindkettő messzemenően befolyásolja a könyvtár egész feldolgozó munkáját, annál is inkább, mert a számítógépbe bevitt anyag cédulák, kötetkatalógusok és bibliográfiák létrehozására egyaránt alkalmas.

1969 folyamán elsősorban e kérdés elméleti tanulmányozása, a külföldi tapasztalatok számbavétele és feldolgozása, a megoldásra alkalmas számítógépes rendszerek elemzése és a gépi program kidolgozása állott előtérben. Konkrétan: tudományos szerződést kötöttünk a József Attila Tudományegyetem Kibernetikai Laboratóriumával, ennek keretében folyik a kísérleti próbaszámok megvalósítása. Elkészítettük az idevonatkozó legfontosabb külföldi irodalom kiértékelését és szemináriumot szerveztünk a számítógépekkel kapcsolatos alapvető ismeretek, valamint a külföldi nemzeti könyvtárak idevágó tapasztalatainak elsajátíttatására.

Kiadványaink felsorolását a 8. táblázat tartalmazza.

Műemlékkönyvtárak

Mindhárom műemlékkönyvtárunknál a feladatok súlypontja átépítésükkel, felújításukkal kapcsolatos munkákra esett. Ebből következőn látogatóforgalmuk 1969-től lényegében megszűnt. (Keszthelyen 1969-től, Gyöngyösön és Zircen 1968-ban is szünetelt.) A gyöngyösi műemlékkönyvtárunkat az áttelepítési és átrendezési munkák befejeztével 1969. augusztus 15-én újból megnyitottuk.

A keszthelyi Helikon Könyvtár látogatóforgalma 1968-ban az addig elért csúcstól túlhaladta (125 628 személy). Ebben az évben rendezték a könyvtár 1530 darabból álló, a Tanácsköztársaság és a két világháború közötti időre eső, helyi jellegű plakát- és röplapgyűjteményét. 1969-ben (a könyvtár zárása után) a helyi szervek kívánságára több kiállítás megrendezésében vettek részt (*Szendrey Júlia*-kiállítás Újmajorban, Tanácsköztársasági kiállítás, majd keszthelyi zenetörténeti kiállítás a Balaton Múzeumban).

Miután a Festetics-kastély könyvtári szárnyának felújítási munkálatait már 1968 nyarán megkezdték, a könyvtárat 1969. január 20-tól be kellett zárunk és gyűjteményi anyagát (ideértve a teremkönyvtárat is) az építkezés idejére más helyiségekben úgy helyezték el, hogy megóvása, de hozzáférhetősége is biztosítva legyen. Tekintettel arra, hogy az átépítés tartama alatt a szolgálat kizárólag

adminisztrációra és esetenkénti teendőkre szorítkozott, a könyvtárnak csak a vezetője maradt szolgálatban.

A zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtárban 1968 – 1969 folyamán a gombás fertőzéssel kapcsolatos átépítési és fertőtlenítési, majd helyreállításának szakipari munkálatai folytak. Ennek keretében a könyvtár egésze felújításra került. A könyvtár belső rendjének visszaállítása, a kiállítások újbóli rendezése 1969 végére utolsó szakaszába került, így a könyvtár újbóli megnyitását 1970 első hónapjaira már tervbe vettük.

A gyöngyösi Bajza József Műemlékkönyvtár új helyiségekbe való átköltöztetésével kapcsolatosan 1968 – 1969 folyamán *a)* az egykori ferences könyvtárra még az ötvenes években rátelepített idegen anyagot leválasztották, *b)* az átrendezésnél az állományi anyagot eredeti felállítási rendjébe helyezték vissza és *c)* megkezdték állományi anyagának leltározását.

II. A KÖNYVTÁR KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSAI

Anélkül, hogy az e téren jelentkező feladataink fontosságát hangsúlyozni kívánnánk, kiemelendőnek tartjuk, hogy a központi szolgáltatások folyamatosságának fenntartása és fejlesztésük biztosítása jelentős munkaráfordítást igényelt könyvtárunktól.

Kötelesspéldány-szolgáltatás

Forgalma megfelelt az adott kereteknek, a nyomdák és sokszorosítók szolgáltatása általában kielégítő volt, 1968-ban 880 716, 1969-ben 877 717 darab volt a beérkezett és szétosztott kötelesspéldányok száma. A Szolgálat ez években a könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók kötelesspéldány-szolgáltatásának 1967. és 1968. évi jegyzékét adta közre.

Könyvtárközi kölcsönzés

Az 1968. év jelentős előrelépésének tekintjük, hogy a telex használatának bevezetésével bekapcsolódhattunk a nemzetközi könyvtári telexhálózatba. Használatának másfél esztendő tapasztalata azonban azt mutatja, hogy egyelőre megfelelő hálózat és a kellő könyvtári gyakorlat hiányában, csak sürgős esetekben célszerű az igénybevétele.

1968 – 1969 folyamán 41 ország könyvtáraival folytattunk kölcsönzést. Az összforgalom 59,4 ill. 57,9 százaléka esett a külföldről kért v. külföldnek küldött anyagra. A hangsúly a külföldről való beszerzéseken volt. A külföldnek küldött anyag mintegy egyötödét tette ki a külföldről beszerzett dokumentumoknak (külföldnek 1968-ban 1653, 1969-ben 1713 tétel; külföldről 1968-ban 9476, 1969-ben 8234 tétel). Partnereink (a forgalom arányában) elsősorban a Német Szövetségi Köztársaság, Szovjetunió, Svédország és Anglia voltak.

Ez esztendők tapasztalata az is, hogy mikrofilmeknek (az áruforgalmi devizaszorozók és a bankköltségek miatti) drágulása (1967-hez viszonyítva) mintegy 20 százalékkal csökkentette a külföldről kért, ill. onnan beszerzett mikrofilm-kérések számát.

Központi katalógusok

A könyvek katalógusánál 1968 – 1969 folyamán 290 355 cédulát osztottak be, a folyóiratok katalógusánál pedig az utólagosan begyűjtött 1961 – 1967. évi, majd a kurrens anyagból 163 336 bejelentést vettek nyilvántartásba.

Két próbaszám megjelentetésével elkészült a külföldi folyóiratok retrospektív lelőhelyjegyzéke kiadásának tervezete. Az MTA és az OMFb elnökségeinek hozzájárulása után megtörtént a terv jóváhagyása és megkezdődtek a kiadás előkészítésének munkálatai.

Kiadásra került a kurrens lelőhelyjegyzék 1969. évi kötete és rendszeresen megjelentek a külföldi könyvek gyarapodási jegyzékeinek havi füzetei.

A központi katalógusok kiadványainak adatait a 8. táblázat tartalmazza.

Nemzetközi kiadványcsere

Nemzetközi Csereszolgálatunk 1968, majd 1969 folyamán a szocialista országok nemzeti könyvtáraival folytatott kiadványcsere minőségének emelésére szerződészerű megállapodásokat kezdeményezett és kötött a Prágai Állami Könyvtárral, a Belgrádi Nemzeti Könyvtárral és helyszíni tárgyalást folytatott a csere javítására az újvidéki Matica Srpska Könyvtárával. Szovjet, lengyel és német viszonylatban a megállapodások előkészítésére került sor.

Mindkét év folyamán az előző évekhez viszonyítottnál bővebben látták el kiadványokkal a magyar vonatkozású kutatásokkal foglalkozó külföldi intézményeket és könyvtárakat. 1969-ben sor került a csere nem szocialista viszonylatban való javítására és bővítésére is.

A külföldi csereközpontoktól beérkezett gyűjtőládákból 1968-ban 5430, 1969-ben 4640 küldeményt továbbítottak. Ez években 32 700 kötet könyvet és 6796 évfolyam periodikát küldtek külföldre, csereként pedig 36 255 kötet könyvet és 4976 évfolyam periodikát vettek át külföldről.

Központi könyvelosztás és fölüspéldánycsere

Kiemelt feladatként a Könyvelosztó 1968-ban a közművelődési könyvtárak anyagából tartalékolt szakirodalom szétosztását végezte. Ugyanez év folyamán a szépirodalmi rész szétosztásának előkészítéseként a KMK kiadásában egy 6227 tételt tartalmazó jegyzéket (258 lap terjedelemben) állítottak össze, amelyet igénylésre 3000 közművelődési könyvtár címére küldöttek meg. Az anyag szétosztása 1969-ben megtörtént.

A Könyvelosztó 1968 – 1969 folyamán 141 193 könyvtári egységet osztott szét. Ebből könyvtáraknak 133 176, külföldi fölüspéldánycserére 2350, belföldi értékesítésre 1022, külföldi értékesítésre 4645 könyvtári egységet adott át.

Folyamatosan végezte a Könyvelosztó a fölüspéldányok (központilag szervezett) közvetítését (149 jegyzéken, 3164 lap terjedelemben 49 255 címet köröztet), intézte a kötelespéldány-maradékok utóválogatását és rendszeresen ellenőrizte a tudományos és szakkönyvtárak fölüspéldányainak a Kultúra KV útján történő értékesítését.

III. KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárossztálya az 1967. évben felülvizsgálta a KMK szervezetét és működését. Határozatban kijelölte szervezeti fejlesztésének irányát és meghatározta leglényegesebb távlati feladatait. Az 1968-as évet a vizsgálat végrehajtása szempontjából átmeneti évnél tekinthetjük, amelyben az intézmény vezetősége megkezdte a felülvizsgálat határozatainak és javaslatainak megvalósítását. Az 1969. év már e feladatok megvalósítása jegyében zajlott. Nyilvánvaló azonban, hogy a távlati tervek végrehajtásával összhangban álló, azaz az intézmény funkcióinak megfelelő végleges, intézményi szervezet csak fokozatosan, néhány év alatt alakítható ki.

A felülvizsgálat nyomán jelentős hangsúlyeltolódás ment végbe a KMK feladatkörén belül. Nagyobb mértékben került előtérbe az intézet könyvtárpolitikai döntéshozókészítő funkciója, a módszertani feladatkör megtartása, sőt bizonyos fokú bővülése mellett. A könyvtártudományi *kutatómunkára* is nagyobb hangsúly került. Ez egyelőre nem annyira nagy célok kitűzésében mutatkozik meg, inkább a munka feltételeinek megteremtésében. Eredményes kutatásokat ugyanis csak kellő személyi és anyagi megalapozottsággal és hosszabb időszakra tervezve lehet folytatni. Ennek érdekében osztállyá fejlesztettük olvasásvizsgálati csoportunkat, s a tudományos és szakkönyvtárak osztályának személyi összetételét is a tudományos kutatás fejlődésének biztosítása érdekében fejlesztettük tovább. Korábban bevezetett *szolgáltatásaink* színvonalát igyekeztünk fejleszteni és újakat is építettünk ki.

A KMK feladatrendszere mindenekelőtt attól függ, milyen irányban fejlődik a könyvtárügy művelődéspolitikánk egészében. Ezért az intézmény kutató és döntéshozókészítő munkája elsősorban könyvtárpolitikai kérdések megoldására irányult. E munka során javaslatot dolgoztunk ki a könyvtári törvény egyes rendelkezéseinek módosítására, ennek keretében részletes anyaggyűjtésen alapuló javaslatot tettünk a könyvtári hálózatok reformjára, elemeztük a szakfelügyelet és a dokumentációs munkaterület viszonyát.

A könyvtárügy fejlődését, kívánatos irányzatát bemutató jelentős tanulmányok készültek. 1968-ban az OKDT-val együttműködve elkészült a közművelődési könyvtáraink helyzetét és fejlődési irányát bemutató tanulmány a Közművelődési Konferencia számára. (E tanulmány *Sallai István: A közművelődési könyvtárak fejlődési iránya* című, az 1968 tavaszán, Békéscsabán tartott OKDT plénum vitaanyagának figyelembevételével készült.)

Megkezdődött a kutatómunka és az egész magyar könyvtárügy kérdéskörét magába záró tanulmány elkészítése a magyar könyvtárosok III. Konferenciája számára. E tanulmány központi kérdése a könyvtáraknak a művelődésben betöltött szerepe.

A gyűjtőköri együttműködésről szóló jogszabály megjelenése nyomán elkészült a *Gyűjtőköri Kódex*, a könyvtárosok, a kutatók és a szakemberek eligazítására szolgáló szakirodalmi kalauz. Tartalmazza az egyes szakterületek felosztását és a szakterületek gyűjtésében érdekelt könyvtárak nevét és néhány fontos adatát.

A kutatások nyilvántartása mellett kutatómunkát kezdtünk az osztályozáselmélet terén, a szakterületi teauruszok megalapozására. E munkálatok kereté-

ben kidolgoztuk a vizsgálat programját, s feldolgoztuk az elemzésre kiválasztott MFR-évfolyamot.

A végzett kutatások, illetve felmérések alapján a könyvtárak országos káderhelyzetéről, valamint a könyvtárosok szakképzettségéről egy-egy tanulmány készült. Ezek szolgálnak alapul a könyvtárosképzés és továbbképzés rendszerének továbbfejlesztéséhez, távlati oktatási és továbbképzési tervek kidolgozásához.

A közművelődési könyvtárak munkájának egyes részterületein helyzetfeltáró vizsgálódásokat folytattunk, s ezek alapján javaslatokat tettünk a fejlődés irányainak kijelölésére:

- az állomány alakulása 1961 és 1967 között (kiadványokban tettük közzé),
- a szakirodalmi állomány használati fokának elemzése, a közművelődési könyvtárak szakirodalom-ellátó szerepének vizsgálata,
- a megyei könyvtárak tájékoztató szolgálatának mennyiségi és minőségi vizsgálata,
- alapelvek és követelmények kidolgozása a közművelődési könyvtárak fenntartásához és fejlesztéséhez,
- javaslat a könyvtárak műszaki fejlesztési irányelveire.

Külön kell szólnunk a felülvizsgálat nyomán alakult olvasásvizsgálati kutatócsoport, illetve osztály munkájáról:

Az osztály felmérte a vizsgálandó könyvtári területeket, távlati programot készített és már az 1968. évben a SZOT támogatásával előkészítette és lebonyolította a munkásosztály olvasási kultúrájának vizsgálatát.

A munkások olvasási kultúrájára vonatkozó vizsgálat eredményét elemző tanulmányban foglalta össze. (Sajtó alatt. Címe: *A munkások és az olvasás.*)

A tudományos és szakkönyvtárak osztálya az állam- és jogtudomány, a lélektan, valamint a szociológia terén szakirodalmi ellátottsági vizsgálatot végzett, s a vizsgálat eredményét az érintett szakterületek rendelkezésére bocsátotta.

A könyvtárak módszertani irányítása területén is egyre inkább érezhető az új irányzat: a figyelem a könyvtárak és a könyvtári központok mellett a fenntartókra (elsősorban a megyei tanácsokra) is kiterjed. A cél az, hogy a fenntartók jobban érzékeljék a könyvtárügy fontosságát a kulturális terület egészében. Emellett gátat kell vetnünk az utolsó néhány évben előállott helyzetnek: a könyvtárak fenntartására szolgáló hitelek, de különösen a közművelődési könyvtárak könyvbeszerzési hitelei országosan igen jelentősen csökkentek.

Az elmúlt időszakban végzett módszertani tevékenység:

Kiemelt feladatunkként kezeltük a Felszabadulás 25., valamint Lenin születésének 100. évfordulója megünneplését. Amellett, hogy az *Eseménynaptárban* folyamatosan közzétűk az évfordulókkal kapcsolatos anyagot, a Népművelési Intézettel együttműködve két kiadványt tettünk közzé. Az *Eseménynaptár* külön számban is megemlékezett a Felszabadulás évfordulójáról.

Az „Olvasó Népert” mozgalom társadalmi vezetőségével szoros kapcsolatban álltunk, közös rendezvényeket szerveztünk, s a vezetőség számára az olvasás helyzetéről tájékoztató jellegű előtanulmányokat készítettünk.

A mondottak mellett a közművelődési könyvtárak munkájának támogatására az alábbi módszertani feladatokat oldottuk meg:

- javaslatot dolgoztunk ki a könyvtári felülvizsgálatok új rendszerére, jelentést készítettünk a klubkönyvtárak működéséről,
- tervezetet állítottunk össze a helyismereti bibliográfiai együttműködés kiszélesítésére,
- megkezdjük a kis könyvtárak hiányzó katalóguscéduláinak pótlására irányuló vállalkozásunkat (a munka befejezése 1970 elejére húzódik át),
- gazdaságossági szempontból elemeztük a megyei könyvtárak munkáját, s a tapasztalatokat konferencián vitattuk meg.

Az év során különös figyelmet fordítottunk a szakszervezeti könyvtárak problémáira. Visszaállítottuk a szakszervezeti könyvtárak módszertani előadójának átmenetileg megszűnt munkakörét, egybehangzóan a SZOT Kulturális Osztályával kötött egyezménnyel létrehoztuk a Szakszervezeti Könyvtárosok Munkabizottságát és ezek közreműködésével kidolgoztuk a szakszervezeti könyvtárak leglényegesebb kérdéseit. E munka keretében

- tanulmányoztuk a szakszervezeti és a tanácsi, illetve az üzemi műszaki könyvtárak együttműködésének lehetőségeit,
- előkészítettük az MM-SZOT megállapodás megújítását,
- elemeztük és értékeltük a hírlapolvasótermek működését, javaslatot tettünk a fejlesztés irányaira,
- megvizsgáltuk az egészségügyi intézmények könyvtári ellátottságát és javaslatot tettünk az ellátás módozataira,
- megvizsgáltuk a szakszervezeti könyvtárak állománygyarapítási munkáját s értékeltük a gyűjteményeket.

A tudományos és szakkönyvtárak területén végzett módszertani tevékenység keretében:

- kidolgoztuk a tervezési és beszámolási rendszert,
- javaslatot készítettünk a kötelezpéldány-rendelet módosítására,
- részt vettünk az állománygyarapítási kooperációs körök munkájában, konferenciát szerveztünk a gyűjtési együttműködés tapasztalatairól, továbbfejlesztéséről,
- részt vettünk újabb hálózatok szervezésére irányuló munkálatokban,
- megkezdjük az egyetemi könyvtárak normagyűjteményeinek összeállítását,
- felmértük az egyetemi könyvtárak elhelyezési körülményeit és fejlesztési javaslatot dolgoztunk ki.

A könyvtárosképzés terén középfokú szaktanfolyamokat szerveztünk, támogattuk a tankönyvtárak munkáját, biztosítottuk az alapfokú tanfolyamok tananyagát és szerveztük a központi továbbképzést. A továbbképzési alkalmak közül kiemelkedik az egyhetes kézi lyukkártya tanfolyam, amelyet háromszor kellett megrendezniük a nagy érdeklődés miatt, külön a vidéki és külön a fővárosi könyvtárosoknak.

A Művelődésügyi Minisztérium által az elmúlt évben végrehajtott vizsgálat határozatainak végrehajtása különösen a könyvtártudományi szakinformációs rendszer kiépítése területén hozott nagy változást. A felülvizsgálat határozata a régi keretek között hagyta a magyar nyelvű könyvtári, könyvtártudományi

szakirodalomra, valamint a hírlapok könyvtári vonatkozású közleményeire irányuló dokumentációs tevékenységet. A *Gyorstájékoztató*nak a külföldi irodalom teljes bemutatására szolgáló részét az eddigi formájában megszüntette és helyette negyedévenként megjelenő referálólapot rendszeresített, a magyar könyvtárügy leglényegesebb kérdéseinek nemzetközi irodalommal történő feltárásával. Megjelent a könyvtártudományi szakkönyvtár folyóiratanyagának kötetkatalógusa, valamint a *Magyar Könyvtártudományi Bibliográfia* I. része (1962 – 1964).

A *Könyvtári Figyelő* 1969-től a KMK és a OKDT közös folyóirataként jelenik meg.

Rendszeresen megjelentettük a *Könyvtárgépesítési füzetek*, a *Könyvtárépítés és berendezés füzetek* c. kiadványokat.

Tanácsadó szolgálatot nyújtottunk a könyvtárépítés és berendezés, gépesítés és a könyvkötés terén.

IV. A KÖNYVTÁR VEZETÉSE ÉS GAZDÁLKODÁSA

A könyvtár főigazgatója, dr. Jóború Magda külügyi szolgálatából 1968. december 16-án visszatért és átvette könyvtárunk vezetését. Távollétében e feladatot dr. Sebestyén Géza főigazgatóhelyettes látta el.

Intézményünk működésének elvi és gyakorlati kérdéseit 1968 folyamán 2 alkalommal kibővített, 6 esetben rendes ülésén, 1969-ben pedig 8 alkalommal a vezetői tanács, 2 esetben főosztályvezetői értekezlet tárgyalta meg. A könyvtár munkáját és feladatait összdolgozó szintű értekezleten mindkét év folyamán ismertettük.

1968-ban az MM Könyvtárosztály jóváhagyta könyvtárunk új szervezeti és működési szabályzatát. Ennek megfelelően a könyvtár szervezeti felépítésében változások történtek. Az azelőtti I. A. Főosztály a Hírlaptár odakapcsolásával „Törzsgyűjtemény” elnevezéssel I. főosztállyá lett, a volt I. B. Főosztály pedig „Feldolgozó osztályok” címen II. főosztállyá. Ez utóbbin belül az azelőtti Könyvfeldolgozó Osztály Katalógizáló Osztály és Szakozó Osztály elnevezéssel két részre tagolódott. A volt II. és III. főosztályok „Különgyűjtemények” címen III. főosztályként összevonódtak. A IV. Főosztálynak csak az elnevezése — Központi Szolgáltatások — változott. E változásokkal egyidejűleg a Könyvkötészet, a Sokszorosító Üzem és a Restauráló Laboratórium az Igazgatási Osztály alárendeltségébe került.

A főosztályok vezetésére dr. Pajkossy György, dr. Haraszthy Gyula, dr. Keresztury Dezső és Hámosi Béla nyertek megbízást. Dr. Dezsényi Béla főosztályvezető a könyvtár tudományos munkájának irányítását és a tudományos kiadványok szerkesztését vette át. Faragó Lászlóné lett a Katalógizáló Osztály vezetője, aki 1968. szept. 15-ig, Tőkés Lászlóné megbízásáig, a Szakozó Osztály irányítását is ellátta.

1969-ben a vezetés problematikájának előterébe a személyzeti kérdés került. Ez év márciusában ugyanis a Művelődésügyi Minisztérium — a már előzetesen végzett elemző felmérés alapján — megtárgyalta könyvtárunk e téren jelentkező kérdéseit és megállapította, hogy az Országos Széchényi Könyvtár bérszintje az elmúlt évek folyamán oly mértékben maradt le a többi nagy tudományos könyvtárétól, hogy azon az általános bérrendezéstől függetlenül is változtatni kell.

E tárgyalás alapján könyvtárunk soron kívüli támogatást kapott a Művelődésügyi Minisztériumtól bérhelyzetének javítására.

Ugyanezen év január 1-ével a gyöngyösi Bajza József Műemlékkönyvtár vezetésére másodállásban *dr. Fülöp Lajos* gimn. tanár kapott megbízást. Szervezeti változásként említjük, hogy a várbeli kézikönyvtárak építésére szervezett Kézikönyvtári Csoport 1969. december 1-ével ideiglenesen megszűnt.

A könyvtárközi kölcsönzés és a nemzetközi kiadványcsere kapcsolatain túl államközi kulturális egyezményekben biztosítottan ez évek folyamán a moszkvai-Lenin Könyvtárral, a berlini Deutsche Staatsbibliothekkal, a lipsei Deutsche Büchereijel, a belgrádi Szerb Nemzeti Könyvtárral és az újvidéki Matica Srpska Könyvtárával közvetlenül együttműködtünk. Külön megállapodás alapján munkakapcsolatban álltunk a martini Matica Slovenska Könyvtárával.

Hivatalosan voltak külföldön 1968 folyamán: a) Kulturális csereegyezmény keretében Bulgáriában *Fügedi Péterné* osztályvezető, Jugoszláviában *V. dr. Busa Margit* tud. munkatárs és *Dániel György* tud. főmunkatárs, az NDK-ban *dr. Haraszthy Gyula* főosztályvezető és *Wittek Lászlóné* csoportvezető, Romániában *dr. Sebestyén Géza* főigazgatóhelyettes. b) Ösztöndíjas tanulmányúton Franciaországban *Papp Ivánné* tud. munkatárs, Olaszországban *Komjáthy Miklósné* osztályvezetőhelyettes. c) *dr. Pethes Iván* tud. munkatárs az AIBM közgyűlésén az USA-ban, *Soltész Zoltánné* osztályvezető a Lipcsében rendezett Gutenberg emlékünnepeken és *dr. Tombor Tibor* osztályvezető Szófiában könyvtárépítési nemzetközi kongresszuson és Firenzében nemzetközi állományvédelmi és könyvtárgépesítési konferencián. d) *dr. Berlász Jenő* tud. főmunkatárs, *dr. Borsa Gedeon* tud. főmunkatárs, *Csapodi Csabáné* osztályvezető és *J. dr. Hajdu Helga* ny. főosztályvezető Csehszlovákiában végeztek könyvtári adatgyűjtő-munkát. e) *dr. Sebestyén Géza* főigazgatóhelyettes Prágában a szocialista országok nemzeti könyvtárai igazgatóinak értekezletén képviselte könyvtárunkat.

1969 folyamán a) kulturális csereegyezmény keretében voltak külföldön: Jugoszláviában *Dániel György* tud. főmunkatárs, *dr. Gombocz István* osztályvezető, *Havassy Pál* főépítész, *Óvári Sándor* osztályvezető, *Soltész András* gazd. igazgató, *Somkuti Gabriella* csoportvezető és *dr. Scholtz Tamás* egy. adjunktus; az NDK-ban *dr. Borsa Gedeon* tud. főmunkatárs. b) Ösztöndíjas tanulmányúton *Galamb Györgyné* tud. munkatárs Ausztriában volt, *Petrovay Istvánné* főkönyvtáros és *Tamás Péter* osztályvezetőhelyettes Franciaországban. c) *Dr. Sebestyén Géza* főigazgatóhelyettes Brüsszelben a Belga Királyi Könyvtár avatásán és az ez alkalomból rendezett tudományos konferencián vett részt. *Hámori Béla* és *dr. Pajkossy György* főosztályvezetők a Matica Slovenska Könyvtárával való együttműködési megállapodás előkészítésére voltak Pozsonyban és Martinban. Az AIBM Amszterdamban tartott közgyűlésén *dr. Kecskeméti István* osztályvezető, az Újvidéki Egyetem magyar tanszékének jubiláris ünnepségén pedig *dr. Pajkossy György* főosztályvezető képviselte könyvtárunkat. Gerában/NDK a könyvtári gépesítés kérdéseiben rendezett kollokviumon *Óvári Sándor* osztályvezető vett részt. d) Tapasztalateserére *Havassy Pál* főépítész, *Légrády Sándor* főmérnök, *Óvári Sándor* osztályvezető és *dr. Tombor Tibor* ny. osztályvezető Csehszlovákiában voltak. d) A szocialista nemzeti könyvtárak igazgatóinak Gerában tartott értekezletén könyvtárunk részéről *dr. Sebestyén Géza* főigazgatóhelyettes vett részt. Munkatársaink közül többen más intézmények képviselőitében vagy meghívás alapján voltak külföldön.

1969. december 9–12. napjain a nagykönyvtárak berendezési kérdéseiről nemzetközi tanácskozást rendeztünk. Ezt az a körülmény tette szükségessé, hogy a legtöbb szocialista országban folyamatban van a nemzeti könyvtárak új épületeinek tervezése vagy építése, így az elgondolások és tapasztalatok kicserélése saját építésünk szempontjából is hasznosnak ígérkezett. E konzultatív tanácskozáson Bulgáriából Stefan *Draganov* építész, Csehszlovákiából dr. Jaroslav *Závada* tud. munkatárs, Jugoszláviából Milorad *Najdanovic* igazgatóhelyettes és Desenka *Stamatovic* könyvtáros, Lengyelországból Jerzy *Wierzbicki* főmérnök és Henryka *Jankowska* osztályvezető vettek részt az ottani nemzeti könyvtárak képviselőiben.

Főfoglalkozású dolgozóink közül az 1967/68. iskolai évben 16 fő egyetemi szinten, 7 pedig a könyvtárosképző szaktanfolyam keretében; az 1968/69. iskolai év folyamán 18-an egyetemi szinten, 3-an pedig középiskolai szinten végezték tanulmányaikat. Az egyetemi szinten tanulók közül 2 dolgozónk államvizsgát tett, 2 pedig időközben eltávozott könyvtárunkból. Eddigi gyakorlatunknak megfelelően mindkét évben dolgozóink ideológiai továbbképzésének feladatait könyvtárunk pártszervezete gondozta.

Gazdasági vonalon három alapvető feladat végrehajtását írták elő könyvtárunk munkatervei: a) a népgazdaság irányításában 1968-tól bevezetett új rendszer által adott lehetőségek, valamint a költségvetési előirányzatokban biztosított anyagi eszközök hatékony felhasználását, b) könyvtárunk új épülete elkészülési idejének elhúzódásából következő felújítások végrehajtását, végül c) a vári építkezésekkel kapcsolatos konzultációs munkák folyamatos végzését.

A gazdaságirányítás új rendszerében adott lehetőségek — a kezdeti problémákon túl — biztosítani tudták az egyenletesebb, korszerűbb és gazdaságosabb megoldásokat könyvtárunk gazdálkodásában. A megnövekedett hitelkeretek 1968-ban lehetővé tették a könyvtár bútorzata elavult részének — volumenében is jelentős — cseréjét, 1969 folyamán pedig az állományvédelem és reprográfia gépi felszereltségének jelentős emelését.

Az előző évekhez viszonyítottan igen jelentős volt a végrehajtott felújítások mennyisége is. Felújításra kerültek a múzeumi épületben levő olvasótermek, a Pollack Mihály téri épület raktárai és központi fűtése, valamint a Könyvelosztó Beloiannis utcai részlegének helyiségei. Befejeződött a zirci Reguly Antal műemlékkönyvtárunk teljes rekonstrukciója és megkezdődött a keszthelyi Helikon Könyvtár átépítése.

A Budavári Palota építkezésével kapcsolatosan programok (pl. a KMK elhelyezése az új épületben) kidolgozásában, az ottani raktárak vasszerkezetű állványzatának biztosításában stb. vettünk részt és biztosítottuk a tervezés és kivitelezés munkájában a rendszeres konzultációt.

Könyvtárunk dolgozói közül többen részesültek kitüntetésben. A Munka Érdemrend arany fokozatát dr. Jóború Magda főigazgató, bronz fokozatát 1968-ban dr. Tombor Tibor osztályvezető, 1969-ben Németh János könyvtári raktárvezető kapta. Csákvári Elekné könyvtárost a Szocialista Hazáért Érdemrenddel, dr. Keresztury Dezső főosztályvezetőt a József Attila-díj I. fokozatával tüntették ki.

A Szocialista Kultúráért kitüntetést 1968-ban Bereczky László tud. főmunkatárs, Bolgár Pálné gazd. igazgatóhelyettes, Ferenczy Endréné csoportvezető, Kostyál István osztályvezető, Milhoffer Alajos osztályvezetőhelyettes, Ónody Miklós csoportvezető, dr. Radnai Márta tud. munkatárs, dr. Takács Menyhért

osztályvezetőhelyettes és *dr. Vargha* Balázs tud. főmunkatárs kapták meg. Ugyan-
ebben a kitüntetésben részesült 1969 folyamán *B. dr. Monori* Erzsébet osztályve-
zetőhelyettes, *Dániel* György tud. főmunkatárs, *Horváth* Tibor tud. munkatárs,
Miklóssy Jánosné csoportvezető, *Spira* Györgyné tud. munkatárs, *dr. Szigethy*
Jolán tud. munkatárs és *Vadász* Ferencné osztályvezető.

A Kiváló Dolgozó kitüntető jelvényben részesültek 1968-ban *Epres* Antal
könyvtáros, *Fehér* István gépkocsivezető, *Mencsik* Pál kiemelt szakmunkás,
Németh Lajos kisegítő, *Szivák* Lajos szakmunkás; 1969 folyamán pedig *Belencsik*
Lajos könyvtáros, *Czinner* Tiborné főelőadó, *Deutsch* Béláné könyvtáros, *Görgey*
Györgyné könyvtáros, *Kastaly* Beatrix szakmunkás, *Kresalek* Béla szakmunkás,
Kurecz Antalné raktárkezelő és *Mirki* György könyvtári raktárvezető.

Miniszteri dícsérő oklevelet kaptak 1968-ban *Bácz* Kálmánné főkönyvtáros,
Bántai Vilmosné főkönyvtáros, *Horváthné* *Izso* Livia főkönyvtáros, *Komornik*
Zoltánné könyvtáros, *Krause* Etelka könyvtáros, *Mártyán* Gyuláné csoportvezető,
Mérey Róbertné osztályvezetőhelyettes és *Pap* Zoltán tud. munkatárs; 1969
folyamán *Ambrus* Jánosné főkönyvtáros, *Bikichné* *Falta* Rosemarie tud. főmunka-
társ, *Borsos* Józsefné tud. főmunkatárs, *Lakatos* Lászlóné főelőadó, *dr. Tóth*
Lajos főkönyvtáros, *I. Tóth* Zoltánné főkönyvtáros és *Tőkésy* Ilona főkönyvtáros.

(Összeállította: *Horváth* Viktor és *Sallai* István)

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR DOLGOZÓI

1968. és 1969. december 31-én*

A) KÖNYVTÁR

7001 Főigazgató

Dr. Jóború Magda
a neveléstudomány kandidátusa

7002 Főigazgatóhelyettes:

Dr. Sebestyén Géza

7003 Főosztályvezetők:

Dr. Dezsényi Béla
az irodalomtudományok kandidátusa,
c. egyetemi docens
Hámori Béla
Dr. Haraszthy Gyula
Dr. Keresztury Dezső
Dr. Pajkossy György

7005 Osztályvezetők:

Dr. Birkás Endre
Csapodiné dr. Gárdonyi Klára
Dr. Fajcsék Magda
Fragó Lászlóné
Fügedi Péterné
Dr. Gombocz István
Horváth Viktor
Dr. Kecskeméti István
Kostyál István
Kovács Dezső
Nagyné Rácz Aranka¹
Dr. Németh Mária
Óvári Sándor
Dr. Róna Tas András²
a nyelvészeti tudományok kandidátusa
Soltész dr. Juhász Erzsébet
Dr. Szentmihályi János²
egyetemi adjunktus
Dr. Tombor Tibor 1969/nyugd.

7006 Osztályvezetőhelyettesek:

Berczeliné dr. Monori Erzsébet
Dr. Farkas László
Gyulai Árpád
Kemény István
Komjáthy Miklósné
Komlós Imréné
Kovács József
Dr. Medrey Zoltán
Mérey-Kasztner Róbertné
1969/nyugd.
Milhoffer Alajos
Dr. Munkácsy Piroška
Nagyné dr. Létay Ida
Dr. Nemes Erzsébet Klára
Rakos József
Dr. Takács Menyhért
Tamás Péter
Tőkés Lászlóné 1969/7005
Wix Györgyné

7021 Könyvtári csoportvezetők:

V. dr. Busa Margit
Ferenczy Endréné
Kovács Ilona
Mártján Gyuláné
Miklóssyné Varró Judit
Nagydiósi Gézáné
Schneller Károly
Somkuti Gabriella
Somogyi Andrásné
Szabad Györgyné
Szász Andrásné
Szilvássy Zoltánné
Ürögdy Györgyné
Wittek Lászlóné

* Az 1969. évi változásokat a név után 1969 és a változás jellegének (kulcsszám, áthelyezés, eltávozt, nyugdíjazás stb.) megnevezésével tüntettük fel. Az új alkalmazásoknál csak az 1969 szerepel.

¹ Az OKDT titkáráként az MM-ben teljesít szolgálatot.

² Másodállásban.

7022 Tudományos főmunkatársak :

Dr. Bata Imre 1969
Dr. Bélley Pál
Dr. Berlász Jenő
Dr. Borsa Gedeon
Dániel György
Dr. Kemény G. Gábor
az irodalomtudományok kandidátusa
Markovits Györgyi
Dr. Tardy Lajos
a történelemtudomány kandidátusa
V. dr. Windisch Éva

7023 Tudományos munkatársak

Batári Gyula
Bikich Györgyné 1969/7022
Borsos Józsefné 1969/7022
Dr. Fallenbüchl Zoltán
Dr. Fazakas József
Dr. Kelecsényi Gábor 1969/7022
Kiszely Olivér
Miklóssy János
Pap Zoltán
Papp Ivánné 1969/áth.
Dr. Pethes Iván
Spira Györgyné
Dr. Szabó János
Tárkányi Gyula 1969/áth.
Dr. Vekerdi József 1969/7022
a nyelvészeti tudományok kandidátusa
Dr. Vízkelety András 1969/7022

7024 Főkönyvtárosok :

Bácz Kálmánné
Bántai Vilmosné 1969/áth.
Burián Ignácné
Darabos Pálné
Dárdai Miklósné
Deli Györgyné
Demény Ottóné
Dr. Dubois Sarolta
Falvy Zoltánné
Froemelné Jáky Éva
Galamb Györgyné 1969/7023
Gordon Miklósné
Grallert Izabella
Herendi Károlyné 1969/áth.
Dr. Herke Rózsa

Hoffer Rezsőné
Horváthné Izsó Livia
Karácsony Rózsa
Dr. Kindlovits Kálmán
Kovács Istvánné
Krudy Zsuzsa
Linczényi Adorjáné
Losonci Andrásné
Majtényi Árpádné
Pálincás Sándorné
Petrovay Istvánné
Dr. Radnai Márta 1969/7023
Dr. Ráduly Márta
Slachta Erzsébet
Szabó Ervin
Dr. Szigethy Jolán 1969/7023
Szij Rezső
Szücs Jenőné 1969/7023
Dr. Tomcsányi Tamás
Dr. Tornyai Alice
Dr. Tóth Lajos
I. Tóth Zoltánné
Tőkésy Ilona
Zágonyi Ilona
Zilahy Tamásné

7025 Könyvtáros I.

Ambrus Jánosné 1969/7024
Appel Károlyné 1969
Avarné Nemes Zsuzsa 1969
Baczoni Tamásné
Balogh György 1969/7024
Dr. Bartók György
Beckné Dekker Mária
Bene Sándorné
Beniczky György
Béri Gézáné
Bétsch Elemérné
Bókay Béláné
Csillag Lászlóné 1969
Doncev A. Toso 1969
Farágó Lászlóné
Fekete Etelka
Fésüsne Domanovszky Judit
Fodor Armandné 1969/rokk.
nyugd.
Futala Tiborné 1969/áth.
Gajtkó Éva 1969

Gáli József
 Hajóssy Jánosné
 Dr. Hegedüs Károly 1969/7024
 Horváth Mária
 Illyés Katalin
 Indali György 1969/7024
 Jeszenszky Géza
 Karsay Orsolya 1969
 Kiss Jenőné 1969/7024
 Koncz Béláné 1969/áth.
 Koroknayné Nemeskéri Erika
 Kronstein Gábor
 Maróthné Jeremiás Éva
 Mészáros Klára 1968/gyak.
 Néray Judit
 Palotásné Pesthy Klára
 Papp Ferencné 1969/7024
 Párkai Istvánné
 Rakovszky Miklósné 1969
 Retkes Csabáné 1969
 Szekér Kálmánné 1969/áth.
 Tasi József
 Teszári Judit 1969
 Tomits Ottília 1969/7024
 Tóth Bálint
 Tölgyesi Lászlóné
 Vavrincez Veronika
 Végh Ilona
 Velich Sándorné
 Zsigmondy Árpádné 1969

7026 Könyvtáros II.

Belencsik Lajos
 Bibor Jenőné
 Buzás János
 Csákvári Elekné
 Deáki Imréné
 Fallier Erika
 Fináczy Ernőné
 Fülep Katalin
 Gál Ágnes
 Hajdu Lajosné
 Hajmási Sándorné 1969/nyugd.
 Horák Mária 1969/áth.
 Horváth Katalin 1969

Horváth Tiborné 1969/7025
 Kapuvári Mária 1969/7025
 Kerkai Jenőné
 Kertész Judit
 Kis Elemérné 1969/7025
 Kiss Katalin 1969
 Komornik Zoltánné³
 Kudelka Genovéva
 Malek Magdolna
 Mátyási Katalin 1969
 Mikulásik Vera 1969
 Mussinger Gábor 1969/7025
 Muzslai Lászlóné 1969/7025
 Nagy Emese 1969/7025
 Nagy Éva
 Németh Károlyné
 Nezsényi Júlia
 Nyomárkayné Matolay Mária
 Pásztorné Filep Ágnes
 Patayné Balogh Éva 1969/7025
 Pintér Márta 1969/7025
 Román Anna 1969/áth.
 Sajtós Endre
 Sándor Erzsébet 1969/7025
 Susánszky Zoltánné 1969/7025
 Székely Ágnes
 Szentmihály Andrea 1969/7025
 Takács Zsuzsánna 1969/7025
 Tisza Kálmánné
 Tudós Erika
 Vásárhelyi Judit 1969
 Veress Orsolya
 Vona Katalin 1969
 Wolf Magdolna

7027 Könyvtáros III.

Borsy Erzsébet 1969/7026
 Hajdu Hajnalka 1969/7026
 Jagán Lászlóné 1969/nyugd.
 Mészáros Györgyi 1969/7026
 Nagy Péter 1969/7026
 Potyondi Margit 1969/áth.
 Pozsony Endréné 1969/7026
 Storch Zsuzsánna 1969/7026
 Ventura Eduárdné

³ Fizetés nélküli szabadsággal külföldön volt.

7029 *Könyvrestaurátor I.*

Czettlerné Kozocsa Ildikó

7030 *Könyvrestaurátor II.*

Szalay Zoltánné

Zimnicz Jánosné 1969

*

7402 *Gazdasági igazgató I.*

Soltész András

7403 *Gazdasági igazgató II.*

Bolgár Pálné

7404 *Gazdasági osztályvezető:*

—

7421 *Csoportvezetők:*

Dr. Hernády Dénes 1969/7404

Sebestyén Gáborné 1969/7404

7422 *Főelőadó I.*

Mészáros Pálné

7423 *Főelőadó II.*

Balázs Miklósné

Rakovszky Istvánné 1969/7422

7424 *Előadók:*

Jenik Győzőné 1969/7423

Kádár Tiborné

Kiss Györgyné 1969/7423

Lakatos Lászlóné 1969/7423

Márton Mihály

Pintér Antalné 1969/7423

Pócsi Árpádné

Vén Tiborné

7425 *Műszaki ügyintéző I.*

Radics Lajos 1969

7426 *Műszaki ügyintéző II.*

Bódi Gusztáv 1969/áth.

Bordács Attila

Müller Jánosné

Sasvári Dezső

7427 *Műszaki ügyintéző III.*

Gárdos András 1969/7426

7441 *Adm. ügyv. alkalmazott I.*

Nemere Zoltánné

Orbán Ákosné

Rádonyi Nándorné 1969/7424

Sik Éva

7461 *Könyvtári raktárvezetők:*

Barton András

Mirki György

Nagy Károly

Németh János

Németh Lajos

Szilasi István 1969/nyugd.

Szilvász Istvánné

7462 *Könyvtári raktárosok:*

Alkonyi István 1969/7026

Gidófalvy Kristóf⁴ 1969/7461

Hegyi Andrásné

Ispánki Ferenc

Kádár László

Kálóczy Lajos 1969/áth.

Karczagi Alajosné 1969/7461

Kaszás István

Kurecz Antalné

Nagy Iván 1969

Nagy László 1969/áth.

Nagy Zsigmond

Rónai István 1969/7026

Sefcsik Gyuláné

Sinkó Pálné

Szilágyi József⁴ 1969

⁴ Tényleges katonai szolgálatot teljesített.

Szondi Béláné
Tatai András 1969/7061
Tiszai István

7462 Könyvtári segédrestaurátor

Böhm Katalin 1969/7030
Krizka Györgyné 1969
Szabados Györgyné

7468 Kiemelt termelő szakmunkás

Kovács Béláné 1969/áth.
Mencsik Pál
Prim József
Szivák Lajos 1969/áth.

7469 Szakmunkások:

Bosnyák Éva 1969
Czigler Mária 1969
Debulay Imréné
Dunai Zsuzsánna
Geröly Józsefné
Hörömpöly Andrásné
Juhász Eszter 1969
Kastaly Beatrix
Kovács Györgyné
Kővári Jenő 1969
Kresalek Béla
Matejka Jánosné
Mayer Éva 1969
Mayer János 1969
Mürschberger Ferencné
Mürschberger Tibor 1969/áth.
Novotny Ágnes 1969/elt.
Rauznitz Endréné 1969
Rottmeisel Károly 1969/7468
Samkóné Patyi Juliánna 1969
Selmeci Ferencné
Szabó Kálmánné
Szalay Andorné
Száráz Erzsébet 1969
Szigethy Marianne
Zséli Lászlóné 1969

7470 Segédmunkás

Hertelendy Imre 1969

7471 Kisegítő I.

Brunner György
Demjén Andrásné 1969/7469
Ferenczi Sándor
Horváth László
Németh Lajos
Sándor István

7472 Kisegítő II.

Berey Béla
Drapos Lídia 1969
Gajai Jánosné
Gatter Istvánné
Horváth István
Korber Károlyné
Kuczmog Lajosné 1969
Kulin Gábor
Nyúl Elemér 1969
Tibolya Istvánné 1969/7026

7473 Kisegítő III.

Boda Józsefné
Fordán Lajosné
Mirkó Györgyné
Ratter Ferencné 1969/elt.
Szőke Józsefné 1969
Zsukán Erzsébet 1969/elt.

7474 Kisegítő IV.

Auer Ferencné
Bíró Istvánné
Domanyik Mihályné
Gáti Béláné
Juhász Imréné 1969
Németh Imréné
Nyírfalvy Lajosné
Székely Sándorné

7475 Portás, házfelügyelő

Hajós Csabáné
Molnár János

Gépkocsivezetők

Fehér István
Gyurján János
Hanke Lajos 1969/áth.

B) KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

7002 Főigazgatóhelyettes

Barabási Rezső

Szilágyi Tibor 1969/7022

Tarr Lászlóné

Dr. Urbán László

7003 Főosztályvezető

Sallai István

7024 Főkönyvtárosok

Kamarás István 1969

Nagy Attila 1969

Sárdy Péter 1969

Somogyi Anna

Szaniszló Mihályné 1969

Urošević Danilo 1969/7023

Zöldi Péterné

7005 Osztályvezetők

Bóday Pál

Dr. Pataky Ernő 1969/nyugd.

Vadász Ferencné

7006 Osztályvezetőhelyettes

Gerő Zsoltné

7026 Könyvtáros I.

Koncz Béláné 1969

Zsembery Anna

7021 Könyvtári csoportvezetők

Nyakó István 1969/7023

Ónódy Miklós 1969/áth.

Szente Ferenc

7026 Könyvtáros II.

Deutsch Béláné

Görgey Györgyné 1969

Halmos Tiborné 1969/nyugd.

Kausay Tiborné

Lendvay Lászlóné 1969/meghalt

Markos Béláné

Mátis Livia 1969/áth.

Melegh Antalné

Pongor Márta 1969

Prágai Pálné

7022 Tudományos főmunkatársak

Bereczky László 1969/7006

Dr. Horváth Magda

Iszlay Zoltán 1969/7021

Dr. Vargha Balázs

*

7023 Tudományos munkatársak

Bereczky Lászlóné 1969/7022

Fodor András

Fogarassy Miklós

Frey Tamásné 1969/áth.

Horváth Tibor

Kondor Imréné

bb

Körtés Júlia

Dr. Kövendy Dénes

Pelejtej Tibor

Szabados László

Szabó Sándor

7404 Gazdasági osztályvezető

Vermes Lászlóné 1969/áth.

7421 Gazdasági csoportvezető

Jávor Péterné 1969

7423 Főelőadó II.

Czinner Tiborné

7424 *Előadó*

Nádai Gyuláné

7441 *Adm. ügyv. alkalmazott I.*

Duffek Károlyné 1969

Kovács Árpádné

Moór Istvánné

7469 *Szaktmunkás*

Fülöp Margit 1969

7472 *Kisegítő II.*

Király Sándorné 1969/áth.

7474 *Kisegítő IV.*

Hidas Istvánné 1969

Gépkocsivezetők

Kecskés Mátyás 1969/áth.

Piller Antal 1969

TÁBLÁZATOK

1. táblázat

A könyvtár állománya

	Állomány 1967. dec. 31.	1968. évi gyarapodás	1969. évi gyarapodás	Állomány 1969. dec. 31.
Könyv (kötet)	1 789 118	74 670	51 809	1 906 421
Időszaki kiadvány (évfolyam) ..	192 836	5 709	4 586	200 895
Kézirat (darab)	416 168	11 431	4 629	432 206
Zenemű (darab)	80 610	2 247	3 124	85 981
Térkép (darab)	106 989	12 746	6 844	126 579
Kisnyomtatvány (darab)	2 243 204	71 094	79 477	2 345 262
Egyéb dokumentum	229 253	8 395	676	238 324
Dia- és mikrofilm (címleírási egység)	49 670	865	670	51 205
Összesen	5 107 848	187 157	151 815	5 386 873*

Megjegyzések:

Könyvtárunk „nagyállományaként” ismert könyvraktárában, így az állományi adatokban is, a könyvek, brosrák, jegyzetek, különlenyomatok egy egységben vannak és *könyvek* címen szerepelnek.

A gyarapodás adataiban sem a műemlékkönyvtárak, sem a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szakkönyvtárának adatai nem szerepelnek.

A dia- és mikrofilmeknél 1963-tól számolási egységül a művek (címleírási egységek) szolgálnak.

* Gyakorlatunkban a kötelespéldányként beérkezett csoportos feldolgozású dokumentumok és a kisnyomtatványok utólagosan kerülnek selejtezésre, miután nem kerültek feldolgozásra. Ebből következően a fogyaték mennyisége statisztikai kimutatásainkban nagy. Ez minden dokumentumra kiterjedően 1968-ban 33 418, 1969-ben 26 529, összesen 59 947 darab volt, mely az 1969. dec. 31-i állomány megállapítását megelőzően levonásba került.

Az 1968. és 1969. évi gyarapodás a beszerzés módja szerint

Dokumentum	Vétel		Ajándék		Csere		Kötelese példány		Saját előáll.		Összesen	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969
Könyv (kötet)	3 752	3 827	39 113 ¹	17 802	3251	3042	28 425 ²	26 906 ²	129	232	74 670	51 809
Időszaki kiadvány (évfolyam)	1 023	1 022	1 748	503	402	504	2 536	2 557	—	—	5 709 ³	4 586 ³
Kézirat (darab)	9 172	3 864	2 259	648	—	12	—	—	—	105	11 431	4 629
Zenemű (darab)	268	146	70	672	50	170	1 858	2 134	1	2	2 247	3 124
Térkép (darab)	42	38	10 995	5 176	23	9	1 686	1 621	—	—	12 746	6 844
Kisnyomtatvány (darab)	736	2 118	239	535	5	6	70 114	71 404	—	—	71 094	74 063
Hanglemez, hangszalag (darab)	56	182	5	1	—	20	200	272	—	—	261	475
Kép, metszet (darab) ...	3 885	2 070	482	120	1	—	1 422	590	—	6	5 790	2 786
Egyéb dokumentum (darab)	32	201	75	—	95	—	2 142 ⁴	2 628 ⁴	—	—	2 344	2 829
Oktató diafilm (cl. egység)	—	—	—	—	—	—	106	122	—	—	106	122
Mikrofilm/negatív (cl. egység)	8	8	7	26	7	2	—	—	333	350	355 ⁶	386 ⁶
Mikrofilm/pozitív (cl. egység)	7	4	—	2	14	8	—	—	383	148	404 ⁷	162 ⁷
Összesen ⁵	18 981	13 480	54 993	25 485	3848	3773	108 489	108 234	846	843	187 157	151 815

Hozzáfüzések:

A táblázat a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szakkönyvtárának, valamint a műemlékkönyvtárak gyarapodási adatait nem tartalmazza. Az ajándék rovat az ajándékokon kívül az állami juttatásból és a raktárrendezésből adódó anyag adatait is magában foglalja.

A könyvtár „nagyállományként” ismert könyvraktárában, így a gyarapodás adataiban is a könyvek, brosrák, jegyzetek és különnyomatok egy-egy-ségben vannak könyv címen.

A könyvtár ömlesztetten tárolt másodpéldányait 1966–1967 folyamán rendezték. Állománybavétele 1967-től folyamatosan történt és 1969-ben befejezést nyert.

¹ Ebből 1968-ban 36 274, 1969-ben 14 647 kötet a rendezett másodpéldányokból állományba vett anyag.

² Ebből 1968-ban 8822, 1969-ben 8646 db csoportos feldolgozású anyag, mely a Kisnyomtatványtárba került.

³ + 1968-ban 698, 1969-ben 4033 db szóróvényszám.

⁴ Ebből 1968-ban 554, 1969-ben 1463 db szabadalmi leírás és 1968-ban 1588, 1969-ben 1165 db szabvány.

⁵ Könyvtári egység.

⁶ A negatív mikrofilm terjedelme 1968-ban 299 271, 1969-ben 528 176 kocka.

⁷ A pozitív mikrofilm terjedelme 1968-ban 785 575, 1969-ben 329 797 kocka.

A modern könyvgyűjtemény gyarapodásának megoszlása tartalom szerint

ETO/szak	Köteleespéldány		Egyéb gyarapodás ¹		Összesen	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969
01/02	437	471	855	753	1 292	1 224
0	241	216	1 387	1 509	1 628	1 725
1	248	232	701	422	949	654
2	96	92	1 032	252	1 128	344
39	138	78	155	226	293	304
3	3 001	2 998	8 981	4 643	11 982	7 641
5	2 041	1 249	1 015	851	3 056	2 100
61	885	615	976	512	1 861	1 127
63	1 032	952	1 052	473	2 084	1 425
6	4 708	4 507	1 767	595	6 475	5 102
7	893	937	2 611	1 551	3 504	2 488
80	603	576	2 224	1 029	2 827	1 605
82.0	169	163	2 177	932	2 346	1 095
820	3 732	3 768	14 706	6 624	18 438	10 392
91	478	390	1 309	787	1 787	1 177
93/97	901	1 016	5 154	3 544	6 055	4 560
1850 előtti könyvek	—	—	95	150	95	150
Összesen	19 603	18 260	46 197	24 853	65 800	43 113
1711 előtti könyvek ²	—	—	48	50	48	50
Csoportos feldolg. anyag ³	8 822	8 646	—	—	8 822	8 646
Mindösszes	28 425	26 906	46 245	24 903	74 670	51 809

¹ Vétel, ajándék, csere és saját előállítás útján történt gyarapodás.² A Régi Nyomtatványok Tárának állományában.³ Kisnyomtatványtár állományában.

A modern könyvgyűjtemény gyarapodásának megoszlása megjelenési hely szerint

Megjelenési hely	Kötet	
	1968	1969
Magyarország		
kötelespéldány	19 603	18 260
egyéb gyarapodás	39 580	17 984
Anglia	306	487
Ausztria	451	595
Benelux államok	140	151
Bulgária	129	91
Csehszlovákia	717	510
Franciaország	376	462
Jugoszlávia	398	550
Lengyelország	185	222
Németország – 1945	399	466
Német Demokratikus Köztársaság	318	292
Német Szövetségi Köztársaság	491	605
Olaszország	164	208
Pireneusi félsziget	35	96
Románia	737	440
Skandináv államok	237	175
Svájc	100	111
Szovjetunió	777	646
Egyéb európai államok	29	101
Izrael	34	13
Kína	4	4
Egyéb ázsiai államok	53	54
Afrika	6	13
Amerikai Egyesült Államok	380	489
Kanada	23	12
Egyéb amerikai államok	107	65
Ausztrália	21	11
Összesen:	65 800	43 113
1711 előtti/Régi Nyomtatványok Tára	48	50
Csoportos feldolgozású anyag/Kisnyomtatványtár ...	8 822	8 646
Mindösszesen:	74 670	51 809

4. táblázat

A kötelezpéldányként beérkezett könyvek (magyar könyvkiadás) megoszlása nyelvek szerint

	1968	1969
Magyar nyelvű nyomtatványok	16 976	16 341
Idegen nyelvű nyomtatványok	2 438	1 919
ebből:		
angol	1 312	642
cseh	2	1
dán	—	1
eszperantó	2	—
francia	170	151
görög/új	—	4
latin	8	10
lengyel	5	7
német	659	586
olasz	17	20
orosz	230	220
román	—	11
spanyol	8	9
svéd	1	—
szlovák	12	8
szerb-horvát	11	13
walsh	1	—
Több nyelvű nyomtatványok	189	236
Összesen	19 603	18 260
A Kisnyomtatványtár állományába került csak csoportos feldolgozást nyert nyomtatványok	8 822	8 646
Mindösszesen	28 425	26 906

Mikrofilmek gyarapodása

Állománycsoportok	Címl. egys.		Mikrofilmkocka	
	1968	1969	1968	1969
<i>Negatív mikrofilmek</i>	355	386	299 271	528 176
Ebből:				
FM1 kéziratok	47	18	25 285	32 400
FM2 régi és ritka nyomtatványok	186	84	19 235	19 511
FM3 hírlapok, folyóiratok	40	145	249 785	451 821
FM4 zeneművek	2	87	122	5 737
FM5 térképek	—	—	—	—
FM6 színházi nyomtatványok	—	2	—	14 699
FM7 modern nyomtatványok	54	50	4 818	4 008
FM8 plakátok	26	—	26	—
<i>Pozitív mikrofilmek</i>	404	162	785 575	329 797
Ebből:				
FM1 kéziratok	178	9	33 621	2 311
FM2 régi és ritka nyomtatványok	183	—	25 917	—
FM3 hírlapok, folyóiratok	35	151	717 542	326 990
FM4 zeneművek	—	—	—	—
FM5 térképek	—	—	—	—
FM6 színházi nyomtatványok	—	—	—	—
FM7 modern nyomtatványok	8	2	8 495	496
FM8 plakátok	—	—	—	—
<i>Mindösszesen</i>	759	548	1 084 840	857 973

6. táblázat

Feldolgozó munka

Címleírás	Teljes értékű		Egyszerűsített csoportos		Kiegészítő hozzáírás	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969
Katalogizáló Osztály						
kötelezpéldányok ¹	8 728	8 203	2 975	3 220	—	—
egyéb ²	5 967	6 881	—	—	—	—
folytatásos művek	—	187 ³	—	—	1488	4 463 ⁴
Bibliográfiai Osztály						
MFR	15 004	14 524	—	—	—	—
Hírlaptár						
kurrens kötetek	1 005 ⁵	1 099 ⁵	—	—	5408 ⁶	6 116 ⁶
inkurrens kötetek	—	—	—	—	1685	3 411
inkurrens számok	—	—	—	—	187	2 486
Kézirattár	689	3 599	504	970	—	—
Régi Nyomtatványok Tára	2 750	2 400	—	—	—	—
Színháztörténeti Tár	3 812	3 620	37	102	—	—
Kisnyomtatványtár	2 540 ⁷	2 648 ⁷	—	—	—	—
Térképtár	302	338	—	—	—	—
Zeneműtár	2 890	2 476	—	—	—	—
Mikrofilmtár	156	162	—	—	578	690
Összesen:	43 843	46 137	3 516	4 292	9346	17 166
<i>Szakozás</i>						
Szakozó Osztály						
kötelezpéldányok	6 576	6 197	—	—		
egyéb ²	5 577	6 975	—	—		
Bibliográfiai Osztály						
MFR	—	—	15 004	14 274		
Színháztörténeti Tár	—	—	222	192		
Kisnyomtatványtár	—	—	39 478	74 315		
Térképtár	202	300	—	—		
Zeneműtár	2 890	2 476	1 398	1 019		
Összesen:	15 245	15 948	56 102	89 800		

¹ Analízisekkel, melyek szakozásra nem kerülnek. Revíziójukat a Bibliográfiai Osztály végzi.² Vétel, csere, ajándék stb. útján beérkező könyvek feldolgozása.³ Sorozati anyag rekatalogizálása.⁴ Ebből 1845 a Könyvek Központi Katalógusa részére készült.⁵ 1968-ban 3776, 1969-ben 4920 kötet. A címleírás mellett szakozzák, beszámozzák és utalókat készítenek.⁶ Kötészeti egység kollacionálással együtt számítva.⁷ A grafikai plakátok rövid annotációval készülnek.

7. táblázat

A gyűjtemények használata

Olvasótermek forgalma	Használók száma		Használt egys. száma		Kölcsönzött ¹ egys. száma	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969
Beiratkozott olvasók ...	9 672	10 217				
Napi jeggyel olvasók ...	2 794	2 552				
Könyvek: Központi olvasótermek	35 190	34 476	145 569	150 562	1779	2646
Időszaki kiadványok: Hírlaptár	21 625	21 292 ²	68 097	79 761 ²	162	148
Különgyűjtemények: Kézirattár	1 377	1 519	22 490	25 164	83	409
Régi Nyomtatványok Tára	736	720	4 004	2 719		
Kisnyomtatványtár	329	241	121 095	153 026		
Mikrofilmtár	552	392	978 ³	643 ³		
Színháztörténeti Tár	605	679	111 137 ⁴	92 104 ⁴		
Térképtár ⁵	65	76	4 020	8 564		
Zeneműtár ⁵	1 188	1 929	9 185	17 940		
Zárolt Kiadványok Tára .	1 337	1 182	7 532	5 644		
Összesen	63 004	62 506	494 107	536 127	2040	3224

Helybenolvasók megoszlása olvasói kategóriák szerint

		Központi olvasó- termek	Hírlaptár olvasó- terem	Különgyűjt. olvasó- termek	Mindösszesen szám/százalék
Kutató	1968	6 499	10 051	6189	22 739/36,1
	1969	6 486	11 049	6738	24 273/38,8
Egyetemi hallgató ...	1968	19 621	6 045	—	25 666/40,7
	1969	18 525	5 714	—	24 239/38,8
Egyéb olvasó	1968	9 070	5 529	—	14 599/23,1
	1969	9 465	4 529	—	13 994/22,4
Összesen	1968	35 190	21 625	6189	63 004
	1969	34 476	21 292	6738	62 506

¹ Csak a külső intézmények részére történt kölcsönzések.² Ebből 1570 olvasó 4779 mikrofilm-tekerceset használt.³ Csak FM1-2 és FM4-8 jelzetű mikrofilmek. A hírlapok és folyóiratok mikrofilmjeit a Hírlap-tárban használták.⁴ Túlnyomó többségében színészi nyugdíjügyekben adatközléshez használt színlapok.⁵ A Térképtár olvasóterme állományrevízió miatt ápr. 1-től jún. 30-ig, a Zeneműtáré raktárát-építés és ternei felújítása miatt ápr. 1-től máj. 31-ig, a Zárolt Kiadványok Tára — kisebb megszakítá-sokkal — az olvasóterem és a raktár felújítása miatt május-július folyamán zárva volt. Egyébként augusztusban minden olvasóterem nyári szünetet tartott.

A könyvtár kiadványai

1968 folyamán jelentek meg:

a) Önálló kiadványok, nyomdai előállításban:

1. *Magyar Könyvészet 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. 5. kötet. Betűrendes mutató az 1–4. kötethez. Pótlások az 1–4. kötethez. Népművelési Propaganda Iroda. Egyetemi Nyomda. 910 l.*
A4-es méretben, 113,7 (A/5) ív, 2000 példány.
2. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966. Népművelési Propaganda Iroda. Egyetemi Nyomda. 535 l.*
B/5 méretben, 46,9 (A/5) ív, 800 példány.

b) Önálló kiadványok, házi sokszorosításban:

3. *Magyar Könyvészet 1966. A Magyarországon megjelent könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek címjegyzéke. XXIX, 882 l.*
A/4 méretben, 113,9 (A/5) ív, 1150 példány.
4. *Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Index Periodicorum Hungaricorum. 1965. 133 l.*
A/4 méret, 16,7 (A/5) ív, 750 példány.
5. *Actes of the International Congress of Librarians and Museums of the Performing Arts. 8. Actes du Congrès International des Bibliothèques-Musées des Arts du Spectacle. 8. Budapest, 19–24 Sept. 1967. 120 l. — Az OSZK és a Magyar Színháztudományi Intézet közös kiadása.*
B/5 méret, 10,5 (A/5) ív, 500 példány.
6. *A magyarországi könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók jegyzéke és kötelespéldány-szolgáltatásuk az 1967. évben. 61 l.*
A/5 méret, 3,8 (A/5) ív, 350 példány.
7. *Makky György: Ex librisek, illusztrációk. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának katalógusa. 1968. jún. 20–júl. 20. 16 l.*
B/5 méret, 1,4 (A/5) ív, 250 példány.
8. *Meskó Anna és Póka György ex librisei. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának katalógusa. 1968. december. 14 l.*
B/5 méret, 1,1 (A/5) ív, 250 példány.
9. *Az Országos Széchényi Könyvtár szervezeti és működési szabályzata. 10 l.*
B/5 méret, 0,9 (A/5) ív, 300 példány.
10. *Medrey Zoltán: Tájékoztató a kötelespéldány-szolgáltatásról. [Jav. kiad.] 15 l., 1 t.*
A/5 méret, 0,9 (A/5) ív, 300 példány.
11. *Könyvtárközi kölcsönzés. Tájékoztató, 19, X l.*
A/5 méret, 1,8 (A/5) ív, 2000 példány.

c) Reprint kiadványok

Magyarországi Könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum.

12. *Sztripszky Hiador: Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának 1–2. kötetéhez. Pótlások és igazítások. 1472–1711. Appendix ad 1–2. tomos operis Caroli Szabó Régi magyar könyvtár. Bibliographia Hungarica vetus ... (Az 1912. évi kiad. új [repr.] kiadása és (Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítései. Supplementum ineditum Ludovici Dézsi. 1537–1667.) [Tempo Soksz., Kisipari Szerv. Iroda soksz.] XIX, 621 l.*

13. Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Bibliographia Hungariae seu Catalogus librorum in Hungaria, et de rebus patriam nostram attingantibus extra Hungariam editorum.* [Kisipari Szerv. Iroda soksz.] 1–4. kötet 7 darabban.

E reprint kiadványaink a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal közös vállalkozásban készültek.

d) *Időszaki kiadványok, házi sokszorosításban:*

14. *Magyar Nemzeti Bibliográfia.* Bibliographia Hungarica. 1–24 szám, 1938 l.
A/4 méret, 174,7 (A/5) ív, 1050 példány.
15. *Magyar Folyóiratok Repertórium.* Repertorium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum. A Magyar Nemzeti Bibliográfia melléklete. 1–24. szám, 1493 l.
A/4 méret, 186,6 (A/5) ív, 980 példány.
16. *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke. Filozófia. Társadalomtudományok. Művészet. Nyelvészet. Irodalom.* 1–12 szám, 2030 l.
A/4 méret, 253,7 (A/5) ív, 320 példány.
17. Ua. *Természettudományok. Orvostudományok. Műszaki tudományok. Agrártudományok.* 1–12 szám, 1999 l.
A/4 méret, 249,3 (A/5) ív, 350 példány.
18. *[Országos] Sz[échenyi] K[önyvtári] Híradó.* 1–12 szám, 180 l.
A/4 méret, 23,5 (A/5) ív, 350 példány.

1969 folyamán megjelent kiadványok:

a) *Önálló kiadványok, nyomdai előállításban:*

1. *Magyar Könyvészet 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke.* Egyetemi Nyomda. 96 l.
A/4-es méretben, 12 (A/5) ív, 1000 példány.
2. *A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1965–1966.* Egyetemi Nyomda. 323. l.
A/5 méretben, 20,1 ív, 1200 példány.
3. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Egyetemi Nyomda. 505 l., illusztr.
B/5 méretben, 43,5 (A/5) ív, 800 példány.
4. *Kiadatlan Mikszáth-levelek az Országos Széchényi Könyvtárban.* Összeáll.: Scheiber Sándor, Zsoldos Jenő. Egyetemi Nyomda. 99 l. /Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 64./
B/5 méretben, 8,6 (A/5) ív, 500 példány.

b) *Önálló kiadványok, házi sokszorosításban:*

5. *Magyar Könyvészet 1967. A Magyarországon megjelent könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek címjegyzéke. I–II. k. VIII, 1333 l.*
A/4 méretben, 167,5 (A/5) ív, 1150 példány.
6. *Magyar Könyvészet (Tankönyvek). A Magyarországon megjelent tankönyvek, egyetemi, főiskolai és tanfolyami jegyzetek szakosított jegyzéke. 1965–1966. XIX, 317 l.*
A/4 méretben, 21 (A/5) ív, 750 példány.
7. *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban. Lelőhelyjegyzék. 1969. LIH, 626 l.*
B/5 méretben, 58,8 (A/5) ív, 1200 példány.
8. *A magyarországi könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók jegyzéke és kötelespéldány-szolgáltatásuk az 1968. évben.* 65 l.
A/5 méretben, 4 ív, 350 példány.
9. *Stettner Béla ex libris kiállítása.* 1969 november. [Katalógus.] 16 l.
B/5 méretben, 1,4 (A/5) ív, 350 példány.

c) Reprint kiadványok

Magyarországi Könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum.

10. Petrik Géza – Kiszlingstein Sándor: *Magyar Könyvészet 1860–1885*. [Presto soksz.] 1–2. kötet 4 darabban.
11. Petrik Géza: *Magyar Könyvészet 1886–1900*. [Kisipari Szerv. Iroda, Presto soksz.] 1–2. kötet 3 darabban.
12. Petrik Géza: – Barcza Imre: *Magyar Könyvészet 1901–1910*. [Kisipari Szerv. Iroda soksz.] 1–2. kötet 3 darabban.
13. Kozocsa Sándor: *Magyar Könyvészet 1911–1920*. [Kisipari Szerv. Iroda soksz.] 1–2. kötet.

E reprint kiadványaink a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal közös vállalkozásban készültek.

d) Időszaki kiadványok, házi sokszorozásban:

14. *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Bibliographia Hungarica*. 1–24 szám + melléklete. 1278 + 54 l.
A/4 méretben, 166,4 (A/5) ív, 1100 példány.
15. *Magyar Folyóiratok Repertórium. Repertorium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum*. 1–24 szám + az 1968. évi betűrendes névmutató. 1603 + 231 l.
A/4 méretben, 229,2 (A/5) ív, 1050 példány.
16. *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke. Filozófia. Társadalomtudományok. Művészet. Nyelvészet. Irodalom*. 1–12 szám, 2189 l.
A/4 méretben, 273,6 (A/5) ív, 300 példány.
17. *Ua. Természettudományok. Orvostudományok. Műszaki tudományok. Agrártudományok*. 1–12 szám, 2140 l.
A/4 méretben, 267,4 (A/5) ív, 500 példány.
18. *Országos Széchényi Könyvtári Híradó*. 1–12 szám 6 füzetben. 214 l.
A/4 méretben, 26,6 (A/5) ív, 400 példány.

Kiadványaink terjesztését az Országos Gyarapodási Jegyzék kivételével (melynek terjesztését a könyvtár végzi) külföldi viszonylatban a Kultúra Külker. Vállalat, belföldön az Állami Könyvterjesztő Vállalat Könyvtárellátó Osztálya, az időszaki kiadványokét a Posta Központi Hírlap Iroda végezte.

Деятельность Государственной библиотеки им. Сечени в 1968—1969 гг.

Среди деятельности этих лет выделяются 3 значительных события. 1. По нашим предусмотренным планам к этому времени должны были заканчиваться подготовительные работы, связанные с переселением библиотеки в новое здание, в Будапештскую крепость. Ввиду того, что переселение осуществится лишь через несколько лет, вынуждены были изменять наши планы. 2. После многодесятилетнего настояния приступили к реставрации и микрофильмированию сильно поврежденных венгерских газет, находящихся в фонде нашей библиотеки. В 1969 году высшей инстанцией библиотеки были затрачены значительные суммы на обеспечение необходимым машинным оборудованием и персоналом. 3. Из-за отодвижения срока окончательной постройки здания библиотеки, а также из-за нехватки мест вынуждены были переселить часть нашего фонда и для этого приобрести дополнительное здание, которым можем только позже пользоваться.

Комплектование фондов

Данные по комплектованию фондов содержатся в таблицах № № 1 и 2, а более подробно в таблицах № № 3—5.

На работу комплектования повлияли несколько факторов. Внедрение новой экономической системы народного хозяйства в 1968 году пока вызвал известные проблемы, прежде всего в области заграничных покупок (там положение было даже затруднено постепенным повышением цен иностранных книг), все таки увеличение в 1969 году ассигнования создало возможность для покупки необходимых нам книг, как в отношении хунгарика, так и в отношении специальной литературы. В области периодических изданий в первую очередь стремились к пополнению пробелов в наших фондах. Двухсторонние соглашения с иностранными библиотеками по обмену микрофильмами, а также все растущее количество «репринт»-изданий во многом способствовали этой работе.

Следует отметить, что в конце 1968 года в Отделе комплектования произошло сближение комплектования книг и периодических изданий. Создалась кооперация в области профиля комплектования крупных библиотек, в рамках которой наша библиотека организовала кооперационные комиссии по истории литературы Венгрии и по исторической науке.

Каталоги, обработка книг

Продолжалась реконструкция основных каталогов. Покончили дополнение вплоть до наших дней алфавитной части каталога газетных статей, начинающегося с 1958 года и также была объединена послевоенная (после 1945 г.) часть центрального каталога книг и из этого самого выделили каталог славянских книг. Отсутствие возможности реконструкции каталогов периодических изданий и специальных коллекций продолжает быть недостатком работы нашей библиотеки.

В течение 1968 года Отдел обработки книг был разделен на Отдел каталогизации и Отдел классификации. В 1969 году вышел в свет аналитическое описание системы каталогов Государственной библиотеки им. Сечени, редакторами которого были Л. Фараго и Д. Харати; в Отделе старых и редких книг приступили к обработке старых венгерских экслибрисов.

Цифровые данные по обработке содержатся в таблице № 6.

Хранение, ревизия фондов

При отсутствии нового здания для размещения новых поступлений вынуждены были и в дальнейшем разместить меньше использованные части фонда в ящиках и их переселить в внешние хранилища. Таким образом использование этим фондом затруднялось, книги стали недоступными.

К 1969 году почти полностью повели до конца начатую в 1965 году ревизию наших фондов. До сих пор в 10 различных специальных фондах библиотеки были проверены 4,106.235 единиц. Составление заключительного отчета о ревизии фондов нам предстоит в 1970 году.

Реставрация фондов

Благодаря представленным возможностям для реставрации венгерских газет, работа по охране фондов становилась центральной задачей нашей библиотеки.

Для этой работы приступили к организации группы сотрудничества по реставрации, поправке или переплету газет, а также по их микрофильмированию. Одновременно были введены ограничения по использованию газетным фондом и начали изымать из употребления уже реставрированный материал, т. е. такие материалы были представлены читателям в форме микрофильмов.

В ходе реставрационных работ поправили 13 603 единиц книжного хранилища, в газетном фонде было поправлено 3924 томов и 20 597 газетных страниц. Библиотечные мастерские за 2 года совершили переплет 37 026 книг, журналов и газет и реставрацию

2623 единицы специальных фондов (сюда причисляются и работы, проделанные посторонними предприятиями). В рамках работ по сохранению фондов Отдел микрофильмов за 1968—1969 гг. сделал 1,872.133 негативных и позитивных микрокадров. Соответствующие цифровые данные содержатся в таблице № 5.

Справочно-библиографический отдел

Данные по читательскому обороту и посетителям библиотеки указаны в таблице № 7.

В 1968—1969 годы возобновили несколько из наших читательских залов или усовершенствовали их оборудование (читальный аппарат, электроакустическое оборудование). К сожалению нехватка мест во всех областях поставила пределы нашим стремлениям.

Справочно-информационный отдел действовал на обычном уровне. Своей справочно-информационной работы выделяется Отдел музыкальных произведений. Число письменных справок составляло примерно 150—200 в год, в том числе 15% исследование литературы. В качестве примера приводим более значительные составления для Национальной библиотеки г. Калькутта и Валата Грамату Палата в г. Рига.

Библиографическая деятельность

Библиографическая работа произошла в пределах предшествующих лет. Регулярно вышли в свет текущие библиографии «Венгерская национальная библиография» и «Библиография венгерских периодических изданий». Последняя была расширена по содержанию, в регистрацию включили 59 дальнейших названий. Вышли в свет тома за 1966 и 1967 гг. издания «Magyar könyvészet» представляющие собой сводные годовые тома Венгерской национальной библиографии.

Что касается наших ежегодных библиографий, вышли следующие издания: выпуск за 1965 г. «Венгерских газет и журналов»; выпуск 1965—1966 «Библиографии венгерских библиографий»; выпуск 1965—1966 «Каталога графических плакат и гравюр».

Был опубликован 5. том (алфавитный указатель) ретроспективной библиографии, охватывающий период 1945—1960, и в дополнение к нему том карт.

Были изданы тома за 1860—1920 гг. факсимильного издания «Magyarországi könyvészet» (Венгерская библиография) и на это было покончено опубликование репринтных изданий старых национальных библиографий.

Были сделаны исследования насчет возможности использования вычислительных машин в устройстве и редактировании библиографий. Все таки с возможностью их использования можно рассчитывать лишь через несколько лет.

Перечисление наших изданий см. в таблице № 8.

Центральные службы библиотеки

Выполнение и дальнейшее развитие центральных служб требовало значительных затрат рабочего времени.

В группе по сдаче обязательных экземпляров было обработано примерно 900 тысяч изданий в год, которые были распределены среди соответствующих специальных библиотек.

В Отделе междубиблиотечного абонементов внедрили применение телетайпа. Отдел поддерживает контакты по абонементу с библиотеками 41 стран, что представлял собой 59,4 т. е. 57,9% общего оборота.

За эти два года центральный каталог книг был дополнен 290 355 новыми изданиями, а в центральный каталог периодики вошло 163 336 новых данных. Был опубликован список местонахождений иностранных журналов за 1969 г. и был ежемесячно выпущен Сводный список новых иностранных книг, поступивших в библиотеки Венгрии.

При обмене собственными изданиями библиотеки Отдел международного книгообмена действовал и за этот период в качестве Центра международного книгообмена.

В 1968—1969 гг. отделом было выслано за границу 39 496 книг и периодических изданий и получено в обмен 41 227 единиц.

Отдел по распределению книг, выполняющий при остальных своих задач обмен отечественными дублетами распределил между желающими библиотеками 141 193 библиотечных единиц.

Деятельность Центра библиотековедения и методической работы

В 1967 году Министерством культуры была проведена проверка организации и деятельности Центра и были определены его развитие, организационное направление и первоочередные задачи. В результате исследования, больше чем до этого, подчеркивалась роль Центра в подготовке решений по библиотечной политике, исследовательской работе в области библиотековедения, при чем не сократилась его методическая деятельность. Был создан новый отдел для исследования читательской деятельности и продолжала развиваться деятельность библиотечной документации. Начали выпускать трехмесячный реферативный журнал, который, при учете требований со стороны венгерской библиотечной политики дает селективный обзор международной специальной литературы.

В рамках проделанных работ Центром было разработано предложение на изменение библиотечного закона, на реформу библиотечной сети, на дальнейшее развитие профсоюзных библиотек.

К конференции по вопросам народного образования и к III конференции венгерских библиотекарей были подготовлены статьи, представляющие желаемое направление и развитие библиотечного дела. Для обеспечения сотрудничества по профилю комплектования был создан Кодекс по профилю библиотек, содержащий разделение по специальным областям а также основные данные соответствующих библиотек. Центром было проведено измерение по состоянию библиотек в отношении кадров и по оснащенности специальной литературой, были покончены исследования в области культуры чтения рабочего класса и также были проведены исследования для измерения оснащенности научных и специальных библиотек специальной литературой.

Для подготовки библиотечных кадров были организованы специальные курсы средней степени а также курсы для повышения квалификации. Методическая работа проводилась в области научных, равно как и публичных библиотек. Между прочим Центром были сделаны анализы по степени использованности специальной литературы, участвовали в работе кружков межбиблиотечного сотрудничества, составили сборник норм, подготовили торжественные мероприятия 25-годовщины со дня освобождения родины и 100-летия со дня рождения В. И. Ленина. Многочисленными периодическими изданиями (Библиотечный обзор, Календарь событий, Новые книги, Выпуски по механизации библиотек, Выпуски по строительству и оборудованию библиотек) способствовали развитию теории и практики библиотечного дела.

Администрация и управление библиотекой

В декабре 1968 года д-р Магда Йобору возвратилась с заграничной службы и приняла на себя управление библиотекой.

Начиная с 1968 года — благодаря новому уставу библиотеки — произошли изменения в организации и функции библиотеки.

В рамках государственных межбиблиотечных соглашений библиотека поддерживала непосредственные связи со следующими библиотеками: Государственная библиотека им. В. И. Ленина Москва, Государственная библиотека ГДР Берлин, Дейтче Бюхерей Лейпциг, Народна библиотека Београд, Матица Српска Нови Сад. С библиотекой Матица Словенска, Мартин поддерживались деловые контакты.

Много наших сотрудников побывали за границей (стипендии, командировки, культурные соглашения). На совещаниях национальных библиотек социалистических стран в 1968 г. в г. Праге и в 1969 г. в г. Гера представителем нашей библиотеки был заместитель директора, д-р Геза Шебештьен.

В 1969 году библиотекой было организовано международное совещание для обсуждения вопросов оборудования крупных библиотек. На совещании присутствовали представители национальных библиотек социалистических стран.

Новая экономическая система способствовала применению более современных и экономичных методов в хозяйстве библиотеки. Были проведены значительные реконструкции в разных зданиях библиотеки. С участием наших сотрудников регулярно были проведены консультации по вопросам проектирования и строительства нового здания нашей библиотеки в Будапештской крепости.

Report on the activity of the National Széchényi Library on 1968—1969

In the activity of the library in the years 1968—1969 there were three important events:

1. According to the original plans these years were to close the preparations of the move to the Castle of Budapest. In view of the fact that this cannot be realized only in the years to come the plans had to be modified. 2. As a result of several years' urging the restoration and microfilming of the Hungarian newspapers of extremely bad condition have been begun. A considerable sum was provided by the superintending authority for the necessary machinery and staff in 1969. 3. Because of the postponement of finishing the new building and of the insufficiency of the storage place our library was compelled partly to shift a part of its material partly to acquire an additional building. This storage building will, however, be ready to use only at a later date.

Acquisitions

The data of acquisition are contained in tables No. 1 and 2, their detailing are shown in tables 3, 4 and 5.

Our work of acquisition has been determined by several factors. The new mechanism introduced in the national economy entailed in 1968 several problems first of all in the acquisition of foreign books by purchase (this has been made difficult also by the continuous increase in the prices of books abroad); in the course of 1969 the credit limits were increased thus they facilitated the acquisition both of the Hungarica material and that of the special books. In the case of the periodical publications we have striven to fill in the gaps. Our efforts in this field have been greatly assisted by the agreements for the exchange of microfilms with foreign libraries, as well as by the publication of reprints in an ever increasing number.

It is noteworthy that late 1968 the acquisition of books and periodicals was united in the Acquisition Division and in the course of the organization of the co-operation among the great libraries in the field of acquisition it was our library that brought about the committees of co-operation in the history of Hungarian literature and historical science.

Catalogues, handling of books

The reconstruction of the basic catalogues has been going on. The completion up to the present days of the alphabetical part of the catalogue of articles to be found in the Periodicals' Division and begun in 1958 was finished; the post 1945 part of the union catalogue was united and the post 1945 Slavic catalogue separated from it was also completed. Unfortunately we had no possibility in these years either to the reconstruction of the catalogues of the periodical publications and special collections.

In the course of 1968 the Book Processing Division was divided into Cataloguing Division and Classifying Division. In 1969 dr. Gyula Haraszthy and Mrs. L. Faragó edited the analyzing description of the complete network of catalogues in the National Széchényi Library and the processing of the old Hungarian ex libris was begun in the Division of Old Prints. The numerical data of the processing work are contained in the table No. 6.

Storage, revision of stocks

In lack of a new building the new accessions could be stored only by the removal of the rarely used material into stack rooms outside the library and placed in cases. The use of these part of the stock became difficult, partly inaccessible. In the course of 1969 the revision of the stocks begun in 1965 was nearly completely finished. So far in 10 collections 4 106 235 units have been controlled. The compilation of the final report on the revision of stocks remains the task of 1970.

Preservation of stocks

The possibility of restoring the Hungarian periodicals focussed the attention on the tasks of preserving the stocks.

In protection of the Hungarian periodicals the organization of a group of collaborators has been begun who carry out the restoration, repairing or rebinding and microfilming of the periodicals in close co-operation. Simultaneously restrictions were introduced in the use of the material of the Periodicals Division, the non-accession to the restored material has been begun and they now are to be consulted on microfilms. In the course of the works of preservation of stocks 13 603 units have been repaired in the book stocks, and 3 942 volumes and 20 597 newspaper pages have been repaired in the stock of periodicals. The workshops of the library (including the works done by other enterprises) bound during the two years 37 026 books, periodicals and newspapers and restored 2623 units of the special collections. In the course of 1968-1969 the Microfilm Division prepared 1 872 133 negativ and positiv microfilm frames with the aim of preservation of stocks. The numerical data of this activity are contained in table No. 5.

Readers and Reference Service

The data of the visitors and readers to the Library are indicated in table No. 7.

In the course of 1968-1969 several reading rooms have been renewed i.e. their equipment were modernized. (microfilmreading machines, electroacoustic equipments). Unfortunately the lack of space restricted our intentions in every respect.

The reference service worked on the same niveau as before. From among the special collections the work of the Music Division deserves special attention in this field. Written information was given yearly in 150-200 cases, 15% of these referred to literature. Important compilations were made for the National Library Calcutta and the Valata Gramatu Palata, Riga.

Bibliographical work

Our bibliographical work was carried out similarly to the previous years. The current bibliographies (Hungarian National Bibliography and the Repertory of the Hungarian Periodicals) were regularly published. The latter was widened by the addition of 59 periodicals. Under the title Magyar Könyvészet the yearly cumulations of the Hungarian National Bibliography for the years 1966 and 1967 were published. Beginning with 1967 the principle of applying the subject year was begun.

From among the supplementary volumes of the yearly national bibliographies volume 1965 of the Hungarian Periodicals and Newspapers, volume 1965-1966 of the Bibliography of Hungarian Bibliographies and volume 1965-1966 of the Directory of Graphic Posters and Engravings were published.

Volume 5. (alphabetical index) of the 1945-1960 retrospective cycle bibliography and as supplement the volume of maps were published.

By the edition of the reprints of the 1860-1920 Bibliographia Hungarica the publication of the reprints of the old national bibliographies was completed.

Our library made experiments to ascertain the advantages of the computer in the bibliographical classification and edition. Their application in the library practice will however, only be begun in the years to come.

The list of our publications is to be found in table No. 8.

Central services of the library

The maintenance and development of our central services required quite a lot of work.

The Copyright Deposit Service handled nearly 900 000 items and distributed them among the respective libraries.

In the Interlibrary Loan Service the use of a telex-machine was introduced. This Service maintained relations with the libraries of 41 countries, this amounted to 59,4, resp. 57,9 per cent of the total turnover.

During these two years the national union catalogue of books increased by 290 355 and that of the periodicals by 163 336 data. The 1969 union list of foreign periodicals was published and the monthly bulletins of the National Acquisition List of Foreign Books appeared regularly.

The International Exchange Service acted as an exchange center beside providing its tasks in exchanging material. In the course of 1968–1969 39 496 books and periodicals were sent abroad and 41 227 items were received in exchange.

The Book Distributing Division acted first of all as a center for exchanging the duplicate copies in Hungary, in the course of these two years this service distributed 141 193 library items among the libraries requesting them.

The activity of the Centre of Library Science and Methods

The organization and activity of the Centre of Library Science and Methods was supervised by the Ministry of Education in 1967 and the trend of its organizational development and its most important tasks were determined. In the course of the supervision the important function of the institute in library trends was stressed, without decreasing the research work in the field of library science and methodological activity.

A new department was organized with the aim to carry out reading-experiments, the activity in the field of library science documentation developed. A quarterly review was launched that gives information on the international special literature taking into consideration the demands of Hungarian library developments.

In the course of the activities the Centre of Library Science and Methods elaborated proposals to the modification of the library law, to the reform of the networks and to the further development of the trade union libraries. Studies presenting the development of library science, and its trend to be followed have been prepared to the conference of public education and to the III. Conference of the Hungarian Librarians. The Codex of Acquisition Field for the co-operation in this field was completed; this codex contains the division of the special fields and the most important data of the libraries interested. The institute investigated on a national level the situation of the libraries as regards experts and provision with scientific reviews, completed the investigation of the reading culture of the working class; in the field of scientific and special libraries the institute investigated the provision with special literature.

Special courses of medium degree and continuation courses were organized for librarians. Its methodological activity embraced both the scientific and the public library network. Among others analyses were made to find out the measure of use of the special literature; it participated in the work of the interlibrary co-operation circles and compiled standard collections. The institute took an active part in the preparation of celebrating the 25th anniversary of our Liberation and of the Lenin centenary. It assisted the library theory and practice by several periodical and individual publications (*Könyvtári Figyelő, Eseménynaptár, Új könyvek, Könyvtárgépesítési Füzetek, Könyvtárépítés és Berendezés Füzetek* etc.).

Management and direction of the library

Dr. Magda Jóború, Director returned from her service of foreign affairs and took over the direction of the library on 16th December 1968.

Beginning with 1968 there have been changes in the organization of the library as a consequence of its new rules of organization and activity.

Direct relations have been maintained with the Lenin State Library, Moscow, Deutsche Staatsbibliothek Berlin, Deutsche Bücherei Leipzig, National Library Beograd and Matica

Srpska Novi Sad on the basis of interstate cultural agreements. Working relations were maintained with the Matica Slovenska Martin.

Several of the collaborators of our library visited foreign libraries partly in the frame of cultural exchange agreements and with scholarships partly officially. Our library was represented on the conferences of the national libraries of the socialist countries in Prague (1968) and in Gera (1969) by dr. Géza Sebestyén Deputy Director.

In December 1969 our library organized an international conference to the discussion of the questions concerning the equipments of great libraries. In the conference the representatives of the national libraries from the socialist countries participated.

The possibilities given by the new economic mechanism assured up to date and more efficient solution in the management of the library. The number of renewals in the building of the library is considerable. The experts of our library regularly participated in the works of planning and execution of our new building in the Castle of Budavár.

II.

AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL

Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt?

Az értelmiség jelentőségének felismerése

BERLÁSZ JENŐ

Könyvtárunk fennállásának századik évfordulójára néhai kartársunk, *Kollányi* Ferenc igazgató-őr nagyterjedelmű értékes munkát írt az intézet első két évtizedének (1802 – 1820) történetéről.¹ Ez a monográfia nemcsak a maga korában számított fontos műnek, hanem ma, hetedfél évtized múltán is nélkülözhetetlen: valahányszor amaz időszaknak egyes tényeiről, mozzanatairól akarunk konkrét bizonytságot szerezni, szükségképpen rá támaszkodunk. A könyv maradandó becsét nyilván adatgazdagságának és megbízhatóságának köszönheti; annak az akribiának, amellyel a szerző a forrásokban lappangó terjedelmes tényanyagot feltárta s annak a műgondnak, amellyel ugyanezt kronológiai folytonosságba rendezte. Persze, a történettudomány félévszázados fejlődése egészében véve mégiscsak avulttá tette Kollányi munkáját. Már régóta élénken érezzük feldolgozásának rendszerbeli és módszerbeli fogyatékosságait. Világosan áll előttünk, hogy a szerző éppen legsajátosabb, leglényegesebb feladatának nem tudott megfelelni: nem nyújtott belső sui generis intézménytörténetet. Előadásában csupán külsőséges eseménytörténet pereg előttünk, évek, hónapok, napok szigorú egymásutánjában, de a könyvtár szerkezetéről, berendezéséről, működéséről rendszeres életviteléről, sajátos könyvtártani szempontú fejezetekben nem szerezhetünk tudomást. A feldolgozott tömördek funkcionális jellegű adat a könyvben százfelé szétszórta rejtőzik, szisztematikus rendben véletlenül sem kerül bemutatásra.

De előbukkannak Kollányi munkájának egyéb hiányosságai is; ilyennek érezzük a szereplő tények és történések interpretálatlanságát s ugyanezeknek a kor kulturális és társadalomtörténetébe való beágyazatlanságát. Ezt a fogyatékos-ságot azonban nem szabad kizárólag a szerzőnek felróni. Itt a XIX. század végi történetírás többé-kevésbé sajátos metodikai eljárásáról van szó, arról a tudományos magatartásról, amelynek analitikus munkáját formális adatkultusz, szintézisét látókörihiány jellemezte. A tények önmagukért beszélnek — vallották az egykorú historikusok — s felmentve érezték magukat az adatok mögött rejlő jelentések kivizsgálása alól. Hasonlóképpen nem volt érzékük a társadalmi összefüggések iránt sem; személyek, intézmények fejlődésében nem keresték a történeti élet egészével való benső kapcsolatot; beérték a téma izolált szemléletével.

Ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy Kollányi könyvéből nem tudunk választ kapni egyetlen olyan kérdésre sem, amely fennállásának első időszakában az Országos Széchényi Könyvtár társadalmi funkciójával kapcsolatos. Hiába

szeretnénk olvasni valamit azokról a társadalmi hajtóerőkről, szükségletekről, amelyek ezt a korszakos jelentőségű intézményt létrehozták; hasonlóképpen hiába keresgélünk olyan részletek után, amelyek a könyvtárból kisugárzó hatásokról, társadalomalakító munkáról szólnának. Az Országos Széchényi Könyvtárnak az egykorú társadalomban játszott szerepe századunk elején nem volt tudományos érdeklődés tárgya. Jellemző, hogy magának az alapítónak ide vonatkozó intencióira sem volt kíváncsi a kutatás. Kísérlet sem történt arra, hogy *Széchenyi* családi körülményeinek, kultúrájának, pályafutásának, életfordulatainak tényei és nagy életműve, a könyvtáralapítás között összefüggéseket keressenek. Legfeljebb néhány személyi ráhatást vett észre az irodalom (*Kovachich* Márton Györgyét és *Hajnóczyét*), de azt, hogy az általuk jelentkező szubjektív kezdeményezések mögött társadalmi igények húzódtak meg, senki sem ismerte fel.

Észrevételünk jogosultságának meggyőző bizonyítékeként legyen szabad egy olyan fontos forrásgyűjteményre hivatkoznunk, amelyet maga Széchényi Ferenc helyezett el annak idején az Országos Könyvtárban, mégpedig nyilván azzal a céllal, hogy az utókornak kétségbevonhatatlan hiteles vallomással szolgáljon a Könyvtár társadalmi fogadtatásáról. Mintegy félezer darab levélről van itt szó, amelyeket a történelmi Magyarország, s részben a külföld közeleti és szellemi jelei, illetőleg különböző kulturális és politikai testületek intéztek a grófhoz abból az alkalomból, hogy ajándékképpen megkapták tőle az Országos Könyvtár nyomtatott katalógusait.² Szó van továbbá néhány terjedelmes névjegyzékről, amelyek ennek a korrespondenciának tulajdonképpen az előzményét alkotják, úgy érve, hogy ezek regisztrálják Széchényinek a szóban forgó személyekhez és intézményekhez írt megkereséseit, azokat a leveleket, amelyekkel katalóguskiadványát nekik felajánlotta, illetőleg az Országos Könyvtár gyarapítására őket felhívta.³

Másfél évszázad óta kínálkozik tehát itt egy becses gazdag kútforrásanyag könyvtárunk alapításával kapcsolatos némely fontos mozzanatok lemeréséhez — felhasználatlanul.

E kitűnő lehetőséggel annak idején Kollányi nem élt. Ismerte a korrespondenciát s mégis figyelmen kívül hagyta. Ugyanígy járt el Kollányival egy időben *Fraknói* Vilmos is, aki az Országos Széchényi Könyvtárnak 1875–1879-ig volt őre (igazgatója), a kor egyik legjelesebb historikusa, Széchényi Ferenc életrajzírója. A témával foglalkozó szakemberek közül csupán *Bátfai Szabó* László, a Széchényi család történetének monográfusa tanúsított némiképpen eltérő magatartást. Igaz, könyvének Széchényi Ferencről írt fejezetében ő is mellőzte a szóban forgó források feldolgozását, de annyit mégis megtett, hogy a katalógus-szétküldéshez használt egyik névjegyzéket közzétette a *Magyar Könyvszemlében*.

Adva van tehát számunkra a feladat: egyrészt feltárni a katalógussal megtisztelt személyek és közösségek jegyzékéből Széchényi alapítói intencióit, másrészt a válaszlevelek tüzetes tartalmi elemzése nyomán megállapítani, mennyiben értette meg a társadalom Széchényi törekvéseit.

Jelen tanulmányomat csupán a feladat első felének szentelhetem. A társadalmi rezonancia kérdésével később külön kívánok foglalkozni.

I. A NYOMTATOTT KATALÓGUSOK SZÉTKÜLDÉSE

Ismeretes, hogy Széchényi Ferenc az Országos Könyvtár alapítólevele 2. pontjában kötelezte magát arra, hogy a nemzetnek ajándékozott gyűjteménye mindennemű anyagáról (könyvekről, kéziratokról, térképekről, érmekről stb.) saját költségén készítteti el a közhasználatra szolgáló katalógusokat.⁵

Másfél évtizeden át tartó kemény munkával több részletben csakugyan sikerült a katalógusok sorozatát létrehozni. Legelőször, 1799 – 1803-ig a könyvek katalógusa került kiadásra hat tételben. Erre következett 1810-ben a könyvtár dekoratív műzeális különgyűjteményét alkotó éremtár-jegyzéke, végül 1815-ben a kéziratok katalógusa. A térképek és a különféle grafikus ábrázolások (metsetek) jegyzékelésére és kiadására — Széchényinek 1820-ban bekövetkezett halála miatt — nem kerülhetett sor. A megjelent kötetek sora e szerint a következő:

A) 1. Catalogus librorum, pars I – II.	Sopronii, 1799, 2 köt.
2. Index huius catalogi	Pestini, 1800, 1 „
3. Supplementum I. catalogi librorum	Posonii, 1803, 1 „
4. Index supplementi I.	Posonii, 1803, 1 „
5. Supplementum II.	Sopronii, 1807, 1 „
6. Index supplementi II.	Sopronii, 1807, 1 „
B) 1. Catalogus numorum, pars I – II.	Pestini, 1807, 1 „
2. Tabulae numismaticae, vol. I.	S. l. d. 1 „
3. Appendix ad catalogum numorum	Pestini, 1810, 1 „
C) Catalogus manuscriptorum, pars I – III.	Sopronii, 1815, 3 „

Mielőtt a szétküldés lebonyolításának és jelentőségének vizsgálatára térnénk, legyen szabad egynéhány megjegyzést tenni magáról a katalógus-vállalkozásról.

Először azt kell megjegyeznünk, hogy e kiadványokban Széchényi nem valami igénytelen technikai segédeszközt bocsátott a könyvtár iránt érdeklődők rendelkezésére, hanem a kortudományosságának színvonalán álló, szakszerű bibliográfiai követelmények szerint készült sokoldalú jegyzékeket. Segítségével nemcsak szerzők, illetőleg címszavak rendjében lehetett az Országos Könyvtár anyagában eligazodni, hanem szaktudományi igények szerint is. Az utóbbi célt szolgálták hét főosztályra (theológia, medicina, philosophia, mathesis, philologia és pedagogia szakra) tagolt rendszerükkel az ún. indexkötetek. Ez a gondosan szerkesztett apparátus már előre sejteni engedi, hogy Széchényi az Országos Könyvtárt nemcsak könyvmúzeumnak szánta, hanem kiváltképpen műhelynek a hazai tudományosság művelői számára.

Széchényi tudományos célkitűzése mellett tanúskodnak azok a munkatársak is, akikkel együtt dolgozott a katalógusokon, s az illusztris lektorok, akik az egyes köteteket felülvizsgálták és előszóval ellátták. A könyvkatalógusok szerkesztését a kiscenki kastélyban — több technikai asszisztens közreműködésével — a gróf két tudományos munkatársa *Tibolth* Mihály (1765 – 1833) és *Petravich* Ignác végezte.⁶ A külön-külön megjelenő köteteket pedig nem kisebb emberek revideálták, mint Michael *Denis* (1729 – 1800) a bécsi Hofbibliothek custosa, Széchényi Ferencnek egykori terézianumi tanára,⁷ továbbá *Engel* János Keresztély (1770 – 1814), akkoriban egyik legjelesebb hazai történetírónk,⁸ valamint *Szerdahelyi* György Alajos pesti egyetemi tanár, író és esztéta.⁹ Hasonlóan kiváló szakember

volt az éremkatalogus szerkesztője, *Schönwisner* István (1738 – 1818) pesti numizmata professzor, és a kéziratkatalogusé is, *Miller* Jakab Ferdinánd (1749 – 1823) az Országos Könyvtár első őrje, majd a Nemzeti Múzeum igazgatója.¹⁰

Utalnunk kell egy fontos formai mozzanatra is. Az a tény, hogy a kezdődő magyar nyelvmozgalomnak ezekben az éveiben — amikor már a tudományok megmagyarosításának programja is hangot kapott —, az Országos Könyvtár katalógussorozatát Széchényi Ferenc latin nyelven jelentette meg, bizonyára nem volt véletlen. Okát nyilván nem abban kell keresni, mintha Széchényi a magyar nyelvet valamiféle intellektuális göggel lenézte volna, vagy éppen elvi ellenzője lett volna Bessenyeiék programjának, hiszen ő arisztokráciánknak ama kevesei közé tartozott, akik a magyart anyanyelvüként sajátították el, és gyermekkorukban hazai falusi környezetben gyakorolták. A latinitás itt minden bizonnyal más célra irányult: valószínűleg arra, hogy kifejezésre juttassa azt az alapítói szándékot, mely szerint az Országos Könyvtár mint kultúrkinés és kultúreszköz nemcsak született magyaroknak van szánva, hanem a magyar korona minden népének. Erre látszik vallani különben az új könyvtárnak *Biblioteca Regnicolaris* elnevezése is, amely a *Biblioteca Nationalis* ellenében rövid időn belül általános érvényre jutott.¹¹

Íme, ilyen mély értelmű jelek voltak már eleve leolvashatók arról a katalógusvállalkozásról, amelyet Széchényi okkal tartott az alapító aktus szerves, kiegészítő részének, mert tisztában volt azzal, hogy a gyűjtemény szellemi kincseinek az ország elé tárása nélkül nem lehetséges. A téka állománya ugyanis már megnyitásakor meghaladta azt a határt, amelyen alul autopsziával is áttekinthető lett volna. Így hát még a fővárosi látogatók sem igazodhattak el benne, a vidéki érdeklődők meg egyáltalán fogalmat sem alkothattak róla. Ebből a felismerésből szükségképpen adódott Széchényinek az az elhatározása, hogy mindkét magyar hazában (az anyaországban és Erdélyben), de szükség esetén a határokon kívül is mindenkinek, akinek az Országos Könyvtár anyaga munkájában támaszul szolgálhat, katalógusát tiszteletpéldányként megküldi. S ezt az elhatározást még az alapítás évében tett követte: 1802-ben — *József* nádor engedélyének kikérése után — megkezdődött a nyomtatott kötetek szétküldése.¹²

Az akciót gondos előkészítés előzte meg. Irányelveket az igényjogosultak jegyzékének összeállításához nyilván maga a gróf adott, a kidolgozást pedig két tudományos munkatársa, a már említett *Tibolth* Mihály és *Miller* Jakab Ferdinánd végezte. Maga az expedíció több fázisban zajlott le, igazodva az egymásra következő kötetek megjelenéséhez. A névsor éppen ezért nem maradhatott változatlan; alkalomról alkalomra revideálni kellett. Innen van az, hogy a Széchényi levéltárban több variánsa maradt fenn.¹³ Közülük az egyik — mint jeleztük — a *Magyar Könyvszemlé*ben nyilvánosságra került. Megjegyezzük, hogy az egyes jegyzékek között mutatkozó kisebb-nagyobb eltérések a mi vizsgálatainkat nem zavarják; munkánk ui. kiváltképpen a névsorok társadalomtörténeti értelmezésére irányul; a számszerű adatok pedig volumenükben nagyjából egyezők.

Az alábbiakban tehát mind strukturálisan, mind statisztikailag szemügyre fogjuk venni Széchényi Ferencnek e nagyszabású könyvtár-propagandáját. Vizsgálódásunk elsőrendű alapjául a Széchényi levéltár II. csomójának 70. sz. alatt őrzött jegyzékét választottuk; emellett a Bártfai Szabó által kiadott jegyzéket mint ellenőrző eszközt használtuk. Kiinduló pontul legyen szabad a névjegyzék alapvető tényeit táblázatosan szemléltetnünk.

Elsőnek álljon itt a katalóguspéldányok bel- és külföldi expedícióját feltűn-
tető kimutatás.

1. táblázat

Szétküldetett					
külföldre			belföldre		
Intézmé- nyeknek	Magán- szemé- lyeknek	Összesen	Intézmé- nyeknek	Magán- szemé- lyeknek	Összesen
11	73	84	113	356	469

Leolvasható erről, hogy az 550 példányban kinyomtatott katalógusoknak alig 1/7 része irányult külföldre, zömük belföldön került szétesztásra. Világos bizonyosság ez arra, hogy Széchényi Ferenc könyvtárpropagandája kiváltképpen a hazai társadalomnak szólt, s úgy látszik, csak mellékesen kívánta szolgálni a hagyományos Czvittinger-féle célt: kulturális jelentőségünk demonstrálását Európa előtt.

Számtáblázatunk további bontása újabb beszédes felvilágosításokkal szolgál.

2. táblázat

Szétküldetett							
külföldre			belföldre				
Ország	Város	Ösz- sze- sen	Országgrész	Város	Megye	Ma- gán- sze- mély	Ösz- sze- sen
Ausztria	Bécs	45	Buda és Pest	2	—	130	132
Csehország	Prága	9	Dunántúl	7	11	76	94
	Brünn	2	Kisalföld és Felvidék	20	20	71	111
Német birodalom	Altdorf	1	Duna-Tisza-köze	4	6	14	24
	Berlin	3	Tisza-menti	6	13	18	37
	Breslau	1	Erdély és Partium	5	5	40	50
	Drezda	2	Horvát-Szlavon- ország	8	6	7	21
	Erlangen	1					
	Göttingen	5					
	Heidelberg	1					
	Jena	2					
	Köln	1					

Szétküldetett							
külföldre			belföldre				
Ország	Város	Ösz- sze- sen	Országgrész	Város	Megye	Ma- gán- sze- mély	Ösz- sze- sen
Lengyelország	Varsó	1					
	Krakkó	1					
	Lemberg	1					
Oroszország	Petrograd	3					
Itália	Milánó	2					
Anglia	Salisbury	3					
Összesen		84		52	61	356	469

E kimutatás belföldi vonatkozásainak részletes kiértékelése fogja tanulmányunk főfeladatát alkotni, ezért vele csak azután kívánunk foglalkozni, miután mellékfeladatunkkal, a külföldi expedíció jelentésével tisztába jöttünk.

II. A KÜLFÖLD TÁJÉKOZTATÁSA

A táblázatunk jobb oldalán szereplő város-névsorból nem nehéz megállapítani, hogy Széchényi külső téjékoztatási programját kiváltképpen a magyar szellemi élet XVIII. századi hagyományos nyugat-európai orientációja, illetőleg saját magának személyes külső kapcsolatai szabták meg.

Az utóbbiak kapcsán tudni kell azt, hogy Széchényit különösen erős szálak fűzték Bécshez. Itt a Terézianumban végezte (1772–74-ben) felsőfokú tanulmányait,¹⁴ itt volt alkalma barátságot kötni a felvilágosodás kiváló ausztriai reprezentánsaival, itt vált szellemben-lélekben modern kultúreberré, s itt ismerte meg 1783–86-ban József császár udvarában az aufklárista politika gyakorlatát is.¹⁵ A monarchia többi részében és az idegen nyugati országokban huzamosabban nem tartózkodott, csupán egy nyugat-európai, illetőleg egy itáliai utazás során (1787/88-ban, illetőleg 1792/93-ban) szerzett tapasztalatok, ismeret-ségek nyújtottak neki betekintést a Nyugat anyagi és szellemi kultúrájába.¹⁶

A Bécsbe juttatott katalógusok nagy száma azonban csupán Széchényi kapcsolatai alapján nem lenne érthető, ha nem tudnánk egyszersmind azt is, hogy a császárváros általában az egész fejlődő *literata Hungaria* számára is igen sokat jelentett ekkoriban, messze többet minden más külföldi kultúrcentrumnál. Ismeretes, hogy Bécs műveltségi szintje 1750 után milyen rohamosan emelkedett, mennyire fölébe nőtt a magyarországi kultúrnívónak. A Gerhard van Swieten által újjászervezett ősi egyetem és könyvtára, az 1746-ban felállított Collegium

Theresianum és könyvtára, a XV. század óta szakadatlanul gyarapodó csodálatosan gazdag Hofbibliothek, a nagyszámú könyvnyomdák és könyvkereskedések, a Burgtheater, a *II. József* korában felvirágzott publicisztika és belletrisztika csupa olyan tényezők voltak, amelyek ámulatba ejtették a Bécsben megforduló magyar intellektueleket.¹⁷ Idehaza — tudjuk — effajta intézmények legfeljebb szerény provinciális formákban és méretekben fordultak elő. Nem csoda tehát, ha a haladó magyar törekvések elsősrban itt a császárváros nagyszerű adottságai között kísérelték meg létrehozni azokat az eszközöket, amelyekkel — úgy vélték — mozgásba lehet hozni az elmaradott hazai szellemi életet.

Bessenyeieék óta nagy volt e téren az előmenetel. A bécsi magyar politikai intézmények (a magyar és az erdélyi kancellária) magas kultúrájú tisztviselőiből, udvari ágensekből és abszontista főúri családok titkáraiból, nevelőiből, jobbára kisnemesi vagy polgári származású értelmiségiekből a századfordulóra már valószínűleg egyre serényebben és céltudatosabban dolgoztak a *renovatio Hungarica* nagy feladatán. Úgy véljük elég, ha itt *Révai* Miklós, *Rát* Mátyás, *Decsy* Sámuel, *Szacsvai* Sándor, *Márton* József, *Engel* János Keresztély, *Görög* Demeter, *Kerekes* Sámuel, *Korabinszky* János Mátyás, *Sándor* István *Sándorffi* József, és *Szalkay* Antal nevére hivatkozunk. Jórészt ezek a literátorok és előkelő pártfogóik — többek közt gróf *Teleki* Sámuel, gróf *Pálffy* Károly, gróf *Koháry* Ferenc, gróf *Apponyi* Antal, gróf *Szapáry* János és gróf *Eszterházy* József (valamennyien jeles kultúremlékek, könyv- és műgyűjtők) — voltak azok, akiknek a Széchenyi által Bécsbe küldött katalógusok többsége jutott. Jól tudta Széchenyi, hogy akciójával olyan mozgalomnak nyújt támogatást és ösztönzést, amely a hazai határokon belül folyó erőfeszítésekkel együtt az új évszázad új műveltségét hivatott felépíteni Magyarországon.

Természetesen — a táblázat idevágó másik száma mutatja — nem tévesztette szem elől Széchenyi Ferenc az autochton bécsi kultúra intézményeit és képviselőit sem. Megküldte katalógusát mindenhova, ahol nézete szerint szükség volt rá, hogy az illetékesek konkrét reális fogalmat alkothassanak Magyarországról és népeiről, különös tekintettel a magyar kulturális teljesítményekre. A fentebb említett három nagy tudományos intézményen (az udvari, egyetemi és tereziánusi könyvtáron) kívül részese volt Széchenyi megtisztelő figyelmének a magyar kulturális élet iránt érdeklődő osztrák szellemi kiválóságok egész sora is. Ezek közé tartozott: Gottfried *van Swieten* államtanácsos, Josef Max *Ossolinski* és Paul *Strattmann*, mindhárman az udvari könyvtár vezető tisztviselői,¹⁸ Josef *Hammer-Purgstall*, a nagyírú orientalista, Josef *Sartori* a Tereziánus könyvtárosa, Josef *Sonnenfels* és Anton Wilhelm *Gustermann* a Tereziánus professzorai,²⁰ Heinrich Gottfried *Bretschneider* a pesti Egyetemi Könyvtár egykori adjunktusa,²¹ *Caroline Pichler* író és mások.

De belejátszott Széchenyi akciójába a politikai bölcsesség is. Megkapták a katalógusokat az uralkodóház egyes tagjai (*Antal*, *Rainer* és *Ferdinánd* főherceg), valamint azok a mértékadó politikai személyiségek is, akiknek a magyar ügyekre jelentős befolyásuk volt; így Graf Franz *Colloredo-Wallsee* kabinetminiszter, Graf Karl *Zinzendorf* államtanácsos, utóbb állam- és konferenciaminiszter, Graf Franz *Sarau* kamaraelnök, Johann Melchior *Birkenstock* a tanulmányi tanács elnöke, Freiherr Josef *Retzer* udvari titkár és cenzor, Freiherr Anton *Spielmann* titkos tanácsos és még sokan mások. Ide kell sorolni azokat a magyarországi

származású magasrangú udvari méltóságokat, illetve tisztviselőket is, akik a magyar nemzeti törekvéseknek inkább ellenlábasai, semmint támogatói voltak, akiknél a katalógusok szintén a *captatio benevolentiae* szerepét játszhatták. Ilyen volt többek közt *Izdenczy József* államtanácsos, *Lányi József* és *Bedekovich Szerafin* kancelláriai tanácsos.²²

Széchenyi Ferenc bécsi propagandája eszerint tehát világosan három célt szolgált: erősíteni kívánta az ottani új magyar értelmiség törekvéseit, rokonszenvet és megértést akart kelteni a magyarországi műveltséget lebecsülő osztrák tudósokban, végül megkísérelte befolyása alá vonni a hazai művelődési mozgalom iránt ellenséges politika tényezőit.

De vajon miféle megfontolás alapján juttatta el Széchenyi katalógusait a táblázatunkon szereplő többi európai városokba? Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy e tekintetben kizárólag a helyes magyarság szemlélet kialakításának szempontja vezette. Gyakorlati politikai számításoknak ui. Bécsen kívül sehol sem lehetett értelmük, hiszen a Habsburg-monarchia többi tartományi fővárosa hatalmi tekintetben teljesen súlytalan volt. Figyelembe jöttek azonban ugyaneköz mint művelődési gócek. Ezek közé tartozott kiváltképpen Prága. Tudjuk, hogy 1787. évi útja során Széchenyit milyen kedvező benyomások érték e helyen. Többek között itt volt része abban az élményben, hogy megismerhette egy neves cseh arisztokratának, František Josef *Kinský*nek — aki éppúgy, mint ő a Terezianum neveltje volt — nemzete számára felajánlott nagyszerű könyvtáralapítványát.²³ Ez az ismerkedés oly erővel hatott rá, hogy alkalmasint ekkor fogalmazott meg benne egy magyar nemzeti könyvtár életrehívásának eszméje. Hogy mennyire találta Széchenyi a cseh értelmiség megismert reprezentánsait magyar kérdésekben tájékozottaknak, nemzetünkkel szimpatizánsoknak vagy ellen-szenvet érzőeknek, az nem állapítható meg. Mindenesetre a XIX. század elején, csaknem húsz évvel csehországi útja után indítatva érezte magát, hogy Prága három kimagasló intézményének: az Egyetemi és a Strachovi könyvtárnak, valamint a Societas Oeconomicának felajánlja a magyar szellem három évszázados termését regisztráló katalógusát. Ezenkívül külön figyelmet tanúsított némely magánszemélyek iránt is, akik közül Josef *Dobrovský* a nagyhírű szlávista, Georg *Brandtke* egyetemi könyvtárigazgató, Jan Bohumir *Dlabač* a strachovi apátság könyvtárosa, Karl Rafael *Ungar* a Nemzeti Könyvtár megszervezője, *Milogrün* strachovi apát, továbbá két magyarországi származású literátor, Anton *Zechenter* műfordító és Johann Christian *Zwanziger* filozófus, s még néhány kevésbé nevezetes személy képviselte az intelligenciát,²⁴ Graf Franz Joachim *Sternberg*, Graf Rudolf *Chotek* pedig az arisztokráciát.²⁵

Ha a német birodalom városait tekintjük, megállapíthatjuk, hogy Széchenyi kiválasztása ezek esetében sem volt öletszerű. Azok a városok, amelyek táblázatunkon szerepelnek, jobbára olyan helyek voltak, amelyek szoros kapcsolatban álltak XVIII. századi kulturális életünkkel. Ismeretes, hogy Göttingen, Jena, Heidelberg, Altdorf és Erlangen egyetemét a magyarországi protestáns tanulóifjúság milyen hosszú időn át s mely sűrű rajokban látogatta. A hazai német és szlovák evangélikus theológusok csakúgy, mint a magyar református hittan tanulók itthoni iskolázásuk befejeztével bármily áldozatok árán is igyekeztek felkeresni az említett híres akadémiákat. A közfelfogás szerint ui. az európai tudományosság szintjét németországi peregrináció nélkül nem lehetett elérni.²⁶ Még az erdélyi kálvinista grófi családok fiai is kötelezőnek érezték, hogy hosz-

szabb-rövidebb ideig iskolázzanak az említett főiskolák valamelyikén. Érdekes, hogy Széchényi Ferenc, bár prominens katolikus család sarja, a jezsuiták és Bécs neveltje volt, mégis milyen erős érdeklődést tanúsított a klasszikus protestáns kultúrcentrumok iránt. Említett 1787. évi utazásakor a mondott helyeket sorjában felkereste, és személyes ismeretséget kötött mindazokkal a tudós professzorokkal, akiknek híre-neve Pannoniában is fogalom volt, s akiket nyomtatott műveik alapján maga is nagyra becsült. A legnagyobb élményt nyilván számára is Göttinga jelentette, a *Georgia Augusta* egyetem, az angol szellemi életnek ez az előretolt hídfője, a szabad racionalista kritikai szellem fellegvára és a vele szoros belső kapcsolatban álló híres tudós társaság (*Regia Scientiarum Societas*), amely sok jeles magyart is tagjai közé sorolt. Ugyanitt találkozhatott Európa első modern értelemben vett közkönyvtárával²⁷ is, és láthatta, hol és hogy készül a híres tudós újság, a *Göttingische Gelehrte Anzeigen*. Az itt megismert tudósok közül kimagaslott a kelet-középeurópai történelem úttörő kutatója, a magyar múlt és jelen iránt is kitűnő figyelmet tanúsító professzor, August Ludwig Schlözer (1735 – 1809) és a nálánál nem kisebb jelentőségű mester, a neohumanizmus egyik megalapítója, Christian Gottlob Heyne (1729 – 1812). Ők és Grellmann professzor az elsők között voltak, akiknek Széchényi megküldte katalógusát. Schlözer esetében különösen úgy érezhette, hogy fontos missziót teljesít, mert nyilvánvaló lehetett előtte, hogy a kitűnő tudós magyarellenés történet-szemlélete hiányos, hibás tájékozottságából ered.²⁸ De nem feledkezett meg Széchényi a német földön megismert többi jeles szakférfiről sem. Conrad Mannert altdorfi, Friedrich Nicolai és Karl Ludwig von Woltmann berlini, Johann Georg Meusel erlangeni és Janson heidelbergi professzor, valamint Johann Christian Adelung drezdai, Johann Erich Biester berlini, Heinrich Karl Eichstädt jenai, Johann Ephraim Scheibel boroszlói, Freiherr Hübsch kölni könyvtárőr és még néhány kevésbé ismert személy ugyancsak megkapták tőle az Országos Könyvtár katalógusát.²⁹ Nem maradt figyelmen kívül vándorló hazánkfia, Fessler Aurél Ignác neves történet- és regényíró, ez időben berlini teológiai tanár, valamint a göttingeni tudós társaság és a jénai akadémia sem.

A szóban forgó 1787/88. évi nyugat-európai utazása során Széchényi Szászországon és Poroszországon, majd Belgiumon kívül Angliába is ellátogatott. A szigetország volt fő úticélja. Csaknem négy hónapot töltött itt, bejárva nem csupán Londont és vidékét, hanem a középső országrészt és Skócia nagyvárosait is.³⁰ Londonban megtekintette a British Museum könyvtárát és egyéb gyűjteményeit, vendégként megjelent a *Royal Society* ülésein és látogatást tett a szellemi élet legnevesebb képviselőinél. Útinaplójából tudjuk, mekkora hatást tettek rá a brit anyagi és szellemi kultúra csodái.³¹ Aligha lehet kételkedni abban, hogy egy magyar nemzeti könyvtár s esetleg egy nemzeti múzeum létrehozásának eszméje az itteni tapasztalatok hatása alatt tovább érlelődött benne. Mégis, amikor 15 év múlva az Országos Könyvtárt valóban sikerült életre hívnia, angliai kapcsolatai már erősen meglazulhattak, mert katalógusából csak a dél-angliai Salisburybe küldött három példányt.³²

Hasonlóan szűk körben informálta Széchényi Itáliát. A katalógusok szétküldési jegyzékébe csupán Milánó városát vette fel két tétellel: Gaetano Cattaneo a királyi éremgyűjtemény őre és C. Scopoli köznevelési igazgató nevével.³³ Különösnek látszó dolog ez, főképpen, ha figyelembe vesszük, hogy Széchényinek több hónapig tartó olaszországi utazása során bő alkalma volt megismerni az

európai könyvkultúra e klasszikus hazáját, végiglátogatni a legfényesebb humanista eredetű bibliotékákat Velencétől Nápolyig. Igaz, hogy ekkor nem magánemberként utazott, hanem mint diplomata, s így inkább közéleti előkelőségekkel érintkezett, semmint szellemi emberekkel. Tartózkodásának fő okát azonban — úgy véljük — nem annyira e körülményben, mint inkább a politikai helyzetben kell keresni, abban, hogy 1798-tól fogva, Napóleon uralma alatt az olasz kultúrintézetek korábbi vezető gárdája, amelyet Széchényinek alkalmá volt megismerni, valószínűleg kicserélődött.

Ami pedig a kelet-európai szláv területek, Oroszország és Lengyelország iránt megnyilvánult csekély figyelmet illeti, az nyilvánvalóan onnan eredt, hogy Széchényi ezeket az országokat nem ismerte, sohasem járt egyikben sem, s így nem volt alkalmá személyes kapcsolatok felvételére. Ezért csupán az 1725 óta fennálló petrográdi híres tudós társaságnak (Academia Scientiarum Petropolitana) és titkáranak, Nikolaj Ivanovics Fuszának küldött egy-egy példányt katalógusából.³⁴

Hasonlóképpen járt el Lengyelország esetében is. Itt is csak egy-egy magán-személy, Adam Czartoryski herceg Krakkóban, illetőleg Curalt egyetemi könyvtárnok Lembergben, valamint a varsói irodalmi társaság (Societas Litteraria Varsoviensis) részesült figyelmében.³⁵ Bármennyire szerény volt is ez a tájékoztatás, mégsem tekinthető jelentőség nélkül valónak, hiszen a legfőbb tudományos fórumokon mégiscsak bárki számára hozzáférhetővé vált egy, a magyar kultúreredményeket regisztráló hiteles kézikönyv.

Ha az egész külföldi akció jelentőségét akarjuk mérlegelni, meg kell állapítanunk, hogy ez bizonyára lehetett volna sokkal szélesebb körű is, több tekintettel a kontinensen szerteszét működő, az egyetemeknél nagyobb fontosságú tudós társaságokra és közkönyvtárakra. Úgy látszik azonban, hogy Széchényinek e részben nem voltak messzebb tekintő céljai. Propagandája csupán oly határokig kívánt elérni, ameddig Magyarország és népei, illetőleg ezek kultúrája iránt tudományos érdeklődést lehetett feltételezni. Nyilván volt is ebben ráció, ami ti. a legszélsőbb perifériákat (az ekkoriban még török iga alatt álló Balkánt, a Pireneusi félszigetet vagy akár Skandináviát) illeti, ámde Németalföld, Svájc, Franciaország informálása évszázados szellemi kapcsolatok alapján — úgy véljük — nem lett volna hiábavaló. Sőt, a Magyarország műveletlenségéről elterjedt nyugati balítéletek leküzdésére a figyelembe vett országokban is jóval több várost, több intézményt, több mértékadó személyt lehetett volna felvilágosítani. Ámde Széchényi érdemét azért semmiképpen sem lehet elvitatni. Ami e tekintetben történt, nyilván az is hatott: a szóban forgó országok szellemi arisztokráciájának körében többé-kevésbé hozzájárulhatott kultúránk helyesebb értékeléséhez, illetőleg a tájékozatlanoktól sugalmazott elfogultságok és a Herder-féle tudománytalan jóslatok³⁶ diszkreditálásához. Végtere is Széchényi katalógusai dokumentálták a világ előtt, hogy Magyarország a reformáció kora óta igenis állandó cselekvő részese, tevékeny építője az európai intellektualizmusnak.

III. A BELFÖLDI PROPAGANDA CÉLJAI

Nemzeti könyvtárról lévén szó, érthető, hogy az alapító kiváltképpen a hazai társadalomnak kívánta bemutatni azokat a kultúreszközöket, amelyek az országban évszázadok óta mind mostanáig szétszórva lappangtak, s az érdeklődők számára jórészt hozzáférhetetlenek, megismerhetetlenek voltak.

Szóban forgó kútforrás bőséges lehetőséget nyújt Széchényi intenciójának kifejtésére. A fentebb közölt 2. táblázaton szereplő rovatok címeiből és számaiból kiindulva, részletről részletre szemügyre vehetjük azokat a társadalmi csoportokat, alakulatokat, amelyek az expedíciós jegyzékben előfordulnak, s megkísérélhetjük kifejtetni azt a mélyebb társadalmi-kulturális értelmet, amely Széchényinek velük kapcsolatos elgondolásában rejtett.

Előjáróban a táblázatról közvetlenül leolvasható két, általános tájékoztatást nyújtó mozzanatra kell felhívunk a figyelmet.

Először is megállapítható, hogy Széchényi a belföldi propaganda körét a lehető legtágabbra vonta. Nem csupán az akkori anyaországot foglalta bele, hanem az erdélyi nagyfejedelemséget és Horvát-Szlavónországot is. E körülményben ismét pregnáns kifejezést nyer a fentebb már valószínűsített alapítói intenció, mely szerint Széchényi az Országos Könyvtárt mint kulturális támaszt egyaránt rendelkezésre kívánta bocsátani a magyar korona minden népének.

Másodszor igen tanulságos a szétküldött katalógusok számszerű megoszlása is. Eszerint Széchényi Pest-Budának, az ország fiatal fővárosának több katalógust juttatott, mint a nagy kultúrtörténeti múltú Felvidék és Kisalföld városainak együttvéve. Arra vall ez, hogy Pest-Buda az ő személyes meggyőződése szerint is immár az ország szellemi vezető erejét jelentette, ez a város volt hivatva kulturális megújulásunk élén járni. Pozsony — évszázadokon át hazánk politikai-szellemi fókusza — csupán 22 katalógust kapott, többre nyilván nem is volt objektív igénye. A kultúrterületek rangsorában — Széchényi mérlegelése szerint — második helyen a Dunántúl következett, ezzel csaknem egy sorban a Kisalföld és a Felvidék, majd Erdély és a Partium, aztán a Tiszántúl, a Duna – Tisza köze, végül Horvát-Szlavónország. Nyilván nem jelentett ez a rend vitathatatlan kulturális rangsort, de mindenesetre érzékeltette a fejlődés állapotát.³⁷

A lényeges kérdéseknek részletenként való megragadására az expedíciós jegyzékben feltüntetett társadalmi főcsoportok adnak módot, azok a kategóriák, amelyekbe a katalógussal kitüntetett testületeket, intézményeket és magánszemélyeket Széchényi összeíratta. E beosztás szerint ment végbe a szétküldés az egész országra kiterjedőleg. Lássuk e csoportokat egyenként!

1. Első helyen az államkormányzat itthoni prominens tényezői szerepeltek: a főkormányzók (*helytartótanács*) és a főbíráóságok (*királyi tábla, hétszemélyes tábla*) vezető méltóságai. Nekik Széchényi személyenként küldette meg katalógusát.

2. Hasonló magas réteget alkotott a különböző egyházak, elsősorban a katolikus egyház reprezentáns papsága. Ennek soraiból a *főpásztorok* általában szintén személyesen részesültek a megítéltetésben (bár nem kivétel nélkül), viszont a *káptalanok*, a katolikus egyháznak e hajdan fontos társadalmi ténykedést (hiteles helyi működést) végző testületei csak mint kollektívumok jöttek számba.

3. Ugyancsak csoportosan, *vármegyénként* jutott hozzá a katalógusokhoz az egész köznemesség, s vele együtt az ún. szabad kerületek (Jászkunság, Hajdúság) és részben az erdélyi önkormányzatok is.

4. Kollektív jellegű volt a polgári réteg tájékoztatása is: a *szabad királyi és bányavárosok* mint közösségek kaptak egy-egy teljes példányt a katalógus-sorozatból.

5. Ami végül a tudomány és irodalom katexochén rétegét, a feudális társadalom szervezetéből éppen akkor kibontakozó új, lényegében immár *polgári jellegű értelmiséget* illeti, ez — kitűnő bizonyságául Széchenyi korszerű gondolkodásának — kulturális intézményein keresztül is, személyenként is részesült az Országos Könyvtár katalógusában.³⁸

Láthatólag Széchenyi ezt az öt csoportot nem a rendi társadalomfelfogás merev jogi szempontjai alapján konstruálta, s nyilván nem megfontolás nélkül irányította az elosztást sem úgy, ahogy történt. Ha megpróbálunk mélyére tekinteni ennek az elrendezésnek, messzemenő valószínűséggel vonhatunk következtetéseket azokra az elgondolásokra, amelyek az Országos Könyvtár életrehívása mögött meghúzódtak.

1. A közéleti előkelőségek tájékoztatása

Aligha volna helyes azt gondolnunk, hogy a katalógusoknak az országnagyok kezébe adása merő udvariassági gesztus volt, hogy Széchenyi ezen túl másra nem is törekedett. Ellenkezőleg, az a körülmény, hogy ő maga is az ország vezető méltóságai közé tartozott (1799 óta tagja volt a septemvirális táblának, korábban, II. József alatt pedig horvát báni helytartó volt),³⁹ messzemenően valószínűsít egyéb célzatokat is. Ha valaki, akkor ő közvetlen személyes tapasztalatból tudhatta, milyen és mekkora befolyásuk van e főméltóságoknak a nemzet, a társadalom törekvéseinek sikeres vagy sikertelen kimenetelére. Ismerte őket egyenként, személyesen és tisztában volt mind politikai felfogásukkal, mind hivatali működésük jelentőségével. Ha tehát szíven viselte az Országos Könyvtár fennmaradásának, fejlődésének ügyét, amihez kétség nem férhet, akkor lehetetlen volt e politikai nagyságokat számításra kívül hagynia. Meg kellett velük értetni, miben áll az új intézmény, mennyire hasznos az politikai szempontból is, milyen fontos érdek tehát a bibliotéka támogatása, erkölcsi, adminisztratív, pénzügyi alimentálása.

De gondolhatott Széchenyi egyebekre is. Arra is, hogy e nagyok között — akik többségükben hozzá hasonlóan, a felvilágosodás eszmekörében nevelkedtek — talán még akadnak egyesek, akik patrióta érzésből nem adták fel a nemzetre üdvös felvilágosodott reformok gondolatát, s az ő példáját követve legalább kulturális téren jeles dolgok kezdeményezői lehetnek. Utóvégre a helytartótanácsban olyan, részben tudományos-irodalmi munkásságot is kifejtő kultúrisztokraták intézték az ország ügyeit, mint ifj. *Almássy Pál*, gróf *Battthyány Vince*, gróf *Brunszvik József*, gróf *Czirák Antal*, gróf *Eszterházy József*, báró *Orczy László*, báró *Podmaniczky József* és mások.⁴⁰ Hasonlóképpen közismert művelt férfiak ültek az ország főbírósaiban (a hétszemélyes és királyi táblán) is, mint pl. gróf *Teleki László* vagy *Ócsai Balogh Péter*.⁴¹ Ez indokolja, hogy Széchenyi az említett három dicasterium tanácsosainak, illetőleg ülnökeinek ötvennél több katalógust prezentált.

Emellett valószínűnek tartható az is, hogy — angliai megfigyelései alapján — hatni akart Széchényi magára a magas kormányzati és törvénykezési munkára is olyan értelemben, hogy kiszabadítsa azt a rendiség avult jogi formalizmusából, s a nemzeti történelemhez, a hon- és népismerethez igazodó szakszerű adminisztratív államüzem irányába terelje. A katalógusok kiváltképpen alkalmasak voltak arra, hogy — ha csak utalásokban is — felhívják a nemzeti jellegű tartalmi tudás fontosságára az érdekeltek figyelmét.

2. Figyelem az egyháziak iránt

A XVIII. század második fele — tudjuk — Magyarországon is a társadalom elegyháziatlanságának kora volt. A terézianus és jozefinus egyházpolitikai reformok tulajdonképpen az abszolút államhatalom mögött álló világi intellektualizmus törekvését fejezték ki a papságnak a társadalomélet vezetéséből való kiszorítására.⁴² Az egyház, a feudális társadalom intellektuális rétegének ez a hatalmas intézménye, a világi társadalom hirtelen fejlődött igényeihez képest az ellenreformáció harcai során elmaradt a kulturális fejlődésben, és 1750 táján már nyilvánvalóvá lett, hogy nem tudja többé kultúrávezető szerepét megőrizni. A vallásos műveltség reprezentánsai, a szerzetesrendek, kiváltképp a jezsuiták, akiknek kezében volt Magyarországon úgyszólván az egész felső- és középfokú oktatás, hiába igyekeztek a *recentior philosophia* iránt megértést tanúsítani,⁴³ képtelenek voltak az új társadalmi követelményeknek eleget tenni. Nem véletlen, hogy II. József császárnak a kolostorokat feloszlató rendelkezései szélesebb körben nem keltettek nálunk visszatetszést.⁴⁵

Széchényi Ferenc — úgy is, mint a Terezianum növendéke, úgy is, mint II. Józsefnek bizalmas embere — közvetlen tanúja volt a laikus értelmiség korszakos jelentőségű előretörésének, ugyanakkor azonban azt is észrevette, hogy a jezsuitizmus és általában a monasztikus kultúrirányzat bukásából a klérus levonta a szükséges következtetéseket és a felbomlott szerzetesi kultúrapparátust, legfőként a könyvtárakat, új intézményekkel iparkodott pótolni. Rövid időn belül az ország minden részében akadtak európai műveltségű főpapok (többnyire a *Collegium Appolinare* vagy a *Pazmaneum* neveltjei), akik a korszerű eszmé-áramlatok jelentőségét felmérve, a hivalkodó bécsi kultúrpolitikát megszegyenítő erő kifejtéssel igyekeztek a hazai társadalom kulturális megújódását elősegíteni. Mozgalmukat nagyszerű könyvtáralapítások, csillagvizsgálók és egyetemszervező kísérletek jelzik. *Klimó* György pécsi, *Eszterházy* Károly egri, *Batthyány* József pozsonyi, *Batthyány* Ignác gyulafehérvári, *Erdődy* László Ádám nyitrai, *Herzán* Ferenc szombathelyi, *Kollonics* László kalocsai, *Patachich* Ádám nagyváradi és *Zerdahelyi* Gábor besztercebányai bibliotékája jórésztben már a racionalizált nemzetközi kultúra nyilvános tárházai voltak. Sőt, Batthyány Ignác könyvtára egyszersmind nagyszabású kísérlet volt a letűnt évszázadok kallódó hazai könyvhagyatékának összegyűjtésére is.⁴⁶ Nem csoda, ha Széchényi ennek az új humanista főpapságnak, mintegy előfutárainak, tiszteletét kívánta kifejezni. Azoknak, akik még életben voltak közöttük (Herzánnak, Kollonicsnak, Zerdahelyinek) hódolattal prezentálta katalógusait. Nem tévesztette szem elől természetesen azokat a főpásztorokat sem, akik — ha nagy kultúralapítványokat nem is tettek — tudós vagy mecénás hírében álltak, így többek között *Mártonffy* József erdélyi püspököt, báró *Fischer* István későbbi egri érseket, továbbá két promi-

nens nemzetiségi egyházfőt, úgymint Maksimilian *Vrhovac* zágrábi püspököt és Stevan *Stratimirović* karlócai patriarkát, a protestánsok oldalán pedig *Crudi* Dániel pozsonyi evangélikus és *Lázár* István kolozsvári unitárius szuperintendenst.⁴⁷

Megvolt az értelme Széchenyi részéről a káptalanok iránt megnyilvánult figyelemnek is. A világi intellektualizmus fejlődése következtében számolni kellett e testületek hagyományos hivatásának, a XIII – XIV. század óta gyakorolt közjegyzői funkcióknak kisajátításával is. Tevékenységük — közismerten — évtizedről évtizedre veszített a jelentőségéből. A világi papság e legképzettebb elemeinek tehát, akik a magyar korona országainak 23 káptalanjába tömörülve⁴⁸ jobbára gazdag javadalmakat élveztek, új, társadalmilag értékes működési területet kellett keresniök. Széchenyi Ferenc úgy gondolhatta, hogy ez az új tér leginkább a hazai tudományosság szolgálata lehet. Ehhez ugyanis a gazdag káptalani levél- és könyvtárakban adva volt minden feltétel. Az Országos Könyvtár katalógusainak megküldését tehát ez esetben sem szabad csupán formális udvariasságnak tekinteni, nyilván inspirációt is jelentett az a jövőre nézve.

3. A nemesség mérlegelése

Ismeretes, hogy társadalmunknak a szakszerűség irányában haladó fejlődése *Mária Terézia* kora óta a nemesi kiváltságokat is egyre esősebben fenyegette, mégpedig nemcsak felülről, a Habsburg-államhatalom részéről, hanem alulról, az új polgári jellegű hazai értelmiség részéről is. Az utóbbi mozzanat különösen az 1790/91. évi röpiratháborúban jutott frappáns kifejeződésre.⁴⁹ A fejedelmi abszolutizmusnak az aufklárizmussal való szakítása azonban együttjárt ennek a nagy antifeudális rohamnak erőszakos leszerelésével és a nemesség társadalomvezető pozícióinak sértetlen fennmaradásával. Persze, e társadalmi erjedést nem lehetett többé megállítani: a nemességnek előbb-utóbb be kellett látnia, hogy a papság kezéből 1773 óta kiragadott kulturális feladatok ellátására nincsen sem készsége, sem hajlandósága. Pedig a vármegyei középnemes réteg — amely a vidék közigazgatását és igazságszolgáltatását kezében tartotta, s mint ilyen valóban méltó reprezentánsa volt a nemesség egészének, a feudális nemzetnek — tulajdonképpen nem volt műveletlen réteg. Tagjai már a XVII. század eleje óta gimnaziális fokon iskoláztak, a XVIII. század közepétől kezdve pedig többnyire jogi képzettséget is szereztek. Bizonyos, hogy általánosult retorikus-jurista készségük juttatta őket az arisztokrácia ellenében ahhoz a társadalmi-politikai fölényhez, amelynél fogva a vármegyei autonómiát lényegében kisajátíthatták.⁵⁰

Ámde ez a formális műveltség, amely elég lehetett a feudális vidék társadalmának igazgatására, elégtelen volt arra a szerepre, amelyre a középnemesség — mint a független Magyarország kuruckori eszméjének kiváltképpeni letéteményese — 1790-től fogva hivatottnak érezte magát, ti. az országos politika irányítására. Igaz ugyan, hogy az 1791-ben delegált országgyűlési reformbizottságok munkálatait a bécsi politika szabotálta el, de meg kell vallani azt is, hogy ezek a reformtervek — korszerű gondolkodás és szakműveltség hiánya miatt — különben sem ütötték meg azt a mértéket, amely az ország társadalmi, gazdasági, kulturális megújodásához szükséges lett volna.⁵¹ Kiderült, hogy a középnemesség — ha prominens tényező is a politikai életben — az új értelmiség közreműkö-

dése nélkül nem képes sikeres országépítést folytatni. Széchényi Ferenc mindezzel nagyon tisztában volt. Mint Somogy megye főispánjának, hosszú éveken át (1798 – 1811) bő alkalma volt a megyei nemesség természetrajzát, erős és gyenge oldalait megismerni.⁵² Meggyőződhetett róla, hogy viszonylag mily csekély azoknak a száma, akikben a közéleti hivatottság mellett tudományos-irodalmi érdeklődés is él, akik kiemelkednek a provincializmus kulturális igénytelenségéből. Magáról a vármegyéről pedig, mint a vidék szervezőjéről megállapíthatta, hogy az valósággal elszigetelődött a modern intellektuális fejlődéstől. A megyei adminisztráció teljességgel nélkülözte az új könyvkultúrát, amely az ország jelenéről és múltjáról, történelmi-társadalmi alakulásáról, a földrajzi-statisztikai viszonyokról világos képet adhatott volna a funkcionáriusoknak. A megyéknek csak levéltáruk volt, könyvtáruk nem. A gróf tehát okkal érezhette indíttatva magát, hogy felhívja a megyék figyelmét az új Országos Könyvtárra, mégpedig nemcsak a megyei műveltségi szint emelése, polgárosodása végett, hanem az egész társadalmi kultúrát érintő politikai számításból is.

El is küldte katalógusát mind a 47 magyarországi vármegyének, velük együtt a jász-kun kerületeknek és hajdú-városoknak, nem feledkezve el a szlavón megyékről (Szerém, Verőce, Pozsega) és a horvát zsupákról (Zágráb, Körös, Varasd) sem. De különös, hogy Erdélyben csakis a szász székeknek (Brassó-, Szeben-, Beszterce-, Medgyes- és Segesvárszéknek) juttatott katalógust, a megyéknek és a székely székeknek úgy látszik nem. Nem lehet tudni, miért.⁵³

A szűkebb hazában különben ez az időszak felettébb alkalmas volt arra, hogy a megyék megértsék a Széchényi gesztusa mögött rejlő figyelmeztetést. Ezekben az években vetett ui. friss lángot literátorainknak a magyar nyelv felszabadítása érdekében indított mozgalma, amely most már magával ragadta úgyszólván az egész középnemességet. Ebből a mozgalomból született a fontos 1805:4. tc. A vármegyék ezt idő tájt a magyar nyelvben már a nemzeti függetlenség zálogát látták, ezért küzdöttek érte oly hévvel. Széchényi remélhette, hogy a közműveltség emelőjét is meg fogják látni benne, s vele együtt felkarolják a hazai *res litteraria* ügyét is, amellyel idáig hasonlóan nem törődtek, átengedvén azt a felvilágosult abszolutizmus nemzetellenes céljaira.

Nem lehet kétségünk aziránt, hogy az Országos Könyvtár alapítása és katalógusainak az egész országban való propagálása tulajdonképpen felhívás volt az 1790-ben kezdeményezett, de 1795-ben elakadt kulturális reform folytatására, az egyetlen reformra, amelyet valamelyest a reakció légkörében is munkálni lehetett. Ehhez pedig elengedhetetlen volt az ország legfontosabb politikai tényezőjének, a középnemességnek társadalmi megértése és támogatása.

4. A városok jelentősége

Széchényi Ferenc — akárcsak a XVII. század vagy a Rákóczi-kor főurai — a vidék gyermeke volt (a Sopron megyei széplaki kastélyban született és nevelkedett), műveltségét azonban városi környezetben, Sopron és Nagyszombat falai között iskolázva alapozta meg, majd Bécsben, a *Collegium Theresianumban* emelte európai szintre.⁵⁴ Saját élete tapasztalásával győződhetett meg tehát arról, hogy a vidék társadalmának kulturális polgárosodása a városokon kívül nem mehet végbe. Valóban, a falun élő nemesség a XVI–XVII. század óta magasabb latin nyelvű írásműveltségét a városi iskolákban sajátította el. Ez nem

is igen történhetett másként, hiszen a vármegyéknek semmiféle kulturális intézményük nem volt. A középnemesség fiainak csakúgy, mint a mánásifjaknak, a tanulás éveit — bár egyházi vezetés alatt álló intézetekben — a polgári műveltség atmoszférájában kellett eltölteniök. A XIX. század elején Magyarországon és Horvát-Szlavóniában (Erdélyt nem számítva) mintegy félszáz iskolaváros 60 katolikus gimnáziummal, 15 evangélikus, 8 református, 2 görögkeleti középiskolával gondoskodott a nemesség kiműveléséről is.⁵⁵

Ugyancsak polgárvárosokban folyt a felsőfokú jogi iskolázás, Pesten — az 1777 óta állami vezetés alatt álló tudományegyetemen — Pozsonyban, Győrben, Kassán, Nagyváradon és Zágrábban a *Ratio educationis* által felállított királyi akadémiákon.⁵⁶

A vidéki nemesség és a városi polgárság tehát az iskolázás révén állandó szoros társadalmi érintkezésben volt egymással. Az együttesen elsajátított választás-humanista műveltség ideológiai közösségbe is vonta őket, mégis nyelvük, szokásaik és életformáik különbözősége, kiváltképpen pedig éles rendi-jogi egyenlőtlenségük évszázadokon keresztül merev antagonizmust tartott fenn közöttük. A város és a vármegye érdekelLENfelekként álltak szemben, nem nagyon igyekeztek egymást megérteni, egymás céljait, törekvéseit támogatni. A városok sokáig csaknem államot alkottak az államban, s közös nemesi-polgári patriotizmusról csak fenntartásokkal lehet beszélni.

Ez a jellegzetesen feudális társadalmi helyzet azonban a XVIII. század közepe óta bomlásban volt. Nyugat-Európa korszakos jelentőségű nagy gazdasági-szellemi metamorfózisa, a modern értelmű polgárosodás nem hagyhatta érintetlenül Magyarországot sem. Külföldön utazó mánásaink, maga Széchényi is, hasonlóképpen egyetemi tanulóink és kereskedőink angol, francia, holland földön, sőt már a német birodalomban is ámulva láthatták a régi középkori társadalomszerkezetből kibontakozó új urbanitást: a kézműves szakmunka és az alkalmi vásár kicsiny településeiből kinövő tőkés-intellektuális szervezésre alapozott nagyárutermelő és nagyáruforgalmi központokat. Tapasztalhatták, mint szövődnek ezek egyre szorosabb politikai-szellemi egységbe a feudális szervezetében szintén felbomló nemesi-paraszti vidékkel.⁵⁷

Érdekes, de a török hódoltság következményeiből érthető, hogy nálunk ennek a társadalomfejlődésnek először inkább a kulturális szimptómái jelentkeztek. Bél Mátyás nagyszerű tudományos és pedagógiai működése volt az első markáns jele az izolált városi szellemiség és a lokálpatriotizmus elmúltának, illetőleg egy új országos haza-fogalom születésének.⁵⁸

A feudális város gazdasági elzárkózásának fellazulása — a termelőerők lassú növekedése miatt — csak egy-két nemzedékkel később, kb. 1770 után kezdődött. Erőteljes lökést adott ehhez az intellektualizált politikai fejlődés is: az ún. *felvilágosult abszolutizmus* kiépítése, vagyis a helyi autonómiákon alapuló irracionális középkori államszervezetnek ésszerű, uniformisan szabályozott kormányzati egységbe szervezése. Ismeretes, hogy ez a Mária Terézia és II. József által inaugurált új állampolitika a városi önkormányzat korlátozásával, a céh jog országossá tételével és a belső forgalom messzemenő felszabadításával valóságosan feloszlatta a négyszáz éves *városgazdasági rendet*, megkönnyítve ezzel a spontán kibontakozást. Jelképes kifejezése volt ennek a korszakos jelentőségű társadalmi átalakulásnak a XIX. század elején a fejlődésben élenjáró Pest városfalainak lebontása, s a nemességnek a városba való nagyarányú beköltözése.⁵⁹

Az Országos Könyvtár megnyitásakor a város és a vidék szellemi egybekapcsolódása, kooperációja már folyamatban volt. Széchényi Ferenc tehát ezek szerint nem értelem nélkül tétette le a városi magisztrátusok asztalára az új pesti könyvtár katalógusait. Igaz, hogy ezek a magisztrátusok még többségükben német anyanyelvűek voltak, szoros érintkezésben az osztrák és a birodalmi német szellemi élettel, de már élénk érdeklődéssel és megértéssel a hazai nemesi-népi műveltség iránt is. Pest városát pl. ezekben az években egyfelől a német nyelven játszó kőszínház felépítése foglalkoztatta, másfelől azonban művelt polgársága már szemmel láthatóan törekedett az egész Magyarország és az egész hazai kultúrkinés megismerésére, sőt a kultúra fejlesztésére is. Bizonyosság rá a *Kovachich* Márton György által életrehívott és kiadott *Merkur von Ungarn*, valamint a *Schedius* Lajos által szerkesztett *Zeitschrift von und für Ungarn* című folyóirat.⁶⁰ Hasonlóan jelentkezett ez a tendencia más német polgárvárosokban is. Pozsonyban pl. már húsz évvel előbb testet öltött *Windisch* Károly Gottliebnek az ottani városi magisztrátus prominens tagjának jeles kulturális vállalkozása, az *Ungarisches Magazin*.⁶¹ Elmondhatjuk még, hogy Sopron, Lőcse, Késmárk, Kassa és más felvidéki városok kulturális horizontja is országossá tágult; művelt polgáraik tollából egymás után jelentek meg országos érdekű tudományos és ismeretterjesztő munkák.⁶²

Erdélyben ilyen irányú fejlődés még kevésbé mutatkozott; az egész hazára irányuló tudományos érdeklődésnek inkább csak a magyar városok (Kolozsvár, Marosvásárhely, Gyulafehérvár) szellemi életében volt nyoma, a szász városok (Nagyszombat, Brassó) továbbra is megmaradtak lokálpatrióta szemléletükben.⁶³

Nyilvánvaló, hogy Széchényi a maga katalógusaival mintegy elismerését kívánta a városoknak kifejezni, a hazai kultúra sokoldalú felkarolásáért, de egyben ügylehet buzdítani is kívánta őket további aktivitásra, hisz a polgári közérületnek, közgondolkodásnak, köztevékenységnek a városi tanácsok nemcsak figyelői, hanem sokban irányítói is voltak. Legkonkrétebben pedig nyilván azt akarta elérni, hogy az Országos Könyvtár társadalmi továbbfejlesztését a városok is saját ügyüknek érezzék.

5. Felismerések az értelmiségről

a) Széchényi, mint II. Józsefnek egy ideig bizalmi embere (horvát báni helytartó, majd kerületi királyi biztos), éveken át (1783–86) személyes közvetlenséggel tekinthetett bele a császár nagy államszervező kísérletébe, ami lehetővé tette számára, hogy történelmi jelentőségű társadalmi felismerések birtokába jusson.⁶⁴

Hogy a jozefinizmus tulajdonképpen a hagyományos rendi állami és társadalmi berendezkedés fokozatos lebontására, s olyan új hatalmi és munkaszervezet kiépítésére törekszik, amelyben kiváltságok helyett az ésszerűség, vagyis az államrezon lesz irányadó, azt a monarchia legműveltebb rétegei nyilván felismerték. Arról azonban, hogy emögött az erőszakos, mesterségesnek vélt császári politika mögött milyen nagyjelentőségű spontán társadalmi fejlődés húzódik meg, csak igen kevesen voltak képesek fogalmat alkotni. Ezt a fejlődést ui. az érintetlenül fennálló külső rendi struktúra meglehetősen eltakarta. Aki a Habsburg-birodalom országain ekkoriban átutazott, s kezében hivatalos sematizmussal tanulmányozta

az államapparátus vagy a társadalom összetevőit, intézményeit, az mindenben, mindenütt tipikusan feudális életberendezkedéssel találkozhatott. A provinciális magyar nemességnek is úgy tűnhetett, mintha a forradalmi jellegű császári politika inspirátorai és hajtóerői feudális udvari arisztokraták lennének. Valóban, ha valaki csak a címek, rangok szerint tájékozódott, úgy találta, hogy a bécsi udvar magas bürokráciája kivétel nélkül főnemesi titulusokat viselő férfiak kezében van. De azt már csak a bennfentesek tudhatták, hogy a tradicionális udvari hivatalokat vezető főrangúak és az újabb időkben létesült kabineti szerveket (pl. az államtanácsot)⁶⁵ alkotó „bárok” tulajdonképpen nem egyazon társadalmi rend képviselői. Igazában csak az előbbiek voltak történelmi eredetű feudális mágánások, míg az utóbbiak többnyire friss diplomával kreált papiros-arisztokraták, tulajdonképpen a feltörő új társadalmi rétegnek, a szakszerűen képzett polgári értelmiségnek fiai. Van Swieten, Martini, Sonnenfels, Born, Borié, Birkenstock, P. J. Riegger, Gebler, Kollár és utóbb Vogel — hogy csak a legjelentősebbeket említsük — Mária Teréziának, illetőleg II. Józsefnek bizalmas kabineti tanácsadói mindnyájan az új intellektualizmus reprezentánsai voltak.⁶⁶

Széchenyi Ferenc hosszas bécsi tartózkodása idején megbizonyosodhatott arról, hogy a XVIII. század közepén elindult korszakos jelentőségű udvari reformmozgalomnak, a birodalom felvilágosult szellemű politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális reorganizációjának voltaképpen ezek a polgári származású vagy polgári hivatású homo novusok voltak a kezdeményezői és irányítói, s hogy mögöttük társadalmi fedezetként a rendiségből észrevétlenül felnőtt széles polgári értelmiség állt: elsősorban a tudomány, az irodalom, a publicisztika művelői, illetőleg a kiterjedt hivatalnoki kar.

Azt is tapasztalhatta Széchenyi, hogy ennek az új képzettségrétegnek viszonylag gyors politikai érvényrejutása a szabadkőműves páholyok közvetítésével ment végbe, tehát olyan társadalmi alakulatok révén, amelyeknek valódi mivoltáról a rendi világnak sejtelve sem volt, nyilván őneki magának sem. Az akkori köztudatban a páholyok csak mint antiklerikális klubok szerepeltek. Valóságosan persze jóval többek voltak ennél: a felvilágosult polgári értelmiség propaganda- és akciószervei, amelyek misztikus külsőségek leple alatt céltudatosan dolgoztak, a rendiség helyén felépítendő új racionalista társadalom érdekében. Mozgalmukba — messzetekintő politikai számítással — beszervezték a feudális rétegek (arisztokraták, nemesek, papok) aufklárista hírből álló jeles személyiségeit, sőt az uralkodóház tagjait is, miáltal módjuk nyílt eszmei befolyást gyakorolni az egész vezető társadalomra, s mi több, maguk is beszivároghattak az államhatalmi szervezetekbe. A bécsi Burgba pl. nem kisebb páholytag, mint *Lotharingiai* Ferenc, Mária Terézia férje vezette be őket, kezükre dolgozván az udvari politika eddigi feudális-klerikális irányítóinak, a jezsuitáknak megbuktatásában.⁶⁷ Ezt a korszakos jelentőségű társadalmi harcot legmélyebb lényege szerint nyilván Széchenyi Ferenc sem fogta fel, jóllehet húsz éven át (1776 – 1795) maga is páholytag volt.⁶⁸ Annyi azonban bizonyosra vehető, hogy felismerte és felmérte az új polgári értelmiség jelentőségét s világosan állt előtte, hogy az állam és a társadalom korszerű vezetésére, szervezésére a hagyományos feudális módszerek többé nem elégségesek, helyettük új, magasabb, bonyolultabb kultúreszközökre van szükség, ezek alkalmazására pedig az új intellektuális réteg hivatott.

b) Számos jel vall arra, hogy Széchenyi Ferenc ezt a felismerést — amely nyilván nyugat-európai útján szilárdult meg benne végérvényesen — fokozódó

tudatossággal hazája javára kívánta fordítani. Már férfikorának első időszakában (1775–1782), a Terezianumból való hazaérkezése után élénk érdeklődéssel fordult a hazai értelmiség felé.⁶⁹ Tájékozódásának leginkább *Hajnóczy* Józseffel való megismerkedése (1779) és tartós barátsága (1781–94) adott határozott irányt és konkrét értelmet.⁷⁰ Semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy az új magyar értelmiségnek ez a kimagasló képviselője nyitott kitekintést előtte a széles értelemben vett hazai literatúrának és művelőinek aktuális viszonyaira, problémáira. Részletekbe menően *Hajnóczy*tól tudhatta meg, hol tart Magyarországon az autonóm világi kultúra kialakulása, s ennek vetületeként milyen formákban, mekkora szélességben, miféle törekvésekkel jelentkezik az ország szellemi életében az új típusú polgári értelmiség.

Ennek a kulturális-társadalmi fejlődésnek a sodrában Széchenyi maga is benne élt, hiszen ő is annak az 1750 körül született nemzedéknek tagja volt, amelyet tanulmányai közben ért a nagy korforduló: a jezsuita rend feloszlatása (1773), s ennek kapcsán a közoktatásnak egyházi-teológiai vonalról profán államtudományi vonalra való átállítása (1777);⁷¹ ő maga is meggyőződhetett róla, hogyan lendült fel Budára helyezése (1777) után a régi stagnáló egyetemi üzem, s miként jutott uralomra szellemi életünkben a régi formai képzettség helyett a tartalmi tudás új műveltségeszménye.⁷² Mégis az a társadalmi helyzetrajz, amelyet az új értelmiségről *Hajnóczy* feltárt előtte, bizonyára meglepetést is szerzett neki. Mindenesetre csodálkozhatott azon, hogy a felvilágosodás osztálybázisának, az új értelmiségnek kialakulása mennyire gyors ütemben haladt előre, s hogy az imént még éles eszmei-szociális válaszfalakkal elhatárolt intellektuális csoportok (egyháziak és világiak, katolikusok és protestánsok, nemesek és polgárok, professzorok és falusi lelkészek, vagyonosak és nincstelenek) rövid idő leforgása alatt miként találtak egymásra, s hogyan igyekeztek kollaborálni a racionális világnézet alapján folyó kultúraépítésben. Leginkább azonban az lephette meg, hogy ennek az egységesülő értelmiségnek törzsét és vezető erejét csak kis részben alkották feudális elemek, zöme a társadalom alsóbb rétegeiből (armális nemesekből, mezővárosi iparoscsaládokból és szabad királyi városi kereskedő-familiákból) került ki, vagyis erősen „plebejus”-jellegű képződmény volt.⁷³ Végül érdekes lehetett Széchenyi számára az is, hogy ez a növekvő és integrálódó literátorréteg — bár a rendi társadalom részéről semmiféle jogi elismerésben nem részesült — mégis milyen komoly szerepet kezdett játszani a közéletben: pasquillusaival, röpirataival, hírlapjaival, könyveivel egyre inkább befolyása alá vonta a közgondolkodást, a közérzületet, a közakaratot. Közülük kerültek ki József császár antifeudális és antiklerikális reformjainak leglelkesebb hívei, de ők inspirálták a vármegyéknek, majd 1790-től kezdve a diétáknak is azt a hatalmas hazafiúi érzést és szellemiséget, amely forrása lett a magyar nemzet újjászületésének.⁶⁴

c) Széchenyinek a hazai értelmiség iránti érdeklődése során persze nemesak kedvező mozzanatok tűntek a szemébe, észre kellett vennie kirívó fogyatékosságokat is, amelyek gátolták ennek az új társadalmi alakulatnak önkifejtését, közérdekű hivatásának teljesítését. A legnagyobb baj, amelyből minden egyéb hiányosság eredt, a szervezetlenség volt. Ez pedig — nem vitás — az ország gazdasági-társadalmi fejletlenségéből eredt. Hazánk ui., mint a többi középkelet-európai agrárország, csaknem teljesen híjával volt a XVIII. századi értelemben vett korszerű városiasságnak. Városai, az egyetlen Pest kivételével meg-

rekedtek középkorvégi állapotukban:⁷⁵ avult gazdasági-kulturális berendezettségükben nem nyújtottak alkalmat, lehetőséget szélesebb intellektuális tömörülésre. Az új polgári műveltségű értelmiség tehát — csakúgy, mint az előző évszázadok tanult rétege — igen tekintélyes részben kénytelen volt vidéken, falvakban szétszóródni, lelkeszi vagy gazdatiszti alkalmazásban keresve magának egzisztenciális alapot. Falusi elszigeteltségében és igénytelenségében pedig nem tudott magasabb kultúrkiutazást teljesíteni. A feudális társadalom teljességgel képtelen volt arra, hogy ezt a kulturális diaszpórát valami módon összefogja, táplálja, támogassa.⁷⁶ Ez a tehetetlen közömbösség akadályozta meg — egyebek mellett — a középnemességet is abban, hogy valóságos kultúrréteggé fejlődjék.

Életének későbbi szakaszaiban, különösképpen királyi biztosi működése során (1785/86), majd az 1790/91. évi országgyűlés idején Széchenyi ismételtan tanúja volt olyan kísérleteknek, amelyek az értelmiség szervezetlenségén akartak segíteni. Ilyeneknek lehet tekinteni a nálunk is nagy számban megalakuló szabadkőműves páholyokat, amelyek ha kibontakozhattak volna, átmenetileg kultúrhivatást is betölthettek volna. Ám 1795-ig, a páholyok feloszlásáig ebben az irányban legfeljebb tervezgetések folytak. Többet ígértek az akadémiaalapítási kísérletek.⁷⁷ Ezek egyikében Széchenyi maga is részt vett. 1790. október 3-án éppen az ő pesti házában latolgatták — *Kazinczy, Nagyváthy János, Orczy László és Podmaniczky József* részvételével — egy tudós társaság életrehívásának lehetőségeit.⁷⁸ Tudvalevő, hogy ebből a tervezetéből éppúgy nem lett semmi, mint a *Bessenyei – Révai*-féle közismert nagyszabású elképzelésből⁷⁹ vagy *Decsy Sámuel* koncepciózus javaslatából.⁸⁰ Az akadémiai gondolatban annyira kidomborodtak a tudatos nemzeti célok, hogy ezeket a bécsi udvar saját birodalmi érdekeire nézve egyenesen veszedelmeseknek tartotta.⁸¹ A diétai rendek pedig, bár a magyar nyelv felkarolása érdekében indított értelmiségi mozgalomhoz rohamos gyorsasággal és egyre fokozódó lelkesedéssel csatlakoztak, egy tudományos intézet jelentőségét ekkoriban még nemigen voltak képesek felfogni.⁸²

Széchenyiben alighanem éppen ezeknek a kísérleteknek a sikertelensége és kilátástalansága érlelte meg az elhatározást arra, hogy rendkívüli méretű mecénási feladatként magára vállalja egy olyan intézmény létesítését, amely — ha nem is adhat szervezetet az ország nagyra hivatott intellektualizmusának —, de mindenestre messzemenő konkrét segítséget nyújthat alkotómunkájához, ahhoz a munkához, amely egy új történelmi-társadalmi tudat kialakítására volt hivatott. Nem lehet kétséges, hogy azok a gazdag élettapasztalatok, amelyekre Széchenyi 15–20 évi közéleti működése során szert tett, végérvényesen meggyőzhették őt arról, hogy az 1790 óta áhított új Magyarországot a feudális nemesség a maga egyoldalú avult jogi műveltségével s verbalizmusban kimerülő erőtlen diétális politikájával aligha lesz képes létrehozni; hogy a nemzeti felemelkedéshez elengedhetetlenül szükséges az új értelmiség közreműködése is. Ugyanezt különben a kilencvenes évek hatalmas arányú publicisztikai irodalma⁸³ expressis verbis is kifejezte, nem hagyván kétséget az iránt, hogy értelmiség nélkül szó sem lehet ezután nemzeti értelemről, nemzeti öntudatról, önérzetről; hogy csak az értelmiség teremtheti meg a nemzet irodalmát, tudományosságát, művészetét, fejezheti ki egyéniségét, sőt a társadalmi-politikai reform programját is szakszerűen és korszerűen csak az értelmiség fogalmazhatja meg; egyáltalában értelmiség nélkül a magyarság nem zárkozhatik fel a fejlett európa nemzetekhez.

d) Széchényinek ezt a felismerését beszédesen tükrözi az Országos Könyvtár katalógusainak szétküldésénél megfigyelhető eljárása. Ez esetben nem érte be — mint a vármegyékénél vagy a káptalanoknál — a kollektív jellegű elintézés; nem csupán a felsőfokú tanintézeteket (a pesti egyetemet, illetőleg a pozsonyi, győri, kassai, nagyváradí és zágrábi akadémiát, a debreceni kollégiumot, Erdélyben a kolozsvári liceumot és a nagyenyedi kollégiumot) egyes gimnáziumokat és kulturális társaságokat, valamint a legfontosabb könyv- és levéltárakat tisztelte meg ajándékával, hanem szükségesnek tartotta az egyetemi, főiskolai, gimnáziumi tanárokat, úgyszintén a magántudósokat személy szerint is figyelembe venni.

Emlékezhetünk, hogy fentebb közölt I. táblázatunk adata szerint belföldi magánszemélyek számára összesen 356 darab katalógus került szétküldésre. Ha most névsorunkban összeszámoljuk azokat a tételeket, amelyek értelmiségi személyeknek jutottak, kiderül, hogy részesedésük a szóban forgó volumennek nem kevesebb, mint 63%-át tette ki, azaz 220 darabot. Olyan beszédes tény ez, amely minden további vizsgálat nélkül is meggyőzően bizonyíthatná Széchényinek az értelmiség iránti megkülönböztetett figyelmét.

Pedig a személyek megválogatásában a gróf korántsem járt el formálisan; nem minden magasállású intellektuálnak küldte meg katalógusait, hanem csakis azoknak, akik alkotó irodalmi munkájukkal társadalmi érdemet szereztek. Az egyik szétküldési jegyzékben az expedíciót irányító munkatársak (Miller és Tibolth) kinek-kinek a neve mellett külön rovatban feltüntették irodalmi munkásságát is, mintegy indokolásképpen, hogy az illetők valóban méltók a megtiszteltetésre.⁸⁴

Ennek a jegyzéknek közelebbi szemügyre vétele egyéb becses felvilágosításokkal is szolgál, a hazai értelmiség történeti vizsgálatánál, hiszen valóságos kataszterét nyújtja az akkori magyar reszpublika litteráriának.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egykorú író-tudósvilág önmaga sem volt tisztában saját kiterjedésével. Jellemző erre, hogy *Schwartner Márton* (1759 – 1823) hazai német származású pesti egyetemi tanár *Statistik des Königreichs Ungarn* c. nagyjelentőségű művében (1798) úgy nyilatkozott, hogy a magyar, pontosabban a magyar nyelven író magas értelmiség száma országos viszonylatban 50 főnél aligha tehető többre.⁸⁵ Ez a becslés a született magyar literátorok körében élénk ellenkezést váltott ki, s a *Magyar Hírmondó* hasábjain a bécsi magyar írókolónia egyik tagja, a bibliográfus *Sándor István* (1750 – 1815) bebizonyította, hogy *Schwartner* alaposan tévedett, mert a magyar nyelven alkotó értelmiség legalábbis 150 főt tesz ki, a latin nyelven publikáló íróké pedig legkevesebb 40 főt.⁸⁶ A köztudat tehát ezek szerint a magyar korona országaiban a XVIII – XIX. század fordulóján mintegy 200 főnyi magas, vagyis alkotó értelmiséget tartott számon. Ez a réteg természetesen csak csúcsa volt a hazai művelt társadalom piramisának, annak a több tízezer főnyi tanult nemességnek, papságnak és polgárságnak, amely csupán praktikus feladatokkal foglalkozott, de produktív szellemi munkát nem folytatott. A Széchényi-féle névjegyzék a literátorok statisztikájához további korrekciót nyújt; tudniillik, bizonyos mértékben megemeli *Sándor István* számadatát, mintegy 220 hazai író-tudóst regisztrál. Benne vannak e számban a magyarországi, az erdélyi, a bécsi, sőt kis részben a horvátországi írók is, társadalmi származásukra, anyanyelvükre és írásnyelvükre való tekintet nélkül, de nincsenek benne azok a magas műveltségű, többnyire előkelő személyiségek, akik csupán

mint mecénások, bibliofilek és műgyűjtők szereztek maguknak kulturális érdemet (pl. gr. Bánffy György, br. Brukenthal Sámuel, gr. Desseuffy József, gr. Illésházy István, Kubinyi Péter, br. Prónay Sándor gr. Rhédei Lajos, Ürményi József, Sabbas Tököly, Vay József és gr. Viczay Mihály). Tudni kell még azt is, hogy ez a magas intelligencia kb. felerészben papi személyekből rekrutálódott, ámde olyan katolikus papokból és szerzetesekből, illetőleg protestáns lelkészekből, akik zömükben már nem egyházi irodalmi műfajokat vagy teológiai diszciplinákat műveltek, hanem profán és nemzeti tudományokat, kiváltképpen hazai történelmet, geográfiát, lingvisztikát, sőt, mint ismeretes, szépirodalmat is, tehát méltán tekinthetők a polgári kultúrmunka tényezőinek.

Ez a statisztika felbontva egy táblázat keretében a következőképpen vázolható.

3. táblázat

Respublica Litteraria										
Társadalmi megoszlás							Földrajzi megoszlás			
Világi literátorok			Egyházi literátorok				Anyország	Erdély	Bécs	Horvát-Szlavon-ország
Polgárok és kisnemeselek	Birtokos nemeselek	Arisztokraták	Katolikusok		Protestánsok					
			Papok	Szerzetesek	Reformá- tusok	Evangéli- kusok				
107	11	6	38	13	23	22	170	23	17	10
124			96				220			
220										

A számadatokból az elmondottakon túl kitűnik még az is, hogy a polgári értelmiség fejlődése az anyaországban volt a legerőteljesebb, s hogy ennek az új rétegnek a kialakításában a földbirtokos feudális elemek meglehetősen jelentéktelen szerepet tölthettek be.

Érdemes még a Széchényi-féle névsor alapján egy pillantást vetni a szóban forgó új *polgári irodalom tagozódására* is. Igaz, az ilyen kimutatás némi nehézségekkel jár. Fejletlen irodalmakban tudvalevőleg nincsen éles differenciáltság: a belletrisztika művelői sokáig nem válnak külön a tudományos és ismeretterjesztő irodalom munkásaitól, sőt általában a tudós írók sem specializálódnak még egy-egy határozott szakterületre, hanem szűkebb-szélesebb körben polihisztóriáznak.⁸⁷ Így volt ez a XIX. század elején nálunk is. Széchényi jegyzékében is számos író erősen heterogén munkássággal szerepel. Mégis, azon az alapon, hogy ki miben alkotott maradandó értékűt, mód van rá, hogy kategorizáljuk a literátorokat. Idevágó elemző vizsgálatunk eredményét az alábbi táblázatba foglaltuk össze.

Literátorok száma																
Társadalomtudományok-ban							Természet-tudományok-ban			Alkalmazott tudományok-ban				Egyéb területeken		
Jogtudomány	Politika	Történet-tudomány	Földrajz, hely-ismeret	Statisztika	Közgazdaságtan	Bibliográfia	Természet-ismeret	Fizika és kémia	Csillagászat	Orvostan	Állatorvostan	Mezőgazdaságtan	Műnői tudományok	Filozófia	Matematika	Nyelvtudomány
12	9	18	10	2	3	7	14	4	1	21	1	12	2	6	4	16
61							19			36				104		
220																
															38	40

Ezek az arányok, amelyekről saját jegyzékéből Széchényi is fogalmat alkotott, nyilván tanulságosak voltak számára is. Meggyőzhették őt arról, hogy Magyarország is rálépett immár a nyugat-európai fejlődés útjára. Nemcsak az új értelmű irodalom, a zsenge szépirodalom művelőinek viszonylag jelentős hányada (18%) vallott erre; ezt demonstrálta a nemzeti öntudat kialakításán fáradozó nyelvűművelő és társadalomtudományi úttörők szerepe (35%) éppúgy, mint a matematika és a természettudományok, valamint a belőlük kisarjadt civilizatorikus tudományok művelőinek feltűnése (27%) is. A vallásos irodalom és a hittudomány visszaszorulása (17%) viszont a feudális kultúra idejének lejártát jelezte. E kétségbevonhatatlan tények alapján Széchényi megbizonyosodhatott arról, hogy alapítása, az *Országos Könyvtár semmi esetre sem anakronisztikum, hanem valódi társadalmi szükségletet kielégíteni hivatott korszerű intézmény.*

e) Hogy ez a tájékozottság mennyire reális volt — hogy valóban igazi írók-tudósok voltak azok, akiknek új eszméi, kulturális programja számára Széchényi ígéretes intézményi formát teremtett —, az világosan kitűnik a szóban forgó jegyzék *konkrét névanyagából*. A teljes névsort természetesen nem iktathatjuk ide (különben is hozzáférhető az a *Magyar Könyvszemle* id. cikkében), de néhány névcsoport bemutatása mindenesetre életszerűbbé teszi statisztikánk rideg számadatait.

Legkönnyebben lemérhető az új szellemi elit jelentősége a *szépirok* lajstromán. Kisded belletrisztikánk jól ismert tiszteletreméltó nevei (*Batsányi* János, *Bessenyei* György, *Báróczy* Sándor, *Csokonai Vitéz* Mihály, *Dugonics* András, *Fábchich* József, gróf *Fekete* János, *Kazinczy* Ferenc, *Kis* János, *Kisfaludy* Sándor, *Kresznerics* Ferenc, *Mátyási* József, *Rájni*s József, *Baróti Szabó* Dávid, *Barcafalvi Szabó* Dávid, *Szalkay* Antal, *Péteri Takács* József, *Virág* Benedek, *Vitkovits* Mihály és mások) úgy hatnak itt, mint egy emléktábla névsora.⁸⁸ Ezt a maroknyi embert az akkori mostoha viszonyok között Széchényi valósággal miszsiós csoportnak érezhette, méltónak a felkarolássa.

Sokkal távolabb állnak a közemlékezettől az *egykorú tudomány* pioníriai.

Jóval nehezebb tehát Széchenyi jegyzékéből kiválogatni és felsorakoztatni olyan neveket, amelyek alkalmasak tudományosságunk színvonalának lemerésére. Pedig bővében vannak ott nagy nevek. Az alábbiakban megkíséreljük szakcsoportonként bemutatni őket.

A felvilágosodás tudományosságának — mint ismeretes — nálunk a *nyelv-művelés* volt a vezető diszciplínája. Amikor Széchenyi az Országos Könyvtár életre hívta, már harmic év óta folyt a Bessenyeiektől kezdeményezett nyelvmozgalom, s lassan túljutott az agitáció fokán. Széchenyi névsora ezt az állapotot tükrözi. Amíg *Decsy* Sámuel, *Aranka* György és gróf *Teleki* László neve még jobára a propaganda kifejezői, addig *Simai* Kristóf, *Márton* József, *Gyarmathy* Sámuel, *Révai* Miklós és *Verseghy* Ferenc neve tanúságtétel a megindult szakmunka mellett.⁸⁹ Igazolja a jegyzék a nemzetiségek körében jelentkező nyelvfejllesztő törekvéseket is, erre vall többek között *Bernolák* Antal nevének számbavétele.⁹⁰

Nagy előretörésben volt a polgári műveltségesszmény irányában *történet-tudományunk* is. A harcos jellegű katolikus és protestáns egyháztörténetírás szemmel láthatólag lehanyatlott, a nagy jezsuita történetírói iskola még élő tagjai és a német egyetemeken nevelkedett lelkész-historikusok, magyarok és nem magyarok, már egyaránt a nemzeti történelemnek és segédtudományainak szolgáltak. Széchenyi névsora híven igazolja ezt a fejlődést. A lajstrom elfogulatlanul, valósággal akadémiai almanachként sorolja fel mindkét hitfelekezetű, s bármely anyanyelvű országos jelentőségű historiográfusunkat; *Katona* István, *Fejér* György, *Koller* József, *Schönwisner* István, *Horányi* Elek, *Kováchich* Márton György és *Paintner* Mihály mellett *Sinai* Miklóst, *Budai* Ézsaiást, *Engel* János Keresztélyt és *Wallaszky* Pált. S ugyanilyen objektivitással jegyzékeli a nemzeti-ségi peremvidékeken élő regionális jelentőségű történetírókat is: *Bárdossy* Jánost, *Belnay* Györgyöt, *Bolla* Mártont, *Eder* Józsefet, *Genersich* Jánost, *Lehoczky* Andrást és másokat.⁹¹

A nemzeti tudat kialakításában ugyancsak fontos szerepet betöltő *honismeret* (földrajz) fejlődése sokkal szerényebb keretek között folyt, messze elmaradva Bél Mátyásnak és iskolájának igényes munkájától. De azért az integrálódó értelmiség mind országos, mind helyi (megyei és városi) viszonylatban számos említésre méltó eredményt produkált.⁹² Azokat, akiknek ez köszönhető volt, Széchenyi ugyancsak jutalmazni kívánta. Jegyzékében többek között *Benkő* Ferenc, *Benkő* József, *Bredeczky* Sámuel, *Görög* Demeter, *Hannulik* János, *Korabinszky* János Mátyás, *Simonchich* Ince és *Szirmay* Antal névvel találkozunk.

Kibontakozóban volt feudális béklyóiból a *jogtudomány* is. A pesti egyetem jogászprofesszorai, nevezetesen *Demjén* Antal, *Kelemen* Imre, *Lakics* György Zsigmond és *Reviczky* József, nemkülönben a vidéki akadémiák jogtanárai, közöttük *Hirsch* Mihály, *Kövy* Sándor és *Vuchetich* Mátyás többé-kevésbé már a felvilágosult (polgári) jurisprudentia hatása alatt álltak, s mint ilyenek, számot tarthattak Széchenyi elismerésére.⁹³

A *politikai és gazdaságpolitikai irodalom* 1795 után beszűkült, elcsenevésszedett. A röpiratírók egykori népes csoportjából Széchenyi jegyzékébe már csak négy jelentős név kerülhetett be: *Berzeviczy* Gergelyé, gróf *Batthyány* Alajosé és Vincée, valamint gróf *Szapáry* Jánosé; a lapszerkesztők sorából *Kulcsár* Istváné, *Rát* Mátyásé és *Molnár* Jánosé.⁹⁴

A kor nagyrabecsült modern tudományága, a *statisztika* nálunk még csak

szárnyait bontogatta. Mégis már három jelentős művelője is volt: *Schwartner* Márton, *Horváth* Mihály és *Barics* Adalbert. Széchenyi mindegyiküket figyelembe vette.⁹⁵

A kezdet kezdetén tartott a tudományos kutatómunka alapvető segédtudományának, a *bibliográfiának* fejlődése is. E téren átfogó jelentőségű munkát még csak *Sándor* István tudott felmutatni.⁹⁶ Széchenyi azonban jónak látta kitüntetni azokat is, akik gyakorlati hivatásuknál fogva foglalkoztak könyvészettel (*Eggenberger* József és *Ivanich* Zsigmond könyvkereskedőket), s akik a szakszerű katalóguskészítésben előtte jártak, így gróf *Teleki* Sámuel, vagy akik éppen munkatársai voltak: *Tibolth* Mihályt és *Petravich* Ignácot.

Ami a *természettudományokat* illeti, ezeknek a feudalizmus korában Magyarországon vajmi kevés és szerény művelője akadt. Szélesebb körben, szakszerű alapokon igazán csak az egyetem újjászervezése (1770 – 1777) után indult meg földünk, állat- és növényvilágunk empirikus megismerése. Élénk érdeklődést keltettek ez irányban a modern szellemű német egyetemek és természettudományos társulatok is, legelsősorban a jénai mineralógiai társaság. A századfordulón Széchenyi már egy tucatnál több hazai mineralógust, botanikust, zoológust, fizikust, vegyészt regisztrálhatott, közöttük olyan jelesek, mint *Kitaibel* Pál, *Winterl* Jakab József vagy *Schuster* János.⁹⁷

Az *orvostudomány* hazai kialakulására is csak az egyetem teréziánus átszervezése során kerülhetett sor. A századfordulón azonban orvosi fakultásunkon már több kiváló tudóssal dicsekedhettünk, így *Bene* Ferencel, *Prandt* Ignáccal, *Rác* Sámuellel, *Stipsich* Ferdinánd Károllyal, *Schönbauer* Józseffel, valamint *Tolnay* Sándorral, az állatorvostan első szakemberével.⁹⁸ De rajtuk kívül is sok gyakorló orvos folytatott már szakirodalmi munkásságot mind a fővárosban, mind a vidéken. Széchenyi mintegy a társadalom nevében igyekezett valamennyi-öket honorálni.

A XVIII. század végére konstatálható volt egyéb alkalmazott tudományok sarjadása is, így az ország gazdasági korszerűsödése szempontjából kiváló *fontosságú mezőgazdasági tudományé*. Az *oeconomia rustica* fejlődését 1777 óta egyetemi tanszék támogatta, s Mitterpacher Lajos professzor keze alatt lassan felnőtt az első tudományosan iskolázott agronómusnemzedék.⁹⁹ Külföldi tanintézetekben is sokan tanultak mezőgazdaságtant. Ennek volt köszönhető, hogy a századfordulón már a szakirodalom is lábra kapott. *Nagyváthy* János, *Pethe* Ferenc, *Tessedik* Sámuel, *Kondé* József, *Asbóth* Antal elismerésre méltó munkákat bocsátottak közre. Igyekezetüknek új lehetőségeket kínált gróf *Festetics* György alapítványa, a keszthelyi Georgikon (1801).¹⁰⁰

Tudjuk, hogy csaknem egyidőben (1783-ban) a bölcsészeti karhoz tartozó *studium geometricum* nevű tanfolyam keretében megindult a hazai mérnökképzés is, mégpedig elsősorban szintén a mezőgazdaság (földmérés, vízszabályozás) szolgáltatában. 1800 táján számos megyében már rendszeresített geometrák működtek; *Vedres* István és *Kováts* Ferenc személyében pedig jelentkeztek az első szakírók is.¹⁰¹ Széchenyi úgy vélte, hogy az Országos Könyvtárnak a műszaki kultúra fejlődése szempontjából is szerepe lesz.

*

Íme, előttünk áll az az irodalmi-tudományos körkép, amely Széchényi névjegyzékéből kibontható volt. Egy-két vonatkozásban e szemlét talán teljesebbé lehetett volna tenni, ám a lényeg enélkül is kifejezést nyert.

Nem merülhet fel többé kétség az iránt, vajon az Országos Könyvtár életre-hívását csupán egy öltetszerű, minden tudatos célkitűzés nélküli oszontatívtáktusnak kell-e tekinteni vagy pedig időszerű társadalmi-kulturális szükségletből eredő, megfontolt, küldetészerű alapításnak.

Amiről a könyvtár ünnepélyes alapítólevele nem szólhatott, az világosan és meggyőzően kiderült egy jelentéktelennek tűnő, idáig figyelemre nem méltatott forrásból. Ez a szerény irat becses tanúságtétel az alapító koncepciójáról. Bizonyítja, hogy az Országos Könyvtárt Széchényi Ferenc Magyarország minden népének, minden számbajöhető társadalmi rétegének szellemi kincsesládául szánta, különös tekintettel a küszöbön álló új kor értelmiségének kultúrateremtő munkájára.

Jegyzetek

1. *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1820*. I. k. Bp. 1905.
2. Ezt az eredetileg egységes levélgyűjteményt az OSZK kéziratára ma nyelvek szerint szétoszortosítva a következő jelzetek alatt őrzik: Fol. Lat. 1678/I–III. (252 db levél), Fol. Germ. 591. és 883. (28 db levél), Quart. Germ. 591. (70 db levél), Fol. Ital. 36. (2 levél), Fol. Gall. 16. (8 levél), Fol. Slav. 14. (1 levél), Fol. Serb-Ilir. 1. (1 levél). — E tételeken kívül volt még egy Fol. Hung. 562. jelzetű csomag is 114 db levéllel, de ezt 1920 körül, mint önálló tételt megszüntették és alfabetikus rendben szétosztották az akkoriban kialakított ún. Irodalmi Levelestár vegyes sorozatában. Összesen tehát 476 db, Széchényi Ferenchez intézett eredeti levélből áll a gyűjtemény. A keltezések ideje túlnyomórészt 1802–1804, kisebb részben későbbi.
3. Országos levéltár [rövidítése a következőkben O. L.], Széchényi-család levéltára [rövidítése a következőkben Széch. lt.], I. k. 13. sz. Acta Bibliothecam Széchényiano-Regnicolarem concernentia, II. csomag, 70. sz.
4. *Bátfai Szabó László: A Széchényi Könyvtár első katalógusa*. = Magyar. Könyvszle. 1927. 285–319. l.
5. *Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár alapítólevele*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966*. Bp. 1967. 186–187. l.
6. Kollányi, I. m. 51. l. *Fraknoi Vilmos: Gróf Széchényi Ferenc*. Bp. 1902. 226. l.
7. Uo.
8. Uo., 99. l.
9. Uo., 141. l.
10. Uo., 353. l.
11. Ld. a katalógusok egyes köteteinek címlapjait.
12. Kollányi, I. m. 69. l.
13. O. L. Széch. lt. i. h.
14. *Fraknoi, I. m. 68–70. l. Bátfai Szabó László: A ... gróf Széchényi-család története*. II. k. Bp. 1913. 272–273. l.
15. *Fraknoi, I. m. 103–107. l.*
16. Uo., 112–115., 154–162. l. *Bátfai Szabó, Széchényi-család 295–314., 364–368. l.*
17. *Petermann, Reinhard E.: Wien von Jahrhundert zu Jahrhundert*. I. Teil. Wien–Leipzig–New York, 1927. 373–393. l.
18. *Dezsényi Béla–Nemes György: A magyar sajtó 250 éve*. I. k. Bp. 1954. 22–29. l.
19. *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek*. Hrsg. von Josef Stummvoll. I. Die Hofbibliothek. Wien, 1968. 267–323., 302–304., 306–309., 340., 343–369. l.
20. *Gemmel-Flischbach, Max Freiherr von: Album des kaiserl. königl. Theresianums (1746–1880)*. Wien, 1880. 5. l.
21. *Wurzbach, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. I–LX. Teil. Wien, 1856–1891.

22. O. L. Széch. lt. i. h.
23. Kollányi, I. m. 12. l.
24. Wurzbach, I. m. megfelelő kötetében.
25. A cseh arisztokrácia Bécsben élő tagjai közül is többen megkapták a katalógust, így Graf Franz Waldstein és Graf Josef Johann Wilczek.
26. Farkas Gyula: *A magyar romantika*. Bp., 1930. 26., 228. l. *Bucsay Mihály: Szemian Mihály tanulmányútja 1770–1774-ben Halleban, Jénában* ... Bp., 1942.
27. Dümmerth Dezső: *Göttinga és a magyar szellemi élet*. = *Filol. Közl.* 1961. 351–373. l. *Vorstius, Joris: Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*. 5. Aufl. Leipzig, 1954. 55. l.
28. Dümmerth Dezső: *Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg-viszony tükrében*. = *Filol. Közl.* 1966. 405–406. l.
29. Életrajzi adataikat ld. Wurzbach, i. m. megfelelő kötetében.
30. Fraknói, i. m. 113–114. l. Bártfai Szabó, Széchényi-család II. k. 306–310. l.
31. Marczali Henrik: *Gróf Széchényi Ferenc utazása Angliában (1787)*. = *Budapesti Szle.* 1931. 220. k. 26–50., 224–248. l.
32. O. L. Széch. lt., i. h.
33. Uo.
34. Uo.
35. Uo.
36. Dümmerth, *Történetkutatás* 406. l.
37. O. L., Széch. lt., i. h.
38. Uo.
39. Fraknói, i. m. 94–98. l. Bártfai Szabó, Széchényi-család II. k. 381., 384. l.
40. *Schematismus inclyti regni Hungariae ... pro anno 1804*. Budae, [1804.] 129–130. l.
41. Uo., 287–290. l.
42. Hajnal István: *Az újkor története*. Bp., 1936. 544. l.
43. Csapodi Csaba: *Két világ határán. Fejezet a magyar felvilágosodás történetéből*. = *Századok*. 1945–1946. 85–137. l.
44. A jezsuita felfogás ui. szaktudománynak elsősorban a hittudományt tekintette; a jezsuita iskolák a világi tudományt sohasem mint öncélt művelték. Vö. *A négy száz éves Jezsuitársaság*. Összeáll. Bangha Béla. Bp., 1940. 184., 259. l.
45. Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*. II. k. Bp., 1885. 120–133. l.
46. Szarvasi Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. Bp., 1939. 26–47. l.
47. O. L., Széch. lt., i. h. Megkapta a katalógust Josif Putnik karlócai archimandrita és Atanazije Stojković professzor.
48. Papp László: *A hiteles helyek története és működése az újkorban*. Bp., 1936. 47–49. l. A káptalanok megoszlása: 20 római katolikus, 3 görög katolikus. A róm. kat. káptalanok közül 17 a szűkebb Magyarországon (mégpedig 16 a püspöki székhelyeken, 1 Pozsonyban), 3 Horvát-Szlavónországban (Zágráb, Diakovár, Csázma). A gör. kat. káptalanok közül 1 a ruténeké (Munkács), 2 a románoké (Nagyvárad, Balázsfalva).
49. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., 1888. *Concha Győző: A kilencven évek reformeszméi és előzményei*. Bp. 1885.
50. Hajnal István: *Az osztálytársadalom*. = *Magyar Művelődéstörténet*. V. k. Bp., 194., 170–171. l.
51. Concha, i. m. 65–68. l.
52. Fraknói, i. m. 263–270. l.
53. O. L., Széch. lt., i. h.
54. Fraknói, i. m. 67–74. l., Bártfai Szabó, Széchényi-család II. k. 271–273. l.
55. *Schwartner, Martin von: Statistik des Königreichs Ungarn*. Pest, 1798. 507., 547–551., 556–559. l. Magda Pál: *Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statisztikai és geographiai leírása*. Pest, 1819. 103–114. l.
56. Az 1777-i Ratio Educationis. Ford. és jegyzetekkel ell. *Friml Aladár*. Bp., 1913. 159–197. l.
57. Hajnal, Az újkor 585–586. l. Hajnal István: *Az európai város kialakulása*. = *Városi Szle.* 1941. 835–841. l.
58. *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 465–469. l.
59. *Berlász Jenő: A pest-budai céhes ipar válsága és a Ferenc-kori céhszabályozás*. = *Századok*. 1967. 551–558. l.

60. Dezsényi Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada (1705–1805)*. Bp., 1941. 25–26. l.
61. Uo.
62. *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Szerk. Pándi Pál. Bp., 1965. 80–87. l.
63. Teutsch, Friedrich: *Geschichte der siebenbürger Sachsen*. II. Bd. Hermannstadt, 1907. 430–434. l. Bisztray Gyula: *Az erdélyi tudományos élet és az egyetemi gondolat*. = *Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár, 1941. 128–129. l.
64. Fraknói, i. m. 94–107. l. Bártfai Szabó, Széchényi-család II. k. 278–294. l.
65. Hock, Carl Freiherr von – Bidermann, Ignaz: *Der österreichische Staatsrath (1760–1848)*. Wien, 1879. 7–12. l.
66. Életrajzi adataikat ld. Wurzbach, i. m. megfelelő köteteiben.
67. Abafi, Ludwig: *Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn*. I. Bd. Bp., 1890. 3–5., 57–69., 139–157. l. Jancsó Elemér: *Az erdélyi szabadkőműveltség kulturális és irodalomtörténeti jelentősége a XVIII. században*. Cluj, 1934. 3–4. l. *A magyar jakobinus mozgalom iratai*. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. I. Bp., 1957. XI–LIX. l.
68. Fraknói, i. m. 133–136. l. Abafi Lajos: *A szabadkőműveltség története Magyarországon*. Bp., 1900. 165. l.
69. Fraknói, i. m. 120–129. l. Olofsson, Placid: *Gróf Széchényi Ferenc irodalompártolása*. Pannonhalma, 1940.
70. Fraknói, i. m. 118–120., 165–168. l.
71. Friml, Ratio Educationis 21. l.
72. Csóka Lajos: *A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története*. Bp., 1940.
73. Benda Kálmán: *A jozefinizmus és jakobinuság kérdései a Habsburg-monarchiában*. = *Tört. Szle.* 1965. 399–403. l.
74. Uo., 391–408. l.
75. Borotvás Nagy Sándor: *Közgazdasági művelődésünk kezdetei*. Bp., 1938. 207–208. l.
76. V.ö. Schwartzner, i. m. 2. Aufl. II–III. Teil. Ofen, 1811. 457–458. l.
77. Jancsó, i. m. 9–11. l.
78. Olofsson, i. m. 41–42. l.
79. Ballagi, i. m. 590–593. l.
80. Decsy Sámuel: *Pannóniai Féniesz avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv*. Béts, 1790. 128–190. l.
81. Dümmerth, Történetkutatás 403. l.
82. Schwartzner, i. m. 2. Aufl. II–III. Teil. 445–447. l.
83. Ballagi, i. m., Concha, i. m.
84. *Magyar Könyvszemle*. 1927. 285–319. l.
85. Schwartzner, i. m. 1. Aufl. 565. l.
86. *Magyar Hírmondó*. 1799. 751–752., 766–767., 783–784., 799–800. l.
87. Kornis Gyula: *Tudomány és társadalom. A tudomány szociológiája*. Bp., 1944. 97., 171–172. l.
88. O. L., Széch. lt., i. h.
89. Gáldi László: *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Bp. 1957. 40–76., 76–106., 144–195., 135–138. l.
90. Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Bp. 1962. 177–183. l.
91. Hómvn Bálint: *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században*. Bp. 1920. 25–28. l.
92. A magyar föld tudományos megismeréséről. Prinz Gyula: *Magyar földrajz. Magyarországi tájrajza*. Bp., (1936.) 77–78., 85. l. = Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Teleki Pál–Bartucz Lajos: *Magyar föld – magyar faj*. – Havass Rezső: *Magyar földrajzi könyvtár*. Bp. 1893. 32–62., 115–120., 131–133., 136–159., 308–317. l.
93. Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935*. Bp., 1936. 184–236. l.
94. Ballagi, i. m., Borotvás Nagy, i. m. 116–117., 201–207. l. Dezsényi–Nemes, i. m. 23–24. l.
95. Eckhart, i. m. 116., 234. l. Szentpétery Imre: *A bölcsészettudományi kar története*. 1635–1935. Bp. 1935. 294–295. l.
96. Lukinich Imre: *A magyar bibliográfiaírás első kísérletei*. = *Magyar Könyvszemle*. 1925. 6–18. l.
97. Győry Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Bp. 1936. 234–235. l.

98. Győry, i. m. 230–232. l. Gortvay Tivadar: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*. Bp. 1953. 42., 77. 79–80., 168–169. l.
99. Szentpétery, i. m. 287–291. l.
100. Borotvás Nagy, i. m. 134–155., 161–170., 172–182., 186. skk. l. *A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete* (1505–1805). Összeállították: Dóczy Jenő, Wellmann Imre és Bakács István. Bp. 1934.
101. Szentpétery, i. m. 270. l., Borotvás Nagy, i. m. 87., 248., 434., 439. l.

Wie Graf Ferenc Széchenyi die Nationalbibliothek propagierte

Beitrag zur Bedeutung der Intellektuellen in Ungarn am Anfang des XIX. Jahrhunderts

J. BERLÁSZ

Es ist bekannt, daß die ungarische Nationalbibliothek, genauer die Széchenyi-Nationalbibliothek, von Graf Ferenc Széchenyi, einem aufgeklärten Aristokraten, im Jahre 1802 dadurch begründet wurde, daß er seine, 15 000 gedruckte Bände, 2000 Handschriften mehrere hundert Karten, Stiche und Münzen umfassende Hungarica-Sammlung der Nation übergab. Mit diesem Akt hat er zugleich auch den Grundstein des Ungarischen Nationalmuseums gelegt.

Die vorliegende Studie ist bestrebt, eine Frage im Zusammenhang der Gründung zu beantworten, die von der älteren Geschichtsschreibung — wegen mangelnder Gesichtspunkte zur Betrachtung der Sozialgeschichte — außer Acht gelassen wurde. Die Frage lautet: War die Gründung einer Nationalbibliothek an der Schwelle des 19. Jahrhunderts, im noch feudalen Ungarn zeitgemäß, d.h. entsprach sie den realen sozialen und kulturellen Bedürfnissen, oder war sie nur ein ehrwürdiger, jedoch der Zeit voreilender Akt eines Mäzens?

In seinem Forschungsverfahren stützte sich der Verfasser auf ein bis jetzt unbenutztes Quellenmaterial, auf jene administrativen Aktenstücke, durch welche der Graf die neu begründete Bibliothek propagieren wollte. Ferenc Széchenyi veröffentlichte nämlich in den Jahren 1799–1815 in insgesamt 15 gedruckten Bänden das Bestandsverzeichnis seiner Bibliothek, und schickte sie, sowohl in Ungarn als auch in ganz Mitteleuropa jenen Persönlichkeiten und Institutionen zu, die eine bedeutende Rolle im wissenschaftlichen, literarischen oder gesellschaftlichen Leben gespielt haben, und bei denen seine Sammlung eine Aufmerksamkeit erwecken dürfte. Die meisten Katalogexemplare wurden natürlich in die Großstädte der Habsburger-Monarchie, nach Wien und nach Prag geschickt, mehrere ließ er Deutschland, vor allem den Universitäten, die von ungarischen Studenten besucht wurden (Göttingen, Jena, Heidelberg, Erlangen, Altdorf und Berlin) zukommen, einige Exemplare gelangten aber bis Polen, Rußland, Italien und England. Die Bedeutung dieser Propagandatätigkeit besteht darin, daß durch die Bestimmungsorte dieser Sendungen der Kreis abgesteckt wird, in welchem mit einem tatsächlich vorhandenen Interesse für Ungarn und seine Kultur rechnen durfte. Als Széchenyi diesem Interesse entgegenkommen wollte, erfüllte er die Pflicht des Ungarntums gegen sich selbst.

Die Hauptfrage des Themenkreises wird jedoch anhand der Katalogexemplare beantwortet, die für das Inland bestimmt waren.

Die vielseitige, konsequente Prüfung der auf uns gebliebenen Expeditions-Verzeichnisse führte uns in erster Linie zur Feststellung, daß Ferenc Széchenyi in einer von nationalen Voreingenommenheiten bereits nicht freien Periode des beginnenden neuen Jahrhunderts mit seiner Bibliothek nicht allein dem Ungarntum, sondern auch den anderssprachigen Völkern Ungarns dienen wollte, unter welchen sich die eigene nationale Sprache und Kultur befördernde Bestrebungen auch bereits gemeldet haben. Széchenyi schickte nämlich die Kataloge auch den prominenten geistigen Vertretern (und Institutionen) der nationalen Minderheiten, Deutschen, Serben, Kroaten, Slowaken, Rumänen und Ruthenen.

Die soziologisch orientierten Betrachtungen führten ebenfalls zu wichtigen Ergebnissen. Es hat sich ergeben, daß Széchenyi, obwohl selbst Mitglied der Feudalaristokratie, durch

seine Erziehung und Bildung jedoch von den feudal-ständischen Anschauungen weitgehend emanzipiert war und den zur bürgerlichen Entwicklung führenden geschichtlichen Prozess bewußt erkannt hat. Dies wird dadurch bestätigt, daß er sich in seiner durch die gedruckten Katalogbände getriebenen Propagandatätigkeit, bei weitem nicht nach der Aristokratie richtete, obwohl diese gesellschaftliche Kategorie vorzügliche kulturelle Verdienste aufweisen konnte, aber auch nicht nach dem hohen katholischen Klerus, dessen Vertreter sich als Sammler und Mäzene ebenfalls hervorgetan haben, ja auch nicht nach den adeligen Mittelgrundbesitzern, die sich durch ihre juristische Erudition eben zu dieser Zeit Teilnahme an der politischen Führung errangen, — sondern nach der neuen, aus dem städtischen Bürgertum und dem besitzlosen Kleinadel entstandenen weltlichen Intelligenz, die überall im Lande zerstreut, ohne jede organisatorische Hilfe, nur mit dem im Verweltlichungsprozeß begriffenen, geistlichen Intelligenz verbunden, ihren heroischen Kampf um die neue „literata Hungaria“ begann.

Der Verfasser legt dar, mit welcher Umsicht Graf Széchenyi die wichtigsten Kulturinstitute des Landes (staatliche Universität und Akademien, konfessionelle Kollegien und Lyceen, öffentliche Lokalbibliotheken), sowie die in jeder Sprache der Monarchie tätigen, produktiven Literaten (Gelehrte und Schriftsteller) auch einzeln in Erwägung zog, um Ihnen die bis jetzt entbehrten Kulturschätze und Kulturmittel: die gesammelten Produkte der sich seit dem Humanismus und der Reformation entfalteten ungarländischen Literatur präsentieren zu können.

Auch eine statistische Aufstellung über die verschickten Kataloge zeigt, daß Széchenyi durch die Nationalbibliothek der neuen, sich zur bürgerlichen Bildung bekennenden Intelligenz eine geistige Stütze anbieten wollte. Unter den mit dem Katalog verehrten 356 Persönlichkeiten in Ungarn gibt es nur insgesamt 132 Zugehörige der feudalen Schichten, Aristokraten, hohen Kleriker und Adelige, wogegen die Zahl der besitzlosen, außer dem ständischen Organismus stehenden Literaten 220 erreichte. Der Graf hat nämlich gemerkt, daß diese, einstweilen politisch noch nicht schwerwiegende Schicht, die während der Regierungszeit Josefs II. in den Freimaurerlogen von den traditionellen religiösen und feudalen Vorurteilen befreit, immer mehr zum maßgebenden geistigen Faktor und Fürsprecher der öffentlichen nationalen Meinung wird. Széchenyi hat klar gesehen, daß diese Schicht, Träger der zukünftigen gesellschaftlich-kulturellen Entwicklung, die im Lande überall zerstreute, nationale wissenschaftliche und literarische Erbe nicht mehr entbehren kann, daß sie ohne geistige Besitznahme dieser Erbe ihre Mission nicht richtig erfüllen vernag. Deshalb hat Graf Széchenyi unternommen, alles was die Ungarn und andere Völker des Landes schriftlich niedergelegt haben, oder im Ausland über Ungarn geschrieben wurde, selbst mit großem materiellem Opfer zu sammeln und im Rahmen einer öffentlichen nationalen Sammlung in der Hauptstadt zugänglich zu machen.

Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köreiből a két világháború között

DEZSÉNYI BÉLA

A könyvtár fenntartó szervei, az állam és a társadalom, de főképpen maguk a könyvtárosok könyörtelenek egy megelőző könyvtárosgeneráció gyarapítási tevékenységének elbírálásában. Érthető ez: mert a felesleges gyűjtés az amúgy is égető helyhiányt fokozza, a helytelen vagy hézagos akcesszió viszont a későbbi periódus olvasóinak várakozását csalja meg, könyvtár és közönség kapcsolatát teszi problematikussá, az egész könyvtárt teszi ki jogos külső bírálatnak.

Szervezésbeli mulasztásokat, személyzethiányt, építkezések elmaradását lehet a fenntartó hatóság terhére hárítani, és joggal — a gyűjtés tartalma és iránya már egyedül a könyvtáros felelőssége alá tartozik.

Máshol rámutattunk, hogy két világháború közti elődeink a könyvtár gyűjtési feladatát jól értették, s nincs okunk arra, hogy amikor az e téren végzett tényleges munkát közelebbről vizsgáljuk, megváltoztassuk ezt a véleményt.

Igaz, a gyűjtés alapelveit 1919 után éppúgy nem fogalmazták meg, mint az általános könyvtárpolitikát. Sőt, szinte azt lehet mondani, hogy 1919 előtt és után egyaránt valami spontán magától értetődés határozta meg nemzeti könyvtárunk gyűjtőkörét: „gyűjti a magyar nyelvű, a magyarországi és a külföldi magyar vonatkozású irodalmat és az ennek tanulmányozásához szükséges külföldi segédműveket”.¹

De a legaprólékosabb vizsgálat is kénytelen elismerni egyet: amit feltétlenül el kellett várni, az ebből a korszakból be is került a Könyvtárba, legalábbis olyan mértékben, hogy a mégis megmaradt hiányoknak is (például periodikák esetében) a meglévő anyag legalább megközelítően teljes bibliográfiai nyilvántartását lehetővé teszi. Kis nép nemzeti könyvtárától ez nem megvetendő eredmény.

Számon kell tartanunk a gyarapítás áttekintésénél ebben a periódusban a következőket:

1. Még világviszonylatban is csak lassan szűnik meg a nagy könyvtárakban a korlátlan halmozás, a gyűjtőkör folytonos kiterjesztése.² Az OSZK-ban így terjeszkedik az okleveles anyag gyűjtése (levéltár), aminek könyvtári helye pedig már ekkor vitatott volt.

2. A gyűjtőkör az általános helyzet miatt is tágul: az országhatárok eltolódásának paradox eredménye, hogy a nyelv és származás szerint vett hungarica-anyag inkább bővül, mint szűkül. Az ellenforradalom száműzöttjeinek új könyvés periodikakiadó központjai alakulnak ki Bécsben vagy még messzebb nyugatra, sőt keletre.

3. A kötelespéldány-szolgáltató terület viszont harmadánál kisebbre zsugorodik össze.

4. Az, hogy a begyűjtendő anyag alig lett kevesebb, viszont — mint más helyen részletesen megírtuk — a Könyvtár dotációja alacsonyabb, nem hatott mérséklőleg a szerzeményezésre, sőt a gyűjtőkör később feleslegesnek bizonyult bővítésére is esábitott. Pénz híján hajlandó a könyvtár mindent beszerezni, amit pénz nélkül vagy kevés pénzzel is elérhet. A helyzet pozitív oldala olyan címeli-umok, meg pláne egész külön nagy történelmi gyűjtemények megszerzése egyéni vagy társadalmi áldozatkészségből, amelyekhez hasonlókra csak 50–100 évvel korábban találunk példát. A *Todoreszku*- és az *Apponyi*-hagyaték, az *Ehrenfeld*- és az *Admonti*-kódex megszerzése mutatis mutandis versenyre kelhet a *Jankovich*- vagy az *Illésházy*-gyűjteménnyel. A negatív oldal viszont könnyen megszerezhető új vagy nem elsőrangúan fontos gyűjtőterületek kimunkálása (fénykép- és bélyeg-gyűjtemény).

1. MENTENI, AMI MENTHETŐ

A kezdeti kaotikus részletintézkedések mögött méltánytalan volna nem észrevenni a központi szervezési tendenciát. Pénz pillanatnyilag nincs, az 1919–1920 közötti kemény télen fűteni alig lehet, a szeptemberi nyitás idején pedig az ország nagy részén az új határok közt sem szűnt még meg a román és francia megszállás.

A kötelespéldányokat szolgáltató terület még nem pontosan megfogható és gyorsan kell határozni még Budapesten is olyan nyomtatványok megszerzéséről, amelyek megsemmisítésnek vannak kitéve. A várható új határokon túlról való beszerzésnek pedig még meg kell találni a módjait.

Az indulásnál ilyen bonyolult körülmények között nagy segítséget jelent, hogy a Könyvtár dolgozóinak — az egykorú szóhasználat szerint tisztviselői-nek — könyvtáron kívüli tudományos kapcsolatait is igénybe veheti. Egyetemi tanárok, külföldi intézetekben és egyetemeken dolgozó kutatók, írók, újságírók segítenek a beszerzési problémák megoldásában.

Baranyai Zoltán, a szegedi egyetem magántanára, majd a Genfben székelő Nemzetek Szövetsége melletti magyar delegáció titkára (utóbbi állomáshelyén is találkozunk majd vele az OSZK állománytörténetével kapcsolatban) 1919 végén közli *Melich* János igazgatóval, hogy Szegeden a Budapesttel való postaforgalom megszakadása (tehát még 1919 tavasza) óta gyűjtik és félreteszik az Országos Széchényi Könyvtár számára az ott megjelent vagy ott elérhető nyomtatványokat. *Melich* 1920. január 27-én levelet intéz ez ügyben *Móra* Ferenchez, akit az ellenforradalom elűldözött a *Szegedi Napló* szerkesztői állásából, de továbbra is meghagyta a Somogyi Könyvtár és az ugyancsak az úgynevezett kultúrpalotában helyet foglaló Múzeum élén.

Móra Ferenc február 6-án pontosan megírja, miben állt a Somogyi Könyvtár gyűjtése és melyek a határai.

„Az októberi forradalom után természetesen azonnal kötelességemnek tartottam a fővárosi könyvtárakra, elsősorban a Nemzeti Múzeumra gondolni. Méltóztatik azonban tudni, hogy vidéken milyen ügyes-bajos dolog a gyűjtés. Hivatalos támogatást akárhogy kér az ember, mindenütt ígérik ugyan, de sehol sem kap és így a véletlenre, az intézet egy-két

jóbarátjára, meg önmagára van utalva. Addig, míg a Szegedi Napló főszerkesztője voltam, csak ment úgy valahogy a gyűjtés, mert a szerkesztőséghez érkező minden könyvtári anyagra rátettem a kezem, de a múlt tavaszon megváltam az újságírástól s mióta a szerkesztőségek nem szállítói a könyvtárnak, sem az emberek nem járnak úgy kedvébe egy-egy érdekes röpcédulával a könyvtárigazgatónak, mint ahogy jártak a főszerkesztőnek.

Ilyen körülmények közt a magunk számára való gyűjtés sem egész tökéletes, különösen a város hivatalos hirdetményeihez nehéz hozzájutni. Természetes tehát, hogy a főváros számára való gyűjtésünk még fogyatékosabb, de a semminél így is többet ér. A Nemzeti Múzeum számára mintegy 50 röpcédula és plakát van félretéve a két forradalom s főleg a szegedi ellenforradalom idejéből s azt hiszem az utóbbiak a becseesebbek. A két forradalom aprónyomatványai körülbelül egy kaptafára készültek mindenütt, de az ellenforradalom egészen szegedi színű.

Ami a lapokat illeti, ezekről örvendetesebbet jelenthetek, amennyiben a szegedi lapok 1918-as évfolyamának második s az 1919-esnek első fele teljesen rendelkezésére áll a Nemzeti Múzeumnak, illetőleg egy-két szám híján. Az ügyességi kötelepéldányokra gondolok, amelyek nekünk nem haszonra valók, amennyiben a könyvtár a helyi lapokat, mint előfizető kapja ... a fölös kötelepéldányokat ... megőriztük a Nemzeti Múzeum számára s félre fogjuk tenni az 1919 második felét is, amit valószínűleg ebben a hónapban kapunk meg az ügyességtől.”³

A levélben említés történik még arról, hogy *Kálmány* Lajosnak, a folklorista papnak „nagyfőmegű irodalmi hagyatékát” is megmentették a Nemzeti Múzeum számára. Egyébként Móra „egyelőre még” nem ajánlja az anyag felszállítását Budapestre a bizonytalan közlekedési viszonyok miatt. „Talán jó lesz kivárni a viszonyok javulását, ha ugyan kibírjuk várni.”

Az első levélváltás után újabb, s első pillanatra még jelentősebb, alkalom látszik adódni arra, hogy Móra az OSZK állományának fejlesztését elősegítse. 1920. március elsején arról értesíti a nemzeti könyvtárt, hogy *Szalay* József kerületi főkapitánnyal hosszabb tiszántúli könyv- és nyomtatványgyűjtő útra indul, azokra a területekre, amelyeket a románok fokozatosan kiűritenek. „A főkapitány úr irodalomnak, tudománynak, könyvtárnak, múzeumnak mindig lelkes támogatója, nagy bibliofil ember — egyetlen civilül engem visz magával a hetekre terjedő útra a felszabadulás krónikásának. Mohón kapok az alkalmon, mert módomban lesz a kerületben levő apró könyvtárakat és múzeumokat feltekinteni: mi maradt és hogyan maradt belőlük, — főképen pedig megkísérlehetem a még el nem kallódott apró-nyomtatvány anyag megmentését, országos vonatkozásánál fogva első sorban a Nemzeti Múzeum számára.” — Kéri, hogy Melich adjon számára hivatalos megbízólevelet a megszállás alól felszabaduló területeken való gyűjtésre. „Anyagi oldala a kérdésnek nincs, mert egész úton a főkapitány úr vendége leszek, legfeljebb apró készkiadások ha merülnek fel, amelyek az eredményhez képest eloszthatók lesznek a N. M. és a szegedi múzeum között.”⁴

Melich március 6-án a következő szövegű megbízólevelet küldi:⁵

„Megkérem Móra Ferenc író urat, a szegedi Somogyi-Könyvtár és városi múzeum igazgatóját, hogy a felszabaduló tiszántúli területen hivatalos útjában a közelmúlt nyomtatványait a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára részére is egybegyűjtse. Kérek mindenkit, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárát a magyar szellemi termékek ezen egybegyűjtésében támogatni szíves legyen. Budapest, 1920. március hó 6-án. Melich könyvtárigazgató.”

De úgy látszik, a Tiszántúli expedícióból mégsem lett semmi. A következő Móra-levél június 19-i kelettel arról számol be, hogy Móra Pesten járt „felolvasni

a Petőfi-Társaságban". „Időm szűkre szabottsága mellett is óhajtottam méltóságonál tiszteletemet tenni — írja Melichnek —, azonban nem volt alkalmam bejutni.” Így csak most tér vissza Melich márciusi levelére (arra, amelyhez a megbízólevél mellékelve volt), minden utalás nélkül a tiszántúli tervre és megkérdezi, hogy a hírlapokkal és aprónyomtatványokkal egy füst alatt a Kálmányféle anyagot is felküldje-e. „S legyen szabad engedélyt kérnem arra is, hogy a csomagolás (láda stb.) s a vasúthoz szállítás költségeit felszámíthassuk. Máskor röstelltünk volna ilyen csekélységet szóvátenni, azonban most szegények vagyunk mint a templom egere ...”⁶

Végre július 31-én ismét sajátkezü levélben értesíti Móra Melichet a ládák elindulásáról. Igaz, hogy a ládákat nagybőrra a Kálmány-hagyaték rendezetlen kötegei töltik meg, mondja; azonkívül csak egy csomó szegedi aprónyomtatvány és közelebből meg nem határozott „német füzetek”, amelyeket egy lipcei kollégától (könyvtárostól vagy újságírótól?) kapott, és Szegeden nem tudja hasznukat venni.

Nem csak teljes mértékben igazolja a ládáknak már csak néhány csomó aprónyomtatványra redukált tartalma, hogy Móra nem szaporíthatta az anyagot, tehát nem járhatott a Tiszántúlon, hanem a levél további folyamán azt is megtudjuk, hogn az ígért hírlappéldányokat sem kaphatja még meg az OSZK „mert az ügyességségnek a diktatúrapörök miatt még szüksége van a köteles példányokra”.

Befejezésül közli Móra, hogy a láda 150 koronába került, a fuvar pedig a szegedi Ungár szállító cég előlegezte. Hogy a kifizetés megtörtént, és hogy tehát az OSZK az anyagot — és csakis ezt az anyagot — átvette, tanúsítja a levél első oldalának aljára írt (nem egészen precíz) feljegyzés — *Sohár* Lajos aláírásával (ő volt az OSZK pénzügyi adminisztrátora Melich alatt) — mely szerint „a kérdéses láda nyomtatványért utalványoztatott 160 kor. 90 fillér.”⁷

Az 1918–1919-ből való *Szegedi Napló* ügye csak 1924-ben intéződött el véglegesen, de erről az elintézésről Móra már az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak küldte értesítését, *Pasteiner* igazgatóhoz címezve. Az OSZK így jut végül is a két évfolyam birtokába.⁸

Ha az OSZK egyik legelső kísérlete a kritikus korszak gyűjtésének teljesebbé tételére a vártnál kisebb sikerrel járt is, a szegedi kapcsolat még évekig nem szűnt meg, és legalább még egy gyümölcsöző periódusa volt. 1921. január 13-án kelt levelében Móra egy példányt kért az akkor megjelent Todoroszku-katalógusból,⁹ és közli, hogy „a Nemzeti Múzeum számára tovább is folytatjuk a helyi és környékbeli aprónyomtatványok gyűjtését, mert az én tapasztalatom szerint a kötelespéldányok beszolgáltatásában még mindig nem állt helyre a régi rend.”¹⁰

1922-ben pedig a következő ajánlatot kapta az OSZK a Somogyi Könyvtártól:

„A múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége megengedte, hogy a szegedi ügyesség területéről a Somogyi-könyvtárba került „köteles példány”-anyagból azokat a délmagyarországi szerb és német nyelvű régi hírlapokat, amelyeknek megőrzését se helyi szempont, se általános könyvtári érdek nem kívánja, makulatúra gyanánt értékesítsük. Kénytelenek vagyunk ezt megtenni nem csak azért, mert minden lehető módot fel kell használnunk arra, hogy a könyvtár életének továbbtengetésére fedezetet teremtsünk, de azért is, hogy a továbbfejlesztésre is helyet nyerjünk és az anyag, amelynek eladását tervbe vettük, csakugyan nem képvisel mást, mint makulatúra-értéket. Mégis mielőtt a főfelügyelőség által

adott engedéllyel élénk, vagyok bátor mellékelten betérjeszteni a kiselejtezendő anyagot, nagyrészen hiányos lapok jegyzékét azzal a kéréssel, méltóztassék megjelölni, ha netán olyan anyag volna abban, amelyre a Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára reflektálna.”

A levél folytatása 62 címet tartalmaz, a jegyzék szélén az OSZK-ban *k* (= kell), ill. *n* (=nem kell) betűvel tüntették fel az ellenőrzés eredményét; mindössze 20 címet utasítottak vissza, a többit felhozatták Szegedről. Valamennyi 1883 és 1913 közt megjelent német, illetve szerb nyelvű periodika, többnyire hiányos évfolyamok, de hosszú évekre terjedő teljes sorozatok is vannak köztük, mint *Grossbeckschereker Wochenblatt* 1892–1909, *Telecska* 1844–1904 stb. A „*k*” betű a csonka sorozatok egyes számai mellett gondos pontossággal jelzi azokat a szórványszámokat, amelyek az OSZK állományát kiegészítik.¹¹

Az anyaggyűjtés anyagi lehetőségei az 1920-at követő esztendőök folyamán nem javulnak, inkább még egyre romlanak. Az 1921-ről szóló évi jelentés szerint „az anyaggyűjtés terén sokkal sivárabb eredményeket mutat fel ez az esztendő. Pénzforrásaink igen szűköseknek bizonyultak.

Külföldi anyagunk kiegészítéséről úgyszólván teljesen lemondunk ... de még a hazánkat megszállva tartó szomszéd népek egyre emelkedő valutája is nagyon bénítóan hatott arra a törekvésünkre, hogy a történelmi Magyarország egész szellemi termésének gyűjtői lehessünk Trianon után és ellenére is.”¹²

Az úgynevezett jogfolytonosság elve alapján, de meg nagyon is érthető nemzeti önértékből az OSZK fenn vélte tartani gyűjtőterületét mindenhol, ahonnan régen a kulturális dokumentumok raktáraiba beömlöttek, s ezt, legalábbis kezdetben, nyelvre való tekintet nélkül. Külön fejezetben lesz szó arról, hogy ez a szélső követelmény milyen nehézségeket hozott magával.

Maguk az egykorúak is csak fokozatosan ébredtek rá, mennyire megnehezült a gyarapítási munka olyan lehetőségek elvesztése miatt is, amelyek a megelőző korban még magától értetődően rendelkezésre álltak minden könyvtárnak, nemcsak az OSZK-nak. Majd csak 1923-ban állapítja meg az OKBK vezetője azt az egyszer s mindenkorra előállott új helyzetet, hogy például a háború előtt „könyvkereskedőink bizományba kapván a külföldi irodalmat, azt közgyűjteményeinknek megtekintésül rendelkezésre bocsátották, s ezzel a külföldi anyagban való tájékozódásukat megkönnyítették. Ezen funkciójuk jelenleg azonban teljesen megszűnt, mivel külföldi anyagot bizományba nem kapnak, s így a külföldi anyagnak általuk való beszerzése jelenleg közgyűjteményeink részéről egy minden ellenszolgáltatás nélküli anyagi áldozatot jelentene.”¹³

A bevált régi utak elzáródása alkalmi lehetőségek kihasználására vezetett.

Tömegével találunk régi irattárunkban megkereséseket, amelyekben véletlenül hírül vett könyvek példányát próbálja megszerezni az igazgatóság. Figyelemmel követnek mindent, aminek magyar vonatkozása van vagy lehet. A *Budapesti Hírlap* egy 1920. szeptemberi számában *A tótok vérző sebei* c. cikk jelent meg, amelyben egy *Schöffner* János nevű szerző füzetét ismertetik; Melich nem csak a füzet megszerzésére kéri fel *Csajthay* Ferenc szerkesztőt, hanem *Masaryk Új Európa* c. könyvének a megszerzését is kéri, amely a cikkben említve van. 1921 végén *Teleki* Pálnak ír Melich, hogy küldje be Amerikában kiadott beszédeinek gyűjteményét.

1922. július 24-én *Pályi* Ede *Der Kommunismus, Sein Wesen, sein Ziel, seine Wirtschaft* c. művéért írnak a szerzőnek.¹⁴

A napilapokból tudják meg 1922 júniusában, hogy a kereskedelmi minisztérium megvonta a postai szállítás jogát *Hercz* Györgynek a berlini Malik-Verlagnál megjelent verseskötetétől.¹⁵ Megkéri a berlini egyetem magyar professzorát, *Gragger* Róbertet, szerezze meg *Hercz* György könyvét. *Gragger* július 22-ről keltezett válaszában ezt megígéri.¹⁶

A magyar–olasz politikai közeledés első hírnöke *Berzeviczy* Albert levele, amelyben mint a magyar–olasz egyesület elnöke, értesíti a könyvtárt, hogy az olasz közoktatásügyi miniszter rendeletére ezentúl az OSZK ajándék-példányokat kap az olasz kormány által kiadott vagy támogatott régészeti, művészettörténeti és bibliográfiai művekből.¹⁷ 1922. december 10-én *Márffy-Mantuanó* római magyar követ levelet intéz *Klebensberg* miniszterhez, amelyben közli, hogy *Gentile* olasz közoktatásügyi miniszter könyv- és folyóiratcserét akar létesíteni Magyarországgal. Mindenekelőtt az 1915 előtt előfizetett olasz folyóiratok címét és az 1914–1923 között megjelent olasz könyvek címét kérte, amelyekre az OSZK (és még 11 más magyar könyvtár) igényt tartana.¹⁸

Hollandiában *Antal* Géza református püspök létesít csereviszonyt a magyar könyvtárak érdekében; „nagy összeköttetéseit felhasználva, valóban fáradhatatlan buzgósággal végzi önként vállalt feladatát”.¹⁹ A magyar könyvtárak beszerzési nehézségeit Hollandiában általános emberi szempontból is káros helyzetnek ítélik. A segítés legmegfelelőbb módjául most kínálkozik először a csereviszonyok létrehozása, amely a világháború előtti könyvtárakban (világviszonylatban is) alárendelt szerepet játszott. „Tudós férfiak és testületek ... a hazájukbeli irodalmi termékeket békeáron, csereképpen vagy teljesen ingyen igyekeznek eljuttatni nagy közkönyvtárainkba és tudományos intézeteink könyvgyűjteményeibe. A három módszer közül ránk nézve a legkevésbé megalázó a könyvesere, amellelt a legkívánatosabb is, mert ez úton szellemi törekvéseink termékeit a külföld tudósai számára is hozzáférhetővé tesszük, bizonyára nem egy őszinte barátot szerezve így, amire most különösen nagy szükségünk van.” Íme, a néhány évvel később meghirdetendő *Klebensberg*-féle kultúrkiplolitika első megfogalmazása a könyvtár gyarapítási módszereivel kapcsolatban.²⁰ És egyben valószínűleg első megfogalmazása annak a felismerésnek, hogy a nemzeti könyvtár könyvesereje akkor is kulturális haszonnal jár, ha ellenértéket nem kap érte, vagy ha az ellenérték kisebb, mint az, amit külföldre küld helyette.

Kollektív könyvtári kezdeményezésből jött létre a későbbi Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ előfutára, a Külföldi Folyóiratokat és Könyveket Elosztó Bizottság is. A Bizottság 1921. május 10-én alakult, elnöke *Teleki* Pál, ügyvezető elnöke *Cholnoky* Jenő, előadója *Gulyás* Pál és *Pasteiner* Iván, titkára *Neczpáli* *Justh* Tibor. Felkéri az Európai Diáksegítő Akció magyarországi megbízottját, *Ray* H. *Legate*-t, hogy a külföldi folyóiratok és könyvek ingyenes vagy kedvezményes áron leendő megszerzése dolgában az illetékes amerikai, angol és francia tényezőknél eljárjon. *Legate* a három nyugati országban csere- és propagandaközpontokat létesít, ezek gyűjtik majd az anyagot, s a szállítást a Budapesten működő nyugati jótékonyági missziók segítségével bonyolítják le. A Bizottság adatgyűjtése szinte túl nagy sikerrel járt: 104 amerikai, 193 angol, 330 francia folyóiratot igényeltek a könyvtárak — a diáksegítő akció viszont csak 1750 dollárt tudott biztosítani.

A külföldi kapcsolatokat véglegesen az OKBK terelte egységes mederbe, mégpedig erre szolgáló költségvetési keretből — így 1925-re 7000 aranykorona

állt az OSZK rendelkezésére —, valamint adományokból — így a Rockefeller-alapítvány még 1923-ban kilátásba helyezett ajándékából —, de főleg a cserekapcsolatok fokozatos kiépítésével, ami az új intézmény elsődleges feladatai közé tartozott.²¹

A cserekapcsolat — igaz, véletlenül adódott — lehetőségeinek egyik legkorábbi esete szintén jótékonyági akcióból indult ki. XV. Benedek pápa a Budapesten székelő Országos Menekültügyi Hivatal révén jelentős támogatásban részesítette az erdélyi katolikus papságot, és az ebből folyó levelezésben felvetődött, hogy a Vatikáni Könyvtárból hiányzik a *Magyar Könyvszemle*. Az OSZK egy teljes sorozatot bocsátott a híres pápai könyvgyűjtemény rendelkezésére, sőt, megküldte Rómába a Könyvtár nyomtatott katalógusait is — azonban viszonzást is kért és kapott, több fontos történelmi forrásmű mellett a Vaticana rendkívül értékes kódex- és nyomtatvány-katalógusait. Ezek 1920 végén és 1921 első felében meg is érkeztek.²²

2. A HÁBORÚS NYOMTATVÁNYOK „VAGYONMENTŐ” SZEREPE

A könyvtár ügylehet már a világháború alatt vagy legkésőbb a Tanácsköztársaság napjaiban foglalkozott a gondolattal, hogy háborús és forradalmi anyagát, illetve az abban levő másodpéldányokat, elsősorban a plakátokat, csere vagy eladás útján fogja hasznosítani. E célból rendszeresen eltették a többes-példányokat is, ma is számos másodpéldánnyal rendelkezik az OSZK a háborús és forradalmi plakátokból.²³

Úgy látszott 1919 végén és 1920 elején, hogy a számítás jól be fog válni: az ún. „antant-misszió” egyik tagja, az ez időben Budapesten közismert *Romanelli* olasz ezredes érdeklődött az olasz vagy bármely más nyelven Magyarországon megjelent világháborús nyomtatványok iránt. A könyvtár megkezdte az anyag külön jegyzékének összeállítását; a jegyzék 68 tételre terjedő első része elkészült olasz fordításban.²⁴

1921-ben már az amerikaiak is érdeklődtek a háborús anyag iránt. A stanfordi egyetemen létesült Hoover War History Collection az amerikaiak budapesti segélyező bizottsága (American Relief Administration) közvetítésével a miniszterelnökségtől kérték háborús duplumokat. Ez a kérés az OSZK-hoz került, és az amerikaiak végül 2500 svájci frank értékben vásároltak a háborús duplumokból. A lebonyolítás Budapesten történt meg 1921. december 21-én.²⁵

A hasonló célkitűzéssel alakult angliai Imperial War Museum eleinte magának találta az árat, amelyet Melich igazgató 42 kiküldött plakátért kért, azaz 20 angol fontot. Végül hat darabot visszaküldtek, s a megtartott 33-ért sem pénzt, hanem 67 angol háborús plakátot küldtek. Melich, aki akkor már tudta, hogy a háborús gyűjtés folytatása lehetetlen, megpróbált ragaszkodni eredeti ajánlatához, majd legalább 10 fontot kért, de az angolok ezt is visszautasították; nem csak arra hívatkoztak, hogy az ár magas, hanem arra is, hogy nekik is kevés a pénzüik ... Végül 1922 decemberében létrejött a megegyezés, mely szerint a csereplakátokon kívül az OSZK megkapta még az *Encyclopaedia Britannica* 1914 óta megjelent pótköteteit és *Pollock-Maitland History of English Law* c. művének 2. kiadását.²⁶

a

b

Háborús plakátok az OSZK világháborús gyűjteményében (a–e ábráig)

A párizsi Musée et Bibliothèque de la Guerre igazgatója, *Camille Bloch*, személyesen tekintette meg a háborús gyűjteményt 1922-ben és a kiválogatott 103 darabot, plakátokat és füzeteket (tracts) 800 svájci frankért vásárolta meg.²⁷

Anyagilag sokkal eredményesebbnek látszott a brüsszeli Commission des Archives de la Guerre-rel kötött adásvételi ügylet. Az eladni szánt kollekciót *Holub József* vitte magával, amikor mint a Magyar Történelmi Társulat képviselője részt vett az 1923. júniusi történeztudományi kongresszuson. A belga háborús archívum összesen 2620 belga frank értékben vásárolt meg 50 füzetet, 270 aprónyomatványt, 9 hangjegyet (?) és 75 plakátot. Sajnos azonban, a vételár nehezen folyt be: 1923-ban és 1924-ben két részletben fizették ki a brüsszeli magyar követségnél deponált belga bankjegyekben, miután előzőleg a vételár egy részét az OSZK kívánságára Párizsba utalták át *V. Leroquais* abbénak, a középkori kézirat-történet és paleográfia világhírű szaktudósának, *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France* c. könyvéért. Itt viszont az OSZK volt tartozásban: *Leroquais* saját kezű levélben sürgette a vételár kifizetését.²⁸

A háborús és forradalmi nyomtatványanyag külföldi cseréjére, illetve értékesítésére vonatkozó terv sikerének, azonkívül, hogy a háborús nyomtatványok gyűjtése iránti érdeklődés világszerte egyszerre megesappant a háború végeztével,²⁹ még egy súlyos akadály is volt: éppen azok a tartozások, amelyek külföldi cégekkel szemben fennállottak olyan szállítmányok fejében, amelyeket a háborús gyűjtemény gyarapítására még az előző években rendelt az OSZK. Folyamatos rendelésekről volt itt szó, amelyeket a postai nehézségek miatt csak 1919 utolsó negyedében mondott le a könyvtár.³⁰

A legnagyobb hitelező, a már máshol említett *Argus Suisse de la Presse* genfi cég már a Tanácsköztársaság idején diplomáciai úton sürgette akkor 14 712,05 svájci frankot kitevő követelésének kiegyenlítését.

Fejérpataky, az akkori igazgató (illetve fővezető) a svájci főkonzul³¹ jegyzékében szereplő összeggel szemben csak 10 374,35 franknyi tartozást ismer el, és jelzi, hogy a pontos elszámolás ügyében az *Argus*-szal közvetlen levelezésben áll. Egy újabblevelváltás során, az év végén, tehát már *Melich* igazgatása alatt, az OSZK kimutatja, hogy a Genfből szállított periodikák nagyrésze hiányos volt: jegyzéken mutatja ki egyenként a hiányzó számokat, amelyek nélkül természetesen az egész sorozat vagy évfolyam értékét veszti. Egyben határozottan leszögezi, hogy 1920. január 1-től kezdve minden Genfen át rendelt hírlap előfizetését beszünteti. Jellemző a háborús gyűjtemény túlméretezettségére, hogy ezen az egy forráson, tehát az *Argus*-on át 12 nyugati, volt ellenséges országbeli, napilapra fizetett elő a könyvtár: *La Stampa*, *L'Echo de Paris*, *Il Giornale d'Italia*, *Corriere della Sera*, *Le Figaro*, *Daily Telegraph*, *The Times*, *Le Matin*, *L'Osservatore Romano*, *Le Temps*, *New York Herald*, *Daily Mail*, *La Presse de Paris*. Ha ma arra gondolnánk, hogy azokra a nyugati lapokra előfizessünk, amelyek magyar vonatkozású hírek vagy közlemények szempontjából számba jöhetnek — akkor sem volna szükségünk sokkal kiterjedtebb válogatásra.

Hosszú iratváltás után — amelynek során az OSZK az Amerikában eladott háborús anyag árát is az *Argus*-ra engedményezte — a megmaradt adósság még nagyobbra nőtt, valószínűleg az 1919-ben még folyamatosan szállított anyag miatt. A végösszeg 24 312,95 svájci frankban nyert kölcsönös megállapítást, az *Argus* lemondott az eredetileg felszámítani kívánt késedelmi kamatról. Az összeg fedezésére *Vass József* vallás- és közoktatásügyi miniszternek a minisztertanács engedélyét kellett kérnie. A minisztertanács elterjesztéséhez *Melich* készített összefoglaló feljegyzést az egész ügyről. Ebből tudjuk meg, hogy a pénzügyminiszter, mielőtt az elterjesztéshez elvben hozzájárult, azt kérte, állapítsassék meg, hogy „a Magyar Nemzeti Múzeum gazdálkodásában mi módon lenne ez a mai valutáris viszonyok közt nagy összeg legalább részben ellensúlyozható”. Válaszul *Melich* ismét felfedi a könyvtár nagy külföldi duplumértékesítési tervét. „Könyvtáraink rendes javadalmai a mai viszonyokhoz

Are **YOU** in this?

képest oly csekélyek, hogy azokról a hazai kultúra nagy kára nélkül le nem mondhat. Részen való ellenszolgáltatásra azonban felajánlhatom háborús és proletárdiktatúrai gyűjteményünk többes példányait, melyeket eleve Excellenciád beleegyezésével azon célokkal gyűjtöttünk, hogy csere, vagy eladás útján Könyvtárunk számára értékecsük. A háború szerencsétlen kimenetele folytán a cseréről le kellett mondanunk, ellenben a többes példányok eladása részben megtörtént, részben folyamatban van." Itt említi a francia és a belga hadimúzeumoknak történt eladást. Jeizi, hogy az Argus maga is vásárolt 472,80 frank értékben és hogy egy további tételről még tárgyalás folyik az Argusszal. „Ezenfelül elkészítettem a még meglévő háborús és proletárduplumok jegyzékét, mely 900 kötetet és füzetet tartalmaz s ezeket is pénzért óhajtom külföldön értékesíteni.”³²

A kifizetés 1922 márciusában megtörtént. De a viták tovább folytak, mert az Argus nem rendezte a hiányzó újságszámok ügyét, s mert az OSZK második háborús küldeményének elintézését halogatta, mondván, hogy nem talál rá vevőt — ami a körülményeket ismerve valószínű is volt. Végül 1923. november 23-án

értesítette a Külügyminisztérium az OSZK-t, hogy az Argus (nyilván futárcsomaggal) visszaküldte a hátralevő háborús és forradalmi anyagot.³³

Az Argusszal folyó tárgyalásokba 1922-ben kapcsolódott be Baranyai Zoltán követségi titkár, a genfi magyar népszövetségi delegáció vezetője, akivel mint a Somogyi Könyvtár cserekövetítőjével már találkoztunk, s akinek új állomáshelyén is lesz még alkalma a Könyvtár gyarapításához hozzájárulni.

A könyvtár háborús anyagának elszámolása az Arguson kívül még néhány kisebb mértékben érdekelt könyvkereskedővel is folytatódott.

A Münchenben székelő Schweitzer Sortiment még 1921-ben is küld periodikákat 773,50 márka értékben.³⁴ A Gilhoffer és Ranschburg bécsi cég ugyancsak 1921-ben küld számlát; a mellékelt jegyzék tanúsága szerint a vásárolt anyag siralmasan gyenge, főleg németországi propagandakiadványokból állt.³⁵ Nagyobb tartozást kellett még rendezni a világhírű firenzei Olschki könyvkereskedésnél, illetve annak genfi fiókjánál, valamint egy kisebb számlát egy zágrábi közvetítőnél.³⁶ Olschkit csak 1925-ben lehetett kifizetni: a kifizetést nyugtázó levélben a cégtulajdonos közli, hogy nem sokkal előbb személyesen is járt Budapesten, s csak azért nem látogatta meg a Könyvtárt, mert nem akart olyan látszatot kelteni, mintha követelését sürgetné.

Összegezve elmondhatjuk, hogy az OSZK külföldi értékesítő és csereakciója csak mérsékelt sikerrel járt. Ennek oka a háborút követő általános pénztelenség, de főleg az érdeklődés csökkenése olyan dokumentumok iránt, amelynek létrehozóját, ti. magát a világháborút, világszerte elfelejteni törekedtek.

A háborús gyűjtemény legproblematisabb részét, az újságkivágatokat 1924-ben az OSZK a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltárnak adta át. A tény maga mintegy végső igazolása annak, mennyire vitatható volt az egész vállalkozás *könyvtári* jogosultsága — ugyanakkor talán az egész értékesítési kampány folyamán a legjobb „üzlet” volt az OSZK számára: készpénzben közel 2 000 000 koronát jövedelmezett (igaz, 1924-es értékben), azonkívül értékes kézirat és nyomtatott országgyűlési iratokat kapott cserébe a könyvtár.³⁷

3. A KOMMUNISTA ÉS AZ EMIGRÁCIÓS ANYAG

Hogy a látszólag — és sok esetben valóban is — tervszerűtlen kezdeti intézkedések mögött mégis tudatos gyarapítási politika állt, olyan gyarapítási politika, amely a könyvtár vezetőinek figyelmét mindig arra a dokumentumfajtára irányította, amelyet a konzervatív gyarapítási módszerekkel nem tudott volna megszerezni, s amelyek a kis példányszám, a nehezen hozzáférhető beszerzési forrás, végül a hatósági üldözés miatt csak azonnali intézkedéssel voltak megfoghatók — azt a gyűjtemény két új állaga jelzi legjobban: az úgynevezett „proletár” és az úgynevezett „megszállott területi” anyag csoportja.

Mindkét állagot a dolog politikai természeténél fogva egy bizonyos titok vagy titkolózás vette körül; erre az elsőnél akut hatósági intézkedések miatt is szükség volt. De a két állag elkülönített kezelése a könyvtárosok szemében legfeljebb kötelezettséget, nem elkötelezettséget jelentett. Inkább a nagyobb figyelem, a különleges beszerzési módszerek szükségessége miatt kezelték egészen külön ennek a két új gyűjtőterületnek az ügyét: a *politikai* érdek az ő szemükben nem, vagy kevés szerepet játszott, egyedül a *könyvtárpolitikai*.

A „proletáryanag” külön kezelésére elsősorban a háborús gyűjtemény analógiája indította a könyvtárt.³⁸ Kezelésében nem volt döntő szempont a remota-jelleg.³⁹ Sőt, a használatban sem támasztott a könyvtár különösebb nehézséget: a tudományos cél valószínűsítése elég volt arra, hogy az anyag bármely részét olvasásba adják.⁴⁰ (Egyébként a kutatók számára 1927-ig külön, a nagy olvasóteremtől független, helyiség állt rendelkezésre.) A kommunista és az emigráns-irodalomnak azokat a részeit, amelyeket nem annyira a hatóságok parancsai, hanem ésszerű okok miatt nem akartak a könyvtár vezetői nyilvánosságra hozni, mint zárt letétet, egyelőre nem dolgozták fel és nem osztották be a többi könyv közé.⁴¹

Míg azonban a háborús gyűjtemény kezdettől fogva különgyűjteményként indult, majd egyenesen külön osztállyá vált, addig a proletárdiktatúra nyomtatványaiából szakgyűjteményt létesítettek, a meglevő müncheni szakrendszeren belül egy új szakcsoportként. Erre mutat, hogy az anyag jelzeteleése úgy történt, hogy a Prol. rövidítés után a három méretnagyságnak megfelelően három numerus currens-számozás szerint tüntették fel a sorszámot (hasonlóra volt példa a világ-háború alatt bevezetett *Balcanica* szak; a különbség legfeljebb csak annyi, hogy a Prol. rövidítést feloldva sohasem használták). És erre mutat — amit feltétlenül szintén figyelembe kell venni ennek az anyagnak a közelebbi leírásánál —, hogy az ún. proletárnapló, tehát az idevágó dokumentumok gyarapítási nyilvántartása (leltára) mellett külön „proletárdiktatúra szakrepertóriumot” is vezettek. És ez utóbbi nem csak a tiltott vagy a hatóságok által lefoglalt anyagot tartalmazta, hanem a szocializmusra és kommunizmusra, a szocialista pártokra vonatkozó elméleti és elvi, valamint a Tanácsköztársaság történetét illető irodalmat is. *Fehéri Armandnak A vesztegető forradalom* c. könyve éppúgy ebben a szakrepertóriumban — és a „proletárgyűjteményben” — kapott helyet, mint *Esterházy Miklós* gróf kommunistaellenes emlékirata vagy *Az Általános Fogyasztási Szövetkezet panamáí* című brosúra 1923-ból! És itt foglal helyet *Anatole France: A párt-űtő angyalok* című regénye is — mert az 1919-ben jelent meg, és fordítója a szociáldemokrata miniszter, majd kommunista népbiztos *Kunfi Zsigmond* volt. És főképpen: ide került a nem kommunista emigráció irodalma és minden olyan kiadvány, amely a fennálló rendet bírálta vagy akár csak szerzője a politikai menekültek közé tartozott.

Maga a „proletáryanag”, illetve „proletárgyűjtemény” megjelölés nyilvánvalóan a Tanácsköztársaság alatt létesített Proletármúzeum nevére megy vissza, amelynek egész könyvanyagát 1919 őszén az OSZK vette át. De bár a gyűjtemény egyik legelső és mennyiségileg is igen jelentős része innen származott, mégis szerepet játszott a gyűjtésben az alkalmi és önkéntes adományozók segítségével, és főleg a rendőrség és az ügyészség. „A kiadvány legszorgalmasabb gyűjtőjének a belügyi hatóságok bizonyultak” — olvassuk egy szovjetunióbeli magyar folyóiratról: nos, ezt az egész korszak nem csak kommunista, de radikális baloldali irodalmáról is elmondhatjuk. Az OSZK megbízottai jelen lehettek és „menthetek” már az első nagy nyomtatvány-megsemmisítésből és a főkapitányság által kiadott körrendelet alapján 1919 második felében még többször is válogathattak az elkobzott könyvekből.⁴²

Eddig még a fővárosban, tehát az OSZK székhelyén megfogható nyomtatványokról volt szó. A román megszállás fokozatos, 1920-ra áthúzódó megszüntetése indokolja, hogy a vidéki „bolsevista” nyomtatványok beküldését Melich

csak 1920. június 30-án kéri a járási főszolgabírókhoz intézett levelében — és minden jel arra mutat, hogy eredménytelenül. Az iratok közt megmaradt egyetlen válaszlevél — a dunaföldvári járásé — negatív: „ezeket (ti. kiadványokat) annak idején mindenütt azonnal megsemmisítették”. Igaz, talán erre a körlevélre adott válasznak tekinthetjük, hogy Székely János, a hódmezővásárhelyi köz-könyvtár vezetője beküldte az 1918. október 31-től a románok kivonulásáig másodpéldányban gyűjtött újságok — *Munkás Újság, Vörös Újság, Közérdek, Hódmezővásárhelyi Friss Hírek, Magyar Nemzetor, Vásárhelyi Reggeli Újság* — több számát, továbbá kisnyomtatványokat és plakátokat.⁴³

Kortörténeti szempontból sem érdektelen, hogy az OSZK a hadügyminisztérium hadifogoly-osztályát is felszólította, hogy a visszatérő hadifoglyoknál talált magyar és magyar vonatkozású nyomtatványokból a másod-, ill. fölőspéldányokat engedjék át. A kérést a hadtörténelmi levéltár közvetítésével teljesítették.⁴⁴

A rendőrségnél is gyorsabban mozdultak meg a Tanácsköztársaság kulturális intézményeit likvidáló új hatóságok. „A Szellemi Termékek Országos Tanácsa likvidálására kiküldött miniszter biztos” (név szerint Magyar Zoltán, Klebelsberg miniszter későbbi legműveltebb munkatársa, a kulturális intézményeknek az évtized derekán kezdődött fejlesztésében az egyik fő tényező) már 1919. augusztus 12-én megküldte a Nemzeti Múzeum Könyvtárának a feloszlatott Tanács raktárában talált „bolsevik” könyvek, füzetek és plakátok 3–3 példányát.⁴⁵ Egy további kollekciót augusztus 19-én küldött át Magyar — jellemzően arra, hogy legalábbis kezdetben mennyire csak a tudományos érdek és a megóvás szempontja szerepelt a Tanácsköztársaságot átélő szakemberek szemében, és nem az elzárás és eltiltás — azzal a megjegyzéssel, „hogy azokat vidéki könyvtárak céljaira letétként kezelni és a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének intézkedésére annak idején kiadni méltóztassék”.⁴⁶

Ezután került sor a Proletármúzeum gyűjteményének átvételére.⁴⁷ A Révész Mihály, Krejcsi Rezső és Diner Dénes József által még 1919 áprilisában megindított anyaggyűjtés nyomán a Múzeum alapját egy, a Forradalmi Kormányzótanács által június végén kiadott rendelet vetette meg. Hivatalosan tehát alig két hónapig működött a Proletármúzeum, amikor Szentmiklósi Sándor és Váradi András, a Múzeum háromtagú direktóriumából a forradalom bukása után még egyedül Budapesten maradt Révész Mihály utasítására, előbb személyesen, majd a Nemzeti Múzeum igazgatóságához címzett levélben kéri, hogy az értékes anyag megvédésére a Nemzeti Múzeum hozzon intézkedést.⁴⁸ Az azonnali intézkedés azért szükséges, mert „a Magyar Népköztársaság napokban kiadott rendelete értelmében a magánházak, így a Gr. Wenckheim-féle palota is magán tulajdonba adattak vissza, magánkézben történelmi becsű anyag nem maradhat egy pillanatra sem.”

Az önérzetes hangú, mindenféle opportunizmustól függetlenül csak a gyűjtemény nagy történelmi értékét hangoztató levél azt javasolja, hogy a Proletármúzeumot elkülönített gyűjteményként, letét gyanánt vegye át a Nemzeti Múzeum.

„Az úgynevezett Károlyi-féle forradalom és március 21-én bekövetkezett kommün forradalom nyomtatványainak, könyveinek, plakátjainak, röpirveinek stb. összegyűjtése képezte a Proletár Múzeum egyik legnagyobb feladatát, s ebben az irányban igen sikeres gyűjtési munkánk közepén bukott meg a Magyar Tanácsköztársaság. Az általunk gyűjtött

anyagnak egy része már benn van a múzeumban, de nagyobbik része még általunk nyilván-
tartott és tudott helyekről még nincs összegyűjtve. Éppen így állunk, nemcsak a nyomdai
úton készült termékekre vonatkozólag is. Ebben a pillanatban még a gyűjtést és az anyag
elrendezését végző szakembereink még együtt vannak. A Postatakarékpénztárnál levő folyó-
számlánkon még körülbelül 40 000 korona van javunkra. Az lenne tehát a szerény indít-
ványunk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár igen tisztelt igazgatósága, akár a még erre
a célra pár hónapig megkapandó Wenckheim palotában, akár más helyiségben a Nemzeti
Múzeum felügyelete alatt az anyagot tovább gyűjtsék és rendezzék, mert féltő, hogy ha a
szóban forgó szakembereket szélnek eresztjük, nem lesz aki fel fogja tudni kutatni a még künn-
levő és bizonyára rövid időn belül elkallódó történelmi értékeket.

A fentiek előterjesztése után ismételtén kérjük az igen tisztelt vezetőséget, hogy az
általunk megértő lélekkel, odaadó szeretettel gyűjtött anyagát a Proletár Múzeumnak vegye
tulajdonába és lehetőség szerint mint (munkástörténelmi osztály) anyagát külön kezelni
méltytassék.”

Az OSZK első válaszában a Proletármúzeum sorsáról való döntést a vallás-
és közoktatásügyi miniszter rendelkezésétől teszi függővé: annak kell hatályon
kívül helyeznie a Proletármúzeum felállításáról szóló forradalmi kormányzó-
tanácsi rendeletet és megbízni a könyvtárt az anyag átvételével és meghatá-
rozni az átvétel módját. Az átvétel — nem letét és nem különgyűjtemény for-
májában, hanem egyelőre két földszinti szobában felhalmozva az OSZK-ban —
október 2. és 4-e között történt meg, az átvételi jegyzőkönyvet Rédey Tivadar
és Szentmiklósi Sándor írta alá. A gyűjtemény 3670 könyvből, plakátból, fény-
képekből és gépírásos előadásokból állt.⁴⁹ Szentmiklósiéknak az a javaslata, hogy
az anyag maradjon a Wenckheim-palotában⁵⁰ vagy legalábbis külön állagként
kezeltesse, nem teljesült, azt a kívánságot azonban, hogy Szentmiklósi továbbra
is megtarthassa a gyűjtemény felügyeletét és kezelését, Melich pártfogásába
vette. A főigazgató Melich javaslatát november 10-én hagyta jóvá, igaz, azzal a
kikötéssel, hogy a munkálatok „költség hián” két hónapnál tovább nem tart-
hatnak.⁵¹

4. AZ EMIGRÁNSOK KIADVÁNYAINAK BESZERZÉSE BÉCSBŐL ÉS BÉCSÉN ÁT

A Könyvtár megnehezült állománykiegészítési problémáinak megoldásához
felhasználta tudományos összeköttetéseit, kiemelkedő történész és irodalomtör-
ténész professzorok és kutatók segítségét. Felmerült eddig Baranyai Zoltán
szegedi tanár, majd genfi diplomata neve, továbbá Gragger Róberté, a berlini
magyar intézet igazgatójéé. Náluk is előbb kezdett gyűjtőtevékenységet az OSZK
érdekében a bécsi magyar történettudományi intézet neves kutatója (a harmin-
cas években a budapesti egyetem jogtörténész-tanára): *Eckhart* Ferenc. *Eckhart*
már a világháborús gyűjtemény külföldi kiegészítésében is közreműködött.⁵²
A „menteni, ami menthető” korszakában elsőként — már 1919. augusztus 12-én
— hozzáfordult Melich, kérve, hogy szíveskedjék „a Bécsben megjelent illetőleg
még megjelenő magyar illetőleg magyar vonatkozású újságokat, mint pl. Bécsi
Magyar Futár, Pester Lloyd, az Est stb. amennyiben lehetséges, megszerezni”.⁵³
Ezek a lapok még a Tanácsköztársaság idején jelentek meg Bécsben, az ellenfor-
radalom szolgálatában. A magyar emigráció 1920-tól kezdve kezdett olyan ará-
nyokban szelvélni, hogy lapokat tudott kiadni, kiadványokat tudott kibocsá-
tani. Az első bécsi emigráns hírlap a polgári emigráció legtekintélyesebb lapja,

a kommunistáknak is helyet adó, sőt idővel teljesen kommunista ellenőrzés alá kerülő *Bécsi Magyar Újság* 1919. október 31-én indult.⁵⁴ 1920-ban már a bécsi kiküldetésben járó fiatal *Hajnal* István⁵⁵ is segédkezett Eckhartnak a gyűjtésben.

1920 márciusában és áprilisában Melich és Eckhart többszöri levélváltás útján tisztázzák egymás között a gyűjtés szempontjait. Április 22-én Eckhart kifejezett utasítást kér a periodikák gyűjtését illetően. „Vajjon a periodicus iratokra, minők Az Ember és a Vasárnap folyóiratok vagy tán még a napilapokra, illetőleg hetenként többször megjelenő újságokra: Magyar Pénzvilág, Vörös Újság is szüksége van-e a Múzeumnak. A Bécsi Magyar Újság?” De a levél folytatásában ő maga írja, hogy még a könyvek gyűjtését sem vállalják a bécsi kiadók, tehát „legcélszerűbb volna az Ember és a Bécsi Magyar Újság kiadóhivatalával közvetlenül érintkezésbe lépni, mert a magyar dolgok bizonyára túlnyomó részben náluk jelennek meg. A csomagokat azután időről időre futárral küldi Budapestre. Mindehhez persze elsősorban pénzre van szükség, mert pl. az Ember egy-egy száma 5 (osztrák) korona. „Megfizethetem a sajátomból is, ha erre a Múzeum igazgatósága felhatalmaz, bár jobb volna a folytonosan változó valutaviszonyok miatt, ha előre kapnék egy összeget erre a célra.” A teljes együttérzést a könyvtár gondjaival mutatja a levél utóirata, „A megszállott területek nyomtatványainak gyűjtésére gondolt-e már valaki?”⁵⁶

Melich válasza hangsúlyozza, hogy minden hungaricumra szüksége van az OSZK-nak: „Szíves sorait megkaptam s készségét mind a magam, mind a múzeumi Könyvtár nevében igen szépen köszönöm. Azt hiszem, legtanácsosabb, ha az igen tisztelt Kolléga Úr a megfelelő kiadóhivatalokba az illető újságokra, folyóiratokra előfizet, s a Nemz. Múzeum Könyvtára e célra Tisztelt Kolléga Úrnak jelen levelemmel egyidőben ezer koronát küld bank útján. A folyóiratok, újságok, amelyekre szíves előfizetését kérem, főleg a következők: Magyar Pénzvilág, Vörös Újság, Vasárnap, Bécsi Magyar Újság, az Ember s egyáltalában kérek *mindent* megvenni, ami Bécsben magyar nyelven megjelenik.

A megszállott területek nyomtatványait megfelelő megbízottak útján gyűjtjük.”

Eckhart még két év múlva is aggodalmasan kérdezi, meddig terjed a gyűjtés határa. „Mellékelt elszámolásomból — írja Melichnek — meggyőződhet, mennyire emelkedett az újságok és könyvek ára. Egy csomó megjelent könyvet pénz hiányában nem vehettem meg. Ezek közül Göndör [Ferenc]: Vallomások könyve pedig okvetlenül kell. Kérek a következőkre lehetőleg gyors választ: 1. Folytassam-e a gyűjtést, mely havonta most már legalább 6–7000 magyar K-t. emésztene fel. Ha igen, úgy kérek adj át Károlynak⁵⁷, ki [nehezen olvasható szó: Pesten?] van 15 000 K-t. Én neki tartozom pénzzel. Ha arról értesítesz, hogy a pénzt átadtad, úgy én a megfelelő összeget itt sajátomból a gyűjtésre fordítom. Ezzel elkerülnék az átutalást ... 2. Vegyek-e a Bécsi Magyar Újság kiadásában megjelent detektívregényeket (számonként 10 000 K), van már vagy 15 drb. és a regényfüzért (idegen regények fordításai, szintén 10 000 K.)”⁵⁸

Melich félreérthetetlen válasza: „A Könyvtárnak kötelessége minden nem magyar területen megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású nyomtatványt összegyűjteni ... végy meg mindent ... a detektívregényeket is.” Egyetért azzal, hogy 15 000 koronát *Károlyi* Árpád kezéhez folyósítson a Könyvtár.⁵⁹

Az inflációs viszonyok miatt, noha a nyers számadatokat ismerjük, nehéz felértékelni, milyen értékre rúgtak Eckhart vásárlásai Bécsben. 1921 első felében 4410 osztrák korona volt a júniusi végelszámolás összege. 1922 márciusáig — egy negyedév alatt — 12 000 osztrák korona értékű anyag gyűlt össze. De ekkor pillanatnyilag a magyar korona ért többet: az osztrák valuta kilencszeresét, úgyhogy 2000 kosona átutalásával Eckhartnak még tartaléka is maradt.⁶⁰ És ehhez járult a *Károlyi* Árpád útján küldött 15 000 korona. 1923. március 21-én már 600 000 osztrák koronát utalt át Eckhartnak a Könyvtár.⁶¹ A külügy-

minisztérium elvállalta, hogy az anyagot rendszeresen, futárpostával szállítja a bécsi követségről — a szállítási viszonyok még 1923-ban is olyanok voltak, hogy erre szükség volt — a futárpostáért azonban kilogrammonként 80 koronát kell az OSZK-nak fizetni.⁶² Az 1924 júniusi elszámolás már megközelítette a 2 000 000 osztrák koronát.⁶³

Eckhart Ferenc kétségtelen érdeme, hogy a legkritikusabb idők bécsi nyomtatványait mentette meg a könyvtár számára. Annak, hogy a könyvtár, különösen a könnyen kallódó periodikák terén mindmáig a viszonylag legteljesebb gyűjtést mutatja fel ezekből a mondhatni botesinálta nyomtatványokból — mert hiszen a hazai politikának velük szemben ellenségesre fordult légkörre készítette ezeknek a könyveknek és cikkeknek szerzőit külföldre — magyarázata az első hónapok ébersége, a politikailag kívülkerültekkel nem is mindig szimpatizáló, őket (pl. *Kassák* esetében) művészi törekvéseikben sem értő vagy lekicsinylő könyvtárosok ügyszeretete és tájékozottsága.

Kétségtelenül a legkiemelkedőbb része a Bécsen át folyó beszerzésnek a *Bánóczi Dénes*-féle emigrációs gyűjtemény megszerzése.

Arról, hogy a bécsi baloldali emigránsok egyike egyéni munkával jelentős könyv- és irattárt létesített a hazából kitiltott kiadványokból, az OSZK valószínűleg több forrásból is értesült.

A *Bécsi Magyar Újság* 1923. április 15-i száma — valószínűleg az *Eckhart Ferenc* szerzeményezési csatornáján át — alkalmasint eléggé megkésve juthatott el Budapestre. Ebben a számban olvashatták az OSZK vezetői *Kóhalmi Béla* *Az emigrációs irodalom összegyűjtése* című cikkét, amelyben a nála megszokott szokimondó módon és az ugyancsak órá jellemző mindig az aggályosságig éber bibliográfiai lelkiismerettel szóvá teszi, hogy a Nemzeti Múzeum nem törődik az emigráns irodalom gyűjtésével, amikor erre egy katalógus kapcsán felhívta a budapestiek figyelmét, válasza sem méltatták. „Nem a válasz elmaradását fájlalom, hanem, hogy ez a figyelmeztetés semmivel sem vitte előbbre a dolgot.”

Mint a fentiekből láthatjuk, Kóhalmi aggodalma szerencsére nem volt minden részében indokolt. De kétségtelen, hogy cikke elsőnek figyelmeztetett az 1919-es emigráció rendkívüli szerteágazottságára, amely még az 1849-es szabadságharcra következő emigrációnál is több és szélesebben szóródott nyomtatvány keletkezésére vezetett.

És ez a cikk figyelmeztetett elsőnek arra, hogy van Bécsben valaki, aki az emigráció sajtótermékeinek összegyűjtésével rendszeresen foglalkozik, s aki a bécsi napilap, a *Jövő* kiadóhivatalában található meg. Nevét nem írja ki, de a félreérthetetlen Dr. B. D. betűkkel rövidíti.

1923. december 9-én *Horovitz Jenő*, bécsi, III. kerület Dietrichgasse 26. szám alatti lakos levelet intézett *Gohl Ödön* nemzeti múzeumi osztályigazgatóhoz, az éremtár vezetőjéhez. Hivatkozik arra, hogy 28 évvel ezelőtt Gohl tanítványa volt a szabadkai főgimnáziumban, és ezen az alapon, egyszerű magánemberként közli vele hogy egy fiatal embernél Bécsben egy gyűjteményt látott mindazon kiadványokból, amelyek az emigráció idején megjelentek. A gyűjtemény teljesen rendezett állapotban és katalógizálva is van. A tulajdonos az egész anyagtól hajlandó volna megválni 30 millió osztrák koronáért.⁶⁴

Az ajánlatnak azonban még egy másik úton is el kellett jutnia a könyvtárba, mégpedig még *Horovitz* levelét megelőzve. 1923. november 12-én *Sikabonyi Antal* már írásbeli jelentést tett az igazgatónak a „vételtre felajánlott emigrációs

gyűjteményről”.⁶⁵ A jelentés szerint 931 könyvről, továbbá 53 napilapról és folyóiratról van szó. A könyvekből — nyilván az értesülés fogyatékossága miatt a könyvek száma füzeteket, plakátokat és metszeteket is foglal magában — 378-at Bécsből gyűjtöttek, a többi főleg Orosz-, Német-, Olasz- és Lengyelországban nyomtatták. „Könyvtárunk jobbára a bécsi anyagot gyűjtötte — folytatja Sikabonyi jelentését —, azonban ennek az anyagnak is kb. csak 1/4 része van meg nekünk.” Az oroszországiakból 62 közül 8, a németországiakból 22 közül 2 van a könyvtár birtokában, az olaszországiakból semmi. „A fehér terrort képviselő [!] 17 műből 5 van meg Könyvtárunkban.” „A legérdekesebb anyagból azonban, nevezetesen a földalatti kommunista irodalomból, a képes albumokból, oroszországi újságokból, meg nem jelent könyvek levonataiból, gépirásos sokszorosításokból, röpcédulákból, felszólalásokból úgyszólván semmi sincs meg nekünk.”

Sikabonyi 40 millió koronára teszi a vételárt, de emellett úgy tudja, illetve bizalmas értesülése van arról, hogy a gyűjteményt egy magángyűjtő is megohajtja venni, mégpedig magasabb érért.

A gyűjteményről a nyomtatványi osztály főnöke, Havrán Dániel is véleményt mondott, amely kissé kevésbé kedvező, mint Horovitzé és Sikabonyié. Ő szerinte a szépirodalmi anyag 2/3 része megvan. (Nemhiába követelte Melich Eckharttól a Pinkerton-sorozatot és egyéb krimiket is!) A hírlapállományt — úgymond — előfizetés útján megszereztük. Igaz, hozzáteszi „Hogy ez az anyag teljes-e s a többiből mi van meg? hirtelen nem állapítható meg, mert földolgozva nincsen.” A grafikai anyag gyűjtőkörünkön kívül esik (kb. 350 darab). Tehát csak a kommunista propaganda- és pártirodalom az, ami igazán fontos. (Utóbbi megfigyelés nem lényegtelen: valóban ez már az emigráció szét- és hazavándorlásának kezdete, a külföldön megmaradt magyar értelmiségiek egyre nagyobb része volt kommunista vagy vált azzá, a mérsékelt liberálisok, akik csak az októberi forradalomban vettek részt, hazaszállingóztak.)

Havrán szerint az egész gyűjtemény értéke 20–25 millió osztrák korona.⁶⁶

Még november 21-én beadványt intéz Hóman igazgató közvetlenül Klebelsberg Kunó miniszterhez,⁶⁷ melyben közli a gyűjteményre vonatkozó adatokat, az árat is azzal, hogy az eladó hajlandó némi engedményre és arra, hogy a gyűjtőkörünkön kívül eső grafikai anyagot leválassa. A jelentős összegű vételre engedélyt és 15 millió korona póthitelt kér, mert az ár teljes összegére a könyvtárnak nincs fedezete.

Az indokolásban ismételtelen megállapítja, hogy az OSZK hungarica-gyűjtőköréhez hozzátartozik a külföldi emigráns és a földalatti kommunista sajtó gyűjtése is, és jelenti, mi történt eddig ezen a téren. Az utóbbi része a felterjesztésnek jól jellemzi a hungarica-gyűjtés mindenkori, de abban az időben különösen erősen érvényesülő akadályait: „Ez a módszer [ti. a bécsi megbízott Eckhart Ferenc munkája és általában a közvetett vagy közvetlen vásárlás] azonban a gyűjtés teljességéhez már csak azért sem vezethetett, mert Eckhart kezéhez csupán a közforgalomba került nyomtatványok jutottak el, míg a bizalmasabb természetű anyag összegyűjtése csupán egy, a mozgalomtól közel állótól várható.”

Egyébként szeretné, ha a grafikai anyagot is meg lehetne vásárolni, mert a Szépművészeti Múzeumot minden bizonnyal érdekelné, de voltaképpen az OSZK-ban is őrizhető volna, hiszen hasonlóképpen sokszorosított művészi munkák az OSZK háborús gyűjteményében is vannak.

Az eladó személye, tehát a gyűjtemény alapítója név szerint az eddigi tár-

gyalások alatt nem került szóba. Nem volt más, mint *Bánóczi Dénes*, *Bánóczi József*nek, a századforduló neves irodalomtörténészének, a magyarországi zsidó pedagógiai közelet vezető egyéniségének fia, *Bánóczi Lászlónak*, a színésznek és rendezőnek, *Lukács György* és *Benedek Marcell* társaságában a Thália egyik alapítójának testvére, régi szociáldemokrata, aki a Tanácsköztársaság bukása után meggyőződése miatt kényszerült emigrációba, foglalkozásra nézve ügyvéd, az I. világháború alatt a cs. kir. 38. gyalogezredben⁶⁸ szolgált, az Isonzónál megsebesült és olasz fogságba került, ahonnan csak 1919 októberében, tehát jóval a Tanácsköztársaság bukása után került vissza. Nyilván politikai tevékenysége vezette az emigrációba. Kevéssel gyűjteményének megvétele után hazatért s folytatta a háború alatt megszakadt ügyvédi gyakorlatát. A bántatlan visszatérésben valószínűleg a gyűjteményéért hálás Nemzeti Múzeum vezetőségének is része volt.

A Bánóczi-gyűjtemény megvásárlása gyors ütemben, de kerülő utakon bontakozott ki. Hómanék Horovitzon keresztül fordulnak Bánóczi Déneshez. Mégpedig nem is az OSZK vagy a MNM nevében, hanem *Tóth László* alkönyvtárnok, Hóman akkori titkárának magánlevelén keresztül, amelynek fogalmazványa azonban megvan az irattárban, alján ezzel a záradékkal: „Bizalmas!! Láttam és felhatalmazom dr. Tóth László urat e levél megírására. Bp., 1923. XII. 19. Hóman igazgató.”⁶⁹

A levél, mint említettük, kerülő úton közeledik a kérdéshez. Gohl Ödön egy beszélgetésben — írja Tóth — alkalmyszerűen említette Horovitz levelét. Mint múzeumi tisztviselő, érdeklődéssel hallgattam. A harmincemillió azonban sok, mert 1. a csatolt leírásból nem látszik, mennyire teljesek a hírlapok, 2. nem alapját vetné meg az OSZK efajta gyűjteményének, csak kiegészítené azt: legalább 1/3 része megvan [Havrán szerint 2/3!], 3. igen költséges lesz a gyűjtemény átvétele Bécsben és hazaszállítása.

Lejjebb kellene tehát szállítani az árat, és majd egy ilyen új ajánlat alapján fog ő (ti. Tóth László) tárgyalni a Könyvtár igazgatóságával.

Horovitz válasza Bécsből, még mindig 1923. december végén:⁷⁰ Az egész katalógust nem tudja elküldeni. De közli, hogy — az emigránsok által írt és vagy tőlük, vagy vállalatoktól kiadott műveken kívül teljes példányban megvannak Bánóczinál a következő periodikák: *Bécsi Magyar Újság*, *Jövő*, *Világosság*, *Proletár*, *Bunkó*, *Rothe Fahne*, *Vörös Újság* (utóbbi Berlinben jelent meg). Megvan *Biró Mihály*, *Vértess Marcell*, *Major Henrik*, *Sors Iván* minden albuma (400 eredeti karc, ill. metszet). Ott van a teljes *Ember*, a *Ma*. Pedig az utóbbi, még a bécsi „múzeumban” (?) sincs meg, mert elmulasztottak itt-ott kötelespéldányt beterezteni, „ami miatt Kassák Lajos kiadó ellen eljárást is indítottak.”

Az anyag eredeti beszerzési ára is eléri a 30 milliót. „Maga a tulajdonos csak kényszerűségből válnék meg a gyűjteménytől”. Javasolja, bízzanak meg valakit, hogy tekintse meg az anyagot Bécsben.

A következő év aktái már az anyag átszállításáról és az adásvétel jogi lebonyolításáról szólnak. Kétségtelen, hogy a lebonyolításban megint csak Eckhart Ferencnek volt főrésze. Őt kéri Lukinich, Hóman utóda az OSZK élén, hogy ügyeljen a becsomagolásra, a bécsi követségre való átszállításra, s arra, hogy az anyag elindítása Bécsből ne húzódjék túl sokáig.⁷¹ Egészen bizonyos, hogy Eckhart volt az is, aki Bécsben megsemmisítette az anyagot s Bánóczitól átvette a 22 csomagot, melynek összes nettósúlya 162.70 kg volt. A csomagokon fel volt

Bíró Mihály bécsi választási plakátja

tüntette a teljes jegyzék tételeinek száma. A grafikai anyag sem maradt ki. Május 19-én közli a külügyminisztérium, hogy a bécsi követségnek utasítást küldött a gyűjtemény átvételére és megőrzésére leltározás nélkül.⁷² A múzeumi gazdasági hivatal május 26-án utal át Eckhartnak csomagolási költségekre (bizonyára a ládák is benne vannak ebben, mint Móra esetében) 200 000 koronát. 1924. május 3-án érkezett a szállítmány Budapestre.⁷³ De Bánóczi bécsi lakásán (VII. Neustiftgasse 93.) még egy ideig tovább folytatta a gyűjtést. Két levele tanúskodik kutatói pontosságáról és gyűjtőszenvédélyéről, a két levélen a címzett nincs feltüntetve, de akár Gohl Ödönhöz, akár Tóth Lászlóhoz írta őket Bánóczi, tulajdonképpen a Könyvtár, illetőleg a Múzeum vezetőségének szánta a levelek tartalmát:

„Ismeretlenül hálás köszönet az Ön és az egész múzeum meleg érdeklődéséért. Ön bizonyára elképzei és érti, hogy mit jelentett nekem megválni tőle, és ha erre a lépésre eredetileg csak a viszonyok igazán kényszerítő hatása alatt tudtam magam elhatározni, megnyugtat

most az, hogy nálamnál jobb kezekbe és a legjobb és legméltóbb helyre került az én miniatűr-múzeumom. Négy és fél évi rengeteg munkába, fáradságba és vesződségbe került az összegyűjtés, de a sikerért érdemes volt. Szakkörökben világhírű volt, New Yorkból, Moszkvából, Schweizből sat. állandóan megjelentek nálam ismeretlen egyének és részben anyaggyűjtés miatt, részben kizárólag érdeklődés miatt ... ritkaság hasonló gazdag és egységes emigrációs, vagy mondjuk revolucionárius könyvtár, minthogy az ilyenfajta irodalom nyelvben, megjelenési helyben, időben, frakciókban ... annyira szétágazó szokott lenni, hogy annak egységes összefoglalása majdnem lehetetlen. Nekem nagyrészt sikerült ... legalább annyiban, amennyiben az önállóan megjelent dolgokat illeti. Idegen kötetekben megjelent egyes cikkek, újságkivágatokra nem tudtam súlyt helyezni, ezekből csak minták vannak. Csak sokszorosításokat gyűjtöttem, eredeti kéziratokat nem, — szóval csak azt, ami egy bizonyos publicitás részére készült. ... Valorizálva több készkiadásomba került, mint amit érte most kapok ... megtiszteltetésnek érzem, hogy a gyűjteményemet Önök fontosnak és szükségesnek tartják, de őszintén szólva azért is odáztam el minden külföldi, és anyagilag jobb rekompenzációt kilátásba helyező lehetőséget — mert meghatott az Önök igyekezete és jóindulata, mellyel a törénelem objektivitására emelkedtek. Bennem is van valami tudományos temperamentum, — nem tehetek róla, örökölttem, — és ennek a szolidaritását megéreztem az Önök akciójából ...

A folytatólagos kiegészítés fontos. Ebben a munkában természetszerűleg részt kívánok venni továbbra is.

... 1924. május 20-án adtam át a bécsi m. követségen 22 drb lepecsételt csomagban, összesen 162,70 kg súlyban. ... a csomagolás a katalógus sorrendjében történt ... Két vagy három tételszámot nem küldtem el, mivelhogy a nálam lévő példányok nem kifogástalanok, ezeket a legközelebbi napokban kicserélem és pótolom ... A lapoknál többször tévesen mutált a nyomda. (Különösen Az Embernél) ez rendszerint meg van jelölve ... A komplettnak jelzett lapok komplettek, — de a többiekénél, ahol hiányok vannak, már sikerült pótlásokat eszközölni. Így pld. a moszkvai és omszki Vörös Újságokból a jegyzékben összesen csak három számot jeleztem, időközben újabbakat sikerült megkapnom, úgy hogy a jelzett három szám helyett a moszkvai Vörös Újságból 18, az omszkiéból pedig 8 számot küldhettem. A további kiegészítések folyamatban vannak ...

... minden felvilágosítást, pótlást megadhatok, sőt, megtiszteltetésnek fogom venni, ha a feldolgozás munkáiba engem is bevonnak.

Az újabb beszerzések jegyzékét a napokban megküldöm. A további kiegészítések miatt pedig a munkát folytatom, mint ahogy eddig csináltam. Míg összegyűjtöttem azt, amit most Önöknek átadtam, kb. 100 egyénnel áltam személyes és levelezési összeköttetésben. Néha-nyan akadtak, akik megértették és méltányoltak, — kétségtelen, hogy ezek ezentúl még inkább fognak segíteni. ..."

A második, szeptember 22-én kelt levél jelenti, hogy pótlólag még két csomagot küld:

„Most pakoltam be a gyűjteménynek még meglévő maradványát és szaporulatát. Két csomag lett. A második csomagban, „B”-vel jelezve, csakis duplikátok vannak. Nemcsak azért küldtem el ezeket, mert magam nem tudok velük mit csinálni, hanem azért is, mert ezek között is nagy értékek vannak és így esetleges cserebeszerzésre alkalmasak.

Az „A”-val jelzett csomagban a feldolgozott és feldolgozatlan dolgok vannak, melyek a gyűjteményben még nincsenek meg. Ebben vannak a pótlások is, így a barna dossierban a Bécsi Magyar Újság hiányzó két oldala külön kuvertában. Apróságokat még majd postán küldök, illetve küldetek, így a Hatvány Adyjának második példányát, Daphnis és Cloe, Sat.

Ugyancsak a barna dossierban van Károlyi Mihály egy érdekes levelének egy része. Ez persze csak kezdet. Mindenkitől lesz kézirat, még pedig olyan, mely reprezentálisabb ennél.

Egyébként a legközelebbi napokban végleg Budapestre költözöm. Hamarosan fel fogom keresni. Csak így jelzem, hogy mindent elintéztem úgy, hogy Budapestről épp úgy tudja a Múzeum folytatni a gyűjtést, és az ezzel összefüggő egyéb dolgot, mintha magam itt lennék.

Lukinich igazgató Úr öméltségének és mélyen tisztelt Doktor Úrnak maradtam kiváló tiszteletem nyilvánítása mellett kész hívuk Dr. Bánóczy Dénes.”⁷⁴

Az adásvételi szerződést 1924. május 13-án kötötték meg; a távol levő Bánóczit *Braun* Róbert képviselte, *Szabó* Ervin egykori munkatársa a Fővárosi Könyvtárban, aki ebben az időben a *Lantos* könyvkiadó és antikvárius cég alkalmazásában állott, mint szakértő. Jelen volt Bánóczi Dénes testvére, Bánóczi László is, valamint természetesen Lukinich igazgató és Sikabonyi Antal, az OSZK tisztviselője.

JEGYZŐKÖNYV

Felvétetett a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában 1924. május hó 13-án a nevezett Könyvtár és a Bánóczy Dénes wieni lakos megbízásából eljáró Bánóczy László dr. budapesti lakos közt kötött adás-vételi ügylet tárgyában ...

Jelen voltak: dr. Lukinich Imre könyvtárigazgató, dr. Sikabonyi Antal könyvtárnok, dr. Bánóczy László, dr. Braun Róbert.

Bánóczy László dr. mint Bánóczy Dénes megbízottja, a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának eladja az alulírt érdekelték által ismert kézírásos katalógusban felsorolt könyv-, folyóirat-, röpiratokból álló gyűjteményt, és kötelezi magát arra, hogy azt a mai naptól számított három nap alatt a vevő Magyar Nemzeti Múzeum részére a wieni magyar követségnél hiánytalanul leszállítani fogja.

A vételár 25 000 000 azaz huszonötmillió magyar korona, mely azonban a vételár-törlesztések napjait megelőző utolsó hivatalos deviza-árfolyamon számítva 23 000 000 azaz huszonhárommillió osztrák koronánál kevesebb nem lehet.

A vételár törlesztésére a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára ezúttal lefizet 4 786 597 millió osztrák koronával a fenti átszámítási kulcs szerint egyenértékű hatmillió azaz (6 000 000) magyar koronát, melynek felvételét Bánóczy László dr. a jelen jegyzőkönyvnek aláírásával elismeri.

A vételár fennmaradó része a megvásárolt gyűjtemény leszállítása után 14 nap alatt fizetendő.

Bánóczy László dr., a megjelölt gyűjteménynek a wieni magyar követségre való kifogástalan és hiánytalan leszállításáért saját személyében felelősséget vállal.

Braun Róbert dr., a Fővárosi Könyvtár volt igazgatója, budapesti lakos, a jelen ügyletből folyólag, Bánóczy Dénes doktort és Bánóczy László doktort terhelő kötelezettségekért kezességet vállal.

Kmf. Dr. Lukinich Imre a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának igazgatója. Dr. Bánóczy László. Dr. Braun Róbert. Dr. Sikabonyi Antal könyvtárnok."

Ugyancsak május 13-án azonban egy másik, bizalmas kikötést tartalmazó és nyilván nem a nyilvánosságnak — még csak nem is a Könyvtár vagy a Múzeum nyilvánosságának szánt jegyzőkönyv is készült. Ez utóbbin a jelenvoltak közül hiányzik Lukinich, Braun és Sikabonyi, viszont jelen voltak van feltüntetve maga Bánóczi Dénes (!), Hóman Bálint és Hóman bizalmas munkatársa, Tóth László. E pillanatban lehetetlen eldönteni, hogy Bánóczi mégis (titokban) Budapesten volt a szerződés kötésének idején, s az adásvételi jegyzőkönyvben csak azért nem szerepelt, mert, mint ismert emigráns, jelenléte illegális volt (a Múzeum vezetőségének tudtával!) — vagy (lényegében ugyancsak illegális eljárással) Budapestről keltezték az általa Bécsben vagy máshol aláírt jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyv érdemi pontjai:

1. Dr. Bánóczy Dénes, vonatkozással az Országos Széchényi Könyvtárral kötött adásvételi ügyében dr. Hóman Bálint főigazgatóval dr. Braun Róbert útján és közvetlenül folytatott előzetes tárgyalásaira s az ezek folyamán tett kikötéseire, jegyzőkönyvből kívánja foglalni a következőket:

Dr. Bánóczy Dénes ügyvéd a tulajdonában volt ún. emigráns- és bolsevik-gyűjteményt azzal a feltétellel adta el a Magyar Nemzeti Múzeumnak, hogy a gyűjtemény magukat kellőképpen igazoló tudósoknak kizárólag tudományos használatra rendelkezésre álljon, de egyéb-

ként a könyvtár többi anyagától elkülönítve, zárt helyen, mint egyelőre a közhasználatból kivont, zárt gyűjtemény kezelte. E kikötést dr. Bánóczy abból az okból tartja szükségesnek, mert a gyűjtemény összehordásában nagy részük van a jelenleg külföldön tartózkodó és részben már hazatért ún. emigránsoknak, akik tudva, hogy e gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába kerül, saját műveiket és kiadványaikat ingyen vagy jutányos áron bocsátották az ő rendelkezésére, mi által lehetővé vált, hogy az egyébként nagyértékű gyűjtemény aránylag olcsó áron szereztessék meg legnagyobb nemzeti közgyűjteményünk számára. Nem volna ezért méltányos, hogy e gyűjtemény nevezett emigránsok ellen politikailag kihasználható legyen s esetleg bírói eljárás vagy sajtó-campagne megindítására szolgálhasson. Kijelenti egyben, hogy amennyiben a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága hajlandó e feltétel érvényét a további gyűjtésre is kiterjeszteni, a külföldön megjelenő ún. emigráns és más hasonló természetű nyomtatványok összegyűjtésében szolgálatait a Magyar Nemzeti Múzeumnak továbbra is felajánlja.

2. Dr. Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója az 1. pontban foglalt kikötést a Magyar Nemzeti Múzeum illetőleg az Országos Széchényi Könyvtár igazgatóságára kötelezőnek ismeri el és kijelenti, hogy a szóbanforgó gyűjtemény mindaddig zárt letétként fog kezeltetni, amíg a kérdés politikai aktualitása fennáll. Felkéri továbbá dr. Bánóczy Dénes urat, hogy a gyűjtemény folytatólagos kiegészítésében a Magyar Nemzeti Múzeumot támogatni szíveskedjék.

3. A jegyzőkönyv felolvastatván és két egyenlő példányban kiállítatván, aláíratott s egyik példánya az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójának, a másik példány dr. Bánóczy Dénes úrnak adatott át. Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, Dr. Bánóczy Dénes ügyvéd. Dr. Tóth László főigazgatói titkár."

A Múzeum főigazgatója tehát — a kommunista és emigrációs anyag relatíve liberális kezelésmódjával szemben és éppen Bánóczy és elvtársai érdekében, de persze a további gyűjtés és főleg a *politikailag üldözött gyűjtők biztosítása* és a Múzeum iránti további bizalmuk megnyerése érdekében — a Bánóczytól vett anyagot szigorúan bizalmasként kezeli.⁷⁵

Két dokumentumot őriz a Könyvtár irattára, amely bizonyítja, hogy Hóman és a vezetése alatt álló intézmény megtartotta ígéretét. Az első egy — nyilván formális — utasítás Hómantól Lukinichhoz: „Az 586/1924. főig. sz. alatti iratokhoz csatolt és a Széchényi-Könyvtár emigráns gyűjteményének megszerzésére vonatkozó iratok egyidejű visszaesatolása mellett értesítem Méltóságodat, hogy a gyűjtemény használatára engedélyt kérő ügyvédeknek megbíztottjuk dr. Vámbéry Rusztem ügyvéd úr nevére címzett levelemben, a gyűjtemény használatának engedélyezését az eladóval kötött jegyzőkönyvi megállapodás értelmében megtagadtam. Mivel Az Újság f. é. október 26.-i számában megjelent közlemény szerint a vádhatóság is tervbe vette a gyűjtemény áttanulmányozását, felhívom Méltóságodat, hogy amennyiben ily irányú megkeresés érkezne közvetlenül Méltóságod kezeihez, arról minden intézkedés mellőzésével nekem haladéktalanul jelentést tenni szíveskedjék.

Egyben értesítem Méltóságodat, hogy a f. é. május hó 13-án felvett s az ennek kiegészítéseken dr. Bánóczy Dénes eladóval Budapestre történt hazaérkezése után felvett jegyzőkönyvek feltételeihez mindenben ragaszkodni kívánok. Szíveskedjék ezért az ún. emigráns gyűjtemény zárt letétként való kezelését a legszigorúbban végrehajtani, s amennyiben ez eddig meg nem történt volna, a jegyzőkönyvi megállapodás tartalmát, illetőleg feltételeit a külön letétekről vezetett naplóba bejegyezni és nyilvántartani."

A másik dokumentum az a „Jegyzék a Széchényi-teremben levő üvegállványban elhelyezett Corvin-kódexekről és egyéb értékekről", amelyet 1934. szeptember 1-én már Fitz József írt alá, amikor elődjétől, Jakubovich Emiltől a Könyvtár vezetését átvette.⁷⁶ Az ebben felsorolt 20 tétel között a 16. helyen áll a „Bánóczy Dénestől vásárolt" emigr. gyűjtemény: Lt. npl. 35. 1924. V. 13." — bizonyítékaul annak, hogy legalább eddig a dátumig a gyűjteményt nem dolgozták fel, azaz a katalógusokba nem sorolták be, és a közönségtől, sőt a kutatástól is elzárva kezelték.

A Bánóczy-gyűjtemény teljes történetéhez tartozik, hogy a vételár kifizetését voltaképpen a Fővárosi Könyvtár burkolt kölcsöne tette lehetővé. A Bánóczy által kívánt vételárnak a jegyzőkönyv aláírásakor csak egy része került kifizet-

tésre. A Fővárosi Könyvtár igazgatója, Kremmer Dezső, 10 millió koronát előlegezett azzal, hogy ebből a Bánóczi-gyűjtemény duplumait és esetleg az OSZK más fölőspéldányait fogja megvásárolni.⁷⁷ Végso fokon a Fővárosi Könyvtár azonban nem részesedett a Bánóczi-gyűjteményből: helyette 1926-ban — nyilván akkor, amikor az OSZK a gyűjteményegyetem Tanácsának engedélyével értékes duplumait kezdte áruba bocsátani — XVIII–XIX. századi könyveket vásárolt az OSZK-tól, továbbá régi hírlapokat és folyóiratokat. A vételár 1 776 000 koronával túl is haladta az OSZK által 1924-ben felvett összeget, amely — az ügyletet lezáró jegyzőkönyvből ez világlik ki — csak formálisan szólt vételről, voltaképpen az OSZK megsegítésére tudatosan nyújtott kölcsön, illetőleg előleg volt. Lukinich még 1924. május 13-án, tehát a Bánóczival való szerződés napján, meleg köszönetet mondott igazgató-kartársának „azért a megértő és igazán erős kollegialitásról tanúskodó fáradozásaidért, amellyel az emigráns gyűjtemény megszerzésében segítségünkre lenni szíves voltál”.

Nemcsak a Könyvtár, de a kor történeti jellemzéséhez, meg az emigráns anyag történetének lezárásához is hozzátartozik, ha megállapítjuk most már, hogy ki is fizette meg a vételárnak a Kremmer-féle kölcsön, meg talán az OSZK szokásos javadalmából fedezhető részen kívül fennmaradt nagyobbik részét. Az iratok közt nyomát sem találjuk annak, hogy a minisztérium a Hóman által kért póthitelt megadta volna. Viszont Bánóczi 1924. szeptember 14-én nyugtáz egy 1 000 000 koronáról szóló átutalást, mint avételár utolsó részletét, amely után több követelése nincs.

Nos, a kiegészítő összeget — 20 millió koronát — az ebben az időben szűkös helyzetében a társadalom nagylelkűségére appelláló Könyvtárnak⁷⁸ három nagybank adományozta: a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, a Magyar Általános Hitelbank és a Magyar Leszámlító és Pénzváltóbank.⁷⁹

5. RENDŐRSÉG. ÜGYÉSZSÉG, CENZÚRA

Az Országos Széchényi Könyvtár anyagát nem érintették az ellenforradalmi rendszer rendszabályai, amelyek a „bolseviki” vagy éppen csak „vörös” irodalmi termékeket megsemmisítésre ítélték. Ellenkezőleg: joga volt a rajta kívüli forrásokból — könyvtárakból, boltokból, nyomdákban, postából — összegyűjtött forradalmi könyveket, plakátokat és egyéb nyomtatványokat átvizsgálva, kiválasztani azt, amit saját megítélése szerint gyűjteménye számára szükségesnek vélt.⁸⁰

Fontos tudnunk azonban, hogy ezeknek a hatóságoknak és hivataloknak a könyvtárral és magukkal a könyvekkel kapcsolatban követett eljárása sem oly megértő, sem oly következetes nem volt, mint az előző fejezetekben ismertetett kulturális intézmények és tudós vagy magángyűjtők esetében. Mindmáig meglátszik ezeknek a hatóságoknak jellegéből és működési módszereiből folyó idegenkedése és bizalmatlansága, de főleg értetlensége, az, hogy az OSZK célját a „gyanús” anyag gyűjtésével kapcsolatban ezekkel a fórumokkal szemben újra meg újra bizonyítani, magyarázni kellett.

A budapesti főkapitányság alaprendelete, amely a könyvtár válogatási jogát az elítélt nyomtatványokra biztosította, 1919. szeptember 27-i kelettel érkezett a Nemzeti Múzeum igazgatóságához, ez pedig október 1-én közölte — a másolat hátiratán — az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójával.⁸¹

A rendelet:

Hivatkozással ad. 87792/fk. II. 919. sz. a. kiadott itteni köriratra értesítem az összes hivatalokat, hogy az ezen bűnügyi osztálybeli körirat alapján lefoglalt s az egyes hivatalokba beszállított a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető kommunista, bolsevista, anarchista irányú sajtótermékeket az időközben kibocsájtott 4680/1919 M.E. számú kormányrendelet 3. §-a értelmében elégetés útján meg kell semmisíteni.

E kormányrendelet ezen rendelkezésénél fogva tehát a bűnügyi osztály részéről kibocsájtott s fentebb hivatkozott körirat két utolsó bekezdésében érintett külön intézkedés tárgytalanává vált.

Tekintettel azonban arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága azt a részemről is indokoltnak talált kérelmet terjesztette elő, hogy a ker. kapitányságon összegyűlt sajtótermékeket megsemmisítésük előtt a kiküldöttei által megtekinthesse és a jövődő történetírása érdekében kiválogathassa, felhívom az összes hivatalokat, hogy a magyar nemzeti múzeum kiküldöttei részére a szóban forgó sajtótermékek megtekintését s a megőrizni kívánt sajtótermékek kiválogatását tegyék lehetővé s őket ez irányú, közérdekelt szolgáló működésükben a legmesszebbmenőleg támogassák. Budapest, 1919. évi szeptember hó 27-én. P.H. Bónis sk. főkapitány h.

A múzeumi igazgatóság hátirata:

A budapesti magyar államrendőrség főkapitányságának folyó évi szeptember hó 27-én 100334/919 szám alatt kelt s a túloldalon másolatban olvasható rendeletét a lefoglalt kommunista, bolsevista, anarchista stb. sajtótermékekről, szíves tudomás és esetről-esetre leendő intézkedés végett közlöm. Budapest, 1919. október hó 1-én. Fejérpataky László főigazgató.

A rendőrséggel és ügyésszeggel kapcsolatos eljárások referense az OSZK-ban Rédey Tivadar, segítőtársa pedig felesége, Hoffmann Mária volt. Rédey az alaprendeletnek megfelelően beérkezett értesítések vétele után — ezek a főkapitányságtól és egyes kerületi kapitányságoktól származtak — személyesen vette szemügyre és válogatta ki a könyvtárt érdeklő tételeket.⁸² Október 22-i összefoglaló jelentése, amelyet a hozzácsatolt három utóirat december 13-ig egészít ki, az anyag átvételéről, válogatási módjairól, de főleg az egész anyag volumenéről a legpontosabban tájékoztat — és miután az egy csomóban kezelt rendőrségi aktagyűjteménynek 1920-ban már nincs folytatása, egyszersmind a teljes eljárás összefoglalása is.

Méltóságos Igazgató Úr! A IV. ker. rendőrkapitányság értesítést küldött, hogy nagyobb mennyiségű kommunista irányú sajtóterméket foglalt le (jórészt a kerületi könyvkereskedőktől), s hogy ez az anyag kiválogatás céljából rendelkezésünkre áll.

Október hó 13-án és 14-én a könyveket átnéztem, minden műből két példányt kiválasztottam és Kriván altiszttel elhozattam. Az átvett anyagról a ker. kapitány úrnak jegyzéket adtam elismervényképen. Ez alkalommal 187 féle nyomtatvány került könyvtárunk tulajdonába.

Okt. hó 16-tól 22-éig a főkapitányság által elkobzott kommun. irányú sajtótermékeket néztem át a főkapitányság épületének pincéjében. Ez az anyag nagyrészt a Vörös Újság volt kiadóhivatalából származott. Itt is két-két példányt tettem félre minden műből s ekként összesen 216 művet vettem át, 428 példányban.

E munkában Franyó kt. altiszt segédkezett, valamint a főkapitányság egy megbízott alkalmazottja.

Az átvett művekről dr. Szondy r. fog. úrral jegyzéket vettünk fel két példányban; az egyik példányt ide csatolom.

A kiválogatás mindkét helyen több 10 000-re menő anyagból történt. A IV. ker.-ben is a főkapitányságon is kérték, hogy a rendőrség számára is tegyünk félre néhány sorozatot.

A kiselejtezett anyagot az idevonatkozó rendelet értelmében a rendőrség elégetés útján megsemmisíteti. Bpest, 1919. okt. hó 23-án. Dr. Rédey Tivadar kt. ör.

Nov. 5-én a IV. ker. kapitányság értesítésére átnéztem az újabb elkobzott anyagot (ez a Városi Nyilv. Könyvtárból származott) két-két példányban kiválogattam a gyűjteményünkbe kíváncsi darabokat és 123 művet, összesen 219 példában Morvay altiszttel elhozattam. Pontos jegyzéket készítettem róluk és elvittem dr. Reidl ker. kapitánynak (nov. 6-án).

Nov. 19-én a VI. ker. kapitányság értesítésére elmentem a Mozsár-utca-ba. Több száz darabból (többnyire a kerületi dohánytőzsdéktől küldettek be) 2-2 példányos sorozatot válogattam ki. Nov. 20-án Morvayval elhozattam. Dr. Imrédy fogalmazó az elhozott anyag-ról jegyzéket nem kívánt.

Dec. 3-án a II. ker. kapitányság értesítésére az ott lefoglalt anyagot néztem át. Péchy főtanácsostól 46 darab sajtóterméket átvettem s elhoztam magammal. Átvételi elismervényt adtam róluk.

A továbbiakban azonban — tehát a tömeges elkobzások, bolt- és könyvtár-tisztogatások, meg az elvetendőnek ítélt dokumentumok elégetése után — mind az adminisztratív, mind a bűnüldöző hatóságok csak olyankor fordítottak figyelmet az OSZK igényeire, ha erre külön figyelmeztették őket vagy később, mikor a forradalmi anyag egyszerű megsemmisítése már nem látszott oly magától értendőnek mint 1919-ben, viszont előfordult, hogy a felgyülemlett nyomtatványoktól maguk a hatóságok parkodtak szabadulni.

1921. február 4-én a budapesti királyi ügyészség izgatás büntetvével gyanúsított *Feri Tibor* elleni bűnperben eldobzott 17 darab könyvről értesítette az OSZK igazgatóságát, amelyből végül — nem tudni miért — az igazgatóság csak 13 darabot kapott meg.⁸³ Ugyanennek az évnek május 5. napján a külügyminisztérium „kommunista irányzatú és megszállt területről származó” sajtótermékeket küld meg a Könyvtárnak.⁸⁴ 1921. augusztus 20-án a cenzúrahivatal küld elkobzott hírlapokat és egyéb nyomtatványokat „a könyvtárban leendő esetleges felhasználás végett.”⁸⁵

Az ügyési és rendőri szemléletben a más-más okokból üldözött sajtótermékek szinte komikus módon kerülnek egy kalap alá: *Újhelyi Nándor*: *A szerelem forradalma* című könyvét Hóman Bálint 1923. december 18-án egy és ugyanazon iratban reklamálja az ügyészségtől a nagy port felvert kommunista perben szereplő „májusi üzenet” című, *Kun Béla* által is aláírt emlékezetes röplappal.⁸⁶ *A Májusi üzenet* története *Az Est* 1923. december 18-i száma szerint a következő:

„Szvetec István műszerészt és 8 társát július 11-én tartóztatták le. A vádirat szerint „1923 február — június hóban Moszkvából Bécsen át Magyarországon intézett kommunista mozgalom szervezésében vettek részt. 1923. május 1-én Budapest környékén, a munkáslakta vidékeken röpiratokat terjesztettek, köztük a „Májusi üzenet”-et, keltezése Moszkva, aláírva Kun Béla, Bokányi Dezső, Bajáki Ferenc, Nyisztor György.

Szvetec azt vallja, hogy társai a kommunista háttérrel nem tudtak, csak bérmozgalomban vélték résztvenni, amikor megtudták, hogy Szvetec megkerülte a szociáldemokrata szakszervezetet, szakítottak vele.

Dr. Kiss Jenő védő a bizonyítás kiegészítését kérte abban az irányban, hogy a vádlotakat a rendőrségen bántalmazták. A Valentin-tanács ezt elutasította.”

Hasonlóképpen az újságok tudósítása nyomán — és nem az eljáró hatóság értesítéséből — deríti fel az OSZK egy másik kommunista per tömegre menő nyomtatványát.

„Négy láda kommunista propaganda-iratot foglalt le a rendőrség — írja az *Új Nemzedék* tudósítója 1923. június 6-án — A lefoglalt iratokból, újságokból, nyomtatványokból négy hatalmas ládát tömtek meg, ami azt mutatja, hogy könnyen csempészhették be a határon ezeket a többnyire Berlinben nyomtatott propaganda termékeket.

Májusi üzenet.

Magyar proletárok!

Hosszu kényszerű hallgatás után ismét hozzátok szólunk. Hozzátok, akikkel együtt küzdöttök a magyar munkásosztály — az ipari munkásság és a földművelészet munkásainak osztályharcát a keresztény és a zsidó kapitalisták és nagybirtokosok ellen — a győzelemig. Veletek harcoltunk és veletek buktunk el! Sokan közülünk ott hagyták Magyarországot, nem azért, hogy a burzsoázia „szolgálatát” alól kivonják magukat, hanem hogy a nemzetközi proletárhatalom piros lobogóját, amelyet a romlás és csúszó imperializmussal szövetségi belső ellenség kicsavart a magyar munkásosztály kezéből, meg-egyszer diadalra segítsék.

Több száz harcos elvtársunk az orosz forradalom minden jobboldali erője megmontatta a tiszt gyilkosok akasztólátó és börtöneit. Hogy a mi cselekedetünk volt-e becsületesebb, akik elfőtték íretlen hittel, hogy tovább harcolhassunk, vagy azoké a „vezérek”, akik ártatlanságuk tudatában otthon maradtak és a levert, bebörtönzött, halomra gyilkolt munkások nevében békejót kívántak és kínálnak a gyilkos diktatandák fővezérének: Horvátnak. Ezt látja meg a magyar munkásság! A Farkas Istvánok, a Perencok, a Vancsákok osztálybékét hirdettek és akaszták a burzsoázia és a kapitalizmus rabslóivá akarják leszállítani azt a magyar proletariátust, amely már egyszer saját sorsának intézője volt.

Elvtársak! Emlékezzetek! Ezek a vezérek a burzsoáziával való osztálybékét hirdették már akkor is, amikor TI — foggyverrel a kezében — élet-halálharcot vívtatok a külső és belső ellenforradalom ellen. Felfüggesztet az osztályharcot! — mondták és akkor lesz kenyere az éhes proletárnak, lesz ruhája, amivel meztelen testét betakarja. S TI bittetek! Mi, kommunista, hibába mondtuk, hogy ha elbukunk, a bosszút illő burzsoázia előtt mindaz lesz, hogy szocialdemokrata-e a munkás, vagy kommunista: a burzsoázia csak osztályellenességet ismer, akit le kell győznie.

Hibába mondtuk, hogy hazugság a demokrácia, amivel ámbítottak benneteket: hazugság, mert amíg osztályok vannak, addig szükségképpen az osztályharc is elkerülhetetlen.

Éljen a Kommunista Internacionálé!

Moszkva, 1923 tavaszán.

Kommunista üdvözléssel

Kun Béla

Bokányi Dezső

Bajáki Ferenc

Nylsztor György

Elvtársak!

Horvátnak, Mőljának, Orgoványnak, Zalaegerszegnek kellett jönni, hogy a magyar munkásosztály a demokrácia illuziójából kiábránduljon.

Ma már tudjátok mi a polgári demokrácia: akasztólátó, zsúfolt börtönök, internált tábor, elkészített szervezkedési szabadság, rendőrségi S ha még vannak köntetek kék-kedők, azokat emlékeztessétek a mostani gyászra májuson a magyar munkásosztály egyetlen igaz májusára. Akkor a TI kopetében volt a foggyver! A magyar proletárhatalom vörös lobogói lengtek a gyászban! A TI zászlomokra emelt kenyereket a föld! — Akkor foggyverrel a kezében búsztok, fölemelt fővel romboltok le mindent, ami elavult és építettük új világot a romokon. Akkor — azon a májuson a világ proletáriszának azonos rajának és az orosz testvéreinknek nyújtott.

Mi elbukunk, mert harcoló sorainkat megbontották a kishitűek: elbukunk, mert nem volt egy acélkemény kommunista pártunk, amely vezette, irányította volna harcunkat.

Ma nincs májusa a magyar proletárnak!

Tisztí kopók és éhes burzsoáziák lesik minden szavát és ha nagyobb darab kenyeret kér a munkás, a „demokrácia” börtönéből és Zalaegerszegről szét.

De ne csüggedjétek!

Mindenütt a világon hatalmas kommunista pártok seregcsémléje ez a május elseje. Mi innen, a győzelmes orosz munkástevéreket vörös Moszkvából üzenjük nektek: Föl a felekkel magyar proletárok! Miniket megverhettek, de legyőzni nem tudnak soha! — mert

Nincs rá elég kőtel és bűd,
s magunk ellen hibába vétezhünk,
a hugunk s a nécsnek rugástal vetél
és mi mégis egyre csak többen leszünk.
Mi sokszor buzdunk és sokszor tévedünk,
a homlokunkat sokszor éri sár,
de mégis mindig előbbre reug atunk,
mert miniket nem lehet legyőzni már.

Le a gyilkos fehér uralkommal!

Le az osztálybékét hirdető szoc. dem. párttal!

Éljen a Kommunista Magyarországi Párttal!

Proletarier aller Länder, vereinigt
Euch!

Auszug Maxim Gorkijs.

Woodrow Wilson oder Lenin.

Budapest, 1919

Verlag des Volkskommissariats für Unterrichtswesen

Proletarier aller Länder, vereinigt Euch!

Verräter

wandeln unter uns.

Hütet Euch, Genossen!

Brunnenvergifter sind nicht so schändlich und gefährlich, wie jene, welche die Seele vergiften wollen. Schlingen von Strafen und Baronen, von Budapest für Millionen und Bankiers, ziehen sie hinaus aufs Land und führen die gläubigen Dorfbewohner irre mit der blöden Lüge, daß die neue Ordnung, die Räterepublik die Religion abschaffen, die Gotteshäuser niederreißen und entweihen wolle.

Nehmt sie fest oder jagt sie hinaus, die Schuft, die solche schändliche Verleumdung verbreiten. Wir alle wissen, daß Lüge in jedem Wort wohnt und Lüge in jedem Atemzug der Christen, die solche Boshaftverfluchten. In der Räterepublik ist

jeder Glauben, jede Religion, jede Konfession frei.

Jeder soll zu seinem Gott beten wie er will und wo er will; die Räterepublik, die neue Ordnung wacht sogar darüber, daß niemand daran gehindert, niemand darin gehindert werde. Die neue Ordnung

verlegt nicht den Glauben, rührt nicht an die Gotteshäuser

und wer will, kann auch seine Kinder religiös erziehen. Die Räterepublik will nichts anderes, als daß die Religion die **Privatangelegenheit** jedes einzelnen sei. Das bedeutet soviel, daß man niemanden zu einem Glaubensbekenntnis drängen kann gegen seinen Willen, gegen seine Überzeugung, so wie man einst im finstern Mittelalter Menschen hingschachtet und Länder verwüstet hat, um den Menschen eine Religion aufzuzwingen, die sie nicht annehmen wollten.

Frei sei des Menschen Seele, frei sein Gewissen!

Jeder glaube und bete nach seinem Verstand und nach seinem Geist. Für niemand aber darf die Religion ein Geschäft sein, niemand schneide Waffen aus seinem Glauben, um die Armen und Schwachen damit zu unterdrücken.

Brüder, Genossen, das ist die Wahrheit! Der Tag der Freiheit, der Wohlfahrt und Gleichheit, der Tag der Freude und Zufriedenheit dämmert auf über dem armen Ungarn, über der ganzen geknechteten Welt. Duldet es nicht, das Lüge und Beschränktheit die Strahlen dieser Morgensonne verdunkeln und uns die Finsternis zurückschleppen. Jagt sie hinaus, die Verräter sammt all ihren Verleumdungen, die sie verbreiten, um durch diese niedrigen Lügen der neuen Ordnung zu schaden und die glückliche Zukunft fernzuhalten, die auf uns wartet.

Lesen und weitergeben!

Proletariat aller Länder vereinigt Euch!

Arbeiter! Soldaten! Bauern!

Die soziale Revolution ist in Ungarn vollzogen. Die Arbeiter, Soldaten, Bauern, die Proletariat, haben die Macht übernommen. Sie üben diese Macht auch tatsächlich aus.

Unser Ziel ist die Durchführung der neuen Weltordnung, des Kommunismus, in der es keine Millionäre, keine Ausbeuter aber auch keine Armen geben wird. — Um dieses Ziel zu erreichen, haben wir in Ungarn die Proletariatsdiktatur eingeführt, d. h. die Herrschaft des arbeitenden Volkes, der Arbeiter, Soldaten, Bauern.

Unser Programm ist folgendermassen durchgeführt:

1. Die Banken, welche bisher die Macht der Kapitalisten verkörpert, wurden verstaatlicht, d. h. sie bilden das Eigentum des Staates und sie werden jetzt von der Arbeiter- und Bauernregierung verwaltet. Der Nutzen gehört dem arbeitenden Volke.

2. Die grossen Fabriken, welche bisher in den Händen der Geldmagnaten waren, sind gleichfalls verstaatlicht und werden von den Arbeitern selbst geleitet. Der Kleingewerbetreibende, der ebenfalls Proletariat ist, bleibt unangetastet.

3. Der Grossgrundbesitz gehört der Allgemeinheit. Der Kleingrundbesitz bleibt unangetastet, da auch der Kleinbauer Proletariat ist.

4. Nur die Arbeitenden bekommen die Mittel zu ihrer Existenz. Wer nicht arbeiten will, hat kein Recht zu leben.

5. Die Religion wird als Privatangelegenheit betrachtet. Jeder hat das Recht, zu glauben was er will. Es gibt keinen nationalen Hass. Alle ehrlich arbeitenden Menschen sind Brüder. Jede Nation hat ihre vollkommene Selbstverwaltung. Die von den Reichen geschaffenen künstlichen Grenzen zwischen den verschiedenen Völkern und Ländern verschwinden.

Die Schule bis zur Universität hinauf wird jedem geöffnet. Allgemeine Schulpflicht bis zum 17. Lebensjahre.

6. Um die Macht zu behalten, muss die Disziplin aufrechterhalten, muss eine rote Armee aufgestellt werden, welche nicht ein sogenanntes Volksheer ist, das blindlings die Interessen der Kapitalisten verteidigt, sondern eine aus klassenbewussten Arbeitern und Bauern zusammengesetzte Armee, welche sichere Gewähr für den Bestand der Sowjetrepublik bietet.

Glaubt nicht den Gegenrevolutionären, die Euch einreden, der Kommunismus bedeute Raub, Plünderung und Mord; dies ist eine niederträchtige Verleumdung. Die jetzige kommunistische Sowjetregierung in Ungarn hat bereits in der kurzen Zeit ihres Bestehens bewiesen, welche gewaltige Vorteile die kommunistische Ordnung dem armen Volke bietet. Sämtliche arbeitsfähigen Mitglieder des Staates haben das Recht auf Arbeit. Wer nicht arbeitsfähig ist, wird vom Staate ausgehalten.

Alles gehört dem arbeitenden Volke. Müssiggänger, Nichtstuer, Ausbeuter haben im kommunistischen Staate keinen Platz.

Arbeiter, Soldaten, Bauern!

Sendet hierüber Euer Vertrauen ins kommunistische Ungarn, damit sie sich mit den eigenen Augen überzeugen, was der kommunistische Staat für das Wohl der Arbeiter, Soldaten und Bauern bereits getan hat und was er stündlich leistet.

Genossen!

Es geht um Euer Wohl, um das Glück und die bessere Zukunft des arbeitenden Volkes! Es ist Eure höchste und heiligste Pflicht, unsere Arbeit zu fördern und mitzukämpfen.

**Alle Macht den Arbeitern, Soldaten und Bauern!
Bildet überall Arbeiter-, Soldaten- und Bauernräte!**

Hoch die Arbeiter- und Bauernherrschaft!

Es lebe die Internationale Sowjetrepublik!

Es lebe die glückliche kommunistische Welt!

A nyomtatványok között különösen sok az Akasztott ember című képes újság, melynek féktelen fantáziával megírt cikkei és megrajzolt képei az örültséggel határosak.

A legérdekesebb azonban a tízféle kis káté, melyekből bőven készítettek kis gyermekek számára ép úgy, mint felnőtteknek, 1236 ilyen kátét foglaltak le a detektívek, melyeknek kopott, gyűrött volta azt bizonyítja, hogy sokat forgatták a félrevezetett munkások.

Bayer Ernő dr. rendőrkapitány az iratokból a bűnügyi múzeum részére egy-egy példányt kiválasztott. A nyomozás most azt akarja tisztázni, hogy miként csempészhették be az országba az igazító iratokat. Ezért szigorú vizsgálatot rendeltek el s nincs kizárva, hogy amennyiben mulasztás terhel egyes hatósági személyeket, szigorúan felelősségre vonják őket.”

Lukinich július 26-án kéri *Marinovich* Jenő rendőrfőkapitányt, hogy „ezekből s a jövőben lefoglalandókból” egy-egy példányt kapjon az OSZK mert „ilyen lefoglalt nyomtatványokért a múltban könyvtárunk nagy anyagi áldozatot volt kénytelen hozni, s ezt óhajtaná kiküszöbölni.” Azt is ismételtlen megígéri, hogy a használatot a könyvtár csak tudományos célra engedí meg.

Eddigre tehát a főkapitányságon már egészen elfelejtették az OSZK-nak 1919-ben adott válogatási jogát, azt a könyvtár csak új kérés és új indokolás árán bírta biztosítani. Még jobban aláhúzza ezt, hogy a Lukinich átiratára olvashatatlan aláírású rendőrfőtanácsos 1924. június 3-án, tehát teljes egy év múlva válaszolt, és csak annyit mond, hogy „megfontolás tárgyává tette” a könyvtár kérését és „amennyiben módjában áll” küldeni fog a lefoglalt nyomdatermékekből egy-egy példányt. De jó lenne — így folytatja —, ha az OSZK az ügyészséghez is intézne hasonló tartalmú átiratot. Az újabb átirat fogalmazványát Lukinich 1924. június 6-án adja ki.

Közben azonban Rédey⁸⁷ főkapitányhelyettes aláírásával értesítés érkezik arról, hogy „a főkapitánysági tárgyekezelésben 4/94/1924. sz.a. kommunista eredetű iratok és könyvek vannak letétben, s a letét megsemmisítése rendeltetett el.” A főkapitányhelyettes „felkéri címet”, hogy egy csatolt utalvány ellenében vegye át a megsemmisítés előtt a Könyvtárt érdeklő iratokat.⁸⁸

A hatóságoknál „elfekvő” vagy már éppen megsemmisítés előtt álló nyomtatványokról a következő években is csak alkalmyszerűen értesült a Könyvtár, főleg a figyelemmel kísért hírlapok cikkeiből, amelyek egy-egy új kommunista per alkalmából megjelentek. Az irattári dokumentumok azt mutatják, hogy ilyen esetben az elkobzott nyomtatványok kikérését egyre körülményesebben kellett indokolni. Példa erre Lukinichnak ugyanahhoz a *Marinovich* főkapitányhoz intézett 1926. március 11-i átirata:⁸⁹

„Méltóságos Uram!

A legutóbbi *Vágy-féle* mozgalommal kapcsolatban — mint a lapokban olvasom — több kommunista röpirat, röpcédula, plakát koboztatott el.

A vezetésem alatti Orsz. Széchenyi Könyvtár legfőbb hivatásának megfelelően gyűjt minden hazai nyomtatványt, de különösen súlyt helyezek arra, hogy korunk eseményeivel foglalkozó, történelmi vonatkozású gyűjteményeink mind teljesebbek legyenek. Már csak azért is, mert ezek egyes darabjait nem hogy később, de már ma is nehéz megszerezni.

Kérem tehát Méltóságodat, hogy ezeket a most elkobzott nyomtatványokat könyvtárunknak átengedni szíveskedjék.

Nemrégiben értesültem arról, hogy még a múlt év végén *Linder Bélának*, a Károlyi kormány miniszterének Baross-utcai lakásáról két ládában különféle iratokat s nyomtatványokat, jegyzőkönyveket, képeket szállítottak a rendőrségre, amelyek a rendőrség bűnügyi múzeumába helyeztetek el.

Természetesnek találom, hogy ezen iratok elsősorban bűnügyi dolgok, mivel azonban *históriai* vonatkozásuk kétségtelen, a Nemzeti Múzeum Könyvtárának épp fentebb kifejtett

hivatásánál fogva, kérem Méltóságodat, hogy ezen iratokat is Könyvtárunknak átengedni szíveskedjék.

Megjegyezni kívánom, hogy ezen nyomtatványokat és iratokat zár alatt fogom tartani s csak komoly, megbízható kutatóknak fogom rendelkezésére bocsájtani.

Nagyon kíváncsi vagyok, ha Méltóságod bölcsessége módot találna valamely oly általános intézkedésre is, hogy a Méltóságod által kijelölt rendőrtisztviselőtől az általam kiküldött tisztviselő bizonyos időközökben állandóan átvehesse a rendőrségre beérkezett iratok egy-egy példányát.

Megbízom dr. Sikabonyi Antal könyvtárnokot, hogy kérésemet élőszóval is tolmácsolva Méltóságodnak rendelkezésére álljon, s az iratokat átvegye.”

Általános intézkedés tehát nincs a könyvtárt illető lefoglalt példányokról. És így ment ez a következő években is, amikor pedig egyre gyakoribbak a kommunista perek és az ezzel kapcsolatos irat- és nyomtatványlefoglalások. A Könyvtár fáradhatatlanul igyekszik meggyőzni gyűjtési kötelezettségéről és ennek a tevékenységnek országos fontosságáról a hatóságokat.

„Folyó hó 13-án kelt nagybecsű átiratában — így kezdődik egy már 1932-ből való átirat a főkapitányhoz — méltóságod szíves volt a vezetése alatt álló politikai nyomozó főcsoportnál felgyülemlett kommunista sajtótermékeket esetleges felhasználás céljából a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának felajánlani, amelyeket egy ideiglenes átvételi elismervény mellett már el is hoztattam.

Az áthozott anyag gyors áttekintése után is értesíthetem méltóságodat, hogy az átvett anyag nemcsak értékesen egészíti ki proletár és emigránsgyűjteményünket, hanem annak még külön értéket biztosít az a körülmény, hogy közöttük számos oly nyomtatvány van, mely a magyarral rokon nyelveken készült, s így a röpiratoknak még nyelvtudományi szempontból is igen jelentős értéke van, tekintettel arra, hogy Oroszország elzártsága miatt különben ily nyelvű nyomtatványokhoz nem jutunk.

Az átvett anyagot természetesen zárt anyagként fogjuk kezelni és csak tudományos kutatás céljaira, esetenkénti elbírálás alapján tesszük hozzáférhetővé.

Könyvtárunk szíves támogatásáért fogadja Méltóságod legőszintébb köszönetem kifejezését, s egyben legyen szabad kérnem, hogy az ily természetű anyagot a jövőben is méltóztassék számunkra félretetetni.”⁹⁰

A hatóságokkal fenntartott alkalmoszerű kapcsolat nem biztosíthatta kielégítően a belföldön lefoglalt, de főleg a külföldről becsempészett és a határőrségen, meg elsősorban a postán elkobzott nyomtatványok beszerzését. Különösen állt ez a folyóiratokra.

Az emigrációban megjelentek majdnem teljesen megvoltak a Bánóczi-féle gyűjteményben; Eckhart Ferenc figyelőtevékenysége ugyancsak körülbelül 1924-ig biztosította a viszonylagos teljességet. Ez meg is látszott felelni addig, ameddig az emigráció legfőbb központja Bécs volt. Eppen 1923–1924-től kezdve kezd azonban a súlypont eltolódni: a baloldali magyar folyóiratkiadásnak új központjai alakulnak ki Berlintől Moszkváig; az egyik ilyen központ Párizs, ahol 1923 és 1944 között a kutatás állása szerint 50 magyar nyelvű periodikával kell számolni.⁹¹

A postán elkobzott sajtótermékek száma nő: ismételten kiadják a postai szállításból kitiltott sajtótermékek jegyzékét.⁹² Magyar könyvek és periodikák megjelenési helyeként egyre gyakrabban szerepel Moszkva; az OSZK 1928-ban lép először közvetlen érintkezésbe a szovjet könyvtárüggyel és a Szovjetunió az első ország, ahonnan egy folyóirat szerkesztői megkísérlik lapjukat *közvetlenül* is eljuttatni a nemzeti könyvtárba, mintegy önkéntes kötelespéldányként, felszólítás nélkül, megértve az OSZK-nak a külföldön megjelent magyar sajtótermékekre

A GANZ GYÁR DOLGOZÓIHOZ!

MUNKÁSOK!

ELVTÁRSAK!

A KIZÁRÁST ELHALASZTOTTÁK; ELHALASZTOTTÁK, MERT A SZOCIÁLFASSISZTÁK NEMTUDTÁK VOLNA LESZERELNI AZ ÖSSZMUNKÁSSÁG SZIMPÁTIA HARCÁT ÉS MERT SZOCIÁLFASSISZTÁÉK MEGIGÉRTÉK, HOGY EGY DÖNTŐBÍRÁSKODÁS HOKUSZPOKUSZ UTÁN VISSZAVISZIK A GANZGYÁR SZTRAJKOLO MUNKÁSAIT ÉS ELFOGADTATJÁK VELÜK A BEDOT!

MUNKÁSOK!

ELVTÁRSAK!

NE ÜLJETER FEL A SZOCIÁLFASSISZTA SZEMPÉNYVESZTÉSNEK! A NÉPJOLÉTI SZÉLHÁMOS KÖZVETÍTÉSÉRE A SZTRAJK LEGYEN A VÁLASZOTOK;
LE A SZOCIÁLFASSISZTÁKKAL! LE A BEDOVAL!
KÖVETELJETER 15 %-os BÉREMELÉST! TISZTESSÉGES OPABÉREKET!
KÉSZÜLJETER MÁJUS 1-RE HOGY MÉLTÓ VÁLASZT ADHASSUNK A MORTHY-BETHLENGARAMI RENDSZER MUNKÁSGYILKOS PROVOKÁCIÓJÁNAK.
MÁJUS 1-ÉN TUNTETÜNK!

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA; GANZ
MAGONGYÁR SEJTVEZETÜSÉGE

a

Komm.

84

ELVTÁRSÁK!

MUNKÁSOK!

A Burzsoázia a prolétárok legjobbát
kizárására készül EZT netűrj
tilakozzunk A STAIÁRIUM ellen
LE A CYILKOSOKKAL KI az uccára!

b

1932 ben elkobzott kommunista rölapok (a—i ábráig)

MUNKÁSOK!

Komm.
390

ELVTÁRSAK!

A lengyel fasiszták vörbírósága halálra ítélte három kommunista ifjuni munkást röpiratterjesztés miatt, Lembergben.

**TÜNTESSÜNK A GYILKOSOK ELLEN!
 AKADÁLYOZZUK MEG A GYILKOSSÁGOKAT!
 MENTSÜK MEG MUNKÁSTÁRSAINKAT!**

A Kommunisták Magyarországi Pártja és a
 Kommunista Ifjuni munkások Magyarországi Szövetsége
 Központi Bizottságai.

c

MUNKÁSOK!

Komm.
222

ELVTÁRSAK!

A háboruban mundaiba bujtanak,
 a háboru előtt munkahadseregbe
 kényszerítenek bennünket!
 Gépfegyverekkel hátunk mögött
 ingyen dolgoztatnak.

**LE A MUNKAHADSEREGGEL!
 LE A KÉNYSZERMUNKÁVAL!
 MUNKANELKÜLI SEGÉLYT KÖVETELUNK.
 ÉLJEN A
 KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA!**

d

Munkások!

Komm.
31

Elvtársak!

Augusztus 1. én
 1/28 órakor a Mária Terézia téren
tüntessetek:

Az imperialista háború ellen!
 A Szovjetunió forradalmi megvédéséért!
 A Szovjetunió ellen uszító, a háborúnak falazó szociál-
 fassizmus ellen!

Kommunisták Magyarországi Pártja
 (A III. Internationale szekciója)
 Komm. Ifjuni munkások Magyarországi Szövetsége.

e

Komm.
57

Olvasd és add tovább!

A BESZÁRÓ KISZÁRÓK NYOLCJÁTHOZ!

MUNKÁSOK!

Ha az urak takarékoskodnak, annak mindig a munkások lesznek meg a járójai. A Beszárt-nál ahol az általános nyomorúság folytán 85-vel csökkentették a fizetéseket az igazságosság nem a nagyfizetések leállításával és a lényegesen gyengébbek csökkentésével, hanem a munkások kiszáraztatásával és a munkássával akarnak "takarékoskodni".

A farszto, hosszú munkátokért eddig is énbérekért kaptatok. A kölcsönben ugy csökkentették burkoltan a fizetéseket, hogy a kereseti adót vezettek fizetettik meg és a tulajdonát nem fizetik. Most meg szándékoznak minden adózatot és szerszót felruha 10%-os fizetést csökkentést és a lakbérpótlék -os redukciót hajtották végre.

Megkérdések-e titokt A szerszókban megállapított 25%-os lakbér pótlék helyett már csak 10%-ot kaptok. A fizetések már kenyérré szűkült. A 9-10 óra munkátokért 16-20 óra kenyérért kell dolgozni. Az ellenszolgálat munkái után csejndítok és naponta kétszer a háztér és a vassal el a pihenésért.

Beszárazók vagytok a Beszárt-nál!

Mindenki a ti nyomorúságotok hasonlítja ki. Szabó Józsefnek terrorral vonatják le a tagdíjakat és a városi tanácsban egyetértésnek a ti kiszáraztatásotokkal. Birok csak a szájukat tartatják, de semmi komolyan nem tesznek érdeketekben. Birok Szabó indítványozta a városi tanácsban, hogy a karácsonyi szerszók elölnek kapjátok és azon vitelkötök Szabó Józsefekkel, hogy melyik érdeme volt a 20%-os előleg. Most hallgat mindkettő, mert ezt már levonták a fizetésekből. Belegyeztek, hogy a szokásos karácsonyi részvétel helyett semmit, vagy csak nyomorúságos előleget kapjátok.

A helyzet már barchettán!

De csak a megunk harcos arányra támaszkodhatunk, ha sorunkon változtatni akarunk! Ezért hívunk fel benneteket, összes alkalmasságotok pártállásra és munkabeszárazóvá váló tekintet nélkül, hogy a Beszárt összes Kiszárazókat nyolc egyesítés szerszókával szervezzük meg az ellenállást.

Követelések:

A fizetés csökkentés azonnali megszüntetése, a bérek emelése!

A redukált bérek kifizetésének azonnali visszatérítése!

A 25%-os lakbérpótlék kifizetése!

A munkásoknak havi 7 óra munkanapot, úgy mint a Szocietunika és a teljesített túlórák 20%-os díjazása!

Leszárazókra 30 napos fizetett szabadságot 1938!

Minden pénzszüntetés megszüntetése!

Mindegyik egy 10 óra szabadságot és évenként és évenként 20 napi fizetett szabadságot!

A karácsonykor esedékes remuáció azonnali kifizetése!

Évenként két napos szocietati ruha ingyen kiosztását!

Ezeket a követeléseket csak egyetemes szerszókossággal, a szociet és kereset harcos elleni kíméletlen harcral érhetitek el. Akadályozzatok meg, hogy az általános és a helyi nem tevényt, elutasítok munkásokat kizárják a szervezeteiből. Ne hagyjátok magatokat eltéríteni a harctól! Harcolatok a dolgozók szerveződéséért és tevényt szabadságért és a munkabeszárazó elleni kíméletlen harcra!

Lépjétek be a kommunista pártba, csatlakozzatok a Kommunista Magyarországi Pártba, mely minden üldözés ellenére harcol a dolgozók mindennapi érdekeiért és a harcot a végső felszabadulásért!

Forradalmi Ötvözetlet

a Kommunista Magyarországi Pártja

/ a Kom. Internacionális szekciója/

Beszárt szervezete.

Budapest 1932 január.

MUNKÁSOK!

TESTVÉREK!

(Február hátszázötödike a világ proletárpártusának harci napja a munkabeszárazó ellen. Harci nemillió munkabeszárazókat dobta uccára a burzsoázia, 200 millió munkabeszárazókat nyomorog, éheznek.)

Ma én, holnap te!

Kifeszmezt az üzemben, lakásunkból az uccára dobnak. A dolgozó bört még lejjebb nyomják. Gyermekünk elcsorvadnak, hűgelmek, lefogyhatnak csafatokba teszik.

Miért tűrjük ezt?

Miért hagyjuk alamszám-mosókkal betömni a szánkat? Miért harcolunk a nyakunkon a tőkés éllovasokkal? Ők az erősebbek, vagy mi?

Űk az erősebbek, testvérek, amíg össze nem fogunk. Űk az erősebbek, amíg osztályharcos egyetbe nem tömörülünk. Amig harcolni nem tanulunk. Amig nem harcolunk!

MUNKÁSOK!

TESTVÉREK!

Február hátszázötödike a világ proletárpártusának harci napja Budapest munkássága is az uccára vomul.

Délben 12 órakor a József körúton tüntetünk

a munkabeszárazó ellen

Azonnali pénzbeli gyorssegélyért

heti 16 pengő munkabeszárazó segélyért

ingyen lakásért, a kilakoltatások ellen

ingyen költségeltatásokért

ingyen vasút és villamosjegyért a munkabeszárazóknak

a börtbörtökök ellen, börtmésért

a 7 óra munkabeszárazó, a tulajdonlás ellen

a bec és racionalizálás ellen

a büntetés pénznek ellen

2 heti fizetett szabadságot a dolgozóknak!

A fasszista éhséghidiktatura és szociálfasszista levdjék ellen!

Bontsátok ki az egyetfront zászlaját!

DOLGOZÓK! MUNKABESZÁRAZÓK!

Sorakozd! FEBRUÁR 25.-ÉN KI AZ UCCARA!

KOMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA.

Olvassd és terjeszd!

Komm.

543

Világ proletárjai egyesüljétek!

Proletár-Magyarország marsol

I.

Soha még így!
Szerteszert doblóttan áll a gyár:
kavicsban munkák látsza vár.

Soha még így!
A szellőnek már csapnya sem sok:
az üzemlőket papírhoz göngyölök.

Soha még így!
Magyar ostroma lélektől
pusztul a java kegyetlen-üzem.

Soha még így!
Keresve kinláb a proletár-világ:
De nem talál. De dühbe viesszavag.

Soha még így!
A szovjetet — ordító dicsőit:
tenger szegénység vérel tesz hitet.

II.

Mi ébredünk.
Férszt fejünk kosárok bókai.
S a gróf, a gyáros
fálság fal a földi jóból.
Buzsaj vigyáz!

Mi vacogunk.
Ordas hídeg szívja az aszony vért.
S az őri csúsz
sztyomlagbe kitalja a szeszérmét.
Buzsaj vigyáz!

Törjük a rigót —
s mielő a személet.
Verjük a vasat a gyár dolog-napján —
s a szedi bérét csurgó verítékeknek.
Buzsaj vigyáz!

Rezdő szobák?
Bálcerecsők a polya.
Socdetek megmozg!
Törkára fájuk még a szót.
Buzsaj vigyáz!

Bányában, gyárban, faluvégken
indulat szobg
nádasan, erdőn, kaszár-céteken.
Buzsaj vigyáz!

III.

Beres mit eszel?
Korpakenyéret, ha akad.
Beres mit háls?
Desske-dikót, rongy-takaró alatt.
Beres mit észlel?
Hingyre tarogom a jegymet.
Mivére tevése?
Kiforgatni véle az urak belét.

IV.

Félekünk reggel — semmi!
Lefekszünk este — semmi!
Váltig
úres gyomorral, rossz ruhában.
Tegnap-napok a nyomorúságban.

Bádaton lenn: valami jön.
Tűzves, földrengés, viharok.
Hátha.
A szemünkön hályogos vakok.
Fogcsikorgató utatlanok.

Trágyának se jó már a csontunk!
Kergülünk körben — s ki nem roszunk
soha.

Utolsó vacsánk — a Duna.

V.

Utolsó marsunk a Duna? —
Bányában, gyárban, faluvégken
indulat árak
nádasan, erdőn, kaszár-céteken.
Indulatból nevére lenn.
Sejtésből tudás.
Tudásból akarat.

Proletárt szűlt, buzsjait posztáló akarat!
De ki fogja
a szerténpot egy össze-marokba?

VI.

Országunk. Szovjetföld. Proletárhatalom.

Itt nállak a fegyver — ott nállak a fegyver.
Itt minden törek — ott mindk török a buzsjait.
Itt minden a mielő — ott minden a mielő.

Itt mindenaddig túrtatod a földet — nem nekem ad.
Ott aki vet — magának arat.
Itt diglódós — ott muksa.

Itt posztáló nyomor-brigádok — ott építő roham-brigádok.
Itt éhség — ott jóbér.
Itt inog — ott hűség.

Itt kórás — ott építés.
Itt hárs — ott élet.
Itt kapitalizmus — ott szocializmus.
Proletár világs!

VII.

Micsoda idők! Mit a dövedet
gyótrócnk minket, önk, hajtának.
Akasztás, börtön a kommunizált ésem.
Tis áll, mégis, minden elcsott helyébe.

Üzenek tevéte velünk viselő:
táplál csontok és mi tápláljuk őt.

Budapest szűk földűbőg a sző.
Csandában öklös peraszt-riadó.
Kenyéret! Munkát! A földet ide!
Tis harapódnék: a város ige.
Északon, délen, nyugaton, keleten
nekiszt szegénység megindul szertelen.
A kommunista párt, végső birokra,
a szerténpot egy-marokba fogja.

VIII.

A kommunista párt!

Ó háborog a keserű kenyérben,
ó hány társakrát a geragos bérben.
ó kiált bosszút a fakadó vérben.

Ó tudja mink táj, mink hibédnek,
hűséggel ó van hozánk mindhalálig.
Iene szűkben az ó fénye létsük.

As ó nevére szűjtja a szegénység,
sz ó újat keres a szegénység,
sz ó parancsot indul a megcsapog.

Ó a pálda. A meg nem rettenő
törélen-dicsón proletározt.
Az okos fej. Az össze-szervező.

Ó cselekszik Vándorhely piacán.
Ó csipel poklában ó hitat igazán.
Ó szől mindünkben a Lenin szaván.

Eltértek! Munkások! Parancsok!
A második magyar proletárforradalom őcsapata
hív úrtéket.

Markoljátok meg az egymás kezét keményen
s álljatok be a sorba!

Kommunista sejtet
minden gyárba, minden uradalomba!
Aki dolgozik, az legyen a gyár.
Aki dolgozik, az legyen a föld.
Aki dolgozik, az legyen a hatalom.

Érik a mi időnk...
Székül álló, vernek, pajták, götök fenekéről
a dugott fegyvert kiánsuk.
Proletár-Magyarország marsol!
Jaj nekem borzsn-Magyarországnak!

IX.

Magyar munkások: jó testvéreink,
emeljétek föl a seivéteket
nagy bírákodásban!

Az a jövőnk eljön.
A magyar szovjet eljön. Ujja!
Barátságot, vért, de eljön.
Végesséked robotnak, szelődésnek.

Ki minden karj kenyerét, minden hátsó vitért
a tested iszt adta.
éhséget, szomjúságot elvertetted önkre.

A gyárak lelkes rohamjában magunkat vared a vasat.
A megpihent földek aszra stábián
magunkat töröd a rögöt.

Énekeltek csűrökbe
magunkat takarított be a dunczó szűnyűt magot.
S az őszborból szülő be kalapács szűkben
a magzatodt gyolcsba takarod.

Hogy megöljen,
eljőjen,
s legyen pincér, ifjammunkás a rettenhetetlen katonája
a Pártnak.

Komját Aladár.

Kiadja a Kommunista Magyarországi Pártja.

is kiterjedő gyűjtési hagyományát és feladatát.⁹³ A *Sarló és Kalapács* szerkesztőségének e célból 1933 májusában az OSZK-hoz intézett levelének még egy további jelentősége is van, s ez az, hogy ez a megkeresés adott alkalmat a könyvtárnak egy új út keresésére, amelyen át a tiltott külföldi anyagot biztosabban szerezheti meg, mint a bűnügyi hatóságokhoz intézett instanciázások segédelmével. A *Sarló és Kalapács* rendszeres tiszteletpéldányokat ajánlott fel, sőt a lapon kívül kiadványait is postára tette a nemzeti könyvtár részére. Nos, az OSZK vezetősége tisztában volt vele, hogy szabályos úton a szállítmányokat nem fogják számára kézbesíteni. Ezért Jakubovich a postavezérigazgatósághoz intézett terjedelmes beadványt a küldemény felszabadítása iránt.⁹⁴ A beadvánnyal a posta, továbbá a kereskedelmi minisztérium (mint a posta főhatósága) és a belügyminisztérium kölcsönös iratváltásokban foglalkozott, s végre is a *Sarló és Kalapács* küldeményeinek kézbesítését megengedték.⁹⁵

De nem lehet kétséges, hogy ez a precedens szolgáltatott alkalmat a két érintett minisztériumnak a postai szállításból kitiltott, illetve annak során lefoglalt nyomtatványok új kezelési rendjének bevezetésére, amelynek során az OSZK most már az egyszer követett eljárás rendszeresítését kérte.⁹⁶

„Bátor vagyok azt a tiszteletteljes javaslatot tenni — írja Jakubovich a Múzeum főigazgatóságának (tehát Hóman Bálintnak, mert az irat voltaképpen címzettje, Bátky Zsigmond, csak helyettes főigazgatói ügykört töltött be a nemrég miniszterré lett, és a Múzeum ügyei-be továbbra is közvetlenül befolyó Hóman helyén) —, hogy a postai szállításból kitiltott sajtótermékek kezelésének újabb szabályozása kapcsán az az intéző hatóság, amely végül ebben az ügyben a legfelsőbb hatáskört fogja gyakorolni, egyszer és mindenkorra hatalmaztassék fel arra, hogy a postai szállításból kitiltott sajtótermékek egy példányát minden esetben — akkor is, ha az új gyakorlat szerint a küldemények megsemmisíttetnek, vagy pedig a feladóhoz visszaszármaztattnak — szolgáltatassa be a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának, ahol ezek a sajtótermékek továbbra is zár alatt őriztetnének.”

Nyilvánvalóan az új rendezés következménye lett, hogy ettől az időtől kezdve — vagy legalább rendszeresen csak ez időtől kezdve — a postától zárt zsákokban kapta meg a könyvtár az ott lefoglalt anyagot. Emellett a rendőrség és az ügyészség alkalmi beszolgáltatásai is tovább folytak.⁹⁷

A rendőrségi és ügyészségi eljárások csatornáján át egész könyv- és irattárak is kerültek az OSZK állományába. Ezeknek az összetartó szempontja nem, vagy nem egyedül az anyag politikailag kifogásolt mivolta, hanem elsősorban a gyűjtemény fenntartójának vagy a benne foglalt egész anyag rendeltetésének az akkori rendszer szempontjából veszélyes jellege.⁹⁸ Sorrendben az első a Társadalomtudományi Társaság könyvtára; a Társaságot egy 1923-ból való belügyminiszteri rendelet oszlatta fel s könyvtárát az eredeti szekrényekkel együtt ugyanezen év június 11-én vette át az OSZK.⁹⁹

A benne foglalt dokumentumok adnak különleges értéket a Szabó László, későbbi egyetemi tanár, által átadott 1919-es távirati irodai anyagnak. Hóman az adományt különösen meleg levélben köszönte meg, s kérte Szabót, aki ekkor Amerikába utazott, hogy a New York-i Columbia Egyetemen átvegye a magyar tanszék előadói állását, hogy továbbra is segítse a Múzeumot gyűjtőtevékenységében.¹⁰⁰

Ugyancsak belügyminiszteri rendelkezés folytán jutott az OSZK a még 1919-ben feloszlott szabadkőműves páholyok anyagához. Az erről szóló rendeletet

M. KIR.
POSTAVEZÉRIGAZGATÓSÁG

88709/1933.

-----szám.
X. 2.

Tárgy: A postai szállításból kitiltott "Sarló és kalapács" című folyóiratnak és annak egyéb kiadványainak kézbesítése.

Kt. 80/1933.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi
könyvtárának

Budapest.

Folyó évi június hó 9.-én kelt 86305. számú átiratomra való hivatkozással értesitem, hogy a m.kir.belügyminiszter úr a postai szállításból kitiltott "Sarló és kalapács" című folyóirat és összes kiadványainak t. cím részére való kézbesítését engedélyezte.

Egyidejűleg intézkedtem, hogy a budapesti 72. számú postahivatal szóbanforgó sajtótermékeket kikészítse.

Budapest, 1933. évi július hó 5.-én.

A postavezérigazgató megbízásából:

[Signature]
postaigazgató.

Postai értesítés arról, hogy engedélyezik a Sarló és Kalapács kézbesítését az OSZK számára

1929-ben adták ki, s miután az addig a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) és a Fővárosi Múzeum között megosztva őrzött anyag könyvek mellett múzeális tárgyakat is tartalmazott, az OSZK részéről *Havrán* Dániel, a Múzeum történeti osztálya részéről *Varjú* Elemér fogatosították az átvételt. Az anyagot az OSZK az eredeti cédulakatalógus alapján külön dolgozta és külön állította fel, ugyanakkor megállapították, hogy „a könyvtár magyar nyelvű anyagának legnagyobb, tehát magyar szempontból legértékesebb része hiányzik; ez még a páholy székhelyén történt becsomagolás előtt kivétetett s ezidőszert ismeretlen helyen lappang.”¹⁰¹

Történelmi szempontból kétségtelen, hogy az összefüggő egységben elkobzásból bekerült állagok közt a legfontosabb dokumentum *Kun* Béla könyvtárának 1929-ben történt átvételéről tanúskodik.¹⁰²

Az anyag eredetét, sőt elkobzásának módját is (kivéve, hogy hol és miért tartották elrejtve a könyvtárt közel tíz évig) megvilágítja Rédey Tivadarnak az átvételről közvetlenül Hóman Bálinthoz címzett jelentése:

Méltóságos Főigazgató Úr!

Van szerencsém Méltóságodnak tisztelettel jelenteni, hogy a budapesti kir. ügyészség elnöke a mai nap folyamán hivatkozással Méltóságodnak 188/1928 számú átiratára megküldte a *Kun* Béla szökése után lakásán talált 139 db. művet, állami letétként való elhelyezés céljából.

Dr. Strache Gusztáv főügyész úr kísérő irata — melyet tisztelettel ide csatolok — Méltóságodhoz van címezve, a küldeményt azonban Méltóságod távollétében a Főigazgatóságtól hozzám irányították.

A könyveket a jegyzék alapján átvettem s további intézkedésig zár alá helyeztem, a főügyész úr átiratában említett két átvételi elismervény közül az egyiket aláírva és könyvtári bélyegzőnkkel ellátva visszadtam, a másik példányt pedig jelen átiratunk ügyszáma alatt könyvtári irattárunkban elhelyeztem ... Budapest, 1928. júli. 5-én. Könyvtárigazgató helyett: Rédey.

Sztrache Gusztáv eredeti kísérő irata a Múzeum központi irattárával együtt megsemmisült. És *Kun* Béla könyvtárának az OSZK-n belüli további sorsa sem tisztázható. A Rédey iratához mellékelt jegyzék 119 darab leírását tartalmazza; ezek közül — noha nagy részük megvan a Könyvtár állományában, nyilvánvalóan más forrásból — egyet sem sikerült azonosítani. A „proletár” naplóban nincs nyomuk és nem találhatók az általános növedéknaplóban sem, sőt az 1936 – 1938. évek naplóiban sem, ahol pedig a szabadkőműves könyvtárak késői állománybavételének van nyoma. A *Kun* Béla könyvtári jegyzékében szereplő címek közül négyben található a „Proletárdiktatúra Gyűjtemény” szövegű pecsét, de ezeknek egyike sem vall sem eredetére, sem az ügyészségi elkobzásra.

Kétségbenvonhatatlan tény ez idő szerint csak az, hogy semmi esetre sem lehet szó *Kun* Béla eredeti, kolozsvári könyvtáráról. Hiszen az egész gyűjtemény csak 139 darabból állt, s ebből is 58 füzöttként van feltüntetve, s valószínűleg éppen azért közli ezeket külön felsorolásban a jegyzék, mert kis, broszúrajlegű művekről van szó.¹⁰³ Nem tévedhetünk, ha feltesszük, hogy *Kun* Béla 1918 – 1919 között használt kézikönyvtára volt ez, talán annak része, amelyet a Tanácsköztársaság vezető politikusának felesége *Kun* Béla távozása után hozott el a gyűjtőfogházból.¹⁰⁴ Gyakorlati célokat szolgáló kis gyűjtemény, amely 1918 késő ősztől 1919 nyaráig gyűlhetett össze. De politikai műveken kívül *Kun* Béla magyar írók és költők, köztük *Ady* és *Arany* könyveit is állandóan magánál tartotta.

Méltóságos Főigazgató Ur !

Van szerencsém Méltóságodnak tisztelettel jelenteni, hogy a budapesti kir. Ügyesség elnöke a mai nap folyamán hivatkozással Méltóságodnak 188/1928 számú átiratára megküldte a Kun Béla szökése után lakásán talált 139 db. művet, állami letétként való elhelyezés céljából.

Dr. Strache Gusztáv főügyész ur kísérelte irata - melyet tisztelettel ide csatolok - Méltóságodhoz van címezve, a küldeményt azonban Méltóságod távollétében a Főigazgatóságtól hozzám irányították.

A könyveket a jegyzék alapján átvettem s további intézkedésig zár alá helyeztem, a főügyész ur átiratában említett két átvételi e lismervény közül az egyiket aláírva és könyvtári bélyegzőnkkel ellátva visszaadtam, a másik példányt pedig jelen átiratunk ügyszáma alatt könyvtári irattárunkban elhelyeztem.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.
Budapest, 1928. júl 5-én.

könyvtárigazgató helyett:

Redey

Méltóságos

Dr. H O M A N B A L I N T urnak, egy. ny. r. tanár
a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Budapest.

Jelentés Kun Béla könyvtárának átvételéről

351/9289

ÁTVÉTELI ELISMÉRÉSENY!

Sor- szám.	A Sajtótermék címe	Szerző	Állakja	Kötetek száma
1.	Vorläufer des neueren Sozialismus.	Karl Kautsky	Kötött	1. d
2.	Vermehrung und entwicklung in Natur und Gesellschaft.	"	"	1.
3.	Karl Marx. Ökonómische Lehren	"	"	1.
4.	Das theoretische System von Karl Marx	L. B. Boudin	"	1.
5.	Theorien über den Mehrwert	Karl Marx	"	1.
6.	Thomas More und seine Utopie.	Karl Kautsky	"	1.
7.	Das Ende der Philosophie	Karl Marx	"	1.
8.	egweiser	Marx Adler	"	1.
9.	Die Lessing Legende	Franz Mehring	"	1.
10.	Die Philosophie Spinozas	I. Stern	"	1.
11.	A munka rabsága	Agoston Péter	"	1.
12.	A munkanélküliség	Dr. Kreutzer B.	"	1.
13.	IX. Jegyzék könyv.	"	"	1.
14.	A sztrájk büntetése	Agoston Péter	"	2.
15.	Der Ursprung der Familie des Privateigentums	Friedrich Engels	"	1
16.	Grosser deutscher Bauern- Krieg	Dr. F. Zimmermann	"	1.
17.	Proletárok verseskönyve	Bresztovszki E.	"	1.
18.	Volapük	Heinrich Schnepfer	"	1.
19.	Marx és Engels válogatott művei	Szabó Ervin	"	"
20.	Magyar munkás egészségügy	Dr. Pach Henrik	"	1.
21.	Közlönyek a gyermekvéde- lem és a gyermekhygiéne köréből	Dr. Deutsch Ernő	"	1
22.	A Szekularizáció	Agoston Péter	"	1.
23.	Monopolfrage und Arbeiter- Klasse	Wilhelm Janson	"	1.
24.	Briefe von Becker Dietagen Engels, Marx	"	"	1.
25.	Az ezerarcú lélek	Karintai Frigyes	"	1.

a

Kun Béla könyvtárának jegyzéke (a—d ábráig)

Sor- szám.	A kiadvány címe	Szerző	Alakja	Kötet száma
26.	Vallás és kapitalizmus	Lanci Jenő	kötött	1
27.	A bűn	"	"	1
28.	Szocializmus und Demokratie etc.	Ed. Bernstein	"	1
29.	Geschichte des Sozialismus in Frankreich	Hermann Wendel	"	1
30.	A jó hágyás értéke Magyarországon	K. Nagy Sándor	"	1
31.	Briefe von Ferdinand Lassalle an Karl Marx und Friedrich Engels	Franz Mehring	"	1
32.	Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx	A. Bebel und Ed. Bernstein	"	1
33.	Gesammelte Schriften von Karl Marx und Friedrich Engels	Franz Mehring	"	4.
34.	Internationale Jahrbuch	"	"	2.
35.	A szocializmus	Szabó Ervin	"	1
36.	Isten bírálata	Kassák Lajos	"	1.
37.	A drágaság	Varga Jenő	"	1.
38.	Aus den sibirischen Bleibergwerken	Vaszilij Vakszjakov	"	1
39.	Szocializmus védővám?	Szabados Sándor	"	1
40.	Marx-studien	Dr. Max Adler	"	1
41.	Kisdiplomák szerkesztése	Jess László	"	1
42.	Social Politischer Briefwechsel	Nicholas Dragomanov	"	1
43.	Marx Gazdasági tanai	Kautsky Károly	"	1.
44.	Die Lage der Arbeitenden Klasse in England	Friedrich Engels	"	1.
45.	Josef Ditzgens Philosophische Lehren von Adolf Hepner	Adolf Hepner	"	1.
46.	Neutrale und sozialistische Gewerkschaftsbewegung	Ed. Hamerveld	"	1.
47.	Geschichte der Gewerkschaftsbewegung in Frankreich	Paul Louis	"	1.
48.	Marxismus Kitz und Internationale	Ralf Herten	"	1.
49.	Nemzeti allian, Imperialista allian és allianszöveteg	Kautsky Károly	"	1.
50.	Tudomány és művészet	Polakof Leo	"	1.
51.	Vallás és szocializmus	"	"	1.
52.	A né és a szocializmus	Bebel August	"	1.
53.	Allian és forradalom	N. Lenin	"	1.
54.	A történelmi materializmus	Bortol Hermann	"	1.

Sor- szám	A sajtótermék címe	Szerző	Alakja	Kötet száma
55.	Soldatengeschichten aus den Kau- kásus	Leo Tolstoj	Kötött	1.
56.	XIII. Pártgyűlési jegyzőkönyv	"	"	1.
57.	A magyar szakszervezetek és munkásképzőegyle- tek második kongresszusának jegy- zőkönyve	"	"	1.
58.	Uj erkölcsstan	Lengyel Antal	"	1.
59.	Der Kapitalismus im Altertum	Josef Laviola	"	1.
60.	Teorien über den Mehrwert	Karl Marx	"	3.
61.	Vorläufer des neueren Sozializ- mus	Karl Kautsky	"	1.
62.	A Szociális kérdés	Oppenheimer S.	"	1.
63.	A kommunista programja	Bucharin Nikolaj	"	1.
64.	Aus meines Leben	August Bebel	"	3.
65.	Eisenhüttenwesens	"	"	1.
66.	Die Lage der arbeitenden Klasse in Russland	K.A. Pasztyenov	"	1.
67.	Geschichte des Sozialismus in den vereinigten Staaten	Morris Hulquit	"	1.
68.	Der politische Streik	H. Laufferberg	"	1.
69.	Alkoholmérgezés és elfajulás	Dr. Bunge G.	"	1.
70.	Az ipartörvény	Dr. Markus R.	"	1.
71.	Ein Abenteuer	Maxim Gorkij	"	1.
72.	Az általános választójog	Kunfi Zeig. fűzött	"	1.
73.	A vallás keletkezése	Rubin László	"	1.
74.	Hajnalban	Csizmadia Sándor	"	1.
75.	Marx gazdasági tanai	Kautsky Károly	"	3.
76.	A történelmi fejlődés rövid váz- lata	Dr. Wolfner Pál	"	1.
77.	Obztályharc és forradalom Orosz- országban	Bucharin Niko- laj	"	1.
78.	A föld énekei	Petridi Amór	"	1.
79.	Tömegsztrájk	Rosa Luxemburg	"	1.
80.	A kommunizmus alapjai	Bucharin N.	"	1.
81.	Az anarchia	Elisde Rechen	"	1.
82.	Tanácsköztársasági törvénytar	Fengrácz Jend	"	1.
83.	A gazdasági harc	Weltner János	"	1.
84.	Vér és Ves	Vandák János	"	1.
85.	Ide halgassatok	Wilhelm Riepe- kohl	"	1.
86.	Művelődéstörténet és természet- tudomány	Du Boys Reimond Emil	"	1.

6. AZ ELCSATOLT ORSZÁGRÉSZEK

A könyvtár megszokott gyarapítási rutinját a könnyen szem elől téveszthető emigrációs és forradalmi nyomtatványokon kívül a dokumentumoknak még egy másik újfajta származási kategóriája tette addig ismeretlen próbára: a rossz kimenetelű világháború miatt külföldre váló régi magyar országrészek könyvei, periodikái. S ez még súlyosabb próbát jelentett, a felkészületlenség itt még nagyobb volt, mint a tiltott és büntetőjogilag üldözött irodalom esetében. Hiszen eddig a kötelezpéldány-szolgáltatás nem kifogástalan, de mégis kitaposott útja-módja utánjárás nélkül nyújtotta azt, ami ezeken a vidékeken megjelent — most új igényként jelentkezett a felderítés feladata együtt a megszerzés közlekedési, politikai, anyagi okokból majdnem leküzdhetetlen, akadályaival.

Azokat az országrészeket, amelyeket a háború után más országok kebeleztek be, „megszállott területeknek” nevezték, eleinte ez a kifejezés elég közelről fedte is a tényeket. A Nemzeti Könyvtár kötelezpéldány-kapcsolata az egykori magyar Felvidékkel és Erdéllyel nem egyszerre, hanem folyamatosan szűnt meg, a határok fokozatosan zsugorodtak, államhatár és ún. demarkációs vonal pontos megkülönböztetését a fegyverszüneti szerződések kikötései sem tudták biztosítani.¹⁰⁵

Amellett a Tanácsköztársaság védelmi harcának összeomlása után az országnak nagy területén valóban megszálló hadseregek segítettek visszaállítani a régi rendszert, Franciaország és a Román Királyság győztes seregei. Végül megállapított tény, hogy az 1920-ban megkötött békeszerződés összefüggő magyar lakosságú vidékeket is belesodort a közhatalom új alakulásába.¹⁰⁶

Mindebből a nemzeti könyvtár akkori sáfárjai számára tényként adódik, hogy a helyzet legpontosabb azonnali felmérése vagy a politikai körülmények alakulásának legpontosabb előrelátása mellett sem lettek volna képesek a végleg vagy különösen az átmenetileg — esetleg többször is — változó kötelezpéldány-jogot érvényesíteni vagy azonnal más beszerzési módszerekkel helyettesíteni.

1925-ben, mikor a könyvtár belső nagy átalakításának tervei születőben voltak, ezt olvassuk a tervekkel kapcsolatban: „Az egyik teremben talán sikerül kiállítani az elszakított területek nyomdatermékeit ... Nagy mértékben gyarapodott nyomtatványokban az elszakított részek gyűjteménye, különösen Felvidékről és Erdélyből. Ha az egész anyag ki lesz állítva, az irodalomtörténetíró, kultúrhistorikus, politikus egyaránt meglepetve fogja látni: a magárahagyatottság és a küzdelem hogyan sorvasztja el lassan az irodalmat, szellemi életet, látni fogják, mint hatnak mindamellett irodalmunk kiválóságai a nem magyar nyelvű nemzetiségekre is, s hogy akiknek érdekükben áll, azok mily céltudatosan dolgoznak ellenünk a tankönyvekben, már az elemi iskolásokban s az újságokban. Ez a gyűjtemény a könyvtárnak kétségtelenül egyik legérdekesebb új anyaga s mindegyre több figyelmet érdemel.”¹⁰⁷

A kor frazeológiájának megfelelő hang az intézkedő rétegek megnyerését szolgálja, amelyektől a Könyvtár segítséget vár. S hogy ezt a segítséget nehéz megkapni, azt maga a cikk szerzője, Sikabonyi Antal tudja¹⁰⁸ leginkább személyes tapasztalásból, az a Sikabonyi, aki közel tíz évig volt a Könyvtárban az „elszakított területek” gondviselője.

Könyvtári elődeink gyűjtési politikáját, az új helyzettel járó rendkívüli

feladatok felismerését és az azokhoz való lehető gyors alkalmazkodás készségét mutatja, hogy a Könyvtár irattárának tanúsága szerint az igazgatóság már 1919. szeptember 12-én megbizta Sikabonyit, hogy „a Komáromban megjelenő és megjelenendő sajtótermékek (lapok, könyvek füzetek s mindenféle aprónyomatványok) összegyűjtéséről gondoskodni szíveskedjék. Az összegyűjtött anyag árát az intézet annak szállítása után köszönettel azonnal ki fogja egyenlíteni.”¹⁰⁹

Hogy Sikabonyi ekkor rögtön és személyesen elutazott-e Komáromba, az nem világlik ki az iratokból. De tény, hogy 1919. november 24-től 1920. február 24-ig valóban Komáromban élő szüleinél tölti rendkívüli szabadságát — és ezt a szabadságot, valószínűleg azért, mert Melich a minisztériumhoz intézett felterjesztésében nemcsak hivatali érdekre, hanem szociális okokra is hivatkozik, nehezen, csak ismételt iratváltás után engedélyezik¹¹⁰ — és erről a szabadságról máris tekintélyes eredménnyel tér vissza: 153 könyvet, 3679 hírlapszámot, 549 plakátot, 110 aprónyomatványt, továbbá propagandakártyákat (?), katonai iratokat és rölapokat hoz magával. A gyűjtés legkülönbébb módjait használja fel, messze Komáromon túlról is szerez be Csehszlovákiában megjelent magyar és más anyagot. Összesen 1100 cseh koronát ad ki, az anyag nagy része azonban ajándékból származik, főleg nyomdákban és szerkesztőségektől kap személyes összeköttetések igénybevételével ingyen példányokat; a komáromi újságokra 1919. december 1-től kezdődően a saját (illetve szülei?) számlájára előfizet (*Hírek, Komáromi Lapok, Komáromi Újság, Vagyunk, Őrálló*). A további szállítást is megszervezi az akkor még sem végleges határnak, sem demarkációs vonalnak nem számító válaszfalon át.

Az eredmény most már magától értetődővé tette, hogy Sikabonyit 1920 júliusában és augusztusában újabb szlovákiai gyűjtőútra küldték, s azután ezek az utak többé-kevésbé rendszeressé váltak.¹¹¹

Közben a Könyvtár megkísérelte hatósági segítség igénybevételét is a gyűjtés rendszerezésére, de úgy látszik kevés sikerrel. 1920 szeptemberében megállapodás létesült Asztalos Béla komáromi¹¹² alispánnal, amelyet inkább annak jellemzéséül érdemes idézni, mennyire tisztázatlan volt a gyűjtés határa. A könyvtár előtt még a régi teljes gyűjtőkör lebegett, amikor meghatározta, mire terjedjen ki a figyelme, nem valami sovíniszta vagy irredenta indokolású maximalizmus — de tény, hogy a célkitűzések túlmentek a lehetőségeken.

Eszerint 1919. január 1-ig visszamenőleg (!) gyűjtendőek volnának: „1. A cseh-tót közt. területén megjelent magyar nyelvű nyomtatványok (hírlapok, nyomatosok, térképek, tankönyvek és egyéb nevezetesebb könyvek); 2. Mindennemű tót nyelvű nyomtatvány, amely a köztársaság területén jelenik meg; 3. mindennemű — e területen megjelenő — német nyelvű kiadvány (a szorosan vett Csehország nem jön számításba, csak a Slovensko; 4. Cseh nyelvű politikai röpiratok, cseh-tót egységet tárgyaló és az ún. Slovensko állapotával foglalkozó könyvek, és a Slovensko-ról készült tankönyvek.” Nem gyűjtendőek viszont: „az ún. Ruska Krajna nyomtatványai és az Osztrák Közt. területén megjelenő és a Slovensko-ban terjesztett magyar és más nyelvű nyomtatvány, mert ezek gyűjtését a könyvtár más úton kívánja megoldani.”

A gyűjtést a komáromi Nyilvános Könyvtárban és ennek neve alatt kéri végezni; egyelőre itt is tárolnák az összegyűjt anyagot.

A felhívás alapján dr. Alapy Gyula vármegyei főlevéltáros megkezdte a gyűjtést a megszállott területen, és előzetes költségvetést nyújtott be a könyvtárhoz a várható anyagi megterhelésről.¹¹³ A könyvtár a még teljesebb szerzeménye-

zés érdekében felkérte a felvidéki csendőrpáncsnokságot, hogyha bármi, a megszállott területeken készült nyomtatványt koboznának el hivatalos működésük során, azt küldjék a Múzeum Könyvtárának.¹¹⁴

Sikabonyi egy későbbi bizalmas jelentésében megállapítja, hogy ez a hivatalos-hatósági út nem vált be:

„Azonban sajnálattal és szomorúsággal tapasztaltam ezúttal is, hogy a remélt sikert semmiképpen sem eredményezték azok a tárgyalásaink és törekvéseink, amelyek arra irányultak, hogy a Felvidék összes nyomtatványait a nyomdáktól Komáromon keresztül megszerezzük. A jószándék talán még megvolna, kevésbé azonban a megfelelő szakértelem s az időnek és a fáradságnak nemsajnálása.

Az idő azonban múlik, s minden elmulasztott nap könyvtárunkra pótolhatatlan veszteséget jelent. Látva Méltóságodnak és a Főigazgató Úr Óméltóságának lelkeségét és küzdelmét Könyvtárunk érdekében, méltóztassék megengedni, ha a következő elhatározásra jutottam. Bejárom a Felvidék valamennyi nagyobb városát, teljesen a magamköltéséért, s mindenütt személyesen szervezem meg a gyűjtést, illetve nyomban magammal hozom az összes nyomtatványokat.”¹¹⁵

Tehát továbbra is a személyes — és persze bizalmas és baráti szálakra támaszkodó — eljárástól lehet csak sikert várni. Ezen az úton járva Sikabonyi most már messze Komáromon túl is keres kapcsolatokat. Segítséget kap az Ellenzéki Magyar Pártok vezetőitől is a magyar nyelvű nyomtatványok érdekében. És különösen nyomdáktól és kiadóktól. Pozsonyban egészen 1918 októberéig visszamenően beszerzi a magyar lapokat és mellettük néhány németet is — a szlovák és cseh nyelvű felvidéki nyomtatványok teljes gyűjtéséről eddigre a Könyvtár nyilván már lemondott. Ajándékba kapja a *Híradót*, a *Népakaratot* és a *Deutsche Zeitungot*, évfolyamonként 600 cseh koronáért a *Magyar Újságot* és a *Pressburger Zeitungot*. Az Angermayer nyomda — a *Pressburger Zeitung* kiadója — könyveit 25% engedménnyel adja. Összesen 50 000 periodikaszámot, 1500 könyvet és kisnyomtatványt szerzett csak Pozsonyban és csak 1924-ben.¹¹⁶

Lehetetlen ma már címek szerint ellenőrizni, mit hozott haza szlovákiai útjairól Sikabonyi. És nem adnának adekvát tájékoztatást elszámolásai és nyugtái sem, tekintettel a beszerzési módok sokféleségére és a valuta romlására.¹¹⁷

Sikabonyi 1926. július 1-i jelentése azt állítja, hogy a felvidék nyomtatványait mintegy 70%-ig sikerült megszerezni. De itt hangoztatja először, hogy sokkal rosszabb a helyzet a többi elcsatolt ország részénél.¹¹⁸

„Cél: Egybegyűjteni az elszakított részek nyomtatványait. Hogy ez a cél Könyvtárunk legelső feladatai közé tartozik: ahhoz nem fér kétség.

Mi történt eddig a cél érdekében?

A Felvidék nyomtatványai 70%-ig megvannak. Még pedig megvannak az elkobzott lapszámok, plakátok és könyvek is. Erdély nyomtatványai mintegy 10%-ig vannak meg. Vagy még ebben az arányban sem, mert az erdélyi nyomtatványok közül sem a hírlapok, sem a folyóiratok, sem az aprónyomtatványok, sem a nem magyar nyelvű könyvek nincsenek meg. Közel nyolc éve, hogy e feladat teljesítése Könyvtárunkra hárult. Az eredmény? Oly kevés, hogy a jövő jogosan szemrehányással, sőt kötelességmulasztás vádjával illethet bennünket. Jogos szemrehányással, mert az elmulasztott gyűjtések később mind nehezebben, vagy egyáltalán nem pótolhatók. S a vádak annál inkább fennállhatnak, mivel az elszakított részek nyomtatványainak egybegyűjtését nemcsak könyvtári, hanem legalább oly mértékben nemzeti feladatok is követelik. Történelmünk utolsó nyolc évét ez anyag ismerete nélkül megírni nem lehet. S hány kisebb, de nem kevésbé fontos (statistikai stb.) nézőpontok fűződnek az elszakított részek nyomtatványainak egybegyűjtéséhez.”

1928-ban Sikabonyi munkájának kiterjesztése érdekében az igazgatóság évi 1000 pengő külön hitelt és egy új munkaeót kér:

„könyvtárunknak egyik halaszthatatlanul legfontosabb hivatása az elszakított területek mindennemű nyomtatványainak, sőt írott dokumentumainak is az összegyűjtése. Erre nem csak könyvtári, hanem jelentős nemzeti érdekek is köteleznek bennünket. E munka 1919 óta folyik is, azonban csupán egy tisztviselő munkájával és alig számba vehető anyagi segítséggel, holott az elszakított területek nyomtatványai mennyiség tekintetében megközelítik Csonkamagyarország nyomtatványait, s Csonkamagyarországnak, csupán a nyomda termékeinek feldolgozására öt tisztviselő áll rendelkezésemre és ez is kevés. S míg Csonkamagyarország nyomdatermékeit kötelezpéldányként kapjuk, itt a beszerzések módjának súlyos gondjai, adminisztrációs teendők is ránk hárulnak. Az anyagi része e gyűjtő és könyvtár munkának nem kevésbé vigasztalan. Dotációnk kevesebb mint a háború előtt volt, holott akkor a mai elszakított területek nyomtatványait kötelezpéldányként kaptuk, vagyis Nagymagyarország nyomdatermelésének azt a körülbelül felét, amelyet ma megszerezniünk egyik legelső feladatunk, aminek a megszerzésére azonban nem áll anyagi eszköz rendelkezésemre.

Kérem tehát méltóságodat, méltóztassék kieszaközölni a Kultuszminiszter úr öccellen-tiájánál, hogy:

1. Egy új munkaeót nyerhessek a fentebb vállalt munka elvégzéséhez, akár fiatal kezdőt, aki beledolgozhatja magát az igen sok körütekintést igénylő munkakörbe, akár képzett könyvtárost.

2. Hogy évi, legalább tízezer pengő álljon rendelkezésemre kizárólag e munkakör cél-jaira.”¹¹⁹

A munkaeót illetően a Könyvtár személyi előterjesztést is tesz: a szlovákul tudó és a szlovák ügyeket jól ismerő Podhradszky Györgyöt szeretné erre a hiva-talra megnyerni. De a kívánság nem teljesül.

Személyzet- és pénzhány, meg politikai okok miatt nem csak a „megszál-lott területek” maximalista igényű teljes gyűjtését célzó terv vált lehetetlenné, de a rendszeres, megrendelés útján történő kísérlet is, mégpedig már a maxima-lista elgondolás részbeni feladásával. 1923. március 5-én az Eggenberger-féle könyvkereskedés kap általános megbízást a könyvkereskedői forgalomban kap-ható nyomtatványok beszerzésére:¹²⁰

„A megszállt területek nyomdatermékeinek gyűjtésére nézve a következő irányelvek veendőik figyelembe:

1. A gyűjtés a megszállt hatalmak és az elszakított területek mai közjogi szervezete szerint külön-külön intézendő. Mivel azonban az ú.n. Burgenlandról már másként gondos-kodtunk és az ú.n. Szlovenszko ügye függőben áll, egyelőre csak az ú.n. Ruszka Krajna, Erdély és a román megszállás alatt álló szorosan vett magyar részek, az ú.n. Vojvodina, Horvát-Szlovén-országok mai területére korlátozandó a gyűjtés oly módon, hogy ez országrészek mai területén külön-külön könyvkereskedők bízándók meg a gyűjtéssel szorosan a saját terü-letükre korlátozva működésüket. Hogy kik legyenek ezek a könyvkereskedők, hogyan tör-ténjék a gyűjtött anyag elszállítása és hogy a fenn nevezett területek esetleg ne apróztas-sanak-e fel kisebb egységekre, arra nézve a t. cég saját hatáskörében és belátása szerint intézkedjék.

2. Az anyagi eszközök korlátoztsága miatt nem gyűjtendő minden nyomtatvány. A könyvek közül gyűjtendő:

a) Minden e területeken megjelenő tudományos könyv, amennyiben a területekre, vagy részterületekre is vonatkozik, tekintet nélkül nyelvére.

b) Az iskolakönyvek közül gyűjtendő az olvasó-könyvek, irodalmi, történeti és föld-rajzi tankönyvek tekintet nélkül nyelvükre, amennyiben e területeken jelennek meg; az e területeken kívül, de a területek számára készült könyvek közül csak a magyarok, vagy a magyar nyelvet tanító idegenek vásárlandók.

c) A szépirodalmi könyvek közül minden magyar nyelvű megveendő. Gyűjtendő a tót, a hazai ruthén, a hazai román, a bunyevác, a hazai szerb, a horvát és a hazai német szépirodalom is, de csak nevezetesebb termékei.

d) Politikai röpiratok és hasonló termékek közül gyűjtendő nyelvre való tekintet nélkül minden olyan a megszálló hadsereg területén megjelenő nyomtatvány, mely a megszállott területekre, vagy legalább azokra is vonatkozik.

A hírlapok [áthúzza: és folyóiratok] közül egyelőre csak az alább felsoroltak gyűjtendőek. Ezek gyűjtése úgy szervezendő, hogy a megjelenési helyükön, vagy e helyhez legközelebb eső megbízott könyvkereskedő szerezzé be a lapok minden számát s nekünk aztán évenként vagy félévenként küldje el egy-egy csomagban. A gyűjtendő lapok országrészek és városok szerint:

a) Délsláv megszállás alatt álló területeken: Szabadka: Bács megyei Napló, Neven; Újvidék: Deutsches Volksblatt, Zastava;

b) Román megszállás alatt álló területeken: Kolozsvár: Ellenzék, Patria; Brassó: Brassói Lapok, Gazetta Transilvaniei; Nagyszeben: Siebenbürgisch — Deutsches Tagblatt."

Burgenland tekintetében nyilván Eckhart Ferencre számított a Könyvtár, míg Szlovákiát illetően a Sikabonyi-féle gyűjtőutakat úgy látszik Hóman már nem tartotta kielégítőnek, mert alig több, mint két hét múlva újabb utasítást küldött *Eggenberger*nek, amelyben kifejezetten kéri a gyűjtés kiterjesztését Csehszlovákiára is.¹²¹ Innen a következők hat újság előfizetését kéri, félévenkénti szállítással: *Prágai Magyar Hírlap, Híradó* (Pozsony), *Kassai Magyar Újság, Grenzboten* (Pozsony), *Slovak* (Pozsony), *Slovensky Dennik* (Pozsony). [Figyelemre méltó, hogy a kommunista *Kassai Munkás* (később *Munkás*) hiányzik a jegyzékből.]

A nyilvánvalóan akadozó és politikai okokból sem mindenre kiterjedő könyvkereskedelem munkájának kiegészítésére Hóman — aki ezen a területen is a nála megszokott erélyes szervezőképességgel próbál tartós rendszert kiépíteni — egy sor társadalmi egyesületet és szervezetet (köztük irredenta és fajvédő társaságokat is) felkér a gyűjtés támogatására¹²² 1923. április 25-én. Ha korszerűen frázisos formában is, de ez a levél rögzíti legpregnánsabban az új hungarica-területek gyűjtési nehézségeit: 1. az ország területének 2/3 része „elleneséges megszállás” alá került, s ezzel megszűnt a kötelespéldány-szolgáltatás; 2. pénzért megszerezni a megjelenteknek csak kis részét lehet; 3. a kötelespéldányok hiánya miatt a nyomtatványok jelentékeny részének a megjelenéséről sem értesülünk.

A köríratra adott válaszok, azaz a legtöbb válasz egyszerű elmaradása, nem sok jóval kecsgetetett. A Magyarok Világszövetsége ugyan bejelentette segítségi készségét, de — azzal a fenntartással, hogy az általa átengedett hírlapok egyes számait saját használatára kénytelen visszatartani. *Horváth Jenő*, a Külügyi Társaság elnöke negatív választ adott, s azt tanácsolta, hogy a Könyvtár forduljon a külügyminisztériumhoz, az pedig a külképviseleti hatóságok — követségek, konzulátusok — köteletségévé tegye, hogy a maguk területén gyűjtsék a magyar nyelvű és vonatkozású nyomtatványokat. A Védő Ligák Szövetsége pedig szemforgató-szemrehányó módon így válaszolt: „Sajnáljuk, hogy megkeresését előbb nem vettük, mert a kormány által román kívánságra történt feloszlásunkig csaknem állandóan a megszállott területek összes lapjait megkaptuk, de azok időközben elkallódtak.”¹²³

Sikabonyi gyűjtése viszont további sikereket hozott. Az ő felkérésére ingyen vagy kedvezményes áron jártak a következő lapok: *Grenzboten, Népakarat, Pressburger Zeitung, Magyar Újság, Híradó*. És ezenkívül egy sor felvidéki nyomda küldött ingyen vagy pénzért könyveket és kisnyomtatványokat is.¹²⁴

Az 1920-as években, tehát az új szervezési problémák jelentkezésének első periódusában úgy látszik, ugyancsak Sikabonyi egy erre irányuló gyűjtőútja során sikerült a volt Délvidéken, a jugoszláv fennhatóság alatt álló Vajdaságban is némi eredményt elérni. „Szigorúan bizalmas” beszámolójában ezeket írja:

„Szabadkáról és Nagybecskerekéről két nagy és két kisebb ládában összesen 3 mázsa és 45 klg. súlyú nyomdai terméket hoztam magammal. (Komáromból ugyancsak két csomagban fél mázsa nyomtatványt.)

Mindent ajándékképpen (egy helyen csekély átlagárban) szereztem meg. Pénzért — úgy amint eddigi utaimon — csupán könyvkereskedőknél vásároltam könyveket, tíz százalék engedménnyel. A szerzett anyagot 22 helyről hoztam össze, természetesen legalább még egyszer annyi helyen fordultam meg és tárgyaltam.

Mindenütt céljaim teljes megértésével, méltánylásával, támogatásával találkoztam. A Bács megyei Naplóban és a Torontálban felhívást tettünk közzé, hogy a lapok hiányzó évfolyamait, s azokat a lapokat, amelyeket már megszerezni semmiképp nem sikerült, az olvasók új évfolyamok fejében a „szerkesztőségi könyvtár” (a mi könyvtárunk) részére küldjék be. Tárgyaltam arról, hogy, úgy amint a Felvidéken, naplószerű feljegyzéseket kapjunk az 1918 óta történt eseményekről. Ez az ügy dr. Sántha Györgynek, a magyar pártok vezérének a kezében van. Megtudtam, hogy elszakított részekben élő régi jónevű magyar írók nagyon sok olyan, nem elszakított részekben (pl. Prágában) nyomtatott könyveket illusztráltak, amelyek tárgyuknál fogva bennünket nem érdekelnek: gondoskodtam, hogy ezeket a könyveket is megkapjuk.

Köszönőleveleket, a következőknek, mint akik becses nyomtatványokkal ajándékoztak meg bennünket, fogunk küldeni: Dr. Pleszkovics Lukács képviselőnek, Szabadka. Ugyancsak Szabadkán dr. Milkó Izidornak, Szűcs Lázár újságírónak, Szántó Róbert ág. hitv. lelkésznek, dr. Strelitzky Dénesnek, Havas Károly szerkesztőnek, dr. Fenyves Ferenc szerkesztőnek, dr. Székely Áron ügyvédnek, Csuka János újságírónak, Petár Pekics városi könyvtárosnak, Minerva nyomdának, Fischer és Krausz kny.-nak Szent Antal kny.-nak, ugyanott külön Balogh Klárának, A Munka szerkesztőségének, Nagybecskereken: dr. Mara Jenő szerkesztőnek, dr. Várady Imrének, a magyar pártok vezérének, Marton Andornak, a Hitelszövetkezet igazgatójának, Juhász Ferenc írónak, Asztalányi Dezsőnek, Tóth Ferencnek, Treisz Gézának, Borsodi Lajosnak, (Komáromban) Virradat könyv.-nak és Harmos Károly festőművésznek ...

Nem tagadom, igen nagy fáradtsággal, reggeltől késő estig, sőt éjjelekig tartó munkával járt ennek az anyagnak az összegyűjtése. Felkutattam mindent és elhoztam mindent, visszamenőleg 1918 októberétől (könyveket, plakátokat, újságokat, politikai leveleket és jegyzőkönyveket, röpcédulákat, sőt művészekről elszakított részekkel kapcsolatos műtárgyakat, a tervezett osztálynak díszítésére stb.), amit csak lehetett. A „Bács megyei Naplót” és a „Torontál”-t lakásomra fogom számonként kapni, mivelhogy Könyvtárunk címén a küldemények, amint hallom a feladótól s amint a meg nem érkezésből látom, a postán részben elkallódnak.

A vásárlások céljából magammal vitt összegekről az elszámolást külön mellékleten adom.”¹²⁵

Sikabonyi beszámolójából nemcsak az derül ki, milyen politikai akadályok állnak — az első világháborút követő viszonyok közt érthető módon — a gyűjtés útjában a környező államok akkori hatóságai részéről, hanem kiderül a magyar hatóságok egy részének teljes értetlensége is. „... csupán külügyminisztériumunk részéről tapasztaltam eddig igen jelentős erkölcsi támogatást. Másrésről semmit. Vámhatóságainknak, kevés kivétellel, lehetetlen, sőt rosszindulatú s csak a legnagyobb korlátoltsággal menthető eljárásai pedig előbb-utóbb egyenesen megfojgák akadályozni munkánk folytatását.” A vámvizsgálat erőszakosan, „barbár módon” megy végbe. Nyomtatványokat, plakátokat tépnek össze a magyar vámhivatalnokok.

De a támogatás hiánya, a közömbös vagy éppen ellenséges magatartás jele főképpen az a nemtörődomség, amellyel a felettes hatóság Sikabonyi szerint az egész munkát szemléli.

Ismételten kér a rendes dotáción felül évi 60–70 millió koronát erre a célra, továbbá „hogy az elszakított területeken, a kieszközölt külön dotáció keretében csekély honorárium mellett megbízottaink legyenek (tárgyaltam ez irányban is és a megoldást könnyű megtalálni), akiknek a segítségével lehetőség szerint teljes eredménnyel, rövidebb idő alatt és kevesebb fáradsággal végezhető el az összegyűjtés munkája.” Végül, hogy az elszakított részek nyomtatványai kivétel nélkül együtt maradjanak, *s külön osztály keretében állításának fel.* „Könyvtárunk kebelében egy külön osztály szükségességét eddigi előterjesztéseimben bővebben megindokoltam, most ez utam tapasztalata után, legyen szabad csupán egy, eddig is említett, azonban nem utolsó érvet ismételnem és hangsúlyoznom. A társadalom támogatását, és ebben a munkában különösen rá vagyunk utalva az elszakított részek társadalmának támogatására, csak úgy érhetjük el, ha munkánk eredményét együttesen — nem pedig ötféle szórva és szétszórva szinte láthatatlanul — fel tudjuk mutatni.”

A társadalmi, személyes és könyvkereskedelmi kapcsolatok hármas fonalán törekedett a könyvtár a romániai magyar vonatkozású anyag megszerzésére is. Itt 1923-ban élénkül csak meg a munka. Megkísérlik a magyar folyóiratok és könyvek kiadóit — itt a nem magyar anyag gyűjtése már fel sem merül — önkéntes példányszolgáltatásra felkérni. Közben kiderül, hogy György Lajos — az erdélyi és általában romániai magyar irodalom jeles ismerője és bibliográfusa — már 1920 óta gyűjti az ott megjelent magyar könyveket, s a vásárlásokat a budapesti Studium RT. segítségével intézi; már 800 darabra terjed a gyűjtemény, s ezt a Studium rendelkezésére el fogja küldeni. A Studium 1925-ben részletes kimutatást küld az Erdélyből eredő, s általa az OSZK-nak szállított nyomtatványokról.¹²⁶ A teljes gyűjtemény vételáraképpen a könyvtár több mint 20 millió koronát fizetett, tehát körülbelül ugyanannyit, mint a Bánóczi-gyűjteményért.

Az 1933-as év — amint az illegális és az emigrációs irodalom kezelésében — határkő a „megszállott területi” anyag kezelésében is. A belső vitára okot adó kérdésben, hogy az új hungarica-anyag mint önálló osztály kezeltesse vagy a törzsanyagba olvadjon-e be, Sikabonyi javaslatával szemben az időlegesen feldarabolt könyvtár újraegyesítése utáni első főigazgató az utóbbi mellett dönt: „Az ún. megszállott területi gyűjteményt, mely több mint egy évtized gyűjtésének eredménye, de a közönség számára hozzáférhetetlen, önállóan nem naplózott, katalógizálatlan volt, a közönség számára hozzáférhetővé kívántuk tenni s ezért azt felkatalógizáltatva a numerus currens rendszerű raktárba bedolgoztattam. Hogy a gyűjtemény külön jellegét megőrizhessük, minden műről egy második kisformátumú katalóguslapot is készíttettem s a jövőben is minden megszállott területről származó műről két ilyen cédulát fogunk írni. Ezek a másodpéldányú kiscédulák mindig külön katalógusban fognak a nagyközönség elé kerülni s ezzel a gyűjtemény egysége biztosítva van.”¹²⁷

7. A KÖTELESPÉLDÁNYÜGY

1919 augusztus – szeptemberi napjaitól, úgyszólván a Tanácsköztársaságot követő gondterhelt napok kezdetétől, figyelemmel kísérhettük, milyen új problémák álltak az Országos Széchényi Könyvtár előtt az anyaggyűjtés területén. Míg tallán a világháború főcátaga felé vezető egy-két évtizedben a Könyvtár inkább a tudományos munkában, máshol fel nem lelhető régiségeinek és ritkaságainak feltárásában, tanulmányozásában mélyedt el, s a gyarapítás gondját túlzott megnyugvással bízta az akkor még viszonylag újnak és megfelelőnek

látszó 1897-i kötelespéldány-törvényre — addig 1918 és 1920 között éppen ez a biztosnak látszó bázis rendült meg. Nagy városok, mint Szeged és Debrecen, a fővárostól való elvágottság után már nem tudták pótolni az elmaradt beszo­lgá­latást, a szolgáltatásból jószándékú tudós gyűjtők ajándéka lett; a kommunista nyomtatványok tömegét még Budapesten is elkobzott vagy felosztott állagok­ban kellett megkeresni, elégetés előtt rendőrségi pincékből kimenteni, az új rend­szer üldözöttjeinek külföldi írásait felkutatni — és ezek között az üldözöttek közt még több volt az író és újságíró, mint a megelőző utolsó nagy, a negyven­kilences emigráció idején;¹²⁸ a folyamatosan újra tért foglaló belföldi illegális iratok megőrzésére vigyázni — végül, és mennyire nem utolsó sorban! — az ország nagyobb részének külföldre vált területén felkutatni s behozni a hozzánk tartozó dokumentumokat — mind olyan feladat, amire régen gondolni sem kel­lett. Minden hasonló, ha volt, kötelespéldányügy volt, s elődeink jóhiszeműen hitték, hogy valahogyan majd előkerül minden magyar anyag.

De vajon a kötelespéldány-törvény teljesítette-e feladatát? Lehetett-e bízni abban, hogy legalább az ország megmaradt területén a nyomdák szívesen hajla­nak majd a kultúra szolgálatának hazafias igájába? Biztosította-e ez a nem egészen harminc éves törvény az eredeti szándéknak megfelelő ellátást a könyvtár számára, amelyet a költségvetési tárgyalásoknál, miniszteri számvevő­sé­gi iratokban mint dotációt tartottak nyilván? Amelynek alapján az OSZK beszerzési keretét alacsonyabban tartották más könyvtárakénál?¹²⁹

Már tudjuk, hogy nem. A külföldre szállított könyvek ellenőrzésénél — az OSZK világháború teremtette új hatáskörének gyakorlása közben — kitűnt a nyomdák egy részének hanyagsága, sőt tudatos, csak üzleti érdekre néző lelki­ismeretlensége.¹³⁰ Kiderült, hogy a törvény nem tölti be rendeltetését.

A kötelespéldány-területen kívül rekedt, de gyűjtőköréhez tartozó anyag beszerzéséhez vezető új utak kiépítésével párhuzamosan a könyvtár sürgette és előkészítette egy új kötelespéldány-rendszer kidolgozását is.

Ám mindenekelőtt és még az új rendszer első napjaiban gondoskodni kellett a folyamatosságról, legalább a régi jogszabály, az egyelőre alapvető 1897: XLI. tc. és az annak végrehajtási rendjét szabályozó rendeletek érvényét helyreállítani.

Melich János 1920. augusztus 10-én köriratot intézett az ország nyomdái­hoz.¹³¹

„Minthogy a proletárdiktatúra bukásával a kötelespéldányokról szóló törvény és ren­de­letek (v. ö. 1897: XLI. tc. 5720/1898. sz. vall. és közokt. és igazs. m. rend. 2511/1914. sz. M. E. rendelet) újból hatályba léptek s egyes nyomdák 1919. augusztus 1-je óta csak lanyhán küldik, némelyek pedig egyáltalában nem küldik meg a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárát megillető kötelespéldányokat, felszólítom a t. címet, hogy a fentidézett törvénynek és ren­de­leteknek annál is inkább eleget tegyen, mert az eleget nem tevő nyomdákkal szemben a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára jogának a törvényben és rendeletekben biztosított módon fogok érvényt szerezni.”

Nem a körirat a meglepő, hanem annak viszonylag késői kiadása, hiszen más területen azt látjuk, hogy a könyvtár vezetői meglehetősen gyorsan cseleked­tek, amikor az idő az új körülményekhez való alkalmazkodást írta elő számukra.

A kezdeti optimizmust az magyarázza meg, hogy az 1919-i és 1920-i köteles­példány-beszolgáltatás, legalábbis a számszerűségét tekintve, kedvezően látszott alakulni. *Gulyás* Pálnak egy 1924-ből származó összeállítása szerint az 1919-i

összes beszolgáltatott nyomtatványok száma 11 321 volt, s 1920-ban ez a szám 18 350-re emelkedett. Az egykorú kötelespéldány-naplók és évi jelentések tanúsága szerint 1920-ban a kötelespéldányképpen beérkezett könyvek száma 4818, a kisnyomtatványoké 8979. 1921-ben csak átmeneti csökkenés észlelhető: 3953 a könyvek száma — de 1922-re ez 5000 fölé szökik, 1923-ban 8494-re s 1926-ban 17 410-es csúcserőket ér el. „Az ország sértetlen területén működő nyomdákat a megelőző zavaros évek sűrű mulasztásai után sikerült törvényszabta kötelességük teljesítésére szorítanunk” — vallja az 1920. évről szóló jelentés.¹³² A Lukinich igazgatása alatt meghonosodott osztályvezetői értekezletek egyikén Gulyás Pál 1925. január 7-én szóbelileg jelenti, hogy az előző évi beszolgáltatásban már csak 2-3 jelentősebb nyomdánál van hiány.¹³³

És mégis, már a kezdet kezdetén szaporodnak a vészjelző adatok. 1921-ben beérkezett 3953 kötelespéldány, nem érkezett be 809, és „a beérkezettek jelentékeny része alapszabály, zárszámadás, a nemzetgyűlés nyomtatványai, árjegyzék, katalógus ...”¹³⁴

1921. január 28-án Fitos Vilmos, a kötelespéldány csoport vezetője már hosszú előterjesztést tesz az igazgatósághoz a kötelespéldány-szolgáltatás ellenőrzésének organikus hiányosságairól.¹³⁵ Eszerint az 1897: XLI. tc. végrehajtási utasítása (5720/1898 V.K.M.) az ellenőrzés eszközéül az OSZK-nál vezetett törzskönyvet jelöli meg.

De ez a törzskönyv csak azt mutatja, hogy *egyáltalán* küldtek-e be a nyomdák kötelespéldányokat. Sőt még ez is problematikus, mert a törvényhatóságok (megyék, városok stb.) nem jelentik be a nyomdáknál bekövetkezett változásokat, noha erre a törvény kötelezi őket. Kötelezettségükre évről évre kénytelen a könyvtár ezeket a szerveket figyelmeztetni.

De a törzskönyvbe bevezetett nyomdák is, ha csak 1-2 kötelespéldányt küldenek be vagy ha csak nemleges jelentést is küldenek — az már nem derül ki, *mindent* beküldtek-e. A folytatólagosan megjelenő periodikákat még lehet ezzel a módszerrel ellenőrizni, de önálló, egyedi nyomtatványokat nem.

A könyvkereskedők kirakatainak szemmeltartása és az árjegyzékek átlapozása nem csupán esetleges módszer, de teljesen elégtelen azért is, mert nem minden nyomtatvány kerül könyvkereskedelmi forgalomba.

A törvény 11. §-a csak három évre visszamenőleg ad jogot a Könyvtárnak a reklamálásra, ha a mulasztás később derül ki, a nyomda büntetlen marad, és a beszolgáltatási kötelezettség alól felszabadul.

Kiderül az előterjesztésből, hogy az OSZK illetékes ügyintézői már a külföldi kötelespéldány-rendszereket is tanulmányozzák, így például Olaszországban, de azt tapasztalták, hogy ott is hasonló bajokkal küzdenek.

Nem használ semmit, ha egyes esetekben a könyvtár bírói útra tereli a nyomdák mulasztását, mert a bíróságok bizonyítottan veszik a beszolgáltatást, ha a nyomdatulajdonos postakönyvet mutat fel. Viszont a postakönyv csak a csomag elküldését bizonyítja, azt, hogy mi van benne, nem.

A hosszú beadvány végén hangzik el a javaslat: a törvényt módosítani kell. Mégpedig olyan irányban, hogy a Könyvtár nyerjen jogot a *nyomdakönyvek ellenőrzésére*. Ezt az ellenőrzést a sajtórendészeti példányokra vonatkozóan a rendelet előírja: ugyanezt a jogot kell megkapnia az OSzK-nak is.

Más érveléssel, de hasonlóképpen az 1897: XLI. tc. megreformálásának szükségéhez, egy új kötelespéldány-törvény előkészítéséhez jut el a könyvtárnak

a múzeum főigazgatójához (tehát Melich által Fejérpatakyhoz) intézett hosszú előterjesztése, amely a külföldi könyvkivitel ellenőrzésének tapasztalatait tárja fel érvként a reform sürgőssége mellett. Miután pedig éppen ebben az időben a kivitel könnyítését, az ellenőrzés enyhítését tervezte a minisztérium, döntés elé állítja az illetékeseket: vagy fenn kell tartani az OSZK teljes ellenőrzési jogát a külföldi könyvkivitel felett, vagy új törvényt hozni a belföldi nyomtatványok teljes begyűjtésének biztosítására.¹³⁶

„Méltóságod ismeri mindazokat a nagy előnyöket, amelyekhez a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára a könyvkivitellel kapcsolatban jutott. A kiviteli rendelet ugyanis olyan ellenőrző eszköznek bizonyult, amelynek birtokában Könyvtárunk minden magyar nyomtatvány összegyűjtésére irányuló célja megvalósítását illetőleg lényegesen kedvezőbb helyzetben van, mint előbb volt.

Amikor tehát ... fölmerült az a szándék, hogy bizonyos könnyítésekkel mozgítsuk elő a könyvkivitelt, nekünk fel kell használnunk az alkalmat, hogy a szerzett tanulságok alapján a kötelezpéldányról szóló 1897: XLI. t.c. kiegészítésül a Vallás- és Közoktatási Minisztertől bizonyos rendelkezéseket kérjünk.

Javaslatunk támogatására ím szolgáljon a következő példa, amely a legutóbbi esetek közül való:

A Budapesti Kultúra nyomda (Teréz krt. 5.) 1922 január havában általa 1920. és 1921. években nyomott s az itt mellékelt jegyzékben felsorolt könyveket akarta kivinni a megszállott területre. A jegyzékben vörössel aláhúzott [a jegyzék hiányzik] művekből a nyomda annak idején nem küldött kötelezpéldányt. Minthogy könyvtárunk könyvészeti (bibliográfiai) alosztályának általában tudomása van arról, hogy mi jelenik meg, e műveket megjelenésükkor megreklamálta, de eredménytelenül.

Az említett törvény alapján a reklamáció keltétől számított harminc nap leteltével jogunk van a nyomdát beperelni, a *perléseket azonban a háborús években különböző* [okokból] egyelőre fel kellett függesztenünk, s csak *most kezdjük meg újból*. A háborús évek előtti tapasztalatok azonban azt bizonyították, hogy per esetében a nyomdák szívesen megfizetik a kártérítést azzal a megokolással, hogy a nyomtatvány már elfogyott. Így azután Könyvtárunk a kapott pénzen nem szerezhette be azt.

A könyvkivitelnél már most a kivívónak azt mondjuk: minthogy a M.N.M. könyvtára szempontjából a be nem érkezett példányok múzeális érdeket [!] alkotnak, mi a kivitel nem engedjük meg, míg reklamációnkra a kötelezpéldányt nem kapjuk meg.

Vannak azonban más tanulságaink is. A könyvkivitel útján sok nyomtatvány amatőr kiadása jut tudomásunkra, amelyekből 25 pld.-on felül a kötelezpéldány megilleti ...”

A beadvány konklúzióját, azt, hogy a törvényt módosítani kell, nem az ügyészégi példányok feletti ellenőrzési jogra hivatkozva támasztja alá, hanem az 1897-ben a Statisztikai Hivatal számára kiadott XXV. törvénycikk 10. §-ában biztosított ellenőrzési joggal érvel:

„A Központi Statisztikai Hivatal az adatszolgáltatás megbízhatóságának és szabályszerűségének megvizsgálása és ellenőrzése céljából megtekintheti az adatszolgáltatásra kötelezett hatóságoknál, úgyszintén a hatósági felügyelet alatt álló intézeteknél, testületeknél, egyleteknél és társulatoknál vezetett nyilvántartásokat, feljegyzéseket és ügykezeltési iratokat és mindazon vállalatoknak azon üzleti könyveit, amelyeknek megvizsgálására valamely törvény a közigazgatási hatóságokat feljogosítja vagy kötelezi ...”

Függetlenül attól, hogy a törvény módosítását mindkét beadvány jogilag nézve téves úton keresi, mert sem az ügyészségek *politikai szempontú* ellenőrzési joga, de még kevésbé a Statisztikai Hivatalnak kizárólag *statisztikai célra* biztosított betekintési joga nem szolgálhat analógiául a kötelezpéldány-gyűjtő könyvtáraknak, amelyek *magát a nyomtatványt* akarják a maguk számára biztosítani

— az új kötelespéldány-törvény egyik legfőbb rendelkezése majd valóban az ellenőrzés hatékonnyá tételére irányul.

Hogy a pusztán üzleti érdekek szerint gondolkodó kiadók ellenőrzését csak a reklamáció, a személyes utánjárás és a könyvkiviteli jegyzékek ellenőrzése, mint együttes módszer tudja biztosítani, azt jellemzik a következő adatok.¹³⁷

1920-ban a könyvkivitel kapcsán behajtott kötelespéldányok száma nyomdák szerint a következő:

Kultúra	76
Rozsnyai	113
Az Est	45
Singer és Wolfner	3
Révai	1
Kaufmann	2
Világirodalom	12
Athenaeum	3
Légrády testv.	19
Rózsavölgyi	8
Nádor	69
Szent István	2
Hornyánszky	1
Móricz és Lengyel	2
Adler Sándor	2
Amicus	2
Kner	3
Genius	2
Thalia	1
Pápai	2
Hungária	10
Grill	1

Összesen: 379 darab.

1921-ben a kiviteli ellenőrzést enyhítették, ekkor a személyes utánjárás alapján hajtottak be összesen 175 tételt a következő elosztásban:

Garai	2
Élet	2
Bíró Miklós	11
May Henrik	1
Genius	1
Korvin testv.	30
Weisz L. és F.	15
Jókai és Löbl	11
Fővárosi	15
Rózsavölgyi	51
Heller K. és Tsa.	21
Hornyánszky	2
Kultúra	13

Grexa Gyula 1922-ben személyesen szállt ki a békési Kner és Tevan nyomdákhoz, hogy biztosítsa az általuk kiadott — ma XX. századi könyvművésztünk remekeinek számító — amatőr köteteket.

A nyomdák számító hanyagságát jellemzi, hogy az általuk beküldött negyedévi kimutatások értéktelenek, „mert a nyomdák szokva lévén ahhoz, hogy csak elmaradt *negyedéveket* [t. i. a törvény a nyomtatványok negyedévenkénti beküldését kívánja] reklamálnak, mindig

beküldenek negyedévenként néhány egészen értéktelen apróságot. Így azután a negyedévi rubrika be van töltve s ebben mindenki megnyugszik. A drágább könyveket még a nagy nyomdák sem küldik be, amelyek egyébként szoktak kötelespéldány-csomagokat küldeni. Így a Pallas nyomda nem küldte be a szemelvényes Ady amatőrkiadást. Telefonon reklamáltak, mire azt felelték, hogy „De hisz az egy nagyon drága könyv”. Hosszas utánjárás után mégis megkaptuk. Egyáltalán nem küldenek be jobb és értékesebb könyveket az Élet ny., amely apróságokkal szokott kifizetni, ellenben a drágább műszaki könyvekből egy sem jön be, továbbá a Jókai és Löbl, Weiss L. és F. . . . Nem küld be semmi érdeemeset a Thalia ny. sem, amelynél az *Amicus* és *Kellner István* kiadásában megjelent amatőr könyvek készülnek.

Nagyon megnehezíti a reklamálást, hogy a könyvhirdetések, amelyek alapján a nyilván tartó bibliográfia készül, csak a kiadót jelzik és nem a nyomdát. Egy külön emberre volna szükség, aki csak a nyomdák megállapításával foglalkozik.

Egy más baj még, hogy a könyvet és a borítékot más-más nyomda nyomja. Ilyenkor legfeljebb a könyvet kapjuk meg, a borítékot soha. Pl. Singer és Wolfner kiadványai mindig boríték nélkül jönnek be. Ez a nehézség mindjárt megszűnnék, ha a kiadó küldené be a kötelespéldányt.”

A fenti — *Kádár* Jolán aláírásával készült — jelentés azon tanulsága, hogy a beszolgáltatásért a nyomdán kívül a kiadó is felelős legyen, bele is kerül majd az új törvénybe.

A kötelespéldány-szolgáltatás hírlaptári vonatkozásaival *Bajza* Józsefnek, az osztály akkori vezetőjének egy, a fentihez hasonlóan terjedelmes beadványa foglalkozott.¹³⁸ Bajza főleg abban lát nagy nehézséget, hogy — noha a törvény a hírlap- és folyóiratszámok negyedévenkénti együttes beszolgáltatását rendeli el — a nyomdák egy része a periodikákat megjelenés után küldi, tehát a napilapok minden egyes számát külön-külön, ami elkallódásra vezet, sok emiatt a hiányzó egyes szám az összegyűlt évfolyamokból.¹³⁹ Hogy a begyűjtésben a nem kielégítően működő kötelespéldány-szolgáltatás mellett mennyire rá volt utalva a könyvtár a lapok híreinek figyelésére és a személyes értesülések felhasználására, arra sok példát idézhetnénk még. Álljon itt *Melich* János két levele. Az első *Reza* Dezső, akkori megyei főlevéltárnokhoz 1920-ból:

„Újsághíradásokból értesültünk, hogy kiadásodban Magyar Helikon címmel könyvsorozatot indult meg, melyből az első mű már meg is jelent.

Mínhogy tapasztalatunk szerint a nyomdászok az eféle amatőr kiadványokból kötelespéldányt a legritkább esetben küldenek, igen kérünk, kegyeskedjél Könyvtárunk címére a megjelent munkából példányt küldeni, a jövőre nézve pedig a megjelenendő további számok beszolgáltatását szíves figyelemmel kísérni . . .

Budapest, 1920. augusztus hó 7-én”¹⁴⁰

A második, még jellemzőbb irat címzettje *Dérczy* Ferenc szarvasi jegyző:

„Kedves Barátom!

A szarvasi főszolgabírói iroda bejárata fölött láttam kifüggesztve a következő tárgyú képes plakátot:

Három vassisakos idegen katona Magyarország földjének egy-egy darabját hóna alá csapva, elrabolja. A plakát felirata (amennyire emlékszem): „Nem akarok többé katonát látni”, rajzolója pedig: *Manno Miltiadesz*.

Mínhogy plakátgyűjteményünkben ez a lap hiányzik, arra kérek, szíveskedjél azt [betoldás: a falról] levétni és Szarvas városának ajándéka képen a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára számára elküldetni. Bpest, 1920. aug. 2.”

Az elmondottak példákkal igazolnak, és az ez idő szerint *egyedül* mindenre kiterjedő kötelespéldány-gyűjtést folytató nemzeti könyvtár gyarapítási politi-

kájára tett hatásában mutatnak be két tény, amelyet a magyar kötelespéldányok kiváló történeti és jogi szaktudósai is felismertek.¹⁴²

Az első, hogy az OSZK számára a Tanácsköztársaság sajtórendelete¹⁴³ a beszoigáltatás ellenőrzése szempontjából hathatósabb védelmet nyújtott volna, mint az 1919 augusztusában visszaállított régi sajtótörvény. A kötelespéldányok számát ez a rendelet négyre emelte, a nyomdák szigorú ellenőrzését az OSZK-ra és a Szellemi Termékek Országos Tanácsára bízta. „A rendelet egészséges szigort alkalmazott a szankeiók terén is: a beszoigáltatás elmulasztását bűncselekménynek minősítette.”¹⁴⁴ Ezt az előnyét a Tanácsköztársaság kötelespéldány jogszabályának Melich János is elismerte az 1919. augusztus 30-i igazgatósági ülés határozata értelmében a főigazgatóhoz a Tanácsköztársaság alatt történetekről tett jelentésében, és csak azt sajnálta, hogy „ez a rendelkezés is éppúgy, mint a Proletárdiktatúra több, a közérdeket szolgáló intézkedése, alig hajtattott végre”.¹⁴⁵

A másik tény, hogy a kötelespéldány-törvény gyengesége a nyomdászok és könyvkereskedők érdekképviselőének magánjogi megalapozású, művelődésellenes, üzleti érdeket szemmel tartó ellenállásából folyt. Burkoltan, de határozottan bírálja a magyar könyvkiadás és -kereskedelem merkantil szempontjait a *Magyar Bibliofil Szemle* 1925. évi 2. számának egyik cikke.¹⁴⁶

Az új kötelespéldány-törvényre tehát szükség volt, s annak lényege a beszoigáltatás jobb szabályozása és megfelelőbb szankeiókkal való biztosítása kellett hogy legyen.

Az OSZK-ban folyó tárgyalásokat egy különös törvényhozási közjáték lendítette a valóságos javaslatlétel útjára.

1922. február 4-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter (Vass József) kész törvényjavaslatot küldött le véleményezésre az 1897: XLI. tc. módosításáról — amely azonban nem az OSZK-ban felmerülő égető problémákra ad választ, hanem kiterjeszti az eddig három (OSzK, Akadémia, Statisztikai Hivatal) könyvtárnak megadott kötelespéldány-jogot egy negyedikre — az Országgyűlés Könyvtárára. Még feltűnőbb, hogy a miniszter a törvényjavaslatot azzal küldi meg, „hogy a kötelespéldányok beszoigáltatásáról szóló törvénycikk revíziója tárgyában a Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kir. Ügyészség részvételével a Magyar Nemzeti Múzeumban megbízásomból értekezletet összehívni s különös tekintettel azokra a kautélákra, melyek biztosítják a kötelespéldányok beszoigáltatását [aláhúzás ceruzával az irattárban meglevő másolaton], lehetővé teszik a beszoigáltatás ellenőrzését és büntetik az elkövetett mulasztásokat, hozzám az értekezlet eredményeképp részletesen kidolgozott törvényjavaslatot felterjeszteni szíveskedjék. Az értekezleten az előadói teendőkkel Melich János egyet. ny. r. tanárt az Országos Széchényi Könyvtár igazgatóját bízom meg.”¹⁴⁷

Az értekezlet eredményét az Országgyűlési Könyvtár kötelespéldány-jogát biztosító törvenymódosítás nem várta be, még az évben megjelent.¹⁴⁸ Nem igazán új törvény ez az 1922: XX. tc., hanem csak ún. „novella”. És nem a nemzet könyvtárának problémáját oldotta meg, csak a nemzetgyűlését.

A Vass József által kezdeményezett múzeumi értekezleten 1923. június 22-én már nem Melich János volt az előadó — távollétét külön levélben, sok sikert kívánva kimentí —, hanem Hóman Bálint, Melich utóda. Jelen voltak még: Magyary Zoltán a minisztérium, Hellebrant Árpád az Akadémia, Nagy Miklós

a képviselőházi könyvtár, Kovács Alajos és Edelényi Szabó Dénes a Központi Statisztikai Hivatal részéről, továbbá Gulyás Pál, Havrán Dániel, Fitos Vilmos Holub József, Rédey Tivadar, Tóth László.¹⁴⁹

Az értekezletnek — mint Hóman Bálint fogalmazta — két alapproblémát kellett megoldani: a beszolgáltatás szankcióját, valamint a kötelespéldányok számát. De a vita nagyobb része a kötelespéldányügy egységesítése, a különböző jogszabályok egy nevezőre való hozatala: így pl. annak kimondása, hogy a Statisztikai Hivatal kötelespéldányai is a tudományos célra beszolgáltatott példányokkal azonos elbírálás alá esnek (pl. a nyomdák ellenőrzése tekintetében), valamint az, hogy két könyvtár kapjon teljes, kettő (Akadémia és Országgyűlési Könyvtár) válogatott beszolgáltatást. Felvetődött, hogy az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ legyen az összes kötelespéldányok együttes gyűjtő és elosztó szerve, de ezt a javaslatot az értekezlet elvetette.¹⁵⁰

Maga a törvénytervezet azonban már az értekezlet előtt elkészült, valószínűleg a két miniszter és a két könyvtárigazgató közötti interregnum alatt, és feltehetőleg Rédey Tivadar fogalmazása,¹⁵¹ amelyet rajta kívül még Fitos Vilmos véleményezett. Augusztus 27-én, illetve szeptember 22-én megérkezett a KSH és az OGYK könyvtárának véleményezése is.¹⁵² Az előbbi jogi észrevételek mellett újra kéri, hogy a törvény a KSH példányait is egységesen tudományos célúaknak minősítse, s mellőzze az 1897-i statisztikai törvényre való utalást, az utóbbi azt hangoztatta, hogy a beszolgáltatásért egyetemlegesen legyen felelős nyomda és kiadó, s nem könyvtárak szerint más és más. (A javaslat az Akadémia és az OGYK ellátását a kiadókra bízta volna, a másik két könyvtárét a nyomdákra.)

1924. február 29-én Rédey Tivadar, mint igazgatóhelyettes, az új törvényjavaslat részletes indokolását is felterjeszti Hóman Bálint főigazgatóhoz. Az indokolás főpontjai:

a) már az eredeti, 1897. évi szabályozás sem volt egységes, s a zavart még teljesebbé tette az 1922: XX. tc.

b) szükség van, mint a gyakorlat megmutatta, szigorúbb ellenőrzésre és hatékonyabb szankciókra.

A részletes indokolás 1–15. §-ának rendjét majdnem pontosan követi az 1929: XI. tc. 32–34. §-a. A kötelespéldányokat illető jogszabály azonban nem lett önálló törvény, mint 1897-ben, hanem mint az „1929. évi XI. törvények a múzeum-, könyv- és levéltárügy némely kérdéseiről” c. törvény V. fejezete jelent meg.¹⁵³

Nehezen magyarázható, hogy az 1924-ben, de legkésőbb 1925-ben már készen álló és mindenki által fontosnak és sürgősnek ítélt törvényjavaslatból csak 1929-ben lett törvény. Szerepe lehetett ebben annak, hogy Klebelsberg miniszter, aki a gyűjteményügy minden kérdése iránt elevenen érdeklődött, tudatos politikai megfontolásból látta jobbnak, ha nem a nyomdák és kiadók ügyét külön, hanem több kérdést együtt, egy közös törvényszövegbe foglalva visz az országgyűlés elé. Az 1929: XI. tc. valóban fontos intézkedéseket tartalmaz még az ásatási és a kutatási jogról, a vidéki közgyűjtemények ügyeiről, a közgyűjteményi főhatóság funkcióiról stb.

De még különösebb, hogy az 1929-ben már kiadott törvény végrehajtási utasítása csak évekkel később, 1935-ben jelent meg, s így a törvény rendelkezései nem voltak keresztülvihetőek, ami éppen az OSZK szempontjából sok viasz jelenség további fennmaradását eredményezte.¹⁵⁴

Így például 1932-ben még az 1897: XLI. tc. 12. §-a alapján indít a Kir. Közalapítványi Ügyigazgatóság eljárást a szegedi Koroknay-nyomda ellen, mert *Juhász László Scriptores Latini* c. könyvét felszólításra sem küldte be.¹⁵⁵ És hosszú bírósági és közigazgatósági csatában maradt alul az OSZK az 1924-ben *Dick Manó* által kiadott *Magyar Zsidó Lexikon* ügyében, amelynek perrel megtámadott első kiadását a budapesti büntető törvényszék vizsgálóbírója lefoglalta s követelte az OSZK-nak beszolgáltatott kötelespéldány visszaadását, illetve kicserélését is.

Az ügyben az OSZK-t képviselő Közalapítványi Kir. Ügyigazgatóság 1930. március 18-án kelt átiratában ezt írja: „... itt az a speciális helyzet áll fenn, hogy egy már kihirdetett, de életbe még nem lépett törvény, t. i. az 1929: 11. t. c. a tek. Igazgatóság vezetése alatt álló könyvtár részére bizonyos kautélák megszabásával — még a hatóság által elkobzott nyomtatványokból is biztosít kötelespéldányt, — az ügyigazgatóság keb. kiküldött útján eljár a budapesti büntető törvényszék illetékes vizsgálóbírójánál avégből, hogy nem lehetne-e az 1929: 11. t. c. említett rendelkezését már a most szóban forgó ügyre alkalmazni.

A vizsgálóbíró az előadott szóbeli kérelem teljesítése előtt nem zárkózott el mereven, miért is az ügyigazgatóság a jelzett célból egyidejűleg írásbeli beadványt intézett a budapesti büntető törvényszékhez; kétségtelen azonban, hogy ez az intézkedés, csak akkor fogna sikerre vezetni, ha az Újvári Péter és társai ellen folyó büntető ügyben érdekelt sértettek (azok t. i. akik a lexikon tartalma miatt a bírósághoz fordultak) — a vizsgálóbírónak az ügyigazgatóság kérelmét teljesítő határozatába belenyugodnának (ami azonban nem valószínű) vagy pedig az 1929: 11. t. cikket időközben életbeléptetik.

Ha tehát a tekintetes Igazgatóság súlyt vet arra, hogy a „Magyar Zsidó Lexikon” szóban forgó példányának kicserélése mellőztessék, *Dick Manó* kérelmének teljesítése a fentebb ismertetett kockázattal megtagadható. — Megtagadás esetén szíveskedjék *Dick Manó* részére egy szabályszerű nyilatkozatot kiállítani, amelyben a tek. Igazgatóság kijelenti, hogy a kérelem teljesítését azért tagadja meg, mert az 1929: 11. t. c. 33. §-a a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára részére még a hatóság által elkobzott példányokból is biztosít köteles példányt, s amelyben a tek. Igazgatóság azt is kijelenti, hogy a most idézett törvényszakaszk rendelkezéseihez képest gondoskodni fog arról, hogy a „Magyar Zsidó Lexikon” szóban forgó példánya elkülönítetten és a közhasználattól elzárva őriztessék meg.”

Március 8-án azonban a vizsgálóbíró mindennek ellenére a kérdéses példány nyolc napon belüli beszolgáltatását rendeli el — csak azért, mert az OSZK jogait biztosító, *már meglevő törvény még nem lépett életbe.*¹⁵⁶

És az életbe nem lépett végrehajtási utasítás teljes szövege már 1929 decemberében rendelkezésre állt!¹⁵⁷ Hóman felszólítására Zsinka Ferenc, a négy részre osztott könyvtár könyvtári részének vezetője készítette, *Rédey* Tivadarral, a *Hírlaptár* igazgatójával egyetértésben.¹⁵⁸ A végrehajtási utasítás végleges, 1935-ös szövege — amelyet ugyancsak Hóman intenciói szerint *Schneller* Vilmos miniszteri előadó¹⁵⁹ öntött végleges formába *még 1929-ben* — hol rövidebb, hol hosszabb, mint az OSZK javasolta szöveg, precíz, alapos jogászai munka és egykorú könyvtári elődeink minden kívánságát magába foglalja. Külön paragrafusok intézkednek az államnyomda egyes nyomtatványairól, és főleg a hatóságok által elkobzott nyomtatványokról: az elkobzó hatóság — egyes kivételes esetek fenntartásával — ezeket nyolc napon belül köteles az OSZK, a KSH és az OGYK rendelkezésére bocsátani.

Azonban az 1929-i tervezet 8. §-a után még egy 9. § is következett, ezzel a címmel: „A kötelespéldányok beszolgáltatásának elmulasztása”. Ennek szövegét a Zsinka – Rédey – Gulyás együttes nem fogalmazta meg, a tervezeten ez áll: „ezt jogásznak kell megfogalmazni”.

Nos, a törvény megfelelő szakaszának (1929: XI. tc. 40. §) végrehajtási uta-

sítása az 1935-ös rendeletről *kimaradt*. A szankciók lazák maradtak: e téren az egyetlen igazi eredmény az az új szabályozás lett, amelynek értelmében az OSZK a nyomdadarányok megvizsgálására jogot nyert.¹⁶⁰ S ezért jogos a hazai kötelespéldány-szolgáltatás monográfiájának az a megállapítása, hogy ez az újabb törvény sem tudta teljesen felszámolni a beszolgáltatással kapcsolatos rendellenességeket.¹⁶¹

A beszolgáltatás ellenőrzésére szolgáló, és már 1929-ben megtervezett úrlapokat¹⁶² a könyvtár 1935-ben nyomatta ki s vette használatba.

Tanulmányunkban az első világháború utáni helyzet következtében előállott új és váratlan szerzeményezési problémákat vázoltuk, valamint az azok megoldására, illetve leküzdésére tett intézkedéseket, az elavult kötelespéldányrendszer új rendezését is beleértve. A gyarapítás teljes története azonban nem csak ebből áll a két világháború között. A tornyosuló nehézségekkel folytatott küzdelemmel párhuzamosan nagy társadalmi erők mozdulnak meg, amelyek a muzeális gyűjtemények sohasem látott, vagy legalábbis az alapító adománya óta elő nem fordult fellendülést hozták magukkal. Azonkívül megnöttek a bel- és külföldi cserelehetőségek; alapítványok és adományok, valamint a békeszerződés értelmében létrejött osztrák-magyar gyűjteményi kiegyezés az állomány bővítését új irányban tették lehetővé. A gyarapítási politikának ez a része a Könyvtár történetében még egy külön fejezetet igényel.

Jegyzetek

1. Fitz József: *A könyvtár gyűjtőköre*. = *Magy. Könyvszle.* 1937. 273–297. l.
2. Uo.
3. OSZK Irattár 54/1920. Az OSZK-irat fogalmazványát *Melich* majdnem teljesen sajátkezűleg átfogalmazta, a végleges szövegből a postaforgalom megszakadására való utalás hiányzik. *Móra* válasza kéziratos, de nem *Móra* kézírása, az aláírást kivéve. — A *Móra*-irodalom nem említi *Móra* — mint könyvtárigazgató — kapcsolatát az OSZK-val. Ezek a kapcsolatok hitünk szerint némileg kiegészítik, sőt új fénybe helyezik *Móra* életrajzát is, éppen az ellenforradalom utáni kritikus hónapokban. A *Móra*-irodalom legalaposabb új eredménye *Földes Anna: Móra Ferenc*. Bp., 1958. Ott és *Péter László: Móra Ferenc ismeretlen levelei*. Szeged, 1953. megtalálható a régebbi irodalom jegyzéke is. Egyetértünk *Péter László*-val, hogy *Móra* „levelei a leghívebb életrajzi dokumentumok” — nemcsak az író, de a könyvtáros-muzeológus életrajzának dokumentumai is. L. még *Bóday Pál: A könyvtáros Móra Ferenc*. Szeged, 1954. — *Móra* 1918–1919-i hírlapi cikkeit és eltávolítását a főszerkesztői állásból l. *József Farkas: Mindenki újakra készül*. IV. köt. kül. 316. és 996. l.
4. OSZK Irattár 132/1920. Az egész levél *Móra* kézírása.
5. Uo. *Melich* levele utal a *Szózat* c. budapesti napilap március 5-i számában megjelent cikkeire, amely — egy nappal az előtt, hogy *Melich* elküldte ajánlólevelét — három sorban közli, hogy *Móra* a főkaptány társaságában gyűjtőútra indul. (*A Nemzeti Hadsereg felszabadító útja a Tiszántúl*. = *Szózat*. 1920. márc. 5.) *Szalay József*, a kor közismert „literátus főkaptánya” (1870–1937), író, könyvgyűjtő. Megyei szolgálat után lett szegedi rendőrfőkaptány, az ellenforradalom idején *Móra* mellett *Juhász Gyula* segítő-társa is. *Móra Ferenc lelki arcképe* (Szeged, 1937.) c. kis könyvében, sok személyes emléke mellett nem szól az ellenforradalom utáni „társasutazásról”, amelyről egyébként az újabb *Móra*-irodalomban is csak *Péter László* tesz rövid, hallomásból merített említést. *Juhász Gyula a forradalomban* (Budapest, 1965) c. terjedelmes művében. (306. l.) U.ott, főleg 194–198. l. *Móra* barátainak és pártfogóinak szerepe az író védelmében a különböző igazoló bizottságok előtt.
6. Ua. irattári sz. a. A kéziratos levélen csak *Móra* aláírása autográf.
7. Uo. *Kálmány Lajost* 1919. december 7-én temették el Szegeden. Pap volt, de főleg folklór-kutató, nagy tömegű rendezetlen hagyatékát *Móra* Szalay József segítségével.

- csomagolta össze, három napi munkával fasciculusokba kötegelve a szétszórt iratokat. Valószínűleg *Sebestyén* Gyulának — aki eredetileg az OSZK kéziratárának vezetője, majd a Nemzeti Múzeum folklór-gyűjteményének rendezője — érdeméből került a gyűjtemény végleges helyére, a Néprajzi Múzeum Adattárába. A Kálmány-anyag körül tehát az OSZK-nak csak közvetítő szerepe volt, ha volt. A Kálmány-gyűjtemény legértékesebb részét kiadta *Ortutay* Gyula. A kétkötetes mű (*Kálmány Lajos Népköltési hagyatéka*) I. köt. 5–69. l.: Kálmány életrajza *Péter* László tollából (kül. 52–53. l.), 71–134. l.: *Dégh* Linda: *Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek*. (Kül. 71–81. l.: *A hagyatéka története*.)
8. OSZK Irattár 682/1924. (A géppel írt levélen csak az aláírás Móráé.) Az OKBK ekkor még az OSZK épületében és azzal szoros kapcsolatban működött.
 9. *Akantisz* Viktor: *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára*. Budapest, 1922.
 10. OSZK Irattár 26/1921.
 11. OSZK Irattár 484/1922. A jegyzék a Móra-féle levél 1. oldalának verzőjén kezdődik és a 2. oldal rectóján folytatódik. Az OSZK válaszát *Havrán* Dániel írta alá, aki akkor a nyomtatványi osztály vezetője volt (az igazgató ekkor már nem *Melich*, hanem *Hóman*). — Az irattár még egy *Havrán*–Móra levélváltást őriz 1927-ből: az OSZK szabadalmileírás duplumait ajánlotta fel a Somogyi Könyvtárnak, mire az utóbbi felküldte duplumjegyzékét, amely azonban hiányzik az irat mellől, s az ügy további folytatásának nincs nyoma. OSZK Irattár 83/1927. — Móra aláírásával még egy sor adminisztratív rutinkérdéssel foglalkozó levél található az Irattárban (695/1921, 716/1923 stb.); ezek egyrésze kiviteli engedélyekre vonatkozik, amelyeket Szegeden az OSZK a Somogyi Könyvtárral bonyolított le, más része a két könyvtár közti kölcsönzésekre. — Azt, hogy az OSZK nem kullgott az események és lehetőségek után, hanem kifejezetten kezdeményező szerepet játszott a „mentő”-akciókban, bizonyítja a következő levél, amely még a Mórával felvett kapcsolat előtt mutatja, hogy a román megszállás alatti anyag begyűjtését több módon is megkísérelték:
„Méltóságos dr. Pap Károly egyetemi nyilvános rendes tanár úrnak. Debrecen.
Kérem Méltóságodat, szíveskedjék a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára számlájára a „Melius” debreceni könyvkereskedő céget megbízni, hogy a Proletárdiktatúra ideje alatt megjelent összes *debreceni újságokat*, valamint Debrecenben ez idő alatt megjelent összes nyomtatványokat szerezze meg. Ügyszintén kérem a t. Céget megbízni, hogy a román megszállás ideje alatt megjelenő összes napi, valamint hetilapokra fizessen elő. E lapokra az előfizetést annak a hónapnak, illetőleg évnegyednek a végével kell megszüntetni, amely hónapban, illetőleg évnegyedben a román megszállás megszűnik.
Fogadja ... hálás köszönetét. Budapest, 1919. november hó 7-én. *Melich* János könyvtárigazgató.”
 12. *Magy. Könyvszle.* 1922. 183–186. l.
 13. *Pasteiner* Iván jelentése. = *Magy. Könyvszle.* 1923. 262. l.
 14. OSZK Irattár 486/1920, 568/1921, 356/1922.
 15. *Hercz* [írói nevén *Hernádi*] Györgyről 1. *Markovits* Györgyi: *Üldözött költészet = OSZK Évkönyv 1960.* 185–239. l. A *Malik*-kiadóról: *Der Malik-Verlag 1916–1937.* Berlin, 1966. Ísm. *Kollin* Ferenc. = *Magy. Könyvszle.* 1969. 3. sz. 315–316. l.
 16. OSZK Irattár 236, 352/1922. *Gragger* ugyanakkor ajánlást kér a berlini egyetem délszláv tanszékének betöltésére!
 17. Uo. 705/1921.
 18. Uo. 76/1923.
 19. *Magy. Könyvszle.* 1920–1921. 151. l.
 20. A cikk aláírása — sp. —: nyilvánvalóan *Gulyás* Pál a szerző.
 21. OSZK Irattár 482/1923, 793/1924.
 22. Uo. 546/1920, és 634/1920.
 23. *Ferenczyné Wendelin* Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár ún. világháborús és proletárdiktatúra-gyűjteménye.* = OSZK Évkönyv. 1967. 263–277. l. említi, hogy a háborús gyűjtemény megindításának legkezdetén már az anyag jelentős része több példányban érkezett: intézmények és hatóságok felkérésre beküldött háborús nyomtatványai mellett magánszemélyek adománya, meg a budapesti és vidéki tanulóifjúság szervezett gyűjtése is gyarapította az állagot. *Ferenczyné*nek a háborús gyűjteménnyel kapcsolatos adataira és megállapításaira — azokat immár ismertnek tételezván fel — a továbbiak-

- ban nem térünk vissza, csak az állományfejlesztési törekvések szempontjából vesszük számba az ott nem tárgyalt, vagy csak érintett tényeket.
24. Az irat és a mellékletét képező jegyzék 1919. aug. 23-áról van keltezve, mint ilyen a duplum-anyag külföldi értékesítésére vonatkozó legrégibb dokumentum. OSZK Irattár 204/1919.
 25. OSZK Irattár 475/1921.
 26. Az egész levelezés uo. 365/1922.
 27. Uo. 81/1922.
 28. Uo. 662/1923., 770/1923., 762/1924.
 29. V.ö. Dezsényi Béla: *Szervezet, személyzet és igazgatás az OSZK-ban a Horthy-korszak kezdetén.* = OSZK Évkönyv. 1967. 124–181. l.
 30. Így a legtöbb gondot okozó hitelező, a genfi Argus Suisse de la Presse még 1919-ben is szállított periodikákat, csak december 6-án szegszte le véglegesen Melich, hogy a továbbiakban egyetlen periodikára sem tart már igényt (OSZK Irattár 337/1919.). Csak a történeti teljesség kedvéért említjük meg, hogy nem csak a Fővárosi Könyvtár törekedett a világháború alatt is az ellenséges részekben megjelenő könyvek és periodikák megrendelésére (Remete László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Budapest, 1968. 171. l.), hanem az OSZK is. Utóbbi természetesen nem vagy nem elsősorban azért, hogy közönségét a pontos tények birtokába juttassa, hanem a gondjaira bízott magyar vonatkozások megőrzésének okából.
 31. Az ügyiratnak a MNM igazgatóságától az OSZK-hoz áttett másolatán szereplő „olvas-hatatlan aláírású” főkonzul minden bizonnyal az e tiszteben a magyar–svájci kapcsolatok terén több évtizedes termékeny szerepet vitt Kienast Ferenc. OSZK Irattár 306/1919.
 32. Uo. 99/1922. Azt, hogy az ún. proletárgyűjteményből is sok többes példányt tartálékolt a Könyvtár, említi Ferenczyné, i. h.
 33. OSZK Irattár 4/1922., 30/1922., 273/1922., 276/1923., 654/1923., 848/1923.
 34. Uo. 367/1921.
 35. Uo. 360/1921.
 36. Uo. 366/1922., 236/1924.
 37. Uo. 247/1924. Az adásvételi, ill. cserejegyzőkönyv teljes szövege a következő:

Jegyzőkönyv.

Felvétetett a m. k. hadtörténelmi levéltár főigazgatóságának 1923. évi 961/Lz. számú rendeletébe foglalt határozvány alapján: 1924. évi április hó 24-én a m. k. hadtörténelmi levéltár IV. csoportja (könyvtár) és a Magy. Nemz. Múzeum Széchenyi Országos könyvtára fölös anyaga kölcsönös kicserélése tárgyában.

1. A m. k. hadtörténelmi levéltár IV. csoportja átadja, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára pedig ezennel átveszi:

a) a m. k. hadtörténelmi levéltár IV. csoportja által eladott selejtes könyvtári anyaga után készpénzben befolyt 1 360 000 (azaz Egymillió-háromszázhatvanezer) koronát, —

b) a Magy. Nemz. Múzeum Széchenyi Orsz. Könyvtára által 40 000 Koronára becsült következő kézirati és könyvanyagot:

Erdélyi Országgy. jegyzők. 1834., Erdély. Orszg. irom. 1837., Erdélyi Országgy. jegyzőkönyv 1841/42. Erdély. Országgy. irom. 1841/43., Erdély. Országgy. beszédek tára 1837. I–II. Szerencs J.: Országgyűlési jegyzőkönyvek 1839. 1–2. füzet, Borsod Vármegyei jegyzőkönyvek (Kéziratok anyag) 1790, 1791. és 1792., Adójavaslat 1841/43. és Törvényjavaslat a szóbeli törvénykezésre 1841/43.

2. Az 1. pontba foglalt készpénzösszeg és könyvanyag, valamint a m. k. hadtörténelmi levéltár főigazgatósága által még készpénzben kifizetendő 600 000 (Hatszázezer) korona ellenében a Magy. Nemzeti Múzeum Széchenyi Orsz. Könyvtára átadja a tulajdonában levő és a világháborúban a semleges államok hírlapjaiban megjelent cikkek kivágatainak egész anyagát a m. k. hadtörténelmi levéltár főigazgatóságának, amely főigazgatóság a kérdéses 600 000 koronányi összeget az újságkivágatok átvétele után azonnal kifizeti.

3. Az újságkivágat anyag átvétele és a m. k. hadtörténelmi levéltárba való átszállításról a m. k. hadtörténelmi levéltár főigazgatósága gondoskodik. Budapest, 1924. évi április hó 28-án. Dr. Melich János mint a M. Nemz. Múzeum Széchenyi Könyvtára igazg. megbízottja. Láttam: Budapest, 1924. április 28. Dr. Hömann Bálint. A M. Nemzeti Múzeum főigazgatója. Pilch Jenő főtanácsnok, könyvtári igazg. mint a m. k. hadt. levéltár főigazg. megbízottja. Láttam: Budapest, 1924. máj. 1. olvashatatlan aláírás, a m. kir. hadtörténelmi levéltár igazgatója.

Az anyag átadása és átvétele ua. iratra vezetett jegyzet szerint 1924. május 9-én megtörtént.

38. Ferenczyné, i. h. kül. 270. l. állítja a két gyűjtemény összefüggését, az általa megvizsgált adatok alapján; azt is megtudjuk eikéből, hogy a Könyvtár vezetősége már

a Tanácsköztársaság alatt, pontosan 1919. július 11-én felvetette egy külön forradalmi gyűjtemény létesítését.

Hozzátehetjük, hogy a „háborús- és proletárananyag” kifejezés ilyen formában többször is előfordul a Könyvtár levelezéseiben; végül a Tanácsköztársaság nyomtatványaiából is több példányt gyűjtöttek a későbbi értékesíthetőség reményében. A Kisnyomtatványtár ma is együtt tartott tanácsköztársasági gyűjteménye 2854 darabból áll, ebből 679 a másodpéldány. Legtöbbet a grafikai plakátok között találunk belőlük. A grafikai plakátok teljes száma 371 darab, ebből 291 db a duplum. Tehát 80 elsőpéldánnyal 291 másodpéldány áll szemben. Nem ritka itt a 6–7 példány egy-egy plakátból, sőt *Lejane Alkohól és prostitúció az emberiség gyilkosai* c. plakátjából 17 példány van. Ezután a Budapesten nyomott szöveges plakátok következnek: 457 db-ból 181 a másodpéldány. A színlapok között 69 duplumot találunk, a műsorok között 54 db-ot. Az idegen nyelvű röplapok száma 385, ebből 40 a másodpéldány. A magyar nyelvű röplapok és a vidéki plakátok között a duplumok száma elenyésző: 13, illetve 16 db. Az idegen nyelvű plakátok másodpéldányainak száma 13 db. Mindebből látható — amit az előző fejezetben mondtak már úgyis tanúsítanak —, hogy a szerzeményezésnél itt is eleve tervbe volt véve a későbbi értékesítés.

39. Ferenczyné i. h. és Markovits Györgyi: *A nemzeti könyvtár remotái nyomán.* = OSZK Évkönyv. 1959. 260–278. l. erre vonatkozó adatszerű feljegyzés híján nem tudhatták, hogy a zöldessárga „Zárt anyag” felírástú cédulák, amelyeket a raktárban levő, de korlátozott használatú könyvekre ragasztottak, nem az ún. proletárananyag keletkezésének idején kerültek használatba, csak később, könyveknél valószínűleg csak az 1930-as években és különösen Fitz József főigazgatósága alatt, éppen azért, mert a liberális Fitz az anyag elkülönítését megszüntette és az amúgy sem túlságosan korlátozott használatot még szabadabbá tette. (1944-ben, az újabb és még nagyobb könyvpusztítás idején a „zárt anyag” ragaszték tette részben lehetővé, hogy az akkor kikényszerített „selejtezést” az OSZK elkerülte.) A remotaként kezelt hírlapok teljesen elkülönítve sohasem voltak — ez raktártechnikai szempontból sem volt lehetséges —, ezért a hírlap-remotákat csak a külön katalógus választotta el a törzsanyag katalógusától, a raktárban csak a ráragasztott figyelmeztető címke jelezte a használati korlátozást: ezért lehet, hogy ott a „zárt anyag” felíratú címke már előbb, Goriupp Alice emlékezése szerint legkésőbb 1927-ben használatba került.
40. Goriupp Alice közlése.
41. Így lesz ez a Bánóczy Dénes-féle gyűjteménnyel, majd Kun Béla könyvtárával is.
42. Ferenczyné, i. h. Az idézet: *Jájj el szabadság ... Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* II. köt. 250–302. l. Botka Tivadar cikke.
43. OSZK Irattár 324/1920., 107/1921.
44. Uo. 179/1921. Melich levelének kelte febr. 23., a válaszé márc. 8.
45. Ez tehát a *legelső* „proletár”-jellegű gyarapodása az OSZK-nak, és az egyetlen, amely megelőzte a Proletár-Múzeum beolvasztását. *Magyary* átirata a Szellemi Termékek Országos Tanácsa levélpapírján íródott, amelyen a fejléct áthúzták és föléje nyomtaták az új hivatal nevét. OSZK Irattár 191/1919.
46. Uo. 205/1919.
47. A Proletármúzeum történetét és az OSZK által való átvételét l. Ferenczyné, i. h. Szentmisklósi Sándor levelét, amelyre Ferenczyné röviden utal, kiadta Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában* 1918–1919. Budapest, 1969. 313–314. l.
48. Az eddig sehol sem említett személyes érintkezésvétel augusztus 21-én történt (OSZK Irattár 188/1919). A Gerelyes i. m. által közölt levél, amelyen nincs dátum — talán azért, mert személyesen adták át Melichnek, akivel Szentmisklósi és Váradi közvetlen kapcsolatban álltak —, tehát nem augusztus elején kelt, mint Gerelyes írja, hanem legkorábban augusztus 21-én. A levelet egyébként nem egyedül Szentmisklósi (Ferenczyné i. h.), hanem Váradi is aláírta.
49. Ferenczyné, i. h.
50. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár mai otthona a Baross utca és a Reviczky utca sarkán, a jelenlegi Szabó Ervin téren. A Wenckheim palotát a szervezkedő kereszténypárt vette igénybe, nyilván az sürgette a kiürítést.
51. OSZK Irattár 307/1919. Szentmisklósi havi tiszteletdíja 800 koronában nyert megállapítást.
52. Ferenczyné i. h. kül. 273. l. Eckhart Ferenc 1917-ben Szabó Ervinnel is kapcsolatban állt a Thallóczy-gyűjtemény átvételekor. Remete, i. m. 161. l.
53. OSZK Irattár 192/1919.
54. Markovits Györgyi: *Üldözött irodalom.* = OSZK Évkönyv 1961/62. 326–363. Frank László: *Az 1919-es magyar emigráció sajtója.* Bp., 1966. Magyar Újságírók Orsz. Szöv. soksz. jegyzet.

55. 1892–1956. 1919-ben lett az OSZK munkatársa. Tanár, a Felszabadulás után egy ideig dékán a budapesti egyetem bölcsészeti karán. OSZK Irattár 579/1920.
56. OSZK Irattár 223/1920., uo. Melich válasza.
57. Károlyi Árpád (1853–1936) történész, a bécsi udvari levéltár, majd uo. a magyar történeti intézet igazgatója.
58. 497/1922., uo. Melich válasza.
59. Az utalványozást l. OSZK Irattár 182/1922.
60. OSZK Irattár 485/1921., 64/1922., 505/1922.
61. Uo. 266/1923.
62. Uo. 260/1923.
63. Uo. 392/1924. — A legkritikusabb kezdő években, 1920-ban és 1921 első felében megszerzett nyomtatványoknak az Irattár (485/1921., 487/1921.) alapján összeállítható nyers jegyzéke (az eredeti felsorolást követve) a következő:

Kirschner Miklós: *Gabriella*. Wien, 1920. — Kassák Lajos: *Misilló királysága*. II. kiad. Wien, 1920. — Kolozsáry Balázs (Kun Béla): *Forradalomról forradalomra*. Wien, 1920. — Varga Eugen: *Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur*. Wien, 1920. — *Internationale I–II*. Wien, 1920. — Rudas László: *A szakadár okmányai*. Wien, 1920. — Szántó Béla: *A magyarországi proletáridtus osztályharc és diktatúrája*. Wien, 1920. — Zinovjev, K. Radek, Kun Béla: *Mit mond a III. Internationale a magyarországi proletárforradalomról*. Wien, 1920. — *Beiträge zu den Problemen der Zeit*. Heft 17. W. Neményi: 135 *Tage Bolschevisten Herrschaft*. Berlin, 1920. — Halmi József: *Fekete könyv Kecskemétről*. Wien, 1920. — Diószeghy Tibor: *Külön vélemény*. Wien, 1920. — Diószeghy Tibor: *A darutoll*. Wien, 1920. — Hajnal Jenő: *Hamburgerné*. Wien, 1920. — Gábor Andor: *Ezt ízenem*. Wien, 1920. — Gábor Andor: *Az én házam*. Wien, 1920. — Barta Lajos: *Múlt*. — Diószeghy: *Bök*. — Rácz Béla: *Vörösök és fehérek*. — Jászi Oszkár: *Magyar Kálvária*. — Perutz Leó: 9 és 9 között. — Jerome: *Három ember egy csónakban*. — Vértess: *Rajzok*. — Kommunista Kiáltvány. — A kommunista forradalom irányelvei. — Krudy: *Nagy kópé*. — Szép Ernő: *Az Isten és János*. — Fraknoi: *Királyválasztás*. — Magyar Naptár. — Rákos: *Revolút. Gerichtsbarkeit*. — Álom is... — Rudas: *A kommunista forradalom alapelvei*. — Pinkerton sorozat. — Szép Ernő: *A Világ*. — Hajmáskér. — Bíró: *A bazini zsidók*. — Kassák: *A máglyák énekelnek*. — Rácz L.: *Rutén dolgozók*. — *Ijjámunks I., III., IV.* — Kuszinen: *A finn forradalom*. — Luxemburg: *Tömegsztrájk*. — Marx: *Polgárháború*. — *Új Könyv I–IV.* — Davy: *Reichsarchiv des Burgenlandes*. — Böllöni: *Szenvedések könyve*. — Nagy Andor: *Fergeteg*. — Michaelis Balázs: *Túl a testen*. — Szép Ernő: *Magyar könyv*. — *Regényfüzet IV–V., VI., VII.* — *Ijjámunks Internationale I.* — Conan Doyle: *A Maharadsza kincse*. — *Hatvány: Gyulu grófné*. — Kabos: *Egy óra története* — Bunkó 2–8. — *Hatvány: Das vercuendete Land*. — *Erato*.

Periodikák: *Bécsi Magyar Újság* 1920. 28–227. 1921. 1–148. — *Ember* III. 2–46. sz. IV. 1–25. sz. *Vasárnap* I. 1–16. sz. — *Regénytár* 1920. 1. sz. — *Ma*. V. 1–7. sz. — *Szabadság*. I. 1., 2–7. 9. sz. — *Világosság* 1920. I. 1–17. sz. és 18–30. sz. 1921. 1–10. — *Új világ*. I. 1–4. sz. és 5–9. sz. — *Proletár*. I. 1–13. sz. és 14–27. 1921. 1–25. — *Regényfüzet* 3., 4. sz. — *Jövő*. 1921. 1–104. sz.

64. OSZK Irattár 805/1923. A gyűjtemény teljes horderejét a Horovitz leveléhez mellékelte, és a Bánóczy elrendezésének megfelelően tagolt jegyzék jellemzi leghűbben, ezért álljon itt teljes egészében: 1. Nem politikai művek. Tudósok munkái, esszék (pl. Szabó Ervin, Marx és Engels válogatott műveinek, lipcsei fotográfált második kiadása, Barna-könyvek, Európa-könyvtár, Szende, Pál, Hollós József, Lukács György, Péterfi Tibor tanulmányai, Hatvány könyvei stb. 2. Wedgewood jelentése (már ritkaság a nemzetközi munkaügyi hivatalnak genfi kiadása a magyar szakszervezeti mozgalomról; Den sorte bok om den hvide terror i Ungarn, Tarczali könyve, Martyrium stb. 3. A bécsi emigráció nem kommunista csoportjainak kiadványai.) Jobboldaliak Károlyi–Jászi-csoport, Világosság-csoport stb. 4. A bécsi kommunista emigráció magyar és német nyelvű irodalma. Ritkaságai: az emigráció kezdetén kiadott röpiratok, továbbá a pártválság röpiratai és brosurái. 5. Az oroszországi kommunista irodalom, mely 1919 augusztus után jelent meg (Moszkva, Petrográd, Jekaterinsburg, Novonikolajevszk). 6. A bécsi emigráció irodalma. 7. Erdélyi emigráció. 8. Csehszlovákiai emigráció. 9. A németországi magyar és német nyelvű kommunista és nem kommunista emigráns irodalom. 10. Olasz, spanyol- és franciaországi emigránsok (Wedgewood jelentése olasz nyelven, Károlyi Mihály és Hock János felhívása). 11. Amerikai emigránsok (pl. Böhm füzetének amerikai kiadása, Hock János, Új előre-ék). 12. Magyarországi füzetek, könyvek, lapmegnyilatkozások az emigrációról. 13. Emigráns művészek albumai, kiállításuk katalógusai, metszetei, eredeti rajzai, plakátok, képeslapok (pl. Bíró Mihály osztrák választási plakátjai, Horthy-ellenes képeslapok). 14. Röpcédulák, naptárak, prospektusok, meghívók, memorandumok. (Ritkaságai: az ún. földalatti irodalom, az 1920-as bojkott; tavalyi bécsi interparlamentáris konferencia röpiratai stb.) 15. Az emigráció napilapjai és mai időszakos lapjai. (Negyven-negyvenkét különböző lapról van szó, teljes gyűjtemény már ma is alig képezhető, hiszen e lapok nagyrésze megszűnt, legnagyobb ritkaságai a nyomtatások.) 16. A kiadóvállalatok: Bécsi Magyar Kiadó, Libelli Verlag, Pegazus

Ma, Bán Verlag, Hellas, Fischer, Arbeiter Buchhandlung (Wien), Új modern könyvtár, Európa, Írók könyvtára stb., stb. — Gohl Ödön 1859–1927 igazgató, az Éremtár vezetője.

65. OSZK Irattár ua. szám alatt.
66. Az osztrák korona árfolyama ekkor még alacsonyabb, mint a magyaré!
67. Uo. a fogalmazvány Tóth László kézírása.
68. Bánóczy Dénes született 1888. *Doromb J.: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története.* Budapest, 1936. 393. l. Uo. arckép. Bánóczy Józsefről l. *Múlt és Jelen.* 1926. 402. l. Pester Lloyd. 1931. Abendblatt 265. — V. ö. még Gulyás Pál: *Magyar írók élete. — Életrajzi lexikon.* Bp., 1968. I. köt. Katona Ferenc–Dénes Tibor: *A Thália története.* Budapest, 1954.
69. OSZK Irattár 805/1923.
70. Uo. pontosan dec. 27.
71. OSZK Irattár 350/1924.
72. OSZK Irattár 350/1924., 405/1924.
73. A vétel és a szállítás körülményes lebonyolítása mutatja, hogy az OSZK tulajdonképpen éppúgy csempészúton jutott az „áruhoz”, mint az egykorú illegális mozgalmak résztvevői (l. erről pl. Máté György: *Szikrából lobban a láng.* Bp., 1955.). A futárposta igénybevételét itt nem a rossz posta- és szállítási viszonyok indokolták, hanem az, hogy a csomagok illegális iratokat tartalmaztak, amelyeket a vámvizsgálatnál — ha nem diplomáciai csomagban jönnek — a hatóság a címzettre való tekintet nélkül elkobozott volna. De meg — mint látni fogjuk — Bánóczy és barátai személyét is védte Hómanék az üldözéstől. — A külügyminisztériumból (amely akkor a várbeli Dísz téren székelt) Gurdon József altiszt szállította át az anyagot; a szállításra kijelölt másik altiszt, név szerint Kittlinger, megtagadta a szállítást mondván, hogy kocsit húzni nem köteles. Lukinich fegyelmet kért ellene. OSZK Irattár 387/1924.
74. Uo. 722/1924.
75. A két jegyzőkönyv az Irattárban 306/1924. sz. a.
76. Uo. 130/1934. Az Újság 1924. okt. 26-i számában a jelzett cikk nem található. A Bánóczy-anyag zárt kezelése csak 1947-ben szűnt meg, amikor — a kéziratári zárt letétek naplójának 1924/34. tételénél olvasható bejegyzés szerint — az anyagot „a megfelelő osztálynak” átadták. A felbontást Tolnai Gábor főigazgató és Waldapfel Eszter osztályvezető aláírása tanúsítja. (*Csapodiné Gárdonyi Klára* szíves közlése.) — Hogy a Bánóczy-nak tett ígéretet az anyagának zárt kezelését illetően az OSZK mennyire komolyan vette, annak legbeszédesebb bizonyítéka, hogy a szélsőjobboldali *Szózat* c. újság 1923. nov. 15-i számában Hóman saját szavait idézi, amelyekkel tanúsítja, hogy a „zárt letétként” átvett anyagot a Könyvtár hagyományaihoz híven, fenyegetések ellenére sem adja ki, ügyességi megkeresésre sem. (L. *Markovits Györgyi–Tóbiás Áron: A cenzúra árnyékában.* Bp., 1966. 76–78. l. Uo. Domokos József szóbeli közlése arról, hogy Bánóczy bántatlan hazatérését a Nemzeti Múzeum tette lehetővé.)
77. Uo. 470/1924., l. még 325/1924. és 659/1926.
78. V. ö. *Dezsényi Béla: Szervezet, ügyvitel és igazgatás az OSZK-ban a Horthy-korszak elején.* = *OSZK Évkönyv.* 1967. 124–171. l.
79. OSZK Irattár 355/1924.
80. Ferenczyné, i. h. Markovits, Az OSZK remotáinak nyomában, i. h.
81. OSZK Irattár 248/1919.
82. A külön „Proletárdiktatúra növedéknapló” első dátumszerű bejegyzése 1920. április 16-ról kelt, de ez már a 230-as tételszámot viseli (és egyébként a Meliusz debreceni könyvnyomda fent már említett ajándékát részletezi, összesen 44 darabot); ezt a tételt egy dátum nélkül, de nyilvánvalóan ez időben bejegyzett 229 tételből álló sorozat előzi meg, mindannyi tétel egyenkint felsorolt fényképekből áll, amelyeket a Könyvtár (1919-ben vagy 1920 elején?) az „Országos Propaganda Bizottság felszámoló miniszteri biztosságtól”, név szerint *Steinecker* István min. tanácsostól kapott. A továbbiakban a napló tételei úgyszólván sehol sem azonosíthatók az Irattárban nyomon követhető ajándékozott, vásárolt vagy hatóságilag elkobzott állagrészekkel. A proveniencia nincs is mindig feltüntetve — így pl. a 241. tételt képező 800-nál több röpirat esetében, amelyek közül igen sokat, nyilván mint cserére vagy más értékesítésre tartott másodpéldányt, a napló szerint bélyegezetlenül vettek állományba. A dátum a továbbiakban is még sokszor hiányzik, az anyag későbbi sorsáról pedig semmi sem tájékoztat. Bizonyos, hogy a proletár anyag már említett müncheni rendszerű szakrepertóriumába a napló-

ban szereplő tételeknek csak egy része, mégpedig a kisebb része került bele (igaz, belekerült, mint láttuk, az állományból származó, nem baloldali irányú anyag is); az anyagnak a felszabadulás utáni állománybasorolása pedig az utóbbi alapján történt. Külön hosszabb tanulmány kellene ahhoz, hogy az állományban címek szerint meglevő kötetek provenienciáját egyenként tisztázni lehessen; és így is csak részleges eredményt lehetne elérni, mert időközben sok elkallódott vagy rongált kötetet újakkal pótoltak — különösen az 1950-es évektől kezdve — az anyag nagyrészt képező plakátokra és röpiratokra nézve pedig így sem lehetne végleges megállapításokhoz jutni. Proveniencia sokszor egyáltalán nincs is jelölve a naplóban vagy csak így: „ismeretlen ajándékozó”, „más raktárból áttéve” stb. Az egy-egy beszerzési mód és út vonalán a Könyvtárba jutott anyag múltját pontosan felderíteni lehetetlen. Annál inkább, mert a „proletár” szak, mint mondtuk, *tudományszakot* is jelentett, a szakrepertóriumba sok más alapon kiválogatott mű is bekerült. A naplóból amellet egész évek is hiányoznak, illetve semmiféle beszerzést sem mutatnak (1923, 1927, 1930.). Az utolsó bejegyzés, a 447. számú, 1934-ből való.

83. OSZK Irattár 418/1921.
84. Uo. 390/1921.
85. Uo. 500/1921.
86. Uo. 894/1923. *Szvetecz* igazi neve *Szigetvári* Imre. A per aktái megvannak a Párttört. Intézet Archivumában. (Markovits Györgyi szíves közlése.) Újhelyi regényének semmi köze sem volt a politikához, nyilván erkölcsi okból foglalták le. T. sz. Nyomt. Növedéknapló 1924. 63. sz. bejegyzése szerint reklamációra érkezett be. — A Májusi üzenet szövege megjelent a *Magyar május elsejék* c. mű (Bp., 1953) 245–247. lapján a cím és az aláírások elhagyásával. Ugyanígy *Balla Aladárné–Györffy Sándor–Szabó Ágnes: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához*. III. Bp., 1954. 91–93. l. A szöveget a Párttörténeti Intézet példánya alapján közzétették. Az OSZK példánya eddig nem volt ismeretes.
87. Természetesen nem azonos Rédey Tivadarral, az OSZK könyvtárossával. Az *Akasztott Ember* 1922–1923. között jelent meg Bécsben, határozatlan időközökben, szerkesztette Franz Hartl, kiadta Barta Sándor.
88. OSZK Irattár 611/1923.
89. Uo. 172 1926. L. még 532/1925. — A Proletár növedéknaplóban ezekről nincs nyom.
90. Uo. 284/1932. és Az OSZK 1931–1933. évi állapota. I. = *Magy. Könyvszle.* 1932/1934. 99. l.
91. *Markovits Györgyi: Magyar haladó sajtó francia földön.* = *Magy. Könyvszle.* 1968. 84. évf. 3. sz. 246–261. l.
92. Markovits–Tóbiás i. m. passim, kül. 61, 98. l.
93. *Dezsényi Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár korai kapcsolatai a szovjet könyvtár-üggyel és könyvkiadással.* = *Magy. Könyvszle.* 1969. 85. évf. 3. sz. 277–283. l.
94. Uo. A postavezérigazgatósághoz címzett levél tartalma is bizonyítja, hogy a rendőrség és az ügyészség szerepe a Könyvtár gyarapításában mindig *alkalomszerű* maradt; a kortársak visszaemlékezéseiben szereplő rendszeresen, zárt zsákokban érkező anyag nem a postától származott. „Maga a M. Kir. Államrendőrség is Könyvtárunknak szokta átengedni megőrzés végett a különböző kommunista *megmozdulások alkalmával* (aláhúzás tőlem D. B.) lefoglalt nyomtatványokat.” A megmozdulások utáni alkalomszerű átengedést törekszik Lukinich — és minden jel szerint sikerrel — legalább a posta vonalán rendszeressé tenni. A postavezérigazgatósághoz címzett iratot egyébként *Asztalos Miklós* fogalmazta, aki akkor csak rövid ideje volt még az OSZK-ban, de igen jó szervező képességgel rendelkezett. Pályáját a pécsi egyetemi könyvtárban kezdte Fitz József vezetése alatt s nyilván nem volt véletlen, hogy amikor Fitz vette át az OSZK igazgatását, Asztalos nemsokára az akkor újjászervezett Szerzeményi Osztály élére került.
95. Uo.
96. OSZK Irattár 101/1933.
97. *Goriupp Alice* emlékezése szerint a postaszákok rendszere korábban kezdődött. Lehet, hogy a rendőrség többször adott át anyagot — különösen hírlapokat —, mint amennyinek az Irattárban nyoma van, és hogy ezek a postán szokásos módon voltak zsákokban leölmozva, tehát feltehetően a postán kerültek lefoglalásra. Innen származhatnak a Festetich-palotában felhalmozott „postaszákok”, amelyekre Goriupp Alice emlékszik. A „proletár” hírlapok rendszeres felállítására azonban csak 1927 után, az új vasterem-

- ben került sor. 1934-ben szűnt meg az ún. proletárnapló és megszűnt a továbbiakban — a Bánóczy-féle és más zárt letétek kivételével — az illegális baloldali anyag külön kezelése is. Minden bizonnyal szerepe volt már ebben Fitznek is, aki egyben is az egységes, numerus currens-rendben tartott állományrendszer híve volt, amelyen belül csak a „zárt anyag” felirat esetében kellett döntenie — de már csak az olvasásba adás előtt — az anyag kiadhatósága felett. — A rendőrségi elkobzásból származó anyag *alkalmi* átadása egészen a felszabadulásig tovább tartott. Egy ízben Rédey Tivadar utasítására és Rédey rendőrségi névrokonának ellenőrzése mellett e sorok írója is tartott szemlét a főkapitányság Zrínyi utcai pincéjében egy hasonló eredetű anyag fölött.
98. Ezeknek a gyűjteményeknek legtöbbje a volt tulajdonos társadalmi-történelmi szerepe miatt is külön feldolgozást érdemel s ilyenben részesülni is fog. Egyelőre egy e tárgyhoz tartozó tanulmányt közölt az OSZK Évkönyve: *Batári Gyula: A Társadalomtudományi Könyvtár története. = OSZK Évkönyv 1967. 435–440. l.*
99. OSZK Irattár 401/1923., 493/1923.
100. 593/1923. júl. 14. A táviratokat Szabó már előbb kötetben kiadta: *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból.* Bp., 1919. Cs. Gárdonyi Klára szíves közlése szerint az eredeti — addig zárt letétképpen kezelt — anyagot 1950-ben, ugyan-csak letétképpen átvette az akkori Munkásmozgalmi Intézet, a Párttörténeti Intézet elődje.
101. OSZK Irattár 325/1927. A hiányról l. a Könyvtár 1929-ről szóló jelentését. = *Magy. Könyvszle.* 1930. 36. köt. 321. l. V. ö. Ferenczyné, i. h.
102. OSZK Irattár 351/1928.
103. A Kun Béla könyvjegyzékében szereplő művek katalógusbeli azonosítási kísérleteiben igénybe vettem *Alkonyi* István közreműködését. Itt utalok *Dezsényi* Michaela rövid ideig tartó, de jól végzett segítő munkájára tanulmányom e részének anyaggyűjtésében, és főleg közvetlen technikai munkatársam, *Pócsi Árpádné* készséges és kitartó közreműködésére jegyzeteim és kézirataim tisztázásában.
104. *Kun Béláné: Kun Béla.* Bp., 1966. 156. l. „A Tanácsköztársaság kikiáltása után egy szép tavaszi napon, kora reggel elmentem a gyűjtőfogházba, hogy elhozzam onnan Kun Béla holmiját, melyet március 11-én izgalomban ott felejtett. *E holmik többsége könyvekből állott.*” (Aláhúzás tőlem. D. B.) — A könyvtárra vonatkozó iratot és a hozzá mellékelt jegyzéket a további kutatás számára facsimilében is rendelkezésre bocsájtjuk.
105. *Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Bp., 1968.. Kül. 156–194. l.
106. *Magyarország története.* Bp., 1964. 2. köt. 374. l.
107. *Sikabonyi Antal: A Nemzeti Múzeum könyvtára.* = *Magy. Bibliofil Szle.* 1925. 1. évf. 167–168. l.
108. 1886–1948. 1930-tól kezdve a külügyminisztérium könyvtárának vezetője lett. De heti egy délelőtti azontúl is egy ideig az OSZK-beli munkakörének szentelt. *Az OSZK 1931–1933. évi állapota.* = *Magy. Könyvszle.* 1934. 92. l.
109. OSZK Irattár 229/1919. A fogalmazványon „megbízta” helyett eredetileg „felkéri és felhatalmazza” szöveg állt. Az iratot nem Melich, hanem „igazgató h.” írták alá — ez idő szerint nem lehet kideríteni, hogy az olvashatatlan aláírás kitől ered.
110. OSZK Irattár 316/1919. Melich felterjesztése arra enged következtetni, hogy Sikabonyi példájára másokat is meg fog bízni hasonló gyűjtőutakkal: „A M. N. Múzeum könyvtárának legfőbb gondja kell, hogy továbbra is maradjon az összes magyar szellemi termékek egybegyűjtése és megőrzése. E cél megvalósítására [!] addig, míg hazánk különféle hatalmaktól nem volt megszálva, aránylag könnyebben volt megvalósítható. Most, hogy hazánk több része meg van szállva, e cél megvalósítása fokozottabb gondot kíván. Az egyik mód kétségtelenül az, hogy könyvtári tisztviselők küldetnének ki a megszállott részekre, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára számára az értékes anyagot összegyűjtsék.” A „gyűjtőutak” valóban állandó költségvetési tételé válnak a könyvtárban. V. ö. *Dezsényi Béla: Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Orszógos Széchenyi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *OSZK Évkönyv.* 1967. 124–181. l. Sikabonyi gyűjtéséről a növedéknaplóban (A M. N. Múzeumi Könyvtár Szerzemény-könyve 1919–1920. II.) 1920. márc. 17-ről 44. sz. a. találjuk az első bejegyzést „Dr. Melich János igazgató úr úr megbízásából dr. Sikabonyi Antal vásárlása” proveniencia-megjelöléssel. Az anyag nyelv szerinti megoszlása jellemzően azt a szándékot sejteti, hogy régi magyar területre nézve a nyelvre való tekintet nélküli univerzális gyűjtőkör fennmaradjon: szlovák nyelvű 93 volt a 153 könyvből, magyar 40, német 15, többnyelvű

- és szótár 4. Az egész további szlovákiai magyar könyvkiadásra jellemző a tankönyvek aránylag nagy száma: 12, igaz, ezeknek is egy néhány szlovák.
111. OSZK Irattár 3/1920., 131/1920., 145/1920., 244/1920., 318/1920., 349/1920., 414/1920.
112. Természetesen itt már a dunajbólyparti magyar Komárom értendő, miután a határvonalat a trianoni szerződés jún. 4-én végleg megszabta.
113. OSZK Irattár 476/1920.
114. Uo. 249/1920.
115. Uo. 454/1924. jún. 30. Sikabonyi majdnem minden nyarat a Felvidéken tölt és lankadatlanul gyűjt.
116. 473/1924.
117. V. ö. még 203/1924., 55/1924., 644/1926., 534/1926., 28/1927., 518/1928. 565/1928., 426/1919.
118. Uo. 638/1926.
119. Uo. 448/1928. Az elcsatolt országrészekben folyó gyűjtés pénzügyi és politikai nehézségeit — nevezetesen a Magyarország és szomszédai közti megértésre való törekvés helyett a kölcsönös bizalmatlanságot — együttesen jellemzi a 44/1924. sz. irat:

Szigorúan bizalmas! — A Devizaközpont tek. Igazgatóságának. Budapest. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára hivatásához híven a megszállások kezdete egyik főfeladatának tekintette az elszakított országrészekben megjelenő magyar vonatkozású könyvek, hírlapok és egyéb nyomtatványok összegyűjtését. Ez a feladat nem csupán rendkívül nagy anyagi terheket rótt a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárára, de a magyar könyvkereskedők a legnagyobb igyekezet dacára sem tudták az utódállamokkal fennálló közlekedési nehézségek, valamint tiltó rendőri intézkedések miatt a kívánt anyagot megszerezni. Az utódállamokban élő honfitársaink közül is többen önfeláldozóan igyekeztek bennünket a történelmi szempontból is rendkívül anyag birtokába juttatni, azonban az ő működésük elé is szinte elháríthatatlan akadályt gördített az utódállamok az a féltékenysége, amellyel magyar nyelvű honpolgárainkat megakadályozni a Magyar Nemzeti Múzeummal való tisztán tudományos természetű kapcsolatokat fenntartásában. Miután mindezek a módok a könyvanyag összegyűjtésére nem jártak a kívánt eredménnyel, az Orsz. Széchényi Könyvtár megegyezést létesített [néhány, a Felvidéken ma is működő magyar kultúregyesület vezetőségével, hogy ezek] az irodalmi anyagot rendszeresen összegyűjtessék és a Magyar Nemzeti Múzeumba beszállíttassák. [A kultúregyesületek] amit lehet ajánlékképpen fognak megkapni, a vásárolt anyagot pedig az eredeti számlával együtt fogják hozzánk beszállítani. A számlák kiegyenlítésére csupán egy kikötést tettek a gyűjtők, [a gyűjtést végző egyesületek] nevezetesen, hogy mi a pénz ne átutalás útján küldjük nekik, [mert így ki lennének téve politikai vagy rendőri zaklatásoknak], hanem közvetlenül effektív cseh koronában fizessünk [nekik] a benyújtott eredeti számlák ellenében. Miután [ez a kérés, amelyhez az egyesület minden körülmények közt ragaszkodni feltétlenül méltánylandó] e feltétel teljesítése nélkül az anyag egyáltalában nem volna beszerezhető, azzal a kéréssel fordulok a devizaközpont tek. Igazgatóságához, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának megengedni méltóztassék, hogy [a Magyar N. M. Orsz. Széch.] a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület útján 1000 (Egyezer) Cseh koronát a Tek. igazgatóság által megállapított árfolyamon vásárolhasson és ezen összeget az utólagos számvétség elszámolási kötelezettsége mellett a fentnevezett Takarékpénztárból effektíve fel is vehesse."

- 1928-ban mint „hathatós támogatást” könyveli el a Könyvtár Kóbor Tamás 10 millió koronás adományát (= 800 pengő) „mely az elszakított területeken megjelenő, reánk nézve fontos könyv- és hírlapanyag beszerzésére volt fordítható.” *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának 1928. évi állapotáról.* = *Magy. Könyvszle.* 1929. 100. l.
120. OSZK Irattár 204/1923.
121. Uo. 258/1923. Nem érdektelen, hogy az első levél fogalmazványa Bajzának, Melich bizalmas munkatársának kézírása, míg a másodikikat már Tóth László, Hóman titkára fogalmazta. Sikabonyinak és talán kissé valóban túlzottan látványos módszereinek a könyvtáron belül is lehetett ellenzéke.
122. Uo. 381/1923.
123. Uo. a felkért egyesületek jegyzéke.
124. A fentieken kívül l. még OSZK Irattár 731/1924.
125. Uo. 757/1926. A gyűjtőutak jellemzésül álljon itt Sikabonyi elszámolása eredeti formájában:
Elszámolás és nyugta a délvidéki utamra magammal vitt 5000 azaz Ötezer dinárról.

Mammuzic könyvkereskedőnél (Szabadka)	688.50 (számla mellékelve)
Vig „ „ I. „ „	906.00 „
„ „ „ II. „ „	1230.00 „
Minerva nyomdában átlagár „ „	340.00 „
Nagybecskereki könyvkereskedőnél 1 könyv	8.00 „
Stipics Lázártól könyvek Szabadka	85.00 „
Fischer és Krausz nyomdában 1 ládáiért és csomagolásért borral- való Szabadka	40.00

Szabadkán kocsik a csomagok összehordásához	30.00
„	20.00
„	40.00
„	40.00
„	30.00
Nagybecskerekén Torontál nyomdában ládaért és csomagolásért borravaló	60.00
e ládának mint személypodgyásznak fuvardíja Nagybecskerektől Szabadkára	39.00
Kocsi e ládának kiszállítására Nagybecskerekén az állomásra	20.00
kocsi e ládának beszállítására Szabadkán az állomásról a vá- rosba	25.00
hordárnak e ládaért Becskerekén és Szabadkán	20.00
Nagybecskerekén kétszer kocsi a csomagokhoz	80.00
(Összesen;	3701.50)
Schenker szállító	2410.00*
Összes kiadás:	6111.50

* vámkezelésre, szállításra félretettem 1300 dinárt. Ez nem volt elég; magaméból tettem hozzá 1110 dinárt, amely összeg felvételét külön nyugtán ismerem el.

A Sikabonyi által javasolt köszönő és felkérő levelek: OSZK Irattár 780/1926.

126. Uo. 617/1923., 55/1925., 67/1925. *Pasteiner Iván: A Nemzeti Múzeum Könyvtára.* = *Magy. Bibliofil Szle.* 1925. 89–91. l.
127. *Az Országos Széchényi Könyvtár 1931–1933. évi állapota.* = *Magy. Könyvszle.* 1932–1934. 105. l.
128. A két emigráció analógiáira, s ugyanakkor az 1919 utáninak irodalmi termelés terén óriási módon megnőtt működésére utal Kóhalmi Béla a *Bécsi Magyar Újság* fentebb idézett, 1923-ban megjelent cikkében.
129. A kötelesspéldány-szolgáltatás költségvetési kezelését illetően, l. *Dezsényi Béla: Szervezet, ügyvitel, igazgatás az OSZK-ban ... i. h.*
130. Uo.
131. OSZK Irattár 378/1920.
132. *Magy. Könyvszle.* 1920–21. 139–144. W.
133. OSZK Irattár 20/1925.
134. Uo. 113/1922.
135. Uo. 109/1921.
136. Uo. 43/1922. Kelte: 1922. február 4.
137. Uo. 113/1922.
138. Uo. 4/1922.
139. Mai felfogásunk szerint a példányonkénti beszolgáltatás a helyesebb. Ezt kívánja az olvasók és kutatók érdeke. (Ti., hogy azonnal hozzájussanak ahhoz, ami megjelent.) De a ma érvényben levő kötelesspéldány-törvény azért is követeli meg a periodikáknak legkésőbb 48 órával a megjelenés utáni beszolgáltatását, mert a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a indulásakor a Könyvtárnak még nem állt *anyagilag* módjában a cikk-bibliográfiába felveendő folyóiratokra *külön*, a *kötelesspéldányokon felül* előfizetni. A periodikák gyarapítására és gyarapítási rendszerére még külön fejezetben fogunk visszatérni.
140. OSZK Irattár 381/1920.
141. Uo. 372/1920.
142. *Tóth András: A kötelesspéldány-szolgáltatás története Magyarországon.* Budapest, 1964. Kül. 20–27. l.
143. *Közzét. Népbiztosság.* 60. sz. 1919. júl. 17.
144. Tóth A., i. h. 25. l. OSZK Irattár 167/1919.
145. Uo. 238/1919.
146. *Sikabonyi Antal: Magyar Bibliofília.* = *Magy. Bibliofil Szle.* 1925. 2. évf. 1. r. 69–71. l. „Számozott, úgynevezett amatőr kiadások jórészt értéktelen művekből, vagy jó művek rossz papíron, hanyag, silány kiállításban. Amazok a konjunktúra, emezek a szegénység kedvéért. Ha gazdagabbak nem is, de válogatósabbak lettünk.”
147. OSZK Irattár 43/1922.
148. Szövegét l. pl. *Új törvény a kötelesspéldányokról.* = *Magy. Könyvszle.* 1922. 222–223. l.
149. OSZK Irattár 530/1923.
150. Kerek harminc év múlva a népi demokratikus Magyarország könyvtári törvénye ismét az OSZK-t tette meg egységesen átvéző és elosztó hatósággá. *Takács József: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása.* Budapest, 1958. 76–80. l.

151. OSZK Irattár 507/1923.

152. Uo. 681/1923.

153. A törvény teljes szövegét l. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai. I. Budapest, 1937. 74–78. l. Uo. a végrehajtási utasítást tartalmazó 9300/1935. III. sz. minisztériumi rendelet, amelynek 41–53. §-a vonatkozik a kötelespéldány-szolgáltatásra. 92–95. l. A törvény részletes ismertetését és kritikáját l. Tóth András, i. h.

154. Tóth András, i. m. 26. l. azzal magyarázza a késedelmet, hogy a Gyűjteményegyetem, majd a Magyar Nemzeti Múzeum, mint önkormányzati szerv, előkészítésének elvi kérdései terelték el a figyelmet a gyakorlatról. Ez valószínűleg helyes is. De közrejátszhatott még az 1930 körül kezdődő gazdasági válság: ennek körülményei nem kedveztek egy olyan jogszabálynak, amely a kereskedelemre újabb kötelezettségeket rótt volna. Ez utóbbi feltevés mellett szól egy a Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete, mint elsőfokú iparhatóság által 1934. szeptember 4-én, már Fitz József igazgatása alatt, a Könyvtárhoz intézett levél, amelyben az új igazgatónak egy — egyébként félreértett — nyilatkozata ellen tiltakozik:

„Olvastuk a *Magyar Hírlap* ezévi augusztus hó 26-án megjelent 112. számában Méltóságodnak az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről és Méltóságod legközelebbi célkitűzéseiről szóló nyilatkozatát. A nyilatkozatnak egy részében Méltóságod nehezményezi, hogy a nyomdavállalatok a köteles példányok beszolgáltatására vonatkozó törvényes kötelezettségeiknek nem tesznek eleget. Bár elismeri, hogy a legutóbbi évek folyamán ezen a téren lényegesen javult a helyzet. Minthogy azonban az ellenőrzés igen nehéz, sőt majdnem lehetetlen, Méltóságod a kir. Ügyészséggel létesítendő valamely kooperációt tervez, minthogy az Ügyészségnek megvannak a törvényes szankciói e mulasztás megtorlására. Méltóztassék megengedni, hogy ebbe a kérdésbe a Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete, mint a budapesti nyomdai iparúzők törvényes érdekképviselője, bekapcsolódhassék.

A nyomdásziparosok törvénytisztelője kétségen felül áll. Ha mégis történnek mulasztások, ezek semmi esetre sem vezethetők vissza tiszteltetésre a törvényes rendelkezésekkel való ellenszegülésre, hanem egyes esetekben a mai nyomorúságos viszonyokból eredő idegességre, izgatottságra, vagy az abból származó feledékenységre; más esetekben és az eseteknek legnagyobb részében főként arra, hogy az iparosság nincs kellően tájékoztatva, nem eléggé pontosan körülírt a rendelkezés, hogy milyen nyomdatermékek szolgáltatandók be az Országos Széchenyi Könyvtárnak.

Mi, az iparosság felesleges zaklatásának megelőzése céljából, de azért is, hogy Méltóságodnak célkitűzésében segítségére legyünk, készségesen felajánljuk segítő közreműködésünket.

Mély tisztelettel kérjük, legyen kegyes Méltóságod bennünket kívánságai felől tájékoztatni, hogy viszont mi azt közölhessük a kötelékünkbe tartozó iparúzőkkel és őket arra serkentsük, hogy törvényes kötelezettségeiknek maradéktalanul eleget tegyenek.

Méltóztassék elhinni, hogy így: felvilágosítással, meggyőzéssel sokkal kézenfekvőbb a kívánt cél elérése, mint az iparúzők ellen foganatositandó feljelentésekkel, ellenük hozott ítéletekkel és bírságolásokkal, mert mindezek a mai súlyos helyzetben csak fokozzák az iparosság elkeseredését.” — *Goriupp* Alice közlése szerint a végrehajtási utasítás kiadását ismét késleltette a törvényszöveg muzeális vonatkozásainak kidolgozása is.

Hogy a kötelespéldány-kérdés az összes nemzeti könyvtárakat foglalkoztatta ebben az időben, azt eleve jellemezni, hogy éppen 1929-ben a Rómában tartott nemzetközi könyvtároskongresszus is napirendre tűzte ezt a kérdést és az ügy referense, Marcel Godet, a svájci nemzeti könyvtár igazgatója kérdőíven érdeklődött a magyar viszonyok iránt. Ue. tárgyban kért és kapott felvilágosítást a porosz állami könyvtár is. OSZK Irattár 176/1929., 200/1929.

155. 82/1932.

156. OSZK Irattár 102/1930.

157. Uo. 636/1929.

158. Az iratcsomóban két géppel írt fogalmazvány található: az egyikén *Gulyás* Pál kéziratokat javításokat tett, a másikat már erről a kiegészített kézíratról írták le. Három úrlap-minta is volt mellékelve: 1. Kimutatás a kötelespéldányokról, 2. A nyomda- és más többszörösítő vállalatok törzskönyve, 3. A kiadványvállalatok törzskönyve céljára.

159. Később min. osztálytanácsos, ill. tanácsos.

160. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai I. A törvényt l. 74–79., a végrehajt. utasítást 92–95. l.

161. Tóth A., i. m. 27. l.

162. L. a megfelelő ábrákat.

Probleme der Bestandsentwicklung und der Erwerbung in der Széchényi-Nationalbibliothek nach dem ersten Weltkrieg

B. DEZSÉNYI

Im Jahre 1901 betrug die Zahl der für die Nationalbibliothek abgelieferten Pflicht-exemplare 10 269, im Jahre 1911 12 565, im Jahre 1921 — dies war das am wenigsten produktive Jahr nach dem Weltkrieg — 3953 und im Jahre 1931 bereits 13 743 Stücke, d.h. mehr als es vor dem Krieg, im dreifach größeren Lande gab. In der ersten Meldung, die die Nationalbibliothek laut des Gesetzartikels XI. 1929, dem Statistischen Zentralamt am 31. XII. 1930 erstattete, schätzte sie die Zahl ihrer Bestände auf 602 358 vollständige Bände und 25 518 Handschriften. Die Akzession betrug in diesem Jahr (nach derselben Meldung) die außerordentliche Höchstzahl: 23 919 Bücher und 549 Handschriften. Um die Mitte der 30er Jahre des Jahrhunderts erreichten die Bestände der Bibliothek bereits eine Million.

Die Akzession bestand aber nicht nur aus Pflichtexemplaren, konnte auch nicht nur aus diesen bestehen, und eben dieser Umstand stellte das Hauptproblem der Erwerbspolitik dar. Den scheinbar sichersten Boden, die kostenlose Ablieferung der Pflichtexemplare, die der Bibliothek seit ihrer Begründung durch Gesetz zugesichert war, verlor die sowieso am Geldmangel leidende Erwerbspolitik unter den Füßen. Die Bibliothek erhielt selbst die innerhalb der neuen Staatsgrenzen hergestellten Drucksachen nicht automatisch. Jenseits der während der Kämpfe der Räterepublik entstandenen Demarkations- und Frontlinien mußten die inzwischen erschienenen und kaum mehr erreichbaren Drucke nach dem Abschluß des Krieges, nach dem Sturz der Revolution durch wissenschaftliche, zwischenbibliothekarische und persönliche Verbindungen mit wechselndem Erfolg gerettet werden. Aus Szeged übergaben die Somogyi Bibliothek und ihr Schriftsteller-Direktor, Ferenc Móra, aus Debrecen die Melius-Druckerei das während der französischen bzw. rumänischen Besatzung spontan gesammelte Material. Auch nach dem Friedensschluß wurde aber die Lage nicht einfacher: die linksradikalen Bewegungen, besonders die kommunistische Partei wurden in die Illegalität verdrängt. Ihre Veröffentlichungen verlor die Bibliothek jedoch nicht aus dem Auge, barg sie in den Kellern der Polizei oder der Staatsanwaltschaft, in den beschlagnahmten Briefsäcken, — was noch überhaupt erreichbar war. Auch ganze Bibliotheken kamen solcherweise in den Besitz der Nationalbibliothek, u.a. die des Gesellschaftswissenschaftlichen Vereins und die der aufgelösten Freimaurerlogen. Die Nationalbibliothek scheute keine Aufwand an Mühe und Geschicklichkeit, um die Veröffentlichungen von Arbeitern und Intellektuellen aufzutreiben, die in der Revolution eine führende Stelle eingenommen haben und nachher in die Emigration gehen mußten. Das bedeutendste Ergebnis dieser durch Wien organisierten Sammeltätigkeit war zweifelsohne die Erwerbung der Emigrantenbibliothek des sozialdemokratischen Advokats Dénes Bánóczy im Jahre 1924. Die Bánóczy-Sammlung wurde in der Nationalbibliothek bis zur Befreiung des Landes als ein geschlossenes Depositum aufbewahrt, und die Leiter der Bibliothek, die die Phrasen der gewaltsamen Konterrevolution viel mehr nur scheinbar als aufrichtig wiederholten, konnten durchsetzen, daß selbst der Staatsanwaltschaft kein Einblick in diese Sammlung gewährt wurde. Gewiß waren sie dabei weniger von einer Sympathie gegen die Revolution, als viel mehr von ihrem bibliothekarischen Gewissen und von der Verantwortung gegen die eigenen Sammlungen als wichtige Geschichtsquellen beeinflusst. Auch den Forderungen der rechtsradikalen Presse ließen sie nicht nach, die aus diesen Materialien kompromittierende Angaben gegen ehemalige linksgerichtete Intellektuellen schöpfen wollten. Dadurch haben sie sich zugleich das allgemeine Vertrauen gesichert, das für ihre weitere Sammeltätigkeit überaus wichtig war.

Die ausgefallenen Pflichtexemplare konnten nicht nur wegen Geldmangel nicht gesichert werden, auch die neu entstandenen Staatsgrenzen standen dem Sammeln der ungarisch gedruckten oder auf Ungarn bezüglichen Veröffentlichungen im Wege. Außerdem waren die an beiden Seiten der Demarkationslinien, dann Grenzen, lebenden, eigentlich aufeinander angewiesenen Völker durch gegenseitiges Mißtrauen getrennt. Trotzdem gelang es z.B. in der Tschechoslowakei den Großteil der dort gedruckten Hungarica bereits vor 1930 zu erwerben. Die Széchényi-Nationalbibliothek war vorerst — maximalistisch — bestrebt, sämtliche Veröffentlichungen anzuschaffen, die in den abgetrennten Gebieten gedruckt

worden sind ohne Rücksicht auf ihre Sprache und ihren Inhalt. Die Auffassung gewann erst allmählich die Oberhand (bis 1935 wurde sie schriftlich auch nicht abgefaßt), daß die Veröffentlichungen dieser Nachfolgestaaten genauso beurteilt werden müssen wie die anderswo — westlicher oder östlicher — gedruckten *Hungarica*. Sie verdienen nur wegen ihrer großen Zahl, ihrer Herausgeber und Benutzer, der dort lebenden Ungarn, eine besondere Aufmerksamkeit.

Während der anderthalb Jahrzehnte nach dem ersten Weltkrieg stellte sich heraus, daß die Pflichtexemplar-Ablieferung selbst innerhalb des noch bestehenden Landes kaum ihre Aufgaben erfüllen kann. Das letzte Pflichtexemplargesetz, der Gesetzartikel XLI. 1897, enthielt keine Sanktionen und machte die Überprüfung der Geschäftsbücher der Druckereien nicht möglich. So übersandte ein Teil der Druckereien, vor allem während der Inflation in den 1920er Jahren, aus Sparsamkeit keine Pflichtexemplare der Nationalbibliothek, oder nur wertlose Kleinigkeiten; die teuren Amateur- und Bibliophilausgaben konnte man kaum eintreiben. Wenn das Buch und der Schutzumschlag von zwei verschiedenen Druckereien gedruckt wurden, erhielt die Bibliothek die Bücher ohne Schutzumschlag. Die Kontrolle bekam eine wirksame Hilfe erst dadurch, daß das Buchexport von 1920 an aus valutarischen Gründen von der Nationalbibliothek genehmigt werden mußte. Die Erlaubnis konnte die Bibliothek unter der Bedingung erteilen, daß die versäumte Ablieferung der Pflichtexemplare nachgeholt werde. Die allmähliche Aufhebung dieser Beschränkung des Buchexports trug dazu bei, daß die Nationalbibliothek bereits 1924 ein neues Pflichtexemplargesetz entworfen hat. Der Entwurf wurde aber erst 1929 zum Gesetz erhoben, und auch dann nicht selbständig, sondern als ein Absatz eines Gesetzartikels über verschiedene Fragen des Museums-Archivs- und Bibliothekswesens. Das Gesetz trat nur 1935 in Kraft, wahrscheinlich, um in den Jahren der Wirtschaftskrise einen Zweig des wirtschaftlichen Lebens, die Vervielfältigungsindustrie, nicht zusätzlich zu belasten.

In unserer Studie haben wir die neuen Aufgaben und die durch die neue Situation entstandenen Schwierigkeiten der Aquisition, sowohl die Verordnungen, Wege und Versuche überblickt, die diese Schwierigkeiten bewältigen wollten. Der Fragenkomplex der Beschaffungs- und der Erwerbspolitik ist damit jedoch nicht abgeschlossen. Parallel mit der Beseitigung dieser Schwierigkeiten entstanden z.T. durch die Mobilisierung gesellschaftlicher Kräfte, vor allem in der Vermehrung der musealen Sammlungen neue Möglichkeiten, die diese Epoche neben die Zeit der Gründung, neben die Freigebigkeit der Széchenyi- und Illésházy-Familie gestellt haben. Engere Beziehungen mit dem Ausland, die Stabilisation der Währung und besonders die Benutzung internationaler Tauschmöglichkeiten haben es ermöglicht, daß die Bibliothek zwischen den beiden Weltkriegen, nach dem schweren Anfang sowohl auf dem Gebiet der Sammeltätigkeit, als auch in der Organisation und in der Erschließung der eigenen Beständen einen großen Aufschwung machen durfte. Die folgenden Kapitel über die Aquisition müssen diese Entwicklung beleuchten; sie werden über die weiteren Stiftungen und Gaben, über in- und ausländische Tauschaktionen, Erwerbungen und schließlich über besondere Probleme des periodisch erscheinenden Schrifttums, über die Entwicklung der wertvollen Zeitschriftensammlung der Nationalbibliothek berichten.

Az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteménye

PUKÁNSZKY NÉ KÁDÁR JOLÁN

1

A két világháború közötti időben a Széchényi Könyvtár anyagi szempontból a mélyponton volt. A háborús éveket, s az ezeket követő infláció okozta lemaradásokat nem sikerült behoznia. Az állag gyarapodásának úgyszólván egyetlen útja a kötelespéldány maradt, de a törvény hiányosságai miatt még ezen a téren sem volt teljesség elérhető.¹ Azért fokozott jelentőségű az a két értékes adomány, amelyet a könyvtár éppen ezekben a sivár időkben kapott: a *Todoreszku-Horváth-könyvtár* és az *Apponyi-gyűjtemény*. E kettő közül az Apponyi-gyűjtemény jóval jelentősebb. Túlzás nélkül nevezhetjük a legértékesebb ajándéknak, amely a Széchényi Könyvtár nyomtatványi osztályát léte egész folyamán érte. Már mennyiségileg is a legnagyobb adomány, mert több, mint tizenötezer kötetével még a könyvtáralapító Széchényi Ferenc gyűjteményét is eléri.² De egyedülálló értéke nem ebben a nagy mennyiségben van, sőt nem is abban, hogy nagy számmal tartalmaz ősnyomtatványokat, illuminált és metszetekkel ékes műveket, unikumokat, ritka és szép nyomtatványokat, Aldinákat és Elzevireket, értékes egykorú és ízléses modern kötések. Mindez egy bibliofil könyvtárnak volna ékessége. Legfőbb értéke a könyvtár magját képező hungarica- és metszetgyűjtemény, melynél a gyűjtést nem a művek ritkasága vagy szépsége, hanem pontosan körülhatárolt tárgyi szempont irányítja. Mert *Apponyi* Sándor könyvtára nem bibliofil gyűjtemény, hanem sokkal több annál. A bibliofilia olykor veszedelmes lejtővé válik a könyvek belső értéke szempontjából, mert legtöbbször csak a könyv ritkaságát vagy külső szépségét tartja szem előtt, s a legkirívóbb esetekben a bibliofilia csak annyiban áll felette a gyufaskatulyákat vagy minipalackokat gyűjtő hobbynak, hogy a gyűjtés tárgya a könyv.

Apponyi Sándor vérbeli bibliofil ugyan³ és kifinomult érzékkel élvezte a könyv külső szépségét, gyűjtési szempontja azonban elsősorban tartalmi. Bár érdeklődése rendkívül sokoldalú, szinte a szétszóródásra hajlamos, mint maga mondja, ellentállt minden csábításnak, és tudatos fegyelemmel szorította gyűjtési körét egy tárgyra, melyet ő maga teremtett és határolt körül, s melyet ma róla *Apponyiána* néven ismerünk.

Ennek körét ő maga határozta meg Hungarica-gyűjteménye katalógusának előszavában:⁴

„1. magyar szerzőknek nem magyar nyelven írt, a haza határain kívül megjelent munkái,

2. idegen íróknak Magyarországra vonatkozó vagy magyarokhoz ajánlott

külföldön nyomott művei.” De ez a kör utóbb bővült, mert mint maga mondja „meglehetősen tág fogalom a magyar vonatkozás”.

Ezzel a gyűjtéssel, melyre élete munkáját és hatalmas birtokai jövedelmének túlnyomó részét fordította, az Országos Széchényi Könyvtár feladatkörébe vágó munkát végzett el. Ezt az eredményt azonban a Könyvtár soha elérni nem tudta volna. Nem tudta volna, mert általában nem túlságosan bőre szabott anyagi lehetőségei is korlátozták, de nem is tudott volna a szakértelem ilyen magaslatán álló, a gyűjtés szenvedélyétől ennyire megszállott tisztviselőket külföldön tartani, hogy ezeket a magyar vonatkozású műveket felkutassák. Nagyon sok esetben a címből nem is tűnik ki a magyar vonatkozás, csak a művek alapos áttanulmányozása közben bukkan fel. Ehhez egy fanatikusan egy célra irányzott élet munkája kellett.

2

Apponyi Sándor nagystílú adományához előzményeket és analógiákat keresve, a nagy tettet méltató irodalomban⁵ fejedelmi és főúri könyvtáralapítók, és adakozók neve bukkan fel *Mátyás* királytól és *Vitéz Jánostól Széchényi* Ferencig, *Illésházy* Istvánig, *Teleki* Józsefig. Hivatkoznak az Apponyi-család tudós és könyvgyűjtő hajlamára, a zsolnári és humanista *Apponyi* Balázusra,⁶ *Apponyi* Antal Györgyre, akinek 1774-ben Bécsben alapított könyvtárát fia, *Apponyi* Antal 1827-ben Pozsonyba szállíttatta és közkönyvtárrá tette, s nem rajta múlt, hogy nem maradt meg annak⁷ és végül atyjára, *Apponyi* Rudolfra, kinek naplóját a francia történetírás mint fontos forrást tartja számon.⁸ Annyi bizonyos, hogy Apponyi Sándor sohase emlegette kardforgató, vagyont gyarapító és rangos őseit, bár családja történetét kitűnően ismerte és a rá vonatkozó oklevelekből ki is adott egy kötetnyit.⁹ Felmenői közül a tollforgatók közt találta meg igazi rokonait, így az olasz irodalomban előkelő szerepet játszott, vele anyai ágon atyafi veronai *Nogarola* grófi család humanista tagjaiban, különösen a XV. sz. végén élt *Isota* és *Zennevara* nővérekben, kiknek ritka műveit nemcsak összegyűjtötte, hanem ki is adta apai nagyanyja, *Apponyi* Antalné *Nogarola* Teréz emlékének ajánlva: „Manibus aviae dulcissimae Theresiae Nogarolae uxoris Antonii Apponyi nepos piissimus Alexander Apponyi.”¹⁰

Külföldön született, Párizsban, 1844. január 19-én. Nagyatyja Apponyi Antal akkor párizsi nagykövet, atyja Apponyi Rudolf ugyanott követségi titkár volt. Családi hagyományból és atyja óhajtatására a diplomáciai pályára lépett Londonban, ahol atyja akkor nagykövet volt. 1871–74-ig Párizsban szolgált mint követségi titkár. Teljesen magyar nevelést kapott, s a középiskola osztályai-ból Magyarországon tett vizsgát. Tanára a kiváló klasszika-filológus *Elefánty* Ferenc nemcsak latinra és görögre tanítja meg kitűnően, hanem magyarságát is erősítette az őt körülvevő kozmopolita környezetben.

A diplomáciánál, s a velejáró nagyvilági élet örömeinél azonban jobban érdeklik a könyvek, naphosszatt könyvkeresdedők és antikváriusok boltjait bújja, estélyek helyett könyvaukciókra jár, bibliofilek és bibliográfusok barátságát keresi. Fő mentora *Kálnoky* Gusztáv gróf, későbbi külügyminiszter, aki maga is könyvgyűjtő volt, s akinek könyvtárából az Apponyi-gyűjtemény több értékes darabja származik. Ő adta a kezdő gyűjtőnek azt a tanácsot, hogy ne forgácsolja szét magát, hanem szorítkozzék egy szigorúan megszabott gyűjtési körre.¹¹ Hun-

garica-katalógusának első lapjai — mint maga írja az előszóban — Émile Picot kitűnő francia bibliográfus közreműködésével készültek, aki az ötletet adta neki ahhoz, hogy Hungarica-gyűjteményéről egy „catalogue raisonné”-t készítsen.¹² Hamar szakértői hírnévre tesz szert, és sokan fordulnak hozzá felvilágosításért, mint a világhírű bibliográfus, Ambroise Firmin-Didot, aki idézi is *Alde Manuce et l'Hellénisme à Venise* c. művében (Párizs, 1875) és Apponyi büszke volt rá, hogy a neve a mutatóban *Appianusé* és *Apulejusé* közé került.¹³

Tizennégy éves volt, mikor az első „Apponyianat” *Laskai Osvát Biga Salutis*-ának Hagenau-ban 1489-ben megjelent kiadását megszerezte, s ezzel örökre eljegyezte magát a könyv szerelmével. Mint maga írja „jam a puerulo mirum acquirendi et possidendi libros insessit desiderium”.¹⁴ Apja halála után (1876. május 31.) azonnal szakít a diplomáciai pályával, visszavonul lengyeli kastélyába és elsősorban könyveinek él.

Apponyi Sándorban szerencsésen egyesülnek a bibliofil, a bibliográfus és a történettudós erényei. Könyveit nemcsak nagy anyagi áldozatokkal, tájékozottsággal és szakértelemmel gyűjtötte, de rendezte, olvasta és fel is dolgozta őket, s ebben a gyűjtésben és feldolgozásban egyaránt megtalálta a formai és tartalmi szempont kellő egyensúlyát. Hungarica-gyűjteményének katalógusa nemcsak magyar viszonylatban egyedülálló, de párját ritkítja az egyetemes bibliográfiai irodalomban is. A könyvek címleírását követő különböző terjedelmű kommentárok a pontos könyvészeti leíráson kívül kiterjednek a könyv külsejére, sorsára, tartalmára, részletesen foglalkoznak magyar vonatkozásaival, s olykor valóságos tudományos értekezésekké bővülnek. A könyv számára nem tárgy, hanem szinte élőlény, melynek sorsa és minden vonatkozása érdekes. A Hungarica-katalógus nemcsak bibliográfiai szakkönyv, hanem történeti forrásmunka, s az értő számára lenyűgözően érdekes olvasmány is.

Ennek ellenére Apponyi az igazi tudós alázatával mindig dilettánsnak érezte magát és nagy megbecsüléssel vette körül a céhbelleket, a szakma hivatásos művelőit. Foglalkozott azzal a gondolattal, hogy alkalmazást vállal a Nemzeti Múzeum kötelékében, hogy az érzése szerint hiányzó szakképzettséget megszerezze, s később sajnálta, hogy ezt elmulasztotta. „Mennyit tanulhattam volna — írja egy levélben —. Így egészen magamra voltam utalva, mindig kevés volt bennem az iniciatíva, az energia — az eredmény is igen szerény volt.”¹⁵ Távol a reális élettől, könyvei közt kissé hasonlatossá vált Anatole France gyermeklelkű tudósához, Sylvestre Bonnard-hoz. Mindenesetre nagy csalódástól kímélte meg a sors, hogy nem ismerte meg a hivatásos szakmai munka korlátait és tilalomfáit.

3

Már régen érlelődött benne az az elhatározás, hogy gyűjteményét nem hagyja halála után szétszóródni, hanem a nemzetnek ajándékozza. Őrzési helyül természetesen az Országos Széchényi Könyvtár kínálkozott, amelynek legsajátabb gyűjtési körébe a *Hungarica-könyvtár* leginkább beillett. Így született meg 1924-ben az a halálesetre szóló ajándékozási okirat, mellyel a Hungarica- és metszetgyűjteményt a régi könyvekből és ritkaságokból álló bibliofil könyvtárat, a hozzájuk tartozó segédkönyvtárral együtt a Széchényi Könyvtárban történő elhelyezésre a Nemzeti Múzeumnak adományozta:

„Áthatva attól a kívánságtól, hogy magyar vonatkozású történeti könyvtáram a hozzáértőknek tudományos kutatásra és gyönyörködtetésre szolgálhasson, a könyvtár fennmaradását biztosítandó, érett megfontolás után következőket határoztam: Lengyeli kastélyomban levő XV – XVIII. századi magyar szerzőktől írt vagy magyar vonatkozásokat tartalmazó könyveket, apró nyomtatványokat, térképeket és metszeteket magában foglaló gyűjteményemet, úgyszintén bibliographiai segédkönyvtáramat halálom esetére — az alant felsorolt feltételek és kikötések mellett — örök tulajdonul a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozom és adományozom. Adományomat a következő feltételekhez kötöm:

1. A gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában „Bibliotheca Hungarica Apponyiana — Gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtára” címen örök időkre minden más gyűjteménytől elkülönített, külön gyűjteményként, értékéhez méltó keretben (a könyvek zárt szekrényekben és tárlókban, az egyes lapok és metszetek kerekben vagy tárlókban) nyer elhelyezést oly módon, hogy a gyűjtemény elrendezésénél a tudományos szempont mellett az esztétikai szempont is érvényesüljön, ahogy ez lengyeli könyvtáramban történt. Könyveim közül azok, melyek bekötve nincsenek, idővel a nyomtatványok jókarbantartását szolgáló kötésekkel látandók el, minden luxus és díszítés mellőzésével, a néhány ívből vagy egyes lapokból álló apró nyomtatványok kartonborítékba kötendők. Mintául a könyvtáramban található egyszerű kötések és kartonok szolgálhatnak.
2. A Bibliotheca Apponyiana könyvanyagából semmi el nem idegeníthető.
3. A Bibliotheca Apponyiana könyvei a Széchényi Könyvtárban általában szokásos lebélyegzés mellőzésével célra készíthető exlibrisrel jelölendők meg. Az exlibris kisméretű legyen, figurális díszítés nélkül; egyszerű keretben, szép betűkkel „Gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtára” legyen rajta olvasható.
4. A gyűjtemény tudományos használatra a könyvtár helyiségében korlátozott mértékben és csupán tudósoknak és szakembereknek bocsátható rendelkezésükre; a könyveket a könyvtár helyiségéből kikölesönözni tilos. A metszetekről és a bibliographiai könyvtárról külön jegyzék készül, mely jelen ajándékozási okirathoz csatolandó.
5. A gyűjtemény saját őrizetem alatt lengyeli kastélyomban marad. Halálom után a Magyar Nemzeti Múzeum, illetőleg az Országos Széchényi Könyvtár igazgatósága a végleges átvételre kiküld egy szakértő tisztviselőt, ki a könyveket gondosan csomagolva és kísérvé, a Magyar Nemzeti Múzeumnak az elhelyezésre kijelölt helyiségébe szállítja.
Lengyel, 1924. szeptember 15. Apponyi Sándor s.k.
— Mi alulírottak mint együtt és egyszerre jelenlévő, erre a célra meghívott tanúk igazoljuk, hogy az általunk személyesen ismert gróf Apponyi Sándor v.b.t.t. kir. tárnokmester, nagybirtokos, az ő halála esetére szóló jelen ajándékozási okiratot előttünk írta alá. Mint tanú: dr. Dézsi Lajos s.k., mint tanú: Végh Gyula s.k., mint tanú: Apponyi Antal s.k., mint tanú: Rózsay Elemér s.k.”

1925. január 23-án történt meg az Apponyi Könyvtár jegyzőkönyvi átadása a Nemzeti Múzeum főigazgatójának. A nemzetgyűlés felújítva a rendi országgyűléseknek a Nemzeti Múzeum alapításánál és későbbi adományozásainál követett gyakorlatát, Apponyi Sándor adományát a nemzet halála jeléül törvénybe iktatta:

1925. évi I. törvényeikk gróf Apponyi Sándor könyvtáráról.

Emlékezetül adom ezennel mindenkinek, akit illet, hogy Magyarországnak Nemzetgyűlése a következő törvényeiket alkotta meg:

1. §. Magyarország nemzetgyűlése gróf Apponyi Sándornak azt a bőkezű és a nemzeti kultúra gyarapítását célzó elhatározását, amellyel kiváló szakértelemmel gyűjtött nagyértékű XV – XVIII. századi magyar szerzőktől írt és magyar vonatkozású könyveket, apró nyomtatványokat, térképeket, metszeteket és más könyvészeti szempontból

értékes régi könyveket magábanfoglaló gyűjteményét a hozzátartozó segédkönyvtárral, halála esetére örök tulajdonul a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta és adományozta, a magyar nemzet hálájának emlékeztetőül törvénybe iktatja.

2. §. Gróf Apponyi Sándor gyűjteménye az adományozó élete fogytaig saját őrizete alatt lengyeli kastélyában marad, az adományozó halála után a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában „Gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtára — Bibliotheca Hungarica Apponyiana” címen örök időkre minden más gyűjteménytől elkülönített külön gyűjteményként, értékéhez méltó keretben nyer elhelyezést oly módon, hogy elrendezésénél a tudományos szempont mellett az esztétikai szempont is érvényesüljön. A gyűjtemény anyagából semmi el nem idegeníthető.
3. §. Jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter bízatik meg. E törvényeikk kihirdetését ezennel elrendelem, e törvényeiket mint a nemzet akaratát, mind magam megtartom, mind másokkal is megtartatom.

Kelt Budapesten, Ezerkilencszázhuszonötödik évi április hó második napján. Horthy Miklós s.k. Magyarország kormányzója. Gróf Bethlen István s.k. m. kir. miniszterelnök.

A törvény az Országos Törvénytár 1925. április 7-i számában jelent meg.¹⁶ Tizenegy nappal később, április 18-án meghalt Apponyi Sándor. Ezzel a gyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába ment át.

4

A több részre oszló gyűjtemény magja a 2948 művet felölelő Hungarica-gyűjtemény, melyből Apponyi nyomtatott katalógusában 2509-nek adja részletes leírását. Bár a könyvtár unikumokban, nagybecsű ritkaságokban és szép darabokban rendkívül gazdag, egyes művek külön kiemelésének nincs értelme, mert hisz értékét nem egyes könyvek, hanem ezeknek az egységes gyűjtési elven alapuló összessége adja meg.

A Hungarica-gyűjtemény szerves kiegészítője az ezer darabból álló metszet-gyűjtemény. Ennek katalógusát, sajnos, Apponyi már nem készíthette el, ami pótolhatatlan kár, hisz itt is lett volna egyes darabokról olyan mondanivalója, amit rajta kívül más senki sem tud. Ennek ellenére fölöttébb kíváncsós volna a gyűjteményről egy illusztrált katalógus kiadása. Itt is sok az unikum és ritka darab, nagy részét még sehol sem közölték és sehol sem használták fel. Sok közte a neves művésztől származó és művészettörténeti szempontból is jelentős lap. Különösen gazdag a gyűjtemény a török háborúkra, a török betöréseire, s az akkori várostromokra vonatkozó metszetekben. Az 1919-ben rendezett Zrínyi-kiállítás metszetanyagának legszebb darabjai is Apponyi gyűjteményéből kerültek ki. A térképek közül különösen kiemelkedő Magyarországnak Appianustól készített rézmetszetű térképe 1528-ból, melyet Apponyi fedezett fel.

Az ajándékozási okiratban külön megemlített nem magyar vonatkozású, de bibliofil szempontból rendkívül értékes gyűjtemény katalógusának elkészítésére még maga Apponyi adott megbízást Végő Gyulának, a Bibliofil Társaság akkori elnökének. A nagy szakértelemmel készített 516 nyomtatvány és 24 kézirat részletes leírását tartalmazó lajstrom azonban már csak Apponyi halála után jelent meg *Rariora et Curiosa* címen az Országos Széchényi Könyvtár címjegyzékeinek sorozatában.¹⁷ Ez 34 ősnymtatványt, 13 Aldinát (közülük egy ősnymtatvány), 30 Elzevir kiadást, több Froben és Plantint, számos editio princeps-et

és 7 régi magyar könyvet is tartalmaz. Ezek azért nem voltak a Hungarica-gyűjteménybe sorolhatók, mert az csak külföldön megjelent idegen nyelvű műveket tartalmaz. A skolasztikus theológia képviselőinek művein kívül görög és latin klasszikusok szép kiadásaival találkozunk és szóhoz jutnak az olasz és német humanisták, s a reformáció harcosai, mint Ulrich von Hutten is.

Külön csoportot alkotnak az Apponyival rokon Nogarola grófi családdal kapcsolatos nyomtatványok, s ezzel összefüggően a Verona városára és neves családjaira, valamint az olasz reneszánsz politikai, társadalmi és kulturális viszonyaira vonatkozó válogatott könyvanyag.

Művelődéstörténeti szempontból rendkívül érdekesek az ünnepélyek, fejedelmi bevonulások, mennyegzői és temetési szertartások részben illusztrált kiadásai. A ritkaságok közt szerepel Benvenuto Cellini *Trattati dell'orficeria e della scultura* c. könyvének első kiadása fametszetű kezdőbetűkkel és címekkel. Értékes metszetekkel ékesek az arcképgyűjtemények és ikonográfiák. Sok művet ékesítenek Holbein, Dürer, Amman, Burgkmeir fametszetű kezdőbetűi és címke-retei.

Egyes példányoknak külön értéket ad provenienciájuk, nevezetes egyéniségek széljegyzetei, híres könyvtárak ex librisei. Hogy csak néhányat említsünk, az Apponyi-gyűjteménybe került többek közt az *Archinto*, *Beresford-Hope*, *Borghese*, *Brunet*, *Buoncompagni*, *Firmin-Didot*, *Hopetoun*, *Heber*, *Kálnoky*, *Karajan*, *Mircse*, *Nodier*, *Peignot*, *Ruggieri*, *Schefer*, *Selliére*, *Sunderland*, *Syston Park* könyvtárak számos ritkasága.

A kéziratok csaknem kivétel nélkül magyar vonatkozásúak, s a Hungarica-gyűjteménybe azért nem voltak besorolhatók, mert az csupán nyomtatványokat tartalmaz. Ilyenek Bornemissza Pál erdélyi püspök és Herberstein Zsigmond levelei, Basta György naplójának, II. Rákóczi Ferenc emlékiratainak, a Nádasdy – Zrínyi – Frangepán-per okmányainak egykorú másolatai, Bécs és Buda ostromának korabeli írott emlékei.

A Hungarica- és a Rariora et Curiosa-gyűjteményben egyaránt nagy számmal találhatók értékes egykorú, valamint nemes anyagú választékos ízlésű, a legjobb külföldi és hazai mesterektől származó modern kötések, melyek külön tanulmányt érdemelnének. Már az Iparművészeti Társulat 1882-i könyvkiállításán sok eredeti régi kötést mutatott be, így az 1490-ben Nürnbergben nyomtatott *Missale Strigoniense* (Hungarica 19. sz.) rézsarkos és kapcsos disznóbórháttal fatáblába kötött remek példányát; Zsámboki 1566-os *Plautus* kiadását, egy 1568-ból való dús aranyozású barna bőrkötésben *Patriae et amicis* felirattal (Hungarica 396. sz.), egy fehér pergamenkötést a *Buoncompagni*, egy olasz maroquinbe kötött Elzevirt a *Pecci* címerrel. De van a gyűjteményben egykorú kézi aranyozású maroquin-kötés *Le Gascon* modorában XV. Lajos címerével is.¹⁸ Apponyi sokszor állapította meg örömmel, hogy milyen jól megfér egymás mellett a díszes régi és egyszerű modern kötés, feltéve, ha mindkettő ízléses.¹⁹

A három régi gyűjteményt egy körülbelül ötezer kötetből álló segédkönyvtár egészítette ki, mely főképpen a Hungarica-gyűjtemény feldolgozásánál használt kézikönyveket tartalmazta. Helyet foglaltak benne a legértékesebb bibliográfiák (*Brunet*, *Burger*, *Copinger*, *Denis*, *Graesse*, *Hain*, *Meyer*, *Panzer*, *Proctor* stb.), lexikonok, könyvtár- és nyomdatörténetek, szótárak, szakfolyóiratok mellett magyar irodalmi és történelmi monográfiák és forráskiadványok is.

Az adományozó okiratban nem szerepel, de ugyancsak a Széchényi Könyv-

tárba került a lengyeli családi könyvtár is, melynek anyagát legnagyobb részben külföldi történelmi művek, emlékiratok, illusztrált művészettörténeti könyvek és klasszikusok szép és ritka kiadásai alkotják, valamennyi értékes és ízléses modern kötésben.

5

Az Apponyi-gyűjteménnyel a Széchényi Könyvtár nemcsak nagy értéket kapott, hanem egyben sok kötelezettséget is vállalt. Ezek teljesítése csak nehézségek árán megoldható problémák elé állította. Ezek miatt húzódott 1929-ig a könyvtár felállítása. Ez mindenekelőtt terjedelménél jóval nagyobb helyet igényelt, mert minden más gyűjteménytől elkülönítve, esztétikai szempontok szemmel tartásával kellett felállítani. Az OSZK ezzel szemben hosszú idő óta égető helyhiánnyal küszködött,²⁰ melynek megoldására a legkülönbözőbb tervek születtek. Ezenkívül sürgetővé vált az 1920-ban átvett és azóta a földszinten ideiglenesen elhelyezett Todoreszku-Horváth-könyvtár végleges felállítása is, aminek a később kapott Apponyi gyűjteményét méltányossági okokból meg kellett előznie. A helykérdést a múzeumi levéltárnak már régebben tervezett kiköltöztetésével oldották meg. Ez azonban csak 1926-ban költözött át az Országos Levéltárba. Az Apponyi-gyűjteményt az így megürült levéltári teremben és a mellette levő folyosón helyezték el.

A terem berendezéséről Apponyi Sándor özvegye, *Esterházy Alexandra* grófnő aképpen gondoskodott, hogy a lengyeli kastély könyvtárának berendezését a Széchényi Könyvtárnak ajándékozta. Az átköltöztetést és berendezést nemcsak figyelemmel kísérte, hanem anyagilag támogatta is. Férjének szellemileg is méltó társa volt, aki apai és anyai ágon egyaránt örökölte a tudományok és művészetek szeretetét. Anyai nagyapja M. I. *Tegoborski* orosz birodalmi tanácsos kiváló nemzetgazdász, több jelentős tudományos mű szerzője volt, a grófnő maga a dilettáns színvonalon magasan felülemelkedő festőművész. Tudományszeretetét pecsételte meg 1929. október 29-én kelt alapítványával, mellyel férjétől örökölt vagyonát a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. 1930. október 15-én bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy az Apponyi-gyűjtemény ünnepélyes megnyitását megérhesse.²¹

A könyvtár felállítása esztétikai szempontból megfelelt az Apponyi Sándor adománylevelében kikötött feltételeknek. A termet a kikötéshez híven, zárt szekrények vették körül. Ebben kapott helyet a Hungarica és a lengyeli családi könyvtár. Itt volt Apponyi Sándor íróasztala, amelyen mint a gyűjteményt vezető tisztviselő a könyvtár fel nem dolgozott anyagának tudományos leírását és katalógizálását végeztem. A középén a lengyeli könyvtár-terem nagy asztala állott, ugyanazokkal a dísz tárgyakkal, melyek eredeti helyén ékesítették, a könyvszekrények tetején ugyanazok az Apponyi kezdeményezte lengyeli ásatásokból származó őskori vázák, mint a lengyeli könyvtárteremben, s a szekrények fölött az ősök képei. Ide kerültek a lengyeli könyvtárterem párnázott székei, szőnyege és csillárjai. A Széchényi Könyvtár Apponyi-terme így külsőben is hű mása lett Apponyi Sándor könyvtárszobájának. Az egyetlen változtatás az volt, hogy egy festőállványon helyet kapott Apponyi Sándor arcképe, melyet felesége festett.

A kézikönyvtárt a terem mellett levő folyosón helyezték el, nyílt polcokon. A falakat a polcok fölött a metszetgyűjtemény bekeretezett 145 darabja díszí-

tette, melynek tetszetős elhelyezésében *Varjú* Elemérnek, a történeti osztály igazgatójának tanácsait követtük.

Nem volt egyelőre teljesíthető az adománylevélnek az a kikötése, hogy a metszetek tárlókban helyeztessenek el. Nem annyira azért, mert tárlók nem állottak rendelkezésre, mert ez a kérdés Apponyi özvegyének áldozatkészségéből megoldható lett volna, hanem a helyhiány miatt. A folyosón ugyan lett volna hely a tárlók számára, de más helyiség híján a folyosón kellett elhelyezni a kutatóhelyiséget, mert a régít a könyvtár átszervezése kapcsán az új raktárhelyiség javára fel kellett áldozni. Az egyetlen e célra használható, a Széchényi-terem mellett levő helyiséget 1927 óta a Todoreszku-Horváth-könyvtár foglalta el. Reméljük, hogy a metszeteknek ez a kiállítászerű felállítása a Széchényi Könyvtárnak a Várba költözése után megoldható lesz.

Eleget tettek az alapítólevél másik kikötésének, mely szerint a gyűjtemény könyvei pecséttel nem láthatók el. E helyett a könyvekbe ex librist kellett ragasztani, amelyre a sorszámot rávezették. Apponyi maga idegenkedett az ex libristől és ilyet sohasem készíttetett, érezte, hogy a modern ex libris régi kötetek előzőkén stílustalan anakronizmus. Ezért egy archaizáló ex libris gondolatával foglalkozott, melyen a *Pécz* nemzetségből származó őseinek pecsétjét alarta ábrázolni a következő körirattal: SIGILLUM MAGISTRI THOMAE LIBRIS SUIS ALEXANDER APPONYI JUSSIT.²²

A halála után készítendő ex librisre nézve kikötötte, hogy kis méretű legyen, egyszerű keretben szép betűkkel, és főképp mellőzzön minden figurális díszítést, jól tudva, hogy az ilyen figurális szimbólumok és a különböző jelmondatok általában a giccs és közhely melegágyai. Az ex librisek teljesen az alapító óhaja szerint, egyszerű és izléses formában készültek.

A gyűjtemény felállítása 1929-ben kezdődött — noha a könyvek felszállítása a Nemzeti Múzeum épületébe már 1925 májusában megtörtént²³ — ünnepélyes megnyitása 1930 végén volt.

Ezután kezdődött meg az anyag könyvtári feldolgozása. A Hungarica-anyagnak a nyomtatott Apponyi katalógusban szereplő része a katalógus számait kapta és a felállítás így nem szigorúan időrendi, mert az újabb szerzemények nem illeszkednek be a régi sorozat kronológiájába, hanem folytatólagos számsorral futnak. A gyarapítás a nyomtatott katalógus megjelenése után is folytatódott, s az átvett állag a nyomtatott katalógus 2509 számával szemben 2948 mű. Az első feladat a 439 műre rúgó szaporulat tudományos leírása volt. Ez, bár a legtökéletesebb pontosságra törekedett, a hivatali munka természeténél fogva jellegben különbözött az Apponyi-féle leírásoktól. Csak a címlap leírására, terjedelemre, formátumra, illusztrációk számbavételére, provenienciára és a kötésre szorítkozhatott, a tartalomra csak akkor terjeszkedve ki, ha a magyar vonatkozás a címleírásból nem derült ki világosan.

A metszetgyűjtemény teljesen feldolgozatlanul került a Széchényi Könyvtár birtokába. Erről a kereken ezer darabról először a formátum, a metszet fajtájának (fametszet, rézmetszet, rézkarc, (kőrajz, linóleummetszet), s ha jelezve van, a készítő nevének feltüntetésével cédulakatalógus készült a cím első szavának betűrendjében. Ezt követte a gyakorlati tájékozódáshoz szükséges helyrajzi katalógus felállítás szerinti majd az egyes csoportok szakkatalógusa. A gyűjteményt hat tárgyi csoportra osztottuk: 1. Arcképek; 2. Várak; városok; 3. Történelmi események; 4. Térképek; 5. Műlapok; 6. Vegyesek. A szakkatalógus az arcképeket,

a várak és városok képeit, valamint a térképeket tárgyi betűrendben, a történelmi eseményeket és várostromokat időrendben, a műlapokat a készítő betűrendjében sorolja fel.

A *Rariora et Curiosa*-gyűjtemény Végli Gyulától készített nyomtatott katalógusa lezárt egészet dolgozott fel, itt pótolni való már nem volt. A gyűjteményt a nyomtatott katalógus számszámozásában állítottuk fel az Apponyi-teremhez tartozó folyosón.

Cédulakatalógus készült a lengyeli családi könyvtár és a segédkönyvtár műveiről is. Ez utóbbi az Apponyi-terem folyosóján a kutatók rendelkezésére állt és 1945-ig különgyűjteményként kezelték.²⁴

A második világháború kitörése után a bombázások és a háborús zavarok veszélyei miatt az Apponyi-gyűjtemény anyagát a Széchényi Könyvtár többi értékes különgyűjteményéhez hasonlóan, ládákba csomagolva biztonságos helyre szállították. A gyűjtemény lényegét alkotó Hungarica- és metszetgyűjtemény felállítására a felszabadulás után került sor a régi helyen és a régi rend szerint. A nem magyar vonatkozású anyagból a *Rariora et Curiosa*-gyűjtemény XV. századi része az ősnymtatványok, a XVI. századi az Antiqua-gyűjteménybe (1–299. sz.) került, a fennmaradó 300–519. sz. tételt külön csoportként kezelik az Antiqua-gyűjtemény végén. A függelékben szereplő hét régi magyar könyvet a Régi Magyar Könyvtárba osztották be. A lengyeli családi könyvtár a régi számozással a Széchényi Könyvtár törzsanyagába került, a segédkönyvtár az Apponyi-folyosón elhelyezett kutatói segédkönyvtárba. A kéziratgyűjteményt a Kézirattár törzsanyagába osztották be. A magyar vonatkozású két gyűjteményt az Apponyi-elvek szerint gyarapítják is. Érdekes megjegyezni, hogy a gyarapításhoz több külföldön élő hazánkfi is hozzájárult adományaival. Így Világ Miklós Londonból több darabot ajándékozott a metszetgyűjteménynek. A folyosó továbbra is kutatóhelyiség funkcióját tölti be.²⁵

Magának az Apponyi-teremnek mai képe nem fedi az adományozó óhaját és esztétikusnak egyáltalán nem mondható. A berendezésből megvannak a könyvszekrények, a minden díszétől megfosztva, csupasznak ható nagy asztal, a szőnyeg, s a két függőlámpa. A beállított katalógusszekrény is erősen zavarja az összbenyomást. Ez a helyszűke okozta kényszer következménye, mert a könyvtárterem egyben munkahelyiség is. Ezt az elhelyezést és berendezést azonban ideiglenesnek tekintik és véglegesen a Széchényi Könyvtárnak a Várba költöztetése után fogják megoldani. Az Apponyi-terem bútorzata lesz az egyetlen, melyet a könyvtár a Nemzeti Múzeum épületéből a maga teljes egészében új otthonába átvisz.²⁶ Mindenesetre öröndetes, hogy a könyvtártermet eredeti alakjában és díszével, zavaró hozzátételek nélkül rendezik be. Ez nemcsak kegyeleti szempontból fontos, hanem azért is — mert ha egyes tárgyak művészi értéke vitatható is — mint egy darab élő kultúrtörténet, szemléletesen mutatja majd egy magyar főúri könyvtár képét a századforduló idejéből.

Jegyzetek:

1. Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *Az OSZK Évkönyve 1967.* 124–181. lap (a következőkben Dezsényi). Ferenczyné Wendelin Lidia: *Az OSZK olvasószolgálatának története 1920–1944.* = *Az OSZK Évkönyve 1965–66.* 491. l. Évi jelentések az OSZK állapotáról a *Magy. Könyvszle.* 1919 és következő évfolyamaiban.
2. Berlász Jenő: *Az Illésházy-könyvtár.* = *Az OSZK Évkönyve 1967.* 65. l. és 40. jegyzet.

3. Végh Gyula: *A bibliophil.* (Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Magyar Bibliophil Társaság 1926. 51–57. l.)
4. *Hungarica.* Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta Gr. Apponyi Sándor. I. köt. XV. és XVI. sz. Bp. 1900. II. köt. XVII. és XVIII. sz. Bp. 1902. (Ugyanakkor német nyelven is amatőr kiadásban.) A III. és IV. köt. csak németül: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften.* Gesammelt und beschrieven von Graf Alexander Apponyi. III. Band. Neue Sammlung I. XV. und XVI. Jahrhundert. IV. Band. Neue Sammlung II. XVII. und XVIII. Jahrhundert. Besorgt von L. Dézsi. München, 1925.) (A következőkben *Hungarica* I–IV.) Az I. köt. előszava.
5. Hóman Bálint: Apponyi Sándor. = *Magy. Könyvszle.* 1924. évf. 1–8. l. Ua.: Apponyi Sándor ravatalánál. Uo. 1925. évf. 1–2. l. Dézsi Lajos: Gróf Apponyi Sándor pályája. Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Magyar Bibliophil Társaság. 1926. 11–32. l. Ua.: Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Akadémiai Emlébeszédék. 1927. Ua.: *Magyar Bibliophil Szemle.* 1924. Sikabonyi Antal: Gróf Apponyi Sándor. Uo. 1925. Vértessy Miklós: Apponyi Sándor. = *Könyvtáros.* 1957.
6. Hegedüs István: Apponyi Balázs latin szoltáros könyve. = *Egyet. Philol. Közl.* 1918.
7. Jambrekovich László: Az Apponyiak nagyapponyi könyvtáráról. = *Magy. Könyvszle.* 1925. 56–67. l.
8. Eckhardt Sándor: Apponyi Rudolf igazi naplója. = *Az ELTE Évkönyve.* Bp. 1957.
9. A Pécz-nemzetség Apponyi-ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzött oklevelei. I. köt. 1241–1526. A II. kötetet, melyben az 1564. évig jutott, már nem fejezhette be.
10. *Isotae Nogarolae Veronensis Opera quae supersunt omnia.* I–II. köt. Budapest–Bécs, 1886.
11. Az életrajzi adatok Dézsi Lajosnak a *Hungarica* katalógus IV. kötetéhez írt előszavából való. Ezek nem egyeznek teljesen más források adataival, de a leghitelesebbnek látszanak.
12. Pécot, Alexandre Emile (1844–1918) 1869–1872-ig francia vicekonzul Temesvárott, segy a magyarországi szerbekről írt könyv szerzője, akkor a román nyelv tanára a páriszi École des langues orientales vivantes-on és egyben James Rothschild könyvtárosa. Dézsi id. előszava és *Larousse du XX. siècle.*
13. Firmin-Didot, Ambroise (1790–1876) a neves francia könyvkiadó családból származó klasszika-filológus. Dézsi: Gróf Apponyi Sándor pályája. (Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Magyar Bibliophil Társaság 1926.) 19. l. és *Larousse du XX. siècle.*
14. Dézsi: Gróf Apponyi Sándor pályája. 13. l.
15. Levele Hóman Bálinthoz. Idézve Hóman Bálint: Gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtára. (Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Magyar Bibliophil Társaság, 1926.) 35. l.
16. Az ajándékozási okirat közölve *Magy. Könyvszle.* 1924. 4–5. l. és Gróf Apponyi Sándor emlékezete. = Magyar Bibliophil Társaság. 1926. 37–38. l. A törvénycikk szövege uo. 39–43. l.
17. *Rariora et Curiosa* gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. Közli Végh Gyula. Bp., 1925. A M. N. Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke. A műből illusztrált bibliofil kiadás is készült. Vö. még Végh Gyula: *Rariora et Curiosa.* = *Magy. Bibliophil Szle.* 1925. 14–18. l.
18. Fényképe közölve Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Magyar Bibliophil Társaság. 1926. a 44. l. utáni melléklet.
19. Végh Gyula: A bibliofil. (Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Magyar Bibliophil Társaság, 1926.) 56. l.
20. Dezsényi 150–156. l. Tombor Tibor: Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésével és berendezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után (1920–1929). = *Az OSZK Évkönyve* 1967. 182–226. l.
21. Hóman Bálint: Gróf Apponyi Sándorné ravatalánál. = *Magy. Könyvszle.* 1930. 1–2. l. Tóth László: Apponyi Sándorné. Uo. 151–153. l. Az Apponyi Sándor alapítvány alapítólevelének szövege uo. 155–159. l.
22. Végh Gyula: *A bibliophil.* (Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Magyar Bibliophil Társaság, 1926.) 56–57. l.
23. A *Bibliotheca Apponyiana* a M. Nemzeti Múzeumban. = *Magy. Könyvszle.* 1925. 192. l.
24. Jelentés az OSZK 1930. évi állapotáról. = *Magy. Könyvszle.* 1931. Az 1930-ban megkezdett kéziratos cédula és szakkatalógusok az Apponyi-gyűjteményben találhatók.
25. Soltész Zoltánné és Fazakas József szíves közlései.
26. Tombor Tibor: A Nemzeti Könyvtár különgyűjteményei és kiállítási termei budavári új épületében. = *Az OSZK Évkönyve* 1967. 102. l.

Die Apponyi—Sammlung der Nationalbibliothek Széchényi

J. KÁDÁR-PUKÁNSZKY

Graf Sándor Apponyi (1843–1925) erwarb sich als Sammler und Bibliograph einen Weltruhm. Er war zwar ein leidenschaftlicher Bibliophile, seine Sammlertätigkeit richtete sich aber nach dem Inhalt der Objekte. Seinen Sammelkreis beschränkte er auf die Träger eines von ihm geprägten Begriffs, den, bzw. die danach aufgestellte Sammlung wir nach ihm „Apponyiana“ nennen. Sie umfaßt die fremdsprachigen und im Ausland erschienenen Werke ungarischer Schriftsteller, sowie die auf Ungarn bezüglichen Werke ausländischer Autoren bis 1720. Er sammelte die Bücher nicht nur mit einem großen materiellen Aufwand, sondern beschrieb sie auch in einem vierbändigen „catalogue raisonné“, der auch in deutscher Sprache veröffentlicht wurde (Hungarica. Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften. I–IV. München 1903–1925). Er vermachte seine Bibliothek noch zu seinen Lebzeiten der Nation. Sie wurde nach seinem Tod in der Széchényi-Nationalbibliothek als die „Bibliotheca Hungarica Apponyiana“ so aufgestellt, wie sie in seinem Lengyeller Schloß stand. Die Bibliothek enthält außer der Hungarica-Sammlung auch eine graphische-Sammlung von 1000 Blättern, die ein besonders reiches Material über die Türkenkriege des 16–17. Jahrhunderts und über die Burgbelagerungen aufweist. Daran schließen sich die nicht auf Ungarn bezüglichen „Rariora et Curiosa“ (ihr Katalog wurde von Gyula Végh 1925 herausgegeben), die viele Inkunabeln, Aldinen, Elzeviriana, Produkte der Offizinen eines Froben und Plantin und viele Erstausgaben enthält. Auch eine ca. 5000-bändige Hilfsbibliothek und die Lengyeller Familienbibliothek mit vielen ausländischen Geschichtswerken, Memoiren, reich illustrierten kunsthistorischen Büchern, schönen, alten Ausgaben der Klassiker kamen in die ungarische Nationalbibliothek. Den einzelnen Stücken der Sammlung verleihen ihre Provenienzen, Randbemerkungen namhafter Persönlichkeiten, Exlibris-Zeichen berühmter Bibliotheken und die gleichzeitigen, oder die von den besten ungarischen und ausländischen Meistern verfertigten modernen Einbände einen besonderen Wert.

Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége 1936–1944

KOVÁCS ILONA

A két világháború között a hivatalos művelődéspolitikát két célt tűzött maga elé: egyrészt a népoktatási és népművelési program kibővítését, másrészt a tudományos kutatás színvonalának emelését.

A tudományos kutatás számára három területen igyekeztek kedvezőbb feltételeket teremteni. Első helyen a kutatás új szervezeti kereteinek kialakítását és a kutatói státushelyek bővítését vették programba. Ennek érdekében *Klebsberg* Kunó vallás- és közoktatásiügyi miniszter a közgyűjteményeket is a tudományos kutatás színhelyévé kívánta tenni.

Szerinte: „Az Akadémián és az egyetemeken kívül a tudományos termelésnek harmadik nagy fókusza a közgyűjteményeink: könyvtáraink, levéltáraink, múzeumaink

... A laikus ember, aki gyakran látja, hogy milyen gyér közgyűjteményeink látogatása, különösen a múzeumokkal szemben, felteheti a kérdést, vajon meg van-e a múzeumügynek, a közgyűjteményügynek az a belső értéke és nemzeti jelentősége, amelyet egyes idealisták annak tulajdonítanak. De a közgyűjtemények értékelésénél nem szabad a súlypontot kizárólag arra vetni, hogy szám szerint hány ember nézi meg, hány ember látogatja azokat. Az igazi súlypont voltaképpen azon a tudományos munkán van, amelyet az illető közgyűjtemények tudományos tisztviselői kára kifejt. Hiszen minálunk ahol a társadalmi áldozatkészség a tudományok és művészetek támogatására, sajnos, vajmi kevés, a tudományok művelésénél a súlypont az egyetemekre és arra a csekély számú tudományos stallumra esik, amely ezen kívül még fennáll. És ha kérdem, hol vannak ezek az állások, a felelet nem lehet más, mint az, hogy közgyűjteményeink keretében. Én remélem, hogy ezeknek a tudományos állásoknak a számát mintegy százra sikerülni fog felelelni és ha száz ember tudományos téren komolyan dolgozik, akkor számottevő eredményeket is érhet el.”¹

A megfelelő intézményes keret biztosítására létrehozták a közgyűjteményeket összefogó autonóm szervezetet, a Gyűjteményegyetemet.

Másodsorban a publikációs lehetőségek növelése érdekében több-kevesebb állami szubvenciót biztosítottak a tudományos kiadványok számára az intézmények költségvetésében, így az Országos Széchényi Könyvtár költségvetésében is.

Végül az addiginál jobb lehetőségeket igyekeztek biztosítani az új kutatói gárda felnevelésére itthon az egyetemeken és külföldön a Collegium Hungaricumokban az új ösztöndíjrendszer bevezetésével.²

Természetesen mindezek az elképzelések a Széchényi Könyvtárra, mint jelentős közgyűjteményünkre, a Gyűjteményegyetem egyik intézményére szintén hatással voltak. Magában a Gyűjteményegyetem programjában is igen komoly

súlyt kapott a gyűjteményekben folyó intenzív „tudományos munka” és az önálló publikációs tevékenység.³ Ezt a célkitűzést később a Gyűjteményegyetem nyomába lépő Magyar Nemzeti Múzeum szervezete is magáévá tette. Szervezeti és ügyviteli szabályzatában 1936-ban intézményei számára fő feladatként a gyűjtés mellett a „tudományos bűvárkodást” jelölte meg⁴

A könyvtárban fokozatosan létre is jöttek a program megvalósításának személyi és pénzügyi feltételei. 1928-ban 34 dolgozóból 20 sorolható a tudományos munkatársak közé.⁵ 1938-ban 31 dolgozóból 20 volt tudományos státusban.⁶ Ekkor már jelentős részük, 14 fő, a volt ösztöndíjasokból került ki, köztük a könyvtár vezetője is.⁷ A könyvtár dolgozói közül nem egy jelentős eredményeket ért el a tudományos pályán. Egy részük főként társadalomtudományi kutatásokat folytatott, mint Rédey Tivadar, Pukánszky Kádr Jolán (színháztörténet), Sikabonyi Antal (bibliofília, irodalomtörténet), Kniezsa István (nyelvészet) stb. Másrésztük azonban könyv-, könyvtártörténeti és elméleti kérdésekkel, bibliográfiai feltáró munkával foglalkozott (Fitz József, Trócsányi Zoltán, Asztalos Miklós).

A könyvtár tudományos tevékenysége már a Gyűjteményegyetem megalakulásával igen megélné. Ha a könyvtár által nagy sorozatokban, ill. ciklusokban közreadott publikációk számszerű megoszlását tekintjük, szembeszökő ez a fejlődés. Amíg 1920 előtt a könyvtárnak a *Magyar Könyvszemlén* kívül mindössze 4 ilyen jellegű kiadványa volt, addig a két háború közötti periódusban összesen 67.⁸

A háborút követően egymás után indultak a könyvtár újabb és újabb vállalkozásai. 1922-ben a *Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai*, 1928-ban az *Országos Széchényi Könyvtár kiadványai*, 1931-ben a *Musicologia Hungarica* és a *Magyar Zeneművek könyvészete*, 1935-ben a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nemzeti kincseinek hasonmása* címmel.

Megtörténnek az első lépések a *Magyar Könyvészet* felélesztésére is.⁹ Bár ezeknek a vállalkozásoknak a folytatására nem mindig volt meg a kellő erő, mégis világosan jelezték a könyvtár tudományos törekvéseit.

Különösen kiemelkedő fejlődést tapasztalhatunk a 30-as évek második felétől, Fitz József igazgatósága évtizedében. Az 1920 és 1944 között megjelent 67 kiadvány több mint kétharmada, 46 kötet, a korszak utolsó 10 évére esik. Láthatóan a feladatokat felismerő vezetés, egyéni ösztönző hatásával, szervező készségével¹⁰ kedvező feltételeket tudott biztosítani a könyvtárban folyó tudományos munka számára. A volumenében jelentősen megnövekedett publikációs tevékenység minden értéke ellenére, jellegét és tartalmát tekintve azonban újat nem hozott. A munka irányát továbbra is a hagyományos tudományos koncepció határozta meg, így elsősorban történeti és bibliográfiai feltáró munkák indultak, s a szakterület legújabb problémái csak kevésbé keltettek visszhangot. A korszak kutatói tevékenységének jegyeit alapvetően meghatározta továbbá, hogy a könyvtár tudományos munkájának egészét átfogó kutatási tervvel ebben az időben nem rendelkezett. Így a kutatások egy része szellemileg teljesen egyéni, elszigetelt jellegű volt, melyet elsősorban a kutatók egyéni érdeklődése és adottsága határozott meg. Másrészt azonban néhány területen intézményes keretek között átgondolt és jól szervezett kiadói munka folyt, melynek nyomán jelentős kiadványok születtek. Szervezett keretben főként két területen, a *Bibliográfiai Osztályon* és a *Kézirattárban* történt feltáró munka.

Az 1936-ban létrehozott Bibliográfiai Osztály elsőrendű feladatává a könyvtár bibliográfiai kiadványainak szerkesztését tették.¹¹ Ez osztály keretében működött Kemény György, Kozocsa Sándor, Szollás Ella, Droszt Olga. A Kézirattárban tervszerűen végezték a tár anyagának feldolgozását és publikálását. Az 1941-es jelentés így határolja körül a programot: „Egyébként a kézirtattár valamennyi katalógusát óhajtjuk nyomtatásban kiadni, a Tár minden tisztviselője a katalógizálási munkákat e terv szem előtt tartásával végzi.”¹² Több éven keresztül e program keretében dolgozott Bartoniek Emma, Tolnai Gábor, Hubay Ilona, Joó Tibor a Kézirattárban.¹³

E néhány évet a kiadói program tartalmát illetően — mint említettük — lényegében nem választja el éles határ a korábbi időszaktól. Fitz József biztosítja az elődök által megindított nagy vállalkozások folytatását, de még nagyobb intenzitással, körültekintőbb szervezéssel. Már korábban bebizonyosodott, hogy a 20-as, 30-as évek fordulóján elindított sokféle sorozat folyamatos elkészítésére nincs elegendő kapacitás, ezért az erők összpontosításával elsősorban két nagy sorozat folytatását biztosítja. Mindenekelőtt a nagy hagyományokkal rendelkező széria, a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzékeit*. Az 1895-ben indult kiadványt az az általános igény hívta életre, amely korábban a British Museum vagy a Bibliothèque Nationale nyomtatott katalógusait is elindította.¹⁴ Ennek a feladatnak a jelentőségét minden vezetés felismerte és a vállalkozást folytatta. 1936 és 1944 között a sorozatban 4 mű látott napvilágot. Folytatódik Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címeres levelei* 1904-ben megkezdett közreadása. Bár az utolsó 6 kötet nem a könyvtár költségén jelent meg, a kiadványt a könyvtár továbbra is magáénak tekinti.¹⁵ 1936-ban megjelenik Végh Gyula: *Régi magyar könyvkötések* c. kötet a Bibliofil Társasággal közösen, 1940-ben Lavotta Rezső: *Kézírtatos zeneművek 1924–1940*. a *Zenei Kézírtatok* 2. köteteként. Még ez évben Bartoniek Emma: *Codices manu scripti latini*. 1. *Codices latini medii aevi*.

Jelentős fejlődésnek indult ekkor az *Országos Széchényi Könyvtár kiadványai* c. sorozat. Ezekben az években szerkesztője Rédey Tivadar. Bár a sorozat láthatóan nem rendelkezett előre elkészített kiadói programmal, csupán keret első-sorban a könyvtárban folyó publikációs tevékenység számára, értékes tanulmányai jelentős sorozattá avatják.

A sorozat túlnyomó többsége a kor általános érdeklődésének megfelelően történelmi tanulmányokat közöl. Erről már a címek is pontosan tájékoztatnak. Iványi Béla: *Könyvek, könyvnyomdák, könyvtárak Magyarországon 1331–1600-ig* [1937]. 135 l.; Hubay Ilona: *Missalia Hungarica, Régi magyar misekönyvek* [1938] 105 l.; Szarvasi Margit: *Magánkönyvtárak a XVIII. században*. [1939]. 131 l.; Varjas Béla: *Balassi Bálint istenes énekeinek első kiadása*. [1940]. 26 l.; Joó Tibor: *Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban*. [1940]. 27 l.; Szemző Piroska: *A Pester Zeitung. Egy XIX. századbeli kormánylap története*. [1941]. 40 l.; Jávör Egon: *Hét kézírtatos pozsonyi Missale a Nemzeti Múzeumban*. [1942]. 126 l.; Szemző Piroska: *Peter J. N. Geiger és Heckenast Gusztáv könyvillusztrációk történetében*. [1942]. 27 l.; Radó Polikárp: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírtatos bejegyzései*. [1944]. 121 l.; Teller Frigyes: *Magyarország középkori hangjelzett kódexei*. [1944]. 35 l. Mellettük megjelent néhány elméleti munka is: Trócsányi Zoltán: *A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása*. [1938]. 88. l.; Knieszsa István: *Círillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása*. [1939].

14 l.; Dezsényi Béla: *Sajtó és könyvészet*. [1942]. 34 l.; Harsányi András: *Német könyvtárak*. [1942]. Egyet ny. 32 l. Mindezeket több bibliográfiai összeállítás egészítette ki: Maklai László—M. Horváth Magda: *A magyar könyvgyűjtő kézikönyve*. [1939]. 231 l.; Zolnai Klára: *Bibliographia bibliotheca regis Mathiae Corvini*. [1942]. 160 l.; Radó Polycarpus: *Index codicum manu scriptorum liturgicorum regni Hungariae*. [1941]. 62 l.

A két fő vállalkozás mellett két darabbal folytatódik a *Musicologica Hungarica* c. sorozat: Gárdonyi Zoltán: *Liszt Ferenc magyar stílusa*. [Bp.] 1936. 152 l.; Takáts Menyhért: *Liszt Ferenc érzelmi világa* [Bp.] 1941. 208 l.

A nagy sorozatokon kívül az önálló kiadványok sorában az évi jelentések és ebben az időszakban rendezett egy-két kiállítás katalógusain túlmenően (*Szent István emlékkiállítás*. 1939. 79 l.; *Gróf Teleki Pál emlékkiállítás*. 1939. 25 l.) lényegében Gulyás Pál két műve: a *Bibliográfia kézikönyve* és a *Magyar Írók* c. ciklus mondható igazán jelentősnek. A bibliográfia kézikönyve a szerző vállalkozása, a könyvtár csupán kiadója. A szerző és a könyvtár között szabályos szerződés jött létre: „... A bibliográfia kézikönyve c. műve kiadása tárgyában hozzám intézett soraival egyetértek. E szerint munkája, mint az Orsz[ágos] Széchényi Könyvtár kiadványa fog megjelenni, a nyomdai munkát a Pécsi Dunántúli ny. rt. végzi, a nyomdaköltség Méltóságodat terheli. az Orsz[ágos] Széchényi Könyvtár azonban átvész művéből 50 példányt. A mű 150 példányban jelenik meg, az Orsz[ágos] Széchényi Könyvtár a maga számára megvásárolt példányok, valamint az öt szerzői példány leszámítása után fennmaradó 95 példány kereskedelembe való értékesítését elvállalja ... Budapest, 1941. július hó 1-én.”¹⁶

A *Magyar írók* esetében a könyvtár teljesen magáénak érzi a feladatot és átvállalja az eredeti megbízótól, a Magyar Tudományos Akadémiától a mű gondozását. Nemcsak mint kiadó, hanem mint a kiadvány szellemi gazdája lép fel: „... a könyvtár e munkához hivatalos helyiséget és megfelelő tudományos apparatust bocsát rendelkezésére, ezenkívül pedig magára vállalta az év folyamán megjelent I. kötet nyomdaköltségét. A következő kötet megjelenését a befolyt előfizetések biztosítják.”¹⁷ A szétküldött felhívások ugyan mindössze 80 előfizetőt hoztak. Fitz József azonban elérte, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia 50 – 50 példányt átvegyenek. Így azután sikerült 1939 és 1944 között a mű hat kötetét megjelentetni.¹⁸

A korszak erőfeszítéseinek köszönhető a *Magyar Könyvszemle* újraélesztése, amelyet a 30-as években már-már az elhalás fenyegetett. A sok évtizedes hagyományokkal rendelkező folyóirat eredetileg a Széchényi Könyvtár kiadványaként jelent meg. A későbbiekben azonban a könyvtár nem tudta egymaga fedezni költségeit, 1936-ban megszületett a megoldás terve: „... a Könyvszemlét pedig, melyet az Osszágos Széchényi Könyvtár a saját erejéből nem tud fenntartani, a többi könyvtár erkölcsi és anyagi hozzájárulásával átalakítjuk a magyar köz-könyvtárak közös szakközlönyévé” — írja a könyvtár évi jelentése.¹⁹

Ez a megoldás 1937-től valóban biztosította a *Könyvszemle* folytatását: „Az év ... fontos eseménye, hogy újra megindult s negyedévenként pontosan megjelent a *Magyar Könyvszemle*. Ezt mindenekelőtt a többi magyar köz-könyvtár rendszeres és állandó pénzbeli hozzájárulásának köszönhetjük. Ez a szervezett támogatás, egyúttal biztosítja folyóiratunk további fennállását.”²⁰

A támogatás aránya, amely a Szemle anyagi bázisát képezte, a következőképpen alakult:

Hozzájáruló intézmény	1937-ben	1938-ban	1939-ben
Vallás és Közokt. Min.	1000 P	1000 P	994 P
Orsz. Széchényi Könyvt.	1000 P	1500 P	1500 P
Bécsi Magyar Intézet	100 P	—	100 P
Egyetemi Könyvtár (Bp.)	500 P	2500 P	1000 P
Fővárosi Könyvtár	120 P	—	—
József Nádor Műszaki és Gazd. Tud. Egyetem Könyvt.	100 P	100 P	100 P
Képviselőház Könyvtára	200 P	200 P	200 P
M. Tud. Akadémia Könyvtára	200 P	200 P	200 P
Orsz. Közp. Statisztikai Hiv. Kvt.	100 P	100 P	100 P
Szegedi Egyetemi Könyvtár	300 P	300 P	300 P
Pécsi Egyetemi Könyvtár	100 P	100 P	100 P
Székesfőváros Kp. Pénztára	—	—	198,60 P
	3720	6000	4792,60P ²¹

Sajnos, a későbbiekben a *Szemle* nem közli ezeket az adatokat, de pénztárkönyve, az évi jelentések és az irattári anyag hasonló adatokról tájékoztatnak.²²

Mint láttuk, a fenntartás költségeiből továbbra is oroszlanrészt vállalt a Széchényi Könyvtár: 1000 – 1500 P-t, melyet saját költségvetéséből fordított erre a célra. Továbbá a Könyvszemle anyagi bázisának jelentős forrása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium évente megújuló segélye, mely általában 1000 pengőtt tett ki.²³ Természetesen komoly anyagi erőt jelentettek még az előfizetésekből befolyt összegek.²⁴

Az újonnan alakult szerkesztőbizottság a fenntartó könyvtárak képviselőiből tevődött össze. Szerkesztője a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének megbízásából *Trócsányi Zoltán* lett. A folyóirat ilyen jellegű átalakulása változást hozott a folyóirat profiljában is. Míg a korábbi célkitűzések szorosan a könyvtár problémáit helyezték előtérbe „... a folyóirat, mint a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának hivatalos kiadványa ... elsősorban a múzeumi könyvtár érdekeinek előmozdítására lévén hivatva, ismerteti annak egyes csoportjait, beszámol az évi gyarapodásról, a végzett munkáról és teljes megbízható képet ad a könyvtár belső életéről ...”²⁵ — s csak másodsorban szerepelt a hazai és külföldi könyvtárak problémáinak tárgyalása. Az újraindulás után már azt mondhatjuk, hogy a *Magyar Könyvszemle* alapvetően új programmal jelentkezett, perspektíváinak szélesedésével a Széchényi Könyvtár saját belső problémái hátterbe szorultak, s a magyar könyvtáriügy kérdései nagyobb helyet kaptak, mint korábban.

A korszak tudományos és publikációs tevékenységének legjelentősebb eredménye a könyvtár széles *bibliográfiai programja*, melynek középpontjában a magyar *nemzeti bibliográfia* kérdése állott. A különböző hazai kísérletek és külföldi példák egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a feladat megoldásának feltételei leginkább a nemzeti könyvtárban biztosíthatók. Ez a vélemény vert gyökeret szakmai körökben,²⁶ de azon túlmenően is a könyvtár felé fordult az érdeklődés.²⁷

Ezt az elképzelést igazolták a *Magyar Könyvészet* 1911–1920-as ciklusának már korábban, a könyvtáron kívül megkezdett munkálatai is, amelyek nem mentek zökkenő nélkül.²⁸ E téren az első jelentős eredményt az 1939. év hozta meg. Ekkor nyert befejezést az 1911–1920. évi *Magyar Könyvészet* és ekkor jelent meg a *Magyar Könyvészet* első éves ciklusa, az 1936. évi kötet. E kötet bevezetője egyben a Könyvtár szép bibliográfiai programjának megfogalmazása is:

„... évi könyvészetünk nélkülözhetetlen része a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének. Nemzeti bibliográfiánk folyamatossága éppen az évi könyvészet megszűnése miatt szakadt meg. ... ha tehát biztosítani akarjuk hazai bibliográfiánk folyamatosságát, akkor rendszeresen ki kell adnunk az évi könyvészetet, melynek alapján az esedékes ciklusbibliográfiát késedelem nélkül össze lehet állítani, s mely távolabbi időben az összefoglaló bibliográfiának is közvetlen, vagy ciklusbibliográfiai útján közvetett főforrásává válik.

De másért is szükség van az évi könyvészetre. A ciklusbibliográfia utána kullog a kor-nak, s amikor megjelenik a benne felsorolt irodalom az újszerűség frissességét már elvesztette ...”²⁹

A könyvtár komoly erőfeszítést tett, hogy elképzeléseit megvalósíthassa, s a kor színvonalán megteremtette a folyamatos éves könyvészetnek technikai és szervezeti feltételeit. (Adréma bevezetése, Bibliográfiai Osztály megszervezése stb.) Ennek eredményeként szép rendben követték egymást a Magyar Könyvészet éves kötetei az 1937-es 1940-ben, az 1938-as 1941-ben, az 1939-es 1941-ben, az 1940-es 1942-ben, az 1941-es 1944-ben. A program további igen jelentős része, a retrospektív feladatok vállalása, a korábbi hézagok pótlása és a további ciklusbibliográfiák elkészítése:

„Az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai programja ezek szerint nagyjában az, hogy majdani kiadás céljából gyűjti a régibb bibliográfiákhoz (Szabó Károlyéhoz, Petrikéhez, Apponyi Sándoréhoz) a megjelenésük óta ismeretessé vált adalékokat, és hogy előkészíti az esedékes új (kurrens) bibliográfiák — a soronkövetkező ciklusbibliográfia, az évi könyvészet és a „Magyar írók élete és munkái” új sorozatának — kiadását ...

A további feladatok közt legfontosabb az 1921–1935. évkör ciklusbibliográfiájának elkészítése lesz. A legfontosabb, mert súlyos restanciát kell vele pótolni s egyúttal a leg-nehezebb, mert anyaga összegyűjtésében csak az 1921–23. évi könyvtermelés elég hiányos összevont könyvészetére és az évi könyvészetek elszigetelt 30 évfolyamára támaszkod-hatnak ...”³¹

Ezt a ciklusbibliográfiát az 1940-es jelentés már a következő évre tervbe vette: „... a bibliográfiai munkákat és kiadási terveinket kibővítjük, amennyiben 1941-től kezdődően az 1936–40. évi ciklusbibliográfiák szakaszok szerint tagolt füzetes kibocsátását is megkezdjük.”³²

A megvalósítás azonban csak részben sikerült. A könyvek bibliografizálása területén az erőket lekötötte az éves könyvészetek közreadása. Két részterület, a térképek és a zeneművek anyaga elkészült, s az 1936–1940-es évkör magyar szakkönyvszete címmel két kötetben a háború küszöbén látott napvilágot. Nagy Júlia: *Térképek 1936–1940*. 1942. XVI, 204 l.; K. Dedinszky Izabella: *Zeneművek 1936–1940*. 1944. IV., 286 l.

Tulajdonképpen a bibliográfiai program kiegészítője, ill. része a magyar sajtó bibliográfiájának terve is. 1941-ben teljes programmal új sorozat indul *Magyarország időszaki sajtójának könyvszete* címmel. Szerkesztője Dezsényi Béla. A sorozat célkitűzése lényegében a magyar retrospektív sajtóbibliográfia elkészítése

volt, melynek folytatását 1941-től 5–5 éves ciklusokban tervezték.³³ Sajnos, a sorozat értékes programjának teljes megvalósítására már nem kerülhetett sor. A második világháborúig a tervezett 7 számból 3 jelent meg, a sorozat 1., 4. és 7. tagja. (Dezsényi Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada, 1705–1806*. 1941. 66 l.; Kemény György: *Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig*. 1942. XLII, 474 l.; Monoki István: *A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt, 1919–1940*. 1941. 266 l. 2 köt. 1941. 264 l.)

A magyar nemzeti bibliográfia teljességét a hazai könyvtermés regisztrálása mellett mindenkor a hungaricumok feldolgozása biztosítja. A korábbi kísérletek egyike sem hozott megnyugató eredményt ezen a téren.³⁴ Így a szakkörök érdeklődése újra és újra a Széchényi Könyvtár felé fordult, s tőle várta a megoldást. Felrótták például a hungaricumok hiányát a *Magyar Könyvészet 1911–1920-as ciklusának* megjelenésekor.³⁵ Majd 1941-ben Balogh József a *hungarica bibliográfia* ügyében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz intézett beadványában a feladat megoldására alkalmas intézménynek a Széchényi Könyvtárat jelölte meg.³⁶

A könyvtár vezetősége felmérte az e téren reá háruló feladatokat, hiszen már az 1936-ra szóló könyvészet bevezetőjében a könyvtár bibliográfiai programjának részeként említi *Apponyi Hungarica-katalógusának* folytatását, de ez a feladat, amint a könyvtár igazgatójának Balogh Józsefhez intézett válaszelevelelől kitűnik, messze meghaladta a könyvtár lehetőségeit, erejét.

„... javaslatodat örömmel üdvözlöm. Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjtőkörének meghatározása a könyvtár alapítása óta változatlanul az, hogy elsősorban a magyarországi és külföldi magyar vonatkozású irodalmat gyűjti. Nincs is más könyvtár a világon, mely ebben a két tárgykörben gazdagabb lenne a mienknél. A külföldi anyagban azonban jelentős hiányaink vannak, hiszen ezt az anyagot meg kell vásárolni, a dotációnk pedig mindig igen szűk volt, s a teljes könyvtári üzem költségeit (állványozást, katalogizálást, kötetést, bútorozást, sőt több alkalmazottunk járandóságait) kell belőle fedeznünk. Képzelted, mi maradt vásárlásra, amikor 1934-ben mindössze 16 000 P, ma 32 000 P az évi javadalmunk. A lényegesebb külföldi magyar vonatkozású könyveket, folyóiratokat és hírlapokat azonban még így is beszereztük. A XIX–XX. századi hiányok pótlására számításom szerint mintegy 30 000 P fedezetet kellene találnunk.

E pótlásoknál is fontosabb azonban a külföldi magyar vonatkozásúak bibliográfiájának elkészítése. Erre vonatkozólag már több előmunkát történt, próbálkoztunk területi munkafelosztással is (pl. az amerikai anyag feldolgozására Telekes Lászlót kértem fel), de mindig és mindenütt a személyzeti hiányon akad meg a végrehajtás. A meglevő személyzetek a kurrens munkát is alig győzik. Ha volna két emberem, aki ezt a bibliográfiát csinálhatná és semmi mást, akit tehát nem lehet máshova kirendelni, beosztani, ide-oda ráncigálni stb., akkor azt hiszem, négy év alatt a munkával elkészülnénk. Ennek a két embernek nem volna szabad múzeumi vagy állami szolgálatban állani, külön és kizárólag a bibliográfiához kellene szerződteni őket, de itt a könyvtárunkban kapnának munkahelyet, irányítást és a könyvtári szabályok betartására köteleznék őket.

Ha a vezetésed alatt álló folyóiratokat fenntartó társaságok, amint írod a bibliográfiai munka terheiből készek lennének részt vállalni, a bibliográfiai munkatársak alkalmazása volna nézetem szerint az a térreum, melyen leginkább segíthetnénk.

A bibliográfia kiadásának alig lesz akadálya. Nemzeti bibliográfiánkat az évi és évközi könyvészetet amúgy is kiadjuk, kötetei folyamatosan megjelennek s a programban a külföldi magyar vonatkozású könyvészet kiadását amúgy is felvettük. Anyagi fedezetére az Apponyi-alapítványból származó javadalmunk nyújthat — az alapító szellemének is megfelelő — biztosítékot.

A lényeg az, hogy a bibliográfia csakugyan elkészüljön.”³⁷

Bár e levél minden vázolt nehézség ellenére bizakodó hangú, és nem veti el a hungarika-bibliográfia tervét, a kérdés megvalósítása mégsem sikerült, s a hungarika bibliográfia problémája a korszak folyamán mindvégig megoldatlan maradt.

A bibliográfiai kiadványok sorába tartozik végül a *Szakkönyvészeti dolgozatok az Országos Széchényi Könyvtárból* c. sorozat, mely 1941-ben indult s a Kozocsa Sándor által összeállított irodalomtörténeti bibliográfiák 6 kötetét tartalmazza. A térképek és zeneművek 1936–1941-es ciklusával együtt jelzik a könyvtár szakbibliográfiai törekvéseit.

A könyvtár kiadói tevékenységének *anyag*i bázisa meglehetősen szűkre szabott volt. A kiadványokból származó komoly bevételre nem lehetett számítani. Általában igen kis példányszámban jelentek meg, ami a könyvtár kiadói tevékenységét eleve nem tette gazdaságos vállalkozássá. Az átlagos példányszám 400–500 körül mozgott. Ezt mutatják az egyes kiadványokról felszínre került adatok:

Gulyás Pál: <i>Bibliográfia kézikönyve</i>	150 pld
Szarvasi Margit: <i>Magánkönyvtáraink a XVIII. században</i>	400 pld
Magyar Könyvészet	500 pld
Bartóniek Emma: <i>Codices manu scripti</i>	800 pld
Lavotta Rezső: <i>Kézírtos zeneművek . . .</i>	800 pld ³⁸

Ezt tanúsítják az alkalmi összesítések is. Az 1941-es jelentés az évi elszámolás során ismerteti, hogy „... az 1941. évi 12 kiadványunkból a nyomdák 5151 kötetet szállítottak”.³⁹ Ebből azonban a könyvtár igen keveset tudott kereskedelmi úton értékesíteni. Az említett 1941-es jelentés részletezi, hogy az év folyamán megjelent 5151 kötetből eladtak 144 kötetet, külföldi bizományosoknak megküldtek 128 kötetet, ezen kívül 1752 szerzői-, sajtó- és tiszteletpéldányt küldtek szét.⁴⁰ A kiadványtár 1942-es állapotának ismertetése hasonló eredményről számol be: „1942. dec. 31-én a kiadványtár állománya 98 kiadvány 18 309 kötetben. Az év folyamán eladtunk 502 kötetet, szerzői-, sajtó- és tiszteletpéldányként pedig kiadtunk 846 kötetet”.⁴¹

Ezt támasztják alá a kiadványtár mai adatai. Jelenleg raktáron van még az 1936 és 1944 között megjelent kiadványokból 1593 kötet.

Hogy mennyire nem volt ez a fajta kiadói tevékenység üzleti vállalkozás, maga Fitz József a *Magyar Könyvészet* megjelenése kapcsán így jellemezte: „Az ember azt hinné, az ilyen sokféle és sokszor igénybe vett segédkönyv kiadása jövedelmező vállalkozás. Pedig nem az. Ezer meg ezer kutatónak van szüksége a bibliográfiára, de mégsem veszi meg, mert nem saját példányt használ, hanem használja a közkönyvtárakét. Ezért a kiadás költségeit a példányok eladásából nem lehet fedezni, s miután üzleti vállalkozásnak nem jó, csak áldozatkészségből vagy a kötelespéldányokat élvező közintézmény erkölcsi kötelezettsége folytán jelenhetik meg.”⁴² Jó példa erre a *Magyar Könyvszemle* előfizetőinek listája.⁴³ Magánszemély csak elvétve szerepel közöttük. Szinte valamennyi előfizető könyvtár vagy más tudományos intézet, melyeknek száma természetesen korlátozott volt.

Miből fedezte tehát a könyvtár kiadványainak költségét? Az évi jelentések tanúsága szerint az összkiadások 5–27%-át fordították a kiadványok megjelenetésére, ami összességében a következőképpen alakult:

Év:	Kiadványokra:	Összes költségkeret:
1936-ban	2 126,50 P	39 148,63 P
1937-ben	3 277,80 P	33 663,58 P
1938-ban	8 236,— P	44 398,86 P
1939-ben	8 886,98 P	144 970,23 P
1940-ben	9 874,52 P	56 977,46 P
1941-ben	16 694,68 P	61 775,43 P
1942-ben	19 457,— P	72 050,76 P
1943-ban	9 605,13 P	72 128,85 P
1944-ben	16 694,68 P	61 774,43 P ⁴⁴

A kiadások összegének jelentős részét a könyvtár saját költségvetéséből biztosította, melyet rendszeresen kiegészítettek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium segélyei. A minisztérium 1938-ban 1700 P, 1942-ben 3000 P rendkívüli segéllyel⁴⁵ járult hozzá a kiadványok költségeihez. Mint láttuk, rendszeres támogatást (évi 1000 P) biztosított a *Könyvszemle* fenntartásához. A könyvtár azonban nem egyszer még ezen felül kénytelen volt alkalmanként is segélyért folyamodni, mint a *Magyar Könyvészet 1911–1920*-as ciklusát kiegészítő sajtóbibliográfia vagy *Lavotta Rezső: Kéziratos zeneművek* c. művének megjelentetése kapcsán tette.⁴⁶

Nem volt ritka az egyéb forrásokból érkező támogatás sem. Mecénásként jelentkeztek intézmények és magánszemélyek. *Hubay Ilona: Missalia Hungarica* c. művének megjelentetéséhez a „Székesfőváros” 138,88 P-vel járult hozzá.⁴⁷ 1942-ben a könyvtár köszönetet mond *Baranyai Lipó*tnak, a Magyar Nemzeti Bank elnökének a *Magyar Könyvszemle* részére küldött támogatásáért.⁴⁸ *Aldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei* c. művének utolsó hat kötete mint említettük, a szerző testvére, *Aldásy József* költségén jelent meg.⁴⁹ Vagy megesett, mint *Gulyás Pál: a Bibliográfia kézikönyvé*nél, hogy a kiadást a szerző maga biztosította.

Az anyagi fedezet előteremtésének meglehetősen nagy gondja mellett igen sok munkát okozott a publikációs tevékenység *adminisztratív* lebonyolítása is. Éppen a korlátozott lehetőségek miatt a legnagyobb körültekintést igényelte, és a legszerényebb megoldásokra adott lehetőséget.

A *Magyar Könyvészet 1936*-os ciklusának megjelentetése idején pl. a várható költségek gondos mérlegelésére volt szükség. Egyszerre négy nyomdától kértek árajánlatot, amelyet követően a legkedvezőbb megoldást biztosító Dunántúl Nyomdával kötöttek szerződést. A kapott ajánlatok közül messze ez volt a legkevesbé költséges. Az

Egyetemi nyomda ívenként	260 P,
Sárkány nyomda „	205,60 P
Stephaneum „	157, ill. 198 P
Dunántúli nyomda „	126 P-t kért ⁵⁰

Nem jelentett azonban e szerény megoldás igénytelenséget. Gondosan ügyeltek a kiadványok színvonalára. A kéziratári katalógus első levonatainak kézhezvétele után *Fitz József* a következő levelet intézte a nyomdához:

„Könyvtárunk kiadványai mindeddig bibliofil értékűek voltak, van köztük, amely elnyerte az év „legszébb könyve” címét s egy-egy tavalyi és tavalyelőtti kiadványunkat a Magyar Bibliofil Társaság illetményeként küldte meg tagjainak. Ennek a hagyománynak a továbbápolása kötelességünk, hiszen a bibliofília minden könyvtár kötelessége, leginkább azonban a miénk, akik muzeális könyvtár vagyunk ... Hozzájárul még, hogy ez a kódex-katalógus nemzetközi szempontból is legfontosabb kiadványunk s a most sajtó alatt levő kötet még csak az első, melyet követni fog több ...”⁵¹

Az anyagi nehézségek, az adminisztratív feladatok mellett a háború kitörése után csak fokozódtak a gondok. Problémát okozott a megfelelő minőségű papír biztosítása.⁵² Majd a kiadványok megjelenését komolyan hátráltatta a nyomdák személyzetének katonai szolgálatra történt behívása.⁵³

A könyvtár tehát a II. világháborút megelőző évtizedekben a társadalomtudományi és a könyvtári szakkutatás műhelyévé vált. Bár e kutatásnak jellegét és tartalmát tekintve megvoltak a maga korlátai, a könyvtár viszonylag szűkre szabott lehetőségei ellenére felkészült gárdájával és átgondolt, jó vezetéssel publikációs tevékenysége területén igen jelentős eredményeket ért el. Kiadványai érdeklődést váltottak ki a hazai tudományos körökben és külföldön egyaránt.⁵⁴ A megindult szép fejlődést azonban derékba törte a háború, így a harmincas években megkezdett vállalkozások folytatására, ill. befejezésére már nem kerülhetett sor. A háborút követő években a gyökeres társadalmi és kulturális átalakulás magát a kutatási koncepciót jelentősen átformálta, s a további tudományos munka számára más irányt szabott.

Jegyzetek

1. Klebelsberg Kunó: Országos Magyar Gyűjteményegyetem. = Beszédei, cikkei és törvényjavaslatok. 1916–1926. Bp. 1927. 77. l.
2. Vö. A *Collegium Hungaricum Szövetség Zsebkönyve*. Szerk. Martonyi János. Bp. 1936. 240. l.
3. Klebelsberg Kunó: Megnyitóbeszéd az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának 1931. május 7-én tartott 2. cikluskezdő teljes ülésén. Bp. [1931.] 30. l.
4. Magyar Nemzeti Múzeum szervezeti, ügyviteli és igazgatási szabályzata. Bp. 1936. 39. l. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai 1. Bp. 1937. 1–6. l.
5. A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924–1928. évi állapotáról és működéséről. Közzéteszi: Hóman Bálint. Bp. 1929. Egyetemi Nyomda. 160–161. l.
6. Vö. A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőinek rangsora [Bp. 1938] Egyetemi Nyomda. [15] lev.
7. A *Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve*. 1. 2. jegyz. 226–227. l.
8. Bélley Pál–F. Wendelin Lídia: Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványairól. = *OSZK Évkönyv* 1957. Bp. 1958. 365–183. l.
9. 23.266/1934. IV. sz. VKM rendelet. = *Magyar Könyvészet*. 1911–1920. Bp. 1939. V. 1.
10. Vö. Nagy Júliát az igazgatóság megbízta az 1936–1940. évi ciklusbibliográfia térkép-jegyzékének elkészítésével. OSZK Irattár 2/1941. „Mint már szóban is közöltem, megbízom az 1936–1940. évi magyar ciklusbibliográfia térkép-jegyzékének összeállításával. A címléírásokat méltóztassék a kötelespéldányok alapján elkészíteni, mégpedig olyképpen, hogy a leírás szövege nemcsak sajtó alá bocsáttassék, hanem katalógizálási szabályzatunk szerint adrémalemzre is felvehető legyen. A kötelespéldányokon felül kérem tekintetbe venni a könyvészetet is, s amennyiben ennek során kiderülne, hogy valamely térkép kötelespéldányként nem küldetett be, kérem erről Szerzeményosztályunkat értesíteni, illetőleg a hiány pótlását szorgalmazni.” Fitz József levele Dubovitz Istvánhoz OSZK Irattár Fond 45/824. „Hálásan köszönöm földrajzi bibliográfiád 1936–1938. évi évfolyamait. Amint 1936. évi könyvészetünk bevezetésében olvashatod, öt-öt évi ciklusbibliográfiákat is ki fogunk adni, az 1936–1940. évi egyes részei már készülnek is.

Füzetekben adjuk, minden füzet egy-egy szakról számol be. Hogy ne csináljuk ketten ugyanazt, nem kapcsolódna-e be ezekbe a munkálatokba? A térképek jegyzékét Térképtárunk tisztviseelője készíti, a földrajz és geológia Rád várna. Ha van hozzá hajlandóságod, keress fel alkalomadtán, hogy megbeszéljük a kérdést” Bp. 1941. január 7.

Dubovitz Istvánnak a M. Földrajzi Társaság könyvtárosának főig. úr megbízást ad az 1936–1940. évi Magyar könyvészet földrajzi részének összeállítására. OSZK Irattár 19/1941. „... felkérek, hogy az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában megjelenendő évkör könyvészet számára állítsd össze az 1936–1940. években megjelent magyar földrajzi irodalom bibliográfiáját, az atlaszok és térképek nélkül, mert ezek jegyzékét térképtárunk öre, dr. Nagy Júlia, külön füzetben állítja össze, egyébként pedig ugyanabban a szakbeosztásban, melyet évenkénti földrajzi könyvészetekben is alkalmaztál. A könyv-alakban megjelent műveken kívül méltóztatás felvenni mindazokat a fontosabb hírlap és folyóirat cikkeket, valamint programértekezéseket is, melyek a földrajzi kutató tudóst érdeklik, viszont mellőzendők azok a cikkek, melyek csupán közművelődési vagy pedagógiai szempontból értékelhetők.

Az évkör földrajzi könyvészte külön kötetben fog megjelenni, körülbelül 10 ívnyi terjedelemben, példányonként 5 azaz öt pengő árban

... A kötet kéziratát 1942 második felében szeretném nyomdába adni ...”

F [Fitz József]

Dubovitz István levele Fitz Józsefhez. OSZK Irattár. Fond 45/135. „Némi késedelemmel ugyan, de végre megjelent az 1940. évi magyar földrajzi bibliográfia is.

... Egyben tisztelettel közlöm, hogy ezzel az évi bibliográfiák közzétételét a háború okozta nehézségek (a külföldi irodalom csaknem teljes elmaradása stb.) miatt, legalább egyelőre, beszüntettük. Hogy azonban a bibliográfiai kutatás meg ne szakadjon, választmányunk egy nagyobb régebbi időszak (1901–1925. év) földrajzi könyvészetének összeállításával bízott meg. Mivel az anyagot ehhez már 10 év óta gyűjtöm, remélem, hogy a munka hátralevő részével két esztendő alatt el tudok készülni. Azt megelőzőleg az általam összegyűjtött és feldolgozott öt év címanyagát fogom Méltóságod megtisztelő megbízása alapján a ciklusbibliográfia részére egy kötetbe összegyűjtve feldolgozni és sajtó alá rendezni” Bp., 1942. okt. 27.

11. Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1936. évi működéséről. 19. l. OSZK Irattár. Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1937. évi működéséről. 14. l. OSZK Irattár.
12. Jelentés az Orsz. Széchényi Könyvtár állapotáról és működéséről az 1941. évben. Bp. 1942. Madách ny. 9. l.
13. Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről az 1940. évben. 8. l. OSZK Irattár. Jelentés ... l. 12. jegy. 9–10. l.
14. Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának ősnymtatványai 1465–1500. Bp. 1895. = A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. I. V–VI. l.
15. Hóman Bálint a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztert értesíti főigazgató úr Áldásy A. M. N. M. könyvtárának Címeres levelei c. műve VIII. kötetének megjelenéséről. OSZK Irattár 144/1942.
16. Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve c. mű kiadása [Orsz. Széchényi Könyvtári kiadvány] tárgyában megállapodás a szerzővel. OSZK Irattár 18/1941.
17. Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről az 1939. évben. 15. l. OSZK Irattár
18. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 1. köt. Bp. 1939. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete XVI. l.
19. Jelentés ... 1936. l. 11. jegyzet 20. l.
20. Jelentés ... 1937. l. 11. jegyzet 4. l.
21. Magy. Könyvszle. 1937., 1938., 1939. hátsó borítólapján.
22. Pénztári napló. [A Magy. Könyvszle pénztárkönyve] 1937. OSZK Irattár.
23. L. táblázat és a Magy. Könyvszle számára segélyt kérünk. OSZK Irattár 299/1940., 205/1941., 193/1942., 165/1943.
24. Magy. Könyvszle. 1937.⁶ 1938., 1939. hátsó borító; Pénztári napló l. 12. jegyz.
25. Magy. Könyvszle. 1920–21. évf. hátsó borító belső oldal.
26. Trócsányi Zoltán: Magyar Nemzeti Bibliográfia. = A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. II. 1937–1938. Bp. 1938. 21–46. l.
27. Hungarian Quarterly. Szerkesztője, Balogh József megküldi az Apponyi Hungarica katalógus folytatása tb. a VKM-hez intézett beadványát. OSZK Irattár 40/1941.

28. Kemény György levele a VKM miniszterhez. OSZK Irattár 54/1940.

„... Nagyméltóságod 195/1934. sz. 1934. dec. 1-én kiadott rendeletével a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Orsz. Egyesületével kötött megállapodás alapján az Orsz. Széchényi Könyvtár Igazgatóságát bízta meg a Barcza-féle bibliográfiai összeállítás revideálásával és sajtó alá rendezésével. A rendelkezés értelmében a folyóirat-cikkek repertóriumát az anyagból ki kellett szedni.

A Könyvtár Igazgatósága engem bízott meg az anyag revideálásával és sajtó alá rendezésével. Már felületes átnézés után is meg kellett állapítanom, hogy a Barcza-féle összeállítás hiányos, a tudományos követelményeknek nem felel meg, s minden részletében kiegészítésre és egységes szempontok szerinti átdolgozásra szorul. A hírlap- és folyóiratanyag a Barcza-gyűjtésből teljesen hiányzott, kizárólag csak a szak- és tudományos folyóiratok cikkeinek jól, rosszul összeállított repertóriuma foglalt abban helyet. Ekkor határoztam el a hírlap és folyóirat anyagnak külön kötetben való összegyűjtését és rendszeres feldolgozását. A Könyvtár Igazgatósága javaslatomat elfogadta és az anyag összegyűjtésére, feldolgozására az engedélyt megadta ...”

VKM-nek megküldjük a *Magyar Könyvészet 1911–20. I. köt.* OSZK Irattár 54/1940.

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

Van szerencsém a Nagyméltóságod támogatásával és az Országos Széchényi Könyvtár szerkesztésében megjelent Magyar Könyvészet 1911–1920. első kötetét, mely az 1911–1920. években megjelent magyarországi könyvek, különnyomatok, zeneművek és térképek betűrendes jegyzékének A–K betűket felölelő első felét tartalmazza, ide mellékelten tisztelettel bemutatni.

A második kötet (M–Z betűk) kézírata készen van s az Egyetemi Nyomdától függ, mikor készül el vele. Ez számításom szerint legkésőbb egy év alatt megtörténik.

Azzal a tiszteletteljes javaslattal fordulok Excellenciához, kegyeskedjék a bibliográfia megjelenésére irányuló támogatását kiterjeszteni egy körülbelül 15 íves harmadik kötet kiadására. E kötet, melynek kézírata szintén készen van, tartalmazná az 1911–1920. évi ciklusban megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzékét, melynek megjelenését az eredeti tervezet nem vette számításba. A hírlapok és folyóiratok jegyzéke nélkül a Magyar Könyvészet csonka maradna s olyan bibliográfiai anyag hiányozna belőle, mely forrásértékénél fogva éppen az 1911–1920. évi ciklusra vonatkozólag rendkívül fontos A Magyar Könyvészet teljességének biztosítására kérem a harmadik kötet megjelenítéséhez Nagyméltóságod hozzájárulását és a költségek fedezését. Fogadjon Kegyelmes Uram legmélyebb tiszteletem kifejezését.

F[itz József]
főigazgató”

29. *Magyar Könyvészet 1936.* Összeállította Szollás Ella, Droszt Olga, Mokcsay Júlia. Bp. 1939. V. 1.

30. *Magyar Könyvészet 1936.* 1. 29. jegyz. III–IV. 1.

31. *Magyar Könyvészet 1936.* 1. 29. jegyz. V–VI. 1.

32. *Jelentés ...* 1940. 1. 13. jegyzet 13. 1.

33. *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete.* Szerk. Dezsényi Béla. 1. Bp. 1941. Dunántúl Pécsi Egyetemi Nyomda. Hátsó borító.

34. *Szentmihályi János: A hungarica-bibliográfia néhány problémája.* = *Magy. Könyvszle.* 1958. 2. sz. 109–117. 1.

35. *Varga Sándor Frigyes–Kozoca Sándor: Magyar Könyvészet 1911–1920. ... = Magy. Könyvszle.* 1943. 448–451. 1.

36. *Hungarian Quarterly.* Szerkesztője, Balogh József megküldi ... 1. 27. jegyz.

37. *Hungarian Quarterly.* Szerkesztője, Balogh József megküldi ... beadványát [Válaszlevél] OSZK Irattár 40/1941.

38. Dunántúl Nyomda Pécsnél megrendeljük Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve* c. művét. OSZK Irattár 187/1941. Ajánlatot kérünk Szarvasi Margit dolgozatának kinyomatási költségeire. OSZK Irattár 177/1939. Dunántúl Nyomda Pécs levele a *Könyvészet* 2. évfolyamára vonatkozó árajánlat. OSZK Irattár 2/1940. Ajánlatot kérünk a kéziratári katalógus előállítására az Egyetemi Nyomdától, a Stephaneumtól, Sárkány Nyomdától és a Dunántúl Nyomdától. OSZK Irattár 269/1938. *Lavotta: Zenei kéziratok* II. c. munka nyomása. OSZK Irattár 12/1940.

39. *Jelentés ... 1941. 1. 12. jegyz. 25. 1.*
40. *Jelentés ... 1941. 1. 12. jegyz. 25. 1.*
41. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről az 1942. évben. 11. 1. OSZK Irattár.*
42. *Magyar Könyvészet 1936. 1. 29. jegyzet. V. 1.*
43. *Magy. Könyvszle. 1. 21. jegyz.*
44. *Vö. évi jelentések.*
45. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár állapotáról és működéséről az 1938. évben. 3. 1. Jelentés ... 1940. 1. 13. jegyz. 11. 1.*
46. *Lavotta R ... kiadványunk zenei katalógus nyomdaköltségeire segélyt kérünk a VKM-től. OSZK Irattár 298/1940.*
47. *Jelentés ... 1939. 1. 17. jegyz. 3., ill. 4. 1.*
48. *Baranyai Lipót M. N. Bank elnökének megköszönjük a M. Könyvszemle részére küldött támogatást. OSZK Irattár 117/1942.*
49. *Hóman Bálint m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztert ... 1. 5. jegyz. Jelentés ... 1942. 1. 11. jegyz. 11. 1.*
50. *Ajánlatot kérünk a kéziratári katalógus költségeire ... 1. 38. jegyz.*
51. *Ajánlatot kérünk a kéziratári katalógus előállítására ... 1. 38. jegyz.*
52. *Dunántúl ny. Pécsnél megrendeljük Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve [Válaszlevél] OSZK Irattár 187/1941. M. Kir. Ipari Anyaghivatal tekintetes Fa- és Papíripari Osztályának. OSZK Irattár 133/1942.*
53. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár működéséről az 1943. évben. 6. 1. OSZK Irattár.*
54. *Vö. Dezsényi Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár kezei kapcsolatai a szovjet könyvtár-üggyel és könyvkiadással. = Magy. Könyvszle. 1969. 3. sz. 277–283. 1. Bartoniek katalógust megküldjük a göteborgi Staatsbibliothek-nek. OSZK Irattár 274/1940. Hartinger Nachfolger, Berlin 2 kötet Magyar Könyvészetet rendel. OSZK Irattár 196/1940. Fitz József levele Augusta Markovitznak. OSZK Kézirattár Fond. 45/897. Eckhart Ferenc levele Fitz Józsefhez. OSZK Kézirattár Fond. 45/139.*

Die wissenschaftliche Tätigkeit und die Veröffentlichungen der Széchényi-Nationalbibliothek 1936—1944

I. KOVÁCS

Zwischen den beiden Weltkriegen entwickelte sich die wissenschaftliche- und Publikationstätigkeit der Nationalbibliothek bedeutend. Besonders im letzten Jahrzehnt, zwischen 1936–1944 wies sie schöne Ergebnisse auf, obwohl die Bibliothek damals mit keinen geringen materiellen Sorgen beladen war. Diese Entwicklung war z.T. deshalb möglich, weil die offiziellen kulturpolitischen Bestrebungen und das diesbezügliche Programm der Bibliothek in die gleiche Richtung deuteten. Im Interesse der Erhöhung des Niveaus in der wissenschaftlichen Forschung hat man zum allgemeinen kulturpolitischen Programm erhoben, daß außer den Universitäten und der Akademie auch die öffentlichen Sammlungen (Bibliotheken, Museen, Archive) zu Heimstätten der wissenschaftlichen Forschung werden. Die wissenschaftlichen Veröffentlichungen dieser Institute — so auch die der Nationalbibliothek — erhielten dementsprechend eine bedeutende Subvention. Man war auch bestrebt, neue wissenschaftliche Forscher zu erziehen und sie in den öffentlichen Sammlungen anzustellen.

Die Mitarbeiter der Bibliothek waren in verschiedenen gesellschaftswissenschaftlichen Fachgebieten tätig, oder befaßten sich mit Problemen der Buch- und Bibliotheksgeschichte und mit theoretischen Fragen der Bibliothekswissenschaft. Die Publikationen erschienen teils selbständig, teils in den großen Veröffentlichungsreihen der Bibliothek („Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzékei“ „Titelverzeichnisse der Sz-NB

des Ung. Nationalmuseums'; „Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai“ „Veröffentlichungen der Széchényi-Nationalbibliothek.“)

Wir können als einen besonderen Erfolg buchen, daß die bibliothekswissenschaftliche Fachzeitschrift „Magyar Könyvszemle“ nach einer zweijährigen Pause wieder erscheinen durfte. Das größte Ergebnis dieser Periode war jedoch, daß die Nationalbibliothek das laufende Erscheinen der ungarischen Nationalbibliographie zwischen 1936–1944 jährlich sichern konnte. Auch die Redaktion der ungarischen Pressebibliographie wurde begonnen und man beschäftigte sich auch mit der Herausgabe einer Hungarica-Bibliographie. Diese letzte konnte aber nicht mehr verwirklicht werden.

Zwischen den beiden Weltkriegen veröffentlichte die Bibliothek 67 Bände, 46 davon erschienen in den letzten neuen Jahren, während der Direktion József Fitz's. Obwohl die Publikationstätigkeit der Bibliothek gewisse Mängel hatte (sie verlief ohne durchgreifendes Programm, den neuesten Problemen des Faches wurde wenig Aufmerksamkeit geschenkt), entstanden in diesem Zeitraum sowohl quantitativ als auch qualitativ sehr bedeutende Veröffentlichungen.

Die Publikationstätigkeit forderte von der Bibliothek einen hohen materiellen Aufwand, brachte dagegen sehr wenig ein. Die Publikationen erschienen in geringen Auflagen (400–500 Exemplare), da sie nur von wissenschaftlichen Instituten und kaum vom Privatpublikum erworben wurden. Der Leitung und dem wissenschaftlichen Personal der Bibliothek gebührt jedoch unsere volle Anerkennung, daß sie trotzdem eine so umfangreiche Editionstätigkeit entwickeln konnten.

Nach dem Ausbruch des zweiten Weltkrieges nahmen die diversen Sorgen zu, die Entwicklung war gehemmt, und die laufenden Unternehmungen und Programme konnten nicht mehr restlos durchgeführt werden.

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai

HORVÁTH VIKTOR

Több mint egy évtizeddel ezelőtt, az OSZK 1957. évi Évkönyvében jelent meg *Bélley Pálnak és Ferenczyné Wendelin Lídiának* az a tanulmánya,¹ mely a teljesség igényével első ízben regisztrálta az Országos Széchényi Könyvtár valamennyi kiadványát az 1956. évvel bezárólag. A tanulmány írói a kiadványok címjegyzékének elemzésével arra a kérdésre is feleletet kívántak adni, hogy az OSZK nemzeti könyvtári kötelezettségéből kiadványi téren mit váltott valóra és mit kell tennie annak jobb megvalósításáért.

Elemzésük eredményét a következőkben sommázhadjuk: annak ellenére, hogy az OSZK „már korán felismerte a nemzeti könyvtár kiadványpolitikájának legfontosabb irányelveit² [kiadói tevékenysége], nem ad hű képet a könyvtárban végzett és a jelenleg is folyamatban levő tudományos tevékenységről. Azt mondhatjuk [állapították meg], hogy kiadói eredményeink nem állnak arányban lehetőségeinkkel, sőt nemzeti könyvtári kötelezettségeinkkel sem”. Az OSZK kiadványi munkájának megújítására vonatkozó elgondolásaik és javasolataik is ebben a megállapításban gyökereznek és lényegében azt kívánták segíteni, hogy az OSZK ezen a téren is eleget tehessen nemzeti könyvtári kötelezettségeinek.

A tanulmány megjelenése óta tizenkét esztendő telt el. A könyvtár kiadványi munkája a tanulmányban elemzett évtizedhez viszonyítva (elsősorban a hatvanas évek második harmadától) jelentősen fejlődött. Ennek ellenére továbbra is érvényesnek tűnik a szerzőknek az a megállapítása, hogy az OSZK kiadványi munkája még ma is alulmarad azon a kötelezettségén, mely nemzeti könyvtári funkciójából következne.

Ez az indoka és magyarázata annak, hogy az OSZK kiadványi tevékenysége kérdéseinek újból való felvetését szükségesnek tartottam. És miután e kérdések tárgyalása az utolsó évtized kiadványainak számbavételét is igényelte, a Bélley – Ferenczyné által 1956-ig összeállított kiadványi jegyzéket a napjainkig megjelentekkel egészítettem ki. Ez a jegyzék (amely az előzővel együttesen az OSZK kiadványainak közel tizenhét évtizedre terjedő áttekintését adja) és annak felmérése, hogy az utóbbi évtized alatt miképpen alakult könyvtárunk kiadói tevékenysége, valamint a jelen problémáinak felmérése, olyan feladatnak ígérkezett, amit érdemesnek látszott elvégezni. Írásom is ennek megfelelően tagolódik.

I.

Az OSZK kiadványi munkájának tárgyalásánál nem mellőzhetjük a felszabadulás utáni évek rövid áttekintését, mert kérdéseink zöme innen datálódik és a megtett út is ezen mérhető. Ennek anyaga azonban e helyen sommázott, részeit a jegyzetek tartalmazzák.

Az OSZK kiadványi munkája — lényegében abból következően, hogy felszabadulás utáni történetének³ egyes időszakasaiban miképpen értelmezték nemzeti könyvtári funkcióiból következő feladatait — igen eltérő képet mutat.

Az 1945–1948-as évek kiadványi munkájának legjelentősebb mozzanata az 1941. évvel félbemaradt *Magyar könyvészet* új formában való újraindítása volt. 1946-ban kezdte meg könyvtárunk a Magyar Nemzeti Bibliográfiának és mellékletének, a Magyar Folyóiratok Repertóriumának kiadását.⁴ Ezt követően azonban (1949-től) az OSZK feladatkörébe tartozó kiadványi munkáról az ötvenes évek közepéig nem beszélhetünk, mert funkciójának helytelen értelmezéséből következően erre súlyt nem helyeztek. Úgyannyira nem, hogy magának a nemzeti bibliográfiának kiadása is veszélybe került, s az MNB és MFR hosszú éveken keresztül különböző kiadók kényszerből vállalt kiadványává lett⁵. Ezeket az éveket alapvetően az határozta meg, hogy 1952-ig hiányzott az OSZK szervezetéből és működéséből a kiadványok alapját biztosító bibliográfiai és tudományos munka.⁶

Az OSZK kiadói tevékenységében a fordulat első lehetőségét 1952-ben a könyvtárügy fejlesztéséről közzétett minisztertanácsi határozat⁷ csillantotta fel. Ez a határozat konkretizálta ugyanis első ízben az OSZK-nak (a határozat szerint „az ország legnagyobb könyvtárának”) funkcióit és feladatait.⁸ Következmenyeként az 1952–1956-os időszakaszban új távlatok nyíltak meg könyvtárunk kiadói tevékenységének megalapozására. Így a) 1952-ben megalakult a bibliográfiai osztály, b) a könyvtár munkaterveiben először fogalmazódtak meg az OSZK könyvtárpolitikai, bibliográfiai és tudományos feladatai,⁹ c) 1954-től a bibliográfiai munka középpontjába a tudományos összefoglaló bibliográfiák kerültek.¹⁰ Ez a változás azonban részint a rendelkezésre álló anyagi eszközök elégtelensége,¹¹ részint az 1956-os ellenforradalom utáni visszaesés következtében tényleges fordulattá már nem érlelődhetett.

A könyvtárunk kiadványi tevékenységének alapjául szolgáló bibliográfiai munkában a fordulatot az 1958. évvel kezdődő időszak hozta meg annak eredményeként, hogy ebben az évben újrafogalmazódott az OSZK programja és szervezete. Összegezése és következménye volt ez annak a folyamatnak, melyet az 1956. évi könyvtári törvényben kodifikált nemzeti könyvtári funkciók szem előtt tartásával az OSZK 1957-es felülvizsgálata indított el.¹² A program a bibliográfiai munka központi feladatává a magyar könyvészet gondozását, a nemzeti bibliográfiák rendszerének folyamatos kiépítését tette.¹³

A bibliográfiai program végrehajtása, előfeltételeinek megteremtése, lépésről-lépésre történő megvalósítása azonban még hosszú évek munkáját igényelte és egészében még ma sem alakulhatott ki. Nem kis mértékben lassította és akadályozza ma is ezt a folyamatot az, hogy 1961-től a könyvtár „folyamatos munkája egybeesett az új, várbeli épületbe való átköltözés igen bonyolult szakmai előkészítésének problematikájával”, majd 1963-tól a ténylegesen megindított ún. rekonstrukciós munkákkal.¹⁴

Az 1958 alapvetésén épült, napjainkig terjedő évtized kiadványi munkája

azonban mégis jelentős, mert a) megteremtette az OSZK kiadványi tevékenységének központi apparátusát, a könyvek és periodikák feldolgozását egy egységben összefoglaló Bibliográfiai Osztályt (1964/1965); b) ha egészében nem is, de szerkezetében kiépítette a magyar nemzeti bibliográfiák rendszerét. Határköveket jelentő állomásait a következőkben rögzíthetjük:

1. 1961 áprilisától a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*, 1965 januárjától a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a az éves és többéves kumulálást biztosító, korszerű xerox-ofszet technikával készült és füzetei félhavonként rendszeresen jelennek meg.

2. Az 1941. évvel félbeszakadt *Magyar könyvészet* éves kötetei az 1961–1962. tárgyévvel 1963-ban újraindultak és rendszeresen megjelennek. Kiegészítő kötetei: a grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke 1961-től (1965-ben indult), a tankönyveké 1965-től kezdődőleg (1968-ban jelent meg) ugyancsak közreadásra kerülnek.

3. Elkészült az 1945–1960-as ciklus retrospektív nemzeti bibliográfiája. Öt kötetben az 1964–1968-as évek folyamán jelent meg. Kiegészítő kötetei, a zeneművek és a térképek bibliográfiája már sajtó alatt van. Megkezdődött a még hiányzó 1921–1944-es évek anyagának feldolgozása.

4. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárának* kivételével *Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata* címmel 1968–1969-ben közreadtuk a retrospektív nemzeti bibliográfiák korábbi ciklusainak (1472–1920) ma már hozzáférhetetlen kötetait fotomechanikus utánnyomásban.¹⁵

5. Az 1956. tárgyévvel pedig 1960-ban megkezdtuk *A magyar bibliográfiák bibliográfiája* címen a másodfokú bibliográfiák kétévenkénti közreadását.

Végül e rendben, de nem jelentőségüket tekintve említjük utolsó helyen a külföldi folyóiratok magyarországi lelőhelyeinek regisztrálását. Az előbbit a *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékének* 1961-től havonként megjelenő társadalomtudományi és természettudományi sorozata, az utóbbit a kétévenként kiadásra kerülő *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban* c. 1962-től megjelenő lelőhelyjegyzék közli.

II.

A kiadványok felsorolásában — az 1957 előtti címjegyzékhez való csatlakoztatás biztosítására — fenntartottam a *Bélley és Ferencz*né által alkalmazott hármas csoportosítást. Így: az első csoportban a kiadványsorozatok leírását folytatom, megindulásuk, a másodikban az önálló műveket, megjelenésük időrendjében. Ha egy éven belül több szerző műve is megjelent, akkor betűrendben közlöm az anyagot. Végül, a harmadik csoportban a periodikus kiadványokat közlöm ugyancsak indulásuk rendjében.

Kiadványaink egészének, a magyar nemzeti könyvészet rendszere kialakításának érzékeltetésére könyvtárunk gyakorlatától eltérően a sorozatok között szerepeltetem azokat a részcím nélküli sorokat is, melyeket nem folyóirat jellegű időszaki kiadványokként kezelnek, de ide sorolom azokat a formailag önálló műveket is, melyek (sorozati cím nélkül is) lényegében sorozati jellegű kiadványaink köré tartoznak. A részcím nélküli soroknál, de esetenként más kiadványoknál is minden olyan adatot feltüntettem (függetlenül a gyakorlattól), amit kiadványi

szempontból jelentősnek ítéltém. Ugyanakkor az OSZK-t közreadóként csak akkor tüntettem fel, ha kiadóként a könyvtár valamelyik szervezeti egysége szerepelt vagy a kiadás más intézménnyel együttesen történt. Csillaggal jelöltem azokat a kiadványokat, amelyek az OSZK belső rendjének és munkájának szabályozására csak belső használatra, kisebb példányszámban készültek.

Végül, tekintettel arra, hogy könyvtárunkon belül 1959. jan. 1-én a Könyvtártudományi és Módszertani Központ önálló szervezeti egységként alakult meg, amelynek rendeltetéséből következően külön kiadványi programja van, az egykori Módszertani Osztály kiadványait 1958. dec. 31-ével lezártnak vettem. Így a címjegyzékben a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai már nem szerepelnek.

S O R O Z A T O K

1928

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. 1 – sz. Szerk. Jakubovich Emil, Lukinich Imre, Rédey Tivadar, Tolnai Gábor, Varjas Béla, Waldapfel Eszter, Dezsényi Béla. Bp. 1928.

Az 1 – 39. sz. felsorolását l. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 366 – 368. l.

40. *Egyetemes tizedes osztályozás*. A nemzetközi táblázatok hivatalos magyar kivonata. (Az Országos Osztályozó Bizottság közrem. szerk. Veredy Gyula.) 1958, Bibliotheca, Egyet. ny. 504. l.
41. *Soltész Zoltánné: Blutfogel Boldizsár minidőtor*. 1957, Akad. Kiadó, Akad. ny. 18 l., illusztr.
42. *Dezsényi Béla: L'abréviation des titres de périodiques*. 1957, Akad. Kiadó, Akad. ny. 5 l.
43. *Kókay György: Az Emphemerides Vindobenenses. 1776 – 1785*. 1958, Akad. Kiadó, Akad. ny. 13 l. / [Klly. a Magyar Könyvszemléből.]
44. *Falvy Zoltán: A Linus-féle XVIII. [tizennyolcadik] századi táncgyűjtemény*. 1957, Akad. ny. 407 – 443. l., 3 t. / Klly. a Zenetudományi tanulmányok [Kodály Zoltán 75. születésnapjára] c. műből.]
45. *Csapodiné Gárdonyi Klára: Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius*. 1958 [1959], Akad. ny. 18 l. / Klly. a Magyar Könyvszemléből.]
46. *Rácz Aranka: Gyermekkönyvtáraink helyzete*. 1959, Akad. Kiadó, Akad. ny. / Klly. a Magyar Könyvszemléből.]
47. *Kiss Jenő: Az agrárszocialista olvasóköri történetéből*. (1867 – 1914.) 1959, Akad. ny. 180 – 193. l. / Klly. a Magyar Könyvszemléből.]
48. *Haydn (Joseph) Werke in der Musiksammlung der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest*. (Hrsg. [und Vorw.] von Jenő Vécsey. Übers. von Sándor Országh.) 1959, Akad. Kiadó, Akad. Druck. XXIII, 167 l., illusztr.

ugyanaz angol nyelven:

Haydn (Joseph) compositions in the Music Collection of the National Széchényi Library. (Ed. [and intr.] by Jenő Vécsey. Transl. by Sándor Országh.) 1960, Akad. Kiadó, Acad. Press. XXIII, 24 – 167. l., illusztr.

Csak a fordítások jelentek meg a sorozatban. A fordítások alapjául szolgáló művet (*Haydn művei az Országos Széchényi Könyvtár Zenei Gyűjteményében* címmel) az Akadémiai Kiadó 1959-ben adta ki.

49. *A keszthelyi Helikon-könyvtár balatoni gyűjteménye.* [1. r. Katalógus.] (Összeáll. Berlász Jenő, Varga Béláné.) 1959, Sokszt. 49 l.
50. *Barabási Rezső: Gyarapodási jegyzékek és kötetkatalógusok gyors és olcsó megoldása a Hollerith és fotó-módszer kombinálásával.* 1960, Akad. ny. 13 l., illusztr. /Klny. a Magyar Könyvszemléből./
51. *Sebestyén Géza – Farkas László: Új nemzeti könyvtárunk a Várban.* 1960, Akad. ny. 49 l., illusztr. /Klny. a Magyar Könyvszemléből./
52. *Az Országos Széchényi Könyvtár francia nyelvű kötetes kéziratának katalógusa.* Catalogue des volumes manuscrits français. *J. Hajdu* Helga közrem. összeáll. *Cz. Musztács Ágnes.* 1960, Felsőokt. Jegyzetell. sokszt. 107 l.
53. *Waldapfel Eszter, V.: A forradalom és szabadságharc levelestára.* 4. Összeáll., jegyz. és bev. ell. — —. 1965, Gondolat, Franklin ny. 607 l.
Az 1 – 2. kötet sorozaton kívül a Közoktatási Kiadó gondozásában 1951 – 1952-ben jelent meg. A 3. kötetet l. a 31. sz. a.
54. *Hernády Ferenc: Adattár a pécsi magyar színháztársulat kezdeteihez. (1818 – 1848).* 1960 [1961], Pécsi Szikra ny. 27 l., illusztr. /Klny. a Janus Pannonius Múzeum 1959. évi évkönyvéből./
55. *Horváth Viktor – Wix Györgyné: A tároló könyvtár elvi és gyakorlati kérdései a külföldi szakirodalomban és megvalósulásának lehetőségei Magyarországon.* 1960, Akad. ny. 27 l. /Klny. a Magyar Könyvszemléből./
56. *Windisch Éva, V.: Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban. (Adalékok a pest-budai értelmiség kialakulásához.)* 1961, Akad. ny. 38 l. /Klny. a Tanulmányok Budapest múltjából c. munka XIV. kötetéből./
57. *Az Országos Széchényi Könyvtár grafikai plakátjai 1914-ig.* Leíró katalógus. (Összeáll. *Munkácsi Piroksa.*) 1961, Házi sokszt. 136 l., 40 t.
Tévesen 56. sorozati számmal jelent meg.
58. *Mezey László: A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII. [nyolcadik] századi Beda-töredéke.* 1962, Akad. Kiadó, Akad. ny. 7 l., illusztr. /Klny. a Magyar Könyvszemléből./
Nyomdai szedéshibából a kiadványon 58. sorozati szám helyett 48. van.
59. *Fügedi Péterné: A kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfia időszerű kérdései.* 1962, Akad. Kiadó, Akad. ny. 17 l. /Klny. a Magyar Könyvszemléből./
60. *Berlász Jenő: Derschwam János könyvtára.* 1964, Akad. Kiadó, Akad. ny. 50 l. /Klny. a Magyar Könyvszemléből./
61. *Farkas László – Havassy Pál – Tombor Tibor: A Nemzeti Könyvtár új épülete a Budavári Palotában.* 1964, Egyet. ny. 71 l., illusztr. /Klny. Az Országos Széchényi Könyvtár 1961 – 1962. évkönyvéből./
62. *A keszthelyi Helikon Könyvtár balatoni gyűjteménye. Könyvtárjegyzék.* 2. r. (Összeáll. *Berlász Jenő, Varga Béláné.*) 1965, Házi sokszt. 58 l.
63. *Az 1961 – 1962. évi grafikai plakátok és metszetek.* Összeáll. *Munkácsi Piroksa.* 1965, Házi sokszt. 453 l., illusztr.

Tévesen 62. sorozati számmal jelent meg.

1954

Módszertani útmutató. 1–[27]. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya. Bp. 1954–[1958], Házi soksz.

Az 1–21. sz. felsorolását l. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 370. l.

22. *A magyar nép, a nemzetközi munkásosztály tavaszi ünnepeinek megünneplése a közművelődési könyvtárakban.* (Összeáll. a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi és Nyelvi Szakosztálya.) 1958, 20 l.
- 23–24. *A falusi könyvtárak tanácsai kezelésbe adása.* 1. r. Megyei és járási könyvtárak teendői. 2. r. A községi könyvtárak teendői. 1958, 2 db.
25. *A könyvtárak feladatai az 1958-as választások előtt.* 1958, 12, 5 l.
26. *A magyar irodalomtudomány és szépirodalmi művek raktári szakcsoport-számának, illetve szakjelzetének átdolgozása.* 1958, 6 l.
27. *A megyei könyvtárak évi jelentése és munkaterve.* 1958, 32 l.

1955

Új bibliográfiai füzetek. 1–5. sz. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya, 1958-tól OSZK. Szerk. Békésy Pál. Bp. 1955–1962.

Az 1. sz. leírását l. az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 371. l.

2. *Wendelin Lidia, F[erenczyna]: Mozart Magyarországon.* Mozart in Ungarn. Összeáll. — —. A bev. tanulmányt írta Major Ervin. (Ford. Brodsky Ferenc.) 1958, Egyet. ny. 203 l., illusztr.
3. *Albert Gábor – Szemző Piroska, D[ezsényiné] – Vízkelety András: Schiller Magyarországon. Schiller in Ungarn.* Összeáll. — —. A bev. tanulmányt (Zur Wirkungsgeschichte Schillers in Ungarn) Turóczi-Trostler József írta. 1959, Győr-Sopron megyei ny. 277 l., illusztr.
4. *Ferenczyna Wendelin Lidia: Kínai-magyar bibliográfia.* Összeáll. — —. 1959, Győr-Sopron megyei ny. 334 l., illusztr.
A bev. angol és orosz nyelven is.
5. *Pálffy Ilona – Pálffy Miklós: Bibliographia Bolyaiana. 1831–1960. A Bolyai-geometria szakirodalmának jegyzéke.* Összeáll. — —. 1962, OSZK — Budapesti Műszaki Egyetem Közp. Könyvtára. Egyet. ny. 65 l., illusztr.

A bev. német, angol és orosz nyelven is.

1958

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Szerk. Waldapfel Eszter, V., 1958: Dezsényi Béla. Bp. 1957–

1957. 1958, Kossuth ny. 402 l., illusztr.
1958. 1959, Kossuth ny. 378 l., illusztr.
1959. 1961, Kossuth ny. 410 l., illusztr.
1960. 1962, Egyet. ny. 354 l., illusztr.

1961 – 1962. 1963, Egyet. ny. 386 l., illusztr.
1963 – 1964. 1966, Egyet. ny. 311 l., illusztr.
1965 – 1966. 1967 [1968] Egyet. ny. 535 l., illusztr.

1960

A magyar bibliográfiák bibliográfiája. (Bibliographia bibliographiarum Hungaricarum.) Bp. 1956 –

1956 – 1957. Összeáll. *Bélley Pál, Ferenczyné Wendelin Lília.* 1960, Kossuth ny. 223 l.

1958 – 1960. Összeáll. *Ferenczyné Wendelin Lília, Fügedi Péterné, Somogyi Andrásné.* 1963, Szegedi Ny. Váll. 420 l. Készült az UNESCO támogatásával.

1961 – 1964. Összeáll. az OSZK Bibliográfiai Osztálya. Fel. szerk. *Somogyi Andrásné.* 1966, Egyet. ny. 431 l.

1961

A magyarországi könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók jegyzéke és kötelespéldány-szolgáltatásuk az ... évben. Összeáll. *Medrey Zoltán.* Házi soksz. Bp. 1959 –

1959. 1961, 51 l.

1960. 1961, 48 l.

1961. 1962, 48 l.

1962. 1964, 56 l.

1963. 1964, 55 l.

1964. 1965, 63 l.

1965. 1966, 64 l.

1966. 1967, 64 l.

1967. 1968, 61 l.

1962

Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban. Lelőhelyjegyzék. Fel. szerk. *Hámori Béla,* 1964: *Németh Mária.* Bp. 1962 –

1962. Összeáll. az OSZK Központi Katalógusok Osztálya. 1962, Meteorológiai Int. soksz. IV 366, LXX l.

1964. Összeáll. az OSZK Hírlaptárának Folyóirat Közp. Katalógus Csopt. 1964, KMK – Tempo soksz. IV, 502, LXXVII l.

1966. Összeáll. az OSZK Hírlaptárának Folyóirat Közp. Katalógusok Csopt. 1966, [Házi soksz.] III, 574, CXXII l.

1963

Magyar könyvészet. A magyarországi könyvek, zeneművek és térképek címjegyzéke. 1963: *A magyarországi könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek címjegyzéke.* Szerk. az OSZK Bibliográfiai Osztálya. Fel. szerk. *Fügedi Péterné.* Bp. 1961 –

1961 – 1962. 1963, KMK — Tempo soksz. XV, 1138, [1] l.

1963. 1964, Házi soksz. XII, 736 l.

1964. 1965, Házi soksz. XXII, 827, [1] l.

1965. 1967, Házi soksz. XXIX, 882 l.

1966. 1968, Házi soksz. XXIX, 882 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilm-címjegyzékei. 1 – Szerk. Babiczky Béla. Bp. 1963 –

1. *Hírlapok és folyóiratok mikrofilmjei.* Összeáll. Pálincás Sándorné. 1963, Házi soksz. 35 l.

2. *Magyar nyelvű újkori kötetes kéziratok mikrofilmjei.* Összeáll. Pálincás Sándorné. 1963, Házi soksz. 71, [1] l.

3. *Analekták és levelek mikrofilmjei.* Összeáll. Pálincás Sándorné. 1964, Házi soksz. 43, [1] l.

1964

Az Országos Széchényi Könyvtár [ex libris] kiállítása[inak katalógusai]. Ap. 1964 –

Magyar írók, művészek és tudósok ex librisei. 1964. szeptember. (Rend. Bélley Pál, Varga Sándor Frigyes, Galambos Ferenc.) 1964, OSZK — Kisgrafika Barátok Köre, Házi soksz. 52 l., illusztr.

Bev. angol és orosz nyelven is.

Ábrahám Rafael grafikusművész ex libris és kisgrafika bemutatója. 1965. március 15 – 31. [Rend. és a katalógust összeáll. Bélley Pál.] 1965, Házi soksz. [2] lev.

Melléklete Ábrahám Rafael faducról nyomott és kézjeggyével ell. Kikötőváros c. metszete.

Fery Antal ex librisei és alkalmi grafikái. 1965 június. (Rend., [a katalógust összeáll.] Bélley Pál, Galambos Ferenc 1965), Házi soksz. [4] lev., illusztr.

Melléklete dr. Bánki György ex librise. Fába metszete és a levonatokat aláírásával ell. Ferry Antal.

A mai észt ex libris. 1965 december. (Rend. és a katalógust összeáll. Paul Ambur, Bélley Pál.) 1965, [Házi soksz.] 15 l., illusztr.

A borítólapon Henna Arrak fametszete. Mellékletei: A Tallini Gorkij Könyvtár ex librise. Johannes Juhansoo fametszete és Nagy Árpád Dániel emlék-ex librise. Linómetszet.

Mai lengyel ex libris kiállítás. [Budapest], Lengyel Kultúra, (1966. júl. 20 – aug. 6.) Rend. Malborki Vármúzeum [Malbork. Muzeum Zamkowe.]; [Budapesti] Lengyel Kultúra; Országos Széchényi Könyvtár. (A kiállítást szervezte és a katalógust összeáll. Bélley Pál.) 1966, Lengyel Kultúra, F[őv.] ny. [16] lev., illusztr.

Melléklete *Ex libris Polonica. Exposita.* Budapestini. Anno 1966. Eredeti fadúróról nyomott emlék-exlibris, Bordás Ferenc műve. Nyomdaváll. Kecskemét.

Diskay Lenke ex librisei és alkalmi grafikái. 1966 december. Rend., a katalógust összeáll. Bélley Pál. 1966, Házi soksz. [6] lev., illusztr.

Melléklete Gianni Mantero ex librise. Linóleumba metszete és a levonatokat aláírásával ell. Diskay Lenke.

A szovjet ex libris 1917 – 1967. 1967 november. (Rend. és a katalógust összeáll. Szemen Georgievics Ivenszkij, Bélley Pál.) (Ford. Tardy Lajos.) (1967), Házi soksz. 56 l., illusztr.

A borítólapon P. A. *Sillingovszkij* 1924. évi fametszete. Mellékletei: Vladiszlav Alekszandrovics *Szergееv* fametszetű, szignált emlék-exlibrise és *Gacs* Gábor emlék-exlibrise, kétszínnyomású, szignált linó.

Makky György: *Ex librisek, illusztrációk*. 1968. jún. 20 – júl. 20. (Rend. és a katalógust összeáll. *Bélley* Pál. [Bev.] *Deim* Pál.) 1968, Házi soksz. 16 l., illusztr.

Melléklete *Makky* György *Ex libris Picasso* c. szignált linóleummetszete.

Meskó Anna és *Póka* György *ex librisei*. 1968 december. (Rend. és a katalógust összeáll. *Bélley* Pál. [Bev.] *Némedi* Endre.) 1968, Házi soksz. 14 l., illusztr.

Mellékletei: *Ex libris Bereczki* Erzsébet. *Meskó* Anna rajza, *Póka* György linómetszete. — *Ex libris Meskó* Anna. *Póka* György linómetszete. — A Gyulai Könyvtárnak az Országos Széchényi Könyvtár. *Abrahám* Rafael kétszínnyomatú ex librise. Fametszet.

[1965]

Magyar könyvészet. A Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke. Bp. [1961] –

A sorozat első tagja *Az 1961. és 1962. évi grafikai plakátok és metszetek* címmel az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai c. sorozat 62. [63!] számaként jelent meg.

1963 – 1964. Összeáll. *Munkácsi* Piroska. 1967, Házi soksz. XXIV, 515 l.

1967

Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum. Bp. 1472 –

1472 – 1711. *Sztripszky* Hádor: *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának 1–2. kötetéhez. Pótlások és igazítások. 1472 – 1711. Appendix ad 1–2. tomos operis Caroli Szabó Régi magyar könyvtár. Bibliographia Hungarica vetus ...* (Az 1912. évi kiad. új [repr.] kiadása.) és (*Dézsi* Lajos kiadatlan kiegészítései. *Supplementum ineditum Ludovici Dézsi. 1537 – 1667.*) [Szerk. és bev. *Borsa* Gedeon.] 1967 [1968], [Tempo Soksz., Kisipari Szerv. Iroda soksz.]. XIX, 621 l.

Bev. angol nyelven is.

1712 – 1860. *Petrik* Géza: *Magyarország bibliographiája. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Bibliographia Hungariae seu Catalogus librorum in Hungaria, et de rebus patriam nostram attingentibus extra Hungariam editorum*. [Bev. *Borsa* Gedeon – *Markos* Béla.] (1968), [Kisipari Szerv. Iroda soksz.] Repr. kiad.

1. köt. 1888, XXII, IV, [2], 954 l. 2 db

2. köt. 1890, 957 l. 2 db

3. köt. 1891, 900 l. 2 db

4. köt. 1892, 347 l.

1968

Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Index Periodicorum Hungaricorum. Fel. szerk. *Fügedi* Péterné. Bp. 1965 –

1965. (Szerk. *Szücs* Jenőné. 1968), Házi soksz. 133 l.

ÖNÁLLÓ MŰVEK

1959

A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban. Leíró katalógus. (Összeáll. Munkácsi Piroska.) Bp. 1959. Lakóterv. soksz. 249 l., 37 t.

Nationalbibliothek Széchényi, die Helikon-Bibliothek Keszthely. [Führer.] Bp. [1959], Révai ny. 16 l., illusztr.

(Az Országos Széchényi Könyvtár 1958. évi beszámolója. Összeáll. a Könyvtár Igazgatósága.) Bp. 1959 [1960, Kossuth ny.] 11–79. l. /Klny. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958-ból./

(Tiszay Andor – Munkácsi Piroska – Remete László): *A Magyar Tanácsköztársaság rölapjai. Bibliográfia és dokumentum gyűjtemény.* Bp. 1959, Főv. Szabó Ervin Könyvtár — OSZK, Lakóterv. soksz. 299 l., 60 t.

* *Az új Nemzeti Könyvtár építésének programtervezete.* [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1959, Házi soksz. 80 l., 15 mell.

1960

* *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár új székházának tervezése kapcsán tett külföldi tanulmányutakról.* Hámori Béla, Havassy Pál stb. [munkája]. Bp. 1960, Házi soksz. 48 l.

A magyar folyóiratok válogatott jegyzéke 1960. Liste selectionnée des périodiques Hongrois 1960. Összeáll. Gombocz I[stván], Szekeres M[argit], Szigethy J[olán]. (Bp.) 1960, Házi soksz. 34 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtára, Keszthely. [Ismertető.] Keszthely [1960], Zala m. ny. Nagykanizsa. 16 l., illusztr.

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában megjelent művek jegyzéke. Liste des ouvrages publiés par la Bibliothèque Nationale Széchényi. [Lezárva]: (1960. máj. 20.) Bp. 1960, Házi soksz. 25 l.

1961

Hankiss Elemér – Berczeli A. Károlyné: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. XVIII – XIX. század.* [Közrem.] (Jordáky Lajos.) Bp., 1961, Kossuth ny. 481 l., illusztr.

Medrey Zoltán: *Tájékoztató a kötelespéldány-szolgáltatásról.* Bp. 1961, Házi soksz. 19 l.

Nationalbibliothek Széchényi. Die Helikon Bibliothek, Keszthely. [Führer. Nachdruck.] Keszthely [1961], Akad. ny. 16 l., illusztr.

* *Nemzeti Könyvtárunk a Várban. A Budavári Palota nyugati szárnya átépítésével kapcsolatos pályázatok ismertetése a díjnyertes pályamunkák szövegével.* (Szerk. és kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Szakszervezeti Bizottsága.) Bp. 1961, Házi soksz. [108] lev.

Az Országos Széchényi Könyvtár keszthelyi Helikon Könyvtára. [Ismertető. Utánnymás.] Keszthely [1961], Akad. ny. Bp. 16 l., illusztr.

* *Rövidített címleírási szabályzat*. A „Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéké”-nek címleírási szabályai. Bp. 1961, Házi soksz. 22 l., illusztr. 1 mell.

A zirci Reguly Antal Tudományos Könyvtár. [Tájékoztató.] (Zirc) [1961], Zalam. ny. Nagykanizsa. 16 l., illusztr.

1962

Goszudarsztvennaja biblioteka im. Reguly Antal, Zirc. [Ukazatel'.] Bp. [1962], Egyet. ny. 7 l., illusztr.

Krajowa Biblioteka im. Széchényego, Biblioteka Naukowa im. Reguly Antala w Zirc. [Przewodnik.] Bp. [1962], Egyet. ny. 7 l., illusztr.

Národní Knihova Széchényiho, Vedecká Knihova Antala Regulyho, Zirc. [Pruvodce.] Bp. [1962], Egyet. ny. 7 l., illusztr.

1963

Medrey Zoltán: Tájékoztató a kötelespéldány-szolgáltatásról. Bp. 1963, Házi soksz. 15 l., 1 t.

1964

La Bibliothèque Nationale Széchényi. [Guide.] Bp. 1964, Egyet. ny. 55 l., illusztr.

Goszudarsztvennaja Biblioteka im. Szecseni. [Putevoditel.] Bp. 1964, [Egyet. ny.] 55 l., illusztr.

Magyar könyvészet. Bibliographia Hungarica. 1945 – 1960. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. (Főszerk. Sebestyén Géza. Szerk. Komjáthy Miklósné.) Bp. Egyet. ny.

1. köt. *Általános művek. Vallás. Filozófia. Társadalomtudományok. Nyelvészet*. 1965, 719 l.

2. köt. *Természettudományok. Orvostudomány. Mezőgazdaság*. 1966, 382 l.

3. köt. *Műszaki tudományok. Technika*. 1967, 608 l.

4. köt. *Művészetek. Irodalom. Földrajz. Történelem*. 1964, 616 l.

5. köt. *Betűrendes mutató az 1 – 4. kötethez*. Pótlások az 1 – 4. kötethez. 1968, 910 l.

The National Széchényi Library. [Guide.] Bp. 1964, Egyet. ny. 55 l., illusztr.

Az Országos Széchényi Könyvtár. [Ismertető.] Bp. 1964, Egyet. ny. 55 l., illusztr.

1965

* *A betűrendes szolgálati katalógus szerkesztési szabályzata*. [Összeáll. Nagy Károlyné. Bp. 1965, Házi soksz.] 19 l.

1966

Die Helikon Bibliothek. [Führer.] Keszthely [1966], Egyet. ny. Bp. 16 l., illusztr.

A Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékének címleírási szabályzata. [Kiad. az OSzK Központi Katalógusok Osztálya.] Bp. 1966, [Házi soksz.] 57 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtára, Keszthely. [Ismertető.] Keszthely [1966], Egyet. ny. Bp. 16 l., illusztr.

1967

Die Helikon Bibliothek. [Führer.] Keszthely, 1967, [Prop. Büro für Volksbildung Bp.] 16 l., illusztr. [Az 1966. évi kiad. repr. kiadása.]

Az Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtára, Keszthely. [Ismertető.] Keszthely, 1967. [Népműv. Prop. Iroda Bp.] 16 l., illusztr. [Az 1966. évi kiad. repr. kiadása.]

1968

Acts of the International Congress of Libraries and Museums of the Performing Arts. 8. Actes du Congrès International des Bibliothèques-Musées des Arts du Spectacle. 8. Budapest, 19 – 24 Sept. 1967. (Org.: Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires. Section Internationale des Bibliothèques-Musées des Arts du Spectacle.) (Réd. Géza Staud, Judit Szántó.) (Bp.) 1968, Institut Hongrois des Sciences du Théâtre; Bibliothèques Nationale Hongroise Széchényi, [OSzK házi soksz.], 120 l.

Könyvtárközi kölcsönzés. Tájékoztató. Bp. 1968, Házi soksz. 19, X l.

Medrey Zoltán: Tájékoztató a kötelespéldány-szolgáltatásról. [Jav. kiad.] Bp., 1968, Házi soksz. 15 l., 1 t.

* *Az Országos Széchényi Könyvtár szervezeti és működési szabályzata.* Bp. 1968, [Házi soksz.] 10 l.

PERIODIKÁK

1946

Magyar Nemzeti Bibliográfia. Bibliographia Hungarica. Bp. 1946 – Megj. [évenként tízszer], 1949 máj.: havonként, 1961: havonként kétszer. Fel. szerk.: 1947. nov.: Goriupp Alisz, 1955: Veredy Gyula, 1959: Durzsa Sándor, 1960: Veredy Gyula, 1962: Fügedi Péterné.

K.: OSZK, 1949. máj.: Tudományos Folyóiratkiadó, 1950. jún.: Közoktatásügyi Kiadó, 1952. ápr.: Tankönyvkiadó, 1952. máj.: Lapkiadó, 1956. okt.: Bibliotheca, 1959: Gondolat, 1961: OSZK.

Ny.: Egyetemi, 1952. febr.: Révai, 1953. máj.: Egyetemi, 1961: OSZK házi soksz.

Melléklete [társlapja]: *Magyar Folyóiratok Repertóriuma.*

Induláskor az 1. sz. jan – márc. jelzéssel összevontan jelent meg. 1948. máj-ig egyoldalas nyomással készült. 1961. jan – márc-ban havonként összevontan jelent meg. 1962-től az egyes évfolyamoknak nincsenek éves betűrendes mutatói, azt az éves kötetekben megjelenő kumulációi pótolják. L. Magyar könyvészet c. alatt.

Magyar Folyóiratok Repertóriuma. Repertorium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum.

Alcím: *A Magyar Nemzeti Bibliográfia melléklete.*

Bp. 1946 –

Megj. [negyedévenként], 1950: [havonként], 1950. júl.: [kéthavonként összevontan], 1951: [havonként], 1957: [negyedévenként összevontan], 1959: havonként, 1965: havonként kétszer.

Fel. szerk.: 1947. okt.: *Dezsényi Béla*, 1965: *Takács Menyhért*.

K.: OSZK, 1949. máj.: Tudományos Folyóiratkiadó, 1950. jún.: Közoktatásiügyi Kiadó, 1952. ápr.: Tankönyvkiadó, 1952. máj.: Lapkiadó, 1956. okt.: Bibliotheca, 1958. júl.: Gondolat, 1965: OSZK.

Ny.: Egyetemi, 1952. febr.: Révai, 1953. máj.: Egyetemi, 1965: OSZK házi soksz.

[Társlapja]: *Magyar Nemzeti Bibliográfia*.

Induláskor és 1948-ban az 1. sz. jan – jún. jelzéssel összevontan jelent meg. 1947. decemberrel bezárólag egyoldalas nyomással készült. 1956-ban a 10 – 12. sz. összevontan jelent meg. 1965. jan – ápr.-ban az egyes számok havonként összevontak voltak.

1955

Könyvtári Tájékoztató. Külföldi lapszemle.

Bp. 1955 – 1957 jún.

Megj. havonként.

K.: OSZK Módszertani Osztálya — Magyar Szovjet Társ. Könyvtártud. Szakosztálya, 1956: OSZK Módszertani Osztálya.

Házi soksz.

1958

Szakszervezeti Híradó, 1959: O[rszágos] Sz[échenyi] K[önyvtár] Híradó.

1961: Az Országos Széchenyi Könyvtár pártszervezetének és szakszervezeti bizottságának lapja.

Bp. 1958. máj. 10. —

Megj. havonként, 1958. szept.: havonként kétszer, 1960: havonként, 1968: kéthavonként.

Szünetelt: 1963. jan – jún., 1966. júl – 1967. aug.

Fel. szerk. *Kovács József*, 1959. jan.: Szerk. biz., 1959. máj. 20.: *Horváth Viktor*.

Szerk. 1963. jún – 1965. szept.: *Papp István*, *Somkuti Gabriella*, 1967. szept.: *Somkuti Gabriella*, *Wiz Györgyné*.

K.: Szakszervezeti Bizottság, 1960: MSzMP Szervezet – Szakszervezeti Bizottság.

Házi soksz.

1965-ben az 1963 – 1964. évi válogatott cikkeit tartalmazó repertóriuma; 1968-ban a szakszervezet által rendezett csehszlovákiai tanulmányi utazás (1968. ápr. 27 – máj. 6.) résztvevői részére különszám jelent meg.

1961

Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke.

Társadalomtudományok, 1965. jún.: Filozófia. Társadalomtudományok. Művészet. Nyelvészet. Irodalom.

Bp. 1961. okt. —

Megj. havonként.

Fel. szerk.: *Hámori Béla*.

Szerk. OSZK Központi Katalógus Osztályának Gyarapodási Jegyzék Csoportja.

Házi soksz.

1965-től orosz és angol nyelvű tartalomjegyzék is.

Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke.

Természettudományok, 1965. jún.: Természettudományok. Orvostudományok. Műszaki tudományok. Agrártudományok.

Bp. 1961. okt. —

Megj. havonként.

Fel. szerk. *Hámori Béla*.

Szerk. OSZK Központi Katalógus Osztályának Gyarapodási Jegyzék Csoportja.

Házi soksz.

1965-től orosz és angol nyelvű tartalomjegyzék is.

I I I .

Könyvtárunk kiadványi munkájának és kiadványainak ismertetése után azokról a kérdésekről kell szólnunk, amelyek egyrészt a jelenlegi helyzetet ezen a téren meghatározzák, másrészt belső (tehát könyvtárunkon múlóan) vagy külső körülményekből következően annak vitelét és fejlődését teszik kérdésessé, nemegyszer egyenesen akadályozzák.

1. Kiadványi munkánk első és alapvető kérdése az, hogy annak könyvtárunkon belül nincs önállóan szervezett, a munkát összefogó egységes, központi irányítása. Kiadványaink szerkesztése főosztályokhoz és osztályok munkájához kötődik és egy központi szerv hiányában a kiadványok szerkesztésén túl azok technikai kivitelezése (a házi előállítású kiadványoknál), az azokkal kapcsolatos adminisztratív munka, nemegyszer azok propagandája és terjesztése is kényszerűen azokat terheli. E többletmunka a maga decentralizáltságában nemcsak hogy nem gazdaságos, de hatásfokában is kedvezőtlenebb, a technikai kivitelezésében sem biztosítja minden esetben a megkívánható szintet.

Ebben a tekintetben előrelépés az elmúlt években sem történt, annak ellenére sem, hogy az OSZK kiadványainak száma és ívterjedelme hovatovább lehetetlenné teszi a jelenlegi helyzet fenntartását. Az a tervszerűtlenség és következetlenség, amelyet *Bélley és Ferenczyné* tanulmányukban már akkor is joggal tettek szóvá (és mennyivel indokoltabb ez 1969-ben) a központi összefogás hiányának szükségszerű következménye.

E kérdés forrását, egyben megoldását is belső jellegűnek kell tekintsük, hiszen nehezen lenne elfogadható olyan magyarázat, amely a könyvtár egyéb feladataira hivatkozva a könyvtár létszámának elégtelenségével kívánná indokolni az ilyen szervezeti egység hiányát. Ennek létrehozását sürgeti a kiadványok egyre növekvő mennyisége, a gazdaságosság követelménye, és nem utolsósorban az, hogy az OSZK nemzeti könyvtári kötelezettségéből következő feladatainak a jelenlegi szükségszerű megoldások további fenntartásával eleget tenni egyre kevésbé képes.

2. Kiadványaink jellege, szintje és mennyisége az elmúlt évtized folyamán jelentősen megváltozott.¹⁶ És ha ez a fejlődés a tanulmány szerzői által kívánatosnak tartott kiadványtípusok nem mindegyikében jelentkezett is, a nemzeti bibliográfiák rendszerébe tartozó kiadványok egyre növekvő száma olyan tény, ami az egyéb vonalon jelentkező lemaradások kényszerű szükségességét — az OSZK nemzeti könyvtári funkciója szempontjából — el kell fogadtassa. Ezen a vonalon az üres foltok lassanként felszámolódnak, azonban az időszaki sajtó könyvészetének hiánya továbbra is adósság maradt és ma talán még messzebbnek tetszik, mint amilyenek a tanulmány szerzői tizenkét évvel ezelőtt látták.

A nemzeti bibliográfiák ilyen mértékű előtérbe kerülését azon túl, hogy rendszerüknek kiépítése elsődleges feladat volt az OSZK számára¹⁷, több olyan tényező együttes hatása eredményezte, amelynek a továbbiakban való figyelembevétele kívánatos lenne.

Ezek között elsőként azt kell rögzíteni, hogy a nemzeti bibliográfiák kivétel nélkül osztálymunkában készülnek, így kiadvánnyá való érlelődésük mindenképpen biztosított volt. Az egyes gyűjtemények nyomtatott katalógusai és könyvtárunk múzeális anyaga publikálásának hiánya elsősorban a különgyűjtemények munkaerejének csökkentéséből, fejlesztésük leállításából szükségszerűen következett. Hiszen e gyűjtemények az OSZK egyéb, elsősorban a vári felköltözés feladatainak előtérbe helyezésével az utóbbi évek folyamán oly mértékben szorultak háttérbe, hogy számukra a napi feladatok ellátása is kérdésessé vált, ami az ilyen jellegű munkák folytatását már eleve lehetetlenné tette. Így, amennyiben az egyes gyűjtemények nyomtatott katalógusainak, múzeális anyaguknak publikálását könyvtárunk fontosnak tartaná (a restancia is nagy, a feladat sem hárítható el, mégha az évtizedes adósságra, műemlékkönyvtáraink katalógusainak közzétételére nem is gondolunk) előfeltételeként elsősorban a különgyűjtemények személyi szükségleteit és azon alapulóan a kiadványok bázisát, az osztálymunkát kell biztosítani.

Ugyanis a nem osztálymunkában készülő nagyobb tanulmányok honorálására, megfelelő szintű kiadványokban való közzétételére könyvtárunknak eddig nem volt lehetősége. Ez a magyarázata annak, hogy könyvtárunk gyűjteményi anyagán épülő jelentősebb munkák (amint azt már Bélleyék megfogalmazták) „... anyagi és egyéb okok következtében a könyvtár kiadványai köréből más állami kiadók érdekeltségébe kerültek át”. Elegendő az általuk említett példák mellett *Vécsey* Jenőnek, *Soltész* Zoltánnak vagy most legutóbb *Vízkelety* Andrásnak az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelentetett munkáira hivatkozni, mint újabb adalékokra.

E kérdéscsoportot összefoglalva, a különgyűjteményi osztálymunkák lehetőségének visszaállításával, az egyéni munkában készülő könyvtártudományi és könyvtártörténeti munkák kiadásának biztosításával lehetne és kellene felszámolni a könyvtárunk feladatkörébe tartozó nem bibliográfiai jellegű kiadványaink terén jelentkező kényszerű lemaradásunkat.

Ez lehetne az útja *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai* c. immár negyvenéves, értékes műveket jelentő sorozata megújításának is. E sorozatnak, melynek haldoklása nem az utóbbi években, hanem a negyvenes évek végén kezdődött (néhány kényszerűen idesorolt, de nem idetartozó műtől eltekintve különlenyomatok sorozatává lett), elővételére, a kezdetekhez méltó megújítása mindenképpen feladatunk és kötelességünk.

3. Eredményeink fejlesztése, lemaradásaink felszámolása a továbbiakban több, egymással összefüggő probléma felvetését igényli.

Ezek között első helyen kiadványaink előállításával kapcsolatos kérdéseket kell említenünk.

Kiadványaink részint nyomdai úton (az utóbbi években a Népművelési Propaganda Iroda kényszerű közbejöttével, 1969 első negyedétől ismét önállóan), részint házi sokszorosításban készülnek. Kiadványaink anyagi alapja is ennek megfelelően van biztosítva könyvtárunk költségvetésében.

A kiadványok számát egyrészt ez, ti. a költségvetésileg biztosított összeg nagysága (mennyinek van fedezete?), másrészt a nyomdai és a saját házi sokszorosító üzemünk kapacitása (mennyit lehet?), de nem kis mértékben a kiadványokat szerkesztő osztályok munkája (mikorra lesznek a tervezett kiadványok kéziratai nyomdakészek?) együtthatója szabja meg. Mindháromnak külön-külön is korlátai és problémái vannak. Helyénvalónak látszik néhány idevonatkozó adatnak közlése.

a) Kiadványaink zömét az időszak kiadványok teszik ki. (A rendelkezésre álló ívterjedelem közel háromnegyedét jelentik. 1967-ben 1175,6 A/5 ívből 844,9; 1968-ban 1195,9-ből 887,8 esett az időszak kiadványokra.) Miután ezek házi előállításban készülnek, sokszorosító-üzemünk nyomókapacitásának mintegy 70 százalékát kötik le.

A rendszeresen ismétlődő jellegű, ún. önálló kiadványok közül három évenként, négy kétévenként kerül közreadásra. Ezek átlagban 150 A/5 ív terjedelmet jelentenek. Így az 1967 – 1968-as évek átlagával számolva a rendszeresen megjelenő időszak kiadványok a rendelkezésre álló kiadványi keret 86 százalékát kötik le.

b) A bibliográfiai és adatközlő kiadványaink a tárgyévhez viszonyítva nem kívánatos lemaradásban vannak. Éves kiadványaink átlagosan kettő, kétéves kiadványaink kettő-három éves késéssel jelennek meg. Magyarázata elsősorban a feldolgozó munka szűk keresztmetszete, így felszámolásának lehetősége a nagyobb kiadványok esetében a munka gépesítése irányába mutat. Ez azonban a költségvetésileg e célra biztosított anyagi fedezet és a házi sokszorosítási kapacitás növelését is szükségessé tenné.

Közvetlenül kapcsolódik e kérdésekhez a kiadványok propagandájának és terjesztésének problematikája.

Az alapkérdés itt is az, hogy a kiadványok propagandáját és terjesztését az OSZK azért nem vállalhatja, mert erre nincsen megfelelő szervezete. Ehhez közvetlenül kapcsolódik, hogy a kiadványi munka alapját képező költségvetési keret (az állami támogatás) felhasználásának jelenlegi formája és a könyvtár sokszorosítási üzemének kötött (nem költségszámlás) működése egyaránt akadály a új gazdasági mechanizmusból adódó lehetőségekkel való élésnek. Mindezek egy sor további nehézséget eredményeznek.

Kiadványaink belföldi propagandáját és terjesztését az Állami Könyvterjesztő Vállalat, az MNB és az MFR terjesztését a Posta Központi Hírlap Iroda végzi. Az ÁKV bizományosként való közbeiktatása — saját terjesztés hiányában — kényszerű, ugyanakkor nem egy szempontból hiányos. Csak a legfontosabbakat említjük. Az „Új Könyvek”-kel kapcsolt propaganda és terjesztői tevékenysége lényegében csak a közművelődési könyvtárakat fogja össze, így hatóköréből az egyéb könyvtárhálózatok, amelyek kiadványainkat elsősorban igé-

nyelhetnék és használhatnák, kiesnek. Ugyanilyen nehézséget jelent az is, hogy az ÁKV (általunk érthetetlenül) kiadványaink, de általában a könyvtártudományi kiadványok bolti árusítását mellőzi, noha erre igény és megítélésünk szerint lehetőség is lenne.

Külföldi viszonylatban kiadványaink terjesztését nemzetközi csereszolgáltatunk útján intézzük. A Kultúra Külkereskedelmi Vállalat ilyen irányú tevékenysége könyvtárunk szempontjából legfeljebb kiegészítő jellegű, ugyanis terjesztői tevékenységében — kiadványaink jellegéből következően az elsősorban számításba jöhető — szomszéd országokat figyelmen kívül hagyja.

Befejezésül, összevetve az eredményeket és hiányosságokat, könyvtárunk kiadványi munkájának értékelését a következőkben foglalhatjuk össze:

Kiadványaink jellege, szintje és mennyisége az elmúlt évtized folyamán jelentősen fejlődött. Ha egészében nemis, de szerkezetében kiépült a magyar nemzeti bibliográfiák rendszere és az annak megfelelő kiadványsorok közreadása megkezdődött és folyamatban van. Ennek ellenére azonban az OSZK kiadói tevékenységéről olyan értelemben beszélni, amint azt kívánatosnak tarthatnánk, ma még túlzás lenne. Ennek oka kettős.

Belső forrása abból ered (a tények legalább is erre utalnak), hogy könyvtárunk egyéb feladatait helyezve előtérbe, kiadói tevékenységét, ill. bibliográfiai feltáró munkájának és a könyvtárban folyó tudományos munka eredményeinek kiadványokban való közzétételét nemzeti könyvtári funkciója egyik, de nem elsődleges feladatának tekinti.

Könyvtárunkban a kiadványi munka összefogásának, egységes és központi irányításának hiánya; e munka alapjául szolgáló egyes osztálymunkák más szempontból való megítélése, egyes esetekben „elsorvasztása” (még ha azokat ideiglenesnek is tekintjük) lényegében ebből az állásfoglalásából ered. Erre a különgyűjteményi osztálymunkák most már évek óta tartó lehetetlenülése, de elsősorban az időszaki kiadványok könyvészeti munkái szünetelésének elnézése és az abba való belenyugvás elsősorban példa.

Ugyanakkor nem kis mértékben járulnak ehhez azok a külsőknek tekinthető akadályok, amelyek lehetetlenné teszik, hogy az OSZK könyvkiadóként maga intézhesse kiadványainak előállítását és terjesztését. Hogy félreértés itt ne essék, nem arról van szó, hogy könyvtárunk a jelenleginél nagyobb állami támogatást igényelne kiadványaihoz, hanem arról, hogy az e célra eddig is kapott anyagiakat — az új gazdasági mechanizmus elveit könyvtári téren is alkalmazva — jobban, ésszerűbben és gazdaságosabban, a jelenlegi kötöttségektől mentesen használhassa fel. Nem vitás, hogy ennek általunk remélt megváltoztatása esetén vesztes a merev, a régihez mint kitaposott úthoz ragaszkodó gazdasági gyakorlat, nyertes pedig az egész magyar könyvtárhagyomány lenne.

Jegyzetek

1. Béley Pál — F[erenczy] Wendelin Lidia: Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványairól. = OSZK Évkönyv 1957. Bp. 1958. 365 — 383. 1.
2. Megítélésük szerint kiadványi téren a nemzeti könyvtár elsődleges feladata 1. állományának nyomtatott katalógusokban való feltárása, 2. bibliográfiák közreadása (konkrétebben fogalmazva, a magyar nemzeti könyvészet gondozása), 3. muzeális anyagának publikálása, 4. könyvtári tanulmányok, végül 5. könyvtárismertető és kiállítási katalógusok megjelentetése.

3. Forrásait illetően l. az OSZK éves munkaterveit 1953-tól, beszámoló jelentéseit 1945-től (ez utóbbiakat az OSZK évkönyveiben is) és V. Waldapfel Eszter: *Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta. OSZK Évkönyv* 1957. Bp. 1958. 7–75. l.) c. tanulmányát. Az 1957-ig terjedő évek korszakolását is ebből vettem.
4. *A Magyar Nemzeti Bibliográfia* 1958. december 31-ig a Könyvfeldolgozó Osztály, a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* 1964. december 31-ig a Hírlaptár szerkesztésében készült. Utána mindkét kiadvány a Bibliográfiai Osztály munkakörébe került.
5. Az MNB és az OSZK „1949-ig az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában jelent meg, majd gazdasági okokból megkezdte Odüsszeáját a különböző kiadványvállalatok között. A Tudományos Folyóiratkiadó, a Közoktatásügyi Kiadó, a Tankönyvkiadó és a Lapkiadó Vállalat után 1957-től a Bibliotheca közbeiktatásával lát napvilágot könyvtárunknak ez a terméke. A szellemi kiadó kezdettől fogva az Országos Széchényi Könyvtár ... Ezen túlmenően a felsorolt különböző kiadók államilag szubvencionált gazdasági vállalkozásaként tengődött.” (Bélley Pál – F. Wendelin Lúcia: i. m. 378. l.)
6. „Könyvtárunkban, de országos viszonylatban is, ezekben az esztendőkből [1949-től 1952 közepéig] bontakozik ki az új magyar könyvtárügy perspektívája. De e körvonalakon belül maguk a feladatok még homályosak, még kevésbé világos az új feladatok helye és elrendeződése. ... Az új feladatok, a Könyvtár hatókörének kiszélesítése folytán mind nyomasztóbban megmutatkozó személyzeti és helyhiány kényszerűségéből elvet faragva, átmenetileg egy szűk prakticista irány erősödött meg, amely általában a tudományos munkát, de bizonyos mértékig és időnként szinte még a könyvtártudományt is a könyvtárosi hivatással, a jó könyvtáros fogalmával szembeállította. ... Jellemző, hogy ebben a szakaszban, az 1946-ban megindult igen nagy jelentőségű Nemzeti Bibliográfián és a Folyóiratrepertóriumon kívül az Országos Széchényi Könyvtár kiadványaként egyetlen egy munka [az is egy kiállítási ismertető] jelent csak meg.” (Waldapfel E. i. m. 14. l.)
7. 2.042–13/1952. (V. 14.) M. T. számú határozat a könyvtárügy fejlesztéséről. (Népművelési Közlöny 1952. máj. 14. sz. 58. l.)
8. „Az Országos Széchényi Könyvtár 1952-ben fennállásának 150 éves évfordulójához ért. Az esztendő nem csupán ez az évforduló tette jelentőssé. A szervezetében végbement változás 150 éves fejlődésének legfontosabb szakaszát jelenti. ... A könyvtár ugyanis megalapítása óta a nemzeti könyvtár feladatainak ellátására volt hivatva, de egészen a felszabadulásig nem voltak adva azok a lehetőségek, amelyek a reárháruló feladatok ellátására alkalmassá tették volna s nem részesült olyan elbánásban, amely nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő állományánál és nemzeti könyvtár jellegénél megillette volna. ... A könyvtár feladatait a minisztertanács határozata az alábbiakban körvonalazta: „Az Országos Széchényi Könyvtárat, mint az ország legnagyobb könyvtárát, a tudományos és tömegkönyvtárak legfontosabb segítőjévé kell fejleszteni. Feladata, saját könyvtári tevékenységének továbbfejlesztése mellett a módszertani és bibliográfiai segítségnyújtás a többi könyvtáraknak. Az Országos Könyvtári Központ feladatai közül az Országos Széchényi Könyvtár átveszi a bibliográfiai munkát és a nemzetközi könyvcserre feladatait. Az Országos Széchényi Könyvtárban központi könyvtártudományi módszertani kabinetet kell létesíteni.” (Az OSZK 1952. évi jelentése bevezetéséből.)
9. „Ez az első esztendő [1952], amelyben a könyvtár évi tervében elvi könyvtárpolitikai célkitűzések is jelentkeztek. ... Ebben a munkatervben már – bár még mindig elég bizonytalanul – tudományos feladatok is szerepeltek.” (Waldapfel E. i. m. 17. l.)
10. „... egész évi munkánkban fő törekvésünk volt, hogy munkánkat – a módszertani, bibliográfiai, felvilágosító stb. munkákban egyaránt – tudományos színvonalra emeljük. ... A bibliográfiai munka terén az előző évvel szemben 1954-ben a tudományos, összefoglaló bibliográfiákat állítottuk előtérbe.” (Az OSZK 1954. évi jelentéséből.) Bibliográfiai tervek a magyar könyvészet köréből az OSZK 1953–1956. évi munkaterveiben: *A Magyar Könyvészet 1921–1935.* kötetének folytatolagos adatgyűjtése; (1955-ből) az 1945–1954. kötet sajtó alá rendezése és a nyomdának való átadása; hírlap- és folyóirat-bibliográfia 1705–1919. (1955-ben) az 1945–1954-es ciklus anyaggyűjtése; a magyar drámatörténet bibliográfiájának összeállítása 1772-ből és az 1848/49-es plakát- és röplap-bibliográfia anyaggyűjtése.
11. „A minisztertanácsi határozat, hosszú történetében most először, világosan körvonalazza a Széchényi Könyvtárnak, mint nemzeti könyvtárnak a funkcióját és feladatait. E nagy pozitívum mellett azonban a végrehajtás során súlyos hibának kell tekintenünk azt,

hogy nem vették figyelembe sem az Országos Széchényi Könyvtár adott helyzetét, sem az OKK-t felülvizsgáló bizottság szakembereinek javaslatait, s így költségvetési kérését is, de elsősorban személyzeti igényeit minőségileg és számbelileg egyaránt oly szűkre szabták, hogy ilyen feltételek mellett igen sok feladatát nem tudta kellőleg megoldani.” (Waldapfel E. i. m. 18. l.)

12. Az OSZK 1958. évi beszámolójából. = *OSZK Évkönyv* 1958, Bp. 1959. 11–13. l.
13. „A Bibliográfiai Osztály profiljában, munkájának céljaiban évek óta ingadozás volt észlelhető. Míg régebben túlsúlyban voltak az ajánló bibliográfiák (*Legdrágább kincsünk a gyermek, A mi íróink* c. sorozat stb.) s az alkalmi jellegű bibliográfiák, később a szakbibliográfiák kerültek előtérbe (*Új bibliográfiai füzetek* c. sorozat). Csak fokozatosan tevődött át a súlypont a nemzeti bibliográfiára, amely pedig a Nemzeti Könyvtár elsőrendű bibliográfiai feladata. Az átszervezés végleg itt jelölte ki a [bibliográfiai] osztály tevékenységének területét, rábízván mind a könyvtermés feldolgozását s vele kapcsolatban a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztését, mind pedig a retrospektív könyvészetek összeállítását.” = *OSZK Évkönyv* 1958, Bp., 1959. 20. l.)
14. „Könyvtárunk 1963–1964. évi munkáját alapvetően ennek az új feladatkörnek [egy korszerű nemzeti könyvtár kialakításának célkitűzése] előtérbe lépése határozta meg. Napi feladataink mellett ehhez az új munkaigényes feladathoz jelentősebb munkaerő-fejlesztésre lett volna szükségünk és ezt főhatóságunktól csak több évre ütemezetten és a tényleges szükségletet legfeljebb megközelítő mértékben várhattuk. Elsősorban tehát saját erőforrások felszabadításával, munkaerők átcsoportosításával láttunk hozzá a legfontosabbakhoz. Miután a belső lehetőségek felhasználásának megvannak a maguk természetzerű határai — részben szüneteltetnünk kellett minden olyan munkát, ami túlmint a napi feladatokon (rekatalogizálás, anyagrendezés stb.), részben csökkentenünk kellett (nemegyszer a visszafejlesztés határáig) azoknak a táaraknak, osztályoknak tevékenységét, amelyeknek munkája nem volt közvetlen kapcsolatban az ún. vári-rekonstrukciós feladatokkal, illetve az alapvetés időszakában még mellőzhetőnek látszottak (különgyűjtemények, Könyvelosztó). ...” = (*OSZK Évkönyv* 1963–1964, Bp. 1966. 11. l.)
15. A hasonló sorozatnak a jegyzékben nem szereplő kötetei (1861–1920) 1969-ben jelentek meg.
16. Dokumentálására az 1960. és 1968. évek kiadványi adatait közöljük.

	1960-ban	1968-ban
Kiadványok száma	11	17
ebből: könyv, klny. stb.	8	12*
időszaki kiadvány	3	5
Kiadványok ívterjedelme/A5	262,1	1395,0
ebből: könyv, klny. stb.	64,7	507,2*
időszaki kiadvány	197,4	887,8

* Ebből a reprint-kiadványok száma 1 mű 7 darabban és 199,2 A/5ös ívterjedelemben.

17. L. ide vonatkozóan Haraszthy Gyula: *Bibliográfiai problémák a gödöllői értekezlet után.* = *Könyvtári Figyelő*, 1963. 1. sz. 4–6. l.

Die Veröffentlichungen der Széchényi-Nationalbibliothek

V. HORVÁTH

Die Studie blickt in ihrem ersten Teil auf das letzte Vierteljahrhundert (1945–1968) der Veröffentlichungstätigkeit der Széchényi-Nationalbibliothek zurück.

Den zweiten Teil vertritt eine Liste der Veröffentlichungen in den Jahren 1957–1968,

die zusammen mit der Liste im Jahrbuch 1957 (S. 365–383) sämtliche Veröffentlichungen der Nationalbibliothek umfaßt.

Der dritte Teil schildert die heutige Lage und die aktuellen Probleme der Veröffentlichungstätigkeit der Bibliothek, und faßt die Ergebnisse im folgenden zusammen. Der Charakter, das Niveau und der Umfang der Veröffentlichungen der Széchényi-Nationalbibliothek können im letzten Jahrzehnt einen bedeutenden Fortschritt aufweisen. In dieser Periode wurde das System der ungarischen Nationalbibliographien — wenn auch nicht vollständig, so doch ihrer wesentlichen Struktur nach — aufgebaut, und die entsprechenden Veröffentlichungsreihen wurden begonnen, bzw. sind im Laufe. Trotzdem können wir über die diesbezügliche Tätigkeit der Nationalbibliothek noch nicht in dem Sinne reden, als ob sie den Aufgaben der Nationalbibliothek restlos entsprechen würde.

III.

AZ OSZK MUNKÁIBÓL

Legújabbban előkerült XVI. századi magyarországi, illetve magyar nyelvű nyomtatványok

BORSA GEDEON

1969 júniusában a Magyar Tudományos Akadémia négyhetes utat biztosított számomra, hogy romániai gyűjteményekben régi magyarországi nyomtatványok után kutassak. Miután az 1601 előtt megjelent hazai kiadványokat feltáró kötetünk ekkor már az első nyomdai korrektúra után volt, érdeklődésemet és időmet mindenekelőtt e korszak anyagának szenteltem, hogy a kiegészítéseket és javításokat kiadványunk első kötetébe még bedolgozhassuk. Sikerült is a számunkra legfontosabb 11 város 23 gyűjteményében a XVI. századi nyomtatványokra vonatkozóan valamennyi függő kérdést (példányok megléte, teljessége stb.) tisztázni. Munkám során néhány teljesen új, továbbá néhány korábban csak az irodalomból ismert XVI. századi kiadványt is felleltem.

I

A kolozsvári volt unitárius kollégium könyvtárában, amely ma a Román Akadémia kolozsvári kirendeltségének 3. számú fiókja, „BMV 260” jelzet alatt egy kis magyar nyelven nyomtatott imádságos könyvet őriz. A kötetben két nyomtatvány található, mindkettő erősen hiányos és címlapja egyiknek sincsen.

Az első mű az „E₂” levéllel kezdve maradt fenn, de az is hiányosan. Az ívek váltakozva nyolc, illetve négy levelet tartalmaznak, amint ez a tizenkettedrét alakú kiadványoknál szokásos. A nyolc leveles „E” és „P” ívekből hiányzik az egymással összefüggő papírra készült első és nyolcadik levél, ugyanez a helyzet a négy leveles „Q” ívnél is, ahol az első és a negyedik levél veszett el, míg az ugyancsak négyleveles „S” ívből a negyedik levél. Az utolsó, „X” jelű ív hat levélből áll. Így az eredetileg 126 levélből összesen 31 hiányzik.

A kis kötet elmélkedésre szánt bibliai idézeteket tartalmaz, a végén pedig imádságok olvashatók különféle alkalmakra. Eme jellegzetességek alapján megállapítható volt, hogy a mű címe *Az életnek kútfeje*, amelynek a XVI. századból több kiadása (RMK I. 225, 330 stb.) is fennmaradt. A kolozsvári példány végén található kolofon szerint a nyomtatás munkáját 1572. augusztus 2-án fejezte be Bécsben Kaspar *Stainhofer*. Az ő műhelyéből 1568 – 1574 közöttől már eddig is több magyar nyelvű nyomtatvány volt ismeretes.¹

A kis kolozsvári kötetben levő másik nyomtatványnak ugyancsak hiányzik a címlapja. Az első meglevő lapon kezdődik Kaspar *Stainhofer* bécsi nyomdász

ajánlása, amelyet *Draskovich* György zágrábi püspökhöz intézett. Ebben a kiadványt, mint a „nagyesszű és jámbor életű Roffi János püspök szerzett imádságoskönyvecskét” emlegeti.

A név furcsa volt, de számunkra nem ismeretlen. *Szántó* István jezsuita 1574. július 15-én Bécsből kelt és Rómába, a jezsuiták generálisának írt levelét ugyanis a közelmúltban publikálták.² Ebben Szántó a magyar nyelvű katolikus kiadványok megjelentetését szorgalmazta és felsorolta az általa addig ismert ilyen jellegű nyomtatványokat: *Vincentius Lirinensis* művét *Draskovich* György fordításában (RMK I. 43) és *Petrus Canisius* katekizmusát *Telegdi* Miklós fordításában (*Sztripszky* I. 1803/10). Majd ezeket írta: „Vidi et orationes quasdam Rophensis a quodam ignoto authore translatas. Praeter hos catholicum librum hungarice impressum vidi nullam.”

Ez a *Rophensis* név *John Fisher* rochesteri püspököt jelzi, akinek a neve művein nem egyszer „*Joannes* (episcopus) *Rophensis* (*Roffensis*)” formában szerepel. A mű ajánlásában ugyanő „*Roffi János püspök*” alakban fordul elő. Tehát egy korábban csupán említésből ismert mű most példányban is előkerült.

Az ajánlást követi az „Első imádság, mellyel akkor élünk, mikoron bűneinknek bocsánatát kérjük”. *Fisher* gazdag munkásságából e fordítás eredetije a *Psalmi seu precationes ... item Psalmi aliquot selecti ex Davide* című műve.³ Az ajánlás végén álló N. M. S. betűk talán a fordító nevét jelölik. Ennek személye — a fenti idézetből kitűnően — már a kortárs Szántó István számára is ismeretlen volt. A kolozsvári unikumból nem csak a címlap hiányzik, de a „D” jelölésű ívvel, a 24. levéllel végleg megszakad. A mintájául szolgáló mű, valamint a kötésből kitépett papír vastagsága alapján a nyomtatvány kb. 70 – 80 levél terjedelmű lehetett, így tehát csak a kisebbik része maradt reánk.

A vele összekötött munkát, a *Fons vitae*t, mint fentebb láttuk, 1572-ben az a *Kaspar Stainhofer* készítette, akitől *Fisher* imádságos könyvének ajánlása származik. A két könyv nyomdai kivitele megegyezik egymással, így kétségtelen, hogy *Fisher* munkája is *Stainhofer* bécsi műhelyében készült. Az előszóban *Sylvester* János bibliafordítása, amely ugyancsak *Stainhofer* sajtója alól került ki 1574-ben (RMK I 98), még mint csak tervezett kiadvány szerepel. Mind ez, mind az egybekötés ténye arra utal, hogy *Fisher* könyvét is 1572 tájt jelentették meg.

II

Az erdélyi német anyanyelvű lakosság hetilapja, a *Karpaten-Rundschau* 1969. január 3-i száma érdekes cikket közölt I. *Kara* tollából. Ebben beszámolt a iasi Városi Könyvtár egyik gyűjtőkötetéről, amelyben a brassói Honter-nyomda több görög nyelvű kiadványa maradt fenn. Közlését *Arnold Huttman* átvette, aki a Bukarestben megjelenő napilap, a *Neuer Weg* 1969. február 8-i számában írt erről.

A fenti cikkek *Neilos*, *Epiktetos*, *Platon*, *Hesiodos* és *Aristoteles* műveiről tettek említést. Az ismertetések alapján ezeknek nem minden részét lehetett azonosítani a szakirodalomban már korábban leírt nyomtatványokkal. Ezért írásban I. Karához (Iasi) fordultunk, aki azután valamennyi kérdésünkre részletes választ adott. A iasi Városi Könyvtár és az ottani Egyetemi Könyvtár

közreműködésével a kötet mikrofilmjéhez is hozzájutottunk. Mindezek segítségével a következőket lehetett erről az értékes gyűjtőkötetről megállapítani:

A iasi Városi Könyvtár 1959-ben Bukarestben az ottani állami antikvárium-ban vásárolta a könyvet, amely erdélyi magántulajdonból került oda. A megviselt kötetből mind az elejéről, mind a végéről hiányzik legalább egy-egy ív. Jelenlegi könyvtári jelzete: „I-2050”. A korabeli bejegyzésekből megállapítható, hogy azt a XVI. század utolsó évtizedében erdélyi, talán a szebeni iskolában több diák is használta. Az összes nyomtatvány, amely a nyolcadrét alakú kötetben található, görög nyelvű, és valamennyi a brassói Honter-féle műhely terméke.

Ezek közül az első és második — Kara szerint — *Neilos* és *Epiktetos* műve. Szabó Károly ismerte *Neilos* munkáját 1540-ből (RMK II. 23), de *Epiktetos*ét nem. A mikrofilm alapján megállapítható volt, hogy a két mű egyetlen nyomtatványként jelent meg, mert *Epiktetos* *Εγχειρίδιον* c. munkája a δ_2 levélen kezdődik. Sajnos, a nyomtatvány és egyben a kötet első íve a címlappal együtt hiányzik, így az *Epiktetos* előtti ívek tartalmi meghatározása nem volt könnyű. Kara itt mint szerzőre, *Neilos*ra gondolt, azonban a szövegösszevetés ennek ellene mondott. *Vekerdi* József kollégám szíves segítségével sikerült azután megállapítani, hogy a hiányos mű *Kebeš* *Πινυξ* c. munkája. A nyomtatás éve a kolo-fonból derül ki: $\alpha\mu\beta$ [= 1542]. A kis kiadvány eredetileg $\alpha - \eta$ jelölésű hét ív összesen 28 levélből állott. A fentmaradt iasi unikumból az első ív, négy levéllel, hiányzik. Az utolsó levél mindkét lapján a Honter-nyomda jelvényeként Brassó város fametszetes címere áll.

Kebeš párbeszédes formában írt filozófiai tankönyvét évszázadokon keresztül használták Európa-szerte. Josef Dück⁴ úgy tudta, hogy Johannes Honter *Kebeš* 1539-ben jelentette meg. *Pesti* Gáspár azonban, aki Honter *Epitome adagiorum*ához (RMK II. 24) 1541-ben írt előszavában⁵ az addig megjelent összes brassói nyomtatványt felsorolta egy kivételével,⁶ ezt a művet nem említette. Így joggal feltételezhető, hogy Dück tudott vagy hallott a Honter-féle *Kebeš*-kiadásról, de azt a pontos évszám (1542) ismeretének hiányában a brassói nyomda működésének megindulása esztendejére, 1539-re helyezte.

A nyomtatvány másik része az *Epiktetos* sztoikus életfilozófiájából Flavius *Arrianus* által készített összeállítást tartalmazza, amely mint tankönyv ugyancsak elterjedt volt. Érdekes megjegyezni, hogy *Kebeš* és *Epiktetos* műveinek ilyen együttes megjelenítése eddig csak a XVI. század hatvanas éveitől volt ismertes. Így tehát lehetséges, hogy ehhez az indítást éppen Honter e kiadása adta.

A iasi gyűjtőkötet következő tagjának azonosítása nem volt problematikus. *Platon* és *Aristoteles* 1541-ben együttesen megjelentetett munkáit Szabó Károly részletesen leírta (RMK II. 25). Az egyetlen félreértést Karánál az okozta, hogy a kiadvány két címlappal rendelkezik, és a két mű ívjelzése önálló. Ráadásul a iasi példánynál e két rész közé egy további Honter-kiadványt kötöttek be, így a két munka összetartozása — jóllehet a közös címlap szövege ezt egyértelműen bizonyítja — még kevésbé vált világossá. Ennek tulajdonítható, hogy Kara *Platon* és *Aristoteles* munkáját két önálló nyomtatványnak tekintette. A kötet végére került *Aristoteles*-mű utolsó íve hiányzik. E Honter-kiadványból ezen a iasi példányon kívül ma csak egy másik, de teljes példány ismeretes a brassói evangélikus egyház könyvtárából.

A fent említett nyomtatványról, amelyet az előbbi kiadvány két része közé kötöttek, Szabó Károly már tudósított (RMK II. 29): *Hesiodos* „*Εργα και ημεραι*

και Θεογονια". A nyomtatvány 1543-ban került ki a brassói sajtó alól. Szabó azonban, aki a segesvári gimnáziumban őrzött példányra hivatkozott, adós maradt a részletes kollációval és a terjedelem megjelölésével, amelyről különben mindig rendszeresen tudósított. Mostani utam alkalmával magam is jártam ebben a segesvári gyűjteményben, ahol mind ezt a *Hesiodos*, mind egy *Theognis*-féle művet (RMK II. 36) hiába kerestem. A régi katalógusok és leltárak egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaztak e két unikumra, valamint az ezekkel feltehetően összekötött többi Honter-kiadványra⁷ vonatkozóan. A probléma nyitját *Jakó Zsigmond* adta meg, aki kolozsvári tartózkodásom során volt szíves közölni velem Szabó Károly levelezéséből és a segesvári könyvtári feljegyzésekből kikutatott megállapításait. Ezek szerint a görög nyelvű Honter-nyomtatványok keregett gyűjtőköteté már Szabó Károly idejében hiányzott a segesvári gimnázium könyvtárából, és ő csak a régi leltárból, ill. a könyvtáros tájékoztatása alapján értesült róla. Ezzel magyarázható leírásának hiányossága. A hiányzó kötet nyomát a könyvtárban azután valaki különböző mesterkedésekkel (átszámolás stb.) igyekezett eltüntetni. A címlap szövege is elárulja, hogy Szabó nem látott példányt, mert ő ott — nyilván a leltár nyomán — önkényesen rövidített (αρχη áll nála αρχαι helyett). A nyomtatvány A–K jelzésű tíz íve összesen 40 levelet tartalmaz és utolsó lapján a jól ismert fametszetes brassói címer látható. *Hesiodos* tanítókölteményei közül az első a gazdasági munkához ad tanácsokat, míg a második az istenek genealogiájáról szól.

III

Az időközben fiatalon elhunyt, kitűnő brassói papírtörténész, Gebhard *Blücher* a segesvári könyvtár egyik nyolcadrét alakú kötetének első és hátsó kötéstáblájából egy-egy papírlapot áztatott ki, amelyeken egy nyomtatvány töredékei találhatók. Ezeket a brassói állami levéltárban volt alkalmam tanulmányozni. *Blücher* megállapítása szerint a két papírlap a vízjel tanúsága szerint a nyomtatott szöveg tetejével egymásnak szembefordítva eredetileg összefüggött. Az eddig ismeretlen nyomtatvány a törökök elleni harcra buzdító verset tartalmaz: az egyik latin nyelven, a másik ugyanennek a szövegnek német változata. Mindkét rész szedéstükrének magassága 6 cm, szélessége pedig kb. 31–32 cm lehetett. Ebből a latin változatnál 155 mm szélességben a szöveg első fele, a németnél 157 mm szélességben annak második fele maradt fenn. A töredékben levő betűtípusok kétségtelenül a szebeni nyomdái, amelyet a német rész végén álló 1593. évben *Johann Heinrich Crato* vezetett.

A két hiányos címet egymás szövegéből ki lehet egészíteni: *De immani tyran[nide furibundae Turcae contra] omnes Ch[ristianos]* – [Von der schrecklichen Tyran]ney des wütenden Türcken wider [alle] Christen. A latin vers három hasábjában 6–6 sort, míg a német rész 6+8+4 sort tartalmaz, ill. tartalmazott. Erre az eltérő megoldásra azért volt szükség, hogy az említett 1593. évszámot a német rész végére új sorban, de még a szedéstükrön belül lehessen elhelyezni.

A szerző neve a töredékből nem állapítható meg. Gebhard *Blücher* arra gondolt^{7a}, hogy az talán *Georg Deidrich* szebeni rektor volt, akinek több más egyleveles művét ezekben az években nyomtatták ki Szebenben.⁸ Feltehető, hogy a szerző versével *Báthori Zsigmond* erdélyi fejedelemnek (vö. RMK II. 246) ez idő tájt a törökök ellen forduló politikáját kívánta támogatni.

A nagyszebeni állami levéltárba került az erdélyi szász evangélikus egyház (Landeskirche) könyvtára. Itt sikerült — Dankanits Ádám (Marosvásárhely) szíves útmutatára alapján — egy eddig ismeretlen XVI. századi bártfai nyomtatványra akadni. A kötet Laurentius *Ludovicus*nak *Compendium etymologiae et syntaxis* című munkáját tartalmazza, amelyhez Valentin *Friedland alias Trotzen-dorf* *Gnorismata regularum in syntaxi* c. függeléke csatlakozik. A nyolcadrét alakú kiadvány A—N jelű íveken 104 levelet tartalmaz és azt a címlap tanúsága szerint 1597-ben Jakob *Klöss* (Kles) nyomtatta Bártfán.

A kis kötet latin nyelvtankönyv. *Ludovicus* a görblitzi iskola rektora volt, aki e művet saját iskolájának tanulói részére írta. Az egyes részek keletkezése: 1572. február 1., 1567. február 1. és 1576 októbere. Ebből kiviláglik, hogy egy már korábban kialakult és bevált tankönyv későbbi kiadásáról van szó. *Trotzen-dorf* (1490—1556) a sziléziai Goldberg (ma Złatoryja) iskoláját vezette hosszú éveken át, amelyet magyarországi tanítványok is látogattak.⁹ Feltehető, hogy ennek a tankönyvnek bártfai megjelentetése is erre a kapcsolatra vezethető vissza.

*

A fentiekben elsőnek leírt és korábban ismeretlen kiadásnak kapcsán felmerül az igény *Az életnek kútfeje* című műnek a XVI. században megjelent többi magyar nyelvű kiadásának datálására, ill. megjelenési helyének tisztázására.

Szabó Károly az 1589. évi debreceni kiadás (RMK I. 225) mellett ismertetett egy másikat is (RMK I. 330), amelynek címlap nélküli unikumát ő az előbbinél újabbnak gondolta. *Horváth* Ignác ezzel szemben annál jóval korábbinak tartotta.¹⁰ Az említett unikumot, amelyet a debreceni református kollégium könyvtára őriz, szerinte együtt nyomtatták az *Evangéliumok és epistoláknak* azzal a kiadásával (RMK I. 329), amelynek betűi Szabó szerint megegyeznek az 1562-ben Debrecenben nyomtatott *Melius*-féle munkával, *Az Arany Tamás tévelygéseiről*. Ezt az idő- és helymeghatározást *Kelecsényi* Ákos is valószínűnek látta.¹¹

Ezzel szemben a gondosabb vizsgálat alapján a következőket lehet megállapítani. Az *Evangéliumok és epistolák* említett kiadását nem együtt nyomtatták, hanem csak egybekötve maradt fenn *Az életnek kútfeje* e pontosabb meghatározást igénylő kiadásával. A két unikumban található betűtípus azonban, amint erre már *Nagy* Barna felfigyelt,¹² nem azonos *Az Arany Tamás tévelygéseiről* című műben találhatók. Sőt ebben a két egybekötött műben (*Evangéliumok és epistolák*, ill. *Az életnek kútfeje*) előforduló betűtípusok is eltérnek egymástól, de mindkét betűtípus megtalálható *Komlós* András debreceni műhelyében 1574-ben nyomtatott egyik kiadványában (RMK I. 102). Tehát mindkét unikum, így *Az életnek kútfeje* megjelentetése is erre az időtájról helyezhető.

Horváth Ignác a pozsonyi ferencesek könyvtárából ismertette *Az életnek kútfeje* egy korábbi kiadását.¹³ Ezt ő tipográfiai és helyesírási érvek alapján a XVI. század utolsó évtizedében — talán Debrecenben — készült nyomtatvány-nak tartotta. A címlappal, de kolofon nélkül fennmaradt pozsonyi unikum megjelenési helyének és idejének megállapítása igen bonyolultnak bizonyult. A protestáns jellegű kiadvány nyomdai kiállítása a XVI. század hetvenes-nyolevanas éveire utalt, de a számításba jövő hazai műhelyek közül betűtípusaiban, bár több

(Manlius, Bornemissza, Brassó, Szeben) is mutatott hasonlatosságot, de azonosítani egyikkel sem lehetett. A hosszas kutatás eredménye végül is az volt, hogy *Az életnek kútfeje* eme kiadásában található betűk pontosan megegyeznek a Michael Apffel bécsi műhelyében 1577-ben megjelent magyar nyelvű nyomtatványban (RMK I. 122) találhatókcal.¹⁴ Így azt feltehetően ugyancsak ott és feltehetően az idő tájt készítették.

A fentiekben ismertetett és csak legutóbb előkerült Stainhofer-féle 1572-ben megjelent kiadással történt összevetés megerősítette ezt a megállapítást. A betűtípusok a két nyomtatványban azonosak. Ehhez tudni kell, hogy Kaspar Stainhofer 1575-ben bekövetkezett halála után örököse nővére volt. Őt a következő évben nőül vette Apffel, aki így a Stainhofer-féle nyomdát tovább vezette.¹⁵ A két bécsi kiadás nem csak szövegében, de beosztásában is sorról sorra megegyezik egymással. A részletesebb összehasonlítás azonban kisebb eltéréseket mutatott ki mind a szövegben, mind a nyomdai kiállításban. A Pozsonyban őrzött, évszám nélküli unikum szövege romlottabb, mint az 1572-ben készült kiadás. Példának okáért egy jellegzetes eltérés: a G_{1b} lap nyolcadik sorában az 1572-i kiadásban *En s az en ...* áll, míg az évszám nélkül fennmaradtban ugyanott a nyilván magyarul nem értő nyomdász által hibásan újraszedve: *En sa zen ...* A két kiadás szövege között nagyon kevés eltérés is felfedezhető. A H_{2b} lapon az 1572-i kiadásban „aliae item precationes”, míg a másikban „aliae piae precationes” áll. A bibliai idézeteknél öt helyen az 1572-i kiadásban helyes szám, míg a másikban téves szám áll.¹⁶ Feltűnő az 1572-i kiadásban, hogy az Isten helyett használt „Úr” szót kettőzött verzális, ún. szakrális V-val, vagyis W-val, „Wr”-nak szedték az I_{2a} lapig. Ettől kezdve azonban nagyon kevés kivétellel a kötet végéig már „Vr” szerepel. Az évszám nélkül fennmaradt kiadásban — ugyancsak nagyon kevés kivétellel — végig „Vr” található, akárcsak a bécsi nyomda két másik termékében,¹⁷ amely 1574-ben, ill. 1577-ben jelent meg.

Az ékezetek használata sokkal következetesebb és gondosabb az évszámos kiadásban, mint a másikban. Ezzel szemben ezeknek a latinban ismeretlen ékezzel ellátott betűknek technikai kivitele az 1572-i kiadásban még jóval fejlettebb. Többször fordul elő az antikva betűk közé nem illő ún. gót betű, az „ö” és „ü” helyett sokszor „ó” és „ú” áll, ami a hiányzó ékezet legegyszerűbb helyettesítése volt. Ezzel szemben az évszám nélküli kiadásban az igényesebb kivitelű „ö” és „ü” betűk használata már jóval következetesebb. Mindezek alapján feltehető, hogy az évszám nélkül fennmaradt kiadás valóban 1572 után készült a Stainhofer—Apffel-féle bécsi műhelyben.

Szabó Károly csak a *Régi Magyar Könyvtár* első kötetének megjelenése után szerzett tudomást *Az életnek kútfeje* c. műnek egy további kiadásáról. Nagy István, a neves bibliofil, hagyatékában maradt fenn az a kötet, amelyet az ő könyvtára eladásához készített antikváriumi katalógusban (*List—Francke: Catalogue ... d'une collection ... de feu M. Estienne de Nagy*. Leipzig, 1870. 1149. sz.) Molnár Albert, *Egyházi beszédek*. 1625 megjelöléssel szerepelt. Ezt a meghatározást a könyv valamelyik tulajdonosa (Nagy István—Jankovich Miklós—Nemes Lőrénz Sámuel) írhatta be a kötet első szennylevelére. Szabó Károly az árverési katalógus alapján egy már ismert művel¹⁸ azonosította ezt a példányt. Utóbb azonban a British Museumból részletes tájékoztatást kapott, amelynek alapján megállapította, hogy a Nagy István hagyatékából oda került könyvnek semmi köze sincs Szenczi Molnár Albrethez, hanem a kötet *Az életnek kútfeje* egy addig

még ismeretlen kiadását tartalmazza.¹⁹ Ennek keltezése és aláírása: „Coronae 1. Septemb. Felsőgednek és Nagysá. alázatos hive Zebeni Nireo Ianos”. Szabó Károly ennek alapján a nyomtatás helyét és a nyomdászt is meghatározta. Az ajánlás eleje hiányzik, így Szabó Károly úgy vélte, hogy a „Felsőges és Nagyságos” megszólítás *János Zsigmond* fejedelemnek szól. Így a könyv megjelenési idejét az ő uralkodása utolsó éveire, vagyis 1571 elé helyezte.²⁰ Ezt az évszámot azután *Gulyás* Pál szepeni *Nyirő* János brassói nyomdász ottani tevékenységének más kiadványaiból ismert időköre alapján 1580–1581-re módosította.²¹

A kötet feltehető terjedelmét Szabó Károly 122 levélben jelölte meg. Ez a megállapítás feltehetően a British Museumból érkezett tájékoztatásra támaszkodott, ahol az első, „I” jelzésű ívet négy, az utolsó, „V” jelzésű ívet pedig eredetileg két levélből állónak tartották. Így a kötet hiányait)(₁, A₁ A₃ I₅ I₈ L₈ P₁ P₈ levélben jelölték meg.²² Ezzel szemben a rendelkezésre álló mikrofilm alapján megállapítható volt, hogy az első ív eredetileg nem négy, hanem nyolc, az utolsó ív pedig nem két, hanem négy levélből állt. Így az egész kiadvány terjedelme feltehetően 128 levél volt.

Ma a londoni unikumból — a British Museum leírását kiegészítve — még a)(₂)(₃)(₄)(₈, V₁ és V₄ jelzésű levél is, azaz összesen 14 hiányzik és egy (az ajánlás fennmaradt eleje, feltehetően a „I” levél) erősen sérült. Lehetőséges, hogy a ma hiányzó „V₄” levélen állt külön a kolofon, amint ez *Nyirő* egy másik, ugyancsak tizenkettedrét alakú kiadványában (RMK II. 163) is látható.

Az 1589-ben Debrecenben megjelent kiadáson (RMK I. 225) mind a megjelenés helye, mind annak évszáma fel van tüntetve, így ezzel kapcsolatban nincsenek problémák.

Az *életnek kútfeje* igen kedvelt olvasmány volt a korabeli Magyarországon. Bizonyítja ezt az öt kiadás, amely közül négyből csak egy-egy, és csupán az 1589-i debreceniből több példány maradt fenn. A sok kiadás és kevés példány a nagy használat következménye. Ezek után nem lehet csodálkozni, ha még további, ma már példányból nem ismert kiadások nyomaival találkozunk.

A fentebb ismertetett 1573-as kiadás kolofonja így kezdődik: „Bécsben újonnan nyomattatott, és ahol azelőtt az igék nem alkalmasokképpen mondhatatnak valakő (!) újobban (!) minden módon megjobbított ...” A fentiek tehát egy ma már ismeretlen, feltehetően ugyancsak bécsi kiadásra utalnak, amely talán az első magyar nyelvű volt.

Johann Habermann (*Avenarius*) *Hetetszaka mindennapra megíratott imádságok* címmel lefordított könyvét 1602-ben Bártfán kiadták (*Sztripszky* I. 1855/62). Ennek Bb₁ lapján alul *Az életnek kútfeje* több külföldi kiadásának (pl. Nürnberg 1558, Gent 1555) címlapjáról jól ismert fametszet található. Ezen Krisztus vállán a kereszttel egy medencében áll és a felette lebegő szalagon a „Fons vitae” felirat olvasható. Ebből a fametszetből kétségtelenül következtetni lehet a műnek egy ma már ismeretlen bártfai kiadására.

Az öt példányból ismert kiadás szövege lényegében azonos, a gondosabb vizsgálat során bizonyos eltérések azonban mégis csak fellelhetők. Így a kis kötet második részét képező imádságokat bevezető címben az évszám nélküli bécsi kiadásban „aliae piae precationes” áll, míg a másik háromban²³ „aliae item precationes” található.²⁴ Ugyanez a helyzet a két bécsi kiadás közötti, a bibliai locusok számozásában mutakozó és a fentiekben már említett többi eltérés esetében. Tehát a brassói és az 1589-i debreceni kiadás az 1572-i bécsi

kiadás szövegét követi, míg az évszám nélkül fennmaradt bécsi kiadás ezektől eltér. Ugyanakkor a brassói és az 1589-i debreceni kiadásban található „Josafát-nak intése” című kis imádság a két bécsi kiadásból (a T₃a lapon lenne a helye) hiányzik.

A szövegösszevetés során számtalan szedési sajátosság került napfényre, amelyek a bécsi nyomdászoknak a magyar nyelvben való járatlanságát bizonyítják. Így a kétjegyű betűket (gy, ny stb.) — az „y”-nak külön hangértéket tulajdonítva — az elválasztásnál sokszor kettészakították. A szókezdő verzálisok gyakran indokolatlan és túlzó használata is idegenül hat.

Érdekes az a néhány adat, amely *Az életnek kútfeje* korabeli magyarországi elterjedéséről fennmaradt. A brassói kiadás előszavában²⁵ Nyíró János a nyomdász arról ír, hogy a művet „Sepsiszentgyörgyön Daczó Ferencnél találtam”. Néhány sorral később említést tesz Daczó Ferenc apjáról, Pálról is. Tehát ennek a székely családnak, amelyből több hadi tiszt is került ki,²⁶ Sepsiszentgyörgyön birtokában volt e mű egy példánya 1580 táján.

Kemény Lajos a kassai levéltárból ismertette az *Inventarium Joannis Galeni bibliopolae* című 1583-ban kelt hagyatéki jegyzéket. Ebben a nyolcadrét alakú könyvek között szerepel „*Az Elednek uth faya* 7 exempl. d. 92”²⁷ vagy másik olvasata szerint „*Az Elednek uth feye*, 7 ex. d. 95.”²⁸ Tehát Kassán 1583-ban az említett könyvkereskedő raktárában hét példányt leltároztak ebből a műből.

Az életnek kútfeje fordítás. A mű latin címe *Fons vitae* volt. Legkorábbi kiadásai 1533-ból ismertek. Ez évben jelent meg mind latinul (Antwerpen, Martin de Keyser), mind *Fonteyne des levens* címmel hollandul (Delft, Cornelis Henricz. Lettersnijder).²⁹

A szerző, ill. összeállító neve ismeretlen. Egyes németalföldi források a munkát Willem van Zuylen van Nyevelt nevével hozzák kapcsolatba.³⁰ Nincs azonban meggyőző bizonyíték arra, hogy akár a szerző, akár a fordító ő lett volna. Mindenesetre az első megjelentetés körülményei németalföldi eredetre utalnak. Hamarosan több más nyelvre is lefordították az alábbi címeken: *Der Brunne des Lebens* (német), *The Fountayne or Well of Lyfe* (angol), *Fontana de vita* (olasz), *La fontaine de vie* (francia). Ilyen formában hamarosan szinte egész Európában elterjedt.

Thienemann Tivadar szerint: „A Fons Vitae tipikus képviselője a reformáció első idejéből való imádságoskönyveknek: minden ízében biblikus, csupán a bibliából kiszedegetett idézeteket tartalmaz. Nem ima-encyklopaedia vagy formulare, hanem — Luther szellemében — csupán bibliai mondásokat ad az imára való készség fölkeltésére. A teljes hit által való üdvözülésnek ígéje ebben a könyvben is az életnek, boldogságnak és megnyugvásnak forrása ...”³¹ A mű kétségtelen protestáns jellege ellenére sem volt kifejezetten kihívó a katolikusok számára, hiszen többségében bibliai idézeteket tartalmaz. Ez a körülmény, továbbá I. Miksa uralkodásának (1566–76) viszonylag liberális felfogása tehette lehetővé e munka megjelentetését Bécsben, a szigorúan katolikus osztrák fővárosban.

Jegyzetek

1. RMK I. 64, I. 84, I. 90, I. 98.
2. *Documenta Romana historiae Societatis Jesu in regnis olim cirona Hungaria unitis*. II. Red. Ladislaus Lukács et Ladislaus Polgár. Rcmæ 1965, 25. l. — *Monumenta Antiquae Hungariae*. I. Ed. Ladislaus Lukács. Rcmæ 1969, 425. l.

3. Az 1554. évi lyoni kiadással történt összevetésnél Mr. Geoffrey Arnold (London, British Museum) szíves segítségét vettem igénybe.
4. *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*. Kronstadt, 1845, 26. l.
5. Kiadva: *Magy. Könyvszle.* 1965. 12. l.
6. *Vö. Magy. Könyvszle.* 1963. 266. l.
7. RMK II. 14, 15, 23, 25.
- 7a. *Revue roumaine d'histoire* 1970. 237–242. l.
8. *Vö. RMK II.* 223, 224, 231, 233, 246.
9. *Vö. Jöcher*, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. IV. Leipzig, 1751, 1338. has.
10. *Magy. Könyvszle.* 1891. 141. l.
11. *Magy. Könyvszle.* 1964. 170–171. l.
12. *Studia et Acta Ecclesiastica*. II. Bp., 1967. 204–205. l.
13. *Magy. Könyvszle.* 1891. 141. l. → Sztripszky I. 1854/61.
14. *Apffel* nyomdájából ezen kívül még más magyar nyelvű kiadvány is ismert: *Sztripszky I.* 1813/20. és I. 1818/25.
15. *Benzing*, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden 1963, 457. l.
16. *L₁b: Psalmo.* 39, ill. 78 — *L₇a: Psalmo.* 61, ill. 16 — *M₄a: Tobie* 12, ill. 21 — *N₂b: 2 Paralip.* 30, ill. 3 — *O₂b: Prouerb.* 10, ill. 20.
17. RMK I. 98 és RMK I. 122.
18. RMK I. 546.
19. Az elején és végén csonka példány előszavának fennmaradt szövegét közzé is tette (*Magy. Könyvszle.* 1880. 99–100. l.)
20. *Magy. Könyvszle.* 1880. 97–102. l. → Sztripszky I. 1805/12.
21. *Irod. tört.* 1928. 243–244. l. *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp., 1931. 60–61. l.
22. *British Museum General Catalogue of Printed Books*. Vol. 17. London 1965, 421. has.
23. Bécs 1572, Brassó 1580/1 és Debrecen 1589.
24. A korai debreceni kiadásból ez a rész nem maradt fenn.
25. Kiadva: *Magy. Könyvszle.* 1880. 99–100. l.
26. *Vö. Nagy Iván: Magyarország családai.* III. köt. Pest 1858, 219–220. l.
27. *Magy. Könyvszle.* 1887. 137. l.
28. *Magy. Könyvszle.* 1895. 314. l.
29. *Nijhoff-Kronenberg: Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540.* Nr. 945, 3034.
30. *Nijhoff-Kronenberg i. m.* Nr. 3034.
31. *Irod. tört. Közl.* 1922. 77. l. — *V. ö. Egyet. Philol. Közl.* 1919. 94–95. l.

Neu aufgefundene ungarländische bzw. ungarisch gedruckte Bücher des 16. Jahrhunderts

G. BORSA

Der Verfasser hat 1969 während eines Forschungsaufenthaltes in Rumänien mehrere unbekannte, bzw. nur aus früheren Beschreibungen bekannte ungarländische, bzw. ungarisch gedruckte Bücher entdeckt. Im ersten Teil des Aufsatzes werden diese kurz beschrieben.

Aus der Bibliothek des ehemaligen Unitarier-Kollegiums zu Klausenburg stammen zwei, in einem Band vereinigte, von Stainhofer zu Wien gedruckte, ungarische Gebetbücher. Das eine ist die „Fons vitae“, eine in ganz Europa verbreitete Zusammenstellung von biblischen Texten protestantischen Charakters. Das andere ist die Übersetzung der „Psalmi seu precesiones“ des Bischofs von Rochester, John Fischer. — In einem Sammelband der Stadtbibliothek Iași sind mehrere griechische Drucke erhalten, die in der Kronstädter Offizin von Johann Honter, in den 40er Jahren des 16. Jahrhunderts gedruckt wurden. Einer dieser

Drucke, der 1542 entstand, und die Werke „Πινξ“ von Kebes, sowie „εγχειρίδιον“ von Epiktet enthält, war bis jetzt völlig unbekannt. In demselben Sammelband zu Iaşi befindet sich auch das Werk „Εργα και ημεραι και Θεογονια“ von Hesiodos (Kronstadt 1543), das in der Fachliteratur zwar bekannt, jedoch mit keinem Exemplar belegt war. — Aus dem Einbanddeckel eines Buches in der Bibliothek des ehemaligen Lutherischen Gymnasiums zu Schäßburg wurden die lateinische und deutsche Variante eines Gedichts gegen die Türken ausgelöst. Das in Plakatform gedruckte Werk erschien 1593 in Hermannstadt. — In der Bibliothek des Hermannstädter Stadtarchivs wird das „Compendium etymologiae et syntaxis“, eine Schulgrammatik des schlesischen Pädagogen Laurentius Ludovicus, aufbewahrt. Diese, 1597 in der Offizin von Jakob Klöss zu Bartfeld gedruckte Ausgabe war bis jetzt gänzlich unbekannt.

Im zweiten Teil des Aufsatzes werden die in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts erschienenen ungarischen Übersetzungen der bereits erwähnten „Fons vitae“ genauer lokalisiert und datiert. Es werden auch die Umstände der Entstehung und die europäische Verbreitung dieses Werkes erörtert.

Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN LEVŐ,
BIBLIOGRÁFIAILAG MÉG LE NEM ÍRT
RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNYOK

(Hatodik közlemény)

FAZAKAS JÓZSEF

99.

[Nagyvárad 1640.]

Frölich Dávid. [Kalendárium az 1641. esztendőre.]

16°, [24 ///] lev.

Csupán a C-ívből van két, egymást kiegészítő töredékünk. A C₆ lapon található a régi kalendáriumok szokásos második részének a címlapja, amely a naptárszerkesztő nevét és a naptár évét is feltünteti. Ennek szövege a következő:

ASTRONOMIAI | Jövendőlés, | *M. DC. XXXXI.* | Efstendőre, | Annak négy részei-
nek kezdeti- | ról, égi háborúkról, Eclipsékről, az | Plánetáknak fő Aspectufirol, és a- | zok-
nak munkálkodásáról | irattatott; | *Es a' Magyar Országi s- Erdélyi Meridiü-* | *nufra nagy*
figyelmeteséggel al- | *kalmaztatott,* | *FRoeLICH DAVID* | Immár 18 Efstendei Practicus |
Astronomus által.

E töredékről már 1930-ban olvashattunk említést a Magyar Könyvszemlében (1930. évf. 292. l.), de nyomdájának és nyomtatása helyének a meghatározására csak 1950 körül került sor, mikor is Sajó Géza megvizsgálta a töredékeket és megállapította, hogy naptárunk Szeneci Kertész Ábrahám nyomdájában, Nagyváradon készült. Sajó akkori megállapítását — amelyet csak a töredék borítékjára jegyzett rá — most ellenőriztük, és meggyőződünk róla, hogy mivel töredékünk antikva szövegbetűje, két kiemelő antikva-típus és egy kurziva-típus egyaránt megtalálható az 1643-ra kiadott nagyváradai naptárban (RMK I. 750.), Sajó megállapítása helyes volt. Leírásunkkal a XVII. század egyik legkiválóbb magyar nyomdászának egyik legelső nyomtatványát mutatjuk be.

(Jelzete: RMK I. 721/a.)

ASTRONOMIAI

Jövendölés,

M. DC. XXXI.

Elzrendőre,

Annak négy részeinek kezdeti-
ről, égi háborúkról, Felipsekről, az
Plánétáknak fő Aspectusairol, és a-
zoknak munkálkodásáról

íratott;

Esa Magyar Ország: Erdélyi Meridia-
nusra nagy figyelemetességgel al-
kalmasított,

FREILICH DAVID

Élmár 18 Elzrendő Practicus
Astronomus által.

Az Télről.

AZ Tél be-ál ez elzrendőben szent Th.
más napján, avagy az 1640 elzrendő
béli Karácson havának 21. napján, mikor az
Nappacfolyása az éjjet leg hosszabbba, és 22
napot leg rövidebbé teszi, és edgyfőz s mi-
ennecc Magyar és Erdély országnac rész-
ben az ~~22~~ nac első gradusában be-lépici
előt 11. or. 10. min.

Ez része az elzrendő nec túrherő és nem
igen hideg időket hoz magával, mindazalt:
az égnec mértékletenséget Boldog Afzon.
havának fel-tetése és az első Negyed fel-
meg fogjuk érezni; az Tél-is az után, ugy
mint a Bőjtnec kezdetin, Mária tisztulása,
uszógós sz. Péter, Gerend napjai tadjan
erősebb leszén.

Az Tavasról.

Az Tavasz kezdő c Bőjt-más hónap 20.

C

[Lőcse 1650 után.]

CISIO. | Az az: | AZ ASTRONOMIA TUDO- | mányának, rövid értelemmel | való le-irása. | A' TSILLAGOKNAK, PLANETAK- | [n]ak és Egbéli Jeleknék, &c. Külömb külömb ter- | [mé]szeteknek folyásáról, az embereknek négy fele Com- | plexiójáról, természetiről, és tulajdonságiról, mindenik | Hólnapban mitsoda rendtartással az ember éllyen, mind | ételben ec [!] italban, mind az aluvásban, főrd- | desben, ti]ztulásban és ér | vagasban. | AZ HIRES NEVES KIRALY HEGY | JANOS irásából Magyar nyelvre fordítottatott, és fok | helyeken meg augeáltatott. | [Fametszet három emberalakkal, amely a H_{1b} lapon is szerepel, illusztráció gyanánt.]

8°, A⁸ — [K⁸ L⁴ (?)]=[84 ?] lev. (Hiányzik elöl egy levél, mégpedig valószínűleg az előcímlap, és egyéb hiányosságok mellett a kötet vége is csonka: a K₆-tól az utolsó előtti levélig nincs meg, az utolsó viszont megvan, amely feltehetőleg az L₄ levél.)

A leírt munka a régi idők egyik legelterjedtebb népkönyvének ismeretlen kiadása. A könyvecske szerzője a címlap szerint *Királyhegy János*, vagyis *Johannes Regiomontanus*, akinek a nevét magyarra fordítva közölték az olvasókkal. A néhány évig Mátyás királyunk vendégszeretét is élvező híres német asztronómus mintegy kétszáz évvel korábban valóban írt népszerű csillagászati kézikönyvet, asztrológiai célra felhasználható naptár-táblázatokkal, de ez a munka nem az ő műve, csupán az ő naptára nyomán Németországban kialakult népkönyvtípusnak egyik késői magyar változata. Regiomontanus nevét csupán nagyobb hitel elérése céljából, reklámként nyomtatták a címlapra. (V. ö. *Weger Imre: Regiomontanus és a népnaptárak*. Bp. 1937.)

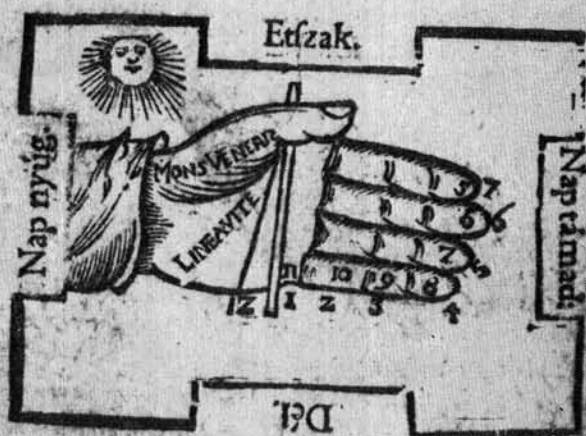
A kezünkben levő kiadás nagyon hasonlít ahhoz a *Cisió*hoz, amelyet *Szabó Károly* az egykori *Erdélyi Múzeum* címlap nélküli csonka példánya alapján írt le (RMK I. 1612.), és amelynek teljes leírását *Ráth György* közölte saját példánya alapján, amely jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának tulajdonát képezi (*Magy. Könyvszle.* 1880. 299. l., *Sztripszky I.* 1997/a.). *Ráth* ismertetéséből tudjuk, hogy az említett kiadás 1650-ben, *Brewer Lőrinc* lőcsei nyomdájában jelent meg. Ebből a kiadásból egyébként az Országos Széchényi Könyvtárnak is van egy csonka példánya (RMK I. 834/b.). A most leírásra kerülő kiadás egész kiállításában annyira hasonlít az 1650. évihez, hogy annak ugyanabból a nyomdából való származásához kétség nem férhet. A metszetek, a kiemelő antikva és a kurzív betűtípusok mind egyezést mutatnak, csupán az antikva szövegtípus tér el feltűnően a másiktól. Ez a szövegtípus azonban szintén lőcsei: *Lippay János Calendarium oeconomicum perpetuum* c., 1674-ben megjelent munkája ugyanezzel készült (RMK I. 1167.). A megjelenés idejét kutatva, tovább vizsgáltuk a két *Cisiót*. A metszetek lenyomatait összevetve megfigyeltük, hogy az érvágás szabályait feltüntető ábra képe (G_{3b} lap) év nélküli kiadásunkban néhány helyen repedéseket mutat, míg a másikban nyoma sincsen repedésnek. Ebből joggal következtethetjük, hogy ez a kiadás későbbi, mint az 1650-es. Ugyanezek a repedések megtalálhatók egyébként a lőcsei *Cisió*nak abban a kiadásában is, amelyet *Szabó Károly* RMK I. 1590. tételeszám alatt írt le és amely — összehasonlítását tekintve — a most leírásra kerülőnél is későbbinek látszik. A „kézi compastom” ábrája (I_{4b} lap) is nyújt némi segítséget a kiadások sorrendjének megállapításában. Ezen az ábrán a fametszet mellé nyomtatott és az égtájakat jelölő feliratok közül a kelet megjelölése az 1650-es *Cisió*ban „Nap támat:”. A szövegben helyesen említett „Nap-támadat”-ot az ábrán kissé után rövidítették. Ezért helyesbítésnek érezzük a most leírt példányban levő „Nap támad:” alakot, amely, mint rövidítés, megállja a helyét. Így ez az ábra is későbbinek tűnik az 1650-es kiadásban levőnél. *Cisió*nkról tehát megállapíthatjuk, hogy mindenesetre 1650 után nyomtatták, és mivel nagyon hasonlít az az 1650. évi kiadáshoz, valószínűleg nem nagyon sokkal később, vagyis a XVII. század harmadik negyedében látott napvilágot.

(Jelzete: RMK I. 1590/d.)

Abdon és Senes fogad avaiót, memor esto.
 Húst íróz Lamperti. Kolbászt post festum Martini.
 Lúdat író: Olvaldi, Sasrot végy Vincula Petri.
 Répát és ad opem. Káposztát Vidi Dominum.
 Hordoz, b' ym Syxti, menny fűrészdolni Bartholomæi.
 Fát végy livelis, bizony meg kellerik Michaelis.
 Simon és Judæ, szokták mondani Væ tibi nudæ.
 Szobád írtapastra Calixti, azt fűs-bé Natalis Christi
 Egyét Dísóó húst Basilj, légy jámbor per circulum anni
 Es jól lehet dolgozni most és tempore omni.

XLII.

KEZICOMPASTOMES ARNYEK
 Ora: az az. Bal kezében mi módon ismerkissék meg az
 óráit az úton járók, és egyéb dolgokban foglalatosok.
 mikoron a' Napriszta és szépen
 fénlik.

Napóra ábrája egy 300 éves népkönyvben (100. sz.)

[Kassa 1659, vagy nem sokkal azután.]

[Czeglédi István.] [A megtért bűnösnek a lelki harcban való bajvívásáról. 1—3. rész. (Csatázó léleknek lelki diadalma.)]

8°, 790 /// 1. Csupán nyolc levélnyi töredék, több példányban.

E munka első része 1659-ben jelent meg Kassán (RMK I. 942.). Ennek előjáró beszédeben ()_(4a) lap) azt írja Czeglédi, hogy műve második és harmadik részének már „csak kevés hijok; azokat is Magyar kereftyénség, hamar időn ... kezedhez küldöm.” Amint Révész Kálmán megállapította (*Magy. Könyvszle.* 1881. 329. l.), ugyancsak Czeglédi írja egy 1666-ban megjelent másik munkájában (Egy veres tromfosdit játszó sandal barátomnak ... meg-piricskeltetése, 458., ill. helyesen 358—359. l.), hogy a *Csatázó Léleknek* második könyvét elsikkasztották a nyomdában, neki is csak egy példánya maradt, és amint a továbbiakban olvashatjuk Czeglédinél, arra igyekszik, hogy művét újra kiszedesse a nyomdával.

Az előkerült töredékek közül az első levél az említett, 1659-ben megjelent első rész utolsó két lapjának (561—562.) a szövegét tartalmazza, de a hátlapon már az eddig ismeretlen második rész szövegének a kezdetét is ott láthatjuk. A töredék további levelei mind a második, ill. részben talán már a harmadik részből valók. E töredékekből úgy tűnik, hogy Czeglédi munkája folytatását nem külön nyomatta ki, hanem az első résszel együtt, most már mint teljes kiadást, töredékeink pedig valószínűleg ebből a teljes kiadásból valók. Nem tartjuk valószínűnek viszont, hogy a második és harmadik részt tartalmazó nyomtatás elsikkasztása folytán tervbe vett és 1666-ban tervként megemlített új kiadás töredékei volnának a kezünkben, már csak azért sem, mert egy ilyen nagy terjedelmű munkából — ha megjelent — bizonyára maradt volna reánk példány, és ha nem is maradt volna, legalább a híreről tudnánk. Ettől eltekintve azonban, már csak azért sem tartjuk lehetségesnek ezt a feltevést, mert az 561. és 562. lap nyomtatása — bár eltér töredékünkben — mégis annyira hasonló az 1659. évi kiadás megfelelő lapjainak nyomtatásához, hogy ezeknek évekkel később való szedése teljességgel elképzelhetetlen. Az 561. lap második sorának kurzív szövegébe például három helyen tévedésből egy-egy antikva betű csúszott bele. Pontosan ugyanúgy áll ez a szedés töredékünkben is, ami arra mutat, hogy az eredeti szedést mindjárt az első rész kinyomtatása után felhasználták a készülő teljes kiadáshoz is, csak itt-ott módosították, majd a hátlapon alakították át és toldták hozzá a teljes kiadás folytatólagos szövegét is. Egy későbbi kiadásban, amely 1666-ban csak mint távolabbi terv van megemlítve, és amely így több mint hét évvel később jelent volna meg, ez az említett tévedés nem ismétlődhetett volna meg. Ezt a lehetőséget tehát kizárhatjuk. Még egy harmadik lehetőség is felmerülhet, és ez az, hogy a most előkerült töredékek egy elsőnek tervezett kiadásból valók volnának, és a közismert első rész csak azért jelent meg külön, mert a további részeket elsikkasztották a nyomdából. Ezt azonban nem tartjuk valószínűnek, mert akkor nem írná Czeglédi az első rész előjáró beszédeiben, hogy munkájának második és harmadik részeire „mutatot már Isten lelki gyámolokat; ... melyeknek csak kevés hijok; azokat is Magyar kereftyénség, hamar időn lelki épületedre kezedhez küldöm.” Töredékeink tehát minden valószínűség szerint az első rész kiadásakor már sajtó alatt levő, teljesnek szánt második kiadásból valók, amely 1659-ben vagy nem sokkal azután készült el, részben vagy egészben, és tűnt el rejtélyes körülmények között. Nyomtatója ennek a kiadásnak is minden bizonnyal ugyanaz a Severinus Márk volt, akinél az első kiadás készült.

Amint a töredékeket tartalmazó borítékon az egykori tulajdonos, *Todoreszku* Gyula keze írásával olvasható, a szóban forgó leveleket két 1701-ben, Kolozsvárt megjelent, egybekötött munka (RMK II. 2064. és 2065.) fedeléből áztatták ki. A töredékeiben fennmaradt műről ez van még a borítékra írva: „Kassai nyomtatvány 1660—80 körül? (Varjú).” Úgy látszik, *Varjú* Elemér is látta a kiáztatott leveleket és talán az ő valószínűsítése után állapította meg *Todoreszku*, hogy azok Czeglédi egyik munkájából valók.

Ezzel a nyolc levéllel egy olyan nyomtatványból került elő néhány kis részlet, amely a maga korában is majdnem teljesen ismeretlen maradt, hiszen a szerző is csak egyetlen példányt tudott megmenteni belőle magának. Elfogatásakor nyilván ezt is elkobozták tőle ellenfelei.

[Nagyszombat 1674.]

[Kalendárium az 1675. esztendőre.] 8°.

Az 1676-ra szóló német nyelvű nagyszombati kalendáriumnak, a *Tyrnauer Schreib-Calender*nek könyvtárunk tulajdonát képező példányába (RMK II. 1380.) bekötve találunk két oda nem tartozó, magyar nyelvű nyomtatott levelet, amelyekről megállapítottuk, hogy egy 1675-re szóló naptár töredékét képezik. A töredék egyik fejezete ugyanis így kezdődik: „Ebben az 1675. esztendőben ...”. A megtalálás helye alapján könnyű volt megállapítanunk, hogy nagyszombati kalendárium lapjai kerültek a kezünkbe. A nyomtatvány antikva és kurzív szövegtípusa, valamint a kiemelő betűtípus megegyezik az 1671-re kiadott magyar nyelvű kalendárium típusaival (RMK I. 1121.), a szövegben található állatövi és egyéb naptári jegyek pedig az 1680-ra szóló magyar naptárban (RMK I. 1250/a) levő jelekkel azonosak. Az előkerült levelek a naptár második részéből, az asztrológiai részből valók. A fennmaradt fejezetrészeket összevetettük az 1669. és az 1671. évi naptárak megfelelő fejezeteivel s így arra a következtetésre jutottunk, hogy e két levél, amely ma is egy összehajtott papírlap két feléből áll, valószínűleg a nyomtatvány második vagy harmadik ívének 3. és 6. levelét képezte. Naptárunk természetesen az egyetlen akkori nagyszombati nyomdában, az egyetemi nyomdában készült, mégpedig minden bizonnyal a tárgyévét megelőző esztendő utolsó hónapjaiban.

(Jelzete: RMK I. 1183/b.)

[Pozsony 1611.]

Oratio | CIVITATIS SAXO | NVM CIBINIENSIS IN TRANSYL- | vania,
ad Spectabilem & Magnificum Domi- | num Sigismundum Forgach de Ghijmes
Sac: Hungariae Bohemiaeq; | Regiae Maieftatis partium Regni Hungariae Superi-
orum generalem | Capitaneum & Confiliarium, nec non Proceres Regni in Castris
ad | Zazfebes exiftentes, per Spect: & Magnificum Dominum Comitem | Georgium
Thurzo de Bethlemfalva eiufdem S. Maieftatis Confiliari- | um & Regni
Hungariae Palatinum, ad ipfius Generalis instantiam de | quarta Menfis Augufti
An: 1611. Sac: Regiae Maie- | ftati transmissa, qua fuam miferiam a Gabriele
Ba- | thory perpeffam, deplorant & à | fua Maieftate | praefens auxilium petunt..

4°, [4] lev.

A nagyszebeniek kérelmének ezt a kiadását — amint a betűtípusok alapján megállapítottuk — Pozsonyban nyomtatták. Két antikvatípus és a kétféle kurzív megtalálható az RMK II. 454., ill. az RMK II. 348. sz. nyomtatványokban. A pozsonyi érseki nyomda alapítója és gazdája, *Forgách* Ferenc esztergomi érsek, édes testvére volt *Forgách* Zsigmond főkapitánynak, aki a kérést a nádorhoz közvetítette. Így még inkább érthető, hogy a százszok folyamodványa miért éppen Pozsonyban jelent meg, ami különben természetes is, hiszen az ország fővárosa ekkor Pozsony volt. A beadványt az uralkodó elé terjesztő *Thurzó* György nádorról egyébként tudjuk, hogy sógora volt *Forgách* főkapitánynak.

Ugyanennek a kérésnek egy másik egykorú kiadása is megvan gyűjteményünkben (RMK III. 1094/b), amelyet már Szabó Károly is ismert (RMK II. 343.) és amelyet ő pozsonyi nyomtatványnak vélt. Erről azonban megállapítottuk, hogy nem Pozsonyban nyomtatták, hanem Bécsben, mégpedig Ludwig *Bonenberger* műhelyében. A nyomtatvány két antikva típusa és a kurzív szövegtípus megtalálható az RMK III. 1121. sz. nyomtatványban, a címlapot keretező díszítmény körzetét pedig az RMK III. 1071. sz. kiadványban láthatjuk, pl.

az A₃ levelen. Úgy látszik, a szebeniek petíciójának közreadásával nemcsak a magyarországi, hanem a bécsi és ausztriai közvéleményt is tájékoztatni akarták az ország vezetői — és talán a birodalom vezetői is — az erdélyi állapotokról. Bonenberger igen kedvelt nyomdász volt a II. Mátyás trónralépése után Bécsbe került magyar kancellária és az új király bizalmas emberei előtt, és maga a nádor is nyomtatott nála hivatalos kiadványt (RMK III. 1121.). Nem lehetetlen, hogy ez a petíció is éppen a nádor utasítására került Bonenberger műhelyébe kinyomtatás végett.

(Jelzete: RMK II. 343/a.)

104.

[Gyulafehérvár 1641.]

Ascanius, Michael. Generofo Domino | CASPARI PUTEO, | Mantuano Italo, | SERENISS. TRANSYLVAN. PRINC. PHARMACOPAE ORDINARIO, | & | CATHARINAE DACZO, | Virginis Nobiliff. Pudiciff. | NUPTIALE SACRUM.

Függőleges állású egyleveles nyomtatvány, díszes keretézéssel: 8 sor+két hasámban 54, ill. 37 sor nyomtatott szöveggel. Tükörmérete: 34,6 × 25,3 cm. Példányunk nagysága: 38,3 × 30,3 cm.

Az alkalmi kiadvány első hasábjában van *Ascanius* üdvözlőverse, a második hasámban három kisebb vers, szerző megnevezése nélkül, végül pedig egy distichon, amelybe a kor divatja szerint bele van rejtve az esküvő pontos ideje és a jegyesek keresztnéve. Ebből megállapítottuk, hogy a menyegzőt 1641. február 10-én tartották.

Ascanius I. Rákóczi György udvari orvosa volt, akiről a fejedelem három, 1640-ben, ill. 1644-ben kelt levelében is megemlékezik (l. *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése*. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Bp. 1875. 64., 135. és 186. l.). A fejedelemnek feleségéhez írt, 1640. augusztus 5-én kelt levelében „az patikarius” is meg van említve. Valószínűleg a kezünkben levő kiadványban üdvözölt Puteusról van itt szó, aki nyomtatványunk szerint mantuai olasz volt. A menyasszony bizonyára abból a sepsiszentgyörgyi *Daczó* családból származott, amelynek több tagja nevezetes közéleti szerepet töltött be a fejedelmi korban (vö. *Nagy Iván: Magyarország családai*. Pest, 1857–1868. 3. köt. 218. l.).

Nyomtatványunk a gyulafehérvári fejedelmi nyomdában készült, amint ezt betűtípusaiból és nyomdadsízeiből megállapítottuk. Öt antikva-típus, három kurziv és három díszítő körzet egyezését figyeltük meg a nyomda korabeli kiadványaiban (RMK II. 522. és 552.). Egyébként az üdvözlőirat papirosa is valószínűleg Gyulafehérvárt készült, az I. Rákóczi György által alapított papírmalomban, amint ezt a GR (Georgius Rákóczi) monogramot ábrázoló vízjelből következtethetjük. Nincs tudomásunk ugyanis arról, hogy ezt a vízjelet a Rákóczi által alapított másik két papírmalomban is használták volna (vö. *Bogdán István: A magyarországi papíripar története*. Bp. 1963. 178., 172. és 189. l.).

A leírt példány id. *Szinnyei József* gyűjteményéből került könyvtárunk állományába.

(Jelzete: RMK II. 569/a.)

105.

Nagyszombat 1689.

Alvarez, Emmanuel. EMMANUELIS | ALVARI, | è | SOCIETATE | JESU, | INSTITUTIONUM | GRAMMATICARUM. | LIBER TERTIUS. | DE | SYLLABARUM DI- | MENSIONE, &c: | TYRNAVIAE Typis Academicis. 1689.

224

Generoso Domino
CASPARI PUTEO,
 Mantuano Italo,
 SERENISS. TRANSYLVAN. PRINC. PHARMACOPÆO ORDINARIO,
 &
CATHARINÆ DACZO,
 Virginis Nobiliss. Padiciss.
 NUPTIALE SACRUM.

AN fuis in fatis? quid te Itale CASPAR in ore
 Transylvanicum quid te venerur habes?
 An fuis in fatis parit ut tollere scholam?
 In Transylvano tu modo sponsus agro?
 Mantua magnorum genitrix fuerunda vitorum...
 Vergilium ante alios iactant effi suum...
 Mantua te Nasumque suum, Cereique fecerunt...
 Ad Dacum qui te Membra tulere Dui?
 Quos Carolum Bellas cor Mantua dat thymellas,
 Quare cur aliquid fatis edidit ipse?
 Sic fuis in fatis, fatis tibi ducitur Mæc.
 Nobilis à veteri nata Virago domo.
 Pulcra romæ, veneranda nebis, castissima ritâ,
 Perfidius niveris os humeris iue Duis
 Scilicet omnipotens, qui nos elegit ab avi
 Principio, nostras dirige ipse vias.
 Multi animo quondam non dymanthe futura.
 Optabant patris vivere rite foci.
 Mulier expugnavit que cum illi venisset prima.
 Mulier perdidit nam pollicetur digne...
 Quid canas est quod CASPAR, area mea ex omni? nuptia...
 Pueriles vatem consuevit oculi?
 Non sum qui fueram carmen viderique iovenis,
 Jam mihi per stellas strabique lass fatis.
 Nec mirum? Modicas jam volvo, revolve charides
 Atque aliquam miseris porro rogatus opem...
 Pro verso ergo tuæ prescribam pharmaca sponse
 In te si illius languet ager Amor...
 Recipe CASPAR Arum Culem succurque Tinctibos,
 Semen Amantilla pomaque Mandragora,
 Exheretum Veneris pariter, pariterque Capillus,
 Iringi Simulacrum & Iovis Sarcinum...
 Confidam Nigrem, Errorem, nomenque Triphillan...
 Plura ignota mihi sunt magis nota tibi.
 Quid tibi Sponsus ignis vorat ille Medallas?
 Et fœdum clauso perfidare valens alas?
 Immolare iovei Gidius lassificante...
 Lactiferae Rhafis, Sponsus sed effo bala.
 Quis porro afflicti casus durasque Calenda
 Sironem, & te duras exercebant?
 Tu me eade malis, sed contra audieris ius,
 Et studeas placidum semper habere Deum...
 Ne Coniux Maleam tua mox CATHARINAE ministret...
 Sic que dura prius molis rursus erant...
 Amborum fesse medicamina sancta iocunde,
 Suppedint solus pro piasse Deum.
 Quod superest, foci tui sine tibi gaudi lecti.
 Poma quot Alecin nobilis heros habet...
 Aut sua quot flores herbas, purgantis, succos
 Laboret egrotis Pharmacopos meo.

Inscriptum celebris in itinere Scant De.
 murensi Calenda Februaria

MICHAËLE ASCANIO
 Sereniss. Princ. Med.

Supplementum
PHIALA LILIJOLIS ORNATÂ,
 Sponsi Honoribus

EMerge cælis amule flos, novo
 Dederis axi, te superum vocat
 Stellaris ordo, te recepimus.
 Astra voluit animata florem.
 CASPARIS æternum crederet sub thalamis.
 Nunc si color lilia emisso
 Constat vultus, fundere plenis
 Lilia calathis, his Hymenæis
 Ferre decus CASPARIS toro.
 Connubii tædas & decorare rosis.

Uti iue Sponsis.

In thalamis æternis CASPAR leti tui.
 In quibus æterno vernat CATHARINA nitens.
 Februæ unde tuas amicit hæc honor comas.
 Februæ in liliis CATHARINAE fundit honores
 Ut fuis qui inter CASPAR odere nitens.
 Sponsus Sponsa simul vireant ut liliis campi
 Floras, verticibus nectat honora rojas.

POMUM AUREUM SPONSO.

Pomum insigni tenes CASPAR pulchra cute o-
 pertum;
 Nucleus est dulcis pascit odore cutis.
 Maxima sæpe manent thalamos discrimina; sæpe
 Suavibus ast itidem fructibus ille viret.
 Arbor adest CANAHRINA tibi quam Dacia flore.
 Ornavit, suavesque tibi fundet opes.

HIMERETEOLIGICON

Annum, Menses, & Diem Nuptiarum; Nomina item
 Sponsi & Sponsæ continent.

Post Vbl bils q Vinos ConfeClt FebrVv
 orbes,
 CASPAR, & cXVltant, sic CATHARINÆ
 thalamo.

8°, [8 ///] lev. Töredékünket más kiadásokkal összevetve megállapítottuk, hogy ez a kiadás kb. 5 ív terjedelmű lehetett. Így tehát csupán egyötöde van meg a nyomtatványnak. A címlap szövege egyszerű körzetekből összeállított keretdísszel van szegélyezve. A címszöveg alatt a jezsuita rend által is gyakran használt I H S monogrammal ellátott záródísz áll.

(Két példányban meglevő töredékünk jelzete: RMK II. 1648/a.)

106.

[Nagyszombat] 1697.

Dolny István. ALMA | S*ODALITAS | BEATISSIMAE VIRGINIS DEIPARAE | MARIAE, | GLORIOSE IN CAELOS ASSUMPTAE. | TYRNAVIAE, | In Basilica Divi NICOLAI, Episcopi & Confessoris | Erecta, & Confirmata. | DD. SODALIBUS IN EADEM VIRGINE DEIPARA CONJUN- | CTISSIMIS SALUTEM. |

A**Scendentem ad Caelos Orbis Redemptorem... — [Keltezés:] Datum ex Oratorio nostro MARIANO Pridie Nonas Julias, Anno Salutiferi Partus ejusdem 1697. | ab erecta, & confirmata Sodalitate Anno 81. | RECTOR. | STEPHANUS DOLNY, Electus Episcopus | Quinque Ecclesienfis. | SECRETARIUS, | FRANCISCUS KOLLER.

Egylevelűs nyomtatvány: 35 sor. Tükörmérete: 24,2 × 16,8 cm. Példányunk nagysága: 30,5 × 20,2 cm.

A Szűz Mária mennybemenetelének ünnepére szóló meghívót a nagyszombati egyetemi nyomdában készítették, Hörmann János András művezető idejében. A betűtípusok és az egész nyomdai kiállítás ugyanis erre vallanak. Nyomtatványunk szövegbetűje egyezik az RMK II. 1974. sz. kiadvány szövegének betűivel. Ugyancsak ott találtuk meg a címszöveg négy kiemelő antikva-típusát és a nagyobbik kurzívot. A legnagyobb méretű kiemelő antikva-típus az RMK II. 1971. sz. munkában megtalálható. A nyomtatványunk címének második sorában levő díszes S-iniciálé ugyanannak az iniciálé-sorozatnak a tagja, amelyből az RMK II. 1936. sz. mű 119. lapján levő Q-betű, továbbá az RMK II. 1939. sz. munka [7.] sztl. levelének verzóján levő C-betű és az RMK II. 1972. sz. nyomtatvány [2.] sztl. levelén levő V-betűs iniciálé való. A szöveget kezdő nagy méretű A-iniciálé viszont az RMK II. 1894. sz. kiadvány [2.] sztl. levelén levő N-iniciáléval azonos sorozat tagja.

A meghívó kibocsátója Dolny István, ekkor pécsi, később csanádi püspök.

(Jelzete: RMK II. 1888/b.)

* Díszes iniciálé.

** 7 sor magasságú, díszes iniciálé.

107.

Nagyszombat 1700.

BREVIS MODUS | Certum Vitae Statum pruden- | tior, & ut Christiano par | eft, eligendi, | Quem | Piâ Munificentia | ILLUSTRISSIMI AC REVEREN- | DISSIMI [1] DOMINI, | DOMINI | ANDREAE | MATUSEK, | EPISCOPI SCOPIENSIS, | Cathedralis Ecclesiae Jaurinen- | fis Praepositi Majoris, & Canonici, | Custodis Albenfis, Liberæ Regiæque Civi- | tatis Sopronienfis Beneficiati, Sacrae Cae- | sareae Regiæque Majestatis Confilarij, | nec non Serenissimi ac Reverendissimi | Domini Domini Saxoniae Ducis Episcopi | Jaurinenfis

in Spirituibus Genera- | lis Auditoris, & Vica- | rij, &c. &c. | ASSISTENTIS
SUI AC PATRO- | NI GRATIOSISSIMI, | ALMA [a sor végén, mint órszó!]
[A címlap szövege a hátlapon folytatódik a következőképpen:] ALMA CONGRE- |
GATIO | VIRGINIS ANNUNTIATAE | In Archiepiscopali Societatis JESU |
Collegio Jaurini | Erecta & Confirmata | *Pro Xenio Anni Jubilaei* | M.D.C.C. |
SODALIBUS SUIS | diftribuit. | [Virágkoszorúval övezett ovális embléma,
középen I H S monogrammal, és NOMEN | DOMINI | LAVDA | BILE kör-
íráttal.] *Tyrnaviae, Typis Academicis, per | Joan. Andr. Hörmann.*

129, [2] 48 l.

Könyvtárunkban két példány van ebből a kiadványból. Első példányunkban a címlap megfordítva van beragasztva, s ugyanilyen a túrócszentmártoni Matica Slovenska példánya is. *Borsa Gedeon* a szlovákiai gyűjteményekben általa felfedezett ismeretlen régi magyar nyomtatványok leírásában (*Magy. Könyvszle.* 1963. 120. lap, 88. tétel) a túrócszentmártoni példány alapján az ottani első lapon levő szöveget írja le címlapszöveggé. Ez a lap első pillantásra valóban címlapként hat, mert ezen van az impresszum, a cím azonban mégis a másik oldalon kezdődik, amelynek ez csupán folytatása. Ebben az időben voltak ilyen két oldalra terjedő címlapszöveggel ellátott kiadványok. A két oldal szövegének összetartozása itt nemcsak a szöveg értelméből tűnik ki, hanem ott van az órszó is, amely formailag is a hátlapra mutat, ahol az elkezdett cím folytatása is olvasható. Ennek ellenére azonban elképzelhető, hogy a győri kongreganistáknak újévi ajándékkul átadott könyvecske címlapját esetleg szándékosan ragasztották be fordítva, hogy az ajándék-jelleg mindjárt az első lapon látható legyen. A könyvecske szerzője ismeretlen.

(Jelzete: RMK II. 2007/a.)

108.

Kolozsvár 1702.

Malecsek Márton. ENCOMION HONORIFICUM. | In ACaDeMiCa | Uni-
verfae Philofophiae, | *Sub Gloriosi Auspicijs* | ILLUSTRISSIMI COMITIS
DOMINI, | DOMINI | LAURENTII PEKRI, | de Petrovina. | Sacrae, Cae-
fareae, Regiaeque Majeftatis | Confiliarii, Inclyti Comitatus Alba-Julienfis Su-
premi | Comitiss, Sedis Siculicalis Udvarheliensis Supremi Capita- | nei, &c. &c.
DOMINI, DOMINI | MECAENATIS Gratiofiffimi. | Claudiopoli publicè pro-
pugnatae. Dedicatione, dictum, dicatum, | A | *Nobili, ac Erudito Domino MAR-*
TINO MALECSEK, | AA. LL. & Philofophiae Auditore Emerito. | *PRAESIDE* |
R. P. FRANCISCO BILECZKI, è Societate | JESU, AA. LL. & Philofophiae
Doctore, ejusdemq; | Professore Emerito. | CLAUDIOPOLI. | *Annó 1702.*

4° A₁₋₆ = [6] lev.

Az üdvözlőirat a kolozsvári unitárius egyházi nyomdában készült, amint ezt a betűtípusokból megállapítottuk. Az antikva szövegbetű és az egyik kiemelő antikva-típus, valamint a kétféle kurzív megtalálható az RMK II. 2112. sz. nyomtatványban, amely az unitárius egyház nyomdájában, ugyanabban az évben jelent meg. A díszítő körzetek közül kettő szintén megvan a jelzett nyomtatványban. A harmadik körzetet az RMK I. 1558. sz. nyomtatványban találtuk meg, míg a másik kiemelő antikva-típus jellegzetes vonalai jól ellenőrizhetők az RMK I. 1557. sz. kiadványban, amely az előbbivel együtt ugyancsak az unitárius egyház nyomdájának a terméke.

(Jelzete: RMK II. 2109/b.)

Debrecen 1704.

Erasmus, Desiderius. DESIDERII | ERASMI | ROTERODAMI | COLLOQUIA | Aliquot Familiaria: | In ufum | PUERORUM | Lingvae Latinae Studioforum | selecta. | DEBRECINI | Per GEORGIUM VINCZE | Anno 1704.

8°, A⁸ – F⁸ = [48] lev. A címlap egyszerű keretdísszel van szegélyezve.

(Jelzete: RMK II. 2203/a.)

[Rostock ?] 1600.

Horvát Gáspár. Epistola CASPARI HOR- | VVAT ad Poloniae Regem, de Cardinalis | ANDREAE BATHOREI clade, | in Transylvania accepta die | Simonis & Iudae.

Nem önálló nyomtatvány, hanem az alábbi kiadványban tették közzé:

Chytraeus, David. Anni proximè elapfi | M. D. XCIX. | Euentus aliquot memorabiles | ANNOTATI | A | Dauide Chytraeo. | M. DC. (D_{2b} – D_{4a} l.)

Chytraeus, a maga idejében irányító szerepet betöltő, hírneves evangélikus teológus, rostocki teológiai tanár, élete vége felé aktuális politikai híreket tartalmazó kiadványokat is szerkesztett. Élete utolsó évében jelent meg a fenti könyvecske, amely különböző európai eseményekről igyekszik érdekes tájékoztatást nyújtani olvasóinak. Több magyar vonatkozású, főleg erdélyi híre között találtuk *Horvát Gáspár* levelét. *Chytraeus* kiadványa valószínűleg Rostockban jelent meg, amint a British Museum katalógusának készítői feltételezik (*Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries . . . to 1600 now in the British Museum*. London, 1962. 205. l.).

Horvát Gáspár, a levél írója, *Mihály* havasalföldi vajda erdélyi hadjáratáról és *Báthori* Endre fejedelemnek a sellenberki vereség után történt meneküléséről küld tudósítást a lengyel királynak. *Horvát* személye ismeretlen, de annyit megállapíthatunk leveléből, hogy megbízottja volt *III. Zsigmond*nak. A király parancsára küldi levelét, amelyben őszintén jelzi, hogy a fejedelem hollétéről nem tud bizonyosat, de ha majd pontosabb hírei lesznek, azokról szintén késedelem nélkül be fog számolni a királynak. Levelében közli, hogy *Báthori* fejedelem a csata színhelyéről épségben eltávozott, s így reméli, hogy meg is menekült. A menekülés irányából arra következtet, hogy Moldván át Lengyelország felé vette útját. Hírei szerint néhány erdélyi nemes szintén Lengyelország felé tart, akik közül ötöt meg is említ. Végül – rosszat sejtve – megjegyzi, hogy a menekülők útja sok veszélyt rejtget. A csatában részt vett néhány vezető személyről is megemlékezik. A nyomtatott szöveg több tulajdonnevet tévesen közöl. A levél a sóbányájáról nevezetes Bochniaközségből van keltezve, 1599. november 10-én. Bochnia Krakkótól keletre, kb. 48 km távolságra fekszik. *Horvát Gáspár* ottlétének magyarázatát nem ismerjük. A levél írásakor a tragikus sorsú fejedelem már egy hete halott volt: menekülése közben, a gyimesi szoros közelében meggyilkolták. *Chytraeus* egyébként könyvének egy másik helyén *Báthori* halálát is regisztrálja.

(A leírt kiadvány két példányban van meg könyvtárunkban. Jelzetük: Ant. 5844 (3) és Ant. 7389 (3). Adalékunk bibliográfiai tétele száma: RMK III. 948/a.)

Wien 1671.

Fossner Berndt. SANCTVS | MAURITIUS | Inclytae Nationis Saxonicae Tu- | telaris. | A RELIGIONE, & FORTITVDINE MILITARI | laudatiffimus | *In Bafilica D. Stephani Proto-Martyris Annua* | *Panegyri celebratus* | DEFE- RENTE | Admodum R. P. SIGISMVND RVKELL | è Soc. IESV AA. LL. & Phil Doctore, Collogij [|] Pazmaniani | Regente, & Inclytae Nationis Saxo- nicae | Procuratore Clariffimo | *Per Reverendum, Nobilem, & Doctiffimum Domi- num* | BERNARDVM FOSSNER, | SS. Theol. Audit. Collegij Pazmaniani | Alumnum. | *VIENNAE AUSTRIAE* | Typis JOANNIS BAPTISTAE HACQUE. Anno M.DC.LXXI.

4°, 4 sztl. lev.

A szerző *Lencsovich* György apát, szepesi érkanonoknak, mint pártfogójának ajánlja beszédét. Lencsovich a genealógiai szakirodalom szerint 1666. december 15-én kapott címeres nemeslevelet I. Lipót királytól. A címerében levő pelikán madárra utal is a szerző ajánlásá- ban. *Fossner* Bernát valószínűleg abból a családból való, amelyet „Fossnar” néven említ *Kempelen*, s amely a Lencsovich családdal egyszerre, vagyis szintén 1666. december 15-én kapott nemességet (I. *Kempelen* Béla: *Magyar nemes családok*. Bp. 1911—1932. 6. köt. 368. l., ill. 4. köt. 176. l.). Az adományozottak *Kempelen* szerint Fossnar Bernát és társai. A rendkívül hasonló vezetéknev, a keresztnév azonossága és az a tény, hogy szerzőnk nemes, márpedig genealógiai lexikonaink Fossner nevű nemes családot nem ismernek, arra enged következtetni, hogy a kétféle névalak ugyanarra a családra vonatkozik. Az egyidejűleg nemességre emelt két család nyilván kapcsolatban volt egymással, s így érthető, hogy Len- covich pártfogója volt Fossnernek, akit genealógiai forrásunk alapján szintén a szepesi káptalan területére valónak tarthatunk. Fossner megbízója, *Rukel* Zsigmond, horvátországi, varasdi születésű férfiú, aki miután kilenc évig a bécsi Pazmanaumnak volt az igazgatója, hat évig Sopronban is működött és végül Kőszegen halt meg 1681-ben (I. *Sommervogel*, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles – Paris, 1890—1932. Bibliographie. 9. köt., 827. hasáb).

(Jelzete: RMK III. 2532/c.)

Wien 1692.

LAUREA | PHILOSOPHICA, | *Quam* | DIVAE | CATHARINAE | VIR- GINI, ET | MARTYRI, | *Philosophicae Facultatis Tutelari*, | E quinquaginta Orationibus Pane- | gyricis per totidem annos in Bafilica Divi | Stephani Proto- Martyris dictis con- | textam obtulit | *Inclyta Facultas Philosophica Viennensis*, | Dum | Annua Ejusdem Patronae solemni- | tas sub Gradus Philosophici sche- mate | celebraretur, | *Sub* | Adm. R. P. GABRIELE HEVENESI, | è Soc. JESU, AA. LL. Philosophiae, & SS. Theologiae | Doctore, Inclytae Facultatis Philo- sophicae p. t. | Decano spectabili. | *Perorante Praenobili Adolescente*, | BALTHA- SARE FRANCISCO | NOLLARN | de Notténftein, Auftriaci Viennensi, Rhe- tori- | cae studiofo. | *Die XXV. Novembris, Anno M.DC.XCII.* | Viennae Auftriae, typis Leopoldi Voigt, Univ. Typogr.

12°, [12], 560, [22] 1.

Ezt a beszédgyűjteményt a bécsi egyetem bölcsészeti kara adta ki a magyar *Hevenesi* Gábor dékánsága idejében. Mivel a címlapon az ő neve is ott van, régebben az ő munkái közé sorolták (I. *Szinnyei* József: *Magyar írók élete és munkái*. 4. köt. Bp. 1896. 837. hasáb, 20.

tétel), de *Hellebrant* már nem vette fel a *Régi magyar könyvtár* III. kötetébe (2. rész, Bp. 1898.), hiszen Hevenesi legfeljebb kiadója lehetett ennek a gyűjteménynek, amint ezt egyébként már a *Sommervogel*-féle bibliográfia is megállapította (*Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles – Paris, 1893. 4. köt., 345. hasáb, 18. tétel). A kötetben közölt ötven beszéd szónokainak nevét megvizsgálva, végül is megállapítottuk, hogy ez a kiadvány némiképp mégis beletartozik a régi magyar irodalomba, mert az ötven beszéd közül kettő magyar embernek a munkája. Az egyik *Miksicz* György bölcsészetdoktor, egri főesperes és kanonok beszéde 1640-ből (1–10. lap). A másik egy 1642-ben elmondott beszéd (17–24. lap), amelynek szónokaként „Franc. *Szentgyörgyi*” bölcsészetdoktor van feltüntetve, aki bizonyára azonos azzal az erdélyi származású *Szentgyörgyi* Ferencel, aki Bécsben végezte tanulmányait, a Pazmaneumban, 1641-ben teológiai baccalaureus lett, előbb erdélyi, majd váci püspöki kinevezést kapott, és végül egy diplomáciai kiküldetés alkalmával török fogságba kerülén halt meg (vö. *Kollányi* Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. 257. l. és [*Chobot* Ferenc]: *A váci egyházmegye történeti névtára*. 2. rész. Vác, 1917. 581. l.). Amint a kötetben közölt valamennyi beszéd, úgy ez a kettő is Alexandriai Szent Katalinról szól.

(Jelzete: RMK III. 3723/a.)

Nachträge zu den Bänden I–III der „Régi Magyar Könyvtár” (Alte Ungarische Bibliothek) von Károly Szabó

Bibliographisch bisher unbeschriebene alte ungarische
Drucke in der Széchényi-Nationalbibliothek.

(6. Folge)

J. FAZAKAS

Die in unserem Jahrbuch von 1959 begonnenen und seitdem laufend erschienenen Nachträge werden jetzt mit der Beschreibung von weiteren 14 alten Drucken fortgesetzt. Unter den vier ungarisch gedruckten Werken gibt es drei populäre Lektüren, usw. zwei Kalender für je ein bestimmtes Jahr und einen allgemeiner gültigen, astrologischen Kalender. Einer der einfachen Kalender aus dem Jahre 1640 gehört zu den ersten Drucken des Ábrahám Szeneci Kertész', einem der hervorragendsten ungarischen Drucker des 17. Jh. (Nr. 99). Das astrologische Volksbuch stammt aus dem dritten Viertel des 17. Jh. und nennt den berühmten Johannes Regiomontanus als seinen Verfasser. Das Handbuch des namhaften deutschen Astronomen, der einige Jahre auch die Gastfreundschaft Matthias' I., König von Ungarn genossen hat, war jedoch nur die eine Quelle dieses in Deutschland entstandenen Volksbuch-Typs, dessen später Vertreter durch dieses ungarische Exemplar vorgestellt wird. Der Name Regiomontanus erscheint nur der größeren Glaubwürdigkeit halber, bzw. als Reklame auf dem Titelblatt (Nr. 100). Den vierten ungarischsprachigen Druck stellen Fragmente des Werkes von István Czeglédi, dem berühmten Kaschauer Prediger dar, usw. aus dem unbekannten, um 1659 gedruckten zweiten Teil des sonst wohlbekannten Werkes. Dieser zweite Teil blieb auch zu seiner Entstehungszeit unbekannt, da er noch vor der Veröffentlichung vernichtet wurde (Nr. 101). Unter den 10 lateinischen Drucken verdient die Petition der Hermannstädter Sachsen um 1611 eine besondere Aufmerksamkeit, in welcher sie sich an König Matthias II. um Hilfe gegen Gábor Báthori, Fürst von Siebenbürgen wenden. Die beschriebene Ausgabe (Nr. 103) ist in Preßburg erschienen, eine andere Ausgabe der Bittschrift wurde in Wien gedruckt. Eine, anlässlich des Heirats des italienischen Hofapothekers um 1641 veröffentlichte panegyrische Schrift gewährt ins gesellschaftliche Leben des fürstlichen Hofes zur Zeit György Rákóczi's I., Fürst von Siebenbürgen, Einblick (Nr. 104). Außer einigen für Unterrichts- und kirchlichen Zwecke herausgegebenen Werken befindet sich ein in Deutschland (vielleicht in Rostock) in einem Zeitungsbuch veröffentlichter Brief, den der sonst unbekannte Gáspár Horváth 1599 an Sigismund III., König von Polen, schrieb, und berichtete ihm darin über den Fluchtversuch Endre Báthori's, Fürst von Siebenbürgen, nach seiner verlorenen Schlacht (Nr. 110).

Ismeretlen Arany- és Petőfi-kézirat az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeiben

BERCZELINÉ MONORI ERZSÉBET

A Nemzeti Színház első nagy színészgárdájának egyik legjelentősebb tagja volt *Egressy* Gábor. Az életével és pályájával foglalkozó irodalom gazdagsága — a kortársakéhoz viszonyítva — már egymagában is bizonyítéka egyénisége színes, sokoldalú, problematikus és ellentmondásokban bővelkedő voltának. Kora egyik legműveltebb, sokat olvasó, tudatos színésze volt, aki önmagát, elképzeléseit, véleményét meg tudta fogalmazni — és úton-útfélen kerekedett vitáiban síkra is szállt megvédésükre.

Életrajzírója, *Rakodczay* Pál, a hálás és rajongó tanítvány s a rokon ízlésű művész odaadásával örököltette meg *Egressy* színészi-írói-polemizáló és szerkesztői tevékenységét.¹

Cikkünk közelebbi célja az, hogy *Egressy*nek író-kortársaihoz való viszonyát, a *Shakespeare*-fordítások terén kifejtett buzgalmát, valamint lapszerkesztői tevékenységét elevenítse fel abból az alkalomból, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában és a Kézirattárban néhány, eddig közzé nem tett dokumentum került elő.

Mint vérbeli színész, jó szerepeket keresett magának. Olvasmányai, a pesti német színház műsora, bécsi, párizsi utazásai és tapasztalatai korán *Shakespeare*-re terelték figyelmét. 1838-ban ott találjuk a Nemzeti Színház színészeinek *Pesti Drámafűzér* elnevezésű vállalkozásában, mely az ő, valamint *Fáncsy* Lajos és *Szigligeti* Ede szerkesztésében külföldi klasszikusok, köztük is elsőül *Shakespeare*-drámák fordítását tervezte. Az előfizetési felhívás és az egész kezdeményezés eredménytelen maradt. A színház továbbra is esetenként keresett fordítókat.² *Egressy* is próbálkozott egy-egy hatásos részlet átültetésével németből (*Macbeth*, *Coriolanus*); saját gyakorlatából kellett tapasztalnia, mennyire hiányzik *Shakespeare* méltó, színpadra alkalmas, művészi fordítása. Ezért lett fáradhatatlan harcosa annak a gondolatnak, mely még az *Athenaeum*-körben fogant meg, hogy a legkiválóbb költők — *Arany*, *Petőfi*, *Vörösmarty* — készítsék el a teljes magyar *Shakespeare*-fordítást. Az ügy érdekében lelkesen buzdította íróbarátait, s 1848-ban közzétett *Indítványában*³ patetikus-szenvedélyes hangon írásban is megismételte elképzeléseit. Patronáló testületként a Nemzeti Színházat javasolta, sőt az anyagi honorálásra vonatkozóan is vetett fel ötleteket.

A három költő közül *Petőfi*hez fűzte *Egressy*t a legszorosabb baráti kapcsolatot. A fiatal *Petőfi* rajongott *Egressy*ért, őt tartotta mintaképének, hiszen maga is színészi babérokra vágyott. *Egressy*nek jól esett az ifjú nyílt, fenntartás

nélküli csodálata. Pártját fogta, s jóindulattal ajánlotta őt 1843-ban *Fekete* Gábor vidéki színigazgató társulatához.⁴ Ennek a baráti kapcsolatnak emléke az a vers, melyet Petőfi 1844-ben írt Egressyhez Macbeth-alakítása fölötti elragadtatásában, s mely a *Pesti Divatlap*ban meg is jelent.⁵ Eredetije Kolozsvárott van az Egyetemi Könyvtárban.⁶ A Színháztörténeti Tárból ugyancsak található a versnek egy kéziratos példánya. Ez valószínűleg a *Bedő* Rudolftól vásárolt anyaggal került a könyvtárba 1948-ban. Palliumán az Ernst-Múzeum fejléce és emblémája látható. Lehet, hogy innen került *Bedő* Rudolffhoz. Minthogy az Ernst-Múzeum kéziratos katalógusa sehol sem található és a *Bedőtől* vásárolt anyagról sem készült annak idején pontos és részletes lista, ennél a feltételezésnél kell maradnunk. Az egyleveles kézirat 262×190 mm, álló téglalap alakú papír, négyrét hajtogatás nyomaival. A költemény végén, Petőfi aláírása alatt Egressy feljegyzése olvasható: (A költő saját kézirata.)

Tudjuk, Petőfi egy ideig Egressyvel egy házban lakott, naponta találkozott vele; idővel a költő Egressyt legbizalmasabb ügyeibe is beavatta, s kapcsolatukat csak erősíthette az a lelkesedés, melyet közös szívügyük: a magyar haza, nyelv és a nemzeti színészet iránt tápláltak. Szinte magától értetődő, hogy az előbb vázolt nagyszabású tervből elsőnek 1848-ban Petőfi *Coriolanus*-fordítása készült el. Vörösmarty *Julius Caesar*-fordítása 1840-ben a mozgalom Athenaeum-beli korszakának volt elsőszülöttje; a *Lear király* a *Coriolanussal* párhuzamosan készült, olyan ütemben, hogy Petőfi alig néhány héttel előzte meg Vörösmartyt.⁷

Arany János Petőfi révén ismerte meg Egressy Gábort, *Voinovich* Géza szerint talán éppen azért, mert egy házban laktak.⁸ Feltehető, hogy hármashban is sokat beszélgettek a Shakespeare-fordításokról. Mégis, a közvetlen indítékot a *Szilágyi* Istvántól kapott angol nyelvtan adta Aranyinak. Ezt ő maga említi először a Gyulai felszólítására készült önéletrajzi levélben.⁹ Ezt idézte később *Bayer* József, legutóbb pedig *Ruttkay* Kálmán, amikor tanulmányában összefoglalta Arany János Shakespeare-fordításainak történetét.¹⁰ Arany Szalontán, majd Nagykőrösön lakott, s ez a tény, meg zárkózott lénye az oka, hogy kapcsolata nem mélyült úgy el Egressyvel, mint Petőfié; az idő, meg a körülmények alakulása folytán lassan meg is lazult. Hármójuk barátságát örököltette meg Arany azzal a költeménnyel, melyet 1850-ben írt Szalontán, a Törökországból hazatérő Egressyt köszöntve — s a haza nem tértet siratva. A verset a *Hölgyfutár* néhány hónap múlva közölte.¹¹ A Színháztörténeti Tárból levő másolat egy 298×236 mm-es, kétrét hajtott kézirat. Első két oldalán a költemény olvasható, Arany János aláírásával, a harmadikon a prózában írott záradék, dátummal ellátva, újra aláírva, majd az utóirat következik. A költeményt postán vagy kézbesítéssel juttatta el Arany Egressyhez, a papíron ugyanis levélszerű hajtogatás nyomai láthatók, valamint a címzés és egy viaszpecsét *AJ* betűkkel, a kézirat külső, negyedik oldalán. A kétrét hajtott kézirat jobb alsó sarkán szikrától támadt égési lyuk látható. A vers ugyanabban a palliumban volt és van ma is, mint a Petőfié, provenienciáját illetően tehát hasonló állaspontra kell helyezkednünk. Szövegvariánsnak sem Petőfi, sem Arany verse nem tekinthető; mindkettő pontosan egyezik — az interpunkciót s a régies helyesírást kivéve — a nyomtatásban megjelent szövegekkel.

A verset követő tíz évben alig esett egy-két levélváltás Arany és Egressy között, s találkozásuk is mindössze kétszer volt. Arany ritkán jött fel Kőrösre, Pestre, s írásban is sok dolgával védekezik a szemrehányást tevő Egressyvel

szemben.¹² Az évek óta szunnyadozó teljes magyar Shakespeare-ről nem is esik sok szó, legalábbis kettejük között nem. Nincs már a kedves agresszióval jelentkező barát, aki a *Coriolanus* megjelenésekor a *János királyért* vagy a *Windsori víg nőkért* ostromolta Aranyt. 1858-ban, amikor *Tomori* Anasztáz, Arany körösi tanártársa, hathatós anyagi támogatásával belekapcsolódik a fordítási vállalkozásba, Arany a *Szentivánéji álom*t vállalja, dolgozik is rajta — s mint *Szász Károlynak* írott leveléből megtudjuk — pihenésképpen, felváltva a *János királyt* is csinálja. 1860-tól, a Kisfaludy Társaság védnöksége alatt végre aztán olyan lendülettel indul el a munka, hogy a 300 éves évfordulóra megjelenhetik a vállalkozás első kötete: a *Szentivánéji álom* és az *Othello*.¹³

Egressy eközben — önnön hagyományaihoz méltón — vívja harcát a Nemzeti Színházzal, melynek az amnesztia után először csak rendezője, majd újra színésze is volt; nagy sikert aratott mind ott, mind pedig vidéki körútjain élete utolsó nagy alakításával, *Obernýk Károly Brankovics György* című drámájának címszerepével; vitázott a nagy olasz színésznő, *Adelaide Ristori* művészetéről, *Jókai Mór Dózsa György* című drámájáról, hanglejtésről és mozgásról — s ha most nem fordítási programként, hát akkor példának a szép jelzőre, a találó stílusra stb., egyszóval soha el nem apadó forrásként idézi Shakespeare-t.

1859-ben újabb vállalkozásba kezdett: színházi lapot akart alapítani. Gróf *Csáky Tivadar Nemzeti Játékszíni Tudósítások* című lapja (Kassa, 1830) és a *Kolozsvári Színházi Közlöny* (1859–1860) után sorrendben ez volt a harmadik magyar nyelvű színházi újság.¹⁴ A Színháztörténeti Tár őrzi azt a német nyelvű iratot, mely 3168/Pr. számon, 1859. november 1-i dátummal, *Protmann* rendőrfőnök aláírásával engedélyezte Egressynek a *Magyar Színházi Lap* megindítását. Az engedély kézhezvétele után bocsátotta ki Egressy magyar nyelvű előfizetési *Felhívását*, melyben tájékoztatja a közönséget lapja célkitűzéseiről. A Színháztörténeti Tárból található két dokumentumon Ernst Lajos gyűjteményi pecsétje és leltári száma található. Tőle Bedő Rudolphhoz került a két okmány, majd pedig a már említett vásárlás következtében az Országos Széchényi Könyvtárba.

Az előfizetési felhívásban Egressy így vázolta fel terveit: „Lapom feladata lesz: tanulmányozni a színművészetet, ennek körében tisztázni az ízlést, fogalmakat és nézeteket, érvényre juttatni az igazat és nemest; összegyűjteni s kellő világba helyezni mindazt, a mi e művészet ismeretére és gyakorlatára tartozik, a mi e szakban érezni, érteni, tudni és tenni való. Tehát » magyar színművészeti irodalmat « alapítani.” A tartalom összeállításánál, a lap megszerkesztésénél tehát az a szempont vezette, hogy elméleti, esztétikai, elvi jellegű tanulmányokat, verstani cikkeket költeményekkel, beszélvekkel váltogatva közöl, hogy ne csak azoknak járjon kedvében, akik okulni kívánnak (de azt is mondhatnók: akiket Egressy ezen a maga-teremtette fórumon akar oktatni), hanem azoknak is, akik szórakozást keresnek lapjában. Elméleti cikkeinek tanulságosan tömör anyagát színház- és színészettörténeti cikkek tarkították, melyek jellegüknél fogva olvasmányosak voltak és szórakoztatva nyújtottak bepillantást a hazai és külföldi színházi világba. Jelmeztant is iktatott közbe fametszetes illusztrációkkal, végül pedig kisebb-nagyobb híryanagot közölt a fővárosi és vidéki színészet életéből.

A lapot Egressy nemcsak szerkesztette, de javarészt maga írta is. A vezető tárca folytatásokban közölte *Fáy* András egy-két írásművét, de döntő többségben Egressynek a színészet elméletéről és gyakorlatáról szóló, később könyv alakban is megjelent írásait hozta. Hasonló színvonalon mozogtak *Szénfy* Gusztávnak,

az ismert zenetörténésznek és zeneszerzőnek a magyar zenei metrumról és versidomról, népzénéről és műzenéről írott dolgozatai. A kortárs költők közül *Vörösmarty, Tompa Mihály, Szemere Miklós és Szemere Pál, Thaly Kálmán, Léva József* stb. nevével, *P. Szathmáry Károly, Jósika Miklós, Remellay Gusztáv, Dumas fils és Lamartine* beszélyeivel találkozunk. Hasznos történeti témájú rovata a görög, római, középkori, reneszánsz, francia, angol stb. színészet történetéből ad ízelítőt és *Molière, Ristori, Edmund Kean* alakjával ismerteti meg olvasóit. E rovatban hazai témák és személyek is sorra kerülnek: a nemzeti színészet kialakulása, az erdélyi színügy, *Bulyovszkyné, Udvarhelyi Miklós* stb.

Mind a tervekből, mind pedig a hetenként egy teljes éven át (1860) megjelenő számokból Egressynek újabb arculata bontakozik ki: a művelt, tájékozott szakemberé, akinek igénye van hasonló színvonalú közönségre, s aki ennek érdekében szívós, tiszteletre méltó, s a pályatársak között szinte egyedülálló erőfeszítésekre is hajlandó.

A *Magyar Színházi Lap* minden nemes szándék és törekvés ellenére rövid életű volt, az első évfolyam 53. száma után megszűnt. E „búcsúszámban” Egressy a következő magyarázatot adja: „E lapnak nincs oka részvétlenség ellen panaszkodni. Szaklap, melly nem jövedelmezési célból indult meg . . . Szerkesztő visszavonulásának oka egyszerűen az, hogy erejét, idejét illynemű vállalatnak mostanság tovább nem szentelheti . . . Szerkesztő azon hitben teszi le tollát, hogy lapjával hiányt fedezett és így kötelességet teljesített. Azt akarta, hogy az ifjú nemzedék ne legyen kénytelen legdrágább idejét és erejét idegen nyelvek tanulására fordítani a végett, hogy a művészeti pálya kezdetén a legsürgetőbb előismeretekhez juthasson; hanem találja meg itthon a mit keres: a biztos kalauzt a ki édes anyanyelvén szóljon eszéhez és szívéhez, mutatva neki a haladás igaz irányát . . .” A lapszerkesztés sokrétű feladata akkor még nem oszlott meg több kézben; a munka többségét maga a szerkesztő végezte a cikkírástól a korrigáláson át a postázás aprólékos munkájáig. Arany János is sokat panaszkodott erről szerkesztő korában. Érthető, hogy Egressy sem győzte a munkát. A politikai légkör enyhülése neki a színészetben való megerősödést hozta, s ő elsősorban mégiscsak színésznek érezte és tartotta magát. Ha belegondolunk abba, hogy milyen óriási különbség van a színész és a lapszerkesztő életmódja s életformája között — vérmérsékleti feltételekről nem is szólva —, nem csodálkozhatunk azon, hogy Egressy nem tudta ezt a kettős feladatot tovább vállalni.

Szerkesztői minőségében volt Egressynek Arany Jánossal egy eddig figyelmen kívül maradt találkozása. Úgy gondolom, a *Magyar Színházi Lap* egy soron következő számához gyűjthette az anyagot, amikor újra eszébe jutott majdnem húsz évvel előbbi fiatalságuk lázas tervezgetése, a teljes magyar Shakespeare ügye. Nyilván Petőfitől tudta, hogy Arany a *János király* fordításával bíbelődött annak idején, s felmerült benne egy részlet közlésének gondolata. A levél, amelyben erről írhatott, nincs meg; Arany válaszából rekonstruálható néhány mozzanata. A válaszlevél Nagykovácsán kelt 1860 július 1-én s Arany megköszöni benne a *Magyar Színházi Lap* első 25 számát, majd így folytatja: „Hogyan küldjem én hozzád azt a »János király«-t, melyből úgyyszólván még semmi sincs lefordítva. Az első felvonáson áttörtettem valahogy, de abból, kivéve a kezdő szakaszt, mi sem közölhető. Ezt, ha tetszik, elküldhetem, sőt idezárom . . .”¹⁵ A levél keletkezése óta nyomtatásban is megjelent, de kiadója nem közölte, még csak célzást sem tett rá, hogy az „idezárom” szó mögött a *János király* szövegé-

nek egy eddig ismeretlen variánsa rejtőzik. Arany ugyanis egy kettéhajtott papír első két oldalára a levelet írta. Írás közben valószínűleg tévovázott még, hogy mitévő legyen. Erre vall a „ha tetszik, elküldhetem” kitétel. De közben mégis döntött, mert így folytatta levelét: „sőt idezárom”, s a kétrét hajtott papír 3–4. oldalára lemásolta a dráma első felvonásának első jelenetét. Erre teljes egyértelműséggel *Keresztury* Dezső hívta fel a figyelmet a költőnek egy ismeretlen tréfás költeményéről írt cikkében.¹⁶ Az „idezárom” egyébként a mi szemléletünkben egy külön lapon „csatoltan mellékel” írást asszociál, lehet, hogy ez okozta a félreértést. Senki sem gondolt a való helyzetre, hanem egy rég elveszett papír-toldalékra.

Lehet, hogy amikor Arany a már említett önéletrajzi levelében azt írta, hogy „nemsokára János király magyar jambusokban szólalt meg, hogy ismét elhallgasson”, akkor az alább közlésre kerülő variánsra célzott.¹⁷ Az is lehet, sőt Arany végtelen műgonddal végzett munkáját ismervén valószínű, hogy mikor 1859-ben újra belelendült a fordításba, átdolgozta az első változatot. A *János király* egyetlen hiteles kéziratos szövege az, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őriz s melyről *Voinovich* Géza azt jegyezte fel, hogy „az a kézirat, mely a teljes magyar Shakespeare kiadásakor a nyomdába adatott”.¹⁸ Ezt használta *Ruttkay* Kálmán a kritikai kiadás előkészítésénél. *Ruttkay* azonban gondolt arra, hogy Arany Shakespeare-fordítási kísérleteinek és töredékeinek lehetnek lappangó kéziratai.¹⁹ Azt hiszem, ez a most előkerült töredék ebbe a kategóriába sorolható. Újabb ízelítő Arany műfordítói műhelyéből s a filológusoknak vitalehetőség arra, hogy a végleges szöveg eltérései vajon minden esetben indokoltak voltak-e ritmikai és esztétikai szempontból, továbbá szövegghúság tekintetében.

Az *Egressy* Gábornak küldött töredék:

Első felv.

1. jel.

Northampton. Államcsarnok a palotában.

János király, Eleonóra királyné, Pembroke, Essex, és mások jönnek, Chatillonnal.

<i>Ján. k.</i>	No szólj, Chatillon, mit kíván a fransz?
<i>Chat.</i>	Franszhon királya, üdvözlés után, Ezt mondja felségednek általam, Az állfenségnek Angliában itt ...
<i>Eleon.</i>	Ez furesa kezdet! Ál fenség ...
<i>Ján. k.</i>	Csend, jó anyám, hadd szóljon a követ.
<i>Chat.</i>	Filep, franszok királya, néhai Bátyád Godofréd egyetlen fia Plantagenet Arthur jogán s nevében Formál a legtörvényesebb igényt E szép szigethez s tartományihoz Mint: Irland, Poitiers, Anjou, Touraine, Maine, Kívánva, hogy tedd félre kardodat Melylyel bitorlod mind a címeket, S add azt ifju öcséd Arthur kezébe, Mint a ki jogszerű urad s királyod.

Ján. k. S mi lesz belőle, ha ezt megtagadjuk?

Chat. Hát kényszerítő, véres, büszke had,
Kicsikarni a csikarva birt jogot.²⁰

Ján. k. Had ellen lesz hadunk, daczunk dacz ellen,
Vér ellen vérünk: mondd a fransznak ezt.

Chat. Vedd hát királyom harcüzenetét,
Mely küldetésem véghatára volt.

Ján. k. Vidd az enyémet, s távozz békesen.
Légy mint a villámlás urad szemében;
Mert míg jelentést tennél, hogy megyek,
Álgým dőreje fog hallatszani.
Most menj! te légy haragunk harsonája
S ön pusztulástok gyász előjele.
Kövesse illő díszkíséret őt,
Pembroke, ügyelj fel. Jó utat, Chatillon.

(*Chatillon és Pembroke el.*)

Eleon. No s hát fiam? nem mindig mondtam-e
Hogy a kevély Konstánca nem pihen,
Mig fel nem gyújtja Franszhont, s a világot
Fiának pártján, és jogérdekében?
Ezt jóra fordíthattuk, s elejét
Vehettük volna szíves alkuval:
Most két királyság fölszerelt hada
Mond benne szörnyű véritéletet.

Ján. k. Részünkön a jog, s birtok egyaránt.

Eleon. A *birtok* jóval inkább, mint a *jog*,
Baj volna másképp néked és nekem:
Füledbe öntudalmam így sugallja
S ezt én, te, és az ég csupán, ki hallja.

(Következik az Oroszlánszívű Richárd fattyú gyermekével való jelenet, s tart a felvonás végéig. Tovább nincs aztán.)

A MTA Könyvtárának Kézirattárában levő kézirat szövege:

Első felvonás.

Első szín.

Northampton. Trónterem a palotában.

*János király, Eleonóra királyné, Pembroke, Essex, Salisbury és Mások, Chatillon-nal
jönnek.*

János király No szólj, Chatillon, mit kíván a Fransz?

Chatillon Frankhon királya, üdvözlés után,
Ezt mondja fölségednek általam,
Az álfönségnek, Angliában itt —

Eleonóra Ez furcsa kezdet! Álfönség, ugyan?

János király Békén, anyám: halljuk mi a követség.

Chatillon Fülöp, franszok királya, néhai
Bátyád Godofréd kiskorú fia
Plantagenet Arthur jogán s nevében,
Törvényes igényt formál ellened
E szép szigethez s tartományihoz.
Mint: Irland, Poitiers, Anjou, Touraine, Maine;
S kívánja, hogy tedd félre kardodat,
Mellyel bitorlod mind e címeket,
S add azt ifjú öcséd Arthur kezébe,
Urad-királyodéba jog szerint.

János király Mi lesz belőle, ha ezt megtagadjuk?

Chatillon Hát büszke, véres háború daca,
Visszacsikarni a csikart jogot.

János király Had ellen itt lesz had, dac a dac ellen,
Vér ellen is vér: mondd a Fransznak ezt.

Chatillon Vedd hát királyom harcüzenetét,
Mely küldetésem véghatára volt.

János király Vidd az enyém is; járj Isten hírével.
Légy mint a villám fransz urad szemébe;
Mert míg jelentést tennél, hogy megyek,
Álgyúm dőreje fog hallatszani.
Most menj! Te légy haragunk harsonája
S ön pusztulástok gyász előjele.
Kövesse illő kíséret; te láss
Utána, Pembroke. Jó utat, Chatillon.

(*Chatillon és Pembroke el.*)

Eleonóra No s hát, fiam? nem mindig mondtam-e,
Hogy e kevély Constantia nem pihen,
Mig fel nem gyújtja Frankhont s a világot
Fia jogáért s pártja érdekében?
Ezt elkerülni, s jóra hozni, könnyű
Lett volna eddig szíves alkuval:
Most két királyság fölszerelt hada
Mond benne szörnyű vér-itéletet.

János király Részünkön a jog, s a birtokba' létel.

Eleonóra A birtok jóval inkább, mint a jog;
Baj volna másképp mind neked s nekem:
Füledbe öntudatom ezt sugallja;
Rajtunk kívül esupán az Isten hallja.

A Northampton megye Sheriffje jó s valamit sug Essex-nek.

Jegyzetek

1. Rakoczay Pál: *Egressy Gábor és kora*. 1–2. köt. Bp. 1911.
2. *Honművész*. 1838. 805–7. l. Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. Bp. 1940. I. köt. 149. l.
3. Egressy Gábor: *Indítvány a szellemhonosítás ügyében*. = *Életképek*, 1848. febr. 20. 8. sz. 225–230. l.
4. Fekete Sándor: *Petőfi, a vándorszínész*. Bp. 1969.
5. *Petőfi Sándor: Egressy Gáborhoz*. („Megénekellek, de te léssz oka ...”) = *Pesti Divatlap*, 1844. 12. sz. 366. l.

6. *Petőfi Sándor összes művei*. Sajtó alá rend.: *Varjas Béla*. Bp. 1951. I. köt. 392. l.
7. *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*. Bp. 1888–1889. III. köt. 137. l.
8. *Arany János összes művei*. Sajtó alá rend.: *Voinovich Géza*. Bp. 1951. I. köt. 441. l.
9. *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*. Bp. 1888–1889. I. köt. XLV. l.
10. *Bayer József: Shakespeare Magyarországon*. Bp. 1910. I. köt. 221. l. = *Arany János összes művei*. Bp. 1961. VII. köt. *Drámafordítások* 1. Sajtó alá rend.: *Ruttkay Kálmán*. 351–359. l.
11. *Arany János: Egressy Gáborhoz*. („Ölelő karokkal mennek ki elődbe ...”) = *Hölgyfutár*. 1851. I. 30. sz. febr. 6. *Arany János összes művei*. Sajtó alá rend.: *Voinovich Géza*. Bp. 1951. I. köt. 441. l. szerint az eredeti kézirat elpusztult a hagyatékkal 1944-ben. Van egy másolata a *Régiebb versek tisztázata* között.
12. *Arany János levele Egressy Gáborhoz*. 1854. március 19-én. OSZK Kézirattár. Levelestár.
13. L. 10. sz. jegyzet *Ruttkay Kálmán* i. m.
14. *Pukánszky Kádár Jolán: Színházi újságok Magyarországon*. = *Színházi lexikon*. Bp. 1930. II. köt. 856–7. l. *Staud Géza: A magyar színház történet forrásai*. Bp. 1962. II. rész. 6–7. l.
15. *Arany János levele Egressy Gáborhoz*. Nagykőrös 1860. július 1. OSZK Kézirattár. Levelestár. Nyomtatásban megjelent: *Egressy Gábor és kortársai. Levelek Egressy Gáborhoz*. (1838–1865.) Sajtó alá rend.: *Molnár László*. Bp. 1904. 44–45. l. Hivatkozik rá *Rakodczay* i. m. II. köt. 53. l.
16. *Keresztury Dezső: Arany János egy ismeretlen tréfás költeménye*. = *OSZK Évkönyv* 1961–1962. Bp. 1963. 244–252. l.
17. *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*. Bp. 1888–1889. I. köt. XLV. l.
18. L. 10. sz. jegyzet *Ruttkay Kálmán* i. m.
19. *Ruttkay Kálmán* i. m.
20. *Arany János metrikai jelölése*.

Unbekannte Arany- und Petőfi-Handschriften in den Sammlungen der Széchenyi-Nationalbibliothek

E. BERCZELI—MONORI

In der Theatergeschichtlichen Sammlung und in der Handschriftensammlung der Széchenyi Nationalbibliothek kamen einige Handschriften zum Vorschein, mit denen die Beziehungen unter den Dichtern János Arany, Sándor Petőfi und dem Schauspieler Gábor Egressy dokumentiert werden. Zwei von diesen Dokumenten sind je ein Gedicht von Arany bzw. Petőfi an den großen ungarischen Schauspieler. Beide Gedichte waren bereits bekannt, nur die eigenhändigen Kopien der Dichter wurden neu entdeckt.

Die dritte, viel bedeutendere Handschrift ist das Bruchstück einer Übertragung J. Arany's aus „König Johann“ von Shakespeare. Arany schickte dies 1860 an Egressy, einem der begeisterten Förderer des Shakespeare-Kultes in Ungarn, der die Fragmente in seiner Zeitschrift veröffentlichen wollte. Die Publikation blieb jedoch aus, so wurde diese Variante, welche von dem bekannten und für einzig gehaltenen Text abweicht, nun zum ersten Mal abgedruckt.

A katalógusgondozás elemzése

F A R A G Ó L Á S Z L Ó N É

Az OSZK Katalogizáló osztálya tervszerűen foglalkozik a munkateljesítmény normatíváival. Beszámoltunk a feldolgozó munka időelemzéséről* folytatott felmérésünkről. Annak idején elemeztük a címléírást és a szakozást, s jeleztük, hogy az elkészült cédulák felhasználása tekintetében, vagyis a katalógusszerkesztésnél a munka más jellegénél fogva más módszerű elemzésre kerül sor az 1968. év folyamán. A lefolytatott elemzés módszereiről és a tapasztalatokról számolunk be röviden.

A rendszeres katalógusgondozás igénye a legutóbbi időig nem merült fel — állapítja meg *Haraszthy* Gyula tervtanulmányában. A katalógusok nagysága, komplexitása a főtényezők abban, hogy ma már nem elegendő cédulabeosztásról beszélünk, a katalógusok szerkesztést igényelnek.

EGYSZERI IDŐELEMZÉSEK

A katalógusokkal kapcsolatban végzett munkák közül irány számmal rendelkezőnk a cédulák előrendezésére és besorolására, *Az Országos Széchényi Könyvtárban alkalmazott munkanormák* c. 1968-as gyűjteményben a 6. pont foglalkozik részletesen e munkaterülettel. Az irány számokban is kifejezésre jut, hogy már az egyik legalapvetőbb munkát, a betűrendezés sem egyértelmű munkafolyamat, mert lehet mechanikus, csak az adott rendszőt figyelembe vevő vagy differenciált, az adott katalógus szerkesztési szabályai szerinti rendezés. Egyes esetekben a rendezési munkához kiegészítő feladatok csatlakoznak, pl. az azonos címléírások selejtezése és a kódjelek rávezetése, mint a központi katalógusok számára történő előrendezésnél. A különböző helyeken kidolgozott és alkalmazott irány számok összevetése az adott művelet elemeire bontása nélkül nem járhat eredménnyel, állapítottuk meg a már említett időelemzésünk során. Önmagában soha sem vizsgálható, hogy az alkalmazott irány szám mögött milyen teljesítmény rejlik. Könyvtárunk munkanorma-gyűjteménye munkálataihoz — mivel a tervezetben közöltek tapasztalati normáinkkal nagyjából megegyeztek — csak kísérleti jellegű, egyszerű és egyszeri időméréseket folytattunk 1967 folyamán. Az így tapasztaltak a gyűjtemény újabb kiadásában már érvényesültek.

* *Bereczky* László—*Faragó* Lászlóné: A feldolgozó munka időelemzése az OSZK Könyvfeldolgozó Osztályán = *OSZK Évkönyv* 1967. 302—315 l.

Az elemzésekhez — melyeket más területeken is elvégeztek — az intézet rövid útmutatót adott ki. Eszerint nagyobb felkészülést nem igénylő, a napi gyakorlat ellenőrzését szolgáló időelemzéseket egy adott komplex munkafolyamatból egy-egy jelentős munkamozzanat kiemelésével kell elvégezni. Az egységnyi munkamozzanat időmérését négy alkalommal javasolta az útmutató lefolytatni, magára a munkára pedig a javaslatot tette, hogy több személy végezze. Az útmutatóban közöltek alapján mértük a cédulaelőrendezést és a cédula-beosztást.

A cédulaelőrendezés. 100-as csoport két személy mérése két alkalommal, összesen négyszer.

A betűrendbe sorolás katalógusunk szerkezeti szabályainak figyelembevételével folyt le, tehát nem mechanikus volt az előrendezés, hanem másod, harmad sorolást meghatározó elemekre tekintettel, csoportalkotási szabályaink szerint. Természetesen 100 cédula rendezése lényegesen egyszerűbb és gyorsabb, mint a mindennapi gyakorlatban előrendezendő nagyobb mennyiségé, ezért a kapott eredményt nem lehet beszorozni a cédulák számával és azt tekinteni normának. A másik tényező, amit figyelembe kellett vennünk az, hogy munkatársaink a mérést készséggel vállalták és „hajrászerűen” végezték. A nyert átlagunk 39 perc volt. A normagyűjtemény napi 800 céduláját 60 percre átszámítva ez többé-kevésbé reálisnak mondható.

A fent jelzett alkalommal ugyancsak időmérést folytattunk a nagyméretű *betűrendes katalógusba történő beosztásról*.

Az itt tapasztaltak adták az indítékot a részletesebb elemzéshez. Az egy-szeri felmérést, az előrendezéshez hasonlóan, két személy két alkalommal végezte, a szolgálati és az olvasói katalógusba osztott be 100-100 cédulát.

A beosztás nem járt szerkesztéssel, a problémákat kiemelték, illetve a megoldásukra fordított időt levonták. A beosztandó cédulák között utalók nem szerepeltek. A normagyűjtemény szerint 400 cédula beosztására katalógusszerkesztéssel együtt 8 óra biztosítható, tehát 100 cédulára 120 perc jut. Kísérletünkben az átlag 100 cédulára 91 perc volt, de katalógusszerkesztés nélkül. A tervezett irányszámot így nem tekinthettük reálisnak, mert a katalógusszerkesztésre fennmaradó $120 - 91 = 29$ perc nem elegendő a munkaigényes feladat ellátására.

A KATALÓGUSSZERKESZTÉS ELEMZÉSÉNEK CÉLJA

A katalógusszerkesztésre irányszámot nem tudtunk adni, részben a munkafolyamat komplex és változó mozzanatai miatt, részben mert a megoldások egyediek és nem megismétlődőek. Ezért szükségesnek láttuk, hogy más oldalról közelítsük meg a munkafolyamatot:

- a katalógusszerkesztés főbb folyamatait és ezek munkamozzanatait,
- a főbb munkamozzanatok gyakoriságát és időigényét kell megállapítanunk,
- a folyamatok együttes időigényét és arányát a cédulabeosztáshoz viszonyítva szükséges rögzíteni.

Az elemzést két részben kívántuk lefolytatni. Az elemzés első fázisában az egyes ismétlődő eljárások megállapítása és jegyzékbe foglalása, az eljárás részletes leírása és munkamozzanatokra bontása volt a cél.

Az elemzés második részében az így megállapított munkamozzanatok alapján a beosztás során felmerülő szerkesztési problémák megoldásának idejét, a beosztott cédulák mennyiségét óhajtjuk mérni. Az elemzést két betűrendes nagy katalógusunk — a szolgálati és az olvasói — szerkesztésére alapoztuk.

Az elemzés első fázisának tervezésekor megállapítottuk, hogy eredeti célkitűzésünkön túl, módszerünk más vizsgálódásokra is alkalmas. Így a leggyakrabban ismétlődő munkamozzanatok elemzése sok esetben lehetőséget nyújtott arra, hogy az ismétlődő hibákat kiküszöböljük, s e hibákat a korábbi munkaállomáson (cíMLEÍRÁS, rekonstrukciós állomás stb.) megelőzzük. Ez egyúttal betekintést enged az osztályon folyó munkafolyamatok és egyes munkaállomások közti összefüggésekbe és a hibák hatásmechanizmusába.

Az elemzés alkalmasnak mutatkozott arra is, hogy megvizsgáljuk a katalógusszerkesztés színvonalát, a katalógus rendszeres revíziójának szükségességét. Tervezett elemzésünkben így a hangsúly eltolódott az időmérésről, az irányszám kimunkálásáról a katalógusgondozás tartalmi kérdéseire és munkaszervezési problémáira. Ennek ellenére, illetve e mellett az eredeti célkitűzés, az időigény vizsgálat folytatásához is alapul szolgálhat.

Ezek után beszámolunk a tervezett elemzés ezen első fázisáról és eredményeiről, melyek véleményünk szerint általánosításra is alkalmasak. Az ennek alapján lefolytatandó második fázis, az időigények elemzése viszont már egyszerűbb, ismert és módszereiben újat nem nyújtó, így közérdeklődésre számot nem tarthat.

A Z E L E M Z É S M E N E T E

Az irodalom áttekintése után kidolgoztuk a számunkra alkalmas vizsgálati módszereket és kétféle módon vizsgáltuk a katalógusainkban folyó munkát.

Mennyiségi elemzés alapján a katalógusban vizsgáltuk az előforduló hibák mennyiségét és a hibák milyenségét, azt kívántuk megállapítani, hogy katalógusainkban kb. milyen százalékban maradnak bent a szerkesztés során hibák, hogyan viszonyul katalógusunk ebből a szempontból a „világszínvonalhoz”. A mennyiségi elemzést az új szolgálati katalógusunkban folytattuk, mivel e katalógusunk modern szerkesztési elvek alapján, az utolsó fél évtizedben épült a régi szolgálati katalógus rekonstrukciója alapján. A katalógus a vizsgált időszakban kb. 900 000 cédulát tartalmazott, mintavételünk 0,65%-os volt.

Szűrőpróbaszerűen a betűrend különböző részeiről 5900 cédulát néztünk át és vettünk revízió alá. Az 5900-ból 58 esetben találtunk hibát, azaz a hibaszázalék nem egészen 1% volt. A megoszlás fiókonként nem volt egyenletes: 0,4%-tól 1,65%-ig terjedt az előforduló hibák százaléka. A helytelen besorolásból, elosztásból eredő hibák nagy része a szerkesztésnél nem bukkanhatott ki, csak egy-egy egység, csoport átnézése alkalmával. A hibák fő forrása az azonos művek különböző kiadásainak más felfogású feldolgozásából adódott, névkiegészítések hiányából, névvariánsokból.

Azonos művek különböző felvételei	10
Névkiegészítések	8
Névvariánsok	10
Rendszó helytelen megadása	9
Helytelen sorolás	16
Egyéb	5
	<hr/>
	58

A szakirodalom a nagyobb katalógusokban előforduló hibák arányát 1,5%-ra becsüli. A katalógus nagyságrendjétől, korától függően — a feldolgozás különböző rétegei miatt — ez a hibahatár magasabb is lehet.

Itt kell megjegyeznünk, hogy új szolgálati katalógusunk építésénél az egyes címleírások nem kerültek rekatalogizálásra. A rekonstrukció elsődlegesen az adott rendsző modernizálására irányult, formai változtatásokra ritkán került sor. Ez magyarázza, hogy a különböző felfogásban — a rendsző és a forma megválasztása tekintetében — készült címleírások (szerző vagy szerkesztő, gyűjtemény vagy sorozat, testületi szerző vagy szellemi közreadó stb.) csak a katalógus revíziója alkalmával kerülhetnek össze.

Minőségi elemzés. A szerkesztés közben előforduló problémák vizsgálatára és a problémák milyenségére vonatkozóan más eljárást alkalmaztunk. Mindkét betűrendes nagy katalógusunkban — szolgálati és olvasói — két héten keresztül kigyűjtöttük a besoroláshoz adódó valamennyi problémát. Részletesen le kellett írni a megoldáshoz alkalmazott eljárást is.

Az analízis menetét könnyítette, hogy az elemzéshez adrématárunk lehetővé tette a problémás címleírásról külön levonatokat készítését, az eredeti katalóguscédulókat pedig helyükre lehetett besorolni. Példák a kigyűjtésből:

- Formai hiba. Rosszul olvasható levonat. Tennivaló:
 - a) Olvashatatlan levonat esetén új cédula rendelése az adrémaüzemtől. Jelzet, rendsző megadása, a szükséges példányszám kijelölése, aláhúzások megjelölése. Kiemelés melléklapi szinten.
 - b) Nem olvashatatlan levonatnál csak a rendsző és cím korrigálása kézzel.
- Tartalmi hiba. Keresztneven felvett szerzőnél a további rendhatározó elem nem egységes, vagy hiányos (főherceg — trónörökös), egyéb disztinktiv meghatározás hiányzik, aminek következtében a besorolás nem egyértelmű.

Tennivaló:

Elvi döntés. Melléklapok kiemelése, rágépelés. Utalókészítés, figyelőcédula készítés.

A két katalógus különböző szerkezete, továbbá a szolgálati katalógus rekonstrukciója — és az itt történt változások lassúbb ütemű átvezetése az olvasói katalógusba — miatt a két katalógusban egymástól eltérő jellegű problémák adódtak és a mutatkozó hibák felszámolása is más eljárást igényelt.

Általában a szolgálati katalógusban a *címleírás* tartalmi problémái kerültek előtérbe, míg az olvasói katalógus ezek megoldásait rendszerint készen kapja. Az olvasói katalógusban a katalógus szerkezetéből, a még nem rekonstruált régi címleírások ütközéséből az új leírásokkal, utalókról és a történeti személynevek pontos kiutalásából adódik a szerkesztési problémák zöme.

K Ö V E T K E Z T E T É S E K

A szerkesztéssel kapcsolatos eljárásokat felmérésük alapján két fő csoportba oszthatjuk:

1. A katalógus állapotával összefüggő munkák. Ide tartoznak a formai hibák miatt lecsereendő kartonok, a használt, rongált kartonok lecserelése (új levonatok rendelése az adrémaüzemtől), csoportalkotás, további bontás, választólapok szerkesztése, fiók-címkék lecserelése. A katalógus bővítését nem soroljuk ide, mivel ez időszaki, esetenként sorrakerülő egyszeri munka.

2. Tartalmi problémák megoldása.

Az itt felmerülő problémákat két alcsoportra oszthatjuk:

- a) A katalógus szerkezetében mutatkozó hibák. Ide tartoznak a besorolási szabályzatból adódó nehézségek, sorrendi hibák, elosztás korrigálása, összetett nevek, utalások koordinálása:
- b) A címleírásból adódó következtelenségek, hibák. Névvariánsok, keresztnévkiegészítések hiánya, eltérő helyesírású címrendszavak, címleírásban mutatkozó szerkezeti eltérések (több kötetes művek, gyűjtemények, többes kiadások eltérő felfogású címleírása) és ezek minden következménye a melléklapok, sorozati főlapok, utalók szintjén.

Felmérésünkkel párhuzamosan — más indítékkal és szempontból — intézetvezetőségünk is vizsgálta a szolgálati katalógusnál folyó rekonstrukciós munkálatokat. „A vizsgálat” — a jegyzőkönyvben foglaltak szerint — „bár közvetve a rekonstrukció egészével foglalkozott, alapvetően mégis a munka termékének, magának a szolgálati katalógusnak részletekbe menő elemzését tekintette feladatának. Arra kívánt választ kapni, hogy

- a rekonstrukció során megvalósultak-e a munka megindításakor kitűzött célok, azaz megfelelt-e a katalógus a vele szemben támasztott követelményeknek;
- hol mutatkoznak esetleges egyenetlenségek a katalógus építésében, illetve szerkezetében és ezeket milyen módon lehetne kijavítani, kiküszöbölni.”

A felülvizsgálat témánkat közvetlenül érintő két megállapítását érdemes kiemelni:

1. A katalógus nagy részénél — 70–80%-ánál — a betűrendbesorolás nem okoz nehézséget. Az egyenetlenségek a fennmaradó 20–30%-nál mutatkoznak (uralkodói nevek, testületi szerző stb.), ezeken a helyeken adódhat eleve szétfutás (címleírási eltérés), illetve egyéni megoldások lehetősége.

2. Vitathatatlan, hogy egy milliós nagyságrendű katalógusnál, amelyen több munkatárs dolgozik, szükség van egy állandó szerkesztést magas szinten összehangoló, a kérdéseket az egész katalógus egységes szempontjából áttekinteni tudó revizor munkájára.

Az igen gondos és nagy szakmai tudással végzett tanulmányozáson alapuló felülvizsgálat részletes adatai megerősítették saját felmérésünk tapasztalatait. A kettő összegezése alapján vonjuk le következtetéseinket.

Elemzésünket szerény keretek között folytattuk és távolról sem tekintjük teljesnek. Kéthetes vizsgálat alatt természetesen nem minden katalógusszerkesz-

tési probléma fordult elő, de ahhoz elegendő adathoz jutottunk, hogy megállapíthassuk: *a katalógusszerkesztés nem normázható, igen igényes tartalmi és ehhez kapcsolódó technikai munkát követel.* Megállapításunkat természetesen csak saját katalógusainkra és a most folyó munkálatokra tehetjük, az általánosítás nem áll szándékunkban, mert a szerkesztés természetesen függ az adott katalógus állapótól, és attól, hogy a bekerülő cédulák mennyire egységes gyakorlat alapján, milyen munkafolyamat eredményeként jöttek létre.

A szerkesztés során kibukó munkaigényes hibajavítás csökkentésének megvannak a lehetőségei. A katalogizáló osztály egészének feladata ez, hozzáátve, hogy a szerkesztés — munkánk természetéből adódóan — sohasem válhat egyszerű cédulabesorolássá.

A hibák felszámolása során adódó problémák viszonylag nagy részét — a kéthetes felmérés és a gyakorlat alapján megállapíthatjuk — a szerkesztők önállóan meg tudják oldani. Fennmarad azonban egy rész, amelynek felszámolásához a nagy gyakorlattal rendelkező címleíróknak kell dönteniük.

Megerősödött az az álláspontunk, hogy az előzetes behasonlítás nélkülözhetetlen a címleírás elkészítése előtt. A címleírásoknak a katalógushoz viszonyítva kell készülniük, tehát helyes, ha a címleíró a katalógusban előre látja a leírás környezetét, azt, hogy az elkészült cédula hová fog kerülni. Így biztosítható a címleírások egységes szemlélete, csökkennek az egyéni megoldásokból adódó címleírási variánsok. A hiányzó adatok egy jó része már a katalógusból megállapítható (névkiegészítések, névvariánsok, testületi név stb.), kevesebb további utánjárásra lesz szüksége a címleírónak és a névalakoknál is eleve biztosított az egységes használat. Az előzetes hasonlításnál, ha a címleíró újabb forma mellett dönt, gondoskodhat a meglevő korábbi forma megfelelő javíttatásáról; ez a munka nem terheli feleslegesen a szerkesztést, ugyanakkor erősödik a katalógus egysége.

Fokozottabban kell ügyelni arra is, hogy csak hibátlan, olvasható levonatok kerüljenek a katalógusba. Ennek érdekében intézkedtünk, hogy mind az adrémalevonó, mind a szerelő-irányító állomás ügyeljen a hibás, olvashatatlan levonatok forgalomból való kivonására.

Ugyancsak a szerelő-irányító gondos munkája szükséges a helyes rendszókiemeléshez (aláhúzáshoz), mivel a katalógusszerkesztés a már indikált utasítások végrehajtója, és ha az indikáció pontatlan, a szerkesztő munkáját nehezítjük.

Véleményünk szerint az elemzés eredményes volt: tudatosabbá tette munkánkat, jobban rávilágított az egyes munkaállomásokon folyó munka szerves összefüggésére, arra, hogy az egyik helyen lazábban végzett munka, hiba, a másik állomáson sokszorososan nagyobb gondot okoz. Az elemzés lehetőséget adott néhány ismétlődő probléma megelőzésére, megerősítette egyes munkaszervezeti intézkedésünk helyességét.

Megnyugtató választ kaptunk arra is, hogy a legfontosabb katalógusainkban a végzett munka színvonalas. Megmutatta továbbá, hogy mind a katalógusszerkesztéshez, mind a katalógus állandó revíziójához időt kell adnunk ahhoz, hogy a Nemzeti Könyvtár követelményeinek megfelelő katalógusok jöjjenek létre.*

* Köszönetet mondunk osztályunk munkatársainak, akik az elemzésben aktívan és segítőkészen vettek részt: Bácz Kálmánné, Zilahy Tamásné, Velich Sándorné, Horváth Tiborné, Sándor Erzsébet; és a felülvizsgálatban részt vevő kollégáinknak, különösen katalógusunkat nagy szakértelemmel átnéző Szabad Györgynek.

- Analysis of cataloguing operations and costs.* = *Austr. Libr. J.* 17. 1968. May, 136-137. p.
Fasana, P. J. - Fall, J. E.: Processing costs for science monographs in the Columbia University libraries. = *Libr. Res. Techn. Serv.* 11. 1967. 1. Winter, 97-114. p.
Goldhot, H. - Rettig, M.: A sample audit of cards. = *Libr. Res. Techn. Serv.* 2. 1958. 2. Fall, 287-291. p.
Grose, M. W. - Line, M. B.: On the construction and care of white elephants: some fundamental questions concerning the catalogue. = *Libr. Assoc. Rec.* 70. 1968. 1. Jan. 2-5. p.
Haraszthy Gyula: Az OSZK olvasói és szolgálati katalógusai. Tervtanulmány. 1. r. Bp. 1964. Gépirat.
Jelentés a szolgálati betűrendes katalógus felülvizsgálatáról. (1968 szeptember-október.) Bp. 1969. 34 lap, mell. Gépirat.
Puget, A.: Catalogues: recherches récentes. = *Bull. Bibl. France.* 11. 1966. 6. 464-469. p.

Analysis of catalogue-maintenance

L. FARAGÓ

With the immense growth of the catalogues the simple filing became a complex task: nowadays the catalogue needs a construction, editing.

There are established performance-standards for pre-filing, sorting and for filing too, but we don't include in this standard the solving of problems, which occur during the filing-process, as the liquidation of inconsequences in entries and errors of order.

The usual methods of time- and work measurements were not applicable for our aims, because of the complex work-flow, the variable elements, owing to the fact, that the solution of a problem is always unique. Therefore we selected the following method:

- to establish the main details of the filing-process and its work-units,
- to establish the frequency and time-requirement of each work-unit,
- the total time requirements all of the work-units and their proportion to the filing process.

Besides the original aim of our analysis—to get a performance-standard—we hoped to get by the way of our analysis some view on the quality of our catalogues. In the course of the analysis this became of secondary importance because our method gave us an opportunity to recognise and to eliminate the recurrency of errors, to meet the trouble halfway. Though we got a clear picture of the relations of each operation and its place in the working process.

We carried out our analysis in two phases: 1. to establish the proper sequence of the work elements, listing and write down them in details; 2. to measure the quantity and the required time of problem-solving during the filing process.

We based our analysis parallel on two of our descriptive catalogues differing slightly in construction. According to the author's opinion the first phase lends itself particularly well for generalization, the second one doesn't give in its methods any new results, so we can spare to publish it.

Quantitative data: our sampling of both the catalogues over 1 million cards, was 0,65%. We found, that the errors in the catalogues did not reach 1%, which is not bad. The main errors were: the same work didn't get the same entry; errors in the entry of a name: particularly compound surnames, the choice among differently used names, pseudonyms, initials and the fullest form; and errors in order, etc.

Qualitative data: During a two weeks period of the working process of the filing each one of the occurring errors was listed and classified.

Conclusions for the catalogue-maintenance:

In the course of the catalogue-maintenance the operations—in addition to the filing—can be divided in two groups:

1. Work in connection with the state of the catalogue. I.e. to change cards for formal grounds: to order instead of used, dirty cards new ones, to break down a group to subgroups, to construct new guiding cards etc.

2. Solution of essential problems

- a) Errors in the construction of the catalogue. I.e. errors in order, compound surnames, coordination of cross-references, etc.

- b) Errors owing to the cataloguing. I.e. choice among different names, divergency in the organisation of the description, headings for corporate bodies, etc.

One of the main results was, that it became compulsory to search the catalogue to verify each data before cataloguing. Our entries are made now related to the catalogue. The individual solutions of headings became less, a great deal of the missing data's could be ascertained from the catalogue. We are able to introduce some other measurements of minor importance, to facilitate the catalogue-maintenance and to get a better working organization.

A nemzetközi kiadványcsere gazdasági vonatkozásai

*Előzetes jelentés**

GOMBÓCZ ISTVÁN

BEVEZETÉS

Az UNESCO 1965-ben azt javasolta az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottságának, hogy dolgoztasson ki egy tanulmányt, amely a kiadványcsere gazdasági vonatkozásait méri fel. A Bizottság elnöke akkor azt válaszolta, hogy a csere olyan tudományos és intellektuális kapcsolat, amelynél a szóban forgó vizsgálat nagyon bonyolultnak tűnik, és még ha sikerülne is a könyvtáraktól elegendő tájékoztatást összegyűjteni, akkor is az derülne ki, hogy a kiadványcsere akár a személyi feltételek, akár a felhasznált anyag tekintetében bizonyára költségesebb, mint a közvetlen beszerzés, azaz a vásárlás. Tekintettel azonban arra, hogy különösen a szocialista könyvtárak igen széles körben alkalmazzák a cserét, mint beszerzési módot, talán mégis hasznos lenne, ha megvizsgálánk a csere gazdaságosságának kérdését. Így kaptam azután az IFLA hágai ülésén megbízást a szóban forgó tanulmány elkészítésére, ami megtisztelő volt ugyan, de egyben azt is jelentette, hogy a csere legkevésbé vonzó oldalával kell foglalkoznom. Szerintem is ellentmond ti. a cserében rejlő tudományos és kulturális célnak, ha kereskedelmi módszereket alkalmazunk, ha szigorú egyensúlyra, elszámolásra törekszünk.

1967 tavaszán elkészítettem az adatgyűjtéshez szükséges kérdőív első változatát, amit az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottsága a torontói ülésen vitatott meg. Ott akkor úgy döntöttek, hogy egyetlen kérdőív helyett kettőt szerkesszünk, az egyik a csereközpontokhoz, a másik magukhoz a cserélő intézményekhez szóljon. Az átalakított kérdőívek végleges változatát az 1968. évi frankfurti ülés fogadta el. A szétosztást a Bizottság elnöke vállalta, aki 60 példányban küldte ki a központokhoz szóló 1. számú kérdőívet és 200 példányban az intézményekhez szóló 2. számú ívet. Az utóbbiakat ugyancsak a központokhoz küldtük azzal a kéréssel, hogy továbbítsák azokhoz az intézményekhez, amelyek jelentős kiadványcserét folytatnak. Ahol nem működik csereközpont, ott a könyvtárosegyesületet vagy a nemzeti könyvtárt kértük fel a szétosztásra. 1969 júliusának közepéig 159 kérdőív érkezett vissza éspedig 22 az 1. számúból és 137 a 2. számúból.

A válaszok összesítése és felmérése több okból nem ment simán. Utólag meg kellett állapítanom, hogy a kérdőívek sem a kérdések tartalma, sem a sorrendje vagy szerkezete tekintetében nem feleltek meg teljesen a célnak. Aránylag sok

* Az IFLA 1969. évi koppenhágai konferenciájára benyújtott dolgozat rövidített magyar fordítása.

volt az olyan kérdés, amely a gazdaságosság problémáját nem érintette, a gazdasági vonatkozások pedig nem voltak elég részletesek. A félreérthető kérdések természetesen felületes válaszokat eredményeztek. A legnagyobb problémát azonban az jelentette, hogy a válaszok földrajzi eloszlása egyáltalában nem volt egyenletes: egyes országokból minden kiküldött ív visszaérkezett, más országokból pedig egy sem. Így tehát igen fontos országok is kimaradtak ennek az előzetes jelentésnek az összesítéséből. Végül nehezítette a munkát az idő rövidsége is, mert sok válasz az amúgy is kései június 1-i határidő után érkezett, márpedig a jelentést az IFLA koppenhágai ülésére el kellett készíteni. A rövid idő ellenére arra törekedtem, hogy a sok elmaradt választ valamiképpen pótoljam, ezért, de a kérdés mélyebb megvilágítása kedvéért is, a vonatkozó szakirodalomból is merítettem, és az így kapott tájékoztatásokat az egyes kérdések fejezeteinél „általános megjegyzések” címszó alatt foglaltam össze.

1. SZ. KÉRDŐÍV — A CSEREKÖZPONTOK

1. A CSEREKÖZPONT NEVE ÉS CÍME. A VEZETŐ NEVE
2. A KÖZPONT FÜGGETLEN INTÉZMÉNY? HA NEM, MELYIK KÖNYVTÁRHOZ TARTOZIK?
3. A KÖZPONT AZ EGYETLEN ILYEN JELLEGŰ INTÉZMÉNY AZ ORSZÁGBAN VAGY MÁS SZERVEKKEL EGYÜTT VÉGZI EZT A FELADATOT?

A) Általános megjegyzések

A 2. és 3. kérdés annyiban gazdasági természetű, hogy elsősorban a csereközpontok szoktak állami támogatásban részesülni, ez a szubvenció viszont végső soron érinti a cserélő intézményeket is. Mme von Busse a Cserekézikönyv bevezető tanulmányában,¹ valamint az UNESCO könyvtári folyóiratában² így összegezi a kérdés lényegét: „Általánosságban az a helyzet — és ez kielégítő megoldást is nyújt —, ha a központ a nemzeti könyvtárhoz tartozik, ugyanakkor azonban pénzügyi autonómiával rendelkezik.”

Ami az államok által a központnak nyújtott szubvenció összegét illeti, e kérdésnek van ugyan bizonyos jelentősége a gazdaságosság szempontjából, de arra se a mi kérdőíveink, se a Cserekézikönyv nem tértek ki. Az 1960. évi budapesti kiadványcsere-konferencia előtt az UNESCO összegyűjtötte a központokra vonatkozó információkat és egy részletes és pontos kérdőívben kitért az említett szubvenció összegére is, de egyrészt nagyon kevés központ adott választ, másrészt ezek ma már elavultaknak tekinthetők.³

B) Válaszok

22 választ kaptam az 1. számú kérdőívre. Az 1 – 3. kérdésre adott válaszokat az alábbiakban rövidítve közlöm az országok francia nevének betűrendjében.

Német Demokratikus Köztársaság: Internationale Austauschstelle, Berlin. A Deutsche Staatsbibliothekhoz tartozik.

Német Szövetségi Köztársaság. I.: Deutsche Forschungsgemeinschaft, Bad Godesberg. A központ a Forschungsgemeinschaft keretében működik.

Német Szövetségi Köztársaság. II.: Abteilung Amtsdruckschriften und Internationaler Amtlicher Schriftentausch, Berlin. Ez a szerv a Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz-hez tartozik.

Dánia: Denmarks Institut for International Udveksling af Videnskabelige Publikationer, (I.D.É.), Koppenhága. Az intézet önálló rovattal szerepel az állami költségvetésben és a nemzeti könyvtár igazgatójának közvetlen felügyelete alatt működik.

Spanyolország: Servicio de Canje Internacional de Publicaciones, Madrid. Közvetlenül a Nevelésügyi és Tudományügyi Minisztérium levéltári és könyvtári igazgatóságához tartozik.

Finnország: International Exchange Service, Helsinki. Szorosan a Tudományos Társaságok Könyvtárához tartozik.

Franciaország I.: Service des Échanges Internationaux. (S.E.I.), Párizs. A Nemzeti Könyvtárhoz és ezen keresztül a Nevelésügyi Minisztériumhoz tartozik. Ez a fő francia csereközpont.

Franciaország II.: Service des Échanges Universitaires. (S.E.U.), Párizs. A Sorbonne könyvtárához tartozik, Franciaországban tehát két központ működik.

Magyarország: Nemzetközi Csereszolgálat, Budapest. Az Országos Széchényi Könyvtárhoz tartozik.

Japán: Interlibrary Services, Tokió. A Nemzeti Parlamenti Könyvtárhoz tartozik.

Luxemburg: Service des Échanges Internationaux, Luxembourg-Ville. A központ szerves része a nemzeti könyvtárnak.

Norvégia: Service Norvégien des Échanges internationaux, Oslo. Az Oslói Egyetemi Könyvtárhoz tartozik.

Hollandia: International Exchange Bureau, Hága. A Királyi Könyvtárhoz tartozik.

Lengyelország: International Exchange Service, Varsó. A Nemzeti Könyvtárhoz tartozik.

Új-Zéland: General Assembly Library, Wellington. A csere munka a nemzeti könyvtár feladatai közé tartozik.

Anglia: A British Museum nem tekinthető olyan csereközpontnak, mint amilyenek az Unesco könyvtári folyóiratának hátsó borítólapján fel vannak sorolva, mert csak saját maga számára gyűjt. A Department of Printed Books tehát legfeljebb azon az alapon nevezhető központnak, hogy a cseretevékenysége nagyobb, mint a többi angol könyvtaré.

Svédország: Kungliga Biblioteket, Stockholm. Szoros értelemben vett csereközpont nem létezik.

Csehszlovákia: Centre des Échanges Internationaux de Publications, Prága. A Cseh Szocialista Köztársaság Állami Könyvtárához tartozik.

Szovjetunió: Department of International Book Exchange, Moszkva. A Lenin Könyvtárhoz tartozik.

Válaszokat kaptam még a pretoriai (Dél-Afrika) Állami Könyvtár csereosztályától, a taipei (Taiwan) Nemzeti Könyvtár kiadványcsereirodájától és a szöuli (Dél-Korea) Nemzeti Parlamenti Könyvtártól, de ezek a válaszok vagy későn érkeztek, vagy az említett szervek nem tekinthető csereközpontoknak.

A felsorolt központok mind *egyedüli intézményként* működnek országaikban, a Német Szövetségi Köztársaság és Franciaország kivételével, ahol 2—2 központ működik.

4. FOGLALKOZIK A KÖZPONT A KÜLFÖLDRŐL ÉRKEZŐ VAGY KÜLFÖLDRE CÍMZETT KÜLDEMÉNYEK TOVÁBBÍTÁSÁVAL? HAZIGEN, MILYEN ELVEK ALAPJÁN VESZIK A KÖNYVTÁRAK ÉS AZ INTÉZMÉNYEK EZT A SZOLGÁLTATÁST IGÉNYBE? KI VISELI A TOVÁBBÍTÁS KÖLTSÉGEIT?

A) Általános megjegyzések

A továbbítószerzés kérdése annyiban gazdasági természetű, hogy a központ az intézményeket meg tudja kímélni a tömérdek küldemény portózásának költséges terhétől. Ilyenformán az állam vállalja magára a külföldre irányított

küldemények továbbítását, akár postacsomagokban, akár teherárúként, gyűjtőládákban történik a szállítás. A továbbítószolgálat további gazdasági jellegű előnyei: 1. A vámhatóságok, postai és vasúti szervek bizonyos kedvezményeket biztosítanak a központok számára, amelyeket az egyéni intézetek aligha kaphatnának meg. 2. A gyűjtőládákban biztonságosabban lehet az anyagot szállítani az elkallódás veszélye tehát igen csekély.

Nemcsak az említett előnyöknek, hanem a továbbítószolgálat lassúságának is lehetnek gazdasági jellegű következményei. Mind a Cserekézikönyv, mind W. Cox⁴ hangsúlyozza a budapesti konferenciára benyújtott referátumában, hogy milyen jelentősége van a *portóköltéseknek*. Ha a külföldre irányított küldemények portója azonos lehetne a belföldi szállítási költségekkel vagy annál még alacsonyabb lenne, sőt esetleg teljesen megszűnne, akkor a *gyorsaság és a gazdaságosság követelményét egyaránt meg lehetne valósítani*. Ez persze utópisztikusan hangzik, de tudjuk, hogy vannak példák a kompromisszumra is. A brüsszeli csereközpont pl. a sürgős küldeményeket nem gyűjtőládákban, hanem közvetlenül postázza. P. Genzel arról ad tájékoztatást egy idevonatkozó tanulmányában,⁵ hogy a Deutsche Staatsbibliothek megpróbálta hetenként és nem havonta expedálni a gyűjtőládákat a 16 külföldi központ címére. Ez azonban annyira megnövelte a költségeket, hogy abba kellett hagyni és vissza kellett térni a ritkábban történő szállításokra. Genzel is úgy véli, ahogy azt már Maller Sándor is ajánlotta 1955-ben,⁶ hogy a problémát csakis a sürgős kiadványok közvetlen postázásával lehet megoldani.

A gazdasági hátrányok szempontjából érdemes idézni azt, amit W. Slabczynski, a lengyel csereközpont vezetője ír erről a témáról:⁷ „Képzeliük el, hogy ha pl. Vladivosztokból egy küldeményt akarnak feladni Japánba, akkor ezt előbb a moszkvai csereközpontnak kellene elküldeni, amely a küldeményt másokkal együtt a gyűjtőládában ismét a vladivosztoki kikötőn keresztül továbbítaná Japánba ...” „Mindebből nemcsak jelentős késedelem származik, hanem a *szállítószervek felesleges megterhelése is*.”

Mindezek ellenére mégis az a helyzet, hogy a gyűjtőládás továbbítómódszernél az előnyök vannak túlsúlyban, amit az is bizonyít, hogy a Német Szövetségi Köztársaság és Japán nem is olyan régen vezették be újra ezt a módszert. Hogy azután a központ által viselt költségek (személyzet, szállítás, csomagolás, helyiségek stb.) mennyivel alacsonyabbak mint amennyi lenne az érintett intézmények által viselt költségek teljes összege, azt nem tudjuk és erre a kérdésre egy pontosabb kérdőív alapján is aligha lehetne válaszolni.

Bár a kérdőív nem érdeklődött a *vám*, a *portóköltések* és a *szállítási feltételek* helyzetéről, ezek annyira gazdasági természetűek, hogy röviden érintenünk kell az idetartozó kérdéseket. Ismeretes, hogy az UNESCO Csereegyezményei értelmében a szerződő államoknak mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a központok a legkedvezőbb szállítási feltételeket élvezhessék. Mégis ezek a kérdések távolról sincsenek megoldva, még az Egyezményeket végrehajtó (ill. ratifikáló) államok részéről sem. Bizonyos kedvezményeket sikerült a csereanyag számára már eddig is elérni, így pl. az Egyetemes Posta Unió 1957-ben felhatalmazta az egyes postaigazgatóságokat, hogy a könyvek, újságok stb. számára 50%-os kedvezményt adjanak a nyomtatványokra megszabott általános díjakhoz képest. A könyvcsomagok súlyhatárát felemelték 5 kg-ra, sőt zsákbán történő szállítás esetén 20 kg a felső határ. A légipostai díjakat szintén csökkentették

és hála az UNESCO-nak, az IATA 33%-os kedvezményt adott az Európán belüli és 50%-os kedvezményt az Európán kívüli szállítások számára.

Sajnos, azonban mindezen kedvezmények *távolról sem elegendők*, ahogy azt G. A. Hamel referátuma oly pontosan feltárja.⁸ Az 50%-os kedvezményt sok ország még nem vezette be, és ami a teherárut illeti, komoly tarifacsökkentésre aligha számíthatunk tekintettel az érintett kereskedelmi vállalatok érdekeire. Sok ország nem csatlakozott eddig még ahhoz az UNESCO-egyezményhez, amely az oktatási, tudományos és kulturális tárgyak behozatalára vonatkozik. Sokfelé találkozunk még akadályokkal, a kiviteli és behozatali engedélyek által okozott nehézségekkel stb. Sőt, az 1968. évi UPU kongresszus, amikor a saját Egyetemes Egyezményét módosította, nem említette a nemzetközi kiadványsesere anyagát, bár ugyanakkor a könyvtárközi kölcsönzés számára tett bizonyos engedményt. Egyszóval a helyzet nem javult az utóbbi években, és ezért azt hisszük, hogy a kiadványsesere *gazdaságossága* tekintetében a legfontosabb és legsürgősebb teendők a tarifák és az államok által előírt egyéb formások terén várnak ránk.

B) Válaszok

Mindkét irányban (külföldre és belföldre) továbbítószolgálatot látnak el az alábbi központok, amennyiben erre őket a cserélő intézmények felkérlik: Deutsche Staatsbibliothek; I.D.É.; Deutsche Forschungsgemeinschaft; Servicio de Canje Internacional, Madrid; International Exchange Service, Helsinki; S.E.I., Párizs; Service Norvégien; Internat. Exch. Service, Varsó; Internat. Exch. Bureau, Hága.

Csak a külföld irányában végez továbbító funkciót a Service des Echanges Universitaires, Párizs. Összegyűjti és külföldre expédiálja a francia fakultások valamennyi nyomtatott disszertációját.

Csak a belföld irányában végeznek továbbító funkciót a következő központok: Nemzetközi Csereszolgálat, Budapest; General Assembly Library, Wellington; Kung. Bibl., Stockholm; Centre des Echanges, Prága; Lenin Könyvtár, Moszkva.

A budapesti és prágai válaszok hozzátették, hogy kivételes esetekben a külföldre irányuló szállítmányok továbbítását is vállalják.

A többi központ válaszai: Staatsbibl. Preuss. Kulturbesitz, Berlin csak a hivatalos kiadványokkal foglalkozik, és ugyanaz a helyzet a Department of Printed Books, British Museum, London, illetőleg a londoni Stationary Office esetében.

A továbbítás költségeit a központok maguk viselik. Néhány központ részletesebb választ is adott: S.E.I., Párizs: postai bérmentessé Franciaországon belül, a külföldre irányuló portót a S.E.I. viseli. S.E.U., Párizs: a költségeket az Oktatásügyi Minisztériumhoz tartozó Könyvtárigazgatóság viseli.

International Exchange Bureau, Hága: A hollandiai feladónak a küldeményeket készen csomagolva saját bérmentesítéssel kell a központba beküldeniök. Jelenleg az a helyzet, hogy a küldemények költségeit holland feladók viselik. A költségeket félévenként utalják át a központ címére az expédiált küldemények súlya szerint. Az egyes küldemények súlyát átvételkor, a külföldre küldés előtt lemérik.

International Exchange Service, Varsó: Az intézmények csak arra vannak kötelezve, hogy a csereanyagot a Csereszolgálat helyiségébe beszállítsák, azután a nemzeti könyvtár viseli a költségeket.

5. VAN A KÖZPONTNAK RÉSZLEGES VAGY TELJES ÁTTEKINTÉSE AZ ORSZÁG ÉS A KÜLFÖLD KÖZÖTTI CSERÉRŐL? MILYEN MÓDSZERREL ÉRI EZT EL?
6. VEZET-E A KÖZPONT NYILVÁNTARTÁST A KÜLFÖLDDEL CSERÉT FOLYTATÓ HAZAI KÖNYVTÁRAKRÓL ÉS INTÉZMÉNYEKRŐL?

A) Általános megjegyzések

Ezt a két kérdést azért tettük fel, hogy megtudjuk, vajon a központok követték-e a *Cserekézikönyv* és számos idevonatkozó tanulmány tanácsait, melyek egyúttal a fejlődés irányát is jelzik. A gazdaságosság szempontjából természetesen szükség van arra, hogy egy központi kartoték útján áttekintsük az egész ország cseréjét. Enélkül a központ aligha tudja felmérni, hogy a külfölddel folyó csere rentábilisan működik-e.

Emlékszünk arra, hogy a párizsi Egyezmények előkészítése során már *Schmidt-Phiseldeck* előzetes jelentése is tartalmazta azt a követelményt, hogy az intézmények cseréjéről központi kartotékot kell felfektetni. Ezt a kívánságot Mme *Busse Cserekézikönyve* is megismételte. A budapesti konferencia záróközleménye ugyancsak szükségesnek mondotta a csereforgalom nyilvántartását országos szinten, de hozzátette, hogy valamilyen túl részletes nyilvántartás felállítása nem lenne kívánatos.

B) Válaszok

A teljes vagy részleges áttekintésre vonatkozó kérdést a legtöbb csereközpont félreértette. Úgy gondolom, hogy különösen az angol „control” szó használata vezetett tévedésekre. *Majdnem valamennyi válasz nemleges volt.* Még azok a központok is nemmel válaszoltak, amelyek pedig biztosan vezetnek nyilvántartást legalábbis az általuk kiszolgált intézményekről. Volt néhány pontosabb válasz is: pl. I.D.E., Koppenhága: részleges áttekintésünk van; S.E.U., Párizs: teljes áttekintésünk van a disszertációk cseréjéről; Nemzetközi Csereszolgálat, Budapest: teljesen áttekintjük az ország cseréjét. Luxembourg: részleges áttekintés; Nat. Assembly Library, Wellington: részleges áttekintés; Internat. Exch. Bureau, Taipei: teljes áttekintés; Internat. Exch. Service, Varsó: teljes áttekintés a hivatalos kiadványokról, részleges minden más kiadványt illetően.

Ami a cserélő intézményekről vezetett kartotékot illeti, a válaszok világosabbak voltak. „*Nem*”-mel válaszoltak: Staatsbibl. Preuss. Kult. Besitz, Berlin; Servicio de Canje, Madrid; S.E.I. és S.E.U., Párizs; Service Norvégien, Oslo; Nat. Ass. Libr., Wellington; Internat. Exch. Bureau, Hága; British Museum és Kung. Bibl., Stockholm. „*Igen*”-nel válaszoltak: Deutsche Staatsbibliothek; Nemzetközi Csereszolgálat, Budapest; Lenin Könyvtár, Moszkva.

Csak azokról az intézményekről vezetnek kartotékot, amelyek igénybe veszik a központ továbbítószolgálatait: Deutsche Forschungsgemeinschaft; Internat. Exch. Service, Helsinki; Interlibr. Serv., Tokió; Internat. Exch. Serv., Varsó; Internat. Exch. Bureau, Taipei; S.E.I., Párizs.

Egyéb válaszok: I.D.E.: a kartotékból kitűnik, hogy melyek a dán intézményekkel cserét folytató külföldi intézmények. Luxembourg: nincs kartotékunk, de ismerjük az intézmények munkáját. British Museum: Nem. Miután ilyen kartotékot nem vezetünk, a British Museum valószínűleg nem minősül csereközpontnak. Prágai Csereközpont: Azokról a könyvtárakról és intézményekről vezetünk nyilvántartást, amelyek az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium felügyelete alá tartoznak.

7. A KÖZPONT BEFOLYÁSOLJA VAGY KOORDINÁLJA A TÖBBI INTÉZMÉNY CSERÉJÉT? MILYEN MÓDSZEREKKEL?

A) Általános megjegyzések

A koordinálás feladatköre (információs szolgálat, az országos szerzeményezési politikát támogató és a felesleges beszerzéseket kiküszöbölő koordinálás) különösen sok vitára adott okot az utóbbi években. Egyfelől vannak azok az országok, amelyek mindenfajta befolyást vagy koordinálást elutasítanak, másfelől viszont azok, amelyek talán túl sokat várnak ettől a csereközponti funkciótól. A kettő között középúton jár a *Cserekézikönyv*, de ezt az utat választotta a budapesti cserekonferencia éppúgy, mint a két UNESCO egyezmény. Tegyük még hozzá, hogy B. Kanevsky⁹ és W. Slabczyński cikkeiben, melyek az UNESCO könyvtári folyóiratában jelentek meg, megismétlődik az a követelmény, hogy az egyszerű postahivatszerű csereközpontokból igazi és hatékony központokat kell szervezni, tájékoztató, koordináló és ösztönző hatáskörrel.

B) Válaszok

„Nem”-mel válaszoltak: Deutsche Staatsbibliothek; Deutsche Forschungsgemeinschaft; Staatsbibl. Preuss. Kult. Bes., Berlin; Internat. Exch. Serv., Helsinki; S.E.U., Párizs; Interlibr. Serv., Tokió; Luxembourg; Service Norvégien, Oslo; Internat. Exch. Bureau, Hága; British Museum; Internat. Exch. Serv., Prága.

Egyéb válaszok: I.D.É.: A koordinálást az intézetektől kapott információk és az I.D.É. által vezetett nyilvántartás alapján végezzük. Ezt a koordinálást arra a gyűjtőkori rendszerre alapozzuk, amelyen a dán szerzeményezési politika felépül. Az I.D.É. természetesen figyelembe veszi ezt a gyűjtőkori megosztást akkor, amikor a csereanyagot szétosztja és amikor a decentralizált cserekapcsolatok létesítését kezdeményezi.

S.E.I., Párizs: Segítséget adunk egyes könyvtáraknak abban, hogy francia könyvekkel viszonyozhassák a külföldről kapott munkákat. Internat. Exch. Serv., Varsó: Elvben „nem” a válasz, de a múltban már számos fontos kísérlet történt az országos szinten folyó koordinálásra: 1. kérdőívakiót bonyolítottunk le, 2. összehívtuk a kiadványcsere nemzeti konferenciáját (1963), 3. kiadványokat bocsátottunk ki, 4. tájékoztatószolgálatot láttunk el nemzeti és nemzetközi síkon. Állami Lenin Könyvtár, Moszkva: A központ a következő módokon végez koordináló tevékenységet: a) könyvtárak évente kongresszust tartanak; b) a csereforgalmi adatokat központilag gyűjtjük, c) módszertani tanácsokat adunk a könyvtárak részére, d) szabványosított formulákat dolgozunk ki a csere munka céljaira.

8. VAN VALAMILYEN ORSZÁGOS JOGSZABÁLY A CSERÉRŐL?

„Igen”-nel válaszoltak: Staatsbibl. Preuss. Kult. Bes., Berlin és a Nemzetközi Cserebizottság, Budapest.

„Nem”-mel válaszoltak: majdnem az összes többi központ, kivéve néhányat (Koppenhága, S.E.I., S.E.U., Varsó, Moszkva), amelyek a központ alapító jogszabályát nevezték meg. Más központok hivatkoztak a Párizsi Egyezményekre.

9. FOGLALKOZIK A KÖZPONT AZ ORSZÁG INTÉZMÉNYEI ÁLTAL FOLYTATOTT CSERE ÉRTÉKÉNEK NYILVÁNTARTÁSÁVAL?

Bár a központokhoz intézett utóbbi öt kérdés közül ez volt az egyetlen, amelyik a gazdasági oldalt közvetlenül érintette, a válaszok majdnem kivétel nélkül *nemlegesek* voltak, és így hasznos útbaigazítást alig adtak. Persze világos, hogy az országos csere áttekintése

nélkül, illetőleg a cserélő intézményekről vezetett központi nyilvántartás hiányában a válasz nem is lehetett más, mint negatív. Csupán a Deutsche Staatsbibliothek említi, hogy statisztikát vezet a továbbított küldeményekről és Budapest jelzi, hogy évenként összesíti az intézmények által beküldött értékeket.

*

2. SZ. KÉRDŐÍV — INTÉZMÉNYEK

1. AZ INTÉZMÉNY NEVE ÉS CÍME

Természetesen nem közölhetjük itt valamennyi válaszoló intézet nevét. De az intézetek számát országok szerint érdemes felsorolni, hogy ebből is lássuk az arányokat.

ENSZ Könyvtára	1
Algéria	1
Anglia	1
Ausztria	1
Csehszlovákia	18
Dánia	1
Dél-Afrika	1
Dél-Korea	1
Egyesült Államok	1
Finnország	3
Franciaország	6
Hollandia	13
Japán	1
Kanada	2
Kuba	1
Lengyelország	2
Libanon	1
Magyarország	9
Német Demokratikus Köztársaság	8
Német Szövetségi Köztársaság	46
Norvégia	1
Portugália	1
Spanyolország	2
Svédország	3
Új-Zéland	2
Uruguay	1

137

Tekintettel arra, hogy a kérdőíveket 200 példányban osztottuk ki, a 137 válasz elég kedvező arányt jelez, de az eredményt nagyban lerontja az a tény, hogy fontos országok (Egyesült Államok, Szovjetunió, Belgium, Olaszország, Jugoszlávia, Latin-Amerika) majdnem teljesen hiányoznak.

2. A CSEREOSZTÁLY MAGA IS RENDELKEZIK KIADVÁNYOKKAL
A CSERE CÉLJAIRA? HA IGEN, MILYEN FORRÁSBÓL?
- a) A CSEREOSZTÁLY VAGY AZ ANYAINTÉZMÉNY SAJÁT KIADVÁNYAI
- b) KÖTELESPÉLDÁNY-BESZOLGÁLTATÁS ÚTJÁN KAPOTT KIADVÁNYOK
- c) HIVATALOS KIADVÁNYOK
- d) KERESKEDELEMBEN VÁSÁROLT KIADVÁNYOK
- e) FŐLÖSPÉLDÁNYOK (DUPLUMOK)
- f) MÁS FORRÁSBÓL SZÁRMAZÓ ANYAG
3. VAN A CSEREOSZTÁLYNAK KÜLÖN HITELKERETE ARRA, HOGY
A CSERE CÉLJAIRA KIADVÁNYOKAT VÁSÁROLJON?

A) Általános megjegyzések

Gazdasági szempontból, a csere felhasznált anyag tekintetében a következő lényegbevágó megjegyzést találjuk a kézikönyvben: „Ahhoz, hogy a csere anyagilag kedvezőbb legyen, mint a vásárlás útján történő beszerzés, az kell, hogy a könyvtár olcsón be tudja szerezni a cserehez szükséges kiadványokat”.

Ugyanezen gondolatot fejezi ki Mme Honoré is az UNESCOhoz intézett válaszeleveníben: „A csere csak azon könyvtárak számára igazán rentábilis beszerzési mód, amelyek bizonyos kiadványok felett ingyenesen rendelkeznek vagy van hitelkeretük a csere céljából történő vásárlásokhoz.”

Nyilvánvaló, hogy az esetek többségében a könyvtár saját kiadványai vagy a felettes intézmény kiadványai a csere céljaira ingyenesen állnak rendelkezésre, míg a kereskedelmi kiadványokat meg kell vásárolni. Ugyanakkor sok nagy szocialista országbeli könyvtárban az a helyzet, hogy a kötelezpéldány-beszolgáltatásból vagy más forrásokból származó könyvek és folyóiratok is ingyenesen állnak rendelkezésre, gyakran elég nagy mennyiségben. Ilyenformán tehát azt látjuk, hogy a csereanyag fajtái bővülnek, ahogy az a budapesti határozatokból is kiderül: „A konferencia megállapítja, hogy a tudományos intézetek kiadványai alkotják a kiadványcsere alapvető anyagát, de ugyanakkor úgy véli, hogy a kereskedelmi forgalomban szereplő anyag sem zárható ki a csereforgalomból”. Tegyük ehhez még hozzá, hogy a duplumok és a hivatalos kiadványok majdnem mindig az ingyenesen rendelkezésre álló kiadványok kategóriájába tartoznak.

B) Válaszok

2/a sz. kérdés:

„Igen” = 137

„Nem” = 0

Ez az eredmény magától értetődik, hiszen a kérdőívet már eleve azokhoz a könyvtárakhoz küldtük, melyek *jelentős* kiadványcserét folytatnak.

2/b sz. kérdés: (kötelezpéldányként kapott kiadványok)

„Igen” = 18

„Nem” = 119

Valóban az a helyzet, hogy csak a nemzeti könyvtárak részesülhetnek a kötelespéldányokból. Közülük a következők használnak kötelespéldányokat a cserére is:

Bibliothèque nationale, Párizs; Österreichische Nationalbibliothek; National Diet Library, Tokió; Univers. Library, Beirut; Instituto Nacional del Libro, Montevideo; továbbá Lengyelország, Magyarország és a Szovjetunió nemzeti könyvtárai, és néhány további magyar és csehszlovák nagy könyvtár.

2/c sz. kérdés: (hivatalos kiadványok)

„Igen” = 25

„Nem” = 112

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalos kiadványok fogalma körüli bizonytalanság ezúttal is igen különféle felfogású válaszokat eredményezett. Az „igen” válaszok között több nemzeti könyvtár szerepelt: Algéria, Anglia, Japán, Kanada, Korea, Kuba, Portugália könyvtárai, anélkül azonban, hogy közelebbről meghatározták volna a felhasznált hivatalos kiadványok körét. Dél-Afrika, Finnország, Német Demokratikus Köztársaság, Norvégia és Új Zéland nemzeti könyvtárai a „részben” szóval válaszoltak. Az Universitäts- und Stadtbibliothek, Köln-Lindenthal itt említette az Egészségügyi Világszervezet kiadványait, az Universitätsbibliothek, Mainz pedig a „Landtagsdrucksachen” kategóriáját, a Patentamt, München a szabadalmakat stb.

2/d sz. kérdés (kereskedelemben vásárolt kiadványok)

„Igen” = 83

„Nem” = 54

Ez az eredmény nagyonis tanulságos számunkra, mert igazolja az általános megjegyzések során mondottakat. Azt eddig is tudtuk, hogy a szocialista országok nagy könyvtárai a csere céljaira felhasználják a kereskedelmi kiadványokat, de meglepő az, hogy a Német Szövetségi Köztársaság egyetemi könyvtárai, továbbá a svéd, angol és holland könyvtárak ugyancsak igenlő választ adtak, bár legtöbbjük hozzátette, hogy „részben” vagy „alkalmilag”, „korlátozott mértékben” vagy esetleg azt, hogy „ritkán”. A fent közölt arány tehát ne tévesszen meg bennünket, mert a csereanyag mennyiségét tekintve nem vitás, hogy a kereskedelmen kívüli kiadványok többségben vannak a kereskedelemben vásároltak fölött.

A British Museum válaszát érdemes külön is idézni: „A d) pontban említett kategória is rendelkezésünkre áll bizonyos mértékig, de minthogy ezeket a műveket a mi korlátozott könyvbeszerzési keretünkben kell megvásárolnunk, ezért az ilyenfajta anyagot is magában foglaló cseremegállapodásokat csak akkor kötünk, ha a külföldi partnernek semmit sem tudunk adni az a) vagy c) kategóriák anyagából vagy nincsen lehetőségük arra, hogy külföldön könyveket vásároljanak”.

2/e sz. kérdés (duplumok)

„Igen” = 91

„Nem” = 46

Az igenlő válaszok közül 12-en hozzátették, hogy „alkalmilag”, „korlátozott keretek között”, stb. Több válasz külön is aláhúzta ennek a cserefajtának a fontosságát és néhány nemleges válasz azt a kiegészítést tartalmazta, hogy a „duplumcsere megszervezése folyamatban van”.

A 2/f sz. kérdés az egyéb forrásokra vonatkozott. A legtöbb könyvtár *semmilyen választ nem adott*. Néhány német egyetemi könyvtár itt említette meg, hogy más intézmények kiadványait is felhasználják csere céljából, az illető intézmény megbízásából. Tegyük még hozzá, hogy Oxford és Cambridge könyvtárai cserére felhasználják a két városban vállalati formában működő „University Press”-ek kiadványait.

3. sz. kérdés (hitelkeret)

„Igen” = 61

„Nem” = 56.

Egyéb válaszok száma: 20.

Az igenlő válaszok között 20 volt olyan, amelyek szerint a gyarapításra *általában* áll egy bizonyos összeg rendelkezésre és a csere céljaira ebből csak alkalmilag lehet meríteni. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy az intézmények többsége rendelkezik egy kisebb-nagyobb vásárlási kerettel. A valamivel részletesebb válaszok közül a Bodleian Libraryét idézem: „Az általános beszerzési keretből akkor merítünk, ha ezt szükségesnek tartjuk. A szláv anyag gyarapítására szánt összegnek kb. $2/3 - 3/4$ részét a csere céljait szolgáló vásárlásokra fordítjuk”.

4. HOGYAN TÖRTÉNIK A CSEREANYAG ELSZÁMOLÁSA?

a) KERESKEDELMI ÉRTÉK

b) KÖTETEK VAGY FÜZETEK (FOLYÓIRATOKNÁL A CÍMEK) SZÁMA

c) LAPSZÁM

d) EGYÉB MÓDSZEREK

A) Általános megjegyzések

A *Cserekézikönyv* és a többi általam ismert cikk hangsúlyozza, hogy amennyire csak lehetséges, el kell kerülni a pontos pénzügyi elszámolást, mert a csere intellektuális folyamat, melynél nincs szükség az egyensúly pontos betartására, a szigorú viszonyosság helyett engedékenységre és nagyvonalúságra kell törekedni. Ugyanakkor a tanulmányok mind hozzáteszik, hogy valamiféle elszámolást mégis figyelembe kell venni. A budapesti konferencia egyik határozata ezt a kérdést így sommázza: „A szigorú viszonyosság nem kívánatos, de ésszerű egyensúlyra mégis tanácsos törekedni. Az a helyes, ha nagyvonalú magatartást tanúsítunk”.

Itt említem meg, hogy *Mme Battembourg* (UNESCO) szívésségéből hozzájutottam Mr. Fay *Blake* (University of California) cikkéhez, mely lelkesen állást foglal a csere mellett (és egyúttal csekély kárpótlás az elmaradt amerikai válszokért): „Mi soha nem követtük a szigorú viszonyosság elvét, de mégis, ha lehetséges, valamilyen hozzávetőleges egyensúlyra törekszünk”.

B) Válaszok

a) kereskedelmi érték:

„Igen”: 62

„Nem”: 55

Egyéb: 20

Ezek szerint elég sok *intézmény veszi figyelembe a cserélt kiadvány kereskedelmi értékét*, de ugyanakkor az is világos, hogy nagyon kevés intézmény vezet

pontos könyvelést a küldött és kapott kiadványokról. Az „árazott csere” viszonylag ritkán használt módszer bárhol a világon.

Az alábbiakban néhány érdekesebb választ szó szerint idézek: ENSZ Könyvtár: „Teszünk ugyan kísérletet arra, hogy létrehozzuk a csere egyensúlyát az anyag kereskedelmi értéke alapján, de ebből a célból nem vezetünk nyilvántartást a könyvek, ill. az alkalmi szállítmányok áairól ... Arra törekszünk, hogy az évi előfizetési díjak nagyjából egyensúlyban legyenek”.

Több nyugatnémet egyetemi könyvtár azt a választ adta, hogy a kiadványok árait csak akkor veszik figyelembe, ha kereskedelmi anyagról van szó. Ugyanezt a véleményt közölték az angol könyvtárak is.

S. E. I., Párizs: „A kereskedelmi értéket azokban az esetekben vesszük figyelembe, amikor ez lehetséges.”

Magyar Tud. Akad. Könyvtára: „kb. 2000 partnerből csak 7 vagy 8 partnernél alkalmazzuk ezt a módszert”.

b) *Kötetek vagy füzetek (folyóiratcímek) száma:*

„Igen”: 50

„Nem”: 70

Egyéb: 17

c) *Lapszám:*

„Igen”: 19

„Nem”: 118

d) *Egyéb módszerek:* Egyik válasz sem említett semmiféle „egyéb módszert”, de voltak olyan ívek, amelyek ebben a rovatban közölték az idevonatkozó általános megjegyzéseket. Íme néhány példa:

„Az algériai nemzeti könyvtár liberálisan cserél, különösen azokkal a könyvtárakkal, amelyek maguk is nagyvonalú magatartást tanúsítanak az algériai könyvtárakkal szemben.”

A Deutsche Staatsbibliothek említést tesz egy másfajta elszámolási módszerrel, a „Pauschaltausch”-ról, vagyis egyes nagy könyvtárakkal nagy tételekben folyó, elszámolás nélküli cseréről.

A legtöbb egyetemi és tudományos könyvtár azt a választ adta az elszámolásra vonatkozó kérdésre, hogy a kapott és küldött kiadványok *belső, tudományos* értékét veszik figyelembe. Ezt a véleményt a leideni történeti múzeum könyvtára így fejezte ki: „Az értéket az határozza meg, hogy a mi kiadványunk mennyire érdekli a partnerünket, illetőleg az, hogy bennünket mennyire érdekel a partner kiadványa”.

Említsük még meg, hogy több csehszlovák könyvtár, de mások is itt hangsúlyozták azt, hogy a cserét kulturális ügynek, a nemzeti kultúra propagálásának is tekintik anélkül, hogy az egyenértékű viszonzáshoz ragaszkodnának.

5. *A CSERE GAZDASÁGOS LEBONYOLÍTÁSÁRA TÖREKSZIK-E A CSEREOSZTÁLY, VAGYIS FIGYELEMBE VESZI AZ ÖSSZES TÉNYEZŐT: A SZEMÉLYZET, A CSEREANYAG, A SZÁLLÍTÁS KÖLT-SÉGEIT, A KAPOTT ÉS KÜLDÖTT KIADVÁNYOK ÉRTÉKÉT?*

A) *Általános megjegyzések*

A csere gazdaságosságának problémája ebben a kérdésben van összesűrítve, és így csak sajnálhatjuk, hogy a kérdést nem bontottuk részleteire. A szakirodalom se árul el sokat ebben a vonatkozásban. Ismét a Cserekézikönyv az, amelyet

érdemes idézni: „A könyvtárak általában rendelkeznek egy bizonyos vásárlási kerettel, amellyel el is kell számolniuk annak a hatóságnak vagy hatóságoknak, amelytől a keretet kapták. Ilyenformán mégis ügyelniük kell arra, hogy a csereben beszerzett kiadványok értéke *megfeleljen a kiküldött anyag értékének, beleértve a csere munkára fordított munkaidő értékét is.*

B. Kanevskij 10 évvel ezelőtt közölt néhány értékadatot a Lenin Könyvtár cseréjéről:¹⁰

„1958-ban az Osztály költségvetése így alakult: az alkalmazottak fizetése és a csere céljaira beszerzett szovjet kiadványok költsége (beleértve az ingyenesen kapott kötelespéldányok értékét is) kb. 1 500 000 rubelre rúgott. Ebből az összegből kb. 740 000 rubelt fordítottunk a művek beszerzésére és kb. 200 000 rubelt a postai költségekre.”

Ha figyelembe vesszük, hogy a könyvtár 1957-ben csere címén 150 000 kiadványt kapott és ezt a számot összevetjük az előbb említett 1,5 millió rubellel, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy egy csereben beérkező külföldi mű kb. 10 rubelbe került. Bár ezek a számok már 12 évvel ezelőtti helyzetet tükröznek, mégis tanulságosak, hiszen az arányok feltehetően azóta sem változtak.

Erről a témáról ír Peter Genzel is:¹¹ „A csere gazdasági előnyeit nem is lehet eléggé magasra értékelni. Csupán a beérkező periodikák értéke körülbelül 2 millió márkát tesz ki egy évben. Ha az 1964. évi adatokat vesszük (127 614 kötet), akkor ez kb. 35 márkás átlagárát jelent kötetenként.”

Én is tettem egy kísérletet arra, hogy a mi budapesti csereosztályunk évi költségvetéseit hozzávetőleg felbecsüljem:

Kötelespéldányként kapott anyag értéke	kb. 200 000 Ft
Vásárlásra fordított összeg	250 000 Ft
Személyzet munkabére	200 000 Ft
Postaköltségek stb.	250 000 Ft
	<hr/> 900 000 Ft.

Ha még az osztályra eső egyéb dologi (világítás, felszerelés, csomagolóeszközök, irodaszerek stb.) költségeket is figyelembe vesszük, akkor a fenti összeget 1 000 000 forintra kerekíthetjük. Minthogy évente átlagosan 25 000 külföldi kiadvány érkezik hozzánk, ezért egy csereben beszerzett mű átlagos értékét 40 Ft-ra, azaz hozzávetőleg 1 dollárra becsülhetjük.

B) Válasz a kérdésekre

„Igen”: 28

„Nem”: 91

Egyéb: 18

Csak sajnálhatjuk, hogy az intézmények többsége egyszerű „nem”-mel válaszolt. Az egyszerű „igen” válaszokból sajnos nem derül ki, hogy milyen módon mérlegelik a csere rentabilitását. Sok igenlő válasz csak a *kiadványok értékét* figyelembe vevő elszámolásra vonatkozik (tehát a személyzeti stb. tényezőkre nem). Az alábbiakban idézzük néhányat a valamivel bővebb válaszok közül:

ENSZ Könyvtár, New York: Nem. Bár a könyvtár fel van készítve arra, hogy az ENSZ Kiadói Hatóságának felszólítására számot adjon a cserekapcsolatok hasznosságáról és gazdasági eredményességéről, valójában csakis a cserélt anyag értékét veszi figyelembe és az egyéb költségeket nem.

Freie Universität, Berlin: Igen, ami az anyagot, a szállítást és a kiadványok értékét illeti. Nem vesszük figyelembe a munkabéreket.

Univ. Bibl., Giessen: A pénzügyi szempontokra tekintettel vagyunk a szállítás kérdéseinél is. Österreichische Nationalbibliothek, Bécs: Nem, de tisztában vagyunk azzal, hogy a személyi stb. kiadások jelentősen megnövelik a cserében kapott anyag költségeit.

S.E.I., Párizs: Az anyagi szempontok nem játszanak szerepet. Arra törekszünk, hogy a tudományos értékű kiadványokat szerezzük be, a szoros költségűsülynak tehát nem tulajdonítunk jelentőséget.

Központi Stat. Hiv. Kvt., Budapest: Bár azon vagyunk, hogy a csere gazdaságilag is kiegyensúlyozott és mindkét fél számára előnyös legyen, ugyanakkor fontosnak tartjuk a csere kulturális és tudományos oldalát is.

6. MILYEN ELVEK SZERINT VÁLASZT A KÖNYVTÁR A BESZERZÉS KÉT MÓDJA KÖZÖTT:

- a) CSERE: MILYEN ESETEKBEN, MILYEN ANYAGBAN?
- b) VÉTEL: MILYEN ESETEKBEN? MILYEN ANYAGBAN?

A) Általános észrevételek

Közismert tény, hogy a csere akkor előnyös a könyvtárak számára, ha ezzel a vétel útján nem kapható kiadványokat tudnak beszerezni, vagy akkor, ha a csere útján olyan anyag birtokába juthatnak, amely túl sok devizakiadást jelentene. Ugyanakkor a csere előnyös az átadó fél részére is, mert így módja nyílik arra, hogy az intézmény tudományos eredményeit — a kereskedelem közbejötté nélkül — másokkal megismertesse.

Anélkül, hogy a csere előnyeit és hátrányait a vétellel összehasonlítva itt most részletezném, csupán a *Cserekézikönyv*, valamint *Hamel* szavait idézem: „A csere félút a vásárlás és az ajándék között”. A budapesti cserekonferencia zárójelentését ugyancsak érdemes ismét idézni:

„A csere és a vétel viszonyának kérdésénél szerepet játszik az, hogy az intézmények milyen anyagi támogatásban részesülnek, milyen súllyal esik latba az állami érdek, milyen beszerzési politikát folytatnak az intézmények és melyek a külföldi kiadványok megvásárlási lehetőségei és körülményei. A csere nem öncél, hanem mód arra, hogy a kultúra és a tudomány terén elért eredményeket a kereskedelemben adott lehetőségeknél szélesebb körben terjesszük.”

B) Válaszok

Amint előre látható volt, a válaszok 90%-a azt tartalmazta, hogy az akadémiai, egyetemi, könyvtári kiadványok esetében vagy ha disszertációkról, jelentésekről, hivatalos kiadványokról vagy más olyan anyagról van szó, amely a rendes kereskedelmi forgalomban nehezen vagy nem hozzáférhető — a cserét részesítik előnyben. És fordítva, a kereskedelemben kapható anyagot az intézmények többsége inkább megvásárolja. Az alábbiakban példaként néhány választ idézünk a részletek jobb megvilágítása végett:

ENSZ Könyvtár: a) a cserét választjuk a következő esetekben: 1. ha a keresett kiadványok a kereskedelemben nem kaphatók; 2. ha olyan országokból szerzünk be anyagot, amelyekben a könyvkereskedelem nem működik jól; 3. a nem-kormányközi és kormányközi szervezetek esetében, melyektől elvárható, hogy díjmentesen, de legalábbis cserében küldjék el kiadványaikat; 4. olyan sorozatok és periodikumok esetében, amelyek nem kívánnak évente

egynél többszöri nyilvántartást; 5. olyan cseremegállapodások esetében, amikor egy bizonyos intézmény rendszeresen küldi valamennyi saját kiadványát, automatikusan a megjelenést követően.

b) inkább a vételt választjuk, ha a kereskedelmi kiadványok könyvkereskedőtől vagy képviseltől minden nehézség nélkül beszerezhetők.

Deutsche Staatsbibliothek, Berlin:

a) a cserét választjuk a kereskedelmen kívüli kiadványoknál, azután a duplumok esetében, valamint devizatakarékossági okokból kereskedelmi anyagnál is. Ide tartozik a szocialista országokkal folytatott kultúregyezményes csere is.

b) a vételt választjuk általában a kereskedelemben szereplő anyagnál, főleg a kapitalista országokkal és Nyugat-Németországgal folytatott csere keretében.

Österreichische Nationalbibliothek, Wien:

a) csere: keleti országokkal, b) vétel: nyugati országokkal.

Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid:

a cserét részesítjük előnyben.

Institut for Soviet Studies, Helsinki:

a) csere: a szovjet könyvek és a meg nem vásárolható sorozatok esetében, b) vétel: minden más anyag esetében.

Library of the free University, Amsterdam:

a) csere: a fontos, de nem sürgős anyagnál, b) vétel: a gyakran kért vagy sürgős anyagnál.

Netherlands Institute of Research of the Sea, Den Helder:

a) a cserét részesítjük előnyben, ha az anyag fontos számunkra, b) a vételt választjuk, ha az anyag nem olyan fontos.

Libr. of the Agricultural Univ., Wageningen, Hollandia:

a kelet-európai intézetekkel és egyetemekkel inkább cserélünk.

Bibl. Medica Centralis, Varsó:

a) azzal kezdjük, hogy cserét javasolunk és b) áttérünk a vételre, ha a cserére nincs lehetőség.

British Museum, Department of Oriental Printed Books, London:

a) azokkal az országokkal cserélünk, amelyeknek valutáris nehézségei vannak és azokkal az intézményekkel, amelyeknek kiadványait nem lehet megvásárolni, b) minden más esetben inkább vásárolunk.

Uppsala Universitetsbibliotek:

Mindig a cserét választjuk, ha van rá lehetőség.

Univerzitni Knihovna, Prága:

a) a cserét választjuk, ha a mű vétel útján nem kapható, ha külföldi devizát tudunk megtakarítani, ha egy művet gyorsabban akarunk beszerezni; b) a vételt választjuk a drága könyveknél vagy olyan relációkban, ahol nincsenek jól működő cserekapcsolatok.

Statni Lekarska Knihovna, Prága:

a) a rubel-területen könyvekre és folyóiratokra egyaránt a cserét használjuk, a folyóiratokat cseréljük a dollár-területen is, b) a dollár-terület könyveit viszont megvásároljuk.

Ustredni Knihovna, Brno:

általában a cserét választjuk, mert ezzel külföldi devizát takarítunk meg.

Ustredni Kniznica, Bratislava:

A nem-szocialista országokkal devizatakarékossági okokból lehetőleg cserét folytatunk.

Matica Slovenska, Martin:

cserét folytatunk a velünk jó kapcsolatokat fenntartó könyvtárakkal. A vétel viszont elkerülhetetlen, ha a partner nem mutat érdeklődést a csere iránt.

7. A CSEREANYAG ÉRTÉKELÉSÉNÉL TESZNEK VALAMILYEN MEGKÜLÖNBÖZTETÉST ASZERINT, HOGY AZ ORSZÁG, AMELYBEN A PARTNER MŰKÖDIK, MILYEN GAZDASÁGI HELYZETBEN VAN?

„Igen” = 70

„Nem” = 55

Egyéb = 12

Azok a könyvtárak, amelyek az igen vagy nem válasznál valamivel többet mondtak, többnyire azt a megjegyzést tették, hogy a fejlődő országok javára szoktak bizonyos megkülönböztetéseket tenni, vagyis a csere egyensúlyára ezekben a viszonylatokban egyáltalában nem törekednek.

8. TESZNEK VILÁGOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉST A CSERE ÉS AZ AJÁNDÉK KÖZÖTT?

A) Általános megjegyzések

Bár a „csere félúton van a vétel és az ajándék között”, mégis azt hiszem, hogy közelebb áll az ajándékhoz. Amikor pl. egy könyvtár cserekapcsolatokat javasol és levelével egyidejűleg feladja a kiadványait, de a javaslatot nem fogadják el vagy válasz nem érkezik, akkor a „csereanyag” egyszerű ajándékká válik. A csere és az ajándék közeli rokonságát mutatja az is, hogy a nagy könyvtárak gyakran állítanak fel ún. „Csere és ajándék-osztályt”.

B) Válaszok

„Igen” = 82

„Nem” = 47

Egyéb = 8

Lássunk néhány példát:

ENSZ Könyvtár, New York: Határozott különbséget teszünk. Ha cseremegállapodás nélkül küldenek nekünk anyagot, azt ajándéknak tekintjük és nem érezzük magunkat kötelezetteknek arra, hogy viszonzást adjunk. Fontosnak tartjuk, hogy megkülönböztetést tegyünk a csereanyag és a kéréstlen ajándékok között, mely utóbbiakat gyakran „csere” címen küldik. Az ilyesfajta anyag a jól felépített gyűjteményekben csak zavart okoz. Helyesebb tehát, ha pontos cseremegállapodásokat kötünk és minden egyebet az ajándékok kategóriájába sorolunk. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy olyan országokban, ahol a külföldről történő vásárlást valutaviszonyok vagy más okokból korlátozzák, a fenti felfogást némileg és időnként módosítani kell.

Techn. Univ., Berlin: Nem teszünk éles megkülönböztetést. Az egyetem kiadványait néha úgy küldjük külföldre, hogy csereanyagra nem is számítunk. Ez a kiadványunk jellegétől és a rendelkezésre álló példányszámtól függ.

S.E.I., Párizs: Ha rendszeresen ismétlődő ajándékozásról van szó, akkor igyekszünk cserekapcsolatot létrehozni.

Bibl. Médicale, Varsó: Nem teszünk különbséget annyiból, hogy az általunk adott anyag gyakran értékesebb, mint a beérkező anyag, máskor viszont fordítva áll a helyzet.

British Museum, London: A cserét és az ajándékot ugyanazon osztály intézi, de különböző színű bélyegzőket használunk.

9. EGYÉB GAZDASÁGI VONATKOZÁSÚ ÉSZREVÉTELEK

Kevés intézmény töltötte ki ezt a rovatot, de ezek közül néhány itt közölte az általános, összefoglaló véleményét, egyiket-másikat tehát érdemes idézni:

ENSZ Könyvtár: (Mrs. Nebelhay) A cserének gazdaságilag is szolidnak kell lennie, nem lenne tehát helyes, ha úgy fognánk fel a dolgot, hogy „ha akarod vidd, ha nem, hagyd itt”, vagyis nem szabad okvetlenül mindazt elfogadnunk, amit küldenek és nem szabad csak azt küldenünk, amire éppen nincs szükségünk. Megkülönböztetést kell tenni a külföldi valutával vagy általában pénzügyi eszközökkel gyengébben ellátott, de személyzettel és saját kiadványanyaggal bővebben rendelkező országok és a drága munkabérű, a könyveket magas áron forgalomba hozó, de pénzügyileg viszonylag jól ellátott országok között. Más szavakkal: ha egy amerikai könyvtárnak módjában áll egy kiadványt egyszerűen megvásárolnia, hibázna, ha a munkaerőkre, nyilvántartásokra, levelezésre pénzt és időt pazarolna. *Deutsche Forschungsgemeinschaft, Bad Godesberg (Dr. Oertel)*: Minthogy az a célunk, hogy a tudományos szempontból fontos anyag eljusson a könyvtárakba, ezért a mi cserénknél a gazdasági szempontok egyáltalában nem játszanak döntő szerepet. Számunkra az a lényeg, hogy a kutatás által igényelt irodalom az országba bejusson, még akkor is, ha ezt az átlagosnál nagyobb pénzügyi áldozatokkal tudjuk csak elérni. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az olyan országokban, mint amilyen pl. az NSZK, ahol kevés a munkaerő, de a deviza rendelkezésre áll, lehetőleg mindig a könyvkereskedelemben való vásárlás útját választják. Mi a cseréhez csak akkor folyamodunk, ha a kiadványt másként csak nehezen vagy egyáltalában nem tudnánk beszerezni. Másként áll persze a helyzet olyan országokban, melyek a sok munkaerőt igénylő csereapparátust minden további nélkül fel tudják állítani, vagy amelyek számára fontos, hogy külföldi devizát takarítsanak meg. Ez utóbbi országok bizonyára a cserét a vétel elé fogják helyezni.

Österreichische Nationalbibliothek, Bécs: A nagyobb szabású csere különösen azokkal a könyvtárakkal előnyös, ahonnan ilyen vagy olyan okokból kereskedelmi úton nem lehet könyveket beszerezni. Néha ez az egyetlen mód arra, hogy a kívánt anyagot beszerezzük, ilyenkor tehát indokolt, hogy magasan képzett munkaerők több munkát fektessenek az ügybe. Természetesen, ha a kereskedelmi forgalomnak nincs akadálya, akkor inkább ezt az utat választjuk, még akkor is, ha a könyvek árai magasabbak, mint amennyibe csere útján kerülnének. *I.D.E.*: Bár a csere sok munkát igényel, mégis fenn kell tartanunk azokra az esetekre, amelyekben az anyag másként nem szerezhető be.

British Museum, London: Sok a labilis kérdés a csere gazdaságossága körül: *a)* A beszerzés költségei, ill. egy adott mű értéke esetleg sokkal alacsonyabbak, mint ugyanazon mű feldolgozási költségei; *b)* Ha csak a kiadvány valamennyi példányát nem szánták cserére, az már nem sokat jelent a kiadó számára, ha külön példányokat nyomtat a csere céljaira; *c)* Fel lehet vetni azt is, hogy vannak értékes, csere útján kapott munkák, amelyek egyébként elkerülték volna a szerzeményezés figyelmét és a másik oldalon viszont olyan művek, amelyeket drágán feldolgoznak, bár tulajdonképpen nincs rájuk szükség; *d)* Ha az ajándék- és csereosztály a beérkezett ajándékokat és csereküldeményeket összehasonlítja a kiküldött csereanyaggal, akkor gazdasági szempontból esetleg más eredményre jut, mintha csak a ki- és bemenő csereanyagot veti össze; *e)* Akárhogy is mérlegeljük a csere gazdasági oldalát, tény, hogy vannak intézmények, így például a japánok, melyek anyagát kizárólag csere útján lehet megszerezni.

IDEIGLENES KÖVETKEZTETÉSEK

A központok

A kiküldött kérdőíveknek több mint a fele nem érkezett vissza. A visszaküldött válaszokból kitűnik, hogy a központok mind valamilyen állami intézményhez tartoznak és több-kevesebb adminisztratív, ill. pénzügyi önállósággal bírnak. Két ország kivételével minden országban csak egy központ működik.

A legtöbb központ mind külföldi, mind belföldi viszonylatban elvállalja a küldemények továbbítását. Az a három szocialista központ, amely elküldte a választ, csak a belföld felé továbbít. A továbbítás költségeit a központok mind maguk viselik, de egyes esetekben a belföldi portó az intézményeket terheli.

A központoknak csak azokról a cserekapcsolatokról van áttekintésük, melyeknél közvetítő munkát látnak el, de ezekről sem vezet minden központ nyilvántartást. Csak 5 központ végez valamiféle koordináló tevékenységet és csak egy olyan ország van, ahol a cserét jogszabállyal rendezték. A központok nem vezetnek értéknilyvántartást az országuk és a külföld között folyó csereforgalomról.

Az intézmények

1. Bár a beküldött 137 válasz földrajzi eloszlása nagyon egyenlőtlen, arra mégis alkalmasak, hogy képet alkossunk maguknak a könyvtárak többségének felfogásáról: általánosságban az a véleményük, hogy a csere egyrészt a könyvek és más publikációk egyik nélkülözhetetlen beszerzési módja, másrészt jó lehetőség arra, hogy az egyik ország a másikkal a maga tudományos eredményeit megismertesse, ami egyúttal a nemzetközi együttműködést és megértést is szolgálja. Mindebből következik, hogy a gazdaságosság szempontjai a cserénél háttérbe szorulnak vagy egyáltalában nem játszanak szerepet.

2–3. Csere céljából általában díjmentesen állnak a könyvtár rendelkezésére a saját vagy a felettes szerv kiadványai, míg a cserére felhasználandó kereskedelmi kiadványok megvásárlására a könyvtárak általában rendelkeznek kisebb-nagyobb kerettel.

4. A könyvtárak többsége nem törekszik arra, hogy a csere feltétlenül egyenúlyban legyen, még kevésbé arra, hogy az árakat részleteiben számontartsa. Tudományos kiadványok esetében elsősorban az anyag belső értéke esik latba, de ezen kívül mégis figyelembe szokták venne a kötetek vagy folyóiratok esetén a címek számát vagy — igen ritkán — a lapszámot. A kereskedelembe kapható csereanyag esetében többnyire a könyv árát veszik alapul, de nagyon kevés könyvtár vezet pontos könyvelést.

5. A könyvtárak nem mérlegelik a csere gazdaságosságát, hanem ellenkezőleg, legtöbbször szívesen vállalják a munkabérben és kiadványanyagban mutatkozó többletkiadást annak érdekében, hogy a rendes kereskedelmi forgalomban nem kapható kiadványokat beszerezzék. Több könyvtár hangsúlyozta, hogy a csere nem csupán egyik módja a beszerzésnek, hanem egyúttal lehetőség is arra, hogy az ország vagy egy-egy intézmény tudományos eredményeit a világgal megismertessék, ami viszont megéri a cserével járó költségeket.

6. A legtöbb könyvtár a cserét elsősorban a kereskedelmen kívüli anyag beszerzésére használja (akadémiai, egyetemi, egyesületi, hivatalos, nemzetközi és fölös kiadványok stb.), míg a kereskedelembe szereplő anyagot főleg vásárolják és csak másodsorban cserélik. A csere aránya magasabb a szocialista országok egyik-másik könyvtára esetében.

7. A cserepartner országának gazdasági helyzetére vonatkozó kérdésre a könyvtárak többsége azt a választ adta, hogy a fejlődő országok esetében általában engedményeket tesznek.

8. A legtöbb könyvtár világos megkülönböztetést tesz a csere és az ajándék között.

9. Az „egyéb megjegyzések” rovatában beküldött fontosabb válaszokat már idéztem.

Én is teszek olyan javaslatot, amely szerintem a csere gazdaságosságának legfontosabb és a legsürgősebb részét érinti:

1. Az IFLA az UNESCO-val együtt tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a csereanyag mozgásának útjában álló akadályok (túl magas postai költségek, vámok, kiviteli, behozatali korlátozások, egyéb formaságok stb.) mielőbb eltűnjenek;

2. A csereközpontok és a cserélő intézmények állapodjanak meg a csereanyag elszámolásának valamiféle módszerében. Talán általánosabbá lehetne tenni a „kötet-kötetért”, ill. „címet-címért” rendszert, mert ez pontosabb, mint a nehezen mérhető „belső tudományos érték”, de mégis módot ad a hozzávetőleges egyensúly fenntartására.

Jegyzetek

1. *Manuel des échanges internationaux de publications*. Troisième éd. prép. et mise à jour par Mlle Gisela von Busse. Paris, Unesco, 1964.
2. Busse, Gisela von: *Le Centre national d'échange. Guide pratique*. = *B. de l'Unesco à l'intention des bibl.* Vol. XIII, n° 2—3, février-mars 1959. 2—12. l.
3. *Renseignements sur les échanges internationaux de publications en Europe. Conférence sur les échanges internationaux de publications en Europe. Budapest, 13—19 septembre 1960*. Document de travail n° 8. Paris, Unesco, 1960.
4. Cor, W.: *Tendances actuelles et perspectives d'avenir dans le domaine des échanges internationaux de publications. Conférence sur les échanges internationaux de publications en Europe*. Document de travail n° 1. Budapest, 1960.
5. Genzel, Peter: *Die internationale Zusammenarbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken auf dem Gebiete des Literaturausstausches. Erfahrungen und Probleme*. Sonderdruck aus „Deutsche Staatsbibliothek“. Vorträge, Berichte und Dokumente zur Dreihundertjahrfeier. 23—28. Oktober 1961. 191—208. l.
6. Maller Sándor: *A nemzetközi kiadványcsere*. = *Magy. Könyvszle*. Vol. LXXIII (1956). 3. sz. 273—286. l.
7. Slabczynski, W.: *Les tendances nouvelles en matière d'échanges internationaux de publications*. = *B. de l'Unesco à l'intention des bibl.* Vol. XXII, n° 5, septembre-octobre 1968. 246—253. l.
8. Hamel, G. A.: *L'échange international de publications. Quelques obstacles. Conférence sur les échanges internationaux de publications en Europe. Document de travail n° 7*. Budapest, 1960.
9. Kanevskij, B. P.: *Les échanges internationaux de publications*. = *B. de l'Unesco à l'intention des bibl.* Vol. XIX, n° 6, novembre-décembre 1965. 326—332. l.
10. Kanevskij, B. P.: *L'organisation des échanges internationaux à la Bibliothèque d'Etat Lévine*. = *B. de l'Unesco à l'intention des bibl.* Vol. XIII, n° 2—3, février-mars 1959. 48—52. l.
11. Genzel, Peter: *Der internationale Schriftentausch der wissenschaftlichen Bibliotheken der DDR*. = *Zentralbl. für Bibliothekswesen*. Jg. 80. Heft 12 (1966). 707—726. l.

Economic aspects of the international exchange of publications

I. GOMBOCZ

On the initiative of Unesco the Commission on the exchange of publications put on his agenda the problem of the economic aspects of the international exchanges, i.e. the evaluation of the exchange as a means of acquisition in comparison mainly with the acquisition through purchase. The Commission decided to base the study on the opinion of exchanging libraries all over the world. For that purpose two questionnaires were mailed in the course of spring 1969. One containing 9 questions for the exchange centres (on the centre's situation in the country, the transmission services, the centre's eventual survey over the exchange relations of other institutions in the country, etc.), an other more detailed for institutions having large exchanges (again with 9 questions on the type of exchange material available, on the standards used to evaluate the exchanges, on the problem whether the library takes into account the cost of personnel, material, etc. spent on exchange work, etc.)

23 replies were received from about 60 addresses of Questionnaire No. 1. With the exception of two, in each country one single centre functions. The majority of the centres perform transmitting services the costs of which are paid for by the centre itself. The centres are informed only of those exchanges effected by their intermediary, but not all of them keep a file on the institutions served, and no centre is keeping a central file of the exchanges effected in the country either.

Out of the 200 addressees 137 libraries sent back the Questionnaire No. 2. with the following result: 1) The majority of the libraries are of the opinion that the economic aspects have only a secondary role in the course of exchanges. 2) Most of the libraries have at their disposal their own publications free of charge, whereas the commercial publications have to be purchased. 3) The majority of the libraries do not strive at establishing a balance in the exchanges and even less at calculating the price. 4) The libraries have not examined the rentability of the exchange work, but they undertake willingly to pay for the costs of personnel and material, because they are in need of publications not available through the commercial channel.

The majority of the replies were scant of words, while others gave detailed replies. I amply quoted from the relevant literature when elaborating the single replies. Mainly because of the geographically disproportionate distribution of replies (many important countries have not sent back the questionnaires) the Commission decided at the Copenhagen meeting to let continue the collection of data and to charge me with the elaboration of a final report for the next meeting.

A bibliográfiai hivatkozások, a cikk-kivonatok (analízisek), a szerzői összefoglalások és szabványosításuk

TAKÁCS MENYHÉRT

A civilizáció terjedésével egyenes arányban, de hatványozott mértékben növekszik az irodalmi termelés. Ha összehasonlítjuk a középkor íróinak számát azokéval, akik ma publikálnak, és a kódexmásolók termelékenységet a mai nyomdák és egyéb sokszorosító üzemek produkciójával, fogalmunk lehet e növekedésről. A megnövekedett termelés áttekintését már a szakosodás sem igen teszi lehetővé. Kiszámították, hogy a tudománysszakok legnagyobb részének irodalma ma már olyan méretű, hogy csak egy töredékét tudná átfutni még az is, aki napjának minden percét rohamtempójú olvasással töltené. Szerencse még, hogy a sok írásban sok az ismétlődés, és általában nem olyan igen nagy azoknak a könyveknek és cikkeknek a száma, amelyeket minden szakembernek ismernie kell, amelyek közelebb visznek egy-egy kérdés megoldásához. Ezek megtalálásában segít a bibliográfiai és dokumentációs munka. Funkciója tehát abban áll, hogy elősegíti az irodalom áttekintését. Az áttekintésnek azonban más és más céljai lehetnek, és ennek megfelelően másoknak kell lenniök az alkalmazott eszközöknek vagy az eszközök alkalmazásmódjának is. Ilyen cél: 1. irodalom keresése egy bizonyos témához, 2. tájékozódás valamely szakma irodalmában.

1. *Egy bizonyos témához felhasználható irodalom keresésében* a bibliográfiát és dokumentációt rendszerint olyasféle módszerrel alkalmazzuk, mint a disziunktív szillogizmus gondolatmenete. Ez felső tételében felsorolja a vagylagos tagokat, alsó tételében tagadja a nem helytállóakat végül, a zárótételben állítja a helytállót. Ugyanígy, ha valamely tudományos probléma megoldásával foglalkozunk, először is áttekintést kell nyernünk a vizsgált kérdésnek lehetőleg teljes irodalmáról. Ezt követőleg ki kell rostálnunk azokat a műveket, amelyek feltehetően nem visznek közelebb feladatunk megoldásához. Ezután következik a kiválasztott munka tanulmányozása, és ebből is kiemelése (esetleg idézése) annak a résznek, ami gondolatmenetünk szempontjából a legfontosabb.

Ha jól szemügyre vesszük ezt az egész munkafolyamatot, találunk benne kétfázisú és kétféle minőségű bibliográfiai hivatkozást, valamint kétfázisú és ugyancsak kétféle minőségű tartalmi kivonat- (analízis), illetve összefoglalás-alkalmazást. Az első fázisú és fajtájú bibliográfiai hivatkozásra akkor van szükség, amikor áttekintést igyekszünk szerezni a vizsgált kérdés teljes irodalmáról. Ennek a bibliográfiai hivatkozásnak célja tehát a teljes anyag szemlére bocsátása. A teljes anyagé — éppen ezért a hivatkozás korlátozott terjedelmű kell hogy legyen. Ezt az anyagot azonban szemlére kell bocsátani — éppen ezért nem érhetl-

jük be a szoros identifikáláshoz szükséges adatokkal. Adatközléséből meg kell tudnunk állapítani nemcsak azt, hogy a hivatkozott írásmű témánkba vágó kérdést tárgyal-e, hanem azt is, hogy témánk és elgondolásunk szempontjából milyen jelentőségű.

A másik fajtájú bibliográfiai hivatkozásra az egész munkafolyamat utolsó fázisában van szükség. Arról a hivatkozásról van itt szó, amellyel a könyv vagy cikk szerzője él, amikor valamely, a munkájában felhasznált, adatnak a forrását kívánja közölni. Ennek a hivatkozásnak nem kell semmiféle közelebbi tájékoztatást nyújtani a felhasznált forrásról, mert hiszen, amit róla a hivatkozó mondani kíván, azt a szövegben magában közli. Ezért ehhez a hivatkozáshoz elégséges azoknak a minimális adatoknak megadása, amelyek a hivatkozott könyv vagy cikk megfelelő helyének megtalálásához szükségesek.

A cikk-kivonatok (analízisek), illetve szerzői összefoglalások is tulajdonképpen két fázisban és kétféle fajtában kerülnek itt alkalmazásra. Az első fázis az, amikor a kutató, a teljes irodalmi anyag áttekintése után, elkezdi selejtezni azokat a munkákat, amelyekkel nem kíván közelebbről foglalkozni. Ebben a fázisban olyan természetű kivonatokra vagy összefoglalásokra van szükség, amelyek pontos tájékoztatást adnak a munka tartalmáról. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy *csak* a tartalmáról, a munka saját formája elhanyagolható, sőt — amint azt még látni fogjuk — elhanyagolandó. A tartalmi mozzanatok fontosságát viszont azért hangsúlyozzuk, mert ezeknek a kivonatoknak és összefoglalásoknak az a célja, hogy kirostálhassuk azokat a munkákat, amelyekre nincs szükségünk, amelyeket nem olvasunk el, ezt pedig csak a tartalmi adatok lehető alapos ismeretében tehetjük meg.

Égészen más a feladata azoknak a kivonatoknak (analíziseknek), illetve összefoglalásoknak, amelyekre a másik fázisban van szükségünk. Ez a második fázis akkor következik be, amikor már kiselejteztük a fölösleges anyagot és kiválasztottuk azokat a munkákat, amelyekkel behatóbban kívánunk foglalkozni. Itt a kivonat, illetve összefoglalás feladata nem az, hogy a munka mellőzését indokolja, hanem az, hogy olvasását megkönnyítse. Ebben a fázisban rendszerint már többé-kevésbé tájékozottak vagyunk a munka tartalma felől, tudjuk, hogy mik a legjelentősebb, számunkra legfontosabb megállapításai, csak azt kell megtudnunk, hogy hol vannak azok a megállapítások. Röviden: tájékozódni kell tudnunk a munkában, ehhez pedig okvetlenül szükséges szerkezetének, felépítésének, azaz formai mozzanatainak ismerete is. Mivel a tartalom forma nélkül (illetve más, egyszerűbb formában) közölhető, de a forma tartalom nélkül aligha, természetes, hogy ez, a második fázisban szükséges, más fajtájú kivonat, illetve összefoglalás terjedelmesebb, mint az első.

2. *Amikor tájékozódni akarunk valamely szakma irodalmában*, tudni kívánjuk, nem merült-e fel valami új probléma, nem jelent-e meg olyan írásmű, amelyet a szakembernek ismernie kell — tulajdonképpen nem keresünk olvasnivalót. Itt az optimum ha magából a bibliográfiai vagy dokumentációs munkából megtudjuk mindazt, amire szükségünk van úgy, hogy az ott tárgyalt könyveket vagy cikkeket nem is kell elővennünk.

Az irodalomkeresés esetében többféle bibliográfiai, illetve dokumentációs munkát is segítségül hívunk, míg eljutunk magához a forrásul használt írásműhöz és annak megfelelő helyéhez, az irodalmi tájékozódásnál ezzel szemben az a kíváncsi, hogy *egy* helyen, *egy* munkában találjuk meg mindazt, ami az újabb

termés áttekintéséhez szükséges. Persze bizonyos fontosság szerinti értékelésre, a jelentéktelenebb munkák kiszűrésére itt is sor kerül. Itt is akadnak művek, amelyeknek elég ismernünk szerzőjét és címét s akadnak olyanok, amelyekről egészen részletesen kívánunk informálódni, még az is előfordulhat, hogy egyiket-másikat kézbe kell vennünk.

Röviden azt mondhatnók, hogy az irodalom-összeállítás és az új irodalomban való tájékozódás esetében az elvégzendő „passzív” bibliográfiai munka mozzanatai nem különböznek lényegesen, az eltérés közöttük mindössze annyi, hogy amikor az újabb irodalmi termés felől tájékozódunk a gyorsabb, és persze nagyobb vonalú, áttekintés érdekében mellőzzük a kutató munkát és igyekszünk egy helyen megkapni mindazt, ami informálódásunkhoz szükséges. Ebből következik, hogy itt is szükségünk van mindazokra az adatokra (talán a második fajtájú bibliográfiai hivatkozást kivéve!), amelyeket amott felsoroltunk, úgy azonban, hogy azok mintegy lépcsőzetes elhelyezésben egy helyen legyenek megtalálhatók.

A BIBLIOGRÁFIAI HIVATKOZÁSOK ÉS A TARTALMI KIVONATOK (ANALÍZISEK), ILLETVE ÖSSZEFOGLALÁSOK SZABVÁNYOSÍTÁSA

A szabványosítás — mint minden területen — itt is munka-, idő- és költségmegtakarítás jelent. A bibliográfiai hivatkozások esetében könnyen belátható, hogy mennyi megtakarítással jár például a bibliográfiai adatok egymásutánjának rögzítése (nem kell minden adathoz hozzáírni, hogy mit jelent; a sorrend egyértelműen meghatározza, hogy melyik a szerző neve és melyik a cím — ami szintén lehet név). Ugyanígy idő-, munka- és költségmegtakarítást jelent a megfelelő rövidítések alkalmazása is. A legnagyobb szolgálatot itt talán mégis azzal teszi a szabványosítás, hogy — figyelembe véve a bibliográfiai hivatkozások említett kétféle feladatát — megszabja azokat az adatokat, amelyeket a hivatkozásoknak tartalmazniuk kell. Hibás ugyanis — mert hiányos — a hivatkozás akkor, ha a felsorolt adatok alapján nem lehet megtalálni és elővenni az írásművet, de akkor is, ha elő *kell* venni, hogy megállapíthassuk, hogy nincs rá szükségünk (pl. magas színvonalú szaktudományi cikket keresünk, és a cím nyomán politikai napilapra bukkanunk, mert a bibliográfiai adatok közül hiányzik a méret és a periodicitás megjelölése).

A kivonatok (analízisek) és összefoglalások esetében még fokozottabb jelentősége van a szabványosításnak. Említettük, hogy az irodalom növekedése ma már olyan méreteket öltött, hogy egy-egy szakma sőt hovatovább egy-egy részletkérdés teljes irodalmának átolvasása lehetetlen. A szükséges tájékozódást tehát anélkül kell megszerezni, hogy minden munkát elolvassánk. Ezt hivatott biztosítani a tartalmi kivonat (analízis), illetve összefoglalás. De hivatásának csak akkor felel meg, ha rendeltetésével tisztában van és annak megfelelő egyetemes elvek szerint készült. Teljességgel célját téveszti, és csak több olvasásra kényszerít az olyan, amely — még ha közvetve is — értékelő megállapításokba bocsátkozik vagy minden esetben kedvet akar csinálni az egész munka elolvasá-

sához olyan módon, hogy — az izgalmas regényeket reklámozó ismertetések analógiájára — csak „ízlelőt” ad a tartalmából.

A kivonatok (analízisek) és összefoglalások szabványosításának leglényesebb hatása — véleményünk szerint — az, hogy a szellemi munkát magát tehetik gazdaságosabbá és hatékonyabbá. Ennek könnyebb átlátása érdekében nézzünk meg egy analóg jelenséget, a szóról szóra való és az értelem szerinti tanulás viszonyát. Aligha vitatható, hogy az értelem szerinti tanulás előnyösebb. Előnyösebb azért, mert a bevésés sokkal gyorsabb és a megőrzés tartósabb és biztosabb. Aki szóról szóra „bevágja” az anyagot, az annak minden mondatát, minden szavát bevési, s ha csak egyet is elfelejt közülük, nem tudja többé reprodukálni a megtanultakat. Az értelmet kereső tanuló ezzel szemben csak a lényeget rögzíti emlékezetében (tehát jóval kevesebbet!), azt szinte egy pillanatással átlátja, s így nincs kötve sem szavakhoz, sem egymásutánhoz. Hogyan történik ez a lényeg szerinti tanulás? Formabontással. A tanulónak ki kell hámoznia a lényeget az azt kifejező szavak és a mondatok egymásutánjának formájából. Minthogy azonban a tartalom forma nélkül nem lehet meg, ez a formabontás nem egyéb, mint átalakítás. A gyakorlott tanuló bizonyos egyszerű szkémák szerint újra rendezi fejében az anyagot. A szkémát, ha elég általános, minden anyag bevésésénél alkalmazhatja úgy, hogy minden újabb memória-megterhelés nélkül egy csapással szabadul a terjedelmes, írásművenként más és más, művészi ösztönzésre néha túlbujánczó forma megtanulásától.

Ha megfigyeljük az értelem szerint tanuló eljárását, észrevehetjük, hogy az akkor, amikor állandó és minden tanulásban egyformán alkalmazott szkémák szerint átrendezi a megtanulandó anyagot, tulajdonképpen szabványosít. Az írásművek tartalma felől tájékoztató művek szabványosításának tehát ugyanúgy kell eljárnia, mint az értelem szerint tanulónak. Előre meg kell szabnia azt a szkémát, amely szerint az írásmű (minden írásmű!) tartalmát át kell rendezni. Ez a szkéma a folytonos ismétlődés következtében a kutató „vérvé válik”, úgyhogy az eszerint rendezett tartalmat, a formán való átrágódás szüksége nélkül, szinte tisztán kapja meg. Ez nyilvánvalóan minimálisra csökkenti az olvasással és megértéssel járó szellemi munkát.

Természetesen — erre már utaltunk — felmerülhet olyan igény is, amely az írásmű tartalmának áttekintésén kívül a benne való eligazodást is megkívánja. Ehhez már nélkülözhetetlen az eredeti forma ismerete is.

A kivonatok (analízisek) és összefoglalások rendeltetésszerű alakítását célzó szabványosításban rendkívül fontos ennek a kétféle igénynek szem előtt tartásán kívül a társadalomtudományi és a természettudományi, illetve technikai írások különböző formai sajátosságainak figyelembevétele. A természettudományi és technikai írások (cikkek) ugyanis e tudományok egységesebb módszere következtében, felépítésükben is „szabványosabbak”, mint a társadalomtudományiak, amelyekben a művészi forma-követelmények ellenszegülnek minden ilyenirányú tendencia érvényesülésének. Ebből következik, hogy a természettudományi és technikai kivonatok — még ha alkalmazkodnak is az írásmű szerkezetéhez — szabványszerűbbek, következésképp könnyebben kezelhetők, mint a társadalomtudományiak.

A BIBLIOGRÁFIAI HIVATKOZÁSOK
ÉS A TARTALMI KIVONATOK (ANALÍZISEK)
ILLETVE ÖSSZEFOGLALÁSOK
NEMZETKÖZI SZABVÁNYOSÍTÁSÁNAK
TÖRTÉNETE ÉS EREDMÉNYEI

A *bibliográfiai hivatkozások* nemzetközi szabványosításának munkája az ISA n° 3/1938 szeptemberi tervével (*Indications bibliographiques de titres*) indult meg és az ISO 465-47 Hágában 1948-ban tárgyalta tervezetével (*Directives générales pour les indications de titres de littérature*) folytatódott. Rómában 1951-ben, mivel nem tudtak megegyezésre jutni, elhatározták, hogy két részre osztják a tárgyat (*Citations bibliographiques* és *Références bibliographiques*).¹ Sok huzavona után két ajánlástervezet született és került körözésre az ISO tagjai között (ISO n° 23 *Citations bibliographiques*, 1953 május és ISO n° 24 *Références bibliographiques*, 1953 augusztus). A két javaslat között az a különbség, hogy az egyik a rövid (elgondolásunk szerint a második fázisú) hivatkozásokra vonatkozik és elsősorban a tudományos munkák (cikkek, könyvek) szerzőinek ilyen irányú feladatait kívánja megkönnyíteni, míg a másik a részletesebb (elgondolásunk szerint az első fázisú) hivatkozások (bibliográfiák, referáló lapok) szükségleteit tartja szem előtt. Mivel ezt a két tervezetet nem fogadta el a tagok többsége, 1954 júniusában egy Brüsszelben összeült munkacsoport, a tagok észrevételeit figyelembe véve, új tervezetet készített. A munkacsoport 1955 októberében tartott újabb ülést Brüsszelben. Elhatározták, hogy elvetik a bibliográfiai idézés (citation) és hivatkozás (référence) megkülönböztetést és egységes tervezetet készítenek, amely kiemeli a bibliográfiai hivatkozások lényeges elemeit. Ez a kiemelt, lényeges elemekre vonatkozó tervezet el is készült és az ISO tagállamok hozzájárulását elnyerve mint ISO R 77. ajánlás (*Références bibliographiques. Éléments essentiels*) 1958 decemberében meg is jelent. Ezt követően 1962 januárjában elkészült egy előtervezet n° (Sec. 390) 620, amely már nemcsak az azonosításhoz nélkülözhetetlen lényeges elemeket tartalmazta, hanem azokat a kiegészítő elemeket is, amelyek a lényegesekhez hozzáfűzhetők, hogy közelebbi jellemzését adják a hivatolt írásműnek. Annak ellenére, hogy a bibliográfiai szabályok bizonyos mértékben el kell hogy térjenek a katalógizálás szabályaitól, mégis kívánatosnak látszott egybevetni az előterv adatait a katalógizálás szabályai tárgyában Párizsban 1961-ben tartott nemzetközi értekezlet eredményeivel. Ez megtörténvén, az 1962. évi párizsi összejövetelen elhatározták az ajánlástervezet elfogadását, 1964-ben pedig kiadták az ISO/Tc 46 tagjainak megvizsgálásra. Végül 1968 márciusában megjelent mint ISO R 690 ajánlás *Références bibliographiques. Éléments essentiels et complémentaires* címen.

Az új ajánlás összefoglalva adja a bibliográfiai hivatkozások lényeges és kiegészítő elemeit, a lényeges elemeket dőlt betűs szedéssel kiemelve. Maga az elég terjedelmes mű 10 fejezetből és több paragrafusból áll. Az 1—3. fejezet az általános kérdések és a hivatkozások formáinak felsorolása után röviden megjelöli a lényeges és a kiegészítő elemeket, példákkal illusztrálva. A 4. fejezet az elemek sorrendjére nézve ad irányítást, míg az 5—10. fejezetek az egyes elemekre vonatkozó részletes ajánlásokat és a bibliográfiai hivatkozások külalakjára vonatkozó előírást tartalmaznak.

A bibliográfiai hivatkozások nemzetközi szabványosításának kérdéséhez tartozik, hogy az ISO/Tc 46 lengyel tagja 1962-ben jegyzéket állított össze a bibliográfiai hivatkozásokban gyakrabban szereplő rövidítésekről. Ezt a jegyzéket előbb 1962-ben Párizsban, majd 1964-ben a budapesti ülésen tárgyalták. Itt elhatározták, hogy az ISO/Tc munkabizottsága a lengyel tagszervezettel együtt elkészíti a végleges szöveget. Ez meg is történt és a javaslatot mint 1281 sz. ajánlástervezetet a Tanács elé terjesztették.

Külön szabványajánlás készül a szabadalmak bibliográfiai hivatkozásai tárgyában. Olaszország dolgozott ki egy erre vonatkozó ajánlástervezetet. A moszkvai értekezleten elhatározták, hogy ez ajánlástervezet címét — az eredeti olasz javaslattól eltérően — *Références bibliographiques. Éléments essentiels et complémentaires. Description des Brevets*-re változtatják. Egyébként Olaszország megbízást kapott, hogy a Szovjetunióval együtt készítsen újabb előtervezetet.

A *kivonatok (analízisek) és szerzői összefoglalások* nemzetközi szabványosításában az első lépést tulajdonképpen az UNESCO tette meg. A tudományos dokumentumok analízise tárgyában 1949-ben Párizsba összehívott nemzetközi konferenciája, felhasználva a Royal Society előkészítő munkálatait, elhatározta egy kiadvány megjelentetését a szerzői összefoglalások tárgyában. A kérdéses kiadványt, amely *Guide pour la rédaction des résumés d'auteurs* címen látott napvilágot, a C.I.U.S. (Conseil International des Unions Scientifiques) azonnal elfogadta.

Az ISO, illetve ennek 46-os technikai bizottsága csak ezt követően kezdett foglalkozni a kérdéssel. 1952 júliusában közzétett egy előtervezetet (n° 192 *Normalisation des comptes rendus analytiques*), 1952 októberében pedig Koppenhágában úgy határozott, hogy ezt, valamint az UNESCO e tárgyban készült fenti kiadványát fogadja el a további munkálatok alapjául. 1953-ban újabb előtervezet jelent meg (n° 264), amelyet 1954-ben Brüsszelben vettek tárgyalás alá. A brüsszeli tárgyalások eredményeképpen ismét átfogalmazásra került sor. Az átfogalmazott szöveget még 1954-ben körözni kezdték a bizottság tagjai közt. A beérkezett megjegyzések alapján 1956-ban két újabb szöveg született. A vita elsősorban terminológiai kérdésekről folyt. Igyekeztek meghatározni a szerzői összefoglalást (analízist) és a kivonatot, valamint a kettő különbségét. Miután ezeket a kérdéseket szerencsésen tisztázták (?) végre 1961 decemberében ISO R 214 szám alatt napvilágot látott a szabványajánlás *Analyses et résumés d'auteurs* címmel.

Az ajánlás párhuzamosan adja az elemzések vagy kivonatok (analyses) és a szerzői összefoglalások (résumés d'auteur) szabályait. Öt fejezetből áll: az első a meghatározást adja, a második a céllal, jelleggel és tartalommal foglalkozik, a harmadik a szövegezést tárgyalja, a negyedik a bibliográfiai hivatkozásokra és a fordítás kérdésére tér ki, míg végül az ötödik a külalakot szabja meg és arról beszél, hogy miképpen használható fel a szerzői összefoglalás a kivonat (analízisek) készítéséhez.

Az UNESCO tovább is foglalkozott a kivonat és szerzői összefoglalások kérdésével. 1962 júliusában közzétett egy kiadványt *Code du bon usage en matière de publications scientifiques* címen. A *Code*-ot egyhangúan elfogadta a Fédération Internationale de Documentation, a Conseil International des Unions Scientifiques, a Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires és az Organisation Internationale de Normalisation egyesített bizottsága. Helyesléssel fogadta

a Comité Consultatif International de Bibliographie, de Documentation et de Terminologie is, amely 1963 márciusában tartott ülésén arra figyelmeztetett, hogy mivel a *Code* a természettudományok és technológia számára készült, külön *Code*-ot kell megjelentetni a társadalomtudományok számára.

A *Code* a szerzői összefoglalásokkal foglalkozik. Felsorolja és meghatározza a tudományos folyóiratokban megjelenő közlemények három fajtáját (mémoires scientifiques originaux, publications provisoires ou notes initiales, és exposés de mise au point) és ezekre tekintettel állapítja meg az összefoglalás szerkesztési szabályait. Érdemes megemlíteni ezek között azt az összefoglalások nyelvezetére vonatkozó előírást, hogy „A szintaxis a lehető legegyszerűbb legyen. A használt szavak legyenek megtalálhatók a közkézen forgó szótárakban.” A *Code* egyébként megkívánja a szerkesztőtől, hogy — a szerző megjelölése alapján — minden összefoglaló elején tüntessék fel, hogy a felsorolt három kategória melyikébe tartozik a közölt szöveg.

Az UNESCO munkabizottságának Philadelphiában tartott ülésén egy ajánlás született, amely javasolja, hogy biztassák a folyóiratokat szerzői összefoglalások közlésére, igyekezzenek ezeket az összefoglalásokat a közlemény nyelvén kívül legalább még egy — a tudományos munkák megszerkesztésében általánosan használatos — nyelven megjelentetni, megfogalmazásuknál vegyék figyelembe az UNSECO kiadványát (*Guide pour la rédaction des résumés d'auteur*) és törekedjenek az analízisek (kivonatok) gyors megszerzésére.

Az ISO/Tc 46 moszkvai ülése csak annyiban érintette a szerzői összefoglalások (analízisek) és kivonatok kérdését, hogy tárgyalta az ISO R 214 angol szövege bizonyos részlet-megfogalmazásának kijavítását.

A BIBLIOGRÁFIAI HIVATKOZÁSOK, VALAMINT A KIVONATOK (ANALÍZISEK) ÉS SZERZŐI ÖSSZEFOGLALÁSOK NEMZETI SZABVÁNYAI

A bibliográfiai hivatkozások tárgyában a következő államok hoztak nemzeti szabványt:

- Anglia: *Bibliographical reference*. BS. 1629:1950, Amendment. PD 1186, May 1951.
- Belgium: *Références bibliographiques*. NBN 245/1951.
- Csehszlovákia: *Odkazy na literatur. (Bibliografické citace)*. 1968. ČSN 01 6904.
- Franciaország: *Documentation. Références bibliographiques. Éléments essentiels et complémentaires*. 1967. NF Z 44—005.
- Hollandia: *Literatuurverwijzingen*. 1962. NEN 917.
- India: *Recommendations for bibliographical reference*. IS: 2381—1963.
- Lengyelország: *Przepisy bibliograficzne. Wkładka bibliograficzna*. 1952. PN N-09004.
- Magyarország: *Bibliográfiai hivatkozás*. 1957. MSz 3497—57.
- Német Szövetségi Köztársaság: *Titelangaben von Schrifttum*. 1961. DIN 1505.
- Olaszország: *Descrizioni e riferimenti bibliografici*. UNI 6017—67.
- Portugália: *Referencias bibliográficas. Elementos essenciais*. NP-405 1966.
- Románia: *Referinte bibliografice. Elemente principale*. STAS 6158—60.
- Svájc: *Allgemeine Regeln für das Zitieren von Büchern und Zeitschriftenaufsätzen*. 1948. SNV 90103.
- Svédország: *SIS 0382 01 E 1968. Bibliographical references*.
- Törökország: *Bibliyografik tanitim (referans). Temel elemanlar*. 1954. TS 197.
- Venezuela: *Referencias bibliograficas. Elementos esenciales*. NORVEN 82—4 63.

A bibliográfiai hivatkozások területén a nemzetközi ajánlásokon alapuló nemzeti szabványosítás munkájának és a munka eredményeinek áttekintését nehezíti az a körülmény, hogy az ISO R 690 1968 márciusában látott napvilágot, ami a szabványosítás időmértékével mérve a legközelebbi múltat jelenti. 1968-ban csak két idevágó nemzeti szabvány jelent meg: a csehszlovák és a svéd. A nemzetközi szabványosítás lassú tempójának azonban megvannak az előnyei is: az előtervezetekből és tervezetekből jóval előbb ismertté válnak az ajánlás javaslatai. Így történhetett, hogy a francia szabvány (NF Z 44.05), amely 1967-ben jelent meg, a legnagyobb mértékben átveszi vagy előlegezi az ISO R 690 szabályait.

Ugyanígy járhatott volna el az olasz szabvány is (sőt még inkább, mert 6 hónappal korábban jelent meg, mint a francia), ennek ellenére ez már sok eltérést mutat. Talán még fokozottabb mértékben érvényesül azonban ez az elhajlás az ISO R 690 júniusában (tehát három hónappal az ISO R 690 megjelenése után?) kiadott svéd szabványban, igazolván ezzel, hogy távolról sem a nemzetközi szabály nem ismeréséről van itt szó, hanem tudatos és szándékos módosításról. Kétségtelen, hogy az ISO R 690 bőséges lehetőséget nyújt a különböző változatokra. Maga a szabvány 10. fejezetében azzal büszkélkedik, hogy, „Ebben az ISO ajánlásban felhozott példákban az a feladata, hogy megmutassák, miképpen lehet variálni a különböző elemeket úgy, hogy amellett mégis tiszteletben tartjuk az ajánlás szabályait.” ... A „lényeges” és „kiegészítő” elemek megkülönböztetése is felhívás a többféle lehetőség felhasználására, mert a kiegészítő elemek alkalmazása nem *csak* bizonyos műfajokra kötelező, hanem általában fakultatív. Ennek ellenére vannak az ajánlásnak olyan pontjai, amelyek obligatorikusoknak tűnnek fel, pl. az, hogy melyek a lényeges és melyek a kiegészítő elemek, és mi ezeknek a sorrendje. Annál meglepőbb, hogy a svéd szabvány ezekben sem ragaszkodik egészen az ISO R 690 előírásaihoz. Még kevésbé veti alá magát formai szempontból. Egészen más beosztásban (alapfogalmak, általános szabályok, különleges szabályok táblázata, példák, gépi feldolgozásra vonatkozó előírások) hozza a részben lerövidített, részben pedig kibővített anyagot. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a svéd szabvány ad bizonyos direktívákat (és még több szabad választási lehetőséget!) az írásjelek, a tipográfia, a rövidítések kérdésében is (amikre nézve az ISO R 690 csak a következtetességet és érthetőséget írja elő), akkor beláthatjuk, hogy a svéd gyakorlat az individuális, bár sokszor nagyon praktikus eltérések színes képét mutatja.

Ha a legfrissebb nemzeti szabvánnyal rendelkező Svédország sem alkalmazkodik egészen a nemzetközi előírásokhoz, mit várhatunk az olyan országoktól, ahol a bibliográfiai hivatkozások nemzeti szabványa jóval megelőzte az ISO R 690 megjelenését. Legfeljebb remélhetjük, hogy mielőbb gondoskodnak egy, a nemzetközi szabványhoz szorosan alkalmazkodó, módosított nemzeti szabvány életbeléptetéséről. De erre — a tapasztalat szerint — nem sok kilátás van.

Ilyen körülmények között igazat kell adnunk P. R. Brygoon és P. Meyer² megállapításának, amely a bibliográfiai hivatkozások bonyolult gyakorlatát jellemezve azt mondja, hogy itt: „megtaláljuk valamennyi szerzőt vagy csak az első kettőt, vagy hármat, a cikkek címét vagy lefordítják, vagy nem, de néha az eredeti cím eltűnik a fordítás pedig (holott az lehet pontatlan) megmarad, az eredeti folyóirat évfolyama és kötetszáma néha megvan, néha nincs, viszont megtaláljuk a fasciculus megjelölést akkor is, amikor az nem okvetlenül szükséges.

séges, ugyanígy a kezdő lapszám megadása lényeges, az utolsó viszont sokszor hiányzik” stb. De még inkább igazat kell adnunk az érdeemes szerzőknek, akkor, amikor azt mondják, hogy ez a bonyolult és változatos gyakorlat multhatatlanul „minősíthetetlen összevisszaságra” vezet abban a pillanatban, amint az adatok gépi feldolgozásához akarunk hozzákezdeni.

A kivonatokat (analízisek) és szerzői összefoglalások tárgyában az alábbi nemzeti szabványokat hozták:

Franciaország: *Documentation. Analyses et résumés d'auteurs*. 1963 NF Z 44—004.

Lengyelország: *Przepisy bibliograficzne. Streszczenia autorskie artykulu*. PN-62 N-01168.

Portugália: *Análises bibliográficas e resumos de autor*. NP-418 1966.

Románia: *Publicatii periodice. Rezumate de autor si referate bibliografice*. STAS 6442—61.

Törökország: *Öz ve yazar özeti*. 1965. TS 196.

Venezuela: *Sumarios y sinopsis*. NORVEN 82—6 63.

Ezek a nemzeti szabványok több érdekes negatív jellemvonással rendelkeznek. Első ilyen negatív jellemvonás a nemzeti szabványok kis száma. Egyes, a szabványosítás területén különben élenjáró országok (főként Angliára, az USA-ra, és Németországra gondolunk itt!) nem hoztak nemzeti szabványt a kivonatokat (analízisek) és szerzői összefoglalások tárgyában. A meghozott szabványok legnagyobbbrészt az ISO R 214 megjelenése körüli években születtek, egy sincs közöttük, amely az ISO ajánlásánál régibb keletű lenne. A legmeglepőbb mégis a negatív jellemvonások közül az, hogy hiányzanak az egyéni eltérések, legfeljebb bizonyos formai különbségek tapasztalhatók.

Mindezek ismeretében talán azt kell gondolnunk, hogy az ISO szabvány nagyon jól sikerült, de a szabványosítás maga ezen a téren nem a legsürgősebben szükséges vagy legalábbis nem ismerték még fel szélesebb körökben a szabványosítás szükségességét. De gondolhatjuk azt is, hogy maga a nemzetközi szabvány nem egészen elégti ki az igényeket, s így a létrejöttében elsősorban szerepet játszó országokon kívül másutt nem keltett visszhangot.

Nem lehet kétséges, hogy ez az utóbbi elgondolás tükrözi jobban a tényállást. Erre mutat az UNESCO igen eleven érdeklődése a kérdés iránt, és aktív részvétele a szabványosítás munkájában. Említettük, hogy az UNESCO adta ki a szerzői összefoglalások kalauzát (*Guide pour la rédaction des résumés d'auteurs*), valamint a Code-ot (*du bon usage en matière de publications scientifiques*), mely lényegében ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozik. Az UNESCO beavatkozása a kérdés rendezésébe azt jelenti, hogy szeretné sürgetni és minden igényt kielégítővé tenni a nemzetközi szabványosítást ezen a téren. Eljárása nem saját kezdeményezésére, hanem felkérésre (a Conseil Économique et Social des Nations Unies sur l'organisation et la fonctionnement des services de résumés analytiques dans les différentes disciplines scientifiques et techniques kérésére) történt. Ezzel kapcsolatban bizonyos felmérések is történtek, amelyek nagyon jellemzőek a szerzői összefoglalások elveinek nemzetközi egységesítésére irányuló erőfeszítések szempontjából. Megállapítást nyert, hogy az 1960. évben megjelent fizikai folyóiratcikkek 90%-a, a kémiaiak 75—80%-a a szerzőtől magától szerkesztett összefoglalóval jelent meg. Ugyanaz a szerv azonban, amely ezt megállapította (Bureau des résumés analytiques du Conseil International des Unions Scientifiques) felmérte azt is, hogy 13 ország 166 folyóirata főszerkesztőinek csak 38%-a ismerte az UNESCO kiadásában megjelent kalauzt (*Guide pour la rédaction des résumés*

d'auteurs), pedig annak előírásait aligha lehet elhanyagolni az összefoglalások megszerkesztésében és ellenőrzésében.³ Nem kétséges, hogy a kivonatok (analízisek) és szerzői összefoglalások területén a szabványosítás munkája és a meghozott szabványok alkalmazása igen sok kívánnivalót hagy maga után, noha ez az a terület, ahol talán a legtöbb időt és munkát takaríthatnánk meg nemzetközi összefogással.

A FEJLŐDÉS ÚTJA. MEGOLDÁSOK

A bibliográfiai hivatkozások kérdésében sok nemzeti szabvány született, ami azt bizonyítja, hogy itt az egységes gyakorlat kialakítására nagy szükség van. Ennek ellenére — sajnálattal kell megállapítanunk — az ISO R 690 csak nagyon kis lépéssel vitt előre a fejlődés útján, s még ezt a kis lépést is meglehetősen bizonytalanul tette meg. A bibliográfiai hivatkozások nemzetközi szabványosításában alapvető elvként kellene szerepelnie annak a feltevésnek, hogy nem ismerjük azt a nyelvet, amelyen a bibliografizált dokumentumot írták. Megkívánja ezt nemcsak a gépi feldolgozás, amelynek — főleg a bibliográfiák szerkesztésében — óriási térhódításával kell számolnunk már a közeljövőben, hanem az a körülmény is, hogy egyre több kis ország kapcsolódik bele a kulturális élet vérkeringésébe, mindezeknek nyelvét ismerni pedig aligha lehet. A nemzetközi szabványosításnak, nem utolsósorban, ezeken a nyelvi nehézségeken kellene átsegítenie, de ennek nem sok vagy legalább is nem elég nyomát találjuk az ISO munkájában.

Az a jelentős lépés, amelyet az ISO R 690 tett, abban áll, hogy felismerte a bibliográfiai hivatkozások két fajtáját, és ezeknek szükségleteit szem előtt tartva megkülönböztette a „lényeges” és a „kiegészítő” adatokat. Ezt a szép eredményt azonban erősen lerontja az a körülmény, hogy fakultatívvá teszi a kiegészítő adatok felvételét. Ennek következtében a dokumentum nyelvét nem, de a hivatkozás elemeinek sorrendjét ismerő, használó könnyen kerülhet abba a helyzetbe, hogy félreismeri egy-egy elem mibenlétét. Ez a hibaforrás kiküszöbölhető lett volna, ha az ISO R 690 pontosan körülhatárolja, hogy mikor *kell* teljes és mikor rövidített címleírást alkalmazni.

Az ISO R 690 4. fejezetében előírja a bibliográfiai hivatkozások elemeinek sorrendjét. Ennek szigorú betartása a bibliográfiai hivatkozásokban talán a legnagyobb megtakarítást biztosíthatná. Egészen kiküszöbölhetővé tenné ui. az egyes elemek mibenlétének megjelölését. Ezt a konzekvenciát azonban az ISO R 690 sem vonja le következetesen saját szabályából, mert a felhozott mintapéldákban szerepelnek az „nd”, „ed”, „p”, „str”, „pp”, „vol”, „no” stb., stb. rövidítések, az egyes adatok mibenlétének jelölésére. Az egyes nemzeti szabványok azután további rövidítésfajtákkal gazdagítják ezt a tarka gyűjteményt teljesen figyelmen kívül hagyva a nemzetközi érthetőség igényét. Ennek klasszikus példáját adja a magyar szabvány, amikor a folyóiratcikkre való hivatkozás (5.) szabályainak megadásánál a következő mintapéldával él: „*Kőrössy László: A Tiszántúl északi részén végzett kőolajkutatás földtani eredményei. — Földtani Közlöny. 86. köt. 4. füz. 1956. 390—402. p.*” Nehéz elképzelni, hogy valaki, aki járatlan a magyar nyelvben, mit kezd a „köt.”, „füz.” rövidítésekkel, de még a latinosan megadott „p”-vel is, hiszen az ezeknek megfelelő megjelölések a

nyugati nyelvekben, és így az ottani bibliográfiai hivatkozásokban is, megelőzik a számot.

A következő lépés, amelyet a nemzetközi szabályozásnak meg kell tennie, az a bibliográfiai hivatkozásokban az írásjelek alkalmazásának szabványosítása (sőt esetleg még a tipográfiáé is). Ezekre vonatkozóan az ISO R 690 még teljesen szabad kezét hagy, csak azt ajánlja, hogy következetesen járjunk el, és úgy, hogy a bibliográfiai hivatkozás könnyen érthető legyen. De hogy lehetne könnyen érthető az olyan gyakorlat, amelyben ugyanaz a jel többféle minőségben is előfordulhat (a pont pl. szolgálhat az elemek elválasztására, rövidítések jelzésére egyaránt) és ugyanannak jelölésére többféle jel nyer alkalmazást (pl. a szerzők nevének elválasztására több szerző esetén: vonal (—), vessző (.), „et” stb.). A legelső intézkedés itt annak kimondása lehetne, hogy ugyanaz a jel csak egyféle funkció ellátására használható (tehát pl. a pont nem szerepelhet egyszer mint az elemek elválasztásának, máskor meg mint a rövidítésnek jele, de nem töltheti be ezt a kettős szerepet egyszerre sem, vagyis a pont mint a rövidítés jele után mindig ki kell tenni az elemeket elválasztó jelet is). Ezt követően meg kellene állapítani az elemeket elválasztó jelet, és kötelezővé kellene tenni annak minden esetben való alkalmazását. (Jelenleg ui. a nemzetközi gyakorlatban az elemeket elválasztó jelként használják a pontot, a három pontot, a vesszőt, a kötőjelet, a kettőspontot, az egyenlőségi jelet, a pontosvesszőt, az et szót, a zárójelet stb., stb. Tulajdonképpen nincs olyan használatban levő írásjel, amely ne szolgálhatna az elemek elválasztására, mert néhol még azt is kimondják, hogy több írásjelet egymás után nem szabad alkalmazni.) Ezeknek leszögezése után kerülhetne sor minden funkció jelzésének és minden írásjel funkciójának rögzítésére.

A nemzetközi szabályozás ezzel egyelőre meg is tenné legfontosabb intézkedéseit a bibliográfiai hivatkozások szabványosításában. További fejlődés lenne, ha az egyes államok belátnák, hogy az ISO ajánlásoknak mindenben teljesen megfelelő nemzeti szabványokat kell hozniuk és el kell érniük, hogy azokat területükön alkalmazzák is.

A *kivonatok (analízisek) és szerzői összefoglalások* nemzetközi szabványosításának kérdését vizsgálva annak a sejtésünknek adtunk kifejezést, hogy az valamiképpen nem felel meg a gyakorlat igényeinek. Ennek okát abban sejtjük, hogy az ISO nem ismerte fel a formától elkülönített tartalmi lényeg ismertetésének fontosságát. Ebből adódik az a fonák helyzet, hogy az ISO R 214 az analízis szerkesztésének elvévé teszi, hogy „vegye figyelembe az eredeti (írásmű) általános formáját” — míg ugyanakkor a széles körben végzett felmérések azt bizonyítják, hogy az érdekeltek túlnyomó többsége „mértékre készült” analízist kíván.⁴

A fejlődés útját abban látjuk, hogy a tartalmi lényeget ismertető rövidítést az eredeti írásmű formájának mellőzésével kell szerkeszteni. Mivel pedig ez csak új formába öntés útján érhető el, meg kell állapítani nemzetközi szabványban ennek az új formának elemeit. A teljesség igénye nélkül megemlítjük, hogy ezek között szerepelhetne: a *tárgy definíciószerű körülírása*, a *módszer* megjelölése (alig bővebben, mint annak közlésével, hogy spekulatív vagy tapasztalati eszközökkel dolgozik-e, kísérleteket, statisztikát alkalmaz-e), az *eredmények* (esetleges új megállapítások) közlése, feltüntetése annak, hogy figyelembe veszi-e az *addigi kutatásokat*, foglalkozik-e a kérdés történetével (az utóbbi két kérdés talán egyszerű „igen”-nel vagy „nem”-mel is megválaszolható).

A tartalom lényegét kiemelő rövidítéseken kívül — mint említettük — szükség van az írásmű formája felől is tájékoztató összefoglalásokra. Merőben gyakorlati és a szabványosítást tulajdonképpen nem is érintő kérdés már most, hogy a kétféle rövidítés hol alkalmaztassék, mi legyen a nevük és szerepeljenek-e egymástól elkülönítve is vagy csak együttesen. Bizonyos, hogy az írásmű végén megadott szerzői összefoglalásnak célszerű mindkét rövidítést hoznia, hiszen akinek kezében van a munka, először megnézi, hogy tartalmánál fogva érdeklies ha úgy látja, hogy igen, igyekszik benne tájékozódni. Ugyanezt mondhatjuk az irodalmi újdonságok felől tájékoztató kiadványokról is. Itt ugyancsak szükség van az első áttekintés biztosítása végett a rövid tartalmi ismertetésre, az alaposabb tájékoztatás céljából pedig a terjedelmesebb összefoglalásra. Hogy érdemes és célszerű-e *csak* a tartalmi lényegét közlő ismertetéseket kiadni, azt a gyakorlatnak kellene eldöntenie. A „mértékre készült” analízisek keresése azt látszik bizonyítani, hogy igen.

Jegyzetek

1. Poindron, P.: *Normalisation et bibliothèques*. = *Bull. des Bibliothèques de France*. 1956. 274—285. 1. Poindron, P.: *État présent de la normalisation française et internationale intéressant la documentation et les bibliothèques*. = *Bulletin des Bibliothèques de France*. 1964. 109—135. 1. Dezsényi Béla: *A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) és a tudományos dokumentáció nemzetközi szabványosítása*. Dezsényi Béla: *État présent de la normalisation française et internationale intéressant la documentation et les bibliothèques*. = *Bull. des Bibliothèques de France*. 1968. 245—270. 1. Barta Gábor: *Az ISO/Tc 46 dokumentációs tevékenysége és a 10. teljes ülése Budapesten*. = *Szabványügyi Köz.* 17. 1965. 1.
2. P. R. Brygoo—P. Meyer: *La standardisation de la documentation en microbiologie et immunologie*. Extrait des Archives Belges de Médecine Sociale, Hygiène, Médecine du Travail et Médecine Légale. 1959. No. 5.
3. 1. L. *La normalisation au niveau de la production documentaire*. Les résumés d'auteurs. *Bulletin des Bibliothèques de France*. 1963. 8. évf. 7. sz. 287—295. 1.
4. L. *La normalisation au niveau de la production documentaire* ...

Bibliographische Hinweise, Artikelanalysen, Autorenresümeees und ihre Normung

M. TAKÁCS

Das Materialsammeln zu einer wissenschaftlichen Arbeit gliedert sich auf vier Phasen: 1. Überblick der vollständigen Literatur, 2. Aussonderung der überflüssigen Werke, 3. Durchsicht der ausgewählten Werke, 4. Heraushebung, gegebenenfalls Zitierung der Partien, die für die vorgenommene Arbeit besonders wichtig sind. Zu dieser Tätigkeit sind zweierlei bibliographische Hinweise, und zweierlei Resümeees erforderlich. — Der Hinweis A. ist bei der 1. Arbeitsphase nötig. Er muß beschränkten Umfangs sein, da er ein großes Material umfaßt, muß aber dennoch so viel beihalten, daß es sich aus ihm herausstellt, ob das Werk zum gefragten Thema geeignet und von welcher Wichtigkeit ist. — Hinweis B. wird bei der 4. Arbeitsphase verwendet. Es genügen hier so viele Angaben, aufgrund deren das angeführte Werk und die angeführte Stelle aufzufinden ist. — Resümee A. bedeutet ein Hilfsmittel

zur 2. Arbeitsphase. Zu der hier erforderlichen „Aussonderung“ müssen wir den Inhalt der Werke gründlich kennenlernen, eine Kenntnis ihrer Form (Struktur, Aufbau) ist aber unnötig, ja z.T. störend. Die Mitteilung des wesentlichen Inhalts, ohne die akzidentale Form, kann nur durch eine Umformung, bzw. durch eine Sprengung der Form des Werkes geschehen. Diese neue Form muß geschaffen und genormt werden. — Resümee B. erleichtert den Vollzug der 3. Arbeitsphase. Es muß die Auffindung der für uns wichtigen Partien des ausgewählten Werkes erleichtern, wozu schon auch eine Kenntnis der Form wichtig ist. Dieser Resümee-Typ muss also umfangreicher sein, und muß sich auch auf die Struktur des Werkes erstrecken.

Im weiteren behandelt die Studie die Notwendigkeit der Normung auf den vom Titel angedeuteten Gebieten. Anschließend befaßt sie sich mit der Geschichte und Ergebnisse der *internationalen* Normung und bespricht eingehend die *nationalen* Normen der bibliographischen Hinweise, der Analysen und der Autorenresümeees. Schließlich wird an die bisherigen Ergebnisse der Normung Kritik geübt. Die Studie deckt die noch immer oft auftretenden Fehler und Widrigkeiten auf, und versucht den Weg der richtigen Entwicklung und die Lösung der Probleme anzudeuten.

Szabadpolcos történettudományi kézikönyvtár szerkesztésének néhány kérdéséről

V. WINDISCH ÉVA

Az Országos Széchényi Könyvtár új épületének jegyében 1963-ban határozat született a majdani épületben létesítendő szabadpolcos kézikönyvtárak tartalmi megoszlásáról. A határozat értelmében az Országos Széchényi Könyvtár — más rendeltetésű szabadpolcos kézikönyvtárak mellett — egy mintegy 15 000 kötetes történettudományi szakgyűjteményt kíván majd létesíteni, és a magyar történettudomány kutatóinak rendelkezésére bocsátani.

A történettudomány ilyen kiemelését a többi tudományszak közül az a körülmény indokolja, hogy az Országos Széchényi Könyvtár, mint nemzeti könyvtár, természetesen legfőbb könyvtári bázisa a magyar történettudomány kutatásának: könyvtállaománya, külöogyűjteményei, szerzeményezése, ill. a múltban legalább szerzeményezéseuk iránya mind predesztinálják erre a feladatra. Ehhez járul, hogy az elmúlt években felvetődött annak igénye is, hogy a könyvtár a nemzeti könyvtári jellegből amúgy is szükségsszerűen fakadó kötelezettségét a történettudomány irányában a magyar történettudományi szakkönyvtári jelleg kimondásával is hangsúlyozza — eddigi feladatainak magasabb színvonalon történő, elmélyültebb megoldását vállalva ezzel ezen a területen. Az új körülmények között nyújtható speciális szolgáltatások egyike a történettudományi kézikönyvtár. Ennek létrehozása olyan vállalkozás, mely a nagy könyvtárak fejlődésében világszerte mutatkozó tendenciákat követi, sőt részben talán meg is előzi azokat. Egyidejűleg ugyanezeket a feladatokat — szakkönyvtári jelleg, s ennek jegyében létesítendő tudományos olvasóterem — kívánta vállalni a könyvtár az irodalomtudomány területén is.

Az alábbiakban nem tekinthetjük feladatunknak, hogy a kézikönyvtárak létrehozásának folyamatát, az ennek kapcsán végzett sokirányú, tapasztalatok híján sokszor bizonytalankodva előrehaladó könyvtári és szakmai munkát, az érdemi munka bonyolult technikai ügyvitelét csak vázlatosan is ismertessük. Mindössze a munkálatok két, a történettudomány könyvtári ellátása szempontjából tanulságosnak látszó alapelemét kívánjuk bemutatni: bemutatni egyfelől a könyvtári dokumentumoknak azt a körét, melyeknek szabadpolcos elhelyezésével a könyvtár véleményünk szerint a történettudományi kutatásnak a legsokoldalúbb segítséget nyújtja; bemutatni másfelől azt a szakrendszert, mely e dokumentumok használhatóságát, kutathatóságát a legnagyobb mértékben biztosítja.

Itt kívánunk röviden utalni arra a körülményre, hogy a történettudományi és irodalomtudományi olvasóterem párhuzamos felállításuk a két terület nagyjából

azonos rokon szakterületeinek közös szabadpolcos képviseltetését tette indokolttá. Ez a „közös mezőny” öleli fel az általános lexikonokat, a magyar nemzeti bibliográfia teljes rendszerét, a filozófiai és filozófiatörténeti kézikönyveket (beleértve a történetfilozófiát is), a marxizmus—leninizmus klasszikusait, a könyvvél és sajtóval kapcsolatos tudományszakokat, a művészet-, zene-, színház- és film-történetet, a néprajzot, ókortudományt, orientalisztikát, végül a vegyes tartalmú gyűjteményköteteket, az akadémiai emlékbeszédek sorozatát — történettudós és irodalomtörténész közös használatára. Így a továbbiakban ezeknek a területeknek sem tartalmi, sem szakrendi kérdéseivel nem foglalkozunk.

I. A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KÉZIKÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYÁNAK ÖSSZETÉTELE

15 000 tételből álló történelmi kézikönyvtár papíron való létrehozása bonyolultabb feladat, mint amit ugyanilyen nagyságrendű történeti bibliográfia készítése jelent.¹ A kézikönyvtár csak könyvek — mégpedig lehetőleg bizonyos nagyobb terjedelemmel rendelkező könyvek gyűjteménye lehet, s a folyóiratcikkeket nem szakrendi helyükön, hanem a közlő orgánus polcra helyezésével tudja csak nyújtani. Hátrányos helyzetet jelent a kézikönyvtár számára az a körülmény is, hogy a tételek duplikálására, ami a szakbibliográfia jogos eszköze, gyakorlatilag nincsen mód — könyvtári fantomok nagymennyiségű elhelyezése a használatot nehezítő, felesleges terjedelmi növekedést jelentene. Nem feledkezhetünk meg a különbségek felsorolásánál arról a szemponttól sem, hogy a kézikönyvtár nem címek, hanem könyvek gyűjteménye; így a beszerezhetőség szempontjainak sokszor a színvonal rovására kell érvényesülniök (pl. ha bizonyos kézikönyv be nem szerezhető, hasonló, de avult mű polcra helyezésével; a legjobb kiadás hiányában egy gyengébb kiadással stb.). Elválasztja végül a kézikönyvtárat a bibliográfiától az a körülmény, hogy a kézikönyvtár, mint gyakorlati segédeszköz, nagyobb mértékben vonhat be nem történettudományi, de a történetész számára elsőrendűen hasznos dokumentumokat, mint ezt egy szakbibliográfiától megkívánhatjuk. Ez a többlet — mint erre még visszatérünk — elsősorban a történeti források területén jelentkezik.

De nemesak a bibliográfiák nem nyújtanak teljes értékű segítséget a kézikönyvtári anyag jellegének meghatározásában. Nem jobb a helyzet akkor sem, ha a másik lehetséges kiindulópontot, a külföldi szakkönyvtárak példáját vizsgáljuk meg.

A tudományos célkitűzésű szabadpolc természetesen nem ismeretlen a külföldi könyvtáraiban és könyvtári szakirodalmában. A tudományos könyvtárak szabadpolcos feladatait elsőnek összefoglaló H. Tiemann azonban azon az állásponton van, hogy a szakolvasóteremnek az aktuális irodalmat kell feltárnia: az új, használatban levő, vitatott műveket — legyenek azok tankönyvek, szakmonográfiák, források vagy népszerű művek; ezt a szabadpolcot azonban az egyetemi könyvtár átlagos olvasóinak, s nem a tudományos kutatásnak kívánja rendelkezésére bocsátani.² A kérdés későbbi vizsgálói különbséget tesznek a tudományos könyvtár tömegfeladatainak megoldására létesített szabadpolcos kézikönyvtár, és az ún. olvasótermi kézikönyvtár között: míg előbbinek az aktuális irodalmat kell feltárnia, s anyaga így gyorsan avul, az utóbbi — csekély fluktuáció

mellett — kézikönyveket, enciklopédiákat, főbb forráskiadásokat, kommentárokat, atlaszokat, tankönyveket, bibliográfiákat, folyóiratokat tartalmaz. Bár méreteiről nem esik szó, valószínűnek látszik, hogy az így körülhatárolt kézi könyvtár nagysága nem lépi túl a hagyományos olvasótermi kézikönyvtárak méreteit.³

A külföldi tapasztalatok átvételét nehezíti nemcsak az a körülmény, hogy az egyes könyvtártípusok nyilvánvalóan speciális szükségleteiknek megfelelő szabadpolcot építenek ki, hanem az is, hogy az egyes nyelvterületek tudományos termelésének mennyiségi különbségei minden összehasonlítást lehetetlenné tesznek. 15 000 tételes angol, francia, német, szovjet történeti kézikönyvtár természetesen más szempontok alapján állítandó össze, mint egy magyar vagy akár cseh, lengyel, román kézikönyvtár — nagyhatalmak, egyben nagy nyelvterületek könyvtárainak tapasztalatait kis országok könyvtárai ebben a vonatkozásban nehezen használhatnák fel.

Mindezt figyelembe véve leghelyesebbnek az a megoldás látszott, ha hazai és külföldi bibliográfiák tapasztalatait a lehetőségig felhasználva, a különféle korszakok kutatóinak jellemző igényeit szem előtt tartva, magunk próbáljuk meg körülírni azt: milyen dokumentum-típusokat — s a típusokon belül milyen természetű dokumentumokat — használ a történettudós többé-kevésbé állandó jelleggel, természetesen a tárgyához speciálisan szükséges és szabadpolcra nem kívánczó dokumentumanyag mellett.

A szóba jöhető dokumentumtípusok a következők:

- 1 Magyar történelem
 - 11 Segédkönyvek
 - 12 Forrásszövegek
 - 13 Feldolgozások
 - 14 Régészet, segédtudományok, historiográfia
- 2 Egyetemes történet
 - 21 Segédkönyvek
 - 22 Forrásszövegek
 - 23 Feldolgozások
 - 24 Régészet, segédtudományok, historiográfia
- 3 Folyóiratok a magyar és egyetemes történet köréből. (A folyóiratok elkülönített kezelését kizárólag gyakorlati szempontok indokolják; könyv és periodika elvi elkülönítésének nehézségeire a kézikönyvtári rendszerezés nem lehet tekintettel.)

11

A történettudományi segédkönyvek, a szokásos felosztás figyelmen kívül hagyásával két nagyobb csoportra oszthatók. Az első csoportot a tudományos céllal készült, szorosan vett segédkönyv-apparátus alkotja: bibliográfiák, levéltári és könyvtári állomány-nyilvántartások, történeti lexikonok, történeti életrajzgyűjtemények, kronológiák. A magyar történettudomány ilyen tárgyú alkotásainak természetesen lehető teljességgel kell egy kézikönyvtárban helyet kapniok — kihagyásra csak az a mű ítélfelhető, amelynek adatait egy későbbi, teljesebb kézikönyv már magába olvasztotta.

Van azonban a történeti segédkönyveknek egy második, nehezebben körülhatárolható csoportja is: olyan adatgyűjtemények, amelyek nem történettudományi, hanem valaminő gyakorlati célkitűzéssel készültek, de az évtizedek, évszázadok múlásával gyakorlati érdeküket a történeti érdek váltotta fel, s a megfelelő korszak kutatójának, éppen gyakorlati jellegüknél fogva hasznos, másutt

fel nem lelhető adatokat nyújthatnak. Ezeket a segédkönyveket csak adattár-jellegük különbözteti meg a történeti forrástól — egyesek közülük határesetet alkotnak forrás- és segédkönyv között. E segédkönyvek egyik csoportja az elmúlt korszakok személyiségei közötti tájékozódást teszi lehetővé, mint a világi és egyházi név- és címtárak, sematizmusok, országosak és kisebb területre kiterjedő érvényűek — le egészen a telefonkönyvekig. A névtárak a név és a hivatali funkció közlésére szorítkoznak. Az életrajzi segédkönyvek másik csoportja, a gyakorlati céllal készült biobibliográfiák, vagy terjedelmesebb életrajzok gyűjteményei azonban már a felsorolt személyiségek pályájáról, munkásságáról is tájékoztatnak. Ilyenek pl. a képviselők életrajzgyűjteményei, az egyes törvényhatóságok vezető egyéniségeinek életrajzi lexikonjai, akár önállóan, akár helytörténeti mű részeként jelentek meg.

Néhány példa: *Somogyi Zsigmond: Magyarország főispánjainak albuma*. Szombathely 1889. — *Kormányfőtanácsosok albuma*. Bp. 1931. — *Ezer kortárs. Az 1936-os év lexikona*. Bp. 1936. — Helyi gyűjtemények: *Békés vármegyei fejek*. Békéscsaba 1929. — *Fejér megyei fejek*. Bp. 1929. — *Somogy vármegye kis lexikonja*. Kaposvár 1937.

De tájékoztatást adhatnak a korszak kutatójának a kisebb jelentőségű személyek életrajzgyűjteményei is: iparosok, arany- és ezüstkalászos gazdák, tanítók, postások életrajzai; ezek az életrajzok, ha nem is egyenként, de tömegükben, egy-egy társadalmi vagy foglalkozási csoport vizsgálata szempontjából lehetnek jelentősek. Az ilyen természetű gyűjtemények elsősorban az 1867 és 1945 közötti korszak termékei, s annak kutatásához nyújtanak segítséget.

A nem tudományos céllal készült segédkönyvek második csoportja helytörténeti vonatkozású. Ide tartoznak a helységnévtárak, régiek és újabbak (a vasúti menetrenddel együtt); azután az egész ország vagy egy-egy terület topográfiai, földrajzi, gazdaságföldrajzi — a XVIII. században és a XIX. század elején statisztikának nevezett — leírásai, Bél Mátyástól Schwartner, Korabinszky, Magda Pál munkáin keresztül Fényes Elek műveiig. A XIX. század második felében meginduló modern értelemben vett statisztikai munkálatok azután már nemcsak helytörténeti, hanem minden vonatkozásban felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak az egy-egy időszak gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyait kutató történésznek; a politikai történeti kutatásoktól eltekintve úgyszólván minden tárgykörben szükség van ezekre a vizsgálódások megalapozásához. Ugyanakkor bizonyos tárgykörök kutatói e statisztikai kiadványokat segédkönyvi jellegükön túlmenően forrásként használják fel (a par excellence gazdaság- és társadalomtörténeti, valamint a demográfiai kutatásokhoz).⁴ Természetes, hogy a történeti kézikönyvtárnak e statisztikai sorozatokat a maguk egészében tartalmaznia kell.

A segédkönyvek vonatkozásában még egy műfaj: a gyakorlati céllal készült mutatókönyvek műfaja érdemel említést. Elsősorban a törvény- és rendeletgyűjteményekhez a jogi gyakorlat számára készült mutatók azok, amelyek az idő múlásával tudományos segédeszközzé váltak. (Pl.: Bihari Béla: *Index juris Hungarici*. Bp. 1936. — Térfi Gyula: *Kettős mutató a hatályos magyar törvények gyűjteményéhez. 1000—1914*. Bp. 1916.)

A segédkönyvek ismertetett második csoportjának segédkönyvként, kiemelten való elhelyezése nem látszik célszerűnek: helyük inkább a megfelelő tárgy forrásművei között van, vagy (életrajzi, topográfiai műveknél) a jellegüknek megfelelő nagyobb szakcsoportokban.

A történettudomány forráskutatás segítségével halad előre. Így a történeti kézikönyvtár gerincét a nyomtatásban napvilágot látott forrásoknak kell alkotniok; ezek minél teljesebb körének használatra bocsátása teszi alkalmassá a kézikönyvtárat arra, hogy a történeti kutatás műhelyévé váljék.

A történettudomány írásos forrásait két fő csoportra szoktuk osztani: az egyik csoport a célzatosan, az utókor számára készült írásmű (az ún. elbeszélő forrás), a második a társadalmi és gazdasági fejlődés során létrejött irományok nagy csoportja (az ún. levéltári forrásanyag).⁵ Az évszázadok során mindkét csoport számos egysége látott napvilágot nyomtatásban, egykorúan, vagy utóbb, tudományos céllal. A publikáltság foka azonban a két csoportban igen eltérő: míg az elbeszélő források zöme megjelent nyomtatásban, a hatalmas terjedelmű levéltári anyaghoz képest csak töredék a kiadott mennyiség. Így a levéltári kutatás a történeti munkának lényeges, a témák nem kis részénél nélkülözhetetlen alkotórésze.

A viszonylag bonyolult levéltári kutatást a történész számára a nyomtatásban kiadott levéltári anyag használata bizonyos mértékig redukálja. Természetes, hogy ami a források e két csoportjából tudományos kiadványként nyomtatásban napvilágot látott, helyet kap egy történettudományi kézikönyvtárban; e téren messzemenő teljességre kell törekedni.

Van azonban a forrásszövegeknek — épp úgy, mint a segédkönyveknek — egy második, eredetében nem tudományos céllal készült csoportja: egykorú művek a múlt életének minden területéről vagy csaknem minden területéről, melyek az évtizedek, évszázadok során a történettudomány forrásaivá váltak.⁶ Ilyen forrásanyag már a legrégibb kortól kezdve a törvények, később a rendeletek szövege, s az országgyűlésekhez kapcsolódó mindenfajta nyomtatvány (naplók, jegyzőkönyvek, iratok). Ehhez járulnak a XVI. századtól kezdődően egykorú politikai, hadtudományi, jogi művek, a XVIII. század végétől kezdődően pedig ezeken kívül egykorú gazdasági, társadalmi, közigazgatási művek.

Pl.: *Tessedik Sámuel: Der Landmann in Ungarn*. Pest 1784. — *Mitterpacher Ludovicus: Elementa rei rusticae*. Buda 1816. — *Pfahler Carolus: Jus georgicum regni Hungariae*. Keszthely 1820. — *Planum tabulare sive decisiones curiales ...* Buda 1825. — *Schams Franz: Ungarns Weinbau*. Pest 1833. — *Zsoldos Ignác: A szolgabírói hivatal*. Pépa 1842–1844. — *Pauly Carolus: Constitutio rei urbanae regni Hungariae*. Pest 1847.

A kapitalizmus korától kezdődően azután e források köre mérhetetlenül kitér. Az eddigiek mellett központi szerephez jut a sajtó, mint mindenirányú kutatás adatgazdag forrása; ezen belül különösen jelentősek a fővárosi és vidéki hivatalos lapok sorozatai, melyek a rendelkezéseken kívül azok indokolását, egy-egy szabályozott kérdés egész történetét is tartalmazzák. A sajtó mellett nagyterjedelmű és értékes forrásanyagot nyújtanak a gazdaságtörténet kutatójának a gazdasági évkönyvek, jelentések, compassok és egyéb összeállítások, a társadalomtörténet kutatójának a szociográfiai művek, a politikai történet kutatójának a hivatalos iratkiadványok, politikusok művei, beszédei, levelezése, egyéb kortörténeti művek, röpiratok. A történeti feldolgozó munka forrásbázisát az utolsó száz év vonatkozásában egyre inkább ezek alkotják, szemben a korábbi évszázadok kutatásával, amelyeknél a súlypont a levéltári forrásanyagban nyug-

szik. Az írásos és nyomtatott dokumentumok hihetetlen méretű szaporodása lehetetlenné teszi a forráshasználatnak olyanfajta teljességére való törekvést, mint ez a korábbi századok kutatásánál lehetséges; a kutatás egyre inkább szelektálni kényszerül a források között, s az egyes forrástípusok arányukhoz, jelentőségükhöz mért használatára; így a levéltári anyag egyes kérdéseknél már csak kiegészítő szerepet tölthet be a nagymennyiségű nyomtatott forrásanyag mellett. Ebből következik, hogy az utolsó száz évre vonatkozóan a történettudományi forrásanyagnak jelentős százaléka már nem levéltári, hanem könyvtári dokumentum. Az elmondottakat egy-egy monográfia jegyzetapparátusának vizsgálata is igazolja; érdekesen mutatkozik ez a forráseltolódás, ha pl. tudományos igényű helytörténeti kiadványok korai és késői fejezeteinek jegyzetapparátusát hasonlítjuk össze.

Ezt a hatalmas forrástömeget a kézikönyvtár természetesen csak erős szelektálással bocsáthatja a kutatás rendelkezésére. A sajtóanyag használatása nem kézikönyvtári feladat — kivéve a központi hivatalos lapot, mely adatgazdagsága folytán helyet kell hogy kapjon a források között.

A gazdasági tárgyú forrásokból nyilvánvalóan a legtöbb adatot tartalmazó, összefoglaló igényű sorozatokat és egyéb műveket érdemes beemelni a kézikönyvtárba. (Pl.: *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*. Bp. 1888-tól — *Budapesti compass*. [Utóbb: *Pénzügyi compass*.] Bp. 1892-től — *Gazdasági egyesületek monográfiái*. Bp. 1896. — *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch*. Bp. 1924-től — *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*. Szerk.: Kallós János. Bp. 1925-től — *Magyar takarékpénztárak és bankok évkönyve*. Bp. 1936-tól), a politikai tárgyú források közül a hivatalos jellegűeket (A balkáni eseményekre vonatkozó diplomáciai úgyiratok. Wien, 1914. — *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914*. I—III. Hrg. vom Staatsamt für Äusseres in Wien. Berlin 1923.), a vezető személyiségek megnyilatkozásait (pl.: *Andrássy Gyula beszédei*. 1847—1871. Bp. 1891—1893. — *Tisza István gr. összes munkái*. I—VI. Bp. 1923—1937.), s a kérdéseket bizonyos összefoglaló, visszatekintő igénnyel tárgyaló kortörténeti műveket. (Pl. *Lányi Bertalan: A Fejérváry-kormány kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban*. Bp. 1909. — *Szatmári Mór: Húsz esztendő parlamenti viharai*. Bp. 1928.)

Különösen nehéz a szelektálás napjaink történetének forrásai között, hiszen itt az időtényező még nem működött, s a megjelenő művek elsősorban politikai, gazdasági, társadalmi érdekűek, történeti jelentőségük még nem egyértelmű. E korszakból tehát csak azokat a műveket emeljük be a kézikönyvtárba, melyek terület és idő vonatkozásában bizonyos összefoglaló igénnyel lépnek fel; tehát vezető politikusok összegyűjtött beszédei, művei mellett egy-egy rövidebb időszak gazdasági, társadalmi vagy politikai mozzanatait országos szinten összefoglaló monográfiák, statisztikai jellegű feldolgozások kerülhetnek ide. Az évek múlásával ez az anyag nyilvánvalóan gyorsabban cserélődik majd a korábbi korszakok forrásanyagánál, hiszen bizonyos, hogy nagyobb időszakokat összefoglaló gyűjteményeknek vagy esetleg már feldolgozásoknak fognak helyet adni.

A források körében még egy speciális forrástípusra kell röviden utalnunk: a történetstatisztikai kiadványokra. Ezek a kiadványok egykorú forrásanyag modern szempontú feldolgozásával „mesterségesen létrehozott források”,⁷ s jelentőségük különösen a XVIII—XIX. század gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásában óriási. A történeti statisztika — a tudomány fejlődésének várható irányát tekintve egyre nagyobb mértékben szaporodó — produktumai hiánytalanul helyet kapnak majd a kézikönyvtár polcain.

Míg a tudományos forráskiadások tekintetében a kézikönyvtár a lehető teljességre törekszik, a nem hagyományos források terén már csak a lényeges anyag kiemelésére vállalkozhatnak. Ugyanez a helyzet a történeti feldolgozások tekintetében. A feldolgozások a források mellett általában másodlagos jelentőségűek a kutatás számára, s így információs értéküknek megfelelően szelektálандók; túlzott méretű bevonásukkal a kézikönyvtár ballasztjává válhatnak.

Mégis van a történeti feldolgozásoknak néhány csoportja, melyeknél viszonylagos teljességre kell törekedni. Ezek azok a művek, melyek tárgyuknál fogva többirányú információt nyújtanak, több terület kutatóját érdekelhetik. Ilyenek elsősorban a sorozatos gyűjteménykötetek, évkönyvek; ezek — ha tartalmunk nagyrészt vagy egészen történettudományi a szakfolyóiratokhoz hasonlóan, teljes számban kell hogy helyet kapjanak a kézikönyvtárban. Ilyenek továbbá a családtörténeti művek, melyekben a gazdaság- és társadalomtörténet számára található hasznos anyag, mégpedig több korszak kutatója számára. Többoldalú igényt elégítenek ki általában az életrajzi monográfiák is — emellett közülük számos valójában egy egész korszak történetét nyújtja. Sokoldalú használatra alkalmasak végül a helytörténeti művek, elsősorban a tudományos igényűek készültek, de az alacsonyabb színvonalúak is sokszor egyedülállóan fontos — egyes korszakokban forrásértékű — anyagot tárhatnak fel. A kézikönyvtárban — a községek történetének kizárásával — a magyar helytörténeti irodalom valamennyi többé-kevésbé színvonalas alkotásának helye van, s épp így a lokális szempontú feldolgozások egyéb típusainak is: az intézménytörténeteknek, birtoktörténeteknek, rendháztörténeteknek, üzemtörténeteknek.

A történeti feldolgozások további körére vonatkozóan alapvető szempontként annyi rögzíthető le, hogy azok a könyvek kíváncsoznak kézikönyvtárba, melyek valamely történeti kérdést kimerítően, források alapján, koruk tudományos színvonalán tárgyalnak, s vizsgálataikat, eredményeiket újabb azonos tárgyú feldolgozások nem tették feleslegessé vagy túlhaladtá. A kézikönyvtári elhelyezés szempontjából fokozottan érdekesek az időkben nagyobb korszakot felölelő összefoglaló művek. Természetes, hogy a mai történettudomány alkotásai közül minden tudományos igényű műnek helye van a kézikönyvtárban; a mérce a korban visszafelé haladva válik egyre magasabbá, s a kizárólag tudománytörténeti szempontból érdekes művek már csak erős válogatással — mint a tudománytörténet forrásai — kapnak helyet. Népszerű történeti művek a kézikönyvtárban csak akkor helyezendők el, ha olyan kérdést tárgyalnak, melynek nincs tudományos feldolgozása, vagy ha napjainkban írott, szakember tollából származó összefoglalások.

Régészeti művek, mint a nem írott források használatát a történész számára is lehetővé tevő tudománysszak termékei, természetesen helyet foglalnak a kézikönyvtárban. A régészeti részleteredményekben való túlságos elmélyülés azonban nem látszik indokoltnak; csak azokra a régészeti művekre van szükség, amelyek a történész munkáját közvetlenül segítik. Így azok a régészeti dolgozatok, amelyek valamely leletanyag összefoglaló feltárását végzik el, a korszak forrásművei

közé tartoznak; ezek mellett a régészeti anyag alapján készített, de történeti érdekű összefoglalások azok, amelyek a kézikönyvtár számára értéket jelentenek. (Pl.: László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944.)

A segédtudományok irodalma Magyarországon viszonylag csekély, s így túlságos selejtezés nem szükséges. Természetes, hogy a segédtudományok alapvető kézikönyvei, segédkönyvei teljes számban helyet kapnak; épp így a részletfeldolgozások is, ha a mai tudományos kritikát kiállják.

Hasonló a helyzet a történettudomány története tekintetében. Az összefoglaló historiográfiai művek száma Magyarországon csekély; így a kutatás gyakran fordul a rendelkezésre álló néhány műhöz. Viszonylag nagyobb a száma az egyes történetírókról készített kisebb-nagyobb monográfiáknak — sok a doktori disszertáció is közöttük. Ezek minél hiánytalanabb bevonása a kézikönyvtárba nemcsak a historiográfiai kutatások segítése végett indokolt, hanem azért is, mivel a történeti művek elemző ismertetése számos terület kutatójának munkájával függhet össze.

2

Az egyetemes történet alkotásai csak mint a magyar történettudomány munkálatait kiegészítő, a világtörténet szövevényeiben való eligazodást a részletekig lehetővé tevő, a világtörténeti háttér megvonásában, a párhuzamosságok felfedezésében segítséget nyújtó segédanyag kerülhetnek be a kézikönyvtárba. A magyar történeti anyag volumenének tekintetbevételével az egyetemes történeti művek száma az adott keretek között nem haladhatja meg a kétezret.

A világ hatalmas történeti irodalmából ilyen viszonylag csekély számú mű kiemelése olyan módon, hogy a kiválasztott tételek valóban a magyar történetkutatónak általában leggyakrabban szükséges ismeretanyagot tartalmazzák; lehetőleg modernnek legyenek, de ugyanakkor adatokban gazdagok is, időtállóan megbízhatóak is: mindezek a követelmények együttesen az egyetemes történeti anyag összeállítását bonyolult feladattá tették. Ugyanakkor a kiválasztott művek avulása jóval gyorsabb, mint a magyar történeti műveké: a világ történettudománya által állandóan termelt új és új összefoglalások gyorsan kiszorítják a viszonylag új alkotásokat is.

Mindennek megfelelően az egyetemes történet (e fogalomba az egyes külföldi államok történetét is beleértjük) kézikönyvtári szerepeltetésében a következő szempontok érvényesülnek:

21

Az összefoglaló jellegű egyetemes történeti segédkönyvek közül csak a legfőbb bibliográfiák, történeti lexikonok, történeti életrajzgyűjtemények, a főbb európai államok levéltári útmutatói, földrajzi kézikönyvek és történeti atlaszok, s néhány vegyes segédkönyv, kronológia kaphat helyet. Az egyetemes segédkönyvek második rétege a speciális korszakbibliográfiák, forrásrepertóriumok, esetleg egy-egy tárgykör összefoglaló bibliográfiái, lexikonjai — ezek közül is csak a legjelentősebb, klasszikus kézikönyveket, ill. lehetőleg a legmodernebbeket választottuk ki. Végül, ami az egyes államok történeti segédanyagát illeti:

e téren sem léphettünk túl az összefoglaló művek keretein. Beemeltünk tehát az egyes államok teljes történetére vagy történetének nagyobb korszakára vonatkozó bibliográfiákat és más segédleteket —, de nem terjeszkedhettünk ki a kurrens szakbibliográfiákra, sem a szomszéd népek, sem a nagy német, francia sorozatok vonatkozásában.⁸

22

Az egyetemes történeti forráskiadványok tekintetében a kézikönyvtár területi keretei és a várható használat egyaránt negatív megoldást indokolnak. A kézikönyvtár így nem tartalmazza az egyetemes történet forráskiadványait, még a legjelentősebb, Magyarországon is jól ismert olyan fontos sorozatokat sem, mint a *Fontes rerum Austriacarum* vagy a *Monumenta Germaniae historica*: a magyar történet kutatói ezeket nem használják olyan rendszerességgel, hogy az egyetemes történet kétezer tételében e terjedelmes sorozatok helyet kaphassanak. A kézikönyvtár jelenlegi deziderátumai között mindössze néhány magyar fordításban megjelent kresztomátia, forrássorozat és klasszikus politikai-gazdasági mű szerepel forrásként (mint pl. *Machiavelli*, *Morus* Tamás, *Grotius*, *Montesquieu*, *Rousseau*, *Owen*, *Ricardo* fő művei), de kérdéses, hogy férőhelyi szempontok végül is nem fogják-e ezeket is kiszorítani, mint a kézikönyvtár anyagába legkevésbé szervesen illeszkedő tételeket.

23

Az előjáróban az egyetemes történeti művek kiválasztását illetően említett nehézségek legnagyobb mértékben természetesen a feldolgozások, monográfiák kijelölésében jelentkeznek. Ahhoz, hogy a kézikönyvtár anyaga a tervezett számszerű keretek között maradhasson, határozott szempontok szerint kell kiválasztani a szóba jöhető műveket. Ennek megfelelően az egyetemes történet köréből a következő monográfiák kerülhetnek elhelyezésre:

a legfőbb modern világtörténeti sorozatok (*Clio*, *The new Cambridge modern history 1493—1945.*, *Historia mundi*, *Propyläen — Weltgeschichte*, *Histoire générale des civilisations*, *Világtörténet. I.—X.*);

a legfőbb világrész-történetek;

az egyes történeti korszakok (ókor, középkor, újkor, legújabb kor tagolásban) modern összefoglaló szintézisei;

az egyes szakterületek történetének összefoglaló vagy nagyobb korszakot átfogó modern szintézisei;

az egyes államok történetének modern összefoglalásai, ill. történetük fő kérdéseinek feldolgozásai.

Az egyes államok történetének irodalma nem azonos mélységben került gyűjtésre. Nagyobb anyaggal szerepelnek a szomszéd államok, valamint a vezető európai hatalmak; emellett helyet kapnak a kézikönyvtárban olyan művek, melyek más állam történetével foglalkoznak ugyan, de számottevő hungaricavonatkozásai vannak. Azoknál az államoknál, melyeknek nyelve nem világnyelv, arra törekedtünk, hogy történetükről valamely világnyelven írott összefoglalást is nyújtsunk. Az egyes államok történetéhez csatlakozik még az ezek keretei közé be nem illeszthető nagyobb területi egységekre, ill. népekre vonat-

kozó irodalom (Közép- és Kelet-Európa, a Balkán, a szlávság általában, a Közel-Kelet; utóbbi alcsoportjai: a zsidóság, az arabok, az Izlám).

Az a körülmény, hogy valamely mű — akár magyar szerzőtől, akár fordításban — magyar nyelven jelent meg, nem teszi indokoltá kézikönyvtári szerepeltetését, ha a mű egyébként nem felel meg a felsorolt kritériumoknak.

24

Az egyetemes történeti kutatásokat támogató régészeti irodalom természet-szerűleg csak kis mértékben kaphat helyet: csak a legjelentősebb kézikönyvek formájában. Be kell kerülniük azonban a segédtudományok legfőbb nem magyar kézikönyveinek, minthogy ezeket módszertani jelentőségük a magyar történelem számára is nélkülözhetetlenné teszi. Ugyancsak a magyar történettudomány szempontjából tekintett közvetlen fontosságuk indokolja az egyetemes historiográfia főbb alkotásainak begyűjtését.

A kézikönyvtár könyvanyagát a folyóiratok sorozata egészíti ki; ezek nélkül a kutató nem dolgozhatna zavartalanul, hiszen minden tárgykör előzményeinek jelentős százalékát a folyóiratokban megjelent tanulmányok és kisebb közlemények alkotják. Ugyanakkor a férőhely-szempontok is tekintetbe veendőek, hiszen minden folyóirat monográfiák tömegét szorítja ki a kézikönyvtárból. Mégsem mondhatunk le arról, hogy valamennyi magyar történeti szakfolyóirat teljes egészében helyet kapjon a kézikönyvtárban, s a nem speciálisan történeti folyóiratok közül is azok, amelyek számottevő történeti anyagot tartalmaznak (*Erdélyi Múzeum, Budapesti Szemle, Soproni Szemle, Vasi Szemle*). A folyóiratok, részben a történettudomány és irodalomtudomány folyóirataiban szükségszerűen a másik tudománysszakot is érdeklő közleményekre, részben a nem tiszta profilú orgánumokra való tekintettel, az irodalomtudományi olvasóterem folyóirataival közösen nyernek elhelyezést.

Jelentősebben befolyásolják a férőhelyszempontok a külföld történeti folyóiratainak kihelyezését. Itt már valóban a legnagyobb takarékoság indokolt, számolva azzal, hogy a magyar történelem kutatóinak egyetemes történeti folyóiratigényei elsősorban a raktárból nyernek majd kielégítést. Mindenesetre helyet kell kapniok a vezető európai történeti folyóiratoknak — főleg azoknak, melyek nem egy-egy állam történetével, hanem egész Európa, ill. valamennyi világ rész történetével foglalkoznak. (*Annales, Historische Zeitschrift, Historical abstracts, International Review of Social History, Novaja i Novejszaja Isztorija, Past and Present, Revue Historique, Slavic Review, Voproszi Isztorii*.) A kihelyezendő nem magyar folyóiratok második típusa a szomszédos államok fő történeti szakfolyóiratai — cikkanyaguk a magyar történelem szempontjából közvetlen jelentőséggel is rendelkezhetik. Végül, de nem utolsó sorban helyet kell kapniok a kézikönyvtárban a Közép-Európa történetével általában foglalkozó színvonalas orgánumoknak is; közvetlen hungarica-vonatkozásaik folytán ezek egy magyar történettudományi kézikönyvtár szerves részei. (Pl.: *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas, Revue des Études Sud-Européennes, Südostforschungen*.) Mindez a legszűkebbre szorított keretek közt is 35 tétel; így megfontolandó, hogy a nem hungarica külföldi történeti folyóiratokat ne csak legfrissebb évfolyamaik képviseljék-e.

A fenti szempontok alapján begyűjtött könyvanyag még csak nyersanyaga egy történettudományi kézikönyvtárnak. Az elrendezés természetesen nem lehet azonos az itt vázolt dokumentumtípusok sorrendjével. Az anyag akkor válik élővé, használhatóvá, ha olyan szakrendben kerül felállításra, amely belső rendjének és a használat szempontjainak egyaránt leginkább megfelel.

II. A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KÉZIKÖNYVTÁR SZAKRENDJE

Míg a szabadpolcos kézikönyvtári szakirodalom teljes egyértelműséggel meg-
egyezik abban, hogy a könyvanyagnak szakrendben kell a polcokon helyet foglal-
nia, addig az elrendezés részletkérdéseire általában nem tér ki. Nem tárgyalja
azt sem, vajon vannak-e a szabadpolcon történő elrendezésnek olyan szempont-
jai, melyek eltérőek egy szakkatalógus vagy egy bibliográfia szempontjaitól.
Nem terjeszkednek ki sem a szakcsoportok ajánlatos nagyságára, sem a tárgyak
alá- és mellérendelésének kérdéseire. Mint J. Stoltzenburg — a teljes könyvtári
állomány szisztematikus felállításának kérdését tárgyalva — kijelenti: ezeknek
a kérdéseknek irodalmi tárgyalása, tapasztalatok hiányában, még korai lenne.⁹

A szakrend kialakításához a szakbibliográfiák — mint az anyaggyűjtés
tekintetében is — csak részleges segítséget nyújtanak. A szakbibliográfia a folyó-
iratcikkek bevonásával és a duplikálás tetszés szerinti alkalmazásával könnyeb-
ben éri el a szakcsoportok logikus rendjét, s az egyes csoportok viszonylagos
tartalmi teljességét. Emellett — mint láttuk — a kézikönyvtár olyan forrás-
anyagot is feltár, mely a történeti bibliográfiának nem feltétlenül anyaga.

A lehetséges minták között első helyen Kosáry Domokos bibliográfiai szin-
tézise áll, a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* (I—III. Bp.
1951—1958.), mely 1825-ig halad. A két kötet 16 történeti periódusra, s összesen
mintegy 600 szakcsoportra bomlik — de, mint bibliographie raisonnée, a fejeze-
teken belül bekezdésekkel, az anyag csoportosításával további tagolást ér el.
A két kötet szakrendi elvei némileg eltérnek. Az I. kötet (1711-ig) korszakokként
forrásokra (ezen belül elbeszélő forrásokra és iratkiadásokra) és irodalomra osz-
lik; az irodalom szak korszakokként a tárgyalt kérdéseknek megfelelően tagoló-
dik; általában elkülönülnek a gazdasági, társadalmi és szellemi élet tárgykörei,
míg a politikai történeti fejezetek szükség szerint bomlanak további alfejeze-
tekre. A II. kötetben az egyes korszakok — kevés eltéréssel — négy fő fejezet-
csoportra oszlanak: I. *Általános rész* (ez tartalmazza az elbeszélő forrásokat, a
helyismereti irodalmat, a sajtót, az útleírásokat is), II. *Gazdaság és társadalom*,
III. *Politikai viszonyok*, IV. *Vallás. Szellemi élet*. E kötetben az iratkiadványok
a vonatkozó kérdés irodalma mellett, külön fejezetekben foglalnak helyet.

Fenti — a bibliográfiában kitűnően bevált — rendszer felhasználása a kézi-
könyvtári szakrend megalkotásában csak igen sok módosítással lett volna lehet-
séges. Kosáry rendszerével ellentétben szükségesnek látszott a többirányú infor-
mációt nyújtó anyag (személyiségtörténet, családtörténet, helytörténet) kieme-
lése, továbbá — a gyűjtés mélységének a kézikönyvtár célkitűzéseinek megfelelő
különbözősége folytán — a források és feldolgozások elkülönítése; a különböző
mértékben gyűjtött kétféle típusú anyagot hiba lett volna azonos rendszerbe
erőszakolni. Emellett a bibliográfiában csak 1825-ig terjedő 600 szakcsoport

óhatatlanul szükséges csökkentése össze nem tartozó művek egy csoportba osztását is eredményezte volna.

Nem nyújthatott kiindulópontot a *Századokban* félévenként megjelenő kurrens történeti szakbibliográfia sem. Ez, tekintettel az anyag viszonylag kisebb volumenére, bizonyos általános tartalmú szakcsoportok kiemelése mellett csak korszakos tagolást alkalmaz, korszakonként elválasztva a forrásokat és a feldolgozásokat, tárgyi szempontok szerint azonban nem tagol.

A külföldi történeti szakbibliográfiák rendszerének vizsgálata ismét csak arról győzhetett meg, hogy bibliográfiai szakrend átvétele több problémát okozna, mint amennyi megoldást nyújt. Ez volt a helyzet a leginkább szóba jöhető német kurrens történeti szakbibliográfia rendszerével is. (*Jahresberichte für deutsche Geschichte*. 1965. Leipzig 1968.) Ez a bibliográfia 7600 tételét (tehát a kézikönyvtári anyagnak mintegy felét kitevő címanyagát) 250 tartalomjegyzékben is feltüntetett szakba csoportosítja, de a logikai rendet e szakok — lapszéli címekkel történő — megháromszorozásával éri el. Egyes kiemelt fejezetek után a német történelem anyaga korszakonként a következő csoportokra bomlik: I. Több szakterületet felölelő anyag, II. Társadalmi és gazdasági viszonyok, tömegmozgalmak, III. Politikai történet, IV. Jog- és kultúrtörténet, V. Egyháztörténet (IV. és V. korszakonként bizonyos módosításokkal). A német bibliográfia a források és feldolgozások közt nem tesz különbséget. A szakok nagy száma, a többirányú információt nyújtó anyag ki nem emelése egyfelől; a kézikönyvtári jellegből folyóan egyértelműen a jelzett szakterületek egyikébe sem tartozó anyag nagy mennyisége másfelől e szakrend felhasználását sem tették lehetővé.

A végül is kialakított szakrend a könyvanyag jellegéből folyó követelményeket, a történeti szakszerűség szempontjait, s a tudományos kézikönyvtári célkitűzéseket igyekezett összeegyeztetni. Emellett arra törekedtünk, hogy a többszörösen besorolható műveknek lehetőleg egyértelmű helyet biztosítsunk. A szakrend 498 címéből 407 fed könyvanyagot; ebből 271 a par excellence magyar történeti szakcsoport, 28 csoport jut az általános műveknek, 108 az egyetemes történetnek.¹⁰

Az általános művek csoportjában magyar és egyetemes segédkönyv-, segédtudományi, módszertani és historiográfiai anyag együtt — de szakon belül elválasztva — kapott helyet.

A magyar történet szak ismét három részre bomlik. Általános részében a többirányú információt nyújtó, szakterületekre nem tagolható anyagot helyeztük el: a magyar történet szintéziseit, a családtörténeti anyagot, a személyiség-történeti segédanyagot és feldolgozásokat (életrajzi lexikonok, életrajzgyűjtemények, országos érdekű név- és címtárak, egyes személyek életrajzai — utóbbiból kivéve az uralkodókat, akiknek életrajzai közelebb állnak az összefoglaló történeti művekhez, mint az életrajzokhoz; a nemzetiségi politikusokat, akik nemzeti-ségük története mellett kaptak helyet, és a középkori és újkori források íróit, akiknek életrajzai a forrástanulmányok közé kívántkoztak), és a helytörténet segédleteit és feldolgozásait.¹¹ A csoportot az ábrázolásgyűjtemények egészítik még ki. Az egyes szakokon belül, ahol indokoltnak látszott, tárgy szerinti betűrendet (családnév, személynév, helynév) alkalmaztunk.

A magyar történelem szak második alfejezete a források csoportja, az anyaggyűjtés mélységének megfelelően részletes bontásban (korban összefoglaló forrásgyűjtemények szakcsoportjai, majd a korszakhoz köthető kiadványok; korszak-

konként az általános források, s a politikai történeti, gazdaság- és társadalomtörténeti és művelődéstörténeti források elkülönítésével; ezt követi az országgyűlések anyaga, s a törvény- és rendeletkiadások. A régészeti feltárások leírásai a korszakos források között foglalnak helyet).

A magyar történelem harmadik egysége, a Feldolgozások szakcsoport további három alfejezetre oszlik. (1. Gyűjteménykötetek, 2. Általános művek, ezen belül köztörténet, magyarok külföldön, nemzetiségek története, Magyarország és a külföld kapcsolatai, 3. Szakterületek monográfiái, a következő, tovább bontott alfejezetekkel: gazdaságtörténet, társadalomtörténet, az államapparátus története, a hadügy és a katonaság története, jogtörténet, művelődéstörténet, egyháztörténet.) A Feldolgozások szak rendszerében az időbeli tagolás szerepe másodlagos: minthogy a gyűjtés során az összefoglaló művekre helyeztünk nagyobb súlyt, helyesebbnek látszott a tárgy szerinti elsődleges differenciálás.

Az egyetemes történet 108 szakcsoportja négy nagyobb egységre bomlik (összefoglaló művek, korszakmonográfiák, szakterületek monográfiái, egyes területek és országok története). Az egyes országok története nagyobb anyag esetén tovább tagolódik, különösen ott, ahol területi változások lényeges tartalmi változásokat okoztak (pl. a szlovákság története 1919-ig a magyar történelem nemzeti-ségtörténeti fejezeteibe illeszkedik, 1919 után Csehszlovákia történeténekrésze).

A szakcsoportokat a tartalmi szempontoknak megfelelően, az egyes szakcsoportok terjedelmére való tekintet nélkül alkottuk meg, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a szakember kutató nem általános tájékozódást kíván (ill. ha azt kíván, több szakcsoport átnézésével ezt is megkaphatja), hanem konkrétan körülhatárolt tárgyra keres forrásanyagot vagy irodalmat (az esetek többségében nyilván általa már ismert művet), s kisebb fáradság számára a szakrendszer áttekintése, mint nagyterjedelmű szakok könyvanyagában való keresgélés. Mindamellet — minthogy a szakrend jelenleg csak szakkatalógus formájában áll fenn — nem látszik lehetetlennek, hogy a végül is rendelkezésre álló könyvanyag szakrendi felállítására a szakrend módosítását — bizonyosfokú egyszerűsítés, esetleg egyes szakok összevonása — fogja szükségessé tenni.

Szabadpolcos kézikönyvtárak jellemző vonásának látszik a mobilitás — még akkor is, ha nem aktuális irodalmat, hanem a tudományos kutatás céljaira szánt, egy tudományszak reprezentáns műveit felölelő gyűjteményt tartalmaznak. A könyvanyag lassú, de folyamatos felújítása, a szakrend ezt követő módosítása elengedhetetlen feladat akkor, ha a kézikönyvtár magas színvonalon kívánja ellátni feladatát: a kutató tudósok újszerű, munkájukat talán minden más könyvtári szolgáltatásnál nagyobb mértékben előmozdító kiszolgálását.

Fentiek célja csak a jelenlegi helyzet rögzítése lehetett. Bízunk azonban abban, hogy a felrajzolt vázlat némi módszertani tanulsággal szolgálhat az egyes tudományszakok és a szabadpolcos könyvtár viszonyának eddig nem vizsgált kérdéseiben.

Jegyzetek

1. Az elvégzett munkálatok mintegy 18 000 kötetnyi (16 000 tétel) deziderátumot eredményeztek. Mivel azonban a deziderátumok 100%-os kielégítésére nem lehet számítani, s mivel a többlet-probléma nem a szempontok szűkítésével, hanem folyamatos — az új

- könyvtermésnek is helyet csináló — selejtezéssel oldandó meg, az alábbiakban ezt a mennyiségi problémát elhanyagoltuk.
2. Hermann Tiemann: *Neue Lesesaalaufgaben in den wissenschaftlichen Universalbibliotheken.* = *Zeitschr. für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 1956. 171—186. l.
 3. Walter Bauhuis: *Für und wider Freihandsysteme.* = *Zeitschr. für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 1961. 114—126. l.
 4. A statisztikai munkálatok jelentőségéről a történettudomány számára 1.: Léderer Emma: *Bevezetés a történettudományba.* Bp. 1961. (Főiskolai jegyzet.) 78—82. l.
 5. Léderer, i. m. 40—42. l.
 6. Léderer „átmeneti forrásnak” nevezi őket, minthogy átmenetet alkotnak a források két hagyományos csoportja között. „Ezek a források mindenütt akkor jönnek létre — írja róluk —, amikor a társadalmi és gazdasági élet bonyolultabbá válásával, a tudomány és technika előrehaladásával, a politikai életben a pártszempontok egyre élesebbé válásával számolhatunk, tehát a feudalizmus bomló szakaszában, hogy azután a kapitalizmusban jelentőségük egyre inkább fokozódik.” (65.) Léderer a törvényszövegeket, a sajtót, a röpiratokat és a statisztikai munkákat tekinti átmeneti forrásnak. Jelen összeállításban a források körének ennél tágabb megvonására törekedtünk.
 7. Léderer, i. m. 82. l.
 8. Ezek esetleges beemelése a kézikönyvtárba a felállítás előtt, a meglevő anyag mennyiségének tekintetbevételével majd mérlegelendő. Egyébként az Országos Széchényi Könyvtár teljes egyetemes történeti segédanyagát esetleg majd külön olvasótermi katalógusban lehet feltárni.
 9. Joachim Stoltzenburg: *Bibliothekssystem und systematische Aufstellung.* = *Zeitschr. für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 1967. 298—315. l.
 10. A szakrendi vázlatot a tanulmány függelékeként teljes egészében szerettük volna közölni, erre azonban helyszűke miatt itt nem nyílt mód.
 11. Jelen szakrend második változat. Az először elkészített szakrend számos vonatkozásban, főleg a helytörténeti anyag körülhatárolása terén nem látszott kielégítőnek. A mostani szakrend szerint a helytörténeti szakban csak a szorosan vett helytörténeti anyag foglal helyet; mindaz, ami a magyar történelem más területein nyerhetett megfelelő besorolást, oda került át.

Über einige Fragen der Zusammenstellung einer Freihandbibliothek für Geschichtswissenschaft

É. V. WINDISCH

Im Interesse einer möglichst tiefgehenden Lösung der Aufgaben, die sich aus dem nationalen Charakter der Széchényi-Nationalbibliothek in ihrem neuen Gebäude ergeben, werden dort frei zugängliche Handbibliotheken den Forschern der Literatur- und Geschichtswissenschaft zur Verfügung stehen. Die Studie faßt die allgemeingültigen Erfahrungen zusammen, die während des Aufbaus der cca. 16.000-bändigen geschichtswissenschaftlichen Handbibliothek gemacht wurden: 1. Sie stellt die verschiedenen Arten der Bibliotheksbestände vor, die eine umfangreichere Handbibliothek für Geschichtswissenschaft umfassen muß; 2. schildert das Fachsystem, das eine günstige Benutzung der zusammengestellten Dokumente zu sichern scheint.

1. Die Studie schildert an erster Stelle die Schwierigkeiten, mit denen die Arbeit verbunden war. Außer den praktischen Schwierigkeiten dieser bahnbrechenden Arbeit mußte man die Dokumentarten den Begebenheiten gemäß abgrenzen. Die Handbibliothek gliedert sich auf Material für die ungarische Geschichte und für die Universalgeschichte (die letztere ist von ca. 2000 Einheiten repräsentiert). Von den drei Typen der Dokumente (Nachschlagewerk, Quelle, Bearbeitung) nahm die Bibliothek ein jedes für wissenschaftliche Zwecke geschriebene Nachschlagewerk (Bibliographien, Verzeichnisse, Kataloge, historische Lexika, biographische Sammlungen) und eine jede solche, für praktische Zwecke zusammengestellte

Materialsammlung auf, die dem Forscher ziemlich viele, grundlegende Daten bieten können (amtliche und kirchliche Namensverzeichnisse, biographische Sammlungen praktischer Zielsetzung, Ortsverzeichnisse, topographische und wirtschaftsgeographische Beschreibungen, statistische Veröffentlichungen).

Den Grundstock der Bibliothek bilden die gedruckten Geschichtsquellen (archivalische oder erzählende, d.h. literarische Quellen). Auf diesem Gebiet wurde eine Vollständigkeit angestrebt. Außer den traditionellen Quellen wurden auch solche Texte aufgenommen, die ursprünglich nicht ausschließlich mit wissenschaftlichem Zweck veröffentlicht, jedoch nach Jahrzehnten oder Jahrhunderten zu Geschichtsquellen wurden, wie etwa: Gesetze und Verordnungen, Drucksachen des Parlaments; vom 16. Jahrhundert an zeitgleiche politische, juristische, wirtschaftliche Werke, Verwaltungsschriften; vom 19. Jahrhundert an das zentrale Amtsblatt, amtliche Aktenveröffentlichungen, *Compasses*, soziographische, zeitgeschichtliche Bücher, auch Flugschriften. Diese Quellenmaterialien zweiten Typs wurden natürlich stark selektiert. Einen dritten, wichtigen Zweig der Quellen vertritt die Sammlung von geschichtsstatistischen Veröffentlichungen.

Die geschichtswissenschaftliche Sekundärliteratur ist neben den Quellen für eine Handbibliothek zweitrangig. Sie wurden ihrem jeweiligen Informationswert gemäß aufgenommen. Eine relative Vollständigkeit wurde jedoch bei den Werken angestrebt, die ihrem Inhalt entsprechend, mehrschichtige Informationen bieten, wie historische Sammelbände und Jahrbücher, Familiengeschichten, biographische und lokalgeschichtliche Monographien (zum letzteren Typ gehört auch die Geschichte von Behörden, Betrieben und Gütern). Von den anderen geschichtswissenschaftlichen Monographien wurden nur die berücksichtigt, die ein historisches Phänomen ausschöpfend, aufgrund von Quellen, auf dem Niveau ihrer Zeit behandeln, und ihre Ergebnisse von neueren Bearbeitungen des gleichen Themas nicht überholt wurden. Diese Gruppe der Monographien wird noch durch archäologische, hilfswissenschaftliche und historiographische Werke ergänzt.

Aus dem Bereich der Universalgeschichte können nur die wichtigsten, zusammenfassenden, oder für das Studium einer Epoche oder einer Frage grundlegenden Hilfsbücher, sowie die nach sehr begrenzten Aspekten herausgewählten Monographien den Bestand der Handbibliothek bilden. Auf die riesigen Sammlungen der Quellenausgaben für Universalgeschichte mußten wir im vornherein verzichten.

Das Material der Handbibliothek wird noch von Zeitschriftenreihen: ungarischen geschichtswissenschaftlichen Zeitschriften, Zeitschriften gemischten, jedoch vorwiegend historischen Inhalts, einigen zusammenfassenden bzw. wegen ihres ungarischen Materials besonders interessanten ausländischen Zeitschriften ergänzt.

2. Zur Ausarbeitung der Sachgruppen der Handbibliothek konnten die historischen Bibliographien nur eine beschränkte Hilfe leisten, da uns eine Übernahme dieser Systeme nicht zweckmäßig schien. Im Interesse der Benutzbarkeit schien uns ratsam, die familiengeschichtlichen, biographischen und lokalgeschichtlichen Monographien herauszuheben, sowie die Quellen und Bearbeitungen voneinander zu trennen. So entstanden 407 Sachgruppen, von denen 271 ungarische, 108 universalgeschichtliche und 28 allgemeine geschichtswissenschaftliche Werke beinhalten. Die Struktur des Systems ist die folgende:

- I. Allgemeine Werke (Nachschlagewerke, Hilfswissenschaften, Werke zur Methodik und Historiographie).
- II. Ungarische Geschichte.
 - a) Allgemeiner Teil (zusammenfassende Synthesen über die ganze Nationalgeschichte; familiengeschichtliche, biographische, lokalgeschichtliche Werke; Bildbände).
 - b) Quellen (nach Epochen, und innerhalb diesen nach Sachgruppen gegliedert).
 - c) Bearbeitungen (Sammelbände, Monographien nach Epochen und Sachgruppen).
- III. Universalgeschichte.
 - a) Zusammenfassende Werke.
 - b) Monographien von Epochen.
 - c) Monographien nach Fachgebieten.
 - d) Geschichte einzelner Gebiete und Länder.

In den letzten Zeilen der Studie wird einerseits auf die Notwendigkeit der laufenden Erneuerung der Hilfsbibliothek — selbst wenn es sich um eine wissenschaftliche Hilfsbibliothek handelt — hingewiesen, andererseits die Hoffnung ausgesprochen, daß das oben besprochene, konkrete Beispiel auch einige methodische Schlüsse erlauben wird.

IV.

KÖNYVTÖRTÉNETI
ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

A szombatos kalendárium

D Á N R Ó B E R T

A XVII. század első évtizedeinek hazai művelődését korábban ismeretlen színekkel gazdagította a protestáns fejlődés legradikálisabb áramlatának, a szombatos felekezetnek postbiblikus héber irodalmi érdeklődése. Már a XVI. század utolsó éveiben, majd a századforduló után, az *Eőssi* András által ösztönösen kialakított ószövetség-centrikus ideológia megtette az első lépéseket, hogy tudatos teológiai kategóriává szélesedjék. Az új gondolatok elméleti és gyakorlati rendszerezésére azért is szüksége volt Eőssi követőinek, mert az unitarianizmus ekkorra már veszített kritikai lendületéből, ideológiája dogmává merevedett, és szervezeten is körülhatárolt egyházzá alakult át. Ezzel lezárta a szabad mozgás útját a radikális reformáció szélsőséges irányai előtt, melyek mind ez ideig nem polarizálódtak. Az így létrejött önálló szombatos felekezet, mint minden vallás, ünnepeiben centralizálta mondanivalóját, és ezek természetszerűen különböztek a hagyományos keresztény ünnepektől. Sőt, már az első tétova kísérletek arra irányultak, hogy helyet adjanak az ószövetség jeles napjainak, megtagadva a keresztény hagyomány ünnepeit és ezzel párhuzamosan — kalendáriumát.

Az Eőssi András által „kifundált” elméletet *Bogáthi Fazekas* Miklós zsoldárfordítása igazolta a legkövetlenebbül, amikor a klasszikus krisztológiai helyeken a rabbinikus irodalom véleményét közvetítette rációval ezzel a keresztény naptár ideológiai hátterére.¹ Az 1606 körüli években összeülő szombatos zsinat az új vallás formai kereteit megállapítva a héber kalendáriumból indult ki, mert véleményük szerint abban a textus első értelmében vannak jelen az ószövetség ünnepei. A keresztény naptár viszont „a pápa szerzett, világnak régönten nyakára vetett ... isten ellen vagyon és természet ellen”.² A szombatos kalendárium kialakulásának első állomását az ún. *Péchi énekeskönyv* őrizte meg, melynek záródátuma 1615, de belső előzéklapján az „1606 mense Junij” bejegyzés arra utal, hogy közel egy évtizedig bővült anyaga.³ A kódex 389. oldalán két latin nyelvű forrást idéz, mindkettő a héber kalendáriummal foglalkozik, majd az ezeket követő magyar szöveg summázza a tudnivalókat. A Sebastian *Münster* nevében vett latin idézetet *Kohn* Sámuel azonosította a neves német hebraista *Calendarium Hebraicorum* c. munkájában, a Paul *Eber*nek tulajdonított latin szöveg kérdését nyitva hagyta.⁴ A keresett forrás Paul *Eber*nek *Calendarium Historicum* c. műve 40. oldalán található. „Constat autem Judaeis verum aequinoctium fuisse terminum ...” írja *Eber*, majd lezárja fejtegetését forrásának megjelölésével „... *Josephus* lib. 3. cap. 12.” A *Péchi énekeskönyv*ben

szereplő textus „Item Paulus Eberus: Constat vernum Judeys aequinoctium fuisse terminum ... Josephus lib. 3. cap.”⁵

A szövegben említett keresztény hebraistáktól vett idézetek arra engednek következtetni, hogy bár szombatosaink a zsidó kalendárium irányában keresték az utat, héber források ekkor még nem volt. Péchi Simon idejéig másodkézből vett, közvetett ismeretekkel kellett megelégedniük. Münster és Eber munkáiból azonban kivonatolták az őket érdeklő legfontosabb tételeket. Mind a két szerző viszonylagos teljességgel, kora tudományosságának színvonalán tárgyalja a lunisolaris zsidó naptári év szerkezetét és a liturgiai eseményeket. Részletesen ismeretik az európai naptártól eltérő jelenségeket. Pl. a hónapok sorrendjét és az attól eltérő újév számítást. Talmudi hagyomány, hogy az első hónap a tavaszi napégyenlőség idején Niszan, de a zsinagógiai újév az őszi napforduló tájára eső Tisri hónappal kezdődik.⁶ Ez a szabály később zavarokat okozott a szombatos kalendáriumban. Éppen úgy, mint a héber naptár póthónapja, amelyet a hold és a napév közötti különbség kiegyenlítésére alkalmaztak néhány éves ciklusokban. E póthónap neve veádár, a szombatos szóhasználatban „nevetlen holnap”. E források kitérnek arra is, hogy bár a biblia az egyes hónapokon belül napra meghatározza az ünnepeket, a pontos dátumokat kisebb szabályok módosíthatják. Foglalkoznak az újhold kijelölésének szerepével, és kiemelik, hogy lényegében az egész kalendáriumot az újhold meghatározása szabályozza. Münster elméleti tudományos munkában összegezi a zsidó naptár tulajdonságait, fejtegetései is inkább teológiai mondanivalóját támasztják alá. Eber gyakorlati naptárt ad, kritikai megjegyzések nélkül, de részletes útmutatással az ünnepek történeti hátterét illetően.

Bevezetőjében tárgyalja a különböző népek naptári rendszereit és ezek között *De mensibus ebraicis* címmel mutatja be a rabbinikus kalendáriumot, ezt követik *De mensibus Macedonicis seu graecis, atticis, Aegyptiis etc.*⁷ Majd az év napjainak sorrendjében, januártól decemberig, megadja az egyes hónapok különféle elnevezéseit, többek között héberül is. A hónap, nap megjelölése után a világtörténelem kapcsolódó eseményeit tárgyalja. Itt találkozunk a zsidó vallás ünnepeivel, melyeket zsinagógiai nevükön szerepeltet, és latin kísérőszövegében több esetben aprólékos magyarázatot nyújt az egyes ünnepek jelentőségéről, szokásairól. A *Purim* — szombatos kifejezéssel „sorsvetés innep” — magyarázatában pl. így ír: „Judeorum Bachanalia, quibus diebus legunt historiam Esther, uti quotes fit mentio Amon, pugnis et malleis pulsant scamna in Synagogys ...”⁸ Eber idézett megjegyzése felbukkan a korábban már Bogáthi Fazekasnak tulajdonított, Kolozsvárott 1577-ben Heltainénál kinyomtatott *Eszter dolga* c. költemény zárósoraiiban: „Azért még ez nap is zsidók megtartják/ Az napon Eszter dolgát olvassák / Az Aman nevére valahol jutnak / Az zsinagógának padjait hopolják”.⁹ A szombatos kalendárium előtörténetére vonatkozóan bizonyosan, és talán az *Eszter dolga* szerzőjének személyét illetően is, további fogódzót nyújtanak más források, melyek szerint Bogáthi Fazekas sűrűn forgatta Eber *Calendarium Historicum* c. munkáját. Pokoly és Kanyaró megállapításai szerint e könyv 1551. évi kiadásához Bogáthi naplószerű megjegyzéseket írt.¹⁰ A kolozsvári Unitárius Kollégium birtokában levő 1564. évi kiadás bejegyzései pedig Johannes Jacobustól származnak, aki a Gerendi család környezetéhez tartozott, és így szoros kapcsolatban állt a szombatosság ideológiai centrumával.¹¹ Eber munkája tehát

Bogáthi Fazekas vagy Jacobus, esetleg mindkettőjük közvetítésével juthatott el Eőssi, illetve követői körébe.

Az 1610-es évek végére a héber nyelvet jól ismerő, rabbinikus műveltséggel rendelkező Péchi Simon már nem elégedett meg a közvetett ismeretekkel. Úgy, mint más esetekben, ebben a vonatkozásban is, az eredeti héber szöveget akarta felhasználni. Közlebbi lehetőség nem lévén, 1620. március 4-én *Bethlen* Gábor konstantinápolyi követéhez, *Borsos* Tamáshoz fordul kérésével: „Egy zsidó kalendárium nélkül se hagyjon Kgd. mentül hamarább maga jöveteli előtt juttassa kezembe ...” és következő megjegyzése szerint „Józsefnek az vásárlásiért két aranyat küldtem ... azelőtt valami vásárlásimra tudom gondja volt”.¹² Kohn Sámuel, aki a fenti adatot közölte, már feltételezte, hogy Péchi korábban is a nevezett *József* útján szerezte be héber könyveit.¹³ Talán az sem kizárt, hogy József hívta fel a figyelmét az első nagyobb héber kalendárium megjelenésére Konstantinápolyban. Ti. 1610 körül a város szefárd gyülekezete számára részletes, húsz évre szóló naptár látott napvilágot, amely tárgyalta a holdállásokat, a zsinagógiai év eseményeit, a vonatkozó imarendet és ünnepi szokásokat.¹⁴

A könyveszerző zsidó Józsefről, Bethlen, illetve Péchi más konstantinápolyi török-zsidó kapcsolatairól, Borsos Tamásnak újabban kiadott naplója és levelezése nyújt további információkat. 1618. augusztus 10-e után és 14-e előtt, pontos dátum bejegyzés nélkül, Borsos azt jegyzi fel, hogy egy vitás keneső manipulációban szerepet kapott a zsidó József.¹⁵ Egy másik keneső szállítmány ügyében nézeteltérése volt Józseffel és szeptember 7-én azt írja Bethlennek „Ím küldtem Nagyságodnak egy zsidó levelet, ez zsidó József factiója azki ilyen ...”¹⁶ Ezek és más utalások arra engednek következtetni, hogy József az erdélyi keneső szállítmányok értékesítője volt Konstantinápolyban. Neve többször felmerül de, az erdélyiekhez fűződő kapcsolata még tisztázatlan.¹⁷ Borsos naplója két zsidó orvosról is beszámol, egyikük, Jakab doktor, ígéretet tett, hogy eljön Erdélybe, de visszalépett.¹⁸ *Ábrahám* doktor viszont már Konstantinápolyban szolgálatokat tett Erdélynek és 1623-ban a hazai források is beszélnek róla. Mégpedig a Bethlen által a zsidók számára kiadott kiváltságlevél említi.¹⁹ Arról viszont nem tájékoztat Borsos, hogy eleget tett-e Péchi kérésének a zsidó kalendárium tárgyában. Így igen valószínűnek látszik, hogy az 1621-ben Bethlen által börtönbe zárt Péchi, csak kiszabadulása után, kb. 1624 tavaszán jutott hozzá zsidó kalendáriumhoz. Minden bizonnyal az Ábrahám doktor által Bethlentől kiereszszakolt kiváltságlevél hatására Erdélybe vándorolt szefárd zsidóktól.

Péchinek három és fél éves fogsága, valamint az időközben használt másodlagos források félreérthető szövegezése bizonytalanságot okozott a szombatos kalendárium szerkezetében. A korábban már helyesen megállapított hónapsorrend és az egyes hónapok latin megfelelői, valamint az ettől eltérő újév és évszámolás módszere összekeveredtek. Még Kíssolymoson is, a szombatos felekezet egyik centrumában, nem lévén autentikus héber forrás, *Ürmösi* Mihály 1620. szept. 4-én megkezdett kódexe, melyet *Máthéfi* János számára írt, zavaros a fenti kérdéseket illetően.²⁰ Ma már kideríthetetlen, hogy a másolók tévedései vagy esetleg hiányos szövegátvitel eredménye-e az említett kódex 31–32. lapján a *Calendarium Perpetuum* című összeállítás. Itt Ürmösi kísérletet tesz az újhold kihirdetésének és szabályainak megállapítására, majd hónaptáblázatot közöl. Meghatározza, hogy mikor egy, ill. két nap az „újság innepe” és táblázatában „Sidoul, Deákul, Magyarul” a következő sorrendet állítja fel: 1. Tisri, Januarius,

Boldogasszony hava, 2. Marchesvan, Februarius, Böjtidő hava, 3. Caslev, Martyus, Böjtmás hava . . . , 7. Niszan, Augusztus, Szent Jakab hava . . .”. Bár az újhólddal foglalkozó rész őriz valamit a fentiek említett források anyagából, a hónap-táblázat többszörösen hibás. A fentieket lezárva így fejezi be „Az sidók Nysan holnaptól kezdik számlálni az esztendő, az Aegyptus beli szabadulásért, de a teremtes szerint vagyon az Tisri holnap első és velük Mi nálunk is.” Hozzáteszi még „az esztendőnek napja az újságok kezdete és végzete szerint 354 nap.” Mindez bizonyossá teszi, hogy a szombatosság első szakaszában már határozottan érvényesült a zsidó kalendárium hatása, és csupán a helyes forrásmunka fellelésén múlt annak szó szerinti átvétele. A *Máthéfi-kódex* más, hasonló jellegű hiányosságai is jelzik, hogy a kézirat, illetve szóbeli vagy írott előzményei még nem ismerték a rabbinikus forrásokat.²¹ A fentiekkel indokolható, hogy Péchi miért sürgette Borsost a zsidó kalendárium ügyében. És amikor hozzájutott a megfelelő forráshoz — akár Borsos, akár az erdélyi zsidók útján —, már ennek alapján a lehető legrészletesebben követve annak útmutatásait, rendezte felekezetének ünnepi rendjét és liturgiáját. Péchi kezéből teljes szombatos kalendárium nem maradt hátra, rendszere azonban azonosítható imádságoskönyve, zsoltárfordítása és más későbbi szombatos kódexek feljegyzései alapján.

Péchi *Psaltériumának* jegyzeteiben kitér arra is, hogy az egyes zsoltárokat milyen alkalmakkor énekelték. A 81. zsoltár bevezetőjében a következőket írja „Ezt a Psalmust szokták volt énekelní a jeruzsálemi templomban az őszi új esztendő napján: Mely Tisri avagy Oktobris újságján szokott lenni, ki kürtölésnek és emlékezetnek innepe is . . . vagyon penig itt emlékezet az aegyptusi szabadulásról, mely noha tavasszal lött Áprilisban, Nysan holnapjában . . . a Tisri holnapnak vagy Októbernek újságján van . . . új esztendő természet szerint, akkor hirdetik: mibe forogjon az egész esztendő . . . akkor igazítanak hozzá vagy jóra, vagy gonoszra, vagy áldásra, vagy büntetésre . . .”²² A jegyzetekből más helyeken is kimutatható, hogy a zsoltárfordítás idején — 1629. szept. 23. előtt — Péchinek már kezében volt a zsidó kalendárium. Erre utal az egyes hónapokat részletesen bemutató szombatos imakönyv, melyet Kohn Sámuel tárgyalt először „Első holnap az egyiptomi szabadításért Ennek a holnapnak neve Niszan . . . Ebben a holnapban van 30 nap, újhóld ünnepe egy nap. Ebben a holnapban nem szabad böjtolni, semmi keserves imádságot is mondani nem kell, csak az elsőszülötteknek kell böjtolni 14-ik napján 15-ik napjára esik pesah . . .”²³

Könnyen felismerhető Péchi imádságoskönyvében, hogy amikor az egyes imák használati utasításait adja meg, a zsidó kalendáriumok szokásos rövid útmutató megjegyzéseit bontja fel és magyarázza. Példának okáért „Az újesztendő és a Kippur innepnek imádságában”,²⁴ ahol utal arra is, hogy a héber és a latin hónapok nem pontosan fedik egymást. „Az új esztendő, mely a tisri hónap újságján esik, szeptember vagy október újságja . . . közönségesen az Elul újságától fogva tisriig . . . az Selichutot . . . elmondják . . .”. Naptári kategória a következő magyarázat is „Ez Új esztendő Innepe és a Kippur bűnbocsájtó innep között is napok vadnak, melyeket hínak és tartanak igaz megtérésnek, penitenciatartás napjainak . . .”. A fenti magyar nyelvű utalások mellett a kalocsai főszékesegyházi könyvtár Péchi-kolligátumában, latin vázlatban állította össze Péchi Tisri hónap Tóra olvasási rendjét, és a kapcsolódó prófétai szövegek mutatóját. „September. Initium anni. — Sabatalis lectio 3. Tysri. Audite coeli Deut. 32. usque ad finem capitis. Haftara a v.22. cap. 17. ad finem cap. 28 Jechez-

chél. Alii. 2. Sam. 22. — Alii ad hoc a v. 2.14 cap. Osea ad finem libri. Jejuni-
um Godolia quod 3 Tysri celebrandum esset, transcendit ad primam feriam propter
honorem Sabbathi, hoc est 4. Tysri Jejuni-um Kyppur, seu expiationis 10 Tys-
ri ...” Befejező mondata „Sabat Bereschit 24 Tysri. Lectio sab. a prioris cap.
Gen. usque ad v. 9.6-ti cap. Haftara. Ex Jesa 42 Cap. incipiendo a v. 5. usque
ad finem v. decimi 43 Cap.” Magyarul még annyit tesz hozzá „az többit lásd
másutt,”²⁵ bizonyára a többi hónapok hasonló rendjét. Ez az összeállítás műhely-
munka, amelynek részletes elemző szövege és néhány héberesen írt szava, mint
pl. „Jechezchél, Chochelet i. est Ecclesiastes, Hosanna Raba, Bereschit (sch-val),
Haftara stb” arra utalnak, hogy valamely zsidó kalendáriumi jegyzetei voltak
Péchinek. Láttuk feljebb, hogy a héber naptárból átvett liturgiai útmutatások
nem a szombatos kalendáriumhoz, hanem az imaszövegekhez kerültek használati
utasításként. Mindez arra enged következtetni, hogy Péchi vallásszervező mun-
kájában figyelembe vette, hogy a zsidó kalendárium, amelynek használata bizo-
nyos előképzettséget igényel, még magyarra fordítva sem lett volna használható
az egyszerű szombatos hívő számára. Ezért annak közvetlen naptári vonatko-
zásait, mint az újhold szabályait, a hónapok sorrendjét, a főbb ünnepek neveit,
kalendáriumi rendbe állította fel. A bonyolultabb liturgiai utalásokat pedig a
felhasználás helyéhez, magukhoz az imákhoz kötötte. Az így leegyszerűsített
zsidó naptárral találkozunk a szombatos kódexekben. Mivel nyomtatott szom-
batos kalendárium nem lévén, általános gyakorlattá vált, hogy az imakönyvek,
énekeskönyvek másolásakor a naptári szabályokat is feltüntették. Ily módon
természetes, hogy az esetek nagyobb részében csak a hónaptáblázatot és az igen
fontos újhold számítási szabályokat találjuk meg a kalendáriumi feljegyzések
között.

Egyes esetekben, bizonyára kisebb gyülekezetek vezetői kiegészítették ezt
az egyszerű hagyományozott kalendáriumot néhány kisebb gyakorlati tanáccsal.
Így pl. az 1707-ben bővített ún. *Magyari* Péter-féle énekeskönyv²⁶ tartalmazza
a hónapok teljes jegyzékét „Nisan nállunk Április, Szent György hava, Ijjar
nállunk Május, Pünkösöd hava ... Tisri nállunk Október, Mindszent hava ...”.
Közli azokat a módosító szabályokat is, melyek kijelölik, hogy az egyes ünnepek
milyen napokra eshetnek a héten belül. Hasonló szöveggel találkozott Kohn
Sámuel is „Az pesah ünnepe is nem lehet hétfőn, sem szerdán, sem pénte-
ken ...”.²⁷ Végül tizenhárom szabályba sorolja fel a kalendáriummal kapcsolatos
tudnivalókat. Ezek között használati utasítást ad, hogy milyen számítások útján
lehet a keresztény naptárból meghatározni a szombatos ünnepeket. A 12. pont-
ban így ír „Immár mind ezeket a megnevezett holnapoknak, csak a hold fordul-
lását nézd meg, ha Dél előtt fordult meg avagy Dél után: Ha Dél előtt leszen
meg az újság az nap leszen még az Új Hold Innepe. De ha Dél után leszen más nap
kell tartani ...”, majd így oktatja a hívőt „és aval az Új hold innepével együtt
számlálj osztán a Calendáriumból annyi napot, hetet, vagy holnapot a mennyi
szükséges”.

Péchi héber kalendáriuma — luáchja — ez ideig nem került elő, minden
bizonynal osztozott a szombatos ideológia és rituálék kialakításában fontos szere-
pet játszó más héber könyvek sorsában. *Orbán* Elek feljegyzése szerint Péchi
ládákba csomagolt könyvtárát és más ingóságait *Graven* generális prédálta el
a Rákóczi-felkelés idején a György-Szentmihályi templomból.²⁸

E könyvtár maradványainak, esetleg jegyzékének felkutatása nem csak a

szombatos kalendárium és ideológia forráskérdéseit tisztázhatná megnyugtatóan, de fényt deríthetne XVII. századi művelődésünk több más, ma még ismeretlen összetevőjére is.

Jegyzetek

1. Kohn Sámuel: *A szombatosok ...* Bp. 1889. 140—156. Kohn szerint Bogáthi „korának a keresztények között egyik legkiválóbb hebraistája volt”. Használta Dávid Kimchi, Ibn Ezra, Salamon Jichaki (Rási) magyarázatait és mondanivalójukat beépítette verseibe. *A magyar irodalom története*. I. Bp. 1964. 509. l. A rabbinikus források felhasználását illetően latin közvetítést feltételez, amit legújabb kutatásaink tételesen is igazoltak.
2. Kohn i. m. 83. l. m. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. V. Bp. 1879. 401. l.
3. Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*. (1556—1840). Bp. 1963. 42. no. 33.
4. Az MTA számára készült 1855 évszámot viselő kéziratos másolat 391. lapján. MTA Kézirattár Ms. 856.
5. *Calendarium Historicum conscriptum a Paulo Ebero Kűthingensi*. Witbergae Anno MDLXIII. Paul Eber a wittenbergi egyetem héber professzora 1557-től, feltehetően Méliusz is tanította. Kluge, O.: *Die hebr. Sprachwissenschaft in Deutschl. Zeitschr. f.d. Gesch. d. Juden in Deutschl.* vol. V. 1932. 107—108. l.
6. *Tractatus Ros Hásáná*. 2a.
7. Eber, Paul i. m. 37—41, 42—47. l.
8. Eber, Paul i. m. 127. l.
9. Bogáthi munkájának tartja Schiller István: *Bogáthi Fazekas Miklós élete és vallásos tárgyú költészete*. Bp. 1915. 43. l. *A magyar irodalom története*. I. Bp. 1964. 508. l. szerint ez a feltételezés alaptalan. Vö. RMNy 386.
10. Pokoly József: *Bogáthi Fazekas Miklós naptári följegyzései*. = *Ker. Magvető*. XXXVII. 1902. 262—266. l. Kanyaró Ferenc: *Fölvilágosító észrevételek Bogáthi családi eredetű följegyzéseiről*. uo. 266—270. l. m. Schiller István i. m. 4. l. Bogáthi szerzőségét további filológiai vizsgálódásaink is valószínűsítik.
11. MTAK Mikrofilmtár A 321/II. Az első és hátsó előzéklapokon Laurentius Dalmaky héber bejegyzései. Dalmaky 1643-ban, Bazelban *Emmanuel di Porto* héber kéziratát latinra fordította. = *Revue Etudes Juives*. V. 1913. 255. l. *Jacobus* naplószerű bejegyzéseiről Pírnát, Antal: *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier ...* Bp. 1962. 199. l. Pírnát Antal: *Gerendi János és Eőssi András. Itk*. 1970. 680—684. l.
12. *Tört. Tár*. 1881. 630. l. Kohn Sámuel i. m. 83, 184. l.
13. Kohn Sámuel i. m. 83. l. „... hihetőleg valamely török zsidó, aki által héber könyveit szokta vásároltatni ...”
14. Rivkind, J.: *Luách Kusto bílti nodá mánát 1610 ál eszrim sáná*. Álim. vol. II. 1935. 16—20. l.
15. Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Szerk. Kocziány László. Bukarest, 1968. 102. l.
16. Borsos Tamás i. m. 131. l.
17. *Tört. Tár*. 1881. 622. l. Radvánsky Béla: *Udvartartás és számadáskönyvek*. I. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp., 1888. 117. l. Borsos Tamás i. m. 162. l. I. Rákóczi György és a porta. Szerk. Beke Antal—Barabás Samu. Bp. 1888. 116., 219., 308., 385., 520. stb. lapokon. Bíró Vencel: *Erdély követei a portán*. Cluj, 1921. 109. l. szolgának tartja.
18. *Magyar Zsidó Oklevéltár*. II. 1937. 66—67. l. Borsos Tamás i. m. 118, 219, 278. l.
19. *Magyar Zsidó Oklevéltár*. VIII. Szerk. Scheiber Sándor és Grünvald Fülöp. Bp., 1965. 259. no. 319. 1623. VI. 18. Bethlen kiváltságlevele „excellentissimi Abrahami Sarsa medicione doctoris Judaei Constantinapolitani ...” 1623. július 2-án átutazik Kolozsváron. Uo. X. Szerk. Scheiber Sándor. Bp. 1967. 153. no. 133. Borsos már 1619. február 17-én hírt ad Péchinek írt levelében egy nagy tudományú zsidó hispanus doktorról, aki Gratianusszal Moldvába készül menni, de „kévánczik Erdélybe ... itidem, hogy data occasione visitandi gratia Erdélybe bémegyen onnat.” Ábrahám doktor 1619. május 28-án valóban Moldvában tartózkodott, mert ezen a napon írt neki levelet Borsos Konstanti-

- nápolyból. Majd 1620-ban ismét Konstantinápolyban van Borsos szavai szerint „9 die Martii jött vala hozzánk az zsidó doktor Abraham Sarka (így) ...” és csak 1623 nyarán bukkan fel Erdélyben. Borsos Tamás i. m. 219, 265., 289. l.
20. MTAK Mikrofilmtár B 633/II. *Stoll* Béla i. m. 42–43. l. no. 34.
21. *Guttman* Mihály—*Harmos* Sándor: *Péchi Simon imádságos könyve*. Bp. 1914. 462. l. megállapítása szerint, más összefüggések alapján „... a szombatosság hajnaláról való kézirat.”
22. *Péchi Simon Psaltériuma*. Közzéteszi *Szilády* Áron. Bp. 1913. 142–143. l. Az OSZK Oct. Hung. 1166 jelzeten levő *Magyari* Péter féle szoltároskönyv címlapja szerint Péchi 1646-ban fordította magyarra a zsoltárokat. Ennek a kéziratnak jegyzetanyaga eltér a Szilády-féle szövegkiadásától, nem is teljes, megszakad a 78. zsoltár közepén. (150. l.)
23. *Kohn* Sámuel i. m. 118. l. v. ö. *Guttman* Mihály—*Harmos* Sándor i. m. 227. l.
24. *Guttman* Mihály—*Harmos* Sándor i. m. 247–248. l. m. uo. 354. l.
25. *Guttman* Mihály—*Harmos* Sándor i. m. 270. l. Hasonló jellegű pl. a Chanukára írt útmutatása uo. 419. „Kiszlev havának 25. napján ...”. uo. 465–466. l.
26. *Stoll* Béla i. m. 109. no. 167. *Marmorstein* A. = *Magy. Könyvszle.* 1913. 121–122. l.
27. *Magyari* kódex 1b–2b. *Kohn* Sámuel i. m. 119. l. vö. *Talmud Tractatus Baba Batra* 16a.
28. *Kohn* Sámuel i. m. 195. l.

The Sabbatarian Calendar

R. DÁN

By the first decades of the XVIIth century the radical antitrinitarian development was to absorb the formal elements of Jewish religion. The Sabbatarian Council of 1606, stating the framework of the new religion, relied on the Hebrew Calendar having taken into consideration that in it the Old Testament feasts are represented according the first interpretation of the textus.

The so called Péchi hymnal — its material had been gathered between Jul. 1606. and 1615. — does not know any Hebrew sources and drew on two Latin works. One of them was identified by Samuel Kohn with S.Münster's *Calendarium Hebraicorum*, the other source was Paul Eber's work, *Calendarium Historicum*. Both works treat the structure of Jewish Calendar year and the liturgical events on the scientific level of the XVIth century. From these the early Sabbatarian theologians took over the order of months and the new moon-calculation, although they made many mistakes in the application. At the same time from these sources they learned some liturgical-ritual practice of smaller significance which they included into their ideas about the Jewishness. The poet Miklós Bogáthi Fazekas bears the marks of these.

By the late 1610 Simon Péchi, scholar of Hebrew language and literature made steps to acquire an original Hebrew Calendar and to state the festival order of the new sect from it. The Hungarian ambassador in Constantinople applied to Tamás Borsos who was in connection with a Turkish-Jewish merchant called Joseph. The business-connection of Borsos and Joseph are proved also by recently edited sources.

In the meantime Gábor Bethlen put in prison Péchi and in the hands of the lonely congregation the earlier learned and used elements of Jewish Calendar became shabby. The order of months and their collation with the Latin chronology caused disturbs. Records of this time show that the Sabbatarians insisted on their notices of Jewish origin, although they became shabby because of the transcriber's mistakes. The arrangement of the *Calendarium Perpetuum* in the Máthéfi codex shows such a case.

Therefore only the discovering of the right source-book showed when and in what manner the Hebrew Calendar was taken over by the Transylvanian Sabbatarians. It explains that Péchi, after his release, in the middle twenties of the XVIIth century, when he had kept the wanted Jewish Calendar, uses it in his church-organization-work at every steps. Péchi.

did not write a uniform Sabbatarian Calendar, but in his prayer-book, Psalm-translation and other places marks as "directions for use" where and when certain texts should be recited. It seems however, that for his personal use he made also notes. These notes have remained on the pages of Kalocsa Codex, where he cites Hebrew words, too, and the reading-order of Torah, etc. He is certainly the author of the notes of Talmudic origin, which were carefully copied by Sabbatarians scribes.

Therefore the inner structure of Sabbatarian Calendar had shaped to pattern of Jewish Calendar. In the late decades of the XVIIth century it was increased with some practical advise. Because of lacking for a uniform religious center the congregation had to state the day of new moon. The leaders of the smaller congregation formulated the notes according the observations.

A Magyar Kamara és a könyvek

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A Magyar Kamara a XVI. századtól kezdve egyre nagyobb, egyre növekvő szerepet játszott a magyar közigazgatás történetében. Volt időszak, amikor a királyi kancellária mellett az egyetlen tényleg működő magyar főhivatal, dikasztérium volt. Szerepe nem merült ki eredeti rendeltetésének, a pénzügyigazgatásnak intézésében, átnyúlt a gazdaságsszervező, honvédelmi, sőt a kulturális terrénnumra is. Ha szerepe ebben többnyire nem is kezdeményező, hanem csak kivitelező, ez a kivitelezés is időnként nagyon nehéz, sokszor szinte megoldhatatlan feladat elé állította a kamarát és azokat, akik ügyeit intézték. Pénzt előteremteni, különösen kulturális szükségletekre, nemcsak a török háborúk idején, a XVI–XVII. században volt nehéz, hanem később, még a XVIII. században is, amikor az ország gazdasági élete fellendülőben van, területe megszűnik csatatér lenni, és megkezdődik a magyar kultúrtáj mai képének kialakulása. Jórészt ma is fennálló, az ország minden részén megtalálható impozáns épületek: templomok, kastélyok, kolostorok, kúriák és polgárházak a tanúi ennek a kiépülésnek. A pénzgazdálkodástól elszokott magyar lakosság megtakarított garasait azonban mindig elviszik az ismétlődő dinasztikus háborúk, s az elavult adózási rendszer, mely a privilégiumokon alapszik, nem teszi lehetővé a még nagyobb arányú fejlődést. A Kamara, mint gazdaságirányító szerv, közvetve is segíti a kulturális életet, a kezelt tőkék kamataiból nemcsak építkezésekre, hanem olykor nyomdákra, könyvekre is juttat. Igaz, ezt jobbra felsőbb utasításra teszi; de maga az ügyintézés is szükségessé teszi, hogy a könyvkultúra számára is jusson valami a Kamara által kezelt pénzekből.

A királyi határozatok végrehajtása során a Kamara által eszközölt kifizetések közt több irodalom- és művelődéstörténetünkben szereplő, jelentős személy nevét találjuk.

Időrendben az első ilyen név *Istvánffy* Miklósé. 1578. január 20-i kelttel 2000 forint gratiálét, kegyadományt kap.¹ Ám ez még nem a történetíró *Istvánffy* teljesítményének méltánylása, hiszen a *Historiarum de Rebus Hungaricis*² csak 1622-ben jelent meg Kölnben. Lengyelországi kiküldetéséért 1589-ben nyert 800 forintja sem tekinthető másnak, mint diplomáciai missziója költségmegtérítésének.³ Még az 1629. augusztus 4-én leányának, *Draskovics* Jánosné *Istvánffy* Évának folyósított 7302 forint sem kegyadomány, hanem csupán a már csaknem másfél évtizede elhunyt, volt hivatalviselő *Istvánffy* hátralékos fizetésének folyósítása, melyet *Istvánffy* életében nem kapott meg.⁴ A kor pénzügyigazgatásában

az ilyen késedek nem ritkák, mert be kellett várni, amíg a kifizetéshez szükséges összeg befolyik. Noha Istvánffy nem volt gazdagnak mondható, egzisztenciális kérdést mint birtokos nemesnek a fizetés halasztódása nem jelentett számára, így állott elő a hosszú késedek. Ebben az esetben tehát nem mondhatjuk, hogy Istvánffy történetírói érdemeiért bármit is kapott volna a Kamarától, illetve a Kamarán keresztül az uralkodótól: csak azt kapta, amiért mint tisztviselő, amúgyis megdolgozott.

Némileg más Zsámboky János esete. Zsámboky az „udvari történetíró” címét nyerte el, munkásságáért rendszeres fizetés kapott.⁵ Mint császári udvari történetíró fizetését az udvar pénzügyi alapjából, a császári Udvari Kamarától kapta. Az Udvari Kamara azonban — akár Zsámboky magyar származása miatt, akár azért, hogy saját anyagi terhein könnyítsen — nem habozott, hogy a vele szemben nem közjogi, de tényleges függőségben levő Magyar Kamarával fizettesse meg Zsámboky illetményeit.⁶ A történetíró halála után is hátralékos fizetését a magyar kamara bevételeiből fizették meg az örökösöknek (1588).⁷

Időrendben a következő irodalomtörténeti nagy név viselője, akinek a Kamarával dolga volt, Káldy György. Káldy a Szent Biblia kiadására, mely 1626-ban jelent meg Bécsben⁸ „a kidolgozás és nyomtatás költségeire” 1624. november 13-i kelttel 100 forintot kapott,⁹ viszonylag nem nagy összeget, annyit, mint amennyi ebben az időben egy kamarai írnok évi fizetése volt. De közismert, hogy Káldy magyar nyelvű Biblia-kiadásához Pázmány Péter, a katolikus papság, sok világi ember, sőt Bethlen Gábor is hozzájárult, így tehát a Magyar Kamarának csak a költségek egy részét kellett fedeznie.

Nemcsak a pozsonyi Magyar Kamara költségvetésében találunk ebben az időben könyvkiadással kapcsolatos költségvetési tételeket. 1620. július 8-án Festh János kassai nyomdász „valamely könyv nyomtatására” az erdélyi fejedelem költségére 8 forintot kap a Magyar Kamarától laza függési viszonyban levő Szepesi Kamara pénztárából.¹⁰ Ugyanő már március 18-án „a mostani pozsonyi országgyűlés határozatainak kinyomtatásáért”¹¹ 50 forintot kapott, augusztus 18-án pedig Dávid zsolnáinak nyomtatásáért, ugyancsak a fejedelem költségére, 26 forintot.¹²

A breznóbányai születésű Berger Illés királyi történetíró életrajza ismeretes. Berger kamarai tisztviselő volt. 1622-ben egy, a fiskusra szállott házat kapott Szokolczán a Kamara révén, 1634-ben megkapta a helybeli harmincadosi állást is: ezt a hivatalt tíz éven át töltötte be, nem sokkal halála előtt vált meg tőle.

Berger Illés csaknem mindig Perger-ként szerepel a kamara irataiban. *Szinnyei* azonban, a művein használt névforma szerint mint Bergert vette fel a magyar írók lexikonába. Berger alias Pergerrel először 1604-ben találkozunk a Kamara irataiban: ekkor 100 forint évi fizetést rendel számára az uralkodó.¹³ 1609-ben már mint udvari papot és királyi történetírót említik.¹⁴ 1615-ben a morvaországi magyar királyi harmincadvámcédula-gyűjtő (schedarum Moravicarum perceptor) állását kérte, de ezt a nem túl sok munkával járó állást nem kapta meg, hanem ehelyett 100 forint gratiáléban, kegydíjban részesült.¹⁵ 1623-ban újra fizetést folyósítanak számára évnegyedes részletekben úgy, mint a hivatalnokoknak,¹⁶ majd mint „Poeta Laureatus”-nak és „Historicus”-nak gondoskodnak fizetéséről 1624-ben.¹⁷ 1630-ban Perger mint „Historicus Hungaricus” kapja a fizetését.¹⁸ 1637-ben nevezi ki az uralkodó október 14-i kelttel a *Bogády* János halálával megürült szakolcai harmincadosi állásra azzal a feltétellel, hogy

elkezdett történeti munkáját „buzgalommal és kitartással” folytassa. Hogy kedve még nagyobb legyen a munkához, a királyi határozat az ilyen állásoknál szokásos kauciókötelezettség alól is felmentést ad.¹⁹

Berger történetírói munkásságát az udvar annyira méltányolta, hogy harmincadosi állását még unokaöccsére is átruházhatta.²⁰

Berger nagyon termékeny történeti és politikai író volt. Az *Apponyi Hungarica* és a Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* által ismertetett tizennégy műve közül azonban csak egyetlen egy, a *Symbolum Sacrum et Augustum decem Reginarum Hungariae*²¹ jelent meg Magyarországon, Pozsonyban. A többi tizenhárom az országon kívül: hét Bécsben, öt Prágában és Olmützben, egy pedig Frankfurt am Mainban, valamennyi latin nyelven. Bár hazánkban neve ma kevésbé ismert, kora jól ismert és kitüntetett írói közé tartozott. Nemcsak császári, de még portugál kitüntetést is kapott.²²

Valamivel később *Guttovieni* József, a pozsonyi evangélikus iskola rektora is kapott egy ízben 50 forintnyi segélyt.²³ 1682-ben pedig *Ritter* Pál, a *Novus Scandebeg* és a *Fata et Vota* című művek szerzője kapott 100 forint jutalmat *Lipót* császártól, kinek poétikai művét ajánlotta.²⁴

Mindezek a határozatok — a Bergerre vonatkozót kivéve — a Kamarát csak passzív, kiutaló szerepben mutatják be. A Kamara feladata itt csak annyi volt, hogy elő kellett tereintenie a királyi határozatban megjelölt összeget. A Kamara tanácsának arra, hogy kinek fizessenek és mennyit, nem volt befolyása. A határozatok közlését nem is annyira fontosságuk, mint inkább az érintett személyek érdekessége indokolja.

Nagyobb a jelentősége a XVII. századtól a kamara kapcsolatának a könyvkötőkkel és a nyomdászokkal.

A Kamara számadáskönyveit, jegyzőkönyveit, egyes nagyobb összeírásait, néha azonos tárgykör szerinti iratcsomóit is a jobb megőrzés végett bekötötték. Ez a szokás már a XVI. században is megvolt, a XVII. század elejétől számos fennmaradt dokumentum a tanúja ennek. (Például a *Rationes Perceptoriales* kötetei, a Kamara számadáskönyvei, melyek egykorú kötésben maradtak ránk.) A Kamara jegyzőkönyvei pedig fehér pergamentbe vannak bekötve. Ezek a kötések néha egyszerűbbek, néha azonban díszesebbek, préselt mintázatokkal. Ez a munka, ha nem is tette ki egy könyvkötő állandó, egész évi elfoglaltságát, a megrendelések azért éppen elégséges jövedelmet jelentettek ahhoz, hogy egy egyébként nehezen prosperáló könyvkötői műhely számára a stabilitás bázisát adják. Csodálkozhatunk-e, ha ilyen körülmények között 1667 óta a Kamarának állandó könyvkötője van, *Kochberger* Jakab személyében. Őt utóbb e megbízásában fia, *Kochberger* János Mihály követte. A két Kochberger, apa és fiú, sőt a fiú özvegye is együtt több, mint hetven éven át voltak a megbízatás birtokában és dolgoztak a Kamara számára.²⁵ A könyvkötő azonban a kor szokása szerint egyszersmind könyvkereskedéssel is foglalkozott, a könyvterjesztésben is szerepet vállalt. Kochberger János Mihály kapcsolatának a Kamarával igen jövedelmezőnek kellett lennie, mert 1717-ben 102 forint 40 dénárt kap, majd újabb 10 forintot azért a papirosért, amit tőle vásároltak. Az 1717. évi október 17-i decretum Bancale értelmében pedig további 100 forintot utalnak ki neki az 1714 óta végzett munkáért.²⁶

Állandó könyvkötő foglalkoztatása a Kamara részéről azzal járt, hogy egy egy stabil papír- és könyvforgalmi vállalkozás maradandóan gyökeret tudott

verni Pozsonyban. Hogy Kochberger könyvkereskedéssel is foglalkozott, az valószínűsíthető abból is, hogy a *Decades* 1744. évi 3. variáns kiadásának címlapján a „Posonii, Typis Royerianis MDCCXLIV” impresszum után a „Sumptibus Joannis Michaelis Kochberger bibliopolae per Cameram Regiam” megjegyzés áll.²⁷ Ez azonban arra is enged következtetni, hogy Kochberger nemcsak könyvkötő és könyvkereskedő, hanem olykor kiadói tevékenységet is folytató vállalkozó volt, akinek vállalkozásához a biztos alapot éppen a Kamarához való viszony adta meg. Minthogy neve a kamarai jegyzőkönyvekben a részére szóló kiutalásokkal kapcsolatban szerepel, biztosnak tekinthető, hogy papíros- és könyvkereskedője is volt a Kamarának, akitől mind a papír és írószer, mind pedig a könyv-szükségletet a hivatal számára biztosították.²⁸

Ez a könyvszükséglet elsősorban a hivatal működéséhez is szükséges naptárakra vonatkozik, de alkalmilag más munkákat, például jogi könyveket is rendelt a Kamara. Naptárak rendeléséről már a XVII. század közepéről tudunk.²⁹ Ez a gyakorlat természetesen a XVIII. században is fennállt.

Kochberger özvegye úgy látszik nem sokáig maradt a kamarai könyvkötő és könyvkereskedő megbízatása birtokában. 1747-ben ugyanis *Fürstenbusch* Jakab folyamodik a Kamara tanácsához, hogy kamarai könyvkötő lehessen.³⁰ A könyvkötő ekkortájt név említése nélkül szerepel a jegyzőkönyvekben. Nem lehettek vele túlságosan megelégedve. Mikor az ismeretlen nevű könyvkötő 1751 decemberében újról ajándékot kér és nehezményezi, hogy a Helytartótanács mással végezteti a könyvkötői munkát — a Kamara tanácsa a kérést *Puchner* számvevőmesterhez továbbítja.³¹ 1752. január 3-án *Puchner* megadja a választ a Kamara tanácsának: a Helytartótanács ez évben — mondja — a másik könyvkötővel, *Spaiserral* végezteti a neki szükséges munkákat, mert az sokkal olcsóbban dolgozik. Erre a Kamara tanácsa is határozatba hozza: írásban keressék meg a „cameralis bibliopolá”-t, nyilatkozzék, megfelel-e számára is az olcsóbb ár, s ha igen, fogadja el, mert ha nem, a Kamara is *Spaisernak* fog megbízást adni.³² A Kamara könyvkötője alighanem belenyugodott ebbe a megoldásba, de hosszú távra mégis *Spaiser* bírta az iramot. Már az 1730-as évek végén is ő adta ki azokat a naptárakat, melyeknek kelendőségét a bennük foglalt tiszti címtárak biztosították.

Figyelemre méltó a Kamara és a nyomdák kapcsolatának kezdete is. Ismert tény, hogy *Ferencffy Lőrinc, II. Ferdinánd* király udvari titkára nyomdát létesített Bécsben, ahol különféle könyveket adott ki. Ez a sokoldalú és tevékeny ember pályafutását 1611-ben kezdte el. Bár nem a Kamara státusába tartozott, fizetését mindvégig onnan kapta 1640 októberében bekövetkezett haláláig.³³ Nyomdáját a maga kezdeményezéséből, saját pénzén rendezte be, s ebben, részben hivatalos támogatással, részben egyéni kedvtelésből, törvénycikkeket és más műveket nyomtatott és adott ki. Sokat kellett dolgoznia, mert midőn nyomdáját *Lippay* esztergomi érsek és kancellár megvette, betűi már igen kopottak voltak.³⁴ *Ferencffy*-ben a nyomda felállításának gondolata talán már Magyarországon felmerült, de megvalósítania csak Bécsben sikerült. Hogy a nyomda felállításában talán szerepet játszott a kamarai ügykezelésnek sok munkát és fáradságot megtakarító nyomtatott úrlapok készítésének ötlete — ez lehetségesnek tűnik, de nem bizonyítható. A XVII. századból ilyen előre nyomtatott szövegű vagy rovatolt úrlapokat nem ismerünk: a következő évszázad elejéről azonban már több hasonló maradt fenn, melyeknek használata különösen a Kamara alá tar-

tozó harmincadügyben volt fontos. A kiviteli engedélyek űrlapjai nyomtatással készültek, sajnos, szignálatlanok, s így biztosan nem tudjuk, melyik nyomda, illetve melyik nyomdász állította elő őket. Ilyenek azok a tizedek bérbeadására kiadott szerződés-űrlapok is, melyekbe csak a helység nevét, a lakosok számát és a tized jellegét kellett beírni.³⁵ A kamarai jegyzőkönyvekben azonban a XVIII. század során időről időre felbukkannak nyomdászoknak „pro schedis imprimendis” kiutalt összegek, többnyire a munka, s elvégzőjének megjelölése nélkül. Ezek nagyobbára a nyomtatványok díjai. A XVIII. század közepén a Kamarának *Landerer* tipográfus szállította az ilyen nyomtatványokat, már nemcsak harmincadcédula- hanem másféle űrlapokat is. Valószínűleg előde, *Royer* volt előbb a Kamara nyomtatvány-ellátója. 1751-ben a kamarai pénztár részére rendelt 1000 példány nyugtaűrlapért 15 forintot fizettek *Landerer*nek.³⁶

Az úrbérrendezés során az úrbérrendezéssel járó nyomdaköltségek nemegyszer igen magasra emelkedtek. Az 1768. július 20-i királyi határozat például arról rendelkezik, hogy az *Urbarium* példányaiért s az úrbéri tabellákért *Trattner* könyvkereskedőnek 3569 forintot fizessenek ki.³⁷

Az 1760-as évek végén a Kamara kapcsolata a nyomdákkal még intenzívebbé válik. A Helytartótanács, mely a közigazgatás elvi kérdéseit intézte, a pénzügyek intézését jobbra a Magyar Kamarának engedte át. Ebből következően mindazok a munkák, melyek pénzügyi kihatással jártak, a Kamarán keresztül futottak le. Így például a Helytartótanács részére végzett összetörölődött nyomdai munkák ügyében is csakúgy a Kamara jár el,³⁸ mint a kifizetésekből.³⁹ A Kamarán keresztül folytak a tárgyalások az irányban is, hogy Debrecenben milyen feltétellel engedélyezzenek nyomdaalapítást⁴⁰ és ugyancsak a Kamarán keresztül folytak a tárgyalások *Patzkó* Ferenc nyomdász Temesváron tervezett nyomdájának ügyében.⁴¹

A Kamara közvetítésével folytak a tárgyalások a hivatalos kiadványok vagy a hivatalos jóváhagyással sajtó alá kerülő kiadványok tárgyában is. Mindez mutatja a Kamara szerepének fontosságát a korszak könyvkiadás- és nyomdatörténetében, s egyben utal a kamarai levéltár ez irányú forrásértékére is.

A sajtó alá került félhivatalos kiadványok sorából némileg ki kell terjeszkedni e helyen a tiszti címtárak, a sematizmusok kérdésére. Ezek mindmáig külön problémát jelentenek könyvészetileg is. A hivataltörténet és történeti életrajzkutatás számára nélkülözhetetlen sematizmusok a dikasztériumok, elsősorban a Helytartótanács és a Kamara intenciójára készültek, de megbízhatóságukat és következetes, rendszeres kiadásukat a nyomtatók üzleti érdeke igen gyakran kesztyezte. Nem mintha a nyomtatók szándékosan hibás sematizmusokat hoztak volna forgalomba: ez nekik sem állott érdekükben. Hiba esetén a felszólalás nagyon hamar megtörténhetett, különösen ha magas állású személy adataira vonatkozólag tartalmazott a sematizmus tévedést. De az már gyakrabban megtörtént, hogy véletlenül rosszul szedtek, egyeseket kihagytak, másokat nem a megfelelő helyen tüntettek fel. Az utóbbi eset természetesen sokkal ritkább volt az előbbinél. De volt a tévedésnek egy másik forrása is: az, amikor régebbi adatokat közöltek. A sematizmusok nem a vonatkozó évre, hanem mindig csak az előbbire jelentenek támpontot: már megjelenésük időpontjában bizonyos fokig elavultak, még inkább a tárgyév folyamán. Bizonyosága ennek a régi sematizmusokban sok egykorú kéz bejegyzésével történt törlés vagy besúrák. Ennek az oka jobbra az, hogy a XVIII. században a sematizmusok többnyire naptárakkal voltak

kapcsolatosak, melyek nem a folyó, hanem a következő évre szóltak, tehát előre készítették el őket. A sematizmusok hivatalos bejelentésen épültek ugyan, de azokat a következő évi naptár vagy olykor önállóan való megjelentetés céljából korábban, már a kiadási év előtti esztendő októberében vagy novemberében lezárták. Így tehát ezek sohasem a tárgyév, hanem az előző év utolsó negyede kezdetének adatait tartalmazzák. Nem zárhatjuk ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy maguk a dikasztériumok sem mindig hibátlanul adták le adataikat. A sematizmusok adatait saját személyi állományukra vonatkozólag az egyes hivatalok maguk állították össze, de ezek a jelentések mind a Kamara kezébe jutottak, ez tárgyalta a nyomdással is. Így tehát a tiszti címtárak kiadása is elsődlegesen a Kamara munkájának tekinthető. Hogy kinek az intenciójára történt a sematizmus-kiadás megindítása, arra vonatkozólag biztos adataink nincsenek. De valószínűnek látszik, hogy azoknak kiadását *Grassalkovics* Antal kamaraelnök szorgalmazta. Bár a legkorábbi általunk eddig ismert magyar tiszti címtár 1730-ból való, feltevésünknek ez nem mond ellent. 1730-ban *Grassalkovics* már királyi ügyigazgató volt, 1727 óta kamarai tanácsos is; viszont hatalma tetőpontján az 1740-es években állott — akkor, amikor a tiszti címtárak kiadása általánossá és rendszeressé válik. A francia és német hasonló kiadványok példája ekkor kezd intenzívebben hatni, noha korábban sem volt ismeretlen: s ebben az időszakban a tisztviselők száma is annyira megnő, hogy egy ilyen kiadvány elengedhetetlenül szükséges, s emellett a kereslet is biztosítottnak látszik.

1740-től Győrött *Streibignél* is jelent meg sematizmusos naptár, de előbb, már az 1730-as évektől *Spaiszer* Ferenc Domonkos pozsonyi könyvkereskedő és könyvkötő adott ki e tiszti címtáras naptárakat, illetve tiszti címtárakat, az 1770-es évektől az 1780-as évek végéig pedig *Spaiszer* Keresztély Pozsonyban, majd Budán, mint „privilegiatus Bibliopega”. 1790-től kezdve a tiszti címtárak — többnyire még mindig kalendáriummal együtt — az egyetemi nyomda kiadásában Budán jelennek meg. E sematizmusok kelendőségét, az irántuk való érdeklődés intenzitását mutatja, hogy még kézírással is másolták ezeket. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának állományában is őriznek ilyen kézzel másolt egykorú tiszti címtárakat a XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről.⁴²

A Kamarának a könyvcenzúra terén is volt szerepe. Mint alárendelt szerv, csak végrehajtotta a királyi kancellária és a Helytartótanács intézkedéseit: erre főképpen a harmincadvám-állomásokon került sor, amelyek az ország egész behozatalát és kivitelét ellenőrzésük alatt tartották. Ezek, ha könyvcsempészési kísérlet történt, jelentették Pozsonyba a Kamara központjának. Ez azután az ügyet átadta a Helytartótanácsnak. A becsempészni kívánt, s a harmincadosok által lefoglalt könyveket is ide továbbították. Ilyen esetek a XVIII. század elején is előfordultak,⁴³ de a könyvcsempészet nagyobb arányokat csak a század közepe táján öltött. A Kamara szervei a könyveket nem szívesen adták át. 1738-ban különösen sok probléma volt a tiltott könyvek miatt: beküldésükkel úgy látszik a harmincadosok nem siettek, mert még a következő évben a Kamara tanácsa kénytelen úgy rendelkezni, hogy a könyveket hozzák Pozsonyba és adják át a Helytartótanácsnak.⁴⁴ De még a következő évben is számos könyv hevert a Kamara alá tartozó harmincad-főigazgatóságon.⁴⁵ 1752-ben ismét sokat kellett foglalkoznia a Kamara tanácsának a könyvbehozattal. A felülvizsgálatot a harmincad-hivataloknak most már a postakocsi-szállításoknál is alkalmazniok

kellett királyi határozat alapján.⁴⁶ Ennek kapcsán a Helytartótanács intézkedésére a Kamara tanácsa elrendeli, hogy a külföldi akadémiákon tanuló diákok által behozott könyveket, bármely harmincadhivatalnál találják is őket, a szokásos cenzúrázásra feltétlenül Pozsonyba kell küldeni. Arról is rendelkezik a Kamara tanácsa, hogy a megfelelő állomások kapjanak erről dekrétumot, írásos kiértékelést.⁴⁷ A győri harmincadnak küldött utasításból az is kitűnik, hogy az olyan könyveket, melyeket a harmincad zárolt, legkésőbb a negyedévi elszámoláskor fel kell küldeni Pozsonyba. Mindez nem a Kamara intenciójára történt, hanem a Helytartótanács megkeresése alapján, melynek ezirányú tevékenységét viszont királyi határozatok írták elő. Ily határozatok gyűjteménye található az OSZK Kézirattárában.⁴⁸ A harmincadoknak utasításaik szerint kellett feltartóztatniok a külföldről érkezett könyveket. Szerzetesek, prelátusok Olaszországból behozott könyvei⁴⁹ éppoly sorsra kerültek, mint a veszélyes tartalmúaknak ítélt kiadványok. Azokért a könyvekért, amelyeket visszaadtak tulajdonosaiknak, a vámot természetesen meg kellett fizetni, csupán 1770. október 20-án menti fel egy királyi rendelkezés a nagyszombati egyetem tanárainak saját használatukra szükséges orvosi és jogi könyveit a harmincadvám alól.⁵⁰ A hetvenes évektől kezdve az engedékenység nagyobb. Külföldi örökségből származó könyveket is kiadtak az örökösnek, így pl. Szalay János holland szolgálatban állott kapitány hagyatékából a francia könyveket is megkapta a fivére.⁵¹ Vitás esetekben a harmincados megkérdézhette a kamarai tanácsot, mitévő legyen. Zinck Miksa zsolnai harmincadinspektor 1771 márciusában jelenti, hogy a lengyelországi zavarok elől Magyarországra menekült, s az itt elhalt *Sapieha* herceg hagyatékában annak leltározásakor *Kőszeghy* alispánnal és *Marsovszky* fiskálissal együtt olyan lengyel nyelvű kéziratot találtak, mely a „Rákóczi-rebellio” alatti magyarországi eseményeknek lengyel „versio”-ját tartalmazza. A hagyatéki leltárral és értékeléssel együtt mindjárt a könyvet magát is felküldte Pozsonyba a Kamara tanácsához.⁵² Sajnos, a szűkszavú közlésből nem állapítható meg, hogy valamely nyomtatásban e korban vagy még korábban megjelent francia vagy német nyelvű mű lengyel fordításának kéziratáról vagy pedig egy, a Rákóczi-szabadságharcról szóló lengyel mű eredeti kéziratáról van-e szó.

A Kamara pénzügyi, illetve technikai segítségével a XVIII. században több jelentős mű látott napvilágot. Időrendben ezek közül az első Magyarország javított térképének kiadása rézbe metszve. Ennek terve a Kamara vállalkozó szellemű és mozgékony alelnökétől, illetőleg elnökhelyettesétől, *Volkra Ottó* Kristóftól indult ki. Ennek a munkának a kiadója maga a Kamara volt. *Volkra* 1706-ban készítette el az akkor már nagyhírű *Müller János* Kristóf császári hadmérnökkel az ország részint új felmérések alapján helyesbített térképét.⁵³ Az alelnök nagy reményeket fűzött a térkép kiadásához. Nem kevesebb, mint 2500 példányban akarta közrebocsátani a térképet, és azt szerette volna elérni, hogy az eladási ár a készítési költségeket teljesen fedezze. A Rákóczi-szabadságharc idején azonban a szükséges összeget alig lehetett előteremteni, s végül a legszükségesebb kifizetéseket is csak az igali fiskális javak eladásával sikerült biztosítani. A térkép 1709-ben nagy nehezen meg is jelent. Ez a mű a magyar kartográfia történetében fontos állomást jelentett, mert helyesbítette az országról addig kialakult torz földrajzi elképzelést és egész Európában ismertté vált.

Bél Mátyás történeti-földrajzi művének, a *Notitia Hungariae Novae historico-geographic*ának elkészítésében is nagy segítségére volt a Kamara Bélnek. Mikor

a szerző 1734 májusában már annyira jutott munkájával, hogy az első kötet teljesen készen állott, négy részre és hat kötetre tervezett művéhez tizenkét évi privilégiumot kapott az uralkodótól.⁵⁴ De Bél még ekkor is javítani kívánt művén, mint azt a Kamara tanácsának 1734. július 20-i ülésén tárgyalt kérése tanúsítja. Azért folyamodott, hogy művének előzetes revíziójához készítsenek a magyar kamarai elnökökről az eredeti iratok alapján névsort. A Kamara tanácsa Bél kérését meghallgatta, s elrendelte, hogy a kamaraelnökök jegyzékét készítsék el, s adják át Bélnek.⁵⁵ Bél Mátyás özvegye a Kamarától férje érdemeire való tekintettel utóbb nyugdíjat kapott.⁵⁶

De Bél támogatása nem volt az egyetlen eset. A Kamara máskor is segítségére volt a történetbúvároknak, hogy azok iratanyagából adatokat, felvilágosítást kaphassanak. Ehhez természetesen legtöbbször királyi engedelemre volt szükség, amit nem könnyen adtak meg. Mikor *Pierer* jezsuita tudós 1766-ban a magyarországi bányaművelés történetén dolgozott, királyi határozat írta elő a Kamarának, hogy minden vonatkozó aktát és elenchust bocsássonak a rendelkezésére.⁵⁷ Viszont *Pray* Györgynek, a híres történetírónak nem engedélyezték a székelyek szabadságjogaira vonatkozó iratok használatát.⁵⁸ Ezen nem csodálkozhatunk, mivel csak három évvel a madéfalvi siculicidium után kutatott Pray a Kamara levéltárában. Prayt később sem igen segítette a Kamara: 1773. május 14-én például megkérdszik az elnököt, hogy Pray atyának, a történetírónak egyáltalán adhatók-e ki akták a Kamara levéltárából?⁵⁹ Ugyanez év július 27-i kelttel pedig arról értesülünk, hogy a királyi ügyigazgató a Magyarország történetén dolgozó Praynak a Kamara levéltárában a kutatást megtiltotta.⁶⁰

Adami Mihály ez az érdekes és sokoldalú egyéniség is kapcsolatban állott a Kamarával. *Adami* eleinte jezsuita szerzetes volt, azonban a rendet hamarosan elhagyta. Bécsben élt: 1757-ben, mint a katonai akadémia magyar nyelvtanára magyar nyelvkönyvet készített olyan németek részére, kik ezt a nyelvet megtanulni kívánták. Erre különösen a hadseregnél volt szükség, mivel a hétéves háború alatt Mária Terézia serege elsősorban Magyarország emberállományából rekrutálódott, s így a magyar nyelv fontossága is megnőtt. 1757 augusztusában királyi határozat intézkedik arról, hogy a Magyar Kamara *Adaminak* műve kiadásához és a példányok szétosztásához 100 arany dukátot fizessen ki előlegként. A szerző ekkor nemcsak nyelvkönyv, de szótár kiadását is kilátásba helyezte.⁶¹ Könyve, az *Ausführliche und neuerläuterte Ungarische Sprachkunst*, melyet *Károly* főherceg számára írt, Bécsben 1760-ban jelent meg 224 lap terjedelemben. 1761-ben, a könyv megjelenése után magyar–német szótárának munkáját kezdte el. Ez év októberében segélyt kért, amit meg is adtak számára. A Kamara utasítást kapott, hogy 1762. január 1-től havi 30 forintot fizessen *Adaminak*.⁶² A fizetést a szótárkészítő a következő évben megkapta és ezt azután továbbra is folyósították számára. 1764-ben, amikor már negyedik éve dolgozott szótárán, a pénz folyósítására beadott kérelmét a Kamarával véleményeztetik.⁶³ 1764 decemberében, mikor járandósága folyósítása tárgyában az információ már megérkezett, a királyi leirat megengedi a havi 30 forint kifizetését, de azt kívánja, hogy szótárát július végéig fejezze be, és akkor azt adják át a cenzúrának, majd szedjék ki a pozsonyi nyomdában, és az eladási árból a kincstár hozza be azt, amit befektetett.⁶⁴ Egy évvel később, 1765 végén *Adami* revízióra már előkészített munkájának pontosabb kidolgozása céljából továbbra is kéri a havi 30 forint segélyt. A királyi leirat türelmetlenül kérdi: mért nem kész a szótár?

Mikor nyomják?⁶⁵ A szótár azonban még ekkor sem volt kész, és nem is készült el. A Petrik-féle bibliográfiában nincs nyoma, hogy a szótár csakugyan megjelent volna. Szinnyi szerint kéziratban maradt. Lehetséges, hogy a Kamara vagy a Helytartótanács levéltárába került. Adami a másik nagy művét, a magyar címergyűjteményt sem fejezte be. Hagyatékának ez a becses, annak idején Nagy Iván által is felhasznált része, heraldikai gyűjteménye és genealógiai jegyzetei a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek, s ma az OSZK Kézirattára őrzi őket.⁶⁶

A Kamaráról szólva, nem hagyhatjuk említés nélkül a hivatal leglényegesebb, de háttérben maradó elemeit, az embereket, a hivatalnokokat és könyvkultúrájukat sem. Hogy jótollú emberek voltak köztük, lemérhető kérvényeik, fogalmazványaik, leveleik stílusából. Egyesek közülük önálló műveket is írtak: ez azonban külön tanulmányt kívánna. Mégis meg kell említenünk a XVIII. század elején magyarul verselgető *Rimaszombathy* István írnokot és a latin költő *Fülek* László titkárt. Ez utóbbinak Szinnyi két munkáját is említi.⁶⁷ *Fülek* 1726-ban írt és nyomtatásban megjelent költeménye üdvözlővers *Erdődy* György kamaraelnökhöz. Mint ebből látszik, a Kamaránál is megvolt a barokk üdvözlővers szokása. *Fülek* verseiből bizonyára sok el is veszett: azok, melyeket a Kamara jegyzőkönyveibe írt bele, fennmaradtak.

A Kamara hivatalnokai között bizonyára nemegy könyvgyűjtő akadt. Szinte bizonyosnak látszik, hogy csaknem mindegyiküknek volt több-kevesebb könyve, hiszen művelt ember akkoriban sem volt elképzelhető könyvek nélkül. A Kamara hivatalnokai pedig műveltek voltak. Sokat mond számunkra az az egy adat is, melyet a kortárs *Korabinszky* jegyzett fel, aki a *Geographisch-historisches und Producten-Lexikon von Ungarn* (1786) Pozsony címszavánál a nagyobb pozsonyi magánkönyvtárak birtokosai közt két kamarai tisztviselő nevét említi: *Stettner* Gábor tanácsosét és *Szurkovics* Miklós számvevőmesterét. Ezek könyvállományát sajnos nem ismerjük. Mindkét könyvtár tulajdonosát a dikasztériumoknak Budára való áthelyezésével 1784-ben követte új állomáshelyére.

Mint látható, a Magyar Kamara a magyar könyvkultúra történetében a XVI—XVIII. században jobbra passzív, végrehajtó szerepet játszik. Ez a szerep mégis fontos, hiszen annak az — egyébként nem nagyszámú — műnek, melyet a királyi hatalom támogatásra méltónak talált, anyagi támogatásához szükséges pénzügyi eszközöket előteremtette, ami nem volt könnyű dolog. Magatartását a könyvpolitikában a XVIII. század harmincas éveitől kezdve a kormányzat elsődleges szerve, a Magyar Kancellária és a Helytartótanács szabta meg. Az elterjedő abszolutizmus időszaka még azt a kevés kezdeményező erőt is elsorvasztotta, ami a Kamara tanácsában a korábbi időszakban még fellelhető volt, mint a Müller-féle térkép eléggé egyedülálló példája mutatja. Passzivitása azonban csak a hivatalé volt, mert alkalmazottai, a számra folyton gyarapodó tisztviselők, ahhoz a kultúrréteghez tartoztak, mely e korszakban is az olvasótábor egyik szüntelenül növekvő bázisát alkotta.

Jegyzetek

1. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL), Magyar Kamara Levéltára (a továbbiakban: MKL), *Benignae Resolutiones* (a továbbiakban: Ben. Res.) Liber 1. Folio 102.
2. *Istvánffy Nicolaus: Historiarum de Rebus Vngaricis Libri XXXIV. Coloniae Agrippinae 1622. RMK III/1 1350.*

3. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 3. Fol. 218.
4. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 8. Fol. 4. és 149.
5. Gulyás Pál: *Sámbock János könyvtára*. Bp. 1941. 22. l.
6. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 1. Fol. 97 (2442 frt, 1580. év) Lib. 1. Fol. 136 (1580) és Lib. 2. Fol. 16 és 186 (1582).
7. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 3. Fol. 159, 335—336 (767 frt., 1588. év).
8. *Szent Biblia*. Latinból ford. Káldi György. Wien, 1626. RMK I/551. L. még: Gulyás Pál: *A könyvkiadás Magyarországon a XVI—XVIII. században*. = *Magy. Könyvszle*. 1944. évf. 108. 1. Gulyásnak az a megállapítása, hogy a Szent Biblia kiadási költségeit a „kincstár fedezte” revízióra szorult.
9. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 7. Fol. 172 (1624. nov. 13.).
10. OSZK Kézirattár Fol. Lat. 958/XX. *Rationes super universis partium Regni Hungariae Superioris Proventuum Perceptionibus et Erogationibus totius Anni Millesimi Sexcentesimi Vigesima*. 1620. Fol. 116 r-v és 117 r.
11. Uo. A könyv címe: *Articuli Dominorum, Baronorum, Magnatum et Nobilium ... in dieta ... Posoniensi celebrata*. (Kassa, 1620. Festus János) RMK II. 406.
12. Uo. A könyv címe: *Melotai Nyilas István Sz. Davidnak huszadik Soltarának rövid praedicationiok szerinti való magyarázattya ...* Cassa Festus Janos által 1620. RMK I. 501.
13. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 5. Fol. 153.
14. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 5. Fol. 731.
15. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 6. Fol. 46.
16. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 7. Fol. 69. és 537.
17. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 7. Fol. 123., 190., 205.
18. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 8. Fol. 205., 1007.
19. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 9. Fol. 106.
20. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 9. Fol. 524.
21. RMK II. 515.
22. *Vindicia Solemnitatis ...* Viennae 1618 c. műve (RMK III. 1211) címlapján: „S. Militae Ordinis Portugal. eques cruciger”-nek mondja magát. Vagy a Krisztusrend, vagy a San Thiago-rend lovagja lehetett.
23. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 14. Fol. 218.
24. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 17. Fol. 436. *Novus Skanderbeg* (App. IV. 2129) és a *Fata et Vota* (App. IV. 2347) hely és név nélkül jelentek meg: az itt szóban forgó mű a *Nova Musa* című /RMK III 3238/, 1683-ban jelent meg Bécsben. *Lipót* császár és király ezért adta a jutalmat, még a könyv megjelenése előtt.
25. OL, MKL. *Litterae ad Cameram Exaratae*, 1745—74. — Kochberger számlája 1678 és 1679-ből: OSZK Kzt. Fol. Germ. 972.
26. OL, MKL. *Liber* (Regestrum) *Perceptionum* 1564—1757. 1717. év.
27. *Trócsányi Zoltán: Bibliotheca scriptorum Medii recentisque Aevorum*. Ism. = *Magy. Könyvszle*. 1938. 172. l.
28. A Magyar Kamara 1752. évi jegyzőkönyvében is *Cameralis Bibliopola*, tehát kamarai könyvkereskedőként van említve az utóda is. OL, MKL, *Protocollum Cameralis Consilii* 1752. Fol. 10.
29. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 13. Fol. 236. (1662).
30. OL, MKL *Protocollum Cameralis Consilii* 1747. Fol. 123., 455.
31. Uo. 1751 Fol. 1237 (dec. 23.).
32. Uo. 1752 Fol. 10. (jan. 3.).
33. OSZK Kézirattár Fol. Lat. 965/II. *Status Solutionum Camer. Sac. Caes. Reg. Maj. Hung. Poson. ab Ao. 1610—1646*. Fol. 146.
34. *Iványi B.—Gárdonyi A.: A királyi magyar Egyetemi Nyomda története 1927—1927*. Szerk. Czákó E. Bp. 1927. 40—41. l.
35. OL, MKL *Litterae ad Cameram Exaratae* 1746-155.
36. OL, MKL *Protocollum Cameralis Consilii* 1751 Fol. 644.
37. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 98. Fol. 318-13 1768. júl. 20.
38. OL, MKL *Protocollum Cameralis Consilii* 1769 Fol. 533, (szept. 12.).
39. Pl.: OL, MKL *Protocollum Cameralis Consilii* 1771 Fol. 923 (ápr. 30.).
40. OL, MKL *Protocollum Cameralis Consilii* 1769 Fol. 218 (aug. 1.).
41. OL, MKL *Protocollum Cameralis Consilii* 1769. Fol. 637. (szept. 22.), 1771. Fol. 1345 (jún. 18.), valamint 1771. Fol. 143. (júl. 19.). *Patzko* nyomdáját Pozsonyban állította fel. L. Gulyás P.: *A könyv sorsa Magyarországon*. Bp. 1961. II. 251. és 255. l.

42. OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 1960.
43. Egy ilyen esetet idéz 1720-ból Schermann Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzura történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp. 1928. 19—20. l. (1720-ból).
44. OL, MKL Protocollum Cameralis Consilii 1739. Fol. 339.
45. OL, MKL Protocollum Cameralis Consilii 1740. Fol. 425.
46. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 85. Fol. 225. és 241. 1752. július 21. és aug. 21.
47. OL, MKL Protocollum Cameralis Consilii 1752. Fol. 720. (júl. 24.), Fol. 769. (aug. 7.), Fol. 960. (szept. 11.).
48. OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 855. Systematica Collectio Idealium et praecipuarum B. Resolutionum Regiarum in Negotio Revisionis Librorum. 40. fol. terjedelemben ismerteti 1726-tól 1772-ig az összes, a könyvcenzurát érintő királyi határozatokat és leiratokat, témakör szerint csoportosítva.
49. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 98. Fol. 237-6 (1768. máj. 31.).
50. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 100. Fol. 643-3. 1770. okt. 20.
51. OL, MKL Libri Capitalesser. 2. 1773. december Nr. 142. Dept. XI.
52. OL, MKL Protocollum Cameralis Consilii 1771. Fol. 605. márc. 15-i ülés.
53. Fallenbüchl Zoltán: *Zur Geschichte der Ungarnkarte von Johann Christoph Müller (1709)*. = *Magy. Könyvszle*. 1969. 141—147. l.
54. OL, Magyar Kancellária Levéltára, Orig. Referad. 1734-48.
55. OL, MKL Protocollum Cameralis Consilii 1734. Fol. 489.
56. OL, MKL, Ben. Resol. Lib. 101. Fol. 597-6. 1772.
57. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 96. Fol. 297-2 1766. aug. 11. Pierer József Ferenc jezsuita, a bécsi Theresianum magyar tanára volt, később kanonok, végül tinnini címz. püspök. Győrött halt meg. Ez a munkája, a *Schilderung der ungarischen Bergstätte* címet viselte, kéziratban maradt.
58. OL, MKL Protocollum Cameralis Consilii 1768. Fol. 251. (febr. 23.) „Siculorum de libertatibus tractantia non sunt Georgio Pray extradanda litteralia documenta”.
59. OL, MKL Cameralia Praesidialia. Erdődy. Protocollum Domesticum. Pars I. Fol. 190. (1773. máj. 14.)
60. OL, MKL Libri Capitalesser. 2. 1773 július 744. sz. Dept. IX.
61. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 88. Fol. 54. (1757. aug. 29.)
62. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 91. Fol. 541-8 (1761. okt. 8.). Fol. 616-3 (1761. dec. 16.).
63. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 94. Fol. 354-2 (1764. szept. 28.).
64. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 94. Fol. 438-6 (1764. dec. 31.).
65. OL, MKL, Ben. Res. Lib. 95. Fol. 475-13 (1765. dec. 11.).
66. OSZK Kézirattár Quart. Lat. 182: *Deductiones breves quarundam familiarum Hungaricarum Genealogicae et Scutariae, Collectionis Michealis Adami olim Agentis Aulici Catalogus*, 110 fol., valamint az ismertebb: Quart. Lat. 190: *Scuta gentilitia illustrium et nobilium Familiarum Hungariae coloribus distincta*. Vol. 1—14. E gyűjtemények anyagát Adami alkalmasint kancelláriai szolgálata alatt, valószínűleg a Libri Regii tanulmányozása révén gyűjtötte. A szótár kéziratának sorsa mindeddig nem ismert.
67. Egyik: *Duplex genii ac ingenii Honorum Gloria* ... Posonii 1726 és a másik: *Occidui solis augustissimi aurora* ... Posonii 1741.

Die Ungarische Hofkammer zu Preßburg und das ungarische Buchwesen im XVI—XVIII. Jahrhundert

Z. FALLENBÜCHL

Die Ungarische Hofkammer war eine geraume Zeit lang die einzige tatsächlich fungierende Zentralbehörde des von der Türkenplage stark mitgenommenen Ungarlandes. Diese Kammer war eigentlich nur eine Wirtschaftsorganisation gewesen, die sich mit Eintreibung der königlichen Einkünfte beschäftigte, hatte aber bald auch andere Funktionen ausüben müssen. Durch die Rolle, die die Kammer als Zentralkasse des Staates spielte,

war sie Auszahlungsstelle auch für viele kulturelle Spenden der Könige von Ungarn. So sind im Archiv der Ungarischen Hofkammer von Preßburg viele Dokumente auf unsere Zeit geblieben, die sich auf das Buchwesen Ungarns beziehen.

So erhielten königliche Geldhilfe durch die Kammer berühmte Männer der ungarischen Geschichte und Literaturgeschichte, z.B. der Unterpalatin Nikolaus *Istvánffy*, Verfasser der *Historiarum de rebus Ungaricis* ... (Köln 1622), dann Johannes *Sambucus* der berühmte Humanist, Historiker und Arzt, der Jesuit Georg *Káldi*, Übersetzer der Bibel ins Ungarische. Elias *Berger*, *Poeta Laureatus* und *Historicus Hungarus* war sogar in den Jahren um 1640 im Dienste der Hofkammer als Dreißiger zu Skalitz gestanden. Auch Paul Ritter hatte für sein poetisches Werk *Nova Musa* (Wien 1683) durch die Ungarische Hofkammer eine Geldgabe erhalten.

Noch wichtiger als die Geldgaben, die die Ungarische Hofkammer für die Belohnten aufbringen mußte, war die Tätigkeit in der Förderung des Druckwesens und Verlagswesens. Die Kammer hatte immer Papier- und Drucksachenbedarf, auch mußten die oft genützten Schriften eingebunden werden. So entwickelte sich ein vertragsmäßiger Bund zwischen der Ungarischen Hofkammer in Preßburg und einem Buchbinder und Papierhändler, namens Jakob Kochberger, der auch für den Papierbedarf sorgte. Seine Familie blieb von 1667 bis ungefähr 1745 im Besitz des Privilegs „*Cameralis Bibliopola*“ auch „*Cameralis Bibliopola*“ genannt, da sich diese Unternehmung auch mit Buchverkauf beschäftigte, ja gelegentlich sogar ins Verlagswesen übergriff. So hatte die Kammer in Preßburg das Wurzelfassen einer stabilen Buchhandlung ermöglicht. Das gleiche gilt auch vom Druckereiwesen; die Kammer hatte ja einen ständigen Bedarf an gedruckten Blanketten. Um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts war die Druckerei *Landerer* Lieferant der Kammer gewesen. Die Verhandlungen der Zentralstellen zur Aufstellung neuer Druckereien in Ungarn gingen in den 1760-er und 1770-er Jahren auch mit Vermittlung der Kammer, und diese hatte auch eine gewisse Rolle in der Herausgabe der Schematismen gehabt.

Auch im Bücherzensurwesen spielte die Ungarische Hofkammer eine gewisse, jedoch nur untergeordnete Rolle: Aufgabe der Kammer war die von dem Ausland nach Ungarn kommenden Bücher der Landeszensurstelle in Preßburg überzugeben, was durch die Dreißigstämter fertiggebracht wurde.

Die Ungarische Hofkammer hatte im XVIII. Jahrhundert die Herausgabe mancher Werke finanziell, wie auch technisch gefördert. Die wichtigste dieser ist die Herausgabe der verbesserten Ungarnkarte von Johann Christoph *Müller* (1709) die auf Intention und Kosten der Kammer gefertigt wurde. Auch der Historiker Matthias *Bél*, Verfasser der *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (Wien 1742—1735) hatte Angaben aus dem Kameralarchiv bekommen, wie später der Jesuit Josef Franz *Pierer*, der die Geschichte des Bergbaues in Ungarn verfaßte, dessen Werk aber in Handschrift blieb. Der Hofagent Michael *Adami*, Autor einer ungarischen Sprachlehre für Deutsche, hatte ebenfalls Hilfe der Kammer in Anspruch nehmen können. Sein deutsch-ungarisches Wörterbuch, für dessen Bearbeitung er mehrere Jahre lang eine Rente bezog, blieb aber auch in Handschrift.

Unter den Beamten befanden sich poetisch begabte Männer, wie zum Beispiel Stephan *Rimaszombathy* und der lateinisch dichtende Ladislaus *Füleky*. Auch Bibliotheksbesitzer, wie der Hofkammerrat Gabriel *Stettner* und der Oberzahlmeister Nikolaus *Szurkovicz* waren in ihrem Zeitalter als Bücherfreunde wohl bekannt, aber keine Kataloge ihrer Bibliotheken sind auf unsere Zeit geblieben.

Literáti Nemes Sámuel útinaplója

KELECSÉNYI ÁKOS

A múlt századi magyar műgyűjtésnek kétségtelenül egyik legjellegzetesebb alakja *Jankovich* Miklós (1773—1846) „földbirtokos, kitűnő régiségbúvár, gyűjtő s a m. tudom. akadémia tiszt. tagja” — ahogyan *Szinnyei* írja róla a *Magyar Írókban*. Nyilván nem járt messze az igazságtól a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője, amikor gyűjteményét úgy jellemezte, hogy ennél „gazdagabb magángyűjtemény az utolsó három században hazánkban nem volt, s ki tudja, a jövőben lesz-e valaha?”¹

De talán a kortárs *Kovachich* Márton György szavai is tükröznek valami igazságot erről az érdekes emberről. *Kovachichot* *Széchenyi* Ferenc 1797-ben többek között azzal bízta meg, hogy szerezze meg *Jankovichtól* a *Hess*-féle *Budai krónikát*. Ezzel kapcsolatban *Kovachich* válaszát így ismerteti *Kollányi* Ferenc:² „A mi a *Budai Krónikát* illeti, tudja meg a gróf, hogy olyan emberrel van dolga, aki három zsidón és öt görögön túltesz. A könyvekkel való üzérkedés a kis ujjában van, s az uzsoráskodásból még *Binz* (bécsi könyvárus) is órákat vehetne tőle ... Ha 60 forintot ajánl neki, biztos, hogy kétszer annyit kér, ha 100 forintot, még többet kíván, vagy éppen szegyet üt a fejébe az ajánlat, és még úgy sem adja oda.” Ha *Kovachichnak* ez a jellemzése talán kissé erős is, azt bizvást feltételezhetjük, hogy értékes gyűjteményének összeállításához nem kis üzleti érzékre volt szüksége.

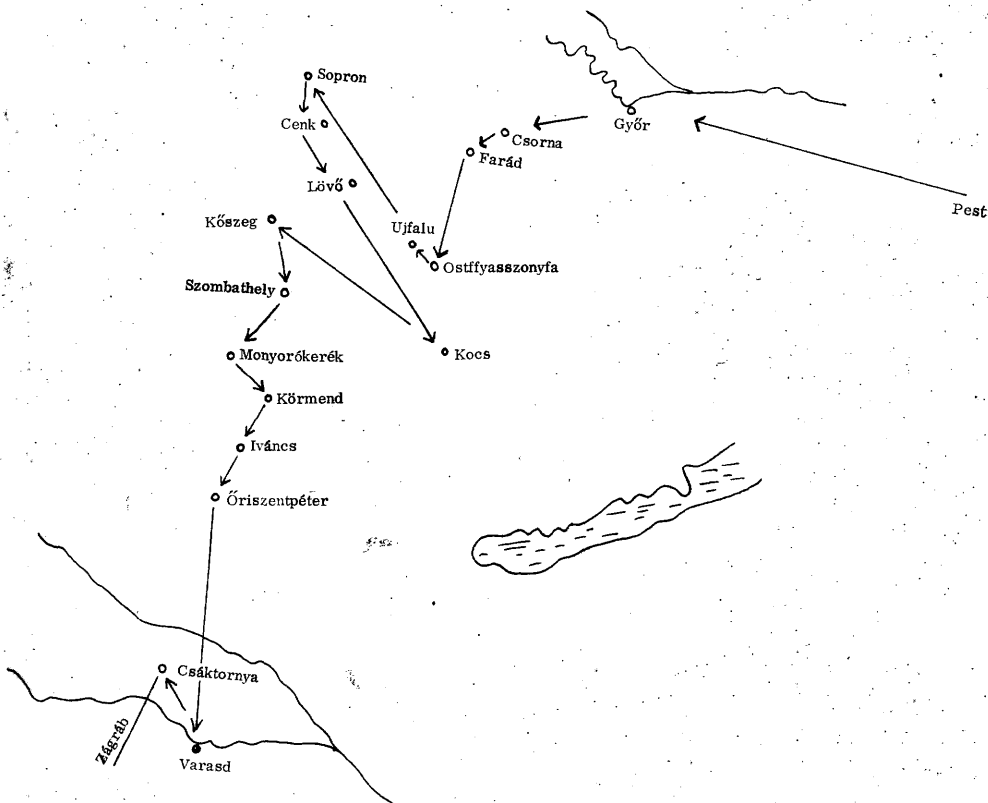
És természetesen szüksége volt segítségre. Olyan emberekre, akik hajlandók voltak *Tolnát-Baranyát* bejárni az anyag felkutatására, a szemfülesség mellett némi tudományos alappal vagy hajlammal is rendelkeztek, s nem hiányzott belőlük az a bizonyos üzleti érzék sem, amely miatt a korabeli földesurak a „házi zsidót” tartották. Ilyen segítség volt *Jankovich* számára *Literáti Nemes Sámuel* „erdélyi régiséggyűjtő (antiquarius)” — hogy vele kapcsolatban is *Szinnyei* idézzük, aki szerint „különösen *Jankovich* Miklós gyűjteményét közel húsz évig gyarapította”.

Literáti Nemes Sámuel (1794—1842) Marosvásárhelyt született nemes szabad szülőktől. Valószínűleg a régiségkereskedői foglalkozás hozta fel Budára 1830 táján, ahol a Kígyó utca 188. sz. alatt volt háza — valahol a mai Szalag utca környékén az I. kerületben. Régiségkereskedését *Mamut* cégér alatt nyitotta meg, ami arra utal, hogy nemcsak régi kéziratok, könyvek, fegyverek és műkincsek, hanem a természeti ritkaságok is érdekelték. Ez különben a *Szinnyei* által említett *Értesítő leveléből* is kitűnik, amelyben tájékoztatja a nagyérdemű publi-

kumot „városról városra mutatás és megmagyarázás végett hordozott historiai és természeti régiségekkel telyes Cabinettjáról”. A szakirodalomban főleg kéz-irathamisítványai révén vált híressé ez az agyarfúrt góbé, amelyekkel még *Toldy* Ferencet és *Jerney* Jánost is sikerült megtévesztenie. Ezekre és e nem mindennapi, érzésünk szerint Jankovich munkásságát mintegy „alacsonyabb formánívón” űző antikváriusnak életére érdemes lesz egy későbbi alkalommal visszatérnünk.³ Most életének egy kicsiny, de jellemző szeletét kívánjuk bemutatni: az OSZK Kézirattárában őrzött naplója alapján, amelyet egyik gyűjtőútja alkalmával készített.⁴

Az *1841dik évi 3dik Utam Pestről* címet viselő napló 1841. szeptember 4-én kezdődik az „Iső Ferentz Gőzessen” való elindulással, s december 4-én fejeződik be Zágrábban azzal, hogy „a hatodik vagy utolsó csomót visszaforduló utamban igyekszem gyűjtögetni”. Ez a hatodik csomó azonban hiányzik az iratok közül vagy el sem készült.

E három hónap során a mellékelt térképen látható utat járja be, miután Győrig felment a Ferenc gőzösön. Egy-egy magyar helysége egy napot, sokszor még annyit sem szán, hazánkat elhagyva azonban már többet, általában egy-egy

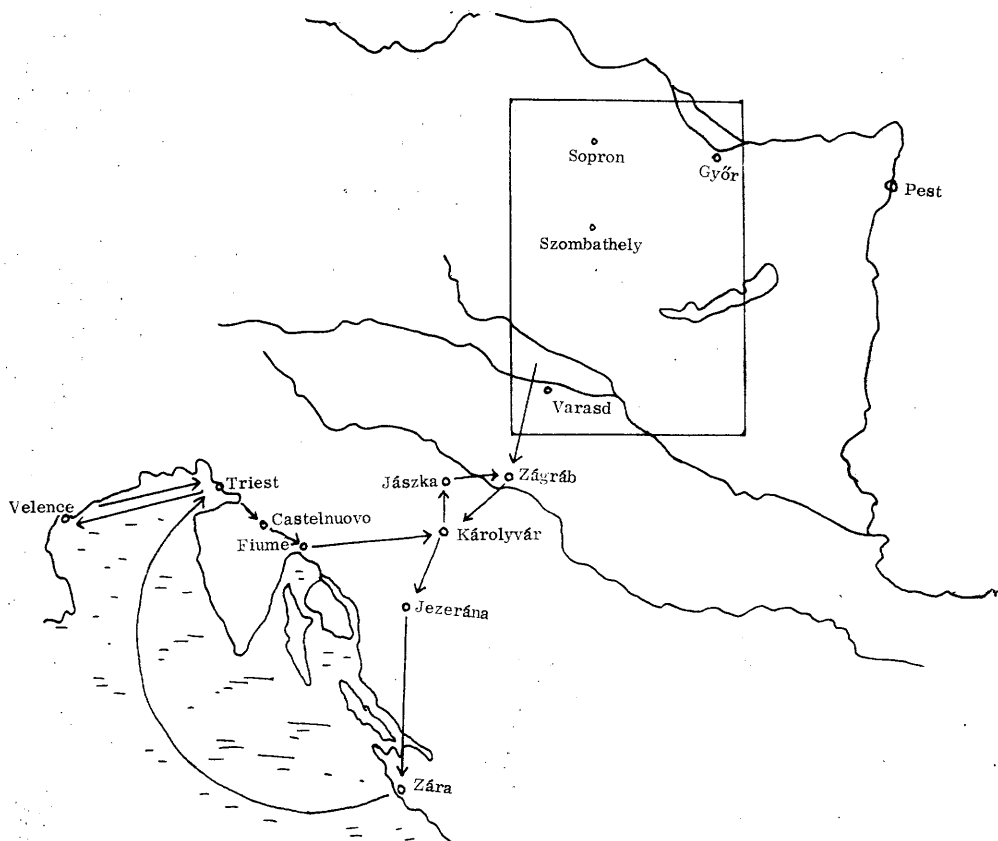
Literáti Nemes Sámuel

hetet időzik a jelentősebb helyeken, Zágrábra két hét jut, amelyet visszaútján még egy harmadikkal tetéz.

*

Neki a jegyeztetés ezer terhes gondjai közt a leges-legparányibb, s azt csak szívéből tisztelt Jankovich Miklós mecénásáért teszi, írja Károlyvárosban, saját magáról harmadik személyben szólva (II. 96a). E mondat jellemzi naplóját, amely bizonyos mértékig valóban afféle munkanapló — annak pontossága nélkül —, tehát beszámoló annak részére, akinek megbízásából az utat teszi. Ezt a jellegét domborítják ki azok a bejegyzések, amelyeket különféle gyűjtemények vezetőivel vagy egyszerűen útközben szerzett nevezetesebb ismerőseivel irat be, mint például soproni tartózkodása alkalmával:

„Dem Antiquarius Litterati zum Andenken schreibe ich S. Andreoli, Oidenburg, den 13 September 841.” Amihez aztán magyarázatul Nemes hozzáfűzi: *Ez a fiatal gavallér gróf Andreoli a mostani pápa testvére ... régiségeket esmérő s gyűjtő tudós (I. 10b).*

1841 őszen tett gyűjtőútja

A munkanaplónak amúgy sem túlzott feszeségét méginkább fellazítja egy-egy érdekesebb úti élmény elbeszélése, reflexiók, visszaemlékezések beszövése vagy egy-egy olyan megjegyzés, amely későbbi korok utazójánál képeslevelező-lapon nyerne formát. Zárában írja például: *Ha Jankovits Miklós nagyságának egyedül írnék megszokott bizodalمام (confidentiám) szerint, esmét úgy kezdeném írásom:*

Álom nem jó szememre,

Háromfertály az egyre.

... minthogy az estve legjobb barátim azon cseppjeikből nagyocska mértékben kényszerítettek hörpengetnem, melynek szemei ott termettek, hol jó barátim eldödi Aetius tervei szerint székelly apám vérekkkel trágyázták a földet (III. 7b). De talán legembe-ribb közelségbe hozza mindjárt útja elején Újfaluban vagy Sopronban tett bejegyzése: Nagyságod nevetni fog ... (olvashatatlan szavak) igaz, egy butélia Odenburgerrel többit ittam, eszembe jutva némely méltatlan megsértetődésem, s olykor hajlandóságom van a sorssal kocódni, már most szégyellem magam ... (I. 10a).

*

És most induljunk el vele együtt útjára.

Első állomása Győr. *A győri kövezet egyik bérlőjétől s úgy több kereskedőtől, kik megbízotomnál fogva a régi pénzeket számomra félrerakják ... több bizánci pénzeket vásároltam össze. Ezt megelőzően vettem egy nevezetes ezüst medalliont, mely veretett a jesoviták eltöröltetések emlékére (I. 1b—2a). Csornáról megjegyzi, hogy Drínóti kanonokkal Nagyságodnak és Jernei úrnak levelezésbe jó volna lenni, sok kincsei vagynak titokba (I. 7a). Farádon Ostfi Lajos úr úri lakjába tér, ahol vendéglátójától egy 1222-ből való II. András-féle oklevelet kap a Magyar Tudós Társaság használatára (I. 6). Ostffyasszonyfán a várban látják vendégül. Sopronban vettem egy ametis gemmát — írja — megnézi a városi levéltárat, hol a tanácsurak emlékeztek nagyságodról, mondván, Jankovits Miklós nagysága is megtisztelte ezelőtt valami tíz évvel levéltárunkat, látta Aranybullánkat, Luther levelét ... (I. 10a). Nem kis büszkeséggel jegyzi meg, hogy mennyire tetszettek neki többek között az aranyozott nagy ezüst ceprumai a hajdani soproni bíráknak és polgármestereknek, mely utolsókat nagyságodnak, midőn itt járt, nem mutatták (I. 11a). Megfordult Kis János szuperintendensnél, aki be is írja a naplóba: „Sept. 13dikán 1841ben gyönyörködve beszélgettem ezen emlékkönyv birtokosával különféle régi-ségekről Kis János Superint.” Ott kezébe kerül Samarjai János Pápán, 1628-ban megjelent Magyar harmóniája⁹ és be is másolja hosszú címét naplójába (I. 10b). Utolsó dunántúli állomásán, Óriszentpéteren megvonja eddigi útjának mérlegét: *Eddigi utazásomban kevés ritkaságokra akadhattam, annál kevesebbet szerezhettem, s csupán szekérbér, szoba s magam fenntartására megkívántató dolgokért többit kiadtam száz pengő forintoknál (I. 25b).**

Ez az összefoglalás bizony meglehetősen kevés konkrét vásárlási adatot tartalmaz, s ez sajnos az egész naplóra áll. Nyilván üzleti szempontok vezették ebben. Egyrészt az útját vásárnak tekintette, ahol egyik-másik szerzeményén túladott, ha előnyös ajánlat, csere vagy valami még értékesebb darab megszerzésének lehetősége kecsegtette, másrészt több bejegyzéséből kitűnik, hogy ha a napló Jankovich számára készült is, de útitarisznájában más műgyűjtők megbízását is magával vitte — s nem tudhatta előre, hogy melyik darabot kinek tudja majd legelőnyösebben vételre felajánlani. Varasdon feljegyzi, hogy vettem itt egy régi megaranyozott crucifixot mintegy a 13. századból, egy szép római edényt virágokkal körülülve, melytől ásatott ki, egy gemmát s több nummusokat e egynehány litterálékat (I. 35a). Kírja a varasdi, majd a csáktornyai ferencesek könyvtárának nevezetesebb darabjait, megjegyezve ez utóbbiról, hogy *vagynak ezen könyvtárban sok jó könyvek, de amelyek vagy megvagnak nagyságodnak, vagy nem annyira hazánkat érdeklík. Sok deák, német, olasz, héber stb. (I. 36—37). Jankovich tehát főleg hungarikák gyűjtésével bízta meg, ami pár lappal alább újabb mérlegének felállításánál is kiviláglik: *Holnap lesz egy hónapja, hogy útan vagyok, és töb bibliothecákat szorosan megvizsgáltam, melyek közül a pannonhegyi a marosvásárhelyi Teleki könyvtárral vetekedik, s 300 000 darab könyvek ezúttal is kezemben megfordultak, s ennyi kötetek közt a 16. századi magyarra csak két darabra akadhattam (I. 40b).**

Természetesen nem tölti minden idejét könyvtárakban és levéltárakban. Az utazással együtt jár vendéglők, kávéházak felkeresése, ahol gyakran akad össze érdekes emberekkel. Varasdon például a vendéglőben helybeliekből és utasokból álló nagyobb társaság verődött össze, s naplójában megörökíti a köztük németül folyó diskurzust. *Elsőbben is némely katonák nem helyeselték, hogy a horvátok magukat illíreknek nevezik. Mond tovább egy kapitány: „annak azonban a magyarok az okai, kik nyelvükkel a horvátokat felháborították”. Azután a magyar alkotmányt is kezdték érintgetni. Nem örömmel akarva szót váltani, mivel nem sok ideje Szombathelyt is egy cseh kapitányt nemcsak összegazembereztem, de ha Tót Sándor szolgabíró úr a kapitány szavát nem kvalifikálja vala, s kérve, hogy ne úgy értsem etc., valamelyikünkre nézve szerencsétlen nap lett volna. Most azonban nem kellett síkra szállnia, mert egy idős, szép szál férfi magát mindig magyarnak említve oly nagy tapasztalással beszéllett minden ellenvetéseikre, hogy nemcsak három vén kapitányokat elhallgattatott, s azután hozzája a legjobb barátságra kötelezte, de megvallom, hogy Pest megyeháza, s minden esetben nemzetünk egyik palládiuma környékében lakó hazafiaktól sem várhattam volna többet ... S mondván hatalmasan: „Meine Herren! Európának csaknem minden országában nemcsak utaztam, de sokakban hosszabb ideig laktam is, vigyáztam, és szükségem is volt azoknak törvényeit tanulni. Én boldogítóbbat a miénknél nem tudok. Itt meg van határozva a jobbágy tartozása és a nemesség önként sokat tett az ő könnyebbségükre. És többet is tett volna, ha a kegyes kormány attól nem tart vala, hogy majd a cseh köznép is ez után sóvárogná, s így a cseh nemes éhen veszne el. S többet is fog még tenni, eltöröltetve az aviticitás ...” Ezen az este csak nevét tudakozhattam meg a jó hazafinak, azt azonban észrevettem, hogy nyelvünket nem beszéli, s ez Jellelsits Károly. Másnap reggel megköszöni neki a hazafiúi kiállást, és ezzel derék nevét még egy katonával, ki a múlt este ellenünk harcolt, ezen úti bejegyzembe beírta (II. 37b–40b).*

Íme, így tükröződik naplójában az a harc, amelyet a nemzetiségek, de főleg a horvát illirizmus folytatott az 1832–36-i magyar országyűlés ama törekvése ellen, hogy a hivatalos latin nyelv helyébe a magyar kerüljön.

Ugyanílyen jellegű egy zágrábi élménye is. Egy kávéházban ülve a teméntelen *officir és civil egyvelegben gyakran magyarul is hallok beszélgetni. Kik lehetnek ezen magyarok? Ez különös jelenés! S ezen kedvelten idő jártával Zágrábban a magyaroknál nemzeti ösztönüknek szoros határ közé szorítását tapasztaltam, sőt hogy tűrni is készek, és tudnak is, és szükséges is. Hát csakugyan kik lehetnek ezen vakmerő férfiak, annyi határőrző horvát tisztek és civilisták közt nemcsak első szerepet játszóda, de mindennek figyelmét időről időre mindinkább magukra vonva? Észreveszem azonban, hogy bár jól beszélnek és annál helyesebben és kacsaringósabban káromkodnak is ugyan, de tótos kiéjtéssel. Magyar érzelmű horvátoknak gondolja őket, az egyiket egy ismerős horvát grófnak véli és meg is szólítja: „Örvendek – mondom – hogy a gróf barátságával együtt nyelvünkön oly jól mulat.” Felpattan az én emberem, csókolni akar. Mondom: „Kézet szorítsunk, kedves grófom!” „Ahá – mond – nem vágyom gróf, dá még lehetem ...” s most már egy-kettőre kiderül, hogy miért találta Nemes olyan ismerősnek. „Óh, kádvés uram, tud mikor múlt nyáron együtt utáztunk Keszthelyre, én mentem gyalog a Georgiconba, s felvett a szekereére s traktálta ángem ... No! né, kedves bratim, ez a drága úr mutatta akkor nákem egy könyv pergáménra írva, s mondta, hogy vigyázzom a plebánosoknál, s ha kápom, száz florint meg ad érte ...” Nekem pedig – folytatja a napló – nem kis humorra adott alkalmat az ő nyelvünkkel való kevélységük, melynél fogva a nyelvünket nem értő pincéreket is kényszerítették annak tüsténti felfogására ... Minek előtte elváltam volna tőlük, tudakoztam, hogy abszolválta-e a Georgicont? Melyre volt a felelet: „Nem vágyom bolond, kell most sok mágyár fi Horvátországba hívatatba. Azt sem tudom, hová ígérkezzen.”*

Végül a nemzetiségekre vonatkozó feljegyzései közül említsük meg, hogy ugyancsak Zágrábban felkereste Marosvásárhelyről odaszakadt honfitársát, Nyulas József aranyművest. Ezt írja róla: *Sajnálom, hogy Haas név alatt esmeretes (I. 59b).*

Természetes, hogy áttanulmányozza a zágrábi püspöki könyvtárat, valamint a ferencesek könyvtárát, s mielőtt tovább indulna a horvát fővárosból, újra mérleget csinál *Eddigi nagyobb ritkaságaim* címmel, de mintegy tucatnyi nyomtatvány és kézirat felsorolása megint csak óvatos általánosságban mozog, mint: *Három nyomtatott magyar könyvek, kettő 1500-ból, egy 1600-ból, sok képekkel, dicsőősegesen konzerválva (II. 75a).* Ez bizony kevés eligazítás XVI. és XVII. századi magyar nyomtatványok azonosításához.

Miután a zágrábi akadémia gyűjteményét megajándékozza (II. 90a), Károlyváros felé folytatja útját. Útközben megtekinti egy barát-kolostor rendezetlen könyvtárát, ahol *egy szép íratú deák imádságos könyvet, pro memoria, jelentettem, hogy viszem ... (II. 94a).* Károlyvárost afféle támaszpontnak használja. Amit addig gyűjtött, a ferences gárdiánnál hagyja és úgy indul tovább Zárába. Útközben érinti Jezeránát, ahol a *postamesternél Corvintól hever*

egy nagy oklevél, melyet valamely határőrző katona hagyott nála, kinek egy krajcárt nem ér — kértem egynehány forintokért a postamestertől, de a katona híre nélkül nem bátorkodott ide adni ... De én nehezen fogok ezen veszedelmes helyen többet megfordulni, nagyságtok hozatassák el (II. 100a).

A hely valóban nem nagyon barátságos. Egyik éjjel nyolc fegyveres zsványokra bukkantunk, fegyvereiket elrejtve veres köpönyegeik alá, de bátorságuk nem volt a delizsáncot megtámadni. Én ugyan készen voltam, mert meg kell vallanom, legjobban féltem, legtöbb drágaság nálam lévén. A hirtő posztóját felhasítva smukkos skatulyám, pénzem a hirtő belésébe rejtettem, úgy ujjamról is gyűrmet, mellemről antikváriusi signumomat, órámat, sat. (II. 102a).

Mindezek ellenére az út szépsége megragadja. 22-én reggel 8 órakor kezdtünk felmenni azon hegyre — neve Velebüt —, mely Horvátországot Dalmáciától elválasztja, s mely legmagasabb út az ausztriai birodalomban ... Nyolc éve, hogy ezen egyetlen, pompás és méltán csuda utat készítették ... Csodálatos tágék ez, és első tekintettel nem is lehet másként gondolkodni, mint hogy a megbosszankodott istenek haragjukban egy világot zúztak itt össze ... Midőn az út legfelsőbb részére jutva egyik felől egy összetört világ formáját, más felől az adriai öblöket a fészédítő mélységben megpillantottam volna, eltűnt azon fantáziám, hogy Dalmácia miért nem örvendhet actu is, mint hajdan, a magyár alkotmányának, hanem elragadtatva fennszóval kiálték: „Humbold Sandrif Miért nem találkozhatom én most itt össze veled, hogy ezen pillanatban előttem álló roppant Gordius göccse megfejtésére segédedet koldulnám!” Megpróbál azonban saját geológiai ismereteire hagyatkozva boldogulni, s egy postaházi pihenőnél nagyon elcsodálkozik, mikor érdeklődésére azt a felvilágosítást kapja, hogy az útépités során nem találak semmiféle megkövesedett állati maradványt. „Uram — mondják neki —, minden azt állítja, angolok és más bölcsek, hogy Vulkán művei ezen rengeteg kőhalmok.” „Fájdalom, mondtam, hogy a jómódú utazók oly keveset értenek Földünk szünteleni változás alá vettetéséről, s annak talpak alatti történetéről.” Miközben így beszélgetnek, íme, egy száz év felé ugráló, őráj tekintetű határőrző kezd szólni, mondván: „Csuda, emberi koponyához hasonló dolgokat találhatni itt, uram, van nékem most is belőlük.” „Látni akarom, jó öreg — mondtam — s csak rajta, hozzák a postaházhoz.” S íme, egy pár vízi élőállat, a mostaniaktól egészen különböző tengeri pók nagy alakjai, melyen igen megörvendve váltottam, meghagyva a postamesternek, hogyha angolok még egyszer vulkánt keresnek ezen a tájon, korbácsot ragadván egész Záráig lefelé vágja a hátukat ... Károlyvárostól egész ezen nagy hegyekig mindenütt a legszebb fekete márványból állnak a kőszálok, melyből meszet égetnek, és a köznép is ily királyi anyagból építi kunyhóját. Ezen márvány is tele van még csigajelekkel ... De békét a geológiának ... (II. 103a—106a).

Nehezen szakadt vége az útnak. Négy nap és négy éjjel ültem a delizsánc szekérbe, amely idő alatt nem aludtam négy órát. Igen bágyadtan érkeztem Zárába 23-án októbernek. A hosszan tartó utazás után magam rendbe szedve dolgom után kezdtem látni, s csakhamar egy archivumba is bécúsztam, melyben magyar még nem volt, de máramarosi rusnyák sem,⁶ ötszáz évektől fogva (II. 106b). A következő nap pedig még büszkébben írja, hogy 11 órakor egy olyan antikvári gyűjteménybe repedtek a závarok előttem, mely csak boldogult Ferenc királyunknak volt kinyitva egykor (II. 107b).

Valakinél hunnus betűkkel írt táblácskákat talál, ezek nem hagyják nyugodni, újra és újra ír róluk naplójában. Az egyiken zsidó-forma írás, a negyediken tökéletesen azon betűk, kiálló figurával, amilyenek a csikszentmiklósi templomban voltak. Sajnos, tulajdonosa keményszívű férfiú, ki gazdag lévén, az eladástól vonakszik, de bízom csak ispiritusomban. Addig ügyeskedik, míg a végén valóban meg is szerzi (II. 107b, 110, III. 20a).

Zárába érkezésekor újra mérleget csinál, de megint csak a szokásos módon. Kezdve a szentmártoni, csornai kolostorokon ... számtalan csuládoknak és zárdáknak levél- és könyvtáraín lévő véka nagyságú rozsdás lakatjait emberi erőt felülmúló, hatalmas ujjam begyével szertemorzoltam, és ahol mi szépet felturkálhattam, abból úgy egybe harizáltam ... hogy tulajdon magok személyekbe utaztokban sem nagyságod, sem gróf Viczay, Teleki, Szathmári, Aranka, Brukenihal, Fáy, Lázár sat., sőt soha egy magyar is, tíz útjába is, oly és annyi riúkaságot egybe nem szerzett, mint eddigi kis utacskámba is (II. 109b).

Elmegy a gimnáziumba. Annak múzeumát kifürkészve több szép dolgokon kívül némely üveg-urnák tetszetek nagyságod számára, rég adva nagyságod rájuk nékem commissiót. A direktor nem vonakodik, hogy Corvin és Zsigmond aranyért nem adna, de jelenteni kell neki is előbb a dalmáciai gubernátornak (II. 110b).

Felkeresi a ferencesek könyvtárát is, ahol az öreg pater provincialis csaknem mindenik tékáról azt mondta: „Hic sunt libri prohibiti,” melyen elnevetve magam továbbmentem. Az a napja különösen szerencsés volt. Egy ferences közvetítésével, akinek fáradozását meg is jutalmazta egy arannyal, egy felette régi pergaménra írt latin könyvet szerez, majd egy libra-

Edigi nagyobb ritkaságim

75

Fölvetést első helyem áll minden a setbe
A Sz. Heléna: Találomán cím alatt
Egy több pergamen iratok és he vast Proceßus
Egy halál utáni és szent Szent Erősség.

Egy magyar könyv, igen szép kézzel

Három nyomtatott magyar könyv és kettő

1500-ból és 1600-ból fordítottul díszíttetve

Három perg. Codex, ezek is a teljességgel

Egy régi Geographia magyar és Ország Mappája

amelyben az 1600-ból

Fölvetést a könyv nyomtatás

Szék Erősség

Két Armatia és Gyomai Király

Fölvetést az Armatia Királyi és

Mária Erősség és Gyomai Király

Könyv Képfel és most

elég - Erősség

1500-ból

Alig vanva hogy a tegnapis

vegye legyen, ma, mindazok

nel régi piérséget remélhettem

va jartam, de se lette kéne

hottam, mind Erősség

előre a Szék, Erősség

A II. csomó 75. levelén Zágrábban összefoglalja a szerzett ritkaságokat

rius reserva tárát átfutva akadtam egy manuscriptumra, melyet nagy áron meg is vettem. Címét nem jegyezték fel, de a könyv úgy kezdődik: *Quum in Africam venissem Anicio Mallio consule ...* N.B. Tudom, ki munkája (III. 5–6).

A szerencse tovább kísér. Pár nap múlva egy görögnek a pénzeire alkuszik eredménytelenül. Másnap izen neki, hogy a vásártól eláll, a pénzeket tartsa meg Cháronnak — erre a görög odaadja neki (III. 26b).

Okt. 31-én „navis vaporacea”, vagyis gőzhajó viszi át Triesztbe (III. 30a). Számára kissé idegen elembe kerül: a műkereskedés európai méretű pezsgésébe, ahol úgy látszik, magasabbak az árak, csalfintábbak az üzleti fogások. *Kedves gazdag antiquar uraim, próbáljanak kegyetek is utazni, hogy tanuljanak meg egyszersmind imádkozni is ...* (III. 59b). De itt is tudott jó vásárt csinálni. November 5-én ezt jegyzi fel: *A mai nap váltottam fel nyolcadik és utolsó száz forintos bankó nótámat, már csekély aranyaimra szorulok, majd leírja, hogy vett egy hajdan megaranyozva volt római öntött asszonyi képet, alkalmasint az ifjabb Faustináé, amelyet megtudván a trieszti doctusok, majd levágták a házi zsidókat. Azok pedig esküdtek, hogy lehetetlenség, hogy Triesztben vettem volna. Én pedig a handlert is megneveztem nekik* Soha sem hittem volna, hogy a gazdag gyűjtők elannyira dühbe eshettek volna. Egy szép menyecskének nincs annyi látogatója, mint ezen néhány rossz pénzecsémnek. Kurrens pénzt, egyiptomi, görög régiségeket, műmiát, mindent ígérnek, akarnak pártjukra vonni, kívánják csak azon ígéretet, hogy ezután amit kapok, nekik küldöm, előre 500 forintokkal kénálnak Királyok, fejedelmek és nagy országos férfiak kiküldöttjei az örültségig keresik a szép rézpénzeket ... nagy és gazdag férfiaknak mindinkább kedves és csaknem első foglalatosságaik közül való kezd lenni a pénzek gyűjtése (III. 59–60).

Hasonló módon megrohanják Velencében is a szakértők és a régiségkereskedők, ahol már másnap 8 darab pergaménára írt könyvet vett szép miniatur festéssel, pár szép arab könyvet és egy pergaménára írt régi héber könyvet sok színes festékekkel és aranyozott betűkkel (III. 64b). Egy vételt pedig különösen kiemel: *tudva lévén nagyságod előtt, hogy Fejérvári úr ezeltől négy évvel itt járva, mégis egy köztáblásként hun-forma betűkkel én fogok hazavinni Velencéből* (III. 64a). A várost járva keresi azon roppant kastélyt, hol III. Andrásunk született s nevelkedett. *Nem hiszem — írja —, hogy valami úton-módon rá ne ismerhetnék* (III. 67b). Elmegy Szt. Lázár szigetére az örmény mechtaristákhoz, akikről már gyermekkorában is hallott erdélyi örményektől. *Vettem nagyságodnak tőlük egy 24 nyelven nyomtatott imádságos könyvet* (III. 70a). Átkutatja a Santa Maria la Gloriosa levéltárát is, de Magyarországot érdeklőre I. Lajos előtt nem találtam, bár sok fasciculusokat felbontottam is ... Gróf Majlátnak mindazon a fasciculusokon jegyzéseit tapasztaltam, melynél fogva semmi újságot itt nem remélhettem (III. 74a). A majdan jövőknek is azt ajánlja, hogy Velencében ne a levéltárakban kutassanak, hanem könyvtáraknál (III. 78a). Maga is több értékes könyv vásárlásáról számol be, amelyeket végre eléggé elfogadható formában tüntet fel naplója: *Epistolae Heroides Ovidii ...* Venezia 1530 (III. 74a) — *Nonnii Marcelli Peripatetici*, Venetiis 1476 (IV. 11a) — *Metamorphosis* (Venetiis) 1497 (IV. 11b) — *Sallustius: Catilina*, Venetiis, Johann Grapheus (IV. 11b).

Persze bőven említ csak úgy általánosságban is műveket, például november 11-én: *több nagy privát collectiókat tekintettem meg: ami bennük érdekelt, azokat el nem mulasztottam megszerezni* (III. 78a). Vagy pár napra rá, 14-én: *Bár ha vasárnap vala is, ma sok ritka könyveket szerzettem* (IV. 9b).

Úgy látszik, itt már végleg idegennek érzi magát, az olaszok nyelvét nem érti, s így szaladnak tollára az alábbi sorok, noha nemrég még büszkén hangoztatta magáról, hogy *én kuruc tetőtől fogva talpig* (II. 70a): *Megtörténik ugyan, hogy hébe-hóba a magyar is a németnek anyját emlegeti, s bárha karakterében és szokásaiban — csakugyan már nem sokat — különböz is még, de csakugyan nehezen hiszem, hogy a földön lehetne még két oly különböző nyelvű nemzet, mint a német és magyar, mely egymással úgy összegegyülődván és szokván, annyira szimpatizálna. Ezt én jegyzékül teszem, akik Bécs és Brassónál tovább nem utaznak, alig értik meg citerám kedvelten pengését. Annyit ugyan erősíthetek, hogy akár a német a magyart, akár a magyar a németet idegen földön találja, kétségen kívül verét hiszi fogadni. S ez nem mostani tapasztalásom, de fiatal koromtól fogva ... De azt is számtalanszor vettem észre, hogy a latin és szláv népek egész másképp éreznek ... Húszszor szóljon egy kávéházba az ember az olaszhoz németül, mindig teszi magát, hogy ő a hangot olasznak értette. Probatum* (III. 70a–71b).

Velencében készült feljegyzéseiből egy érzelmes, dickensi jellegű történet is összeáll. Egy alkalommal olasz kísérője — servitora, mint ő nevezi — lélekszakadva keresi fel szállásán, hogy jöjjen gyorsan vele, mert szörnyen régi könyvekre akadt. Rögtön útnak is indul. *Csaknem végtelennek képzelt meredek grádicsokon benyitunk valahára egy csűr-forma roskadt*

lakba. Egy sápadt fiatal anya szépútni akarva nyomcruult sorsát, síró kisebb gyerekeit bölcső helyett egy bomladozott kosárba, mely madzagon függött a magas mestergerendáról, riasztván a hallgatásért s siet előnkbe, és más három csaknem mezítelen leánygyermekéi utána. S anyjuk rongyruháit mellé bújva, megjelenésünkön tusakodva, szól egy-két szót servitorom, s előhoz az asszony egy rongypakkot, melyet számtalan kötelekeiből felbontván, kivessz belőle három könyvet. Selyembe kötött tábláiról tüstént kínaiaknak esmértem Selyem papírra kínai öltözetek, szokások, csigák stb. lefestései, igen kedvesek (nett, elegáns). Egek! mit tudnék én ezen kötetekkel tenni? Kinek kellene nálunk az ily kínai dolgok?

Kérdőzködésére megtudja az asszony sorsát. Az angol, akivel együtt élt, és feleségül is akarta venni, egy évvel ezelőtt Korfuban meghalt. A magára maradt nő eladta a férfi ingóságait, így tudott gyermekeivel eljutni Velencéig. Itt abból él, hogy egy mosónénak segít. Ha neki is volna egy víztartó edénye, egy-két dézsája, tekenője, simító reze s valami kerés pénze szappanra, akkor ő is moshatna másoknak, s éjjel-nappal dolgozna, csak hogy gyermekei ne éhezzenek. Próbálta a könyveket eladni, de nagyon keveset kínáltak értük, szinte csak annyi lírát, mint amennyi fontsterling volt eredetileg az áruk. Látna az elszűnt s a nyomorúságok miatt elalélt fiatal asszony ringy-rongy ruhái hasadékiól mezítelen apró gyerekeinek fejeit kihugva, látna a nagy szükségét s magán segíteni nem tudást, ... a kaputom is eladtam volna, hogy legalább egyszer ezen ártatlan, mezítelen galambfiaknak éhségét enyhítsem. Ezzel a négy gyereknek négy huszast adogattam kezeikbe, az ötödiket anyjuknak azzal a meghagyással, hogy mindjárt kenyeret és halat, vagy amit jónak lát hozzon a gyerekeknek. Aztán holnap vagy holnapután menjen ismét el a könyvtárusokhoz, és mondja meg, hogy ... az a budai úr, aki a régi könyveket keresi és szállva van a Hold vendéglőbe, megígérvén érte a három aranyat, s meg fogja venni.

Az asszony így is jár el, majd beszámol Nemesnek, hogy a legmagasabb ígért 1 zechin volt a könyvekért. Na jól van, a három zechin itt van, szegény asszony! De egyiket magamnál tartom, és holnap azon szenvedő mezítelen ártatlanoknak testük takarására valami olcsó flanelt veszek véle, mert félek, hogy te, szegény teremtes, elmulatnád. Megörül szegény asszony, hiszen ha ruhát tud adni a gyerekeknek, a két nagyobb segíthet majd neki a vízfordásban. Én tehát ezen Vigasztalás Könyveit kifizetében átvettem azon feltétellel, hogy ... három tiszteletreméltó jó embereim és jó uraim nejeinek úti ajándékkul azon kívánsággal fogom ajándékozni, hogy talán ezen könyvek árával az említett szenvedett ártatlanok keserves sorsa valamit jobbúlván, szegénykék imáját felfogván az egek fülei, szerencsétlenségük mindazon érzékeny szívű asszonyságokat, kik a whist, sakk, tánc és más egyéb haszontalan költségek és vesztegetés helyett a szenvedő ártatlanokról is megemlékeznek. Sírva vette e csekély pénzt az elkékült ajkú gyámoltalan, s anélkül, hogy követtem volna, nekem is egymásra omlottak a borsó nagyságú forró könycsepppek szemémből ..., melynél fogva vigasztalni vagy tanácsot adni nem hogy tudtam volna, de hírtelen szólni sem. Hanem az eszembe jutva, hogy a servitor nehogy csaljon, és kíváncsan a nyomorult lénytől, előtte két huszast adtam neki, amennyire lehetett tudtára adva, hogy én a servitort kielégítettem. Ezzel a látkaró egy nagy pokrócom s egyméhány szennyes ruhám ... odaadtam, hogy azokkal is ártatlanjai mezítelenségeket takargassa. Ha Pesten történt volna velem ezen eset, minden valamennyire viselt öltözetim szegény párának dobtam volna (IV. 6a—10b).

Pillanatig sem kétséges, hogy ez az érzékeny történet idehaza elérte a kívánt hatást. Nem tudjuk ugyan, hogy valóban így szerezte-e azokat a bizonyos kínai könyveket, s hogy mi lett azoknak a további sorsa, de ha „jó urainak nejei kapták meg úti ajándékkul”, nyilván nem mulasztotta el őket a történetekről tájékoztatni, s nemeslelkűsége elnyerte kellő jutalmát.

Az eredményes velencei kirándulás után visszatér Triestbe, s megint kénytelen állni a műkereskedők ügynökeinek ostromát. A velencei út előtt otthagyott portékáit magához véve tovább megy Fiumébe, s büszkén számol be róla, hogy az ottani kormányzó, Nemeskéri Kiss Pál vendégül látta. Leírja az ebéd fogásait, többek között fekete leves makarónival, s a lap szélén odaszúrja megjegyzését: *székely szám ízének nem való vala* (IV. 38b).

Fiuméból nagy izgalommal siet Károlyvárosba, mert hírről veszi, hogy meghalt a ferences gárdián, akinél addig összegyűjtött dolgait hagyta. Szerencsére azonban itt is mindent megtalál, sőt nagyon érdekes dologra bukkan a kolostor könyvtárában. *Mária Terézia parancsából a magyar katonaság számára nyomtatott tábori énekek halmára akadtam, melyből vagy tíz exemplárt meg is szereztem. Ezen énekes és más kis könyvecskék bizonyítják a b. e. királynénak a magyar nyelv iránti szeretetét, vagy azt is, hogy ő a horvátokról úgy akart tudni, mint magyarokról, és azoknak is magyar könyveket nyomtaltatott és ajándékozott. De amelyeket — már akkor is meglévén a visszavonás — soha a horvát katonaság között ki nem osztattak, hanem a kancellária emésztőjébe rakattak* (V. 7a).

E gondolatok foglalkoztatják, amikor három horvát úr társaságában tovább indul Jászka felé. A velük való beszélgetés után veti papírra az alábbi sorokat: *Atyámfiai, magya-*

Ami a fűtő székén

Josephine Károlyi

Magyar Levelező

Károlyi, Caroline, Gyula

Thyris

Thyris

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

Károlyi

De Jure. Ammiratione
ilyen affekciónak
a magyar nyelvem
maga foglaltatva
a beszédnek
egyeliként is drágább
kezéből, több is
nem lecsúszott
tálatkázására
i egy, kézzel
nem akarna
felfelé
a vége
utára
amely
elérte
intem
es
sok
gyok
a
galat
ja
ostrom
sekem
Péteri
mon
latka
ves

A fiumei kormányzónál tett látogatás alkalmával összegyűjtötte a jelenlévők aláírását. IV. csomó 24. levél

rok! A nyelv dolgában okosabban és csendesebben haladjatok. Én valamint a magyar, úgy a horvát és szlavóniai tótus megyéket több ízben egybeutazva, sokak az észrevételeim. Nagy volna az oppositio, ha okosabban nem cselekednétek. Halál kedvesebb, mint a természetből magától az emberekben nyelvük iránti szeretetekről elállás. A környülállásokat is tudni kell! Mit tudtok ti otthon! ... De miket kell hallani egy utazónak! Mert íme, hogyan fejtették ki útítársai most is álláspontjukat. Értették II. József alatt a magyarok — mondták neki —, mit tesz egy nemzetet nyelvtől megfosztani akarni, s ez őket álmokból felriasztó első kürtzó volt. Dicsérjük, helybenhagyjuk, hogy a magyarok nyelvüket művelik, terjesztik ... De mi horvátok, kitől tanuljuk? S mégis, három év leforgása alatt, kik már szolgáltunk, kenyér nélkül maradunk, papjaink magyarul prédikálnak, polgár ne lehessen? Haldí, halál inkább fejünkre!

Uraim — mondtam —, én nemzetem sok nagyjaival és tudósával szerencsés vagyok ismeretségben lenni. Esküszöm mindazokra, ami szentség, hogy drága nyelveknek a magyar rablója nem kíván lenni ... Ha szeretitek a magyar alkotmányt, miért ne szeretnétek a magyar nyelvet is a ravasz deák helyett, mint diplomaticai nyelvet? Igyekezett aztán útítársait megnyugtadni, hogy félelmük csak kőszá híreken alapszik, amelyet bajkeverés céljából terjesztenek. Azok fel is lelkesedtek:

Valameddig a magyar nyelvvel együtt a deákat is meghagynák a magyarok, készek volnának minden minutában halni a magyarokért, kiknek s kik után oly alkotmánnyal élünk, melyet hiszünk s vallunk, hogy tökéletesebb nem lehet embertől származandó. És gyerekeinket is igyekeznél fogunk, inkább mint akármely európai nyelvre, a magyarra taníttatni (V. 8a—9a).

Zágrábba érve megint alkalma nyílik a horvát—magyar barátság elmélyítésére. Útja vége felé közeledik, fáradt és beteg. Már Velencében azt írja, hogy sokat kell kiállni e cifra életben, és főként a sokat utazónak ... Kosarat kapna Allah, ha ismét étellel kínálhatna (III. 61b). Gyomrára is sokat panaszkodik, ágyának dől, és ágyában keresi fel a horvát Brutus, az illír mozgalom vezéralakja, Ljudevit Gaj (1809—1872). Érdeklődéssel szemléli, mi mindent gyűjtött össze Nemes, és ígéri, hogy a gyűjteményt ő is szaporítani fogja az Adriai Sirena, vagyis a Zrínyiász horvát fordításának példányával. Ezerszer köszönöm, kedves Gáj úr! — mondja neki naplója szerint — (acélkarika zacskóban lévén még maradék aranyim) itt van kérem, tesszen érte ezekből kivenni, amennyit jónak fog ítélni. Gaj azonban valami cseretárgyat kér, mire Nemes szabad választást ajánl. Elhültemre a zöldtokban lévő négy ólomtáblát mutatván szorítja melléhez, azonban most már kénytelen szavának állni egy a világ legnagyobb nemzeti közül annyira imádatott férfi előtt, és odaadja neki azzal a kikötéssel, hogy a táblákról készített rézmetszetből küldeni fog magyar tudósoknak is. Másnap mintegy 10 órakor eljövén Gáj kocsiában, s elhozta az Adriai Sirenát és ezen ide ragasztott ígéretét ... és íme a derék férfi Verbőztit is kezembe nyomván, barátságos csókjait hagyva szólnom sem engedett ...

Gaj írása valóban ott található beragasztva a naplóba: „Infrascriptus ab erudito et praeclaro antiquitatum collectore Spectabili Domino Samuele Nemes de Literati facto Cambio 4. tabellas plumbeas aquisivi ...” s kötelezi magát, hogy a róluk készített metszetekből küld a nádornak, gróf Teleky József koronaőrnek és Jankovich Miklósnak. „Zagrabiae, 2 Dec. 1841. Dr. Ludevitus Gaj” (V. 14).

Hogy Zágrábból hogyan és mikor ért Budára, arról nem tájékoztat a napló, amint hogy arról sem, hogy mi lett szerzeményeinek sorsa.

Mint láttuk, szerzeményeinek pontos felmérése a napló alapján lehetetlen, így további sorsuk felderítése is nehéz. Ő maga nem mindig írt bejegyzést a vásárolt művekbe. Így csak néhány esetben sikerült az általa említett műveket azonosítanunk.

Igen érdekes például a Gajtól ráadásként kapott Verbőczy. Ez nem más, mint a Hármaskönyvnek 1573-ban Nedelicen megjelent kaj-horvát nyelvű fordítása.⁸ A példány az OSZK állományában ma is megvan,⁹ s táblájának belső lapján érdekes bejegyzések olvashatók. Az egyiket Fodrőczy Zsigmond táblai ülnök írta. A kissé nehézkes latinságú sorok fájlalják, hogy a fáradhatatlan buzgóságú Nemes úr ezt a horvátok számára oly értékes kincset elviszi. Csak a becsületszóval megerősített ígéret vigasztalja, miszerint a nádor útján a könyv a Nemzeti Múzeumba fog kerülni.¹⁰ E sorok alá Nemes — még nehezkesebb latinsággal — odaírta, hogy Fodrőczy úr kissé elhamarkodottan tette bejegyzését,

és nem is értették meg pontosan egymást. Ő csak annyit ígért, hogy a könyvet Jankovich útján igyekszik majd a nádorhoz juttatni.¹¹

Csatkai említi¹² Nemes Sámuel szokásaként, hogy a gyűjtők ősrégi fortélyával élt. Szerzeményeit addig mutogatta másoknak, míg a gazdag állományt azok is nem szaporították valamivel. Úgy látszik, ezzel próbálkozott — balsikerrel — Fodróczkynál.

A Gajtól kapott másik könyv *Zrínyi* horvát nyelvű *Adriai Sirenája*¹³ ugyan csak meg van az OSZK-ban, benne Nemes kézjeggyével.

Eredménytelenül nyomoztunk a *Mária Terézia* által nyomtatott katonai énekeskönyv után. Valószínű viszont, hogy az Ostffyasszonyfán kapott *II. András*-féle oklevél azonos azzal, amely 1877-ben a Nemzeti Múzeum kiállításán szerepel: „1222. Osl ispán fiainak a soproni várhoz tartozó Moglocha nevezetű földet adományozza.”¹⁴

Hasonlóképpen könnyű volt rátalálni a Velencében vásárolt héber kódexre, amely Jankovich gyűjteményéből került az OSZK Kézirattárába.¹⁵ Ezt a *Mardekhai*-könyvet tartalmazó vaskos fóliókötetet dr. *Kohn* Sámuel ismertette a múlt században.¹⁶ A bejegyzésekből azt olvasta ki, hogy a könyv egy frankfurti zsidó családtól került a pozsonyi főrabbihoz. Ezek szerint talán itt is üzleti fogásra kell gyanakodnunk. Lehet, hogy Nemes Pozsonyban vásárolta a kódexet, de több pénzt remélt érte, ha Velencéből származónak tünteti fel?

Nem akadtunk viszont nyomára a *Quam in Africam venissem* kezdetű kódexnek,¹⁷ s a velencei vásárlások között felsorolt három ősnymotatványnak sem. Ellenben megvan az ősnymotatványokkal együtt vásárolt 1530-i kiadású *Epistolae Heroides Ovidii*. Ez szinte napjainkban került az OSZK állományába — benne ugyanazzal a *Zichy* Ödön-bélyegzővel, amely a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött *Literáti*—*Zichy-kódex*-ben is megtalálható. Ezek szerint tehát Nemes kapcsolatot tartott a Zichyekkel is, és bátran feltételezhetjük, hogy az OSZK-nak ez az új szerzeménye azonos a Nemes útinaplójában említett példánnyal, amely így több mint egy évszázad múltán közgyűjteménybe került.

Eszünkbe jut erről régvolt fizikaórák egyik kísérlete. Egyik szélével vízszintesen felerősített vékony lapra lycopodium port szórunk, majd a lap szélén végighúzunk egy vonót. Az így keltett rezgés hatására a szanaszét heverő por szabályos ábrákba rendeződik. Gyakran még kontár műgyűjtők munkája is ehhez a jelenséghez hasonlítható. Rendezetlen családi levéltárakból, elhanyagolt magánkönyvtárakból, padlásokból, fészerekből — sőt néha disznóólból — hordták össze az anyagot, hogy mint lycopodium port szórják rá a tudományos kutatás lemezére. E fáradozásuk révén az eddig ismeretlen anyag valami módon rendeződik, nyilvántartottá, a tudományos kutatómunka számára hozzáférhetővé, s előbb-utóbb többnyire valamelyik közgyűjtemény szerves részévé válik, ami megmaradását is jobban biztosítja. E munka föltétlenül hasznos a tudomány számára, még akkor is, ha elsősorban anyagi rugók mozgatják.

Jegyzetek

1. *József* nádor törekvései a wolffenbütteli Corvin-codexek visszaszerzésére. = *Magy. Könyvszle.* 1883. 81. l.
2. *Kollányi* Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára.* Bp., 1905. 34. l.

3. Életrajzának fenti adataira vonatkozólag lásd: Csontos János: *Litterati Nemes Sámuel 1842-ik évi hagyatéki leltáráról.* = *Archeol. Ért.* 1910. 266—269. I. Csatkai Endre: *Litterati Nemes Sámuel rablóhadjáratai Szombathelyen és Kőszegen.* = *Dunántúli Szle.* 1942. 62—65. I.
4. A Fol. Hung. 3006. jelzet alatt található napló I—V. számozással öt fasciculusból, Nemes szavaival csomóból áll, amelyek utólagosan kaptak levélszámozást. Az idézett helyek megjelölésénél a római szám a csomót, az arab szám a levelet jelzi, a recto (a) és verso (b) feltüntetésével. Tehát például: (II. 3b). A könnyebb olvashatóság végett nem tartottuk érdemesnek a sokszor hevenyészve tett feljegyzések helyesírását és központosítását követni. Erre utal idézőjelek helyett a kurzív szedés.
5. RMK I. 573.
6. Ez a kifejezés feltehetően az alább „Fejérvári úr” néven említett Fejérváry Gábor (1780—1851) archeológusra vonatkozik, aki — részben unokaöccsével, Pulszky Ferencel — bejárta Európát, s járt olasz földön is. Atyjának, Fejérváry Károly (1743—1794) régiséggyűjtőnek egyik kézirata ezt a címet viseli: *Commentatio de moribus ac ritibus Ruthenorum* (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 2056). Ez azt sejteti, hogy az egyébként Sáros megyéből való családnak ruszin kapcsolatai is lehettek, innen a „rusnyák” megjelölés. Fejérváry Károly egyébként szintén összeköttetésben állott Jankovich Miklóssal (vö. OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 35).
7. Gróf Majláth József (1737—1810), akit 1801-ben a velencei olasz udvari kancellária elnökévé nevezett ki I. Ferenc.
8. Régi Magyarországi Nyomtatványok. Budapest, 1971. 354. tétel.
9. Jelzete RMK II. 136a.
10. „Maximo Solatio, et non absque summo Animi motu Zagrabiae 5a Dec: 1841. apud Dominum Samuelem Nemes Litterati consexi hanc Nationalis Verbőcziani Tripartiti Versionem, — dolendum unice, quod Titulus ipse desit. — magis autem dolendum foret, quod hic Thesaurus pro Croatis tam rarus, assiduus Curis, et infatigabili sudore Domini Nemes — conquisitus ex Regno hoc vetustatibus celebri, sed has colligentibus inope efferatur, — nisi me Dominus Nemes verbo honesti Viri affidasset, — quod Nationalem hunc Thesaurum benignissimis manibus Serenissimi Domini Caesareo-Regii Archi-Ducis Regni Palatini Summi Nationis Hungaricae, ac ita Constitutione sociae Croatiae praesentare velit — illud desiderium habens, — ut Liber hic pro Nationali Museo comparetur. Zagrabiae 5a Dec 1841. Nobilis Sigismundus Fodróczy de Eadem, et Borkovecz I[nclitae] Tabulae Regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae Judiciariae Assessor.”
11. „Egregius D[ominus] Fodrotzi cicius scribebat in Libro meo ad quem nullam debuisset habere Curam, quoniam Ego, non a supra scripta et dicto Domino, sed a S[pectabili] Domino Gáj cum omni jure teneam, nec me optime intellexit E[gregius] D[ominus] Fodrotzy, quoniam ego apaream Magnifico Domino Nicolao Jankovits comendare sicque dicam putare, cum caeteris insignis antiquitatibus patriis, pro Museo nationali. Regnum vel Natío recomendande a Serenissimo principe Archi Duce et Regni Palatino tenentur. N[emes].” A könyvben egyébként a következő possessor-bejegyzések találhatók: Mychael Dobr parochus Obornu, A. Barichevich, J. Polukoczy, Thomas Erdeodi és L. Pakatoss.
12. Csatkai i. h.
13. RMK III. 2120. Venetiis 1660.
14. *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása.* = *Magy. Könyvszle.* 1877. 262. I.
15. Jelzete: Fol. Hebr. 1.
16. Kohn Sámuel: *A Magyar Nemzeti Múzeum héber kéziratai.* = *Magy. Könyvszle.* 1877. 23—24. I.
17. Vö. Bartoniek Emma: *Codices manu scripti latini.* Vol. I. *Codices latini medii aevi.* Bp., 1940.

A travel diary by Sámuel Literáti Nemes

Á. KELECSÉNYI

The holdings in the collections of manuscripts and old printings in the National Széchényi Library were enriched in a considerable degree by the material Miklós Jankovich had sold the Library. This collector lived in the first half of the 19th century and bought charters, manuscripts, old printings, coins and other art treasures not only all over Hungary but in the neighbouring countries as well. However we have known few details about his way of collecting.

He had several agents and one of them was a Transylvanian-born antiquary, Sámuel Literáti Nemes who ran an antiquarian's shop in Buda and was in connection with all the outstanding Hungarian collectors of the time.

In the manuscript collection of the National Széchényi Library there is a diary written by him during one of his collecting tours from Pest to some Transdanubian cities and villages and then through Croatia and Dalmatia as far as Venice (see map).

Reading his diary we get a very interesting picture not only of his acquisitions but his business tricks and curious adventures as well. The life-work of this interesting character is a mixture of scientific intentions and individual profit tinted by some national prejudice so characteristic for the epoch. As a whole, his work has proved useful for research work and many of his acquisitions collected on this tour are to be found in the holdings of the National Széchényi Library.

A Kármán József kiadások története

(Az író születésének 200. évfordulójára)

KOZOCSA SÁNDOR

Kármán József oly sokáig bura alatt csírázó életművének külső történetét mutatjuk be. A „száraz” adatok tömegéből is átvillan a szellem fénylő tisztsága, és bizonyítja, hogy Kármán a magyar széppróza történetében *Mikes Kelemen*, *Jókai Mór*, *Mikszáth Kálmán*, *Krúdy Gyula* és *Móricz Zsigmond* egyenrangú társa.

Kármán valamennyi munkája az *Uránia* című „folytatott írás” három számában, ill. kötetében jelent meg 1794-ben. Ezeken kívül ugyanennek az évnek nyarán írt egy üdvözlő verset, amely jóval halála után került elő, s melyet a *Figyelő* c. irodalomtörténeti folyóirat 1882-ik évfolyama közölt. Az *Urániát* *Gottlieb* Antal váci könyvnyomtató műhelyében készítették.

Az első kötet Kármán *A fejvesztés* c. „hazai dramatizált történeté”-t, a magyar történeti drámai elbeszélés egyik korai, igen jelentős hajtását, míg a második és a harmadik a *Fanni hagyományait*, valamint *A nemzet csinosodása* c. irodalomfilozófiai remeket közölte.

Az előfizetők sorában többek között láthatjuk *Aranka* Györgynek, az erdélyi nyelvművelőnek, *Barcsai* Ábrahámnénak, a testőríró nejének, *Kazinczy* Ferencnek, a sztrigovai *Madách* Sándornak, aki *Az ember tragédiája* halhatatlan szerzőjének nagyatyja, a *Martinovics* perben pedig tizenhárom vádlott védője és gr. *Széchenyi* Ferencnek a nevét. A folyóirat mecénásai: gr. *Festetics* György és gr. *Beleznay* Miklósné. Az előfizetők legnagyobb száma megközelítette a háromszázat, ez azonban egyre apadt, emiatt kellett Kármánnak folyóiratát megszüntetnie.

Az *Uránia* megjelenése előtt, 1794 tavaszán *Kazinczy* Ferenc *Kis* János soproni ev. szuperintendenshez intézett levelében a következő módon emlékezik meg a tervezett folyóiratról: „Az *Uránia* kiadóit nem ismerem. Úgy tartom, Kármán közöttök vagyon, és talán éppen Direktörök. Ez egy pesti prokátor. Nekem eránta nem írtak, és gyanítom, hogy reá okok, jó okok volt. Az ide való Collectörök, Fő szolgabíró *Darvas* János Úr, sem tudja kik legyenek. Schédiusz Barátunk bizonyosan fogja tudni; ha nyughatatlan lettem volna eránta, tudnám én is eddig. Elvárom mi lessz az első Darabból.” Majd egy fél évvel később ugyancsak *Kisnek* így számolt be: „*Urániának* első darabját láttad. Az nem érdemli az *Uránia* nevet. — Schédiusztól is egyebet vártam; azt, hogy a’ Vallást más oldalairól fogja szépnek, szeretetre méltónak festeni! és másképpen! Azonban tisztetem a’ szándékot, és igyekezni fogok rajta, ha igyekeznem szabad

lesz, hogy többet nyújtson *Kármán*, kitől sok fog kitelhetni, ha vezető Barátjai lesznek”.

A felvilágosodás légkörében Kazinczy megérezte az *Uránia* létrejöttének fontosságát, és meglátta Kármán működésének jelentőségét. Az elsősorban művelődni vágyó nőolvasók szellemi igényeit szem előtt tartó folyóiratban a sorok között már a magyar jakobinusok szellemét érezhette. Martinovicsék bukása után az olvasóközönség igyekezett elfeledni az *Urániával* és Kármánnal való kapcsolatát. (A magam részéről azt sem tartom lehetetlennek, hogy az 1795 áprilisában a fővárosból Losoncra menekülő fiatal író azzal a szándékkal tért vissza szülővárosába, hogyha az uralkodói terror még szélesebb köröket venne célba, véget vet életének. Ez is egyik oka lehetett rejtélyes és máig tisztázatlan halálának.)

Az *Uránia* egyetlen ismert recenziója a *Bétsi Magyar Merkurius* melléklapjában, a *Bétsi Magyar Bibliothéca*ban látott napvilágot névtelen kritikus tollából 1795-ben, a májusi szám 59. és a júliusi szám 93. lapján. Éppen nem lelkes hangon számolt be a folyóirat cikkeiről, s kárhoztatta azok stílusának gyakori germanizmusát: „Igaz hazafiúi hajlandósággal kérjük az érdemes írókat, hogy munkájuknak, mely nemzetünkre nézve ezer jó gyümölcsöknek termője lehet, folytatásán és tökéletesítésén azon buzgósággal, mellyel azt kezdték, törekedjenek”.

Az első magyar nemzeti bibliográfia összeállítója, a kalandos életű Sándor István, művében, a *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerint való rövid említések* c. 1803-ban, Győrben kiadott könyvésztének 207. lapján a következő bibliográfiai leírás található: „Vátzon. *Uránia*. III. kötet. 8.[ad rét.] Kiadták Kármán És Pajor Gáspár”.

1808-ban Pápay Sámuel *A magyar literatura eszmérete* c. művében, az első magyar nyelvű magyar irodalomtörténetben még megemlékezik róla: „A' Magyar Nyelv' és Literatúra' gyarapodásának nem kis akadályt vetett még eddig az, hogy a' magyar Aszszonyi Nem az idegen ízhez és olvasáshoz szokván, magyarul éppen nem olvasott; de az is igaz, hogy az eddig való Írások jobbra tsak a' férfiak' oktatását 's mulatságát tárgyzták. Hogy tehát e' részben se szenvedgyen rövidséget a' Magyar Literatúra, két buzgó Hazafiak Ifj. Kármán József és Pajor Gáspár 1794ben Pestenn *Uránia* név alatt kezdetek, különöbben az Aszszonyi Nem' számára, fertály esztendőnként kiadni egy olly Folyó Munkát, melly minden megkívántató tökéletességgel fel lévén ruházva, beillett volna Európa' elsőbb Dámáinak tsínos kezeibe is, és mégis, ámbár a' nagyra törekedő Kiadók 289. Előfizetővel is megelégedtek volna, nem lehetett szerentséek ezen kis számot is öszveszerezni, 's ezen anyagi munka, két három Darabja után félben szakadott.”

Az *Uránia* megjelenése, majd Kármán halála után közel fél század telt el, amikor a magyar irodalomtörténetírás megalapítója, Toldy Ferenc a *Fanni hagyományait* felfedezte. Igen fontos új adatokat ismertető bevezető tanulmány kíséretében 1843-ban kiadta a *Nemzeti Könyvtár* egyik köteteként Kármán József írásai és *Fanni hagyományai* c. gyűjteményes munkáját. Toldy könyvébe sajnos nemcsak Kármán művei kerültek be, hanem a folyóirat névtelen munkái közül mások írásai is. A felfedezés örömeivel mutatta be Toldy a Kisfaludy Társaságban a *Fanni hagyományait*, amelyet még egy „ismeretlen” író művének tartott, s melyhez, szerinte, Kármán csak bevezetőt írt: „Az éles szemű vizsgáló

minden lapon reá fog ismerni Kármán átdolgozó kezére; az összeállítás, a hézagok pótlása, az átmenetek, az előadás tisztázása az övéi, de a lélek, mely melegítő, megindító erővel kap meg s fájdalmas kéjjel tapad lelkünkbe, azé, kit imádója Fanninak nevezett. Fanni pirulás nélkül áll meg az erősebb, de nem forróbb francia Babet mellett; s ha, mint némelyek, egészen Kármánnak tulajdonítjuk e Hagyományokat, kénytelenek leszünk őt legjelesb költőink, legkitűnőbb indulatfestőink közzé számítani. Így is, úgy is a mű irodalmunké; s merem hinni, hogy miután új kiadása által fél századi feledékéből elővontam, irodalmunk egyik örök díszé s fénye fog maradni”.

Kármán és a bécsi gr. *Markovics* Miklósné szerelni kapcsolatának levél- emlékeit *Székely* József író és hírlapíró adta ki 1860-ban *Kármán és M..... grófné levelei* címmel. Az előszóban említi, hogy az eredeti levelekhez Toldy Ferenc juttatta. A könyv kiadója szerint „legkevésbé sem kételkedem pedig a Kármán őszinteségében, midőn „Fanni”-t M-grófné költőített alakjának mondom”. A levél-kiadvány nagy hibája, hogy nem közli, ill. fordítja le a teljes gyűjteményt, hanem erősen megrostálja. A könyv végén található még Kármán sógorához intézett két levelének hasonmása. Ugyanebben az évtizedben, 1865-ben *Zilahy* Károly, a fiatalon elhunyt költő és kritikus, *Puskin* verseinek első magyar tolmácsolója, a *Hölgyek lantja* c. „magyar költőnők műveiből” készített antológiában „némi kihagyással és nyelvbeli változtatással” úgy közli a *Fannit*, mint egy ismeretlen nőíró művét: „A rövid mese képekben gazdag, változatosságával vonz és igazságával kimondhatatlan érdeket gerjeszt. S a képek mily összhangban vannak egymással és a hangulattal! S e hangulat csapongásaiban is mi nemes, mélységében is mi átlátszó, tiszta! Mennyi hűség, következetesség az árnyalásban, átmenetekben — mennyi valódi báj!”¹

1875-ben *Gyulai* Pál — méltán népszerű sorozatának, az *Olcsó Könyvtárnak* 15—16. füzeteként — művészi igényű előszó kíséretében adta ki a *Fanni* teljes szövegét; ő hirdette elsőnek, hogy „a művet egészen a Kármánénak tulajdonítjuk, éppen azért nem habozunk azt mint beszélt az ő neve alatt adni ki ... Fanni naplója annyira magán viseli a Kármán stíljét sajátosságait, hogy szerzőségében lehetetlen kételkedni ... Semmivel sem dicsérhetni inkább Kármán e művét, mint azzal, hogy nem az ő, hanem egy nő munkájának hiszik”.²

Alig fél évtized múlva jelent meg 1879—1880-ban a mindmáig legteljesebb Kármán-kiadás az új *Nemzeti Könyvtárban*, a sorozat szerkesztőjének, *Abafi* Lajosnak gondozásában. Ez számít Kármán első teljes kiadásának. Sajnálatos, hogy az *Uránia* névtelenjeitől származó írásokat is felvette a gyűjteménybe, mint Kármán műveit, szövegközlése pedig nem eléggé gondos, pontatlan, sőt nemegyszer meghamisított, ezért a kiadás csak erős kritikai rostálással használható. Abafi az I. kötetben gyűjtötte össze az *Uránia* nagyobb publikációit, első helyen található a *Fanni hagyományai*. Ebben a részben jelentek még meg *A nemzet csinosodása*, az *Egy új házassági levelei barátjához*, *A fejvesztés*, *A kincsdő*, *A módi* és néhány apróbb írás mellett a *Mesék*, valamint az *Epigrammák*. A II. kötet foglalja magában a vegyes iratokat és a levelezést, többek között a *Markovics* grófnéval folytatott teljes levélváltás anyagát. A kötet bevezetője Abafi Kármánról szóló tüzetes pályaképe. A közreadó az egyes darabokhoz nem fűzött kritikai kiadásra valló jegyzeteket.

1889-ben a Lampel cég *Jancsó* Benedek és *Boros* Gábor által szerkesztett *Tanulók olvasótára* c. sorozatában jelent meg a *Szemelvények Kármán József*

műveiből c. kis gyűjtemény, benne a *Fanni hagyományai*. 1897-ben a győri Gross Gusztáv kiadó *Egyetemes Könyvtárának* 90. füzeté a *Fanni*,³ 1898-ban pedig Radó Antal *Magyar Könyvtár* c. narancsszín borítékos sorozatának az egyik kötete Bánóczi József elemző előszavával.⁴

Századunkban először 1906-ban Heinrich Gusztáv adta ki a *Magyar Remekírókban Berzsenyi* Dániel versgyűjteményének társaságában a *Fanni hagyományait*, *A nemzet csinosodását*, valamint az *Uránia programját*. Heinrich a *Fannit* finoman veti össze a *Werther* keserveivel, megállapítva, hogy előbbi „a nemzet kedves olvasmánya”, majd „nem mindennapi tehetség kellett ahhoz, hogy Kármán e művet a maga korában oly nyelven és oly stílusban megírhatta, hogy még ma is élvezetes olvasmány maradt. Kisfaludy Károlyig nincs szépprózai emlékün, mely e költői lélekkel és művészi érzékkel megírt szomorú történet mellé volna állítható”.

Az első világháború közepén, 1916-ban a békéscsabai Tevan kiadó bibliofil köntösben miniatűr könyvművészeti remekként jelentette meg a *Fannit*, a címlapon levő dísz korabeli nyomtatványról kölcsönözték. Rendkívüli műről van szó, ahogy azt Krúdy Gyula stílusának fülbemászó melódiájával érezteti: „Ó, be jó itt ... veteményeskertünk ajtaja megett, melyen a gyümölcsösbe járnak’ — kezdi naplóját ismét, több mint százestendő múlva a szentimentális hölgy, aki, íme, e pokoli napokban (Krúdy a háborúra céloz) ismét divatba jött ... Az elmúlt századokban alig van könyv, amelyre többször volnánk hivatkozással magyar irodalmunkban, mint Fanni hagyományaira ... ám de nem volna hálátlan feladat egy modern penna részére sem: megrajzolni Fanni hagyományai írójának rejtélyes szerelmét, aki névtelen kócsagmadárként maradt a magyar helikonban ... a halott költő magával vitte titkát a temetőbe”.⁵

1922-ben a *Magyar Jövő Toldy Könyvtárának* 6. füzeteként közölte a tanuló ifjúság számára a *Fanni* nem egészen teljes szövegét Bárdos József.⁶ 1928-ban Kéky Lajos gondozta a *Fannit* a Kisfaludy Társaság szerkesztésében a Franklin Társulat *Élő Könyvek* c. sorozatában.

1941-ben a Magyar Népművelők Társasága Marék Antal előszavának kíséretében publikálta a *Fanni hagyományait* népművelési célokat szolgáló kiadvánnyként a *Magyar Klasszikusok* c. sorozatban. A kiadvány magyarázó jegyzetek kíséretében, de szemelvényesen közli a *Fannit*, Kármán Markovics grófnéhez írt két levelét, valamint *A nemzet csinosodását*, *A módit* és még néhány apróbb írását.

Tolnai Gábor barátom hívta fel a figyelmemet arra, hogy készítsem el Kármán József kritikai kiadását. Mint a Pharos fővárosi kiadó egyik irodalmi irányítója, 1942-ben megbízást adatott részemre a kritikai kiadás szerkesztésére. Kármán „minden munkái” egy év leforgása alatt készült el, s a sajtó alá bocsátható kéziratot átadtam a kiadó vezetőjének. A vállalat hirdetési prospektusának fogalmazása a következő módon konferálta be munkámat: „Kármán József, mint a sohasem olvasott Fanni hagyományai című iskolai kötelező olvasmány szerzője él az olvasó emlékezetében. A magyar közönség azonban az utóbbi esztendőkből megtanulta becsülni irodalmunk kincseit és szívesen vállalkozik újjáértékelésre, fölfedezésre. Kármán József a magyar széppróza egyik jelentős művésze, az Uránia alapítója, az akkori társaság és a hölgyek bálványa, irodalmunk egyik legérdekesebb alakja. Stílusa a magyar preromantika csodálatos virága, hajlékony, dallamos, izgalmas nyelv. Az alig

huszonhat éves korában meghalt író a magyar társadalom élesszemű bírálója, forradalmi újtító. A magyar könyvkiadás régen adósa ezzel a könyvvel az irodalomnak”.⁷ A teljesen kész kéziratnak Budapest ostroma alatt a kiadónál nyoma veszett; ez lett volna a Fanni szövegének huszonegyedik megjelenése.

Az *Olcsó Könyvtár* új folyamának 3. számaként adta ki a Franklin Társulat a *Fanni hagyományait* 1944-ben Voinovich Géza előszavával.⁸

1954-ben Gálos Rezső Kármán-monográfiájában függelékként közli Kármán kiadatlan írásait, többek között a *Reflexionen zur praktischen Philosophie*-t, két versét, Kármán és Pajor leveleit, valamint a *Magyar Hirmondó* cikkei az *Uránia* megjelenéséről, amelyek mind Kármán híradásai.

A Kármán-kiadások történetének kiemelkedő állomása az 1955-ben megjelent *Válogatott művei* c. gyűjtemény, melyet Némédi Lajos gondozott és látott el korszerű bevezetéssel. A *Magyar Klasszikusok* sorozat egyik köteteként kiadott válogatás olyan jelentős, hogy csak a Toldy-féle és az Abafi Lajos által készített edíciók mértékével értékelhető. Kármán „válogatott művei” élen a sajtó alá rendező sok szempontú bevezetője található, amely valóban „szinte egy megírandó (azóta már megírt) új magyar irodalomtörténet hiányzó fejezetét pótolja”.

A válogatás a *Fanni hagyományai* mellett *A nemzet csinosodását* is tartalmazza, közli még az *Urániát meghirdető jelentést*, az *Uránia bevezetését*, az *Olvasókhoz intézett ajánlást*, Kármán több kisebb-nagyobb elbeszélését, néhány anekdotát, mesét és fordítást, valamint a Pajorral Aranka Györgyhez intézett levelét. Mindezeket tematikusan csoportosítja, előnyösebb lett volna azonban a megjelenésük sorrendjét vagy a megírásuk időrendjét követni. A könyv egyik kritikusa igen találóan veti fel, hogy „szívesen látnánk a kötetben Kármán szabadkőművességgel foglalkozó írásának (*Ahndungen eines jüngeren Bruders*) legalább néhány részletét, s egy-két darabot Markovicsnéhoz írt levelei közül is. Ezek életrajzi szempontból érdekesek és egyéniségéről sokat elárulnak.”⁹

A *Fanni* utoljára 1958-ban Bukarestben az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában jelent meg.

A *Fanni hagyományai* idegen nyelvű kiadásai közül az első 1816-ban Vitkovics Mihály fordításában szerb nyelven jelent meg. A fordító a címlapon nem tüntette fel Kármán nevét, s címként *Spomen Milice*-t, azaz *Milica emlékeztetőt* adta. 1877-ben E. D. Butler angol költő és író válogatásában és fordításában, a Trüber cég gondozásában Londonban kiadott *Hungarian Poems and Fables* c. antológiában közölték angol nyelven Kármán *A fülemile és a szentjánosbogár* c. meséjét. Német nyelven Rózsa Mór fordításában került a világirodalom vérkeringésébe a *Fannys Nachlass*, mint a lipcei Reclam-féle *Universal Bibliothek* 1378-ik füzeté 1880-ban, a fordító hangulatos előszavával.¹⁰

Toldy Ferenc éles tekintete fedezte fel a *Fanni hagyományai* korszakalkotó értékét. Ettől kezdve egyre jobban belekerült szellemi életünk fejlődésébe. A *Fanni* 23 alkalommal jelent meg és három idegen nyelvű fordításban látott napvilágot. Értékelése 1945 után több szempontból mélyült és gazdagodott. Kármán életét és művét ma a klasszikusoknak kijáró tisztelettel övezi irodalmunk.

Jegyzetek

1. 1873-ban 2. bőv. kiadása.
2. 1887-ben 2. kiad. — 1897-ben 4., helyesen 3. kiad. — 1909-ben 5., helyesen 4. kiad.
3. 1903-ban új kiadásban az *Egyetemes Könyvtár* 149–150. számaként.

4. 1921-ben új nyomásban is.
5. *Magyarország*. 1917. 27. sz. a *Könyvtárban* c. rovatban. Megjelent még Krúdy Gyula: *Írói arcképek*. I. köt. Bp. 1957. Magvető. 5—7. l.
6. 1924-ben 2. kiadása.
7. *Könyvjegyzék*. [Bp. 1943], Editio Pharos. [18.] l.
8. Ez a kiadás 1948-ban ismét megjelent.
9. *Irodalomtörténet*. 1956. 1. sz. 101—103. l. (Orosz László).
10. Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven*. Bp. 1915. Magyar Nemzeti Múzeum. 72, 189. l.

L'histoire des éditions des ouvrages de József Kármán

S. KOZOCSA

Le bicentenaire de la naissance de József Kármán, prosateur du XVIIIe siècle qui compte parmi les auteurs classiques hongrois, nous offre l'occasion de lui consacrer une étude commémorative. Son nom nous évoque aussi la revue littéraire *Urania* qu'il avait fondée et où il avait publié ses écrits. Kármán occupe une place importante dans une lignée d'auteurs hongrois dont le premier grand représentant fut Kelemen Mikes, le dernier Zsigmond Móricz.

La revue *Urania*, qui n'avait qu'une vie bien courte et n'a vu que trois numéros en 1794., contenait presque tout ce qui a paru de la plume de József Kármán. Seule sa correspondance amoureuse avec la comtesse Markovits et l'un de ses poèmes ont vu le jour à part. La première en 1860, le dernier bien après sa mort, en 1882, dans la revue littéraire Figyelő. Le plus important de ce qu'il a écrit pendant sa courte vie fut le petit roman *Fanni hagyományai* (Les legs de Fanni), né sous l'influence du célèbre roman sentimental de Goethe, Werthers Leiden et, par conséquent, sentimental comme celui-ci. Rares sont les ouvrages en Hongrie, écrits à cette époque, qui sont restés en vogue aussi longtemps que Les legs de Fanni. C'était l'âge des lumières qui lui donna naissance, l'ouvrage en porta l'empreinte, et les femmes hongroises ne cessèrent de s'y intéresser et de l'estimer. Un autre ouvrage remarquable de Kármán est une histoire dramatisée *A fejvesztettség* (L'affolement), à côté duquel il faut également faire mention de son étude d'histoire littéraire, *A nemzet csinosodása* (L'embellissement de la nation).

L'éminent critique littéraire Ferenc Toldy a rassemblé les œuvres de Kármán dès 1843 et les édita dans un seul volume. L'édition suivante, rédigée par Lajos Abafi, a paru en 1879—1880, tandis que la dernière édition de ses œuvres complètes a vu le jour, par les soins de Lajos Némethi, en 1955. En ce qui concerne Les legs de Fanni, ce roman a eu au total plus de vingt éditions, dont une des plus importantes est due à Károly Zilahy (1865), une autre à Pál Gyulai (1875) et à Géza Voinovich (1944). Il a paru même en langues serbe (1816) et allemande (1880).

Le bicentenaire de la naissance de Kármán nous a incités à jeter un coup d'oeil sur la littérature de l'époque préromantique de Hongrie et à en mettre en relief la figure de celui dont les œuvres caractéristiquement sentimentales, plusieurs fois éditées méritent d'être évoquées sous l'angle de l'histoire de leur édition. Les contemporains de Kármán n'étaient pas à même de découvrir les valeurs classiques de ses écrits, seul le grand littérateur Ferenc Kazinczy, doué d'un sens esthétique très fin, prêtait attention à ce jeune homme. József Kármán, qui avait participé au mouvement jacobin de la fin du XVIIIe siècle devait rencontrer des difficultés en rédigeant sa revue *Urania*, de même que dans la propagation de celle-ci. Il a fallu attendre tout un demi siècle pour que le temps arrive où l'éminent historien littéraire Ferenc Toldy découvre les vraies valeurs de „Fanni”. A partir de ce temps, le petit roman prend place parmi les meilleures pièces de la prose hongroise considérée dans son développement. Après 1945, il fut réapprécié sous plusieurs aspects, de sorte qu'à nos jours, la vie et l'œuvre de Kármán sont entourées du respect qui leur est dû.

Petőfi kortese, Vajda János barátja

MIKLÓSSY JÁNOS

Kelemen Mórt jogi íróként tartja számon köztudatunk. Nem alaptalanul, működése ezen a téren vált országosan ismertté. Az irodalomtörténet figyelmét azonban mégsem jogászként vonta magára. Nem is irodalmi kísérleteivel, amelyek fölött korai és önkéntes visszavonulásával önmaga mondta ki a legszigorúbb ítéletet. Számunkra elsősorban irodalmi kapcsolatai teszik alakját érdekessé, s nem kevésbé az a szerep, amelyet a múlt század hatvanas éveinek első felében irodalmi és sajtóéletünkben betöltött. Életpályája más vonatkozásban is figyelemre méltó: az abszolutizmus kori honorácior-sors egyik útjának jellegzetes képviselője.

Édesapjáról, *Kelemen* Gergelyről, a kunszentmiklósi református algimnázium igazgatójáról (akkori elnevezés szerint: professzoráról) azt jegyezte fel a krónika, hogy az ő igazgatósága idejére (1834—50) esik „a gymnasium tanrendszerének nemzeti irányban alakulása s a tudományoknak magyar nyelven előadása. Maga is lelkes irodalombarát s annak a kathedrán kívül is szerény munkása.”¹ „Professzorsága óta, azaz 1834—35-től kezdve az anyakönyvi bejegyzések magyarul vannak.”² „Mindjárt az idejövetelét követő farsangon [1835] rendezett táncmulatság jövedelméből szerzi be *Kisfaludy* Sándor és Károly, *Kazinczy* Ferenc, gr. *Széchenyi* István munkáit, *Bacsányi* verseit, az „Eredeti és külföldi Játékszín” köteteit, s a jól sikerült próba után ez az eljárás többször ismétlődik.”³ *Petőfi* kunszentmiklósi bizalmasai közé tartozik. 1848. jún. 11-én Kunszentmiklóson *Bankós* Károly vacsorát ad a képviselőjelölt költő és felesége tiszteletére, megbeszélendő a közelgő választás problémáit, a meghívottak sorában találjuk *Kelemen* Gergelyt is.⁴ Az önkényuralom idején, 1850-ben, visszavonul a professzorságtól.

A fiú, *Kelemen* Mór (1830—1905) apja nyomdokain indul. Ifjonti fejjel *Petőfi* lelkes csodálója. Egyik, az ötvenes években megírt útirajzában olvashatjuk:

„[...] sok okos és értelmes ember lakik itten [ti. Kunszentmiklóson], kikről leginkább tudna szólni — ha élne — *Petőfi*, ki itt — hol édesatyja árendás és öccse székálló sokáig volt — többször megfordult, s kivált *utolsó* látogatása alkalmával nem kevés emberismeretben vett részt! Itt írta ő többek közt, 1845. július 22-ike éjjelén, hosszú barátságos lakoma után, melyet tisztelői számára rendeztek — azt a bensőséggel gazdag, szép költeményét is, mely e címet viseli: „Búcsú Kun-sz-Miklóstól.” Én igen jól emlékszem, *Petőfi*nek itt töltött azon napjaira is, midőn a katonaságtól hazajöven még csak *készült* költőnek, ha szabad így szóla-

nom. — Sokszor láttam, amint hosszú, sárga kabátban és magastetejű fehér kalapban ki-kisétált atyja bérelt kertébe, s ott az istálló küszöbén keresztbe leguggolva olvasgatta Bérangert.”⁵

Petőfi kortese az 1848. júniusi szabadszállási képviselőválasztáson. *Elégia* című, Kapucinusfi álnéven megírt cikkében⁶ vitriolba mártott tollal támadja meg Nagy Károlyt, Petőfi vesztegetéssel képviselővé választott ellenfelét, továbbá a vesztegetések értelmi szerzőjét és gyakorlati kivitelezőjét, Nagy Samu szabadszállási református lelkészét. *Mikszáth* Kálmán írja egy emberöltő múltán Kelemenről: „Petőfi választási kudarcáról (mint kunszentmiklósi fiú, egyik kortese ő volt Petőfinek s ő írta meg bukását a „Március’-ban egy szomorú vidéki levélben) még most is keserűen beszél, mintha csak tegnap lett volna — s szidja az átpártolt voksokat névszerint —, pedig már egyik-egyik ha él közülük.”⁷

A szabadságharcban önkéntes nemzetőrként harcol Jellačić országunkra tört seregei ellen. Nemzetőr-örmmester, amikor a jászkun nemzetőrséggel a délvidéki táborba vonul. Több ütközetben részt vesz, egy alkalommal a lábát is átlövik. Felgyógyulása után hadnagyként *Görgey* vezérkari irodájába kerül, itt éri a világo si fegyverletétel. 1850-ben haditörvényszék elé állítják, és lázítás címen hat hónapra ítélik. A Kossuth-nóta (Kossuth Lajos azt izente ...) szövegének szerzőségével vádolják. Hogy valóban Kelemen volt-e a Kossuth-nóta szövegírója, a rendelkezésünkre álló adatokból nem tudtuk megállapítani. Valószínűnek látszik azonban, hogy a szabadságharc alatt és után sokféle variációban terjedő dal egyik változatát ő írhatta. Halálakor a lapok mint a Kossuth-nóta szerzőjét búcsúztatják. „A Kossuth-nóta írója, Kelemen Móric kúriai tanácselnök — olvashatjuk a *Magyar Szóban* — halálos ágyon vívódik [...] Kevesen tudják róla, hogy ő volt az, aki 1849-ben a ma is oly híres Kossuth-nóta szövegét megírta.”⁸ A még élő kortársak közül senki sem jelentett be ellenvéleményt.

A börtönből szabadulva egyrészt jogi tanulmányait igyekszik befejezni, másrészt ő is, mint annyian az önkényuralom első éveiben, az irodalom terén próbál szerencsét. Elbeszéléseket, költeményeket, cikkeket ír a *Hölgyfutárba*, a *Divatcsarnokba*, a *Budapesti Viszhangba* és más lapokba. A *Divatcsarnok* segéd-szerkesztője 1853—1855-ig. Az írók közül főként *Vadnai* Károllyal és *Tóth* Kálmánnal barátkozik. Ezekben az években ismerkedik meg és melegedik össze az ellentmondásos jellemű és pályájú *Török* Jánossal, *Széchenyi* bizalmasával, a *Pesti Napló*, *Magyar Sajtó*, majd a *Pesti Hírnök* főszerkesztőjével.

Szépirodalmi alkotásai nem árulkodnak különösebb tehetségről. Elbeszélései hangjában és szemléletében a szélsőséges francia romantika és a *Vas Gereben*-szabású népiesség hatása váltogatják egymást. Nem sokkal szerencsésebb publicisztikai munkáiban sem. Talán alaposságáért, tájékozottságáért érdemel figyelmet, nehézkés jogász-nyelvezete miatt azonban ezek az írásai sem keltettek komolyabb érdeklődést. Mindezzel valószínűleg maga is tisztában volt, s ezért választotta rövidesen az irodalom helyett a hivatali pályát működése teréül. 1856-ban fogalmazó-gyakornok lett a budai helytartóságnál, 1860-ban a helytartótanácschoz rendelték, 1861-ben pedig a Bécsben székelő magyar udvari kancelláriához nevezték ki, ahol utóbb a közoktatási és sajtóügyeket intézte. (Édesapjának írja egyik levelében: „a kancelláriának nem valamely osztályában, hanem praesidiumában működöm, s az összes sajtóügyek kezelésével úgyszólván föltétlenül megbízatom ...”).⁹

Kelemenben — állapítja meg Mikszáth Kálmán — „a német hivatalnokból és a magyar táblabíróból van valami; mindkettőből az, ami jó bennük. Komoly, hallgatag férfi ... Pontos, szorgalmas tisztviselő, kinek a hivatalszobája a világa s aktái a societasa.”¹⁰ Emelkedését is elsősorban példás hivatalnok voltának köszönheti. „El is feledém levelemben kérdezni épen ezért — olvashatjuk Szokolay Istvánnak, az ismert jogi írónak Kelemenhez intézett soraiban —, mire mindjárt kancellári változaskor¹¹ gondoltam, t.i., hogy az Ön állapotjára volt-e valami befolyással? Csakhogy olyan egyént, ki mit sem követel, tűr, húzza az igát, s kinek jelességét nagyon lehet használni — mindenki kedvelhet — ha mint sokszor gondolám, mondtam is — nem méltányol.”¹²

Mindezzel Kelemen is tisztában van: „Alkalmaztatásom iránt — nyugtatja meg édesapját — bármely kormányrendszer alatt nincs kétségem. Ha a magyar világ marad majd lassanként lábra fog ugyan — sajnos — megint kapni, az az egész világon páratlan — sokszor, hogy ne mondjam a szemérmertlenséggel határos protectionális rendszer; de a grófok, bárók, és negyedmagnásosokak mellett azért mindig nélkülözhetetlen fog maradni a szegénylegény is — avégre, hogy legyen ki az igát húzza.”¹³

Édesapjához, Kelemen Gergelyhez írt levelei adják a legjobb kulcsot Kelemen Mór jelleméhez, politikai felfogásához, társadalom-szemléletéhez. A forradalom bukása után, majd kudarcot vallott irodalmi kísérletei romján, előtte is a *Vajda* János fogalmazta módon merülhetett föl a kérdés: „Az egyes ember, akinek önálló vagyont a sors nem adott, kénytelen dolgozni, szolgálatba állni, vagy koldulni, rabolni menni, vagy öngyilkossá lenni, tertium non datur. Melyik a helyesebb, józanabb, erkölcsibb út e három közül?”¹⁴ Kelemen a munkát, a hivatalt választotta. 1848—49 tragédiája, az ötvenes évek nem teljesült reményei, és az emigráció sikertelen próbálkozásai őt is, mint honorácior társai közül sokakat, arra a meggyőződésre juttatták, hogy a magyarság előtt egyetlen lehetőség áll, az Ausztriával való megegyezés. A hatvanas évek derekán gazdasági érvek is támogatják már az előbb elsoroltakat: „[...] bizony a kiegyezkedéshez nem sok remény van — számol be édesapjának —, pedig ha rendbe nem jövünk, koldusbotra jut a szegény ország, elveszünk.”¹⁵

Elképzeléseibe természetesen jócskán keveredik illúzió is, környezete hatása alól sem tudja teljesen kivonni magát: „A magyar — olvashatjuk az előbb idézett levélben —, mióta a mostani felséges uralkodó Ház alatt van, sohasem volt még oly nagy úr a birodalomban, Bécsben, az udvarnál, mint most; soha iránta őszintébb jó-akarattal az uralkodó nem viseltetett — mint most; — s ha e ritkán előforduló kedvező pillanat hasznát nem becsüli, meg nem ragadja, — ám lássa aztán, ha nagy kárát vallandja [...]”.

A kiegyezés után bekövetkezett állapotokról Vajda Jánosra emlékeztető keserűséggel szól:

„Földváry tiszteletbeli fogalmazó igaz ugyan, hogy kamarás és gazdag erdélyi úrfi, de alispán még eddig nem volt, hanem lehet belőle nemsokára, mintán most ha valaki uracs és protectiója van minden lehet, ha képessége nincsen is. Péld. legközelebb Erdélyben valami Tamás nevű gubernális fogalmazócskát főispánnak, illetőleg fogarasi főkapitánynak neveztek ki. Zlatonovics horvát báni táblai titkár — mert a horvát tartományi gyűlésen a kormány programját a hivatalnok-követek közül, egyedül ő pártolta — most egyszerre Hofráthtá neveztek ki; a kereskedelmi minisztériumhoz mindenféle rőföskereskedő legényeket, sensált, kikopott ispánt stb. titkárokká mikké tettek; egy fiatalembert, kinek öccse Eötvösnél nevelő volt, — nekem pedig ő maga [a] 61-dik országgyűlés alatt írnom volt, földhitelintézeti pénztárnok-segédi szerény állásából ugyancsak a kereskedelmi minisztériumhoz osztálytanácsosnak neveztek ki stb., stb. Brrr ... az ember szintén hideglelést kap, ha úgy látja és ismeri az embereket és tapasztalja, hogy igen ritkán más tekintet, mint a protectio egyedül az, mi sok embert most kenyérhez juttat [...]”¹⁶

„Magyarországnak — állapítja meg — a szerencsés alkotmányos helyzete és idej böter-

mése mellett is, különösen 3 nagy hiánya van, mi innen a távolból csak inkább észrevehető mint kebelében — s e három a tanulmány, a rend, és fegyelem hiánya [...]”¹⁷

„Innen úgy látszik — bár csak rosszul látszanék — összegezi tapasztalatait egy másik levélben —, hogy az országban sok még az elégedetlenség, a kormányellenzéki pártok hívei szaporodnak; a megyék nem akarnak kibékülni azzal, hogy autonómiájukat elnyelte a parlamentarismus és miniszteri felelősség [...]. Hát még az országon kívül milyen nagy az elégedetlenség; a magyar ügy ellen minő dühösek a csehek, horvátok, s a németek is izgattatnak. A horvátokkal nehezen lehet boldogulni, a Reichsratthal is meg fog gyűlni a baj. Hát ha még a nagy európai háború is hamarabb talál kitörni, mint látszik. Tehát csak lementével dicsérhetjük a napot.”¹⁸

*

Cikkei, elsősorban jogi problémákkal foglalkozó írásai, továbbra is föl-fölbukkannak a lapok hasábjain. 1861—62-ben a Török János szerkesztette *Pesti Hírnök* számára ír „bécsi leveleket”.

Tartalmas, évtizedekig tartó barátság fűzte Kelemen Mór Vajda Jánoshoz. Barátságuk — levelezésük tanúbizonysága szerint — a hatvanas években élte virágkorát, de — ismét csak leveleikre hivatkozva — évtizedek múlva sem vesztett semmit meghittségéből. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy Vajdának nemcsak az említett korszakban, de egész élete folyamán kevés olyan szívéhez közelálló, szinte rajongásig szeretett barátja volt, mint Kelemen Mór.

Ismeretségük az ötvenes évek elején kezdődhetett. A *Hölgyfutárnak*, *Divatcsarnoknak*, *Budapesti Viszhangnak*, ahol Kelemen szárnypróbálgatásai megjelentek, Vajda János is dolgozott, illetve munkatársa volt. Összekapcsolhatta őket múltjuk hasonlósága, sok tekintetben azonos gondolkodásuk, és talán Török János személye is, aki mindkettőjüket pártfogolta életük egy-egy szakaszán. Vajda lapja, a *Nővilág* is hoz koronként Kelemtől írásokat. Amikor pedig költőnk 1863. január 1-én átveszi a *Magyar Sajtó* szerkesztését, a Bécsben tartózkodó Kelemen Mór kéri fel helyi tudósítójának.¹⁹

Kelemen választát nem ismerjük. Hogy elfogadta-e a megbízást, adatszerűen nem tudjuk bizonyítani. Valószínűnek látszik azonban, hogy ő a *Magyar Sajtó* § kézjegyű bécsi levelezője. A § jelű munkatárs leveleiben sokat és avatottan foglalkozik jogi kérdésekkel, éppenúgy, mint ilyen tárgyú cikkeiben.²⁰ Kelemen ebben az időszakban K-n jegy alatt a Magyar Sajtó mellett, a Kovács Lajos szerkesztette *Független* számára is ír Bécsből kelt tudósításokat, jogi vonatkozású értekezéseket,²¹ s ezekben az írásokban sok a stílári és koncepcióbeli hasonlóság, a Vajda lapjában megjelent § jelű cikkeivel.

Barátságuk Vajda Bécsben töltött éve során, 1864—65-ben mélyül el. Költőnk Kelemen Mór segítségével kerül Bécsbe, a magyar udvari kancelláriához, amikor röpiratai és Magyar Sajtó-beli írásai kedvezőtlen hazai fogadtatása következményeként, úgy érzi, hogy itthon már nincs számára hely.²² A Bécsben töltött esztendő a számkivetettség, a keserű kudarc okozta csalódás éve a költő számára, mindezt elviselhetővé, sőt idővel talán még széppé is, az önzetlen barát, Kelemen Mór áldozatkészsége varázsolja.

Vajda évek múltán is a meghatott hála hangján szól Kelemen jóságáról: „[...] én valósággal nagyon szeretnék neked valamivel szolgálni, ki engem barátságosan fogadtál, midőn igazán egész világtól el voltam hagyatva.”²³ „Köszönöm szíves gondoskodásodat — írja más alkalommal —, ami annál bámulatosabb és lekötelezőbb szeretetreméltóság tőled, mert — hajh! — én neked még semmi szívességet sem tettem, sőt ... no de — más-ként leszen ezután! Sok kellemetlen és néhány kellemes eset (mint a tied) megtanítá, hogy nagyra kell becsülni a jó embereket.”²⁴ „[...] két évi Pesten létem alatt — állapítja meg

máshol — mondhatom neked, hogy nem ismerek embert, kivel oly édesdeden, jó ízűn tudnék elbeszélgetni, mint veled. Elannyira, hogy sokszor arról ábrándozom, milyen jó volna Bécsben meghúzni magamat, s esténként veled a „Hamrichban” elmélkedni sör mellett a világi dolgok folyása fölött!”²⁵

Még két évtized múltán is nosztalgiával gondol vissza az együtt töltött időre: „Ha, mint remélni szeretem jobb vagy sok már régebbi barátaimnál, kiknek dolgát isten magasra vivén, ma már nem vesznek észre engem a mélységben — ha nem változtál irányomban: hát arra kérnélek, ejtenéd módját, hogy közelebb valahol találkozhatnánk. Igazán szeretnélek látni, nagy lelki élvezet volna nekem a régi időkre visszaemlékezni, melyekben akárminő volt is sorsunk, de fiatalok voltunk, illetőleg csak voltam én, mert te, úgy hiszem most éled igazán világodat.”²⁶

A zord, magános költő, akinek összeférhetetlenségéről, embergyűlöletéről legendák keringenek, Kelemennek írt leveleiben egészen másnak, barátra, társaságra, szeretetre vágyó embernek mutatja meg magát: „Te le szoktál Pestre jönni őszt táján. Szívesen szolgállok szállással, ezúttal jó nagy szobám van elférünk benne kényelmesen. Ha semmi dolgod nem volna is, csupa szórakozásból is lejöhetnél meglátogatni a régi ismerősöket. Ha jössz írd meg előre, hogy várjalak az indóháznál s hozzám vezesselek.”²⁷ „Jöjj le pár hétre — kérleli ismét néhány nap múlva —, szállással szolgálok, az estéket pompásan együtt töltjük.”²⁸

A Kelemen Mórhoz írt levelek hű képet nyújtanak költőnk politikai gondolkodásának megváltozásáról is. Vajda részben az 1861-es országgyűlés eredménytelensége következményeként, azt a tanulságot vonta le, s mint publicista ajánlotta nemzetének is, hogy átmenetileg nyugodjunk bele az *Októberi Diploma* nyújtotta közjogi engedményekbe, közjogi-politikai követelések helyett, társadalmi-gazdasági életünk nagy kérdéseinek megoldására koncentráljuk a magyarság erejét. Ha ugyanis az említett téren utolérjük, sőt túlszárnyaljuk Ausztriát, a politikai hatalom szinte magától az ölünkbe hull, s előbb-utóbb mi képezzük a Habsburg-birodalom „súlypontját”.

Illúziós elképzeléseit — mint erre röpirataiban és cikkei egy részében is burkoltan céloz — csak átmenetileg, *taktikából* ajánlja. Ha a birodalmi és nemzetközi erőviszonyok számunkra kedvezően alakulnak, ismét előállhatunk jogos közjogi-politikai követeléseinkkel. A kedvező alkalom nemsokára meg is érkezik: az 1866-os osztrák vereséggel végződött porosz—osztrák háború utáni nemzetközi és birodalmi helyzetben. Ebben a szituációban — Vajda szerint — a Deák-párt többet kivívhatott volna a kiegyezésben megvalósítottnál.

„Ha ahhoz, ami most történik — írja egyik névtelen cikkében, mintegy saját, korábbi álláspontja magyarázataként is —, a Deák-párt nyolc vagy tíz évvel ezelőtt nyújtott volna segédkezet, akkor midőn még lehetlen volt kiszámítani, hogy az európai viszonyok s az európai nagy kérdések szunnyadó állapota meddig tart, s azon mély lethargiánál fogva, melybe a 49-ki szabadságharc leverése után a népek süllyedtek, meddig garázdálkodhatik háborítlanul a reactió; ha Deák és pártja akkor vállalkoztak volna, hogy elfogadtassák fent és lent az abszolutizmusnak ezen mindenesetre mérsékeltebb formáját, melyet most megalapítani segítenek, politikailag teljesen igazolva volnának.” „Teljesen reménytelen conjuncturák között minden enyhület jölesik.” Az 1859-es olasz—francia—osztrák háború azonban új korszak nyitányát jelentette. „A korhadt viszonyok leomló romjai közzé fogja temetni mindazon érdekeket, melyek a megmozdult világrend haladási követelményeinek útjába állanak. És jaj azon nemzetnek, mely e nagy küzdelemben nem érti meg az idők szavát, amely nemzet a vihar szelétől megrettenve félénken simul roskatag érdekek oldalához.” Magyarország — elképzelése szerint — a perszonáluniónál szorosabb kapcsolatba nem léphet

Ausztriával, ellenkező esetben „[...] vajjon az Ausztriába beolvadt Magyarország nem fog-e okvetlenül azon sorsra jutni, hogy Ausztriának jóban és rosszban elválhatatlan részül és fegyvertársaul tekintessék?”²⁹

Ez a Deák-párti politikával szembeni elégedetlenség csendül ki a Kelemen Mórhoz írt levelekből is: „Mióta az osztrák németeket úgy megalázták Sadovánál, azóta úgy érzem jobban eltűrhetném őket, s most igazán szeretnék Bécsben lakni vagy még messzebb, csaknem [!] itthon, no mert minket magyarokat ugyanez a megalázott osztrák főzött le, és ez még nagyobb szégyen.”³⁰

Legtöbb leveléből keserű kiábrándultság olvasható: „Bizony eltaláltad, hogy csömörök a politikától. Ez nálunk csak annak való, ki ebből üzletet tud csinálni, nem tekintve a nemzet valódi érdekét. Boldog vagy, hogy távol állsz mindezekről. Mi itt üres hordót töltögetünk — nem galvanizálja már a magyart semmiféle földi hatalom.”³¹

*

Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján zászlót bontott irodalmi ellenzék tagjai közül Zilahy Károlyhoz fűzte Kelemen Mórt közvetlenebb kapcsolat. Zilahy az őt ért zaklatások elhárítása céljából, sokszor fordult a kancellárián szolgálatot teljesítő Kelemenhez segítségért: „Tisztelt írótlárs! — írja első reánk maradt levelében — Ön a „M. Sajtó” egyrészével polémiában áll(ott)³² ugyan, de ketten — amennyiben önnel érintkezni szerencsém volt — mindig oly jó békességben éltünk, hogy cseppet sem tartózkodom tapasztalt barátságához egy sürgös magán-ügyemben utasításért vagy közbenjárásért — magam sem tudom — fordulni.” (Katonának akarják besorozni, és ebben az ügyben kéri Kelemen tanácsát vagy segítségét.) A levél utóiratában pedig ez áll: „Szilágyi D. kiskorúsága miatt visszalépvén a Sajtó szerkesztői jelöltségétől, mint ép e percben értesülök, Kecskeméti engem akar felterjeszteni. Mit gondol Ön: tán nem lesz akadály? Én utóbban nagyon mérsékelt lettem és ennek a Sajtóban közelebből nem egy jelét adtam, az I. számban megjelent Szabad sajtó³³ c. cikkemet pláne a Sürgöny] és az U[ngarische] Nach[r]ichten] is átvette volt. Egy besorozandó szerkesztő candidatus ajánlja magát az ön barátságába!”³⁴

A hír, amelyre Zilahy levele utóiratában céloz, a lapokban is napvilágot látott.³⁵ Ezek szerint a Vajda János szerkesztette Magyar Sajtó irányítását Szilágyi Dezső, a dualista korszak későbbi híres igazságügyminisztere, ebben az időben a lap külpolitikai szemleírója, vette volna át 1863. július 1-étől fogva. Az újságok később arról is hírt adtak, hogy Szilágyi Dezső „nem levén teljes korú” nem nyert megerősítést szerkesztői tisztében,³⁶ a Magyar Sajtó főszerkesztője azonban mégsem Zilahy Károly, hanem Pákh Albert lett az új félév kezdetétől.

Kelemen Mór válaszlevelei sajnos — csakúgy, mint a Vajdához írottak — nem maradtak fenn. Zilahy soron következő levelei azonban arról tanúskodnak, hogy pártfogója hűségesen eljár ügyében: „Kedves honfi- és írótlársam! Múlt nyáron némi törvényes ügyemben alkalmatlankodván önnek, oly szíves fogadásban részesített, amely bátorít, hogy most egy sokkal fontosabb-ban kérjem ki becses tanácsát. Remélem nem veszi ön rossz néven, amiért futólagos ismeret-ségünk dacára annyi fáradságot okozok; barátságát igyekezni fogok meghálálni.”³⁷ (Ezúttal egy vagyoni jogi problémában kér tanácsot és támogatást.)

Petőfiről szóló műve³⁸ hányattatásairól is hűségesen beszámol Kelemennek: „Tán, Petőfi”-m iránt is fel kell, hogy menjek. A rendőrség tartóztatja és felküldte gr. Pálffyhoz³⁹

ki „most olvassa”. Az akadály a forradalmi korszakra játszó részben van, nem azért mintha én valami kifogás alá eshetőt írtam volna, sőt a rendőrség is megvallja, hogy ezt szárazabban és tárgyilagosabban megírni nem lehetett; én P[etőfi] egész politikai és katonai pályáját egyenesen *hiba* gyanánt fogom föl — így is tractálom. Hanem a kérdés affőltt van, vajon megengedjék-e azon korszak említését általában? Holott a múlt évben is *több* könyv jelent meg, mely azon időt párt-szempontból és pedig a forradaloméból taglalta, pl. b. Kemény Gáboré, Enyed feldúlásáról, Wesselényi levelei az Alf[öldi] Albumban stb., stb. Én nem hiszem, hogy a cancellaria az én száraz chronicámát gátolja; a helytartósági eln. titkár Balajthy — igen derék ember — szintén azt mondta: Bécsben nem fogják azt akadályozni, hanem Pálffy-nak, úgymond semmi mérték, sem előzmény nem dönt; ő csak személy szerint jár el.

Petőfiről szóló beces adatait nagy érdekléssel várom és sürgetőleg kérem [...] Rossz egészségem miatt kénytelen voltam a Főv[árosi] Lap[ok]-tól visszalépni [...]”⁴⁰

Kevéssel halála előtt írt levelében is *Petőfi*e sorsán aggódik: „A korlátnoki változás⁴¹ is meglehetősen nagy ijedséget okozott. Úgy veszik mintha már benne volnánk a birod[almi] tanácsban. Pedig amennyire a közvéleményt ki lehet venni, aligha oly könnyen megy a dolog. Én csak „Petőfi”-met félttem. Pedig isten úgyse kiadhatná, mert nem is historia csak chronologia, száz is jött ki ilyen a provisorium óta. Mit gondol ön, remélhetek-e? 555 előfizetőt ugyan kaptam. Nem szeretném visszaadni nekik az előfizetési pénzt, mert akkor, mint facér journalistának fölkopnék az állam. De íme, loyális akarok lenni — egyszer életemben — s „nem vesznek be”, hanem könyvecskémet lefoglalják [...].

Én máj. 1-én a budai Rudasfürdő I. emeletébe költözöm; ha netán alkalmat venne ön nagybecsű soraival szerencsélteni azontúl oda méltóztassék címezni [...].

Ha Petőfim kegyelmet nyerne, az irodalomban igen jó hatást tennie, mert ily liberális jelenségek által oszlanának a cancellariai változás folytán terjengő rémhírek.”⁴²

A levél kelte 1864. ápr. 24., május 16-án Zilahy már halott, Kelemen róla alkotott véleményét a korábban említett Szokolay István Kelemen Mórhoz intézett leveléből rekonstruálhatjuk. „Zilahyt — írja Szokolay — én is sajnálom ’s veszteségnek tartom szegény irodalmunkra.”⁴³ Szokolay nyilván Kelemen Mór Zilahy Károlyt elsirató soraira reflektál.

*

Idézhetnénk még Kelemen Mór levelezéséből számos érdekes, a kor irodalmi és sajtóviszonyaiba betekintést nyújtó levelet. *Szász* Károly, *Bulyovszky* Gyula, *Szilágyi* Ferenc, *Heckenast* Gusztáv és annyian fordultak hozzá „nagy bizodalommal” „bajos ügyeikben”. Köszönő soraik azt tanúsítják, többnyire nem eredménytelenül.

Befejezésül egyetlen levélből idézünk még, sajtótörténeti adataiért. Írója, *Rajkay Friebeisz* István, az ötvenes években a *Nefelejts* című irodalmi divatlap és a népszerű „Müller Gyula nagy naptára” szerkesztője arról tudósítja Kelement: „[Kecskeméthy] Aurél felszólított, hogy menjek lapjához, ígér az első hónapokban 120 frtot [...]”. „K[ecskeméthy] átlátja, hogy irtózatosan nagy baj a redactiót összeállítani, még eddig határozottan csak Aldor Imrét fogta meg. Szóban vannak Berecz Károly (a sánta), Szini Károly, Vértessy Arnold, Szilágyi Dezső, sőt Szathmáry [Károly], az „Ország” redactora is (ez a legnagyobb titok), de mondom megállapodás még egyikkel sincs, kedv nem igen mutatkozik a fölmeneletre, de ha fölmennek is az említettek, Szathmáryt kivéve (aki a legkétesebb) van-e csak egyiknek is praxisa a lap mechanizmusában? És meg lehet-e bízni csak egyikben is? Alig hiszem, aként gondolom, hogy nekem ott nagy hasznomat vennék, de hisz én ismétlem nem nyilatkozom addig, míg édes Mórom önnek bár csak néhány szavát nem olvasnám.”⁴⁴ Friebeiszt elsősorban az érdekli: „van-e

a vállalatoknak kilátása állandóságra, nem lehet-e attól tartani, hogy egy úgynevezett téli szép reggelen megbuknak a tényezők; megbukik tehát a lap is.”

A lap, amelyről Rajkay Friebeisz István levelében szó van, a *Bécsi Híradó*, 1865. január 1-én indult meg *Kecskeméthy* Aurél szerkesztésében, a kormány félhivatalosaként. Hogy a *Bécsi Híradó* szerkesztőségének összeállítása nehezen haladt, arról az egykorú lapok is beszámoltak. „Kecskeméti úr — olvassuk a *Fővárosi Lapokban* — a múlt decemberben [1864] meglátogatta szerkesztőségünket,” munkatársakat „próbált toborzani a félhivatalos „Bécsi híradó” szerkesztőségéhez szép ígéretekkel, de eredmény nélkül”.⁴⁵ A kérészetű újság (1865. szept. 30-án megszűnt) inkább irodalmi és kulturális rovataival keltett némi figyelmet, nem utolsósorban azért, mert a más lapokból kiszorult irodalmi ellenzék több tagját, köztük Vajda Jánost is, sikerült megnyernie munkatársul.⁴⁶

*

A kiegyezés után véget ér az a szerep, amelyet Kelemen Mór az évtized első felében irodalmi és sajtóéletünkben betöltött. 1867 után egy ideig az „Öfelsége személye körüli” minisztériumban, majd az igazságügyminisztériumban teljesít szolgálatot. A hivatali ranglétrán egyre emelkedik. A nyolcvanas években igazságügyminisztériumi tanácsossá, 1886-ban kúriai bírónak nevezik ki. Évekig egyik szerkesztője a *Közigazgatási Döntvénytárnak*, munkáiban elsősorban a magyar büntetőrendszer problémáival foglalkozik.

Kelemen Mór pályája nemcsak irodalmi kapcsolatai miatt tanulságos — céloztunk már erre dolgozatunk elején. A reformkorban eszmélt, az 1848—49-es forradalom és a világsi katasztrófa élményével gazdagodottan férfivá lett honorácior sok tekintetben tipikus életútját járta meg ő az abszolutizmus korában. Emigráció, évekig tartó börtön vagy bitó, szervezkedés az önkény ellen, az egyik oldalon; nyílt árulás, a hatalomnak való sunyi behódolás, a másik oldalon; ezek voltak a honorácior-sorsnak is a leglátványosabb s egyszersmind legszélsőségesebb pólusai ebben az időben. Kelemen útja szürkébb, sok tekintetben tehát tipikusabb volt ennél.

Petőfi kortese, az 1848—49-es szabadságharc honvédhadnagya, a Kossuth-nóta börtönre ítélt szerzője sokat átmentett magában a nagy idők demokratizmusából, polgárosodás iránti igényéből. 1848—49-ből öröklött ellenérzése a nemesi Magyarországgal szemben csak újabb ösztönzéseket nyert 1861, és még inkább 1867 után, amikor egyre világosabbá vált, hogy a forradalom idején még vállalt demokratikus, haladó elemek mindinkább kilúgozódtak a középbirtokos nemesiség jó részének politikai gondolkodásából (vö. ebből a szempontból édesapjának írt, részben idézett leveleit).

Demokratizmusára, polgárosodás iránti igényére valószínűleg nem voltak hatás nélküliek *Bach* polgárosodást és demokráciát hirdető, részben meg is valószínűítő célkitűzései. Talán ezzel is magyarázható 1856-os hivatalvállalása a helytartóságnál. Nem áll egyedül ezen a téren. *Bach* demagógiája 1850-ben a *Pesti Napló* plebejus körét is megtéveszti, munkára serkenti.⁴⁷ A *Bach*-éra út-, vasút-, csatornaépítéseiről, telekkönyvezéseiről Vajda János 1862-ben megjelent röpiratai éppúgy elismeréssel szólnak, mint ahogy a következetes polgári gondolkozásáról ismert *Toldy* István könyve, az *Öt év története* (1872) sem hallgatja el a kor pozitív megnyilvánulásait.

Kelemen abszolutizmus kori pályafutása — honorácior társai többségéhez hasonlóan — nem volt konfliktusoktól, megalkuvásoktól mentes. Nagy érdeme azonban, hogy szerény lehetőségeit, hivatali összeköttetéseit nem késlekedett a „bajos ügyekben” hozzá fordulók, több esetben irodalmunk kiválóságai, rendelkezésére bocsátani. Petőfi kortese, a Kossuth-nóta börtönt viselt szerzője így próbálta szolgálni a nemzet ügyét, a változott viszonyok között.

Jegyzetek

1. *A kunszentmiklósi ev. ref. gymnasium értesítője 1888/89. iskolai évről.* Bp. 1889. 24. l.
2. I. m. az 1894/95. tanévről. Bp. 1895. 27. l.
3. I. m. 1888/89. iskolai évről. Bp. 1889. 24. l.
4. *Hatvany Lajos: Így élt Petőfi.* 2. jav. kiad. Bp. 1967. II. köt. 359. l.
5. *Kelemen Mór: Úti kárcolatok.* I. = *Dívatcsarnok.* 1855. szept. 5. 49. sz. 976. l.
6. *Kapucinusfi: Elégia.* = *Marczius Tizenötödike.* 1848. júl. 7., 393. l.
7. [*Mikszáth Kálmán*] M-th K-n: *A szegedi kir. biztosság.* = *Vasárnapi Újság.* 1883. okt. 14., 41. sz.
8. *A Kossuth-nóta írója.* = *Magyar Szó.* 1905. ápr. 6.; 1. még: *Kelemen Mécic meghalt.* = *Szegedi Napló.* 1905. ápr. 8., 6. l., *Budapester Tagblatt.* 1905. ápr. 7., *Magyarország.* 1905. ápr. 8. Napihírek. 10. l., *Magyar Nemzet* 1905. ápr. 8. Újdonságok stb.
9. *Kelemen Mór levele édesapjához.* 1866. jan. 26. OSZK Kézirattár.
10. I. m. *Vasárnapi Újság.* 1883. okt. 14., 41. sz.
11. 1864 áprilisában *Forrách Antal* grófot *Zichy Hermann* gróf váltja fel a kancellári székben.
12. *Szokolay István* levele *Kelemen Mór*hoz. 1864. máj. 21. OSZK Kézirattár.
13. *Kelemen Mór* levele édesapjához. 1866. jan. 26. OSZK Kézirattár.
14. [*Vajda János*] *Quintus: Hitágozatok.* Bp. 1878. 42. l.
15. *Kelemen Mór* levele édesapjához. 1866. jan. 26. OSZK Kézirattár.
16. *Kelemen Mór* levele édesapjához. 1866. jan. 26. OSZK Kézirattár.
17. *Kelemen Mór* levele édesapjához. 1867. szept. 19. OSZK Kézirattár.
18. *Kelemen Mór* levele édesapjához. 1867. máj. 12. OSZK Kézirattár.
19. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. 1862. dec. 12. OSZK Kézirattár.
20. *A codificatio bizottmányj.* = *Magyar Sajtó.* 1863. jan. 9.; *A katonai szolgálat megváltása.* = *Magyar Sajtó.* 1863. febr. 15.
21. Vö. [*Szilágyi Dezső*] i. ő.: — *Kn* — írnak a „Függ.” *düchenschewges bécsi levelezőjének legújabb viselt dolgai.* = *Magyar Sajtó.* 1863. ápr. 12.
22. *L. Boros Dezső: Vajda János levelezése.* = *Studia Litteraria.* V. Debrecen, 1937. 55. l.; *Miklóssy János: Vajda János ismeretlen évei.* = *Irod. tört. Közl.* 1969. 1. sz.
23. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. „Igazán, hogy furcsa eset...” [1867]. aug. 26. A [szögletes zárójelbe] tett *Vajda*-levél keltezésék *Boros* i. m. alapján.
24. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. 1866. jún. 6. OSZK Kézirattár.
25. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. „Talán elfeledtem...” [1867]. máj. 3. OSZK Kézirattár.
26. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. „Ha, mint remélni...” [1886]. jan. 6. OSZK Kézirattár.
27. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. „A Regélő kívánt számait...” [1867]. aug. 22—23. OSZK Kézirattár.
28. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. „Igazán, hogy furcsa eset...” [1867]. aug. 26. OSZK Kézirattár.
29. Pest, május 11. *Magyar Újság.* 1867. máj. 12.
30. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. „Hiszed vagy nem...” [1867 július] OSZK Kézirattár.
31. *Vajda János* levele *Kelemen Mór*hoz. „Csak tegnap este...” [1867. aug. 9.]
32. L. ezzel kapcsolatban a 21. sz. jegyzetben idézett *Szilágyi Dezső*-cikket.
33. *Zilahy Károly: Szabad sajtó.* = *Magyar Sajtó.* 1863. jan. 1.
34. *Zilahy Károly* levele *Kelemen Mór*hoz. 1863. jún. 1. OSZK Kézirattár.
35. *Függellen.* 1863. máj. 21. 115. sz. Vegyes hírek, *Hölgyfutár.* 1863. máj. 23. 61. sz., *Buda-pesti hírharang* stb.

36. *Az Ország Tükre*. 1863. jún. 20. 18. sz. Vegyes hírek. 216. l.
37. *Zilahy* Károly levele *Kelemen* Mórhoz. 1864. jan. 11. OSZK Kézirattár.
38. *Zilahy* Károly: *Petőfi Sándor életrajza*. Pest, 1864. 159 l.
39. *Pálffy* Móric gróf (1812—1897) 1861 őszétől 1865. júl. 18-ig Magyarország helytartója.
40. *Zilahy* Károly levele *Kelemen* Mórhoz. 1864. ápr. 24. OSZK Kézirattár.
41. L. a 11. sz. jegyzetet.
42. *Zilahy* Károly levele *Kelemen* Mórhoz. 1864. ápr. 24. OSZK Kézirattár.
43. *Szokolay* István levele *Kelemen* Mórhoz. 1864. máj. 21. OSZK Kézirattár.
44. *Rajkay Friebeisz* István levele *Kelemen* Mórhoz. 1864. dec. 4. OSZK Kézirattár.
45. *Fővárosi Lapok*. 1865. márc. 14., 64. sz. Fővárosi Hírek.
46. *Vö. Miklóssy* János: *Vajda János ismeretlen évei*. = *Irod. tört. Közl.* 1969. 1. sz.
47. *Németh* G. Béla: *A Pesti Napló kezdeti szakasza*. = *Irod. tört. Közl.* 1960. 2. sz. 174—188. l.

Ein Stimmenwerber für Petőfi, ein Freund János Vajda's

J. MIKLÓSSY

Der Name des obersten Gerichtsrates, Mór Kelemen (1830—1905) ist in erster Linie als Verfasser juristischer Werke bekannt. Seine Rolle, die er in unserem literarischen Leben und Zeitungswesen gespielt hatte, wurde kaum zur Kenntnis genommen. Kelemen lernte Petőfi als Schüler in Kunszentmiklós kennen, wurde zu seinem begeisterten Anhänger und Stimmenwerber in Szabadszállás, als Petőfi zum Landtagsdeputierten gewählt werden sollte. Unter dem Pseudonym Kapucinusfi (Kapuzinerssohn) schrieb er im radikalen Blatt „Március Tizenötödike“ (Der fünfzehnte März) einen verbitterten Bericht über das Komplott gegen die Wahl Petőfis und im allgemeinen über die Mißbräuche bei den Wahlen.

Beim Aufflammen des Freiheitskampfes 1848—49 meldete er sich in die Nationalgarde; zur Zeit der Niederlage war er Leutnant der Honvéd-Armee. Nach dem Regierungsantritt des Absolutismus wurde er zu einer Gefängnisstrafe von einem halben Jahr verurteilt. Er war wegen der angeblichen Autorenschaft des revolutionären „Kossuth-Liedes“ angeklagt. Nach seiner Entlassung betätigte er sich lebhaft am Literatur- und Zeitungsleben der 50er Jahre, wurde Hilfsredakteur des schönliterarischen Modeblattes „Divatcsarnok“ (Modehalle), schrieb Artikel und Erzählungen für verschiedene Zeitungen, belletristische Zeitschriften, periodische Hefte. Vom Jahre 1856 an war er bei der Budaer Statthaltereirei, seit 1861 bei der Wiener ungarischen Hofkanzlei als Beamte tätig und wurde als solcher zu einem maßgebenden Faktor der Literatur und Presse bis zum österreichisch-ungarischen Ausgleich im Jahre 1867.

Seine Stellung und seine Beziehungen benutzte er in erster Linie zur Unterstützung der bedrängten Schriftsteller und Journalisten, wie es von den an ihn gerichteten Bitt- und Dank-schriften bezeugt wird. Eine besonders intime Freundschaft verband ihn mit János Vajda, einem der bedeutendsten ungarischen Lyriker in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, und mit Károly Zilahy, dem aktivsten Mitglied der literarischen Opposition, die am Anfang der 60er Jahre gegen die Deák-freundlich engagierte Literatur auftrat. Kelemen war der Wiener Korrespondent der „Magyar Sajtó“ (Ungarische Presse), der kurzfristigen Zeitung Vajdas, die zugleich ein Organ der literarischen Opposition bildete. Als dann Vajda allgemein boykottiert wurde, weil er den radikalen bürgerlichen Fortschritt und deshalb ein österreichisch-ungarisches Abkommen forderte, eilte ihm Kelemen zur Hilfe und verschaffte ihm in Wien, in der Kanzlei eine Stellung. Ihre Korrespondenz bereichert mit vielen neuen Zügen das Porträt Vajdas.

Auch die Briefe Kelemens an seinen Vater sind vom Interesse. In diesen werden die geistigen Züge eines Denkers umrissen, der dem feudalen Liberalismus gegenüberstand und die Übergangszeit, sowie die Epoche des Vergleiches mit den Augen der bürgerlichen Intelligenz betrachtete und seinen Prinzipien, die er sich während der 1848—49er Revolution zu eigen machte, auch unter den für sie ungünstig gewordenen Verhältnissen, oft von Widersprüchen beladen, doch die Treue halten wollte.

Kölcsönkönyvtárak és olvasókörok hazánkban az abszolutizmus idején

INDALI GYÖRGY

„Itt az idő, hogy a magyar felüdülve halottas dermedetéből, helyzete világos felfogásán alapult módjairól gondoskodják a nemzeti feltámadásnak. E módok mai nap nem lehetnek egyebek, mint amelyek azon erkölcsi becs és tartalom megőrzésére s nevelésére vezethetnek, miknek nemzetünk annyi idegen elem közepett dísszel és hatalommal megmaradását eddig is köszönhetette. Ez irányban haladásunkat parancsolja az önfenntartás természetes ösztöne, de parancsolja nem kevésbé a világszellem elutasíthatatlan követelése is, mely nem egyéb mint a belterjes műveltség minél hathatósab fejteése és terjesztése.” *Toldi* Ferenc írta le ezeket a sorokat 1850-ben, mikor minden veszve látszott, s sokak szemében úgy tűnt, hogy beteljesült *Vörösmarty* komor proféciája az emberiség általános részvéte közepette sírba sülyedő nemzetről.¹ Valóban, Világos után, mikor a győztes hatalom az országot egyszer s mindenkorra be akarta olvasztani a centralizált Habsburg birodalomba, az ellenállás leginkább járható útja, akárcsak 1794 után, nemzeti kultúránk ápolása és fejlesztése volt. (Mint ahogy ez a legtöbb kelet-európai nép történetében így volt.) Ebben a harcban pedig kiemelkedő jelentősége volt a könyvtáriügynek, s még a nagy tudományos könyvtáraknál is fontosabbak voltak e szempontból azok, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a magyar nyelvű kortárs irodalmat a szélesebb közönséghez eljuttassák. A kormányhatalom már az előző század végén is ellenszenvvel nézte a kölcsönkönyvtárak és az ún. „Lese kabinetek” működését, mert a felvilágosodás eszméinek terjesztőit látta bennük. A magyar jakobinusok kivégzése utáni időkben be is tiltották ezek működését. A következő évszázad elején ugyan újra feltámadtak, de a hatóságok inkább akadályozták, mint segítették működésüket.²

Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának 1849 és 1866 közti anyagában 4 olyan kölcsönkönyvtár katalógusa található, amely magyar nyelvű könyveket is tartott. *Scharpf* Gyula szombathelyi „kölcsönző könyvtára”-nak katalógusa 1851-ben jelent meg,³ *Heilprin* és *Fraenkel* „miskolci könyvárusoké” 1855-ben,⁴ *Schwarzenthal* Mózes kölcsönkönyvtáráé Ungváron 1857-ben.⁵ Végül pedig a következő évtized elejéről, 1862-ről van keltezve Szatmáron *Lehotzky* János „nyilvános kölcsön-könyvtárának” pótjegyzéke.⁶ Tekintve, hogy a Kisnyomtatványtár ebből az időből származó anyaga távol áll a teljességtől, bizonyosnak tekinthetjük, hogy e néhány füzet csak töredékét képviseli a kor kölcsönkönyvtárainak. De talán mint cseppben a tenger, e könyvtárak állomá-

nyában is tükröződik, hogyan teljesítették ezek az intézmények a feladatot, mit a kor eléjük tűzött.

A szatmári könyvtár kivételével a könyvek jegyzékét mindenütt megelőzik a kölcsönzési szabályok, melyek sokban egyeznek. A könyvtárba beiratkozók kötelesek voltak „ővpénzt” (cautiót) letenni, melyet kilépésükkor visszakaptak. A könyvtár használatáért havonta előfizetési díjat kellett fizetni (Szombathelyen lehetséges volt negyed-, fél- és egész évi előfizetés is), mely arányos volt a kölcsönözni szokott könyvek számával.

Talán a magyar nyelvű könyvkiadás ez időben való szám szerint kisebb termelékenységű az oka annak, hogy mindegyik könyvtár német nyelvű könyveket tartalmaz többségében. Az arány Szombathelyen volt a legrosszabb: 988 német nyelvű kötettel 124 magyar nyelvű áll szemben, az állomány 11,1 százaléka. Miskolcon már jobb a helyzet: 1661 kötetből 383 db, azaz 23,1% magyar nyelvű. Ungváron az 1633 kötetes állományból már 449 kötet, azaz 27,5% íródott nyelvünkön. Szatmáron egyenesen megfordul a helyzet: a könyvek 50,2%-a magyar nyelvű (254 kötet az 506-ból).

Az idegen nyelvű anyag gazdag és változatos. A német írók közül mindenütt jelentős számú mű képviseli *Schillert*, de majdnem mindegyikben megtalálható *Goethe*, *Hauff* és *Lessing* is. Érdekes módon azonban nem ezek adják meg a gyűjtemények igazi arculatát, hanem az angolból és franciából németre fordított könyvek. Az angol írók közül, Szatmár kivételével, hol a katalógusban csak két *Walter Scottot* találunk, csaknem kivétel nélkül megtaláljuk *Scotton* dívül *Dickenst* (álneve *Boz* alatt), *Bulwer*, *Cooper*, *Shakespeare*, *Beecher Stowe* (a *Tamás bátya kunyhója*), *Thackeray* és *Washington Irving* műveit. A francia írók közül idősb *Dumas* és *Sue* szerepelnek legtöbb kötettel (kivétel megint csak Szatmár, ahol *Sue*-től csak egy könyv található). Derekasán képviselve van azonban *Balzac*, *Victor Hugo*, *George Sand* és *Scribe* is. Ezen felül Ungváron található nyolc *La Fontaine* és Miskolcon tizennégy *Lamartine* mű is. A miskolci könyvtárban található csekély számú eredeti nyelvű angol (47 kötet) és francia (140 kötet) könyv is. Az angol nyelvűek közül *Dickens* (*Boz*), *Bulwer*, *Byron*, *Cooper*, *Disraeli*, *Walter Scott* és *Shakespeare* érdemelnek említést a francia nyelvűek közül pedig *Balzac*, *Beaumarchais*, *Chateaubriand*, *Dumas*, *Victor Hugo*, *Lamartine*, *Molière*, *Racine*, *Rousseau*, *George Sand*, *Sue* és *Voltaire*.

A magyar nyelvű könyvek között viszonylag kevés az idegenből fordított művek száma. Miskolcon a 225 magyar nyelvű műnek csupán 23,1%-a (52 db) fordítás. Ungváron majdnem teljesen azonos a helyzet: 23,7% (69 db a 291-ből). Megint Szatmáron a legjobb az arány, a magyar nyelvű könyveknek csupán 14,8%-a (28 mű a 189-ből) idegen szerző műve. Ennek oka valószínűleg jelentős részben a magyar nyelvű fordítások kis számában keresendő. Majdnem mindegyik könyvtárban található mű *Balzactól*, *Bulwertől*, *Coopertól*, *Victor Hugotól*, *Shakespeare-től*, *Georg Sand-től* és *Sue-től*.

Most pedig vizsgáljuk meg a számunkra legérdekesebb kérdést, mi volt hozzáférhető ezekben a nehéz időkben a kölcsönkönyvtárak olvasói számára a magyar irodalom alkotásaiból. A prózaírók közül *Jósika Miklós* van a legtöbb művel képviselve. Szombathelyen 12 mű, Miskolcon 20, Ungváron 26, de még *Lehotzky* is szükségesnek látta Szatmáron, hogy könyvtára megnyitása után a valószínűleg már meglevő *Jósika*-művekhez, még pótlólag hét újabb könyvét beszerezze. *Walter Scott* hú magyar követőjének művei majdnem mind a hősi

múltról szólnak, s messzemenően alkalmasak voltak arra, hogy az összbirodalomba való beolvasztásra ítélt nép tagjaiban a nemzeti öntudatot ébren tartsák. Azonban itt egyben arról is szó van, hogy az az író, kinek a műveit oly nagy számban tartották állományukban könyvtáraink (s ezt nyomtatott katalógusaikban is közzétették), a Honvédelmi Bizottmány tagja volt, kit a győztes Habsburg hatalom halálra ítélt (mely ítéletet jelképesen végre is hajtották), s aki ez időben az emigrációban is aktív politikai tevékenységet fejtett ki. *Jósika* könyveinek tartása és olvasása ebben az időben egy kissé talán politikai tett is volt.

A XIX. század első felében *Jósika* volt Magyarországon a legnépszerűbb regényíró, de ebben az időben már porondra lépett az ifjú pályatárs, aki később nevét és népszerűségét teljesen homályba borította: *Jókai* Mór. *Jókai* népszerűsége az ötvenes évek derekán már virágjában állt. Szombathelyen 1851-ben ugyan még csak egy műve volt meg, de Miskolcon 12, Ungváron 11, Szatmáron 6. A *Törökvilág Magyarországon*, *Az Erdély aranykora*, az *Egy magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán* mellett, különös figyelemre érdemes az olyan írások szereplése e könyvtárakban, mint amilyen a *Csataképek* vagy az *Egy bujdosó naplója*, melyekben írójuk bátran állít emléket a szabadságharc hőseinek. Ám a többi, ez időben írt *Jókai*-mű is — egyebek közt — azzal a szándékkal íródott, hogy a nemzeti múlt rajzolásával a nemzethez való tartozás tudatát erősítse olvasóiban. A *Jósikánál* és *Jókainál* kevésbé népszerű, de mélyebb báró *Eötvös* József, kinek életművében sokkal több szigorú önvizsgálat nyilvánul meg nemzetével szemben, három helyütt van képviselve. Szatmáron ugyan csak elbeszéléseit találjuk, de mind Ungváron, mind Miskolcon ott van a *Falu jegyzője*, másutt a *Karthauzi* és a *Magyarország 1514-ben*. Kemény Zsigmond kötetei három helyen találhatók. Kemény ebben az időben különben a passzív rezisztencia egyik vezére, s a kor legnagyobb hatású sajtóorgánumának, a *Pesti Naplónak* a szerkesztője volt. Miskolcon és Ungváron első történelmi regényén a *Gyulay Pálon* kívül csak kevésbé jelentős társadalmi regényei (*Férj és nő*, *Ködképek a kedély láthatárán*, *Szív örvényei*, *Szerelem és hiúság*) vannak meg, de Szatmáron ott találjuk az időközben megjelent két remekművet, a *Rajongókat* és a *Zord idöket*.

A *Vas Gereben* álnevet viselő *Radákovichs* József *Jókai* után a kor egyik legolvasottabb prózaírója volt. (A szabadságharc alatt a kormány néplapjának szerkesztője, Világos után fogságot szenvedett.) Írásaiban a reformkor világát festi erősen idealizálva. Regényírói tevékenysége csak 1855 után bontakozott ki, így csak Szatmáron lelünk tőle nagyobb számú könyvet (érdekes módon itt is csak három regényt). Ungváron megvan *Parlagi Képek* című tárcagyűjteménye. *Nagy* Ignác a kor talán legügyesebb újságírója, a legolvasottabb divatlapnak, a sorok közt ellenzéki politikát folytató *Hölgyfutárnak* a szerkesztője, Szatmár kivételével mindenütt megtalálható. Legsikeresebb műve a *Sue* nyomdokain járó *Magyar titkok* ugyan csak Szombathelyen van meg, mind a két másik könyvtárban ott van viszont nagysikerű vigjátéka, a *Tisztújítás*, többkötetes beszélgyűjteménye: a *Torzképek* és a *Hajdan és most*, valamint csak Szombathelyen az 1839-ben írt, jellegzetesen reformkori szellemű *Egyesüljünk* című vigjátéka. A kor egyik legnagyobb sikerű regénye *Kuthy* Lajos *Nagy* Ignáchoz hasonlóan *Sue* hatása alatt fogant műve, a *Hazai rejtelmek* Miskolcon és Ungváron van meg. Mind a két helyen ott találjuk novelláit is. *Pálffy* Albert — *Petőfi* körének tagja 1848—49-ben, a legradikálisabb sajtóorgánum, a *Március tizenötödike* szerkesztője — Szombathely kivételével mindenütt szerepel. Mindegyik helyen megtalálhatók

Fáy Andrásnak a „haza mindenesének” a reformkor irodalmi és politikai élete egyik legbuzgóbb, legodaadóbb résztvevőjének a művei. Scharpf kivételével mindenütt található könyv *Petőfi* volt szerkesztőjétől, *Vahot* Imrétől. A másik szerkesztő, *Frankenburg* Adolf művei is megtalálhatók mind a három helyen. A reformkor legbaloldali, legradikálisabb érzelmű prózaírója *Vajda* Péter, az ő írásai szintén mind a három fent említett könyvtárban megvannak. Ezzel szemben érdekes módon *Szigligeti*, a népszínmű megteremtője, ki ez időben már pályája delén állt, csak Szombathelyen és Ungváron szerepel, igazi az utóbbi helyen 11 színművével.

Az élő vagy a közelmúltban még élő költők közül *Petőfi* Szombathely kivételével mindenütt szerepel (Ungváron ugyan csak színműve, a *Tigris és Hiéna* található). *Vörösmarty* viszont csak Szatmáron hiányzik. *Tompa* és *Garay* János már csak Ungváron és Miskolcon lelhető fel. *Aranytól* csupán a miskolci könyvtárban akad négy mű. A lezárt életművű, akkoriban már klasszikusnak számító írók közül *Zrínyi* a legrégebb, kivel Ungváron és Miskolcon találkozunk. *Kazinczy* ugyanezen a két helyen van képviselve, mégpedig derekasan. Ugyancsak ez a két könyvtár az, melyben megtaláljuk *Kisfaludy* Károly műveit is. *Kisfaludy* Sándor viszont Miskolcon kívül Szombathelyen is szerepel. *Berzsenyi* Ungvár kivételével mindenütt megtalálható, *Kölcsey* viszont megint csak Miskolcon és Ungváron. *Csokonai* pedig csak Szombathelyen és Miskolcon. Végül itt kell megemlékezni az ez időben dívó almanachokról és emlékkönyvekről. Több helyütt is megvan az *Eötvös* szerkesztette híres *Árvíz* és *Vahot* Imre *Losonczy Phönix*e, mely korának, az ötvenes évek elejének majdnem minden jelentős íróját megszólaltatta.

A magyar történelemmel foglalkozó könyvek vizsgálatánál a szombathelyi kiskönyvtár magyar könyvet figyelmen kívül hagyhatjuk, az eredmény egyáltalán nem kedvező. A kölcsönkönyvtárak olvasói alkalmasint elsősorban szórakozás céljából olvashattak, valószínűleg ez az oka, hogy míg a szépirodalmi könyvek többsége a magyar történelemből meríti tárgyát, addig a történettudomány alig van képviselve. Annál figyelemre méltóbb viszont, hogy a kevés történettudományi könyv felének az írója *Horváth* Mihály, az akkoriban emigrációban élő forradalmár püspök, a szabadságharc közoktatásügyi minisztere, a kornak *Szalay* László mellett legkiemelkedőbb történésze. Miskolcon megtalálható *A magyarok történetének* négy kötete, Ungváron pedig gróf Nádasdy életéről írt műve. Említést érdemel még *Remellay* Gusztáv könyve a magyar történelem nagy nőalakjairól, mely mind Miskolcon, mind Szatmáron megvan. (Érdemes talán megemlíteni, hogy a szerzőt, aki a szabadságharc alatt hadbíró ezredes volt, Világos után 15 évi várfogságra ítélték.)

A közelmúlt forradalmat és szabadságharcot is idézi néhány mű, elsősorban Szatmáron. Tudnivaló, hogy a szatmári katalógus megjelenését megelőzték 1860—61 viszonylag szabadabb napjai, mikor átmenetileg sok mindent ki lehetett mondani és le lehetett írni, ami az előző évtizedben elképzelhetetlennek tűnt. Igaz ugyan, hogy a legsötétebb Bach-korszakban is megjelent néhány olyan könyv, mely emléket mert állítani az elmúlt nagy és tragikus napoknak. Ilyenek voltak mindenekelőtt *Jókai Sajtó* álneven kiadott művei (*Csataképek*, *Egy bujdosó naplója* — az utóbbi Szombathelyen és Ungváron is megvan). Ilyen *Szilágyi* Sándornak — akinek bátor folyóiratát, illetve almanachját egymás után tiltotta be és kobozta el a hatalom az ötvenes évek elején — *A magyar forradalom napjai 1849 július elsője után* című 1850-ben megjelent műve, amely megtalálható Szat-

máron. A többi Szatmáron található könyv már az említett 60-as évekbeli enyhülés idején jelent meg. Ilyenek *Asbóth* Lajos emlékiratai az 1848 és 1849-i magyarországi hadjáratból, *Kövári* László *Erdély története 1848—1849-ben*, *Sokoly* Victor: *Honvédelet. Humoreszkek, életképek, beszédek 1848—1849-ből*, valamint ugyancsak *Sokoly*tól *Petőfi életéből. Regényes rajzok*; végül *Vahot* Imre regényes korrajza *A honvéd őrangyala*.

Viszonylag nagy számban találhatók a reformkori politikai irodalom termékei Ungváron. Miskolcon is megvan azonban az *Ellenőr*, az *Ellenzéki Kör Bajza* által szerkesztett zsebkönyve, valamint *Csengery* Antal műve *Magyar szónokok és statusférfiak*, mely ugyan 1851-ben jelent meg, de a reformkor legjelentősebb egyéniségeiről rajzol portrészorozatot. Mind Miskolcon, mind Ungváron megvan *Szemere* Bertalannak, a szabadságharc volt miniszterelnökének 1840-ben külföldi utazásáról írt könyve. Ungváron mindenekelőtt *Széchenyi* két művét kell említeni, mégpedig a *Kelet Népet*, és a közös teherviselést propagáló *Adó és két garas* címűt. Megvan két röpirat a *Kelet Népe* körül támadt vihar idejéből: *Eötvös A Kelet Népe és a Pesti Hírlap*, s *Záborszky*tól a *Pesti Hírlap elleni gyanúsítások*. Különös figyelmet érdemelnek *Szalay* László publicisztikai dolgozatai. *Szalay* nem sokkal a katalógus megjelenése előtt tért haza az emigrációból. Ebbe a kategóriába sorolható *Palugyay* Imre *Megyealkotmánya* is.

A könyveken kívül folyóiratokkal is találkozunk Miskolcon és Ungváron. A miskolci anyagban megtaláljuk a Frankenburg-féle *Életképeknek* az 1840-es évek egyik leghaladóbb irodalmi orgánumának egyes évfolyamait, *Vahot* Imre *Remény* című folyóiratát. Megvan a reformkor talán legszínvonalasabb tudományos folyóiratának, a centralisták köre által szerkesztett *Budapesti Szemlének* két kötete (több nem is jelent meg belőle). Ungváron is megtaláljuk a *Budapesti Szemlét*, valamint a *Kisfaludy Társaság Évtárlapjainak* és *Thaisz* András *Sas* című folyóiratának több kötetét.

Végül pedig még arról is említést kell tennünk, hogy a német nyelvű könyvek közt is lelünk magyar vonatkozásokat. Majdnem mindenütt megtalálhatók *Eötvös*, *Jókai*, *Jósika* egyes műveinek fordításai. Ezenkívül találunk Szatmáron egy *Vas Gereben* fordítást is. Miskolcon megvan *John Paget*nak, a hazánkban letelepedett, és lelkében magyarrá vált angol mezőgazdásznak Magyarországot ismertető könyve: *Ungarn und Siebenbürgen*, ugyanitt megtalálható *Szilágyi* Sándornak, a magyar forradalom utolsó napjairól írt, előbb már említett műve német fordításban. Miskolcon és Szombathelyen is megvan *Edward Breier: Görgei vor Ofen* című regénye, melynek alapállása ugyan osztrákpárti, de hangja mérsékelt, s számos, a forradalom oldalán álló hősét rokonszenvesen mutatja be. Ugyanez mondható *Theodor Scheibe Kossuths Braut* című művéről, amely ezen felül még polgári szemszögből gyakorol kritikát a magyar feudális viszonyok felett. *Scheibe* könyvéhez hasonlóan szintén a szombathelyi könyvtárban találhatók és szintén a szabadságharcra foglalkoznak a következő nem szépirodalmi jellegű könyvek: *Martini, K. W.: Bilder aus dem Honvedleben* (az emlékirat írója *Klapka* barátja és honvédtiszt volt); *Die magyarische Revolution* (szerzője előrebocsátja, hogy osztrákpárti, ez azonban a művön kevésbé érződik, meglehetősen szenvedetlen leírása az eseményeknek az előzményektől kezdve), *Szenen und Bilder aus dem ungarischen Revolutions Kriege* (szerzője az előzőnél sokkal határozottabban forradalomellenes, ám több helyütt ő sem tagadhatja meg elismerését az ellenféltől).

Természetesen ezek a könyvtárak elsősorban üzleti vállalkozások voltak.

Még ha esetleg élt is némelyik tulajdonosában a hazafias vagy kulturális misszió tudata, ennek a gyakorlatban szükségszerűen háttérbe kellett szorulnia. Mégsem szabad alábecsülnünk jelentőségüket ebben a szomorú korban.

Mikor az Osztrák Monarchia 1859-ben háborúba keveredett Franciaországgal, s elvesztette Lombardiát, hazánkban is magasra csapott az ellenállás lángja. A meggyengült kormányzat megkísérelte a helyzetet engedmények árán konszolidálni. 1860 végén a megyékben ismét megkezdődhetett az élet, majd 1861-ben az országgyűlést is összehívták, de augusztusban feloszlatták, s ősszel a megyei életnek is újra véget vetettek. Ez alatt a rövid idő alatt azonban, mint már utaltam is rá, átmenetileg sokat enyhült a helyzet. A képviselők az országgyűlésen epébe mártott szavakkal ostorozták az önkényuralmat, e beszédek közül számos nyomtatásban is megjelent s terjesztették a lakosság körében. A *Bucsnásky*-féle nyomda röplapon adta ki a *Himnusz*t és a *Szózatot*. Honvédegyelet alakult. 1862-ben ugyan már újra itt az abszolutizmus, ám kevésbé szigorúbb a réginnél. Ebben a légkörben jöttek létre a különböző nemzeti olvasóköri, melyeknek már tudatosan a nemzeti kultúra ápolása volt a feladatuk. Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában hat ilyen olvasóköri katalógusát találjuk. *A brassai magyar olvasó egyesület könyvrajzstoma,*⁷ *A fogarasi magyar olvasó egyesület könyvtárának névjegyzéke,*⁸ *A kékesi olvasó-egyesület könyveinek névsora,*⁹ *A Kékesvidéki Magyar Olvasó egyesület tagjai, alapszabályai, hivatalnokai és könyveinek névsora,*¹⁰ *A kolozsvári polgári társalkodó magyar és kevés francia könyveinek jegyzéke,*¹¹ *A selmeczi magyar olvasó egyesület könyvtárának jegyzéke az 1863-ik év kezdetével.*¹²

A füzetek megjelenésének ideje 1863-tól 1866-ig terjed. A könyvtárakat azonban a legtöbb esetben néhány évvel régebbieknek tekinthetjük. Így például a Kékesvidéki egyesület katalógusa 1866-ban jelent meg, a kiegészés előestéjén, az alapszabályokat azonban 1865 februárjában hagyták jóvá, s mivel a katalógus a beszerzés ideje szerint is csoportosítja a könyveket, megállapítható, hogy a könyvvásárlás már 1864 őszén megindult. Természetesen az előző évtizedben is voltak olvasóegyletek. Az ötvenes évek végéről a *Vasárnapi Újság* több ilyenről tudósít, de talán mégsem kizárólag a véletlennek tulajdonítható, hogy míg az OSZK Kisnyomtatványtára anyagában 1850 és 1860 között egyetlen ilyen katalógus sincs, addig 1860 után hat darab is található.

Szabályzatot a fogarasi és a kékesvidéki jegyzék előtt találunk. A fogarasi füzet elején található 5 pontból álló szabály közül számunkra leginkább a második pont érdekes, mely kimondja, hogy a kölcsönzőnek a könyvet „Nem egyleti tagoknak olvasás végett átadni nem szabad”. E szabály talán a többi egyesület esetében nem volt ilyen szigorúan megfogalmazva, de valószínűnek tekinthetjük, hogy a könyveket a többi egyesület esetében is csak az egyleti tagok használhatták. A „Kékesvidéki olvasó egyesület” hosszú szabályzatának első pontja a célt abban jelöli meg, hogy a nagyobb postai közlekedési vonalak hiánya miatt a világtól elzárt „műveltebb osztály”-nak módja legyen nemzeti irodalmunkat, valamint a külföld nevezetesebb irodalmi termékeit is ismerni és tanulmányozni. Az egyesületet részvénytársasági alapon szervezték meg. A tagság alapító és részvényes tagokra oszlott. Alapító tag volt, aki az egyesület alapításához 10 forintot, mint alapítványi részvényt fizetett, azután három évig évenként 3 forintot. A részvényes tagok évenként 3 forintot fizettek, s ha ezt hat éven át folyamatosan cselekedték, maguk is alapító tagokká váltak.

A könyvtárak nagysága eltérő. Mindnyájuk közül kiemelkedik a kolozsvári egyesület, mely 1424 mű 2376 kötetét birtokolta. A többi mind eltörpül mellette. Még az utána következő, legnagyobb fogarasi könyvtárban is csak 519 művet találunk (a kötetszám nem állapítható meg). Még kisebbek a többiek: Kékes-vidék 225 mű 353 kötetben; Brassó 244 mű 260 kötetben; Selmec 198 mű 402 kötetben; Kékes 124 mű 188 kötetben. Szemben a kölcsönkönyvtárakkal, itt úgyszólván kizárólag magyar nyelvű könyvek találhatók, csupán Kolozsvárt van 72 francia nyelvű mű 126 kötetben. A könyvek többségének a szerzője is magyar (Kolozsvár számít ez alól bizonyos mértékig kivételnek).

A változatlanul árneve, *Boz* alatt szereplő *Dickens*sel, *Bulwer*rel, az idősb *Dumas*-val, *Georg Elliott*tal, *Victor Hugo*val, *George Sand*dal és *Sue*-vel úgyszólván mindegyik jegyzékben találkozunk. A magyar szépirodalom terén változatlanul *Jókai* és *Jósika* játssza a vezető szerepet, de kivétel nélkül mindenütt több művével szerepel *Kemény* Zsigmond is. Ugyanez mondható Brassó kivételével *Eötvös* József műveiről is. *Vas* Gereben csupán Kékesen hiányzik. A könyvtárak többségében megtaláljuk *Petőfi* két egykori szerkesztőjének, *Frankenburg* Adolfnak és *Vahot* Imrének műveit. A legtöbb könyvtárban találkozunk *Fáy* András műveivel is.

A költők közül *Petőfit* és *Aranyt* kivétel nélkül minden helyen felleljük. *Vörösmarty* már több esetben hiányzik, s *Tompa* Mihály verseit csak Fogarason és Kolozsvárt találjuk meg. Különösen figyelemre méltó, hogy *Madách* remeke, a nemrég megjelent *Az ember tragédiája* kivétel nélkül mindenütt megtalálható. Érdekes viszont, hogy a pályája delén járó *Szigligetivel*, *Tompához* hasonlóan csak Kolozsvárt és Fogarason találkozunk.

A régebbi, ebben az időben már többé-kevésbé klasszikusnak számító könyvek is tekintélyes mennyiségben találhatók. *Kölcsey* például az egy Kékes kivételével mindenütt fellelhető. A két *Kisfaludy* munkái Kékes kivételével szintén mindenütt szerepelnek. *Csokonai* már Kékesen kívül Brassón is hiányzik, *Berzsenyi* hiányzik a könyvtárak felől, *Virág* Benedek versei pedig csupán Fogarason és Kékes-vidéken találhatók. A még régibb írók közül *Mikes* Kelemen levelei négy, *Zrínyi* munkái három könyvtárban voltak fellelhetőek. A magyar népköltészet sem hiányzik a színeképből, *Erdélyi* János népdal- és népmesegyűjtésményei négy, *Kriza* *Vadrózsákja* három helyen lelhető fel. A korban igen divatos almanachok, albumok és zsebkönyvek elsősorban a kolozsvári könyvtárban találhatók. Legjelentősebb köztük az *Auróra* több kötete, az *Eötvös* József szerkesztette *Budapesti Árvízkönyv*, de talán említésre méltó még *Kulini* *Nagy* Benő *Debreceni Emlénye* és *Csokonai* *Albuma*, *Gyulai* *Páltól* a *Részvét könyve*, *Szilágyi* *Sándortól* a *Magyar írók Albuma* és a *Nagyenyed-i Album*, *Vahot* Imrétől a *Losonczi Phönix*, továbbá a *Magyar Thália*, az *Országgyűlési Almanach* (1843) az *Országgyűlési emlék* (1848). Akik a magyar szépirodalmat nemcsak olvasni szerették, de történetére is kíváncsiak voltak, forgathatták a kor legnagyobb irodalomtörténészének: *Toldy* *Ferencnek* a műveit, melyek *Selmec* kivételével mindenütt megtalálhatók voltak — Kolozsvárt ugyan csak *Kazinczyról* írt könyve, de a többi helyen összefoglaló munkáinak valamelyike.

Akik az olvasókörök tagjai közül nem elégedtek meg a nagyszámú történelmi tárgyú regény olvasásával, hanem tudományos színvonalon is meg akartak ismerkedni a magyar nemzet történetével, azok szintén nem maradtak könyv nélkül. A kor két legnagyobb történetírójának, *Horváth* *Mihálynak* és *Szalay*

Lászlónak valamelyik műve mindegyik könyvtárban szerepel (a többségnél mind a kettőtől találunk írást), s a legtöbb helyen megvan nagy összefoglaló munkáik valamelyike. Kivétel nélkül minden könyvtárban megtalálható a kor igen termékeny történetírójának, az erdélyi *Kőváry* Lászlónak több műve. Talán ebben annak is szerepe van, hogy az olvasókörök túlnyomórészt erdélyiek voltak. Erdély történetéről írt többkötetes műve egy olvasókör kivételével mindenütt megtalálható. Különösen érdemes figyelmünkre *Száz történelmi rege* című műve, mely Erdély mondavilágát dolgozza fel, s komoly hatással volt a XIX. századi magyar szépirodalomra. Megtalálható a magyar történelem régi forrásai közül is több: *Anonymus*, *Kézai* Simon krónikája, *Rogierius* mester *Síralmas Éneke* Szabó Károly fordításában és kiadásában, *Bethlen* Miklós gróf, valamint *Kemény* János erdélyi fejedelem önéletírása *Szalay* László kiadásában. *Cserai* Mihály: *Históriája*, *Rákóczi* emlékiratai *Ráth* Károly fordításában szintén fellelhetők három helyen. Három könyvtárban szerepel *Virág* Benedektől a *Magyar Századok*. A kolozsvári könyvtárban, amelyik méreteivel óriásként kimagaslik a többi közül, s ahol a történelmi munkák külön szakcsoportot alkotnak, még számos más művet is találunk. Feltétlenül meg kell említeni közülük *Budai* Ezsaiás: *Magyarország polgári históriájára való lexikonát*, *Salamon* Ferenc *Magyarország a török hódítás korában*, *Teleki* József: *Hunyadiak kora Magyarországon*, *Thaly* Kálmán: *Történeti kalászkok 1603—1711* című műveket. Megvan több, a Tudományos Akadémia kiadásában megjelent forráskiadvány is, mint pl. az *Árpádkori új okmánytár*, *Londoni magyar okmánytár* vagy a *Hatvani* Mihály álnevet viselő *Horváth* Mihály által összeállított *Brüsszeli okmánytár*.

A forradalom és szabadságharc közelmúltnak számító időszakával is foglalkozik néhány munka, annnyival is inkább, mert átmenetileg szabadabban lehetett írni erről az időről, mint azelőtt. A kölesönkönyvtárakhoz hasonlóan a leg-sűrűbben előforduló könyv e témakörben *Asbóth* Lajos emlékiratai, mely az egy Brassó kivételével mindenütt feltalálható. Két könyvtár (Brassó és Selmec) kivételével mindenütt megvan *Kemény* Gábor munkája: *Nagyenjednek és vidékének veszedelme 1848—49-ben*. Az egy Selmec kivételével mindenütt fellelhető *Kővári* László műve: *Erdély története 1848—49*. Selmec és Fogaras kivételével mindenütt megvan *Kővári* másik könyve is: *Okmánytár az 1848—49-ki erdélyi eseményekhez*. Három könyvtárban (Kolozsvár, Kékes, Kékesvidék) találhatók meg *Szilágyi* Sándor egyes művei: *A magyar forradalom férfiai*, *A magyar forradalom története 1848—49-ben*, *A magyar forradalom napjai július elseje után*. Selmecen és Kolozsvárt megtaláljuk *Kmetz* Györgynek, a szabadságharc emigrációban élő hős tábornokának *Görgey* emlékirataival polemizáló művét.

Majdnem mindenütt fellelhető a reformkori politikai irodalom néhány terméke is. Leginkább *Széchenyi* könyveivel találkozunk. Selmec kivételével mindenütt van egy vagy több műve, de különösen Kolozsvár és Fogaras bővelkedik írásaiban. Kolozsvárt megvan a három legfőbb mű a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium*, Fogarason a *Világ* és a *Stádium*. A leggyakoribb *Széchenyi* mű könyvtárainkban a *Hunnia* — ez az 1835-ben írott, kéziratban maradt műve, melyet *Török* János adott ki — és a *Széchenyi* István gróf: *Politikai iskolája. Saját műveiből összeállítva* című könyve. A *Kelet népe* ugyan csupán Kolozsvárt van meg, de fellelhető itt-ott a *Kelet Népe*vel polemizáló röpiratirodalom néhány példánya. *Záborszky*: *A Pesti Hírlap elleni gyanúsítások*, *Eötvös* József: *Kelet népe és a Pesti Hírlap*, *Kelet népe felnyitotta szemét egy nyugatinak*, *Kelet népe és nyugat népe*.

Elsősorban Kolozsvár és Fogaras a fő gyűjtőhelye ezeknek, ugyanezen a két helyen megtaláljuk *Kossuth Széchenyinek* írt feleletét is. *Wesselényi* következik ezután a sorrendben: műveivel Fogarason, Selmecen és Kolozsvárt találkozunk. A *Balítéletekről* című Kolozsvárt és Fogarason lelhető fel, Selmecen és Kolozsvárt a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* is megvan. Selmecen mindezen felül megvan egy, a *Szózatra* írott felelet, mely Lipcsében jelent meg a *Szózat* születésének évében, 1843-ban. Három katalógusban találkozunk *Szemere* Bertalannak, a szabadságharc trónfosztás utáni miniszterelnökének nevével is. Külföldi utazásairól írott könyve Brassón és Fogarason található, Miskolcon pedig az 1845. június 7-én elmondott követjelentési beszéde, melyben az 1843—44-es országgyűlésen kifejtett tevékenységről számol be Borsod megye rendjeinek. Végül Kolozsvárt megvan a halálbüntetésről írt, a Tudományos Akadémia által megkoszorúzott pályamunkája. A kolozsvári könyvtárban a politikai röpiratoknak is külön szakasportja van, s a már említetteken kívül is nagymennyiségű figyelemre méltó anyagot találunk. Feltétlenül meg kell említenünk *Dedk* Ferenc és *Hertelendy* Károly követjelentését az 1839—40-es országgyűlésről, *Eötvös* József *Reformját*, *Kemény* Zsigmondtól a *Korteskedés és ellenszereit*. *Szalay* László publicisztikai dolgozatainak két kötetét, s végül *Táncsics* Mihály igen merész írását a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* címűt. Megvan az *Ellenőrnek*, a Pesti Ellenzéki Kör *Bajza* által szerkesztett zsebkönyvének 1847-es kiadása is. Igen jelentős országgyűlési anyag is található Kolozsvárt. Az 1834, 1837 és 1841-es erdélyi reformországgyűlések „jegyző- és irománykönyvei”-n kívül *Beszédttárak* is találhatóak. Talán még ezeknél is értékesebbek voltak az 1839—1840-es és az 1843—44-es magyarországi országgyűlésekről készült kéziratok tudósítások gyűjteményei *Schuller* Ferenc, illetve *Záborszky* Alajos szerkesztésében.

A Világos utáni jóval kisebb mennyiségű (túlnyomórészt 1859 utáni) politikai irodalomból is található itt-ott néhány példány, elsősorban Kolozsvárt. Figyelemünkre különösen méltó az 1861-es országgyűlési beszédttár, mely Fogarason található. (A szónokok kivétel nélkül keményen ostromozták az abszolutizmus tizenkét éves rendszerét.) *Kemény* Gábornak, a későbbi miniszternek — kinek Nagyenyed 1848—49-es pusztulásáról írott könyvét már említettük — politikai írásai Brassó kivételével mindenütt megtalálhatók. *Nemzetek fejlődéséről* című műve, mely lényegében *Eötvös* József nagy művével, a *XIX-ik század uralkodó eszméivel* polemizál Kékesen, Kékesvidéken és Kolozsvárt található, míg *Eötvös Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs* című írásával vitázó röpirata, a *Néhány szó Eötvös Józsefhez* Fogarason és Selmecen. *Eötvös* feleletére írt viszontválasza a *Még néhány szó* Kolozsvárt szerepel a katalógusban. Szintén kizárólag Kolozsvárt található *Kemény: Helyzetünk és jövőnk* című 1859-ben megjelent politikai röpirata. *Eötvös* Józseftől, *Keménynek* írt válaszában kívül (*Felelet b. Kemény Gábor néhány szavára*) Kolozsvárt, Fogarason és Selmecen található írás, Kolozsvárt, Fogarason és Kékesvidéken *A XIX-ik század uralkodó eszméi* is megvan. *Mocsáry* Lajos, a későbbi függetlenségi párti politikus — aki a maga korában egyedül állott a nemzetiségi kérdésben elfoglalt haladó felfogásával — Kolozsváron kívül Brassón és Fogarason szerepel, mégpedig éppen a nemzetiségi kérdésről írt munkáival (*Nemzetiség, Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában*). Kolozsvárt ezt még kiegészíti a magyar társasletről 1855-ben írt műve. Kolozsvárt a reformkori politikai irodalomhoz hasonlóan a névsor itt is jócskán bővíthető. Kezdetjük a sort *Vajda* János, *Arisztides* álnév alatt meg-

jelent két röpiratával, az *Önbírálattal* és a *Polgárosodással*. Boross Mihály írása *Mi a teendőnk october 20. után* már az októberi diploma után jelent meg. Szintén 1860-ban látott napvilágot *Fényes Eleknek*, a reformkor egykori nagy statisztikusának könyve *Magyar elem ellenesei*. Az 1861-es országgyűlés alatt sokak szeme előtt mint közeli lehetőség lebegett a független Magyarország feltámadásának reménysége. Ez az érzés sugallhatta *Ivánka* Imre tervezetét a leendő Magyarország szervezetéről. Megvan *Kemény* Zsigmond híres röpirata, *Még egy szó a forradalom után*. 1858-ban jelent meg *Kubinyi* Lajos könyve: *Vezéreszmék jobblétünk előmozdítására*. Néhány 1860-ban megjelent névtelen mű címe híven kifejezi az év lázas hangulatát: *Magyar nemzet szebb jövője. Mik jelenleg a teendőink? A Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. oct. 20-tól—1861. ápr. 2-ig, mint a nemzetgyűlés megnyitása napjáig* című könyv, mely 1861-ben látott napvilágot, tulajdonképpen a történelmi munkák szakcsoportjába tartozik (az alcíme is ez: *Adatok történelmünkhez*), azonban a tárgyalt kor annyira közelmúltnak számított, hogy egyet kell értenünk ezzel a csoportosítással. Valószínűleg az sem véletlen, hogy *Récsi* Emil 1848-ban megjelent műve, *Magyarország közjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fennállott szintén itt van felsorolva*. Hasonló a helyzet egyéb, ugyancsak 1861-ben megjelent történelmi tárgyú munkákkal, mint amilyen pl. *Szilágyi* Ferenc műve az erdélyi unióról vagy *Teleki* Lászlóé az orosz intervencióról. Az sem véletlen, hogy *Toldy* Ferenc éppen 1861-ben adta ki a magyar birodalom alaptörvényeit. *Török* Jánosnak, a kor jelentős, termékeny publicistájának, *Széchenyi* néhány műve sajtó alá rendezőjének (aki Világos után több évi börtönt szenvedett) összegyűjtött publicisztikai dolgozatai még az előző időszakban, 1858-ban jelentek meg.

A könyveken kívül a legtöbb helyen szép számmal találunk újságokat és folyóiratokat is. Ez alól mindössze a kékesi könyvtár kivétel. A kor legjelentősebb napilapja a *Pesti Napló*, a passzív rezisztencia legfőbb orgánuma, amelynek szerkesztői avatott mesterei voltak a sorok közti politizálásnak, két helyen található meg: Kolozsvárt és Kékesvidéken. A kor legmerészebb hangú élc lapja *Tóth* Kálmán *Bolond Miskája* — melynek merészségéért a szerkesztő 1862-ben egyhavi fogsággal és a lap három hónapra való betiltásával lakolt, s amely ennek megfelelő népszerűségnek és olvasottságnak örvendett — három könyvtárban is fellelhető. Brassóban ugyan csak az egyik albuma van meg (nincs feltüntetve, melyik évből), de Fogarason már megvan az 1861-es évfolyam (tehát éppen az az év, mikor viszonylag a legszabadabb hangot használhatta). A kolozsvári könyvtár, mely állományával a sajtó terén is kiemelkedik a többi közül (belőlük is annyi van, hogy külön szakcsoportot alkotnak), 1861 és 64 között teljes sorozattal rendelkezik ebből a lapból. A másik népszerű élc lap a hasonló szellemű, *Jókai* szerkesztette *Ústökös*, szintén három helyen fordul elő. Kolozsvárt 1864-ig megvan a teljes sorozat, Brassóban 1863-ig, Fogarason az 1859—1861 közti évfolyamok találhatók. A kor legolvasottabb hetilapjából, a félig irodalmi, félig ismeretterjesztő jellegű *Vasárnapi Újságból* a teljes sorozattal rendelkező Kolozsváron kívül csak Kékesvidéken van meg az 1865-ös évfolyam második fele. Érdekes, hogy *Arany* János magas színvonalú irodalmi folyóirataiból milyen sok példányt találunk. A *Szépirodalmi Figyelő* Kolozsváron kívül Brassóban és Selmecen található, a *Koszorú* pedig négy katalógusban is szerepel (Kolozsvár, Brassó, Fogaras, Kékesvidék). Fogarason és Selmecen találkozunk *Csengery* Antalnak (aki 1845 és 1848 között a *Pesti Hírlap* szerkesztője volt) *Budapesti Szemléjével*. A szabad-

ságharc előtti sajtóból Kolozsvárt és Fogarason találkozunk a reformkor legszínvonalasabb irodalmi folyóiratával, kora Nyugatjával, az *Atheneum*mal (Kolozsvárt fél év hiján teljes az anyag, Fogarason az utolsó két évfolyam van meg). Kolozsvár különösen az erdélyi lapokból rendelkezik szép gyűjteménnyel, de az országos jelentőségű sajtóból is megvannak a legfontosabb lapok. Hiánytalanul megvannak a reformkor legjelentősebb napilapjának, az ellenzék legfőbb orgánumának, a *Pesti Hírlap*nak az évfolyamai attól kezdve, hogy *Kossuth* megindította, egészen 1848 utolsó napjaiig, amikor *Windischgrätz* csapatainak közeledte véget vetett megjelenésének. Megvan a *Helmecki* Mihály által szerkesztett *Jelenkor* is, mely mögött *Széchenyi* állt, s amelyben *Kossuth* ellen írott cikkei megjelentek. Megvan a konzervatív *Budapesti Híradó* és a klerikális *Nemzeti Újság* is. A már említett kimondottan irodalmi folyóirat, az *Atheneum* mellett megtaláljuk a divatlapokat, melyek a reformkor idejében betöltötték az irodalmi lap szerepét is. Az első magyar divatlapon, a *Mátray* Gábor által indított, majd *Garay* János által tovább szerkesztett *Regélő*n kívül megvannak az 1840-es évek nagy folyóiratai: *Vahot* Imre *Pesti Divatlapja* (amelynek egy évig *Petőfi* volt a segédszerkesztője), a még jelentősebb, *Frankenburg* Adolf, majd *Jókai* által szerkesztett *Életképek*, mely a forradalmat megelőző időkben a Pilvax kávéházban csoportosuló ifjúság orgánuma volt. Ellenfelük *Petrichevich* *Horváth* Lázár maradi *Honderűje* is szerepel a katalógusban.

A forradalom és szabadságharc lapjai közül is megvan néhány: az 1848—49-ben megjelenő *Alföldi Hírlap*, amely több volt, mint korabeli vidéki újság: több mint negyed éven át a szabadságharc fővárosában jelent meg. Ehhez járul *Vahot* Imre divatlapjának 48-ban megjelent melléklete, a *Nemzetőr*. Végül pedig különösen lényeges, hogy megvan a forradalom szélsőbaloldalának, két szócsöve a *Reform* és a *Radical* lap.

A Bach-korszak napilapjai közül a már említett *Pesti Naplón* kívül megvan a kor másik jelentős napilapja a sorok közti ellenzékiességben talán még a *Pesti Naplón* is túllevő *Magyar Sajtó*. A hatvanas évekből szerepel a Határozati Párt lapja, a *Pompéry* János szerkesztette *Magyarország* és a *Sürgöny*. Az abszolutizmus irodalmi lapjai közül mindenekelőtt e kör egyik legmerészebb vállalkozásáról kell szólnunk, a *Szilágyi* Sándor szerkesztette *Pesti Röpképekről*. Megvan a kor legolvasottabb divatlapja, *Nagy* Ignác *Hölgyfutárja* is. Említést érdemelnek még *Bulyovszky* Gyula *Nefejejtse*, *Pákh* Albert *Politikai Újdonságokja*, *Vahot* Imre *Napkelete*, végül pedig *Vajda* János *Csatára és Nővilága*.

A kolozsvári könyvtárban mindezen felül egész szakcsoportok szerepelnek olyan könyvekből, melyek a többiben nem vagy alig fordulnak elő. Ilyen például a földrajzi és statisztikai munkák csoportja. Külföldi útleírásokon kívül számos hazánkra vonatkozó munkát találunk. Különösen említést érdemelnek *Fényes Elek* igen nagy jelentőségű munkái (*Magyarország leírása*, *Magyarország statisztikája*) és *Kövér* László könyvei (*Erdély statisztikája*, *Székely honról*).

A természettudományi munkák szakcsoportjában is találunk több honismereti jellegűt. Ilyen *Berde* Áron könyve Magyarország éghajlati viszonyairól, *Diószegi* Sámuel *Magyar fűvész könyve*. Van egy könyv a budai hévvezekről és fürdőkről, *Ercsei* József Torda megye flórájáról írt, *Fodor* András Herkulesfürdőről. Találunk egy tanulmányt Magyarország mérges növényeiről. *Landor* János munkája a Kolozsvár környékén termő növényekről szól, egy mű Erdély

gyógyvizeiről, *Török József* könyve pedig ugyanezt a témát egész Magyarország viszonylatában tárgyalja.

Végül említsük meg az Erdélyi Múzeum Egylet és a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyveit.

Amint látjuk, ezek az olvasóegyleti könyvtárak már tudatosan a magyar kultúra ápolását tűzték ki feladatukul. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy állományuk túlnyomó része magyar szerzők műve, hanem abban is, hogy majdnem mindegyikben úgyszólván teljes számban meg voltak a kor legjelentősebb magyar írói és klasszikus íróink többsége is. Fel kell figyelniük arra a körülményre is, hogy állományuk nem volt szépirodalom központú. A magyar történelemmel foglalkozó munkák gyűjtésével ebben a korban éppen olyan fontos feladatot teljesítettek, mint a magyar szépirodaloméval. Igen figyelemre méltó, hogy igyekeztek minél több írást beszerezni az 1848/49. évi eseményekről, mégpedig lehetőleg olyanokat, amelyek azt pozitívan értékelték. Jelentős a reformkori politikai irodalmat tartalmazó művek nagy száma. Ezek az írások a magyar történelem egyik legmozgalmasabb, legszebb, legreményteljesebb korát (mely ebben az időben még nem is volt távoli múlt) idézték fel olvasóik előtt. Kiegészíti ezt a kor politikai irodalmának gyűjtése, különös tekintettel azokra az írásokra, amelyek az 1860 utáni átmenetileg megkönnyebbedett légkörben jelentek meg, s többé-kevésbé nyíltan támadták a fennálló rendet. Semmiképp sem elhanyagolható jelenség a korabeli lapok járatása, amelyeknek többnyire ugyanaz volt a tudatos programja, mint egyleteinknek. Erről beszélve külön fel kell idéznünk ismét a kolozsvári könyvtár nagy reformkori hírlap- és folyóiratgyűjteményét (pl. teljes sorozat a *Pesti Hírlap*ból), mely ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a már említett reformkori könyvek. Végül azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a könyvek kapcsán lehetőség nyílt bizonyos egyleti élet élésére, melynek a könyvtárakhoz hasonló jelentősége volt.

Nem szabad lebecsülnünk a kölcsönkönyvtárak szerepét sem. Általában egész Kelet-Európában, és így hazánkban is, nagyobb szerepük volt, mint Európa egyéb részein. Mindez hazánkban fokozottan érvényes az 1850—1867 közti időben. Irodalmunk a személyes vásárlás mellett, ezeken a csatornákon keresztül tudott eljutni a szélesebb közönséghez. Miután pedig az ország nagy, általános jellegű könyvtárai (Nemzeti Múzeum Könyvtára, Tudományos Akadémia Könyvtára, Egyetemi Könyvtár) már csak azáltal is, hogy mind Pesten összpontosultak, nem jöhettek a vidéki értelmiség szempontjából számításba; az egyházi, főúri, iskolai könyvtárak pedig eleve zárt jellegűek voltak, különösen nagy volt a kölcsönkönyvtárak szerepe. Az olvasóegyletek zártabb jellegűek voltak ugyan, viszont a kölcsönkönyvtáraknál tudatosabban végezték kulturális és közvetve politikai missziójukat.

Jegyzetek

1. *Új Magyar Museum tudományok és művészetek tára* (előfizetési felhívás). OSZK Kisnyomtatványtár. 1848—1851 8° 1850.
2. A magyar kölcsönkönyvtárak történetére lásd *Csatkai Endre: Régi soproni könyvgyűjtők.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 54—61. 1. *Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 165—175. 1. *Kókay György: Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez.* = *Magy. Könyvszle.* 1957. 271—275. 1. *Lécs Károly: A pesti magyar olvasó kabinet megalapítása és könyvvállománya.* = *Magy. Könyvszle.* 1959. 345—355. 1.

Szabadné Szegő Judit: Budai kölcsönkönyvtárak versengése a reformkorban. = OSZK Évkönyv 1963—64. 248—250. l. Kis Elemérné: Iwanics kölcsönkönyvtára. OSZK Évkönyv 1965—1966. 458—472. l. Indali György: Egy kölcsönkönyvtár állománya a Bach-korszak kezdetén. = Magy. Könyvszle. 1968. 76—80. l.

3. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1848—1851.
4. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1855.
5. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1857.
6. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1862. Kulturális vonatkozásúak.
7. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1864. Kulturális ügyek.
8. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1864. Kulturális ügyek.
9. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1864. Kulturális ügyek.
10. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1866. Kulturális vonatkozásúak.
11. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1865. Kulturális és iskolaügyek.
12. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1863. Kulturális vonatkozásúak.

Leihbibliotheken und Lesezirkel in Ungarn zur Zeit des Absolutismus (1849—1867)

Gy. INDALI

Nach der Niederlage des Freiheitskrieges 1848—49 hob die sieghafte Habsburger-Macht in Ungarn die staatliche Selbständigkeit auf. Das Land sollte ins zentralisierte Reich einverleibt werden. Unter solchen Umständen war der allein gangbare Weg des Widerstandes die Pflege der nationalen Kultur. In dieser Lage spielten die Leihbibliotheken eine besonders wichtige Rolle, da die Leser mit der nationalen Literatur hauptsächlich durch ihre Vermittlung bekanntgemacht wurden. In der Abteilung für Kleindrucke der Széchényi-Nationalbibliothek befinden sich aus dieser Zeit 4 Leihbibliothekskataloge. Drei von ihnen enthalten in bedeutender Menge Literatur in ungarischer Sprache. In jedem Fall stammt mehr als die Hälfte der ungarischen Bücher auch von einem ungarischen Autor. Überall sind die Werke der beiden populärsten Prosais ten der Zeit, Miklós Jósika und Maurus Jókai zu finden, die in ihren Schriften meist die heldenhafte Vergangenheit der Nation geschildert haben. Auch Werke von József Eötvös und Zsigmond Kemény, die zwar weniger populär und ihrem Sinn nach schwerer zugänglich waren, gab es — außer einer einzigen Bibliothek — überall. Die meisten Populärschriftsteller der Epoche (Ignác Nagy, Lajos Kuthy, Albert Pálffy, Adolf Frankenburg, Imre Vahot, Gereben Vas) sind vorhanden. Die ungarische Lyrik vertrat damals ein höheres Niveau als die Prosa. Bände der größten Lyriker der Zeit, Petőfi und Vörösmarty, stehen — mit einer Ausnahme — in den Katalogen. János Arany ist jedoch nur ein einziges Mal verzeichnet. Mindestens an einer Stelle ist einer, der bereits zu den Klassikern der ungarischen Literatur gezählten Namen (Zrínyi, Kazinczy, die beiden Kisfaludy's, Berzsenyi, Kölcsey und Csokonai) aufzufinden. Unter den wenigen, nicht zur Belletristik gehörenden Büchern, verdienen die historischen Werke Mihály Horváths eine besondere Aufmerksamkeit, der in der Revolutionsregierung das Amt des Unterrichtsministers bekleidet hatte. Auch die noch nahe Vergangenheit des Freiheitskrieges wird von einigen Büchern aufbewahrt. All das wird durch einige Produkte des politischen Schrifttums des sog. Reformzeitalters und durch einige Zeitschriftenjahrgänge ergänzt.

Der passive Widerstand der Nation erzielte Erfolge. Unter dem Druck der ungünstigen außenpolitischen Verhältnisse versuchte Österreich ein Kompromiß mit Ungarn zu schließen, Auf dem Landtag von 1860—61 scheiterte zwar dieser Versuch, die allgemeine Atmosphäre ist jedoch am Anfang der 60er Jahre milder geworden, als sie vor ca. einem Jahrzehnt war. Zu dieser Zeit sind auch die Kataloge von sechs Lesezirkeln erschienen, die ebenfalls in der Abteilung für Kleindrucke der Nationalbibliothek aufbewahrt werden. Diese Vereine wollten

schon bewußt die Aufgabe erfüllen, die von den Leihbibliotheken nur als nebensächlich betrachtet wurde. In den Katalogen sind beinahe ausschliesslich ungarischsprachige Bücher verzeichnet, die meisten stammen auch von ungarischen Autoren. Beinahe in jedem Verzeichnis sind die namhaftesten ungarischen Schriftsteller zu finden: Jósika, Jókai, Kemény, Eötvös, Petőfi, Vörösmarty, Madách, sowie die Klassiker: Kölcsey, die beiden Kisfaludy's, Mikes, Zrínyi, Berzsenyi. Überall sind auch die größten Historiker der Epoche: Mihály Horváth und László Szalay, sowie andere ungarische historische Werke und Quellenausgaben zu finden. Unsere Büchereien sammelten absichtlich Schriften über den Freiheitskrieg, die zu dieser Zeit schon zahlreicher erschienen als im vorigen Jahrzehnt. In jedem Katalog stehen mehrere politische Bücher des Reformzeitalters und einige Flugschriften aus der Zeit nach 1849, ergänzt durch Zeitschriften und Zeitungen. Das kulturelle Leben gewann zu dieser Zeit in der ungarischen Geschichte eine besondere Bedeutung.

Az első magyar ipari folyóirat, Joó János „Hétlapok”-ja

BATÁRI GYULA

Az első ipari jellegű folyóirat Magyarországon Egerben, 1838-ban, fél évig hetenként jelent meg.

A magyar sajtótörténet még nem fordított kellő figyelmet erre az igazán jelentős folyóiratra: csupán *Ferenczy József* írt néhány sort a *Hétlapokról*.¹ Joó János személyével más tudományág művelői elsősorban mint rajztanárral foglalkoztak.²

Joó Szegeden született 1806-ban. A piaristák iskolájába járt, majd tanulmányainak befejeztével szülővárosában maradt, hogy gyakorlati pályákon képezze tovább magát. Maga írta *Széchenyi* Istvánhoz intézett levelében 1831-ben: „reá adtam magamat a Rajzolás tanulására s e mellett az Építés, Asztalos, Lakatos, Esztergályos, Muzsikacsinálás, Képfaragás s több ilyes tehetségekben magamat gyakorlottam, legalább, hogy rólok alapos tudományom legyen, kivált az építésben.”³ Az asztalos mesterségben fel is szabadult. Mivel anyagi okokból tanulmányait nem folytathatta külföldön, a „haza több városaiban” igyekezett rajztudását tökéletesíteni, míg aztán 1829-ben az egri városi tanács az akkor felállított rajziskola tanárává nevezte ki.

Jártassága a kézműves mesterségekben indította arra, hogy felfigyeljen a magyarországi mesteremberek és az ipari oktatás elmaradottságára. E téren első lépése az volt, hogy 1831-ben *Széchenyi* István elé tárta egy országos művészeti társaság megalapításának a tervezetét.⁴ Célkitűzése többek között megfelelő rajz- és ipari szakiskolák, valamint egy Polytechnikum létrehozása volt. A levél azt is jelezte, hogy a Tudományos Akadémia részéről tervbe vett nagyszótár szerkesztésében az ipari és művészeti jellegű szavak összeállításával vesz részt. Szándéka az volt, hogy ezen a részterületen használt szavakat és kifejezéseket megmagyaráítsa. Ez a szójegyzéke el is készült.: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratára ma is őrzi.⁵

A 30–40-es években számos cikket írt ipari, nemzetgazdasági és irodalmi kérdésekről: ezek különböző folyóiratokban, hírlapokban jelentek meg. Amellett az egri lyceumi nyomdát is vezette.

Joó életrajzának a felsorolt körülményeiről azért érdemes megemlékezni, mert nyilván ezek indították arra, hogy élete legjelentősebb vállalkozására határozza el magát, és kiadja a *Hétlapok Műtudomány és Egyéb Hasznos Ismeretek terjesztésére* című folyóiratot. Félévi megjelenés után kénytelen volt beszüntetni lapja kiadását: elsősorban anyagi okok miatt, valamint kellő érdeklődés hiányában.

HÉTILAPOK
M Ű T U D O M Á N Y
ÉS EGYÉB
HASZNOS ISMERETEK
TERJESZTÉSÉRE.

Szerkesztette és kiadja

JÓÓ JÁNOS

a Rajzolásnak rendes tanítója

1834-ki

Julius — decemberi kötet.

Rajzokkal.

6328

EGERBEN.

A városi Lyceum betűgyártója.

A Hétilapok címlapja

A reformkori hangulatban 1841-ben önálló könyvben tette közzé a „honi műveltség emelésére, a művészet és ipar felvirágoztatására” vonatkozó elképzeléseit.⁶ Egy *Magyar Athenaeum* elnevezésű intézmény megalapítását is javasolta; ez korábbi elképzeléseinek továbbfejlesztése volt. Az új intézmény vezetése alá szándékozott vonni a teljes magyar felsőoktatási rendszert és a művészeti életet. Ennek keretében kiállítási lehetőséget biztosított volna művészek és iparosok számára. Nyomda, színház, könyvtár és egyéb kulturális intézmények is tartoztak volna a tervezett intézmény hatáskörébe. Joó mint építész elkészítette a *Magyar Athenaeum* épületének tervét is, amelyet könyvéhez mellékel.

1847-ben ismét kiadott egy *Hétlap* című folyóiratot.⁷ Ez a lap szintén nem volt hosszú életű az előfizetők csekély száma miatt. Tudomásunk szerint a folyóiratból egyetlen példány sem található meg a mai Magyarország területén.

A szabadságharc leverése után Joó kezdeményező kedve szűkebb keretek közé szorult. Továbbra is írt cikkeket. Ezekben az írásaiban elsősorban Eger fellendítése érdekében lépett fel.⁸ Munkálkodása ez időben terjedt ki a gazdálkodás területére. Adatok maradtak fenn arról az említésre méltó körülményről, hogy egy ideig az egri kaszinó könyvtárosa volt.⁹ Egyébként ennek a kaszinónak alapító és választmányi tagja is volt.

Joó János 1874-ben halt meg Egerben.

A „HÉTILAPOK” LÉTREJÖTTÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

Joó János 1837-ben nyújtotta be kérvényét a Helytartó Tanácshoz egy „műtudományi” folyóirat kiadásának engedélyezése végett. A Tanács Heves és Középszolnok vármegyéitől kért véleményt a folyóirat kiadásának tárgyában. A „nemes kettős vármegye” rendjei Joó János sürgető kérelme¹⁰ után végül megküldték kedvező nyilatkozatukat: „folyó esztendő December 1. Napján tartott kisebb gyűlésünkben tett alázatos ajánlásunkhoz képest ezen közhasznú célra törekedő vállalatot Kegyesen előmozdítani s a folyamodásnak a kért engedelmet megadni méltóztasson”.¹¹ Ezután a legfelsőbb engedélyezés sem késett sokáig: „Joó János egri rajz Tanítónak legfelsőbb Helyről megengedettetett, ... Műtudomány czímen ... közrebocsajtani óhajtott folyóiratát”.¹²

A Helytartó Tanács elvárta a folyamodótól, hogy mellékelje a tervezett folyóirat célkitűzéseit tartalmazó tervet vagy ahogy akkor nevezték, az „alaprajz”-ot. Az itt közölt „alaprajz”, mely összefoglalja a lap lényegét, fennmaradt az Országos Levéltárban:

„Alaprajza azon Műtudományi folyóiratnak, melyet Joó János Egerben a rajzolás tanítója kiadni szándékozik.

Címje: Hétlap. Műtudományi és egyéb hasznos ismeretek terjesztésére.

Foglalata: 1^{so} szakasz. Műtudomány.

Tárgy leendő mind az, mit kézi mesterség szorgalom és ipar előmozdíthat, főleg azonban, mi kézműveseknek mesterségük tökéletesítésére hasznos és szükséges lehet. Mind ezek kimerítőleg előadva s hol szükséges felvilágosító tökéletes rajzokkal is kísérve lesznek. — Figyelem leginkább azon új és hasznos találmányokra s legújabb divatú kézművekre fog fordíttatni, melyeket honunk és a külföld időnként előmutatni fog. A megjelenő rajzok olly értelmesen és tökéletes mérték szerint készíttetnek, hogy azokrul a mesteremberek a tárgyalt műveket tökéletesen elkészíthessék.

2ik szakasz. Hasznos ismeretek tára

Tartalma 1ször Földismeret némi kiterjeszkedéssel a világ alkotmányra e részben a legszükségesebb felvilágosításokkal: továbbá: népek és városok, tartományok, nemzetek ismertetése főleg szorgalmi tekintetben. Ezekhez a körülmények szerint földképek is fognak adatni.

2szor, Történettudomány, főkép mesterségek és kézművek történetei, jelesebb dolgoknak feltalálások és tökéletesítések ismertetési.

3szor Kereskedés mennyire a kézműveket érdekli.

4szor Olyan cikkelyek előadásai mellyek a kézműveseknek személyi és társalkodási művelődésüket előmozdíthatják: a polgári társaságban szükséges ismereteket nyújtanak, mulattatva oktatnak, és erkölcsiségre vezérlenek, ezek alkalmas elbeszélésekben, jó példákban, és azok követésére buzdító beszédekben, levelezésekben, anekdotákban és hasonlóknak foglaltatnak.

5ször Szokott árjegyzékek, és árszabások feltevésének helyes módja s előadása. Végre

6szor Nyelvészet: szokatlan régi és újabb magyar szavak ismertetése: főkép pedig azon szavaknak, melyek e lapokban használtatnak, mindenkor azonnali megfejtésre.

Függelék lap. Közlő

Különféle érdekes tudósításokat adand és egyszersmind elfogad minden jelentéseket, főkép mellyek a kézműveseket illetik, valamint műtárgyak kihirdetéseit.

Ezen folyóirat megjelenne hetenként egyszer, egy íven, negyedréttben, fél ív rajzzal. A rajzok a körülményekhez képest holnaponként jóízléssel készülnek falusi úrlak és külföldi városi, s kerti ékességre szolgáló épület tervrajzokkal: valamint lakószobáknak és termeknek belső ízlésbeli elrendezését és illő bútorozását tárgyazó képekkel fognak szaporíttatni.”¹³

Joó János a *Hétlapok* első számának megjelenését 1838 elejére tervezte, azonban — feltehetően a késedelmes engedélyezés miatt — az első szám csak júliusban jelenhetett meg.¹⁴

A szerkesztő célul tűzte ki, hogy kezdéskor legalább száz előfizetőt toboroz: de ez nem sikerült. A lap megindulásakor a megrendelők száma még az ötvenet sem haladhatta meg. Joó abban reménykedett, hogy lapjának vonzó tartalma arra indítja majd az olvasókat, hogy nagy számban fizessenek elő rá. A kellő összeköttetés és propaganda hiányában azonban ez nem következett be. Előfizetőinek gárdája soha nem haladta meg a hetvennégyes létszámot.¹⁵ Csalódottan írja, hogy a kézművesek „kiket pedig vállalatom legjobban érdekelhet”,¹⁶ igen kevesen vannak az előfizetők között.

Joó János folyóirata az egri érseki lyceum nyomdájában készült,¹⁷ melyet ő vezetett és feltehetően a nyomdai munkák egy részét is ő maga végezte. Még e könnyebbség és az egri érsektől kapott támogatás ellenére sem tudta a lapot életképpé tenni. Növelte a költségeket az is, hogy: „E folyóiratnak másik osztálya a *Rajzolatok Gyűjteménye*, melly hónaponként 13—18 hüvelyk nagyságú finom rézmetszetű rajzképből, és hasonló nagyságú leírást foglaló fél ív velin lapból álland” ... „Tartalma külföldi építványoknak, mint fennálló, vagy ideális, és jó ízléssel készült egyházak, paloták, kastélyok, és városi lakházak: továbbá kerti díszítésre szolgáló épületek, mulató házak, fa- s kőhidak és hasonlóknak tervrajzai, végre lakószobáknak, és termeknek díszítését, bútorozását és azok jóízléssel elrendezését tárgyazó rajzképek. — Kiterjeszkedik e műv tartalma egyszersmind a jelesebb főstészi, s képfaragási tárgyakra is, mennyire azok a közlendő építványok körül feltaláltatnak, és közlésre érdemesek. Ezen nagyszerű műv, melly minden két év elfolytával egy kötetet teend, és könyvtárak, rajzolóintézetek: főleg azonban építőmesterek, földmérők és egyéb műtudósok és műkedvelők részére alkalmas és hasznos lehet.”¹⁸ A melléklet végigkísérte a folyóiratot, huszonhat alkalommal jelent meg.

A képek metszését Karacs Ferenc rézmetsző ajánlására Lehnhardt Sámuel pesti rézmetszőre bízta Joó János.¹⁹ A rajzok egy részét eredetileg Novák Dániel építész rajzolta, aki több cikket is írt a *Hétlapok*ba. Lehnhardt munkájával a szerkesztő eleinte elégedetlen volt, és az első ábrákat újra vésette, de később is megmaradt Lehnhardt mellett. A további tudósításokból is úgy értesülünk, hogy a metszeteket nem kapta meg időben. Egy utóbbi bejelentésből azonban kiderült, hogy később már elégedett volt a metsző munkájával: „mi ezen első kiüldemény rajzait vagy is metszéseinak tökéletességét illeti: nem kívánok annak dicsérgetésébe bocsátkozni, bár ezt méltán megtehetném, dicsérje a mív magát.”²⁰

Később Joó lehetővé tette, hogy a *Rajzolatok Gyűjteményére* az érdeklődők külön is előfizethessenek, hogy kik és hányan rendelték meg külön a melléklete arról nem maradt fenn adat. A rajzokat nemcsak a kézművesek, hanem a magasabb műveltségű és rangú emberek figyelmébe is ajánlotta: „Mindezen tervrajzok tökéletes mérték szerint kidolgozva fognak adatni, miokból minden építőmesternek, és építést kedvelőnek hasznos segédül szolgálhatnak. Azonban nem csak e nevezett mestereknek, hanem általában a műveltebb, és különösen a magasb rangú osztálynak is hasznára lehet e mív: a közlendő építvényeknél itt ott található helyes elrendelés, és jó ízlés e részbeni ideáit kinek-kinek fejlődésre segítheti, és meglehet gyakran saját hasznára is fordíthatja.”²¹ Utalt az előfizetők hazafias érzéseire is: „Fizessenek tehát elő mélyen tisztelt uraim nem csak szükségből, hanem hazafiságból is egy olly intézetnek pártolással végett, melly a haladásra tetemes haladással lehet.”

Adatok maradtak fenn arról, hogy a *Rajzolatok Gyűjteményének* konkrét hasznosítására is sor került, amennyiben a Nagykárolyi Rajziskola a *Hétlapok*ból vette át rajzmintáit, és azokat több évig használta.²² A „Nemzeti fő iskola, N. Károlyban” valóban szerepelt az előfizetők névsorában.

Joó nagy küzdelmet folytatott azért, hogy lapját nagyobb mértékben elterjessze, a *Rajzolatok Gyűjteményét* is azért mellékelte, hogy a lap vonzóbbá váljék. Azonban az igényesebb rézmetszetek megdrágították kiadványát és a késedelmes megjelenése miatt a csekély számú előfizetők elégedetlenségét is maga után vonhatta. Kísérletezett azzal is, hogy az előfizetési árat csökkenti: „főleg csekélyebb tehetségű kézművesek tekintetéből”. A hat előfizetőt toborzók részére ingyen példányt biztosított.²³

Természetesen nehezítette a lap terjesztését az is, hogy Egerben adták ki. Valószínűleg nem voltak kellő pest-budai kapcsolatai sem. Pesti, pozsonyi vagy kolozsvári kiadás esetén bizonyára több példányt adhatott volna el, és ezáltal hosszabb időre biztosíthatta volna a *Hétlapok* megjelenését. Pesten Heckenast és Hartleben könyvárus, Debrecenben Beregszász Pál a „rajzolás professzora” terjesztette a lapot. A hazai művelődési viszonyok sem voltak kedvezőek: ugyanis éppen az a réteg, amelynek Joó János a lapját szánta, ekkor még a legjobb esetben kalendáriumok vagy a ponyva olvasásáig jutott el. Talán, ha a Helytartó Tanács a céheket kötelezte volna — Joó kérelme szerint²⁴ — előfizetésre, akkor feltehetően tovább élhetett volna a folyóirat.

A „HÉTILAPOK” TARTALMA

A szerkesztő folyóiratát több rovatra bontotta fel. E rovatok ismertetésével válik igazán nyilvánvalóvá, hogy milyen érdekes ipari és műszaki vonatkozású ismeretanyag közvetítésére került vagy kerülhetett volna sor a lap további fennállása esetén. Jó tevékenységének jelentős részét külföldi folyóiratok cikkeinek ismertetése teszi ki. Több német, francia és angol műszaki és természettudományos jellegű lap közleményeit vette át kisebb-nagyobb változtatásokkal. E lapok egy részét az egri kaszinó könyvtárában találhatta meg, feltehetően annak a szerzeményezésébe is volt beleszólása.

A folyóirat cikkeinek nagyobb részét maga Joó János írta. Legaktívabb munkatársa Novák Dániel építész volt (akit később 1849-ben Buda ostroma után *Hentzi* tábornokkal való együttműködés vádjával kivégeztek).²⁵ Rajta kívül még *Makáry* György ügyvéd; tanár, költő és *Udvardy Cserna* János mérnök, a Tudományos Akadémia levelező tagja dolgoztak a *Hétlapoknak*.

Nem látszik érdektelennek azoknak a külföldi és néhány hazai folyóiratnak a felsorolása, amelyekből a lap anyagot átvett. A felsorolás rávilágít arra is, hogy milyen külföldi műszaki lapok kerültek be az országba ebben az időben:

Der Adler, Wien
Allgemeine Bauzeitung, Wien
Allgemeine Polytechnische Zeitung, Nürnberg
Bulletin de la Société d'Encouragement pour l'Industrie Nationale, Paris
Bulletin de la Société Industrielle de Mühlhausen
Dinglers Polytechnisches Journal, Stuttgart
Hamburger Correspondance, Hamburg
Journal de l'Académie de l'Industrie
Journal des Connaissances Usuelles et Pratiques
Journal für Möbel, Schreiner und Tapezierer
Kunst- und Gewerbeblatt, München
London Journal of Arts, London
Magazin der Neuesten Erfindungen
Mechanics Magazine
Nouveau Recueil de Décorations Intérieures, Paris
Philosophical Magazine, London
Polytechnisches Centralblatt, Leipzig

Magyar folyóiratok:

Honművész
Jelenkor
Társalkodó stb.

Tehát viszonylag elég széles volt az a folyóirattárház, amelyre a *Hétlapok* szerkesztője támaszkodott. És természetesen rendelkezésére állt valamennyi korabeli hazai hírlap és folyóirat. Azt nehéz elképzelni, hogy Joó szerény anyagi helyzete mellett ő maga fizette volna elő ezeket. A korabeli Egerben több olyan intézmény is volt, ahová járt néhány külföldi folyóirat. Bár az is lehetséges, hogy egy-két kimondottan műszaki jellegű folyóiratot ő maga volt kénytelen megrendelni (pl. a *Magazin der Neuesten Erfindungen*).

A rovatok közül az első ígérkezett a legjelentősebbnek a *Műtudományi osztály*, amely a legtöbb ipari, műszaki vonatkozású közleményt foglalta magában. Néhány cikknek címfelsorolása jól illusztrálja, milyen érdekes műszaki, ipari jellegű anyag került be a lapba. Ilyenek például: *A hámosi-munka kezelése-*

ről forró levegő és barnára égetett faszén használatával²⁶ vagy *Érdekes gépelyek leírása a saynerhüttei hámborban Coblenz mellett*²⁷ a cikkhez műszaki rajzok is tartoztak, amelyek a mértékek pontos megadásával hengerfűvókat ábrázoltak. Hasznos cikkek jelentek meg a lapban az asztalosok, pékek, bognárok és a szabók számára. Különösen figyelemre méltók Joó Jánosnak az asztalosok számára készített bútortervei. A kor egyik legfontosabb találmánya — amely hazánkban akkor még nem volt közelebből ismert —, a gőzmozdony is helyet kapott: *Gőz- és szállító kocsik: vasutak*.²⁸ A mozdony „gőzkocsi Burch Richard haywoodi angol erőművésznek újabb szerkezetű műve.” Joó tanulmánya a *Dingler Polytechnisches Journal* LXVIII. köt. 5. füzetében jelent meg. A cikket műszaki rajzok kísérték, amelyek mozdonyt, személyszállító kocsit és síneket ábrázoltak.

De számos cikk szerepel még a korabeli „nehézipar” fejlődéséről is: *Szerek az acél keményítésére*,²⁹ *Vas- és rézművek*,³⁰ *Az öntött vasrudaknak hordozóerejükről*,³¹ valamint *Hengerfűvók*.³²

A másik fontos rovat az ismeretterjesztő céllal létrehozott *Hasznos ismeretek tára*. A művészeti tárgykör mellett itt szintén számos ipari, gazdasági vonatkozású anyag került közlésre. Művészeti tárgyú például: *Angelo Buonarrotti mint szobrász és képiro*,³³ *Művészet haladta*,³⁴ *Nemzeti képtár*,³⁵ *Vaskorona*,³⁶ *Műtudo-mányi Intézetek Nürnbergben*.³⁷ Néhány műszaki vonatkozású cikk címe: *Egy szállító mívnek tehetsége*,³⁸ *Hasznos felvilágosítás a vasutak tárgyában*,³⁹ *Gőz erő-művek*,⁴⁰ *Posztó főtéknek ismerése*.⁴¹

E rovatban használta fel részlegesen Joó János az Akadémia részére készített ipari, művészeti szómagyarázatait is, mint ahogy maga írja: „Az e lapokban előforduló újabb és szokatlanabb szavaknak, és kifejezéseknek ismertetése.”⁴² Érdekes, hogy itt nemcsak idegen szavakat magyarázott meg, hanem az újabb magyar szavaknak idegen megfelelőjét is közölte. Az alábbiakban néhány példát mutatunk be:

„Anyag: matéria, mellyből valami készítettetik

Vegytan: chemia

Műkirakás: Kunstausstellung.”⁴³

A *Közlő* rovat elsősorban külföldi szabadalomleírásokról referált. Ezen a területen is az elsők között jelentkezett tevékenységével. Ő maga így jelölte meg e rovat célját éppen a legfontosabbat (a szabadalmak lerövidített ismertetését) kihagyva: „Különféle érdekes tudósítások, jelentések, főképp mellyek a kézműveseket illetik, és műtárgyak kihirdetése: mellyek a lehető csekély díjért elfogadtatnak. Minden előfizetőnek tíz sort nem haladó hirdetései díj nélkül közöl-tetik.”⁴⁴

A hirdetési lehetőséget is alig használták ki az előfizetők; néhány hazai hír-lap és folyóirat reklámozására került egyszer-kétszer sor. Feltehető, hogy ezért sem kapott díjazást.

A „HÉTILAPOK” ELŐFIZETŐI

Joó János lapjában közzétette előfizetőinek névsorát, amint az korábban néhány hazai folyóiratnál szokásban volt. Az előfizetők száma igen szerény volt. Mintegy 74 személy volt a „két hazában” (Magyarország és Erdély), aki érdek-lődött műszaki tárgykörök iránt és ezért némi anyagi áldozatot is hajlandó volt

hozni. Sajnos, az előfizetők között nem találjuk ott a kor legnagyobb reformereit, sem *Kossuthot*, sem *Széchenyi Istvánt*, pedig a legnagyobb magyarral személyes ismeretségben is volt. Természetesen, azt is fel kell tételeznünk, hogy az illetékeseknek nem jutott tudomására a lap létezése, nem olvasták Joónak a *Jelenkor*hoz mellékelt előfizetési felhívását.

Ismételten rá kell mutatni, hogy Joó előfizetőkként leginkább a kézművesekre és a céhekre számított. Ez utabbiak közül azonban csupán három fizetett elő: a debreceni, nagyváradí és szegedi asztalos céh. Itt ismét megemlítjük: Joó kérte a Helytartó Tanácsot, hogy lapjának előfizetését tegye számukra kötelezővé, ezzel az intézkedéssel mind a céhek, mind a szerkesztő csak jól járt volna. E kérésének megtagadása gyakorlatilag lapja megszűnését vonta maga után. Joó elképzelése szerint a céhek helyiségeinek valamiféle iparos kaszinóvá kellett volna válniuk, ahol mesterek és mesterlegények együtt képezhették volna tovább magukat. Sajnos, e mélységesen demokratikus elképzelés nem valósulhatott meg az ő terve szerint.

A *Hétlapok*ra mindössze kilenc kézműves mesterember (asztalos, építőmester, ács, esztergályos) fizetett elő. Feltételezhető, hogy az említett kilenc közül az egriek és a szegediek személyes kapcsolat révén jutottak arra az elhatározásra, hogy megrendeljék a lapot (ezek közül az egyik szegedi Joó nevű asztalos mester rokona is lehetett).

Az úgynevezett „műszaki értelmiségiek” közül szintén kilenc vált előfizetővé, mégpedig mérnökök, építészek, valamint rajztanárok.

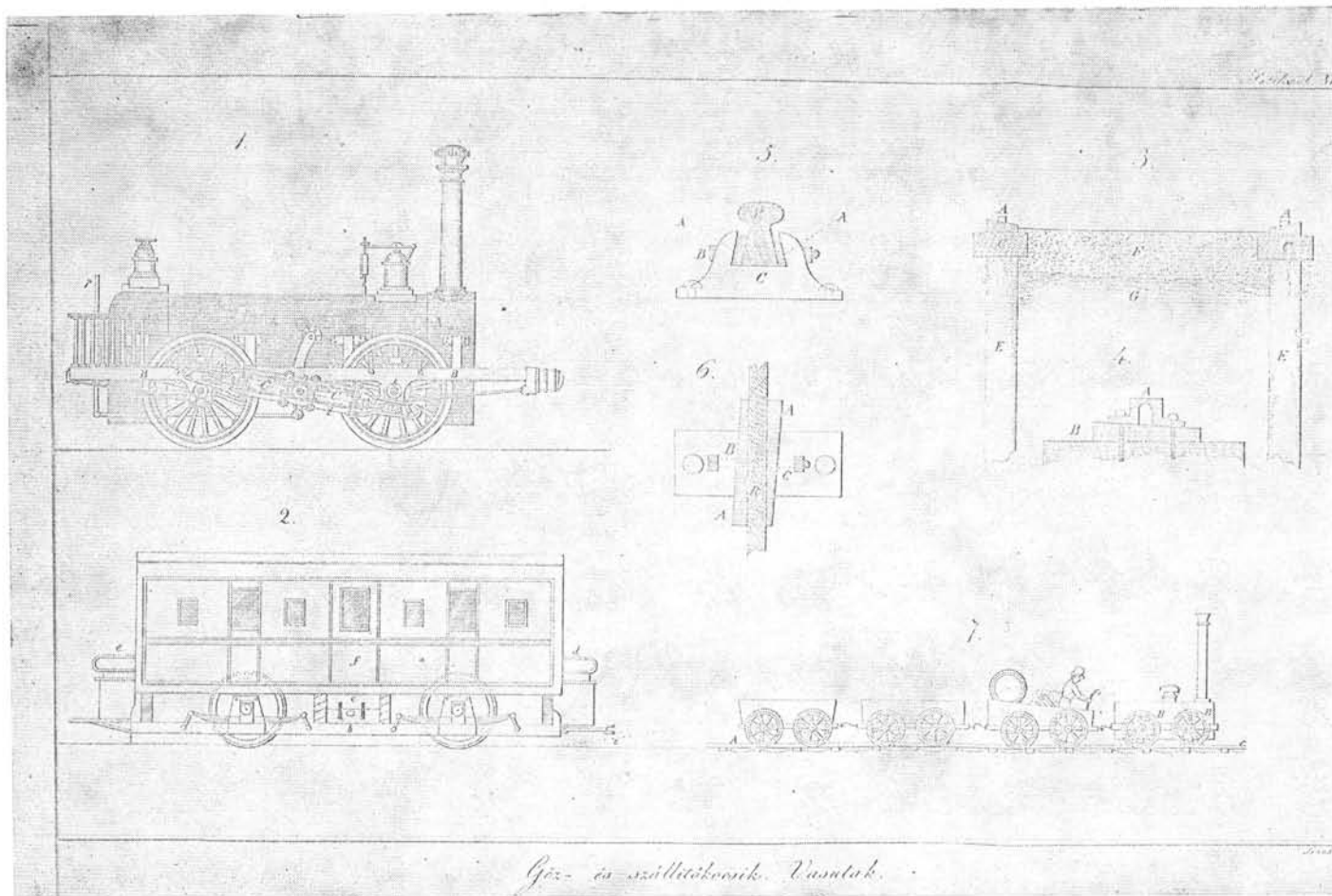
Ezzel le is zárult a tulajdonképpeni szorosabban érdekeltek felsorolása. Számuk csupán huszonegy volt. A továbbiakban azoknak az előfizetőknek a csoportjait ismertetjük, akiknek foglalkozása nem tartozott közvetlenül a lap szakmai körébe.

Az egyik legnagyobb csoportot, szám szerint tizenegyet, a szerkesztőségek alkottak. A kaszinók, olvasóegyletek, városi és egyéb testületek összesen tizenkét példányt járattak. A papság aránya is jelentős volt, mintegy tizenöt (gondolni kell itt egri kapcsolataira). A fennmaradó előfizető csoport tagjai főurak, táblabírák, uradalmi igazgatók, ügyvédek és egyéb foglalkozásúak között oszlott meg. (Néhány személynél a szerkesztő nem jelölte meg a foglalkozást, illetve a társadalmi hovatartozást.)

Az előfizetők közül a legtöbben egriek voltak, mintegy tizennyolcan. Ezenkívül több megrendelő lakott Komáromban, Debrecenben, Kolozsvárott, Szegeden és egyéb városokban, falvakban. Erdélyből hatan rendelték meg a *Hétlapokat*.

Külföldi előfizetőt nem tart nyilván a jegyzék. Még bécsi megrendelő sem akadt, noha számos magyar tartózkodott ott, akiknek az érdeklődésére, illetve támogatására számíthatott volna. Távolmaradásuknak feltehető oka az volt, hogy bizonyára még csak tudomásuk sem volt a lapról vagy osztrák, illetve német technikai lapokat járattak és nem ismerték fel egy magyar műszaki lap megindulásának a szükségességét és jelentőségét.

A magyarországi ipari és műszaki fejlődés nagy kárára Joó képtelen volt elérni az általa célként kitűzött háromszázas előfizetői számot, de még a legelső határnak szánt százat sem, pedig éppen ennyivel szándékozott megindulni, ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk néhány korabeli folyóirat kiadási példányszámával, például a *Regelő Pesti Divatlapok*nak 1842-ben megindulásakor 1200

Illusztrált oldal a Hétilapokban

előfizetője volt,⁴⁴ még a *Rajzolatok* is mintegy 6—700 előfizetőt tartott nyilván.⁴⁵ A *Hétilapok* kismérvű elterjedtségében találjuk meg az okot: miért nem jelenhetett meg Joó lapja félévnél tovább talán még akkor sem, ha elérte volna a százas előfizetői számot.

A *Hétilapok* utolsó füzetében a szerkesztő elkeseredett hangú folytatásos cikkében fordult a magyar társadalomhoz és pártfogóihoz további erőteljesebb támogatásért.⁴⁶ Sajnos, ez csak azokhoz jutott el, akik amúgy is megrendelték a lapot. Újólág kifejtette lapja célját és egyben mentegette az általa is jól ismert hibákért: „Előfizetőknek csekély száma nem mindenkor engedi meg a szerkesztőségnek folyóiratát szándéka szerint intéztetni.” Kifejtette: „Czélul tűztem ki a mesterségek tökéletesedését, és kézművesek művelődését egy alkalmas folyóirattal elősegíteni.” Itt tudjuk meg, hogy anyagi segítséget „az egri Érsektől nyert nemzeti hálára méltó segélyen kívül” nem kapott. Továbbá arról írt, hogy később mivel tudná megjavítani lapja nívóját: „Műtudományi folyóiratnak tökéletessé tételére szükséges volna legalább néhány műtudo, kik a szükséges tudományokkal bírván egyszersmind elég időt fordíthatnának arra, hogy a külföldi és egyéb újabb közlésre alkalmas tárgyakat külön osztályonként körülményes vizsgálat alá véve észrevételekkel megtoldanák, vagy éppen honi körülményeinkhez alkalmazva tetemes változtatásokkal (néha tán javításokkal is) bocsájtanák a közönség eleibe hibátlan rajzok kísérete mellett.”

Megtudjuk, „hogy eddig is igen fölötte sokat áldoztam, költségeimnek alig negyede pótoltatván ki”. Ezután keserűen fakadt ki: „Soha nem hittem volna azt, hogy egy 12 milliós népességű hazában mellynek majd fele magyar és nem kis része gazdag, ne találkoznék legalább 2—300 olly lelkes férfi ki nem mondom saját hasznáért, hanem a honi műszorgalom, és így közjó előmozdításáért néhány forintot kiadni nem sajnállana.”

A *Hétilapok* létrejötte kiemelkedő jelentőségű volt a korabeli Magyarországon, ugyanis előtte egyetlen folyóirat sem közölt kézművesek számára műszaki jellegű rajzokat, mintalapot, „mérték szerint” magyar nyelvű szöveg kíséretében. Csupán majd harminc évvel később a *Magyar Mérnökegyesület Közlönye* fog majd hasonló jellegű tevékenységet kifejtetni, bár magasabb műveltségű rétegek felé. E tény jelentőségével a szakirodalom még nem foglalkozott behatóan. Joó János munkásságának elsősorban rajzoktatói és asztalosművészeti oldalára hívták fel a figyelmet. A *Hétilapok* és a *Rajzolatok Gyűjteménye* műszaki vonatkozású érdekességéről eddig csupán *Turányi Kornél*nak egy tanulmánya tesz említést.⁴⁷

Joó János *Hétilapok*jának az ismertetése után megállapíthatjuk, hogy ez a kezdeményezés, sikertelensége ellenére is, jelentős mozzanata a magyar sajtótörténetnek és mint ipari, műszaki jellegű lapalapítás is úttörő jelentőségű.

Jegyzetek

1. Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest, 1876. 162. l.
2. Voß Pál: Joó János egri rajztanár *Magyar Athenaeuma*. Bp, 1936. Berenczné Sadr Zsuzsa: *A magyar rajzkultúra egri hagyományai. = Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyvei*. I. 1955.
3. Vízota Gyula: *Széchenyi Múzeum iratai között. = Művészet*. 1905. 135—137. l.
4. Vízota i. m.
5. MTA Könyvtára Kézirattára, M. Nyelvt. 2-r. 23. sz. II. k. Joó János Mátyás: *A Rajz*,

- építő, Áts, és Asztalos műlegi szók azon rendel lévő összevetése, a mint azok egymással össze függésben vannak némi megősmertetésekkel össze írta Joó János Mátyás rajztanító Eger! en 1832k esztend. A Magyar Tudós Társaság részére. (kézir. 2-r. 28. sz. 1. 20 lev. fűzve)
6. Joó János: *Nézetek a magyar nemzet műveltségi és technikai kifejlése tárgyában.* Buda, 1841.
 7. Szalády Antal: *A magyar hírlap irodalom statistikája 1780—1880-ig.* Bp. 1884. p. 80—81.
 8. Joó János: *Eszmék Eger vidékének jelenlegi alakulásáról.* Eger, 1868.
 9. Szecső Károly: *Adalékok az egri Kaszinó Könyvtára reformkori történetéhez.* = *Magy. Könyvszle.* 1969. 2. sz.
 10. OL Ht. Dep. grem. 1838— 9— 5.
 11. OL Ht. Dep. grem. 1838— 9 — 5.
 12. OL Ht. Dep. grem. 1838 — 9 — 18.
 13. OL Ht. Dep. grem. 1838 — 9 ⁸ 5.
 14. *Hétlapok.* 1838. 1. sz.
 15. *A Hétlapok t. cz. Előfizetőinek névsora 1938-ban.* = *Hétlapok.* 1838.
 16. *Hétlapok.* 1838. 3. sz. 24. l.
 17. *Hétlapok.* 1838. 1. sz. 8. l.
 18. *Hétlapok.* 1838. 2. sz. 16. l.
 19. *Hétlapok.* 1838. 8. sz. 64. l.
 20. *Hétlapok.* 1838. 14. sz. 112. l.
 21. *Rajzolatok Gyűjteménye.* = *Hétlapok.* 1838. 14. sz. 111—112. l.
 22. Szabolcsi Hedvig: *Magyar bútorművesség a 18—19. század fordulóján.* Kandidátusi disszertáció. Ap., 1968. 404. l.
 23. *Hétlapok.* 1838. 9. sz. 72. l.
 24. OL Ht. Dep. grem. 1839. — 9 — 8.
 25. *Magyar életrajzi Lexikon.* 2. köt. Bp., 1969. 303. l.
 26. *Hétlapok.* 1838. 22. sz. 172. l.
 27. *Hétlapok.* 1838. 9. sz. p. 66—67. 10. sz. 73—75. l.
 28. *Hétlapok.* 1838. 8. sz. p. 57—60. 9. sz. 65—66. l.
 29. *Hétlapok.* 1838. 11. sz. p. 84. 12. sz. 92. l.
 30. *Hétlapok.* 1838. 25. sz. 193—194. l.
 31. *Hétlapok.* 1838. 24. sz. 182—184. l., 25. sz. 195—196. l.
 32. *Hétlapok.* 1838. 9. sz. 66—67. l., 10. sz. 73—75. l.
 33. *Hétlapok.* 1838. 17—23. sz.
 34. *Hétlapok.* 1838. 15—17. sz.
 35. *Hétlapok.* 1838. 22. sz. 173—174. l., 24. sz. 188—189. l.
 36. *Hétlapok.* 1838. 12. sz. 93—94. l.
 37. *Hétlapok.* 1838. 10. sz. 77—78. l.
 38. *Hétlapok.* 1838. 11. sz. 87. l.
 39. *Hétlapok.* 1838. 11. sz. 85—86. l.
 40. *Hétlapok.* 1838. 2. sz. 15. l.
 41. *Hétlapok.* 1838. 18. sz. 143. l.
 42. *Hétlapok.* 1838. 1. sz. 7. l.
 43. *Hétlapok.* 1838. 1. sz. 7. l.
 44. *Regélő Pesti Divatlap.* 1842. 1. sz. 697—698. l.
 45. Bisztray Gyula: *Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 2. sz. 179. l.
 46. *Hétlapok.* 1838. 25. sz. 196—199. l., 26. sz. 202—205. l.
 47. Turányi Kornél: *Az első műszaki és ipari szakfolyóiratok Magyarországon.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 3. sz. 255—258. l.

Die erste ungarische Gewerbezeitschrift, die „Hétlapok“ von János Joó's

G. BATÁRI

János Joó, der Gründer der ersten ungarischen Gewerbezeitschrift, wurde 1807 in Szeged geboren. Nach dem Abschluß seiner Mittelschulstudien erlernte er mehrere Handwerke und war bestrebt, seine Fertigkeit im Zeichnen in mehreren ungarischen Schulen zu vervollkommen. 1829 ernannte ihn der Erlauer (Eger) Stadtrat zum Zeichnungslehrer der neu gegründeten Fachschule. Bis zu seinem 1874 erfolgten Tode entfaltete er in Erlau eine vielseitige Tätigkeit.

In den 30er–40er Jahren unterbreitete er Vorschläge zur Erhöhung des Unterrichtsniveaus in den Gewerbeschulen.

Die bedeutendste Unternehmung J. Joó's war die Herausgabe der Zeitschrift „Hétlapok a Műtudomány és Egyéb Hasznos Ismeretek terjesztésére“ (Wochenblätter zur Verbreitung der gewerblichen Wissenschaften und anderer nützlicher Kenntnisse) im Jahre 1838. Die Aufgabe der Zeitschrift sollte darin bestehen, daß sie „das Handwerk fördere und das Interesse für das heimatliche Gewerbe erwecke“. Als Beilage des Zeitschrift erschien die „Sammlung von Zeichnungen“, die in Kupfer gestochene Skizzen und Entwürfe enthielt. Hier veröffentlichte Joó auch seine originellen Möbelentwürfe. Die Mehrzahl der Artikel wurden selbst von Joó geschrieben, viele Mitteilungen entnahm er aber auch den führenden deutschen, englischen und französischen Gewerbezeitschriften der Epoche. Unter den Sparten enthielt die „Gewerbwissenschaftliche Klasse“ die meisten technischen und gewerblichen Mitteilungen. Eine andere wichtige Sparte vertrat die „Sammlung gemeinnütziger Kenntnisse“, wo außer kunsthistorischen Berichten auch zahlreiche gewerbwissenschaftliche und wirtschaftliche Mitteilungen veröffentlicht wurden. Die Sparte „Berichte“ referierte über ausländische Patentbeschreibungen.

Leider mußte die Zeitschrift wegen mangelnder Unterstützung des ungarischen Publikums nach einem halben Jahr eingestellt werden. Es gab kaum hundert Abonnenten, obwohl die Zeitschrift ein hohes Niveau vertrat und die Entfaltung des ungarischen Gewerbes in hohem Grade förderte. Der Radakteur mußte das Unternehmen mit großem Verlust schließen.

Schließlich müssen wir darauf hinweisen, daß die Gründung der „Hétlapok“ im damaligen Ungarn von hoher Bedeutung war, weil früher keine Zeitschrift Zeichnungen und Entwürfe, Musterblätter „nach Maß“, mit ungarischem Begleittext veröffentlichte.

A könyvek, újságok, folyóiratok és olvasókörok fejlődése a magyarországi bunjevácoknál a XIX. század második felében

UROŠEVIĆ DANILO

A bunjevácok évszázadokig olyan viszonyok között éltek, amelyek nem engedték meg a nemzeti fejlődést. Ez nemcsak az uralkodó körök politikájának volt a következménye, hozzájárultak azok a bunjevácok is, akik birtokaik megtartása vagy más céljaik érdekében nemcsak hívei, hanem gyakran agitátorai is voltak a magyarosítási politikának. Ők akadályozták meg, hogy *Gaj* nyelvreformja és a horvát kulturális újjászületés eljuthasson a bunjevácokig. A bunjevácok elnemzetlenedésének a folyamata már a kiegyezés előtt is erős volt. De már a kiegyezés előtt kialakult a szerbeknél és a horvátoknál olyan mozgalom, amely a bunjevácok kulturális és nemzeti újjászületését tűzte ki célul.

Az első ilyen értelmű konkrét segítséget Djordje *Popović* nyújtotta a bunjevácoknak, aki *Danica* c. irodalmi lapjában nagy figyelmet szentelt nekik. Lapja hasábjain bunjevác népdalokat közölt, sőt kivonatossan publikálta *Pestalić* „*Dostojna plemenite Bačke*” (A nemes Bácskához méltó ...) c. poémáját. Valamivel később, 1866-ban, *Popović* rábeszelésére *Boško Vujić*, *Bozo Šarčević* támogatásával kiadta az egész költeményt külön könyvben. Midőn *Popović* e könyv megjelenését üdvözölte, arra kérte *Vujić*ot, hogy „ne sajnálja a fáradságot, adjon ki ismét valamilyen könyvet a bunjevácoknak, hogy megkedveljék a nemzeti irodalmat”.¹ Már a következő évben a *Danica* ismét közölt egy bunjevác elbeszélést *Antun Bunjevác* címmel. Ugyanakkor bejelentette olvasóinak, akik között már voltak bunjevácok is, hogy *Amvrosije* (Boza) *Šarčević*, az ismert bunjevác hazafi „bunjevác terminológiát ír”.² *Popović* *Vujić*tyval és *Stefan Frušić*tyval együtt 1867-ben bunjevác naptárt is adott ki, amelyet „Djordje *Popović* nemcsak egyedül szerkesztett, hanem egyedül töltött meg tartalommal is”.³ Ezen kívül a vajdasági szerbek támogatásával megjelent az első olyan folyóirat is, amely bunjevác nyelvjárásban és a hagyományos bunjevác helyesírással volt írva. *Zmajtől* megtudjuk, hogy Djordje *Radić*, a *Seljak* (Paraszt) c. folyóirat szerkesztője engedélyt kapott arra, hogy lapját latin betűkkel is kinyomathassa, „még-hozzá azon a nyelvjárason és helyesírással, amelyet bácskai bunjevác testvéreink használnak, miután ezek őt erre több alkalommal is felkérték”.⁴

Zmaj *Jovan Jovanović* szintén azok közé tartozott, akik elsőik között támogatták a bunjevác újjászületést; olvasmányos, érthető és dallamos verseivel járult hozzá az ügyhöz. A *János vitéz* fordítása megjelenése után több bunjevác hazafi azzal a kéréssel fordult *Zmaj*hoz, hogy segítsen azokon, akiknek saját nyelvükön nincs olvasnivalójuk, s emiatt egyre inkább pusztulnak. *Franjo Bodolski*

azon vágy által vezettetve, hogy a bunyevác nép megszeresse a könyvet, amely elősegítené és meggyorsítaná a nemzeti öntudat fejlődését, felkérte Zmajt, hogy „engedélyezze e műnek bunyevác nyelvjárássra való lefordítását, mert reméli, hogy megtetszik a népnek”. Zmaj bele is egyezett, hogy a fordítást átírják bunyevác nyelvjárássra „mert mi azt kívánjuk, hogy bunyevác testvéreink kezdenek végre népi nyelvükön írt könyveket olvasni, hadd legyen kedves nekik az anyanyelv, s mondjanak le végre az idegen imádatról”. E kiadványból nem maradt fenn egy példány sem, de hogy 1862-ben Franjo Bodolski valóban kiadta, azt bizonyítja pop-Paja Kujundžić „Svičanje” (Pírkadat) c. cikke is, amelyben ezt a János vitéz-fordítást is megemlíti.⁶

A Kiegyezés után, s különösen a nemzeti kisebbségekről szóló 1868/XLVI. sz. törvénycikk megjelenésével, a kisebbségekben felébredt a remény, hogy jobb napok következnek majd be, kulturális és nemzeti fejlődésükre. S ahogyan a szerbek Miletić vezetésével harcot indítottak a törvényben biztosított jogaik kivívásáért, azonképpen néhány bunyevác hazafi is megtette az első lépéseket népe kulturális felvirágoztatása érdekében. Miletić és Strossmeyer példája nyomán Bozo Sarčević és Ivan Antunović is meggyújtották a népművelés lángját s megkezdtek azt az akciót, amelynek csak az első világháború kirobbanása tudott véget vetni. A törvény által biztosított jogok alapján ők ketten megállapodtak abban, hogy a bunyevácok és sokácok számára, akiknek addig nem voltak anyanyelvükön írt könyvek, sem újságjaik — most ők lapot fognak kiadni. Hogy minél több embert megnyerjenek e célnak, Szabadkán összehívtak egy értekezletet, számítva a legtekintélyesebb bunyevác személyiségeket, valamint a bunyevác értelmiség képviselőinek megjelenésére. Ez a vállalkozásuk azonban nem sikerült, mert a jelenlevők többsége kijelentette: „mi már elmagyarosodtunk”.⁷ E kudarc azonban a kezdeményezőket nem ejtette kétségbe. Antunović már 1869. augusztus 15-én felhívást intézett a bunyevácokhoz és sokácokhoz, amelyben bejelentette, hogy bunyevác és sokác újságot fog kiadni. Hangoztatva a hazafiság és népbe vetett hit szükségességét, Antunović így fordult hozzájuk: „Kedves testvéreim, megvirradt, legyen hát vége a hasztalan panaszkodásnak, itt az idő és felhívunk mindenkit, akiben még bunyevác és sokác vér forr, hogy egyesüljünk, társítsuk erőnket és minden lehetőségünket, s mentjük meg népünket ...”⁸. Azt, hogy Antunović így fordult népéhez, azzal lehet magyarázni, hogy a bunyevácok akkor igen alacsony műveltségi fokon álltak, nemzeti öntudattal pedig alig rendelkeztek. Az elnemetlenedés nemcsak az értelmiségiek körében kapott lábra, hanem az egyszerű parasztok között is: egész falvak „elmagyarosodtak vagy elnémetesedtek”.⁹

A kudarc után magára maradt és reménye vesztett Šarčevićnak és Antunovićnak segítségre és bátorításra volt szüksége. Meg is kapták ezt részben Strossmeyertől, aki addig is szakadatlanul biztatta és segítette őket, részben pedig az Egyesült Ifjúságtól. Az Egyesült Ifjúság ekkor is folytatta azt a tevékenységét, amelynek a célja az összes délszlávok egységének a kialakítása volt, pártfogása alá vette hát a bunyevácok születő kulturális és nemzeti mozgalmát is. A szervezetnek Kikindán megtartott negyedik közgyűlése megtárgyalta Antunović bunyevác és sokác újságjának a kérdését is. Először egy Boško Vujić vezetésével álló bácskai delegátusokból alakított külön bizottság hánnya-vetette meg, hogyan tudna a szervezet segíteni a bunyevácoknak és újságjaiknak, majd javaslata alapján egyértelmű határozat született: „A közgyűlés hangoztassa rokon-

szenvét e vállalkozás iránt, melynek célja bunyevác újság megjelenése, ajánlja ezt a nép figyelmébe s hívja fel íróinkat, hogy amennyire csak tudják, támogassák”¹⁰. A határozatot az Egyesült Ifjúság megküldte Bozo Šarčevićnek egy olyan ígéret kíséretében, mely szerint „privát és nyilvános úton egyaránt reklámot csinálnak annak érdekében, hogy a bunyevác lap anyagi és erkölcsi támogatást kapjon”¹¹. Antunović Miša *Dimitrijević*nek írt levelében megköszönte az Egyesült Ifjúságnak azt, hogy hajlandó a bunyevácokkal megosztani a kezdet nehézségeit. „... Fogadjátok testvéri köszönetünket ... a ti erőitek hatalmas ... nagy lehet hát a támogatásotok is ...” — írta Antunović a levelében.¹²

Bár a bunyevácok többsége éppen olyan örömmel üdvözölte Antunović szándékát, mint a szerbek és a horvátok, akadtak még a bunyevác értelmiség képviselői között, különösen a hivatalnoki tisztséget viselők között, szép számmal olyanok is, akik minden erejükkel és hatalmukkal már a kezdet kezdetén el akarták fojtani az efféle próbálkozásokat. Ám Antunović erős akarata, az egyszerű emberek támogatása legyűrte a nehézségeket. 1870. március 19-én megjelent a *Bunyevác és sokác újság* (Bunjevačke i šokačke novine) első száma. A lap céljairól szólva Blaž *Modrošić* elmondja: „Fáradtságos munkánkat 1869-ben azért kezdtük, hogy felébresszük az alvó bunyevácokat és sokácokat, hogy talpra álljanak, s hogy olyan ösvényre tereljük őket, amelyen felkarolhatják a tanulságos könyvet, s a többi művelt nép után szaladhatnak, hogy még idejében odaérkezessenek a templomhoz, amelyben művelődést kap mindenki, s külön is a szláv törzs.”¹³

A lap megjelenését lelkesen üdvözölték, mert ezáltal lehetővé vált, hogy körülötte tömörüljön mindenki, aki szíven viseli a népművelés ügyét. Az újság szervező ereje abban nyilvánult meg, hogy a bunyevác településeken hamarosan kis csoportok alakultak, amelyek terjesztették és támogatták a lapot, ama meggyőződés által vezetve, miszerint ezentúl „a bunyevác és a sokác a tudomány és a műveltség ösvényén soha többé nem fog elszenderedni”.¹⁴ A lap a bunyevác falvakon kívül eljutott minden olyan nagyobb településre is, ahol horvátok és szerbek éltek, sőt még a távoli Crna Gorába is.

A múlt század 70-es éveiben nem volt könnyű dolog lapot kiadni és szerkeszteni. A hatóságok éberren figyelték Antunovićnak és munkatársainak, de még a lap előfizetőinek is minden egyes lépését. Akadályozták Antunović munkáját bunyevác ellenfelei is megvető nyilatkozataikkal, amelyekkel igyekeztek tőle távol tartani a vele együttműködni kívánókat. Ezért már a kezdet kezdetén magára maradt. Nehézségeiről így ír Ilija *Okrugić*hoz intézett levelében: „Már akkor, amikor még csak terveztem e szerencsétlen lapnak a kiadását, minden ajtón bekopogtattam, kértem és könyörögtem, hogy megfelelő helyettesemre akadjak, mert láttam, hogy hamarosan elhagy az erőm, de ilyet nem találtam ...”¹⁵

A bunyevác és sokác újság a nép művelésében látta az elnemzetlenedés megakadályozásának lehetőségét. A cikkírók állandóan hangoztatták, hogy minden művelt és kulturált nép szakadatlanul fejlődik, s a bunyevácoknak is követniök kell példájukat, ha nem akarnak mögöttük elmaradni. Az újságnak úgyszólván minden számában hangsúlyozták, hogy minden bunyevác hazafinak, különösen a tanítóknak és a papoknak szent kötelessége a népben a műveltséget terjesztetni, a népet megtanítani minden hasznos, szép és tanulságos dologra. A lap e népművelőknek állandó tanácsokat adott, hogyan segítsék elő az önképzést. Az olva-

sás, az önművelés és az önképzés — hangoztatta az újság — egyetlen biztosítéka annak, hogy a nép megszerezze a jólétet, s megmentse önmagát és fajtáját.¹⁶

A lap az ismeretterjesztő tevékenységgel egyidőben egyre inkább kezdte hangoztatni másik célját is, azt, amelyet az elején csak sejtethetett: a nemzeti egyenjogúságért való harcot. Ezt a programot már javarészt Antunović munkatársai vetették föl, elsősorban Blaž Modrošić, aki az újságnak 1872. szeptember 20-i számában így fogalmazta meg a bunyevácok követeléseit: „...Teljesen biztosítva akarjuk látni nemzeti mivoltunkat. Mindenütt és mindenben akarjuk anyanyelvünket, a templomban, iskolában, országgyűlésen, bírósági tárgyalóteremben, és minden közügyben. Teljes polgári egyenjogúságot és egyenlőséget akarunk a magyar néppel. Azt kívánjuk, hogy az unoka megismerje a nagyapját, hogy ami a mienk, az a mienk maradjon, hogy a kormány ne vesztegessen meg, ne nyomjon el, ne fenyegetsen és ne álljon bosszút, hanem igazságosan járjon el. Akarjuk szokásainkat, kólónkat, dalainkat ...”

Egy ilyen kategórikusan megfogalmazott programot az akkori uralkodó körök nem hagyhattak válasz nélkül. *Trefort*, közoktatásügyi miniszter, erélyesen felszólította *Haynald* érseket, hogy tiltsa meg Antunovićnak a bunyevác újság kiadását. Az érsek nyomására Antunović kénytelen volt lapját beszüntetni. Ám jöllehet a *Bunyevác és sokác újság* 1872. december 26-án jelent meg utoljára, a bunyevácok nem maradtak lap nélkül, mivel Antunović továbbra is kiadta a *Vilát*, amely addig az újság mellékleteként jelent meg. Magyarázata az volt, hogy a *Vila* „életképesebb és népünknek jobban megfelel”¹⁷. Antunović áldozatkészsége folytán a *Vila* már a következő évben megindult önálló lapként, s most ez segítette a bunyevác népet abban, hogy megőrizze és fejlessze anyanyelvét, harcoljon egyenjogúságáért, biztosítsa fejlődését.¹⁸ A *Vila* becsülettel teljesítette ezt az első számban maga elé tűzött programot, többek között azáltal, hogy számos történelmi, mezőgazdasági, egészségügyi és más ismeretterjesztő tanulmánynak adott helyt hasábjain.

A lap minden év végén visszapillantott vezéreikébe a végzett munkára s meghatározta jövő évi programját. „Amióta népünk szellemi téren újjászületett, egészen napjainkig, az volt a szándékunk, s lesz a jövőben is, hogy népünket mindenütt Magyarországon a gyenge hírnökönkkel ébresszük, felemeljük az újsághoz és a könyvhöz szoktassuk, amelyekből megtanulja nyelvének méltóságát és fontosságát, s nemzetiségére jelentőségét, mert ebből származik a törvény által megerősített teljes polgári szabadság.”¹⁹

Jöllehet létezett „a törvény által biztosított polgári szabadság” a *Vilára* különösen 1875 után egyre nagyobb nyomás nehezedett. *Haynald* érsek szüntelenül figyelmeztette Antunovićot, hogy a magyar kormány nem nézi munkásságát jó szemmel. Egyre inkább előtérbe kerül az a körülmény, hogy a bunyevácok, illetve akkori vezetőik szoros kapcsolatban állnak Zágrábbal és Újvidékkel, hogy újságjaikat valójában horvátok, illetve szerbek írják. Mindennek az lett a következménye, hogy Antunović 1875. március 13-án kénytelen volt a *Vilát* beszüntetni.

Ám Antunović fiatalabb és kitartóbb tanítványai és harcostársai nem nyugodtak bele a gondolatba, hogy a bunyevácok lap nélkül maradjanak. Ezért Blaž *Modrošić*-tyal az élen elhatározták, hogy a *Vilát* továbbra is megjelentetik. Székhelyüket a bunyevác településektől távol eső Kalocsáról áttették Bajára, illetve Bajaszentistvánra, amely város Szabadkával együtt a bunyevácság köz-

pontjának számított. Bajaszentistvánon Stjepan *Grgić* támogatásával Julka *Ikotić* nyomdájából a *Vila* első száma november 10-én került ki. Tartalma csupán annyiban változott, hogy most még harcosabban szállt síkra népe érdekeiért. Volt azonban mégis egy lényeges különbség: az új *Vilát* irodalmi, szerb-horvát nyelven írták. Emiatt a szerkesztőket számos bírálat érte, többek között Antunović részéről is. Modrošić azonban tudta, hogy a bunyevácok csak a szerbekkel, horvátokkal és a többi délszlávval együtt tudják elérni nemzeti és kulturális fejlődésüket, s ezért energikusan védelmére kelt a *Vila* új nyelvi irányzatának.²⁰

A *Vila* reneszánsza nem volt hosszú életű. A hatóságok szüntelenül akadályokat gördítettek Modrošić és a *Vila* többi munkatársa elé, állandó nyomást gyakoroltak rájuk, de a lap előfizetőinek a száma is egyre csökkent. Így hát végül is 1876 augusztusában kénytelenek voltak a *Vilát* beszüntetni.

AZ ELSŐ OLVASÓEGYLETEK MEGALKULÁSA

A bunyevác lapok megindítására tett kísérletekkel egyidőben megindultak a bunyevác egyletek létrehozására irányuló akciók is. A magyar, horvát és szerb kulturális fejlődés példája azt mutatta, hogy a kulturális célokat az iskolák mellett legjobban a különféle művelődési egyleteken keresztül lehet megvalósítani. Maga Antunović is sokat tevékenykedett társadalmi téren, mielőtt a bunyevác újjászületés mozgalmát megindította. Kalocsán az ő nevéhez fűződik a takarékpénztár és a jótékony célú nőegylet megalakítása. Egyike volt a kalocsai olvasókör megalapítóinak is, amelynek maga is jelentékeny összeget adományozott könyvek vásárlására.²¹ Lapja megindítása után cikkeiben munkatársaival együtt szüntelenül buzdította a bunyevácokat, hogy vegyenek példát a műveltebb nemzetekről s kövessék ezeket. Konkrétan is rámutatott arra, hogyan kell ezt tenniük: rendezzenek előadásokat és táncmulatságokat, ahogyan ezt a kalocsai magyar olvasókör teszi, s fordítsák a jövedelmet újabb olvasókörök és egyletek létrehozására. Felhívta a tanítókat és a papokat, hogy állandóan képezzék önmagukat, mert csak így tudnak majd népük műveltségéhez hozzájárulni, amihez arra is feltétlenül szükség van, hogy a népnek minden megyében és minden településen legyenek művelődési egyletei és jól berendezett olvasóköröi.

Ez az állandó és buzgó propaganda, valamint az olvasókörök és egyéb művelődési egyletek általános fellendülése a Kiegyezés után azt eredményezte, hogy a 70-es évek elején megszülettek az első bunyevác egyletek is. Az eddig ismert adatok szerint az első ilyen egylet Antunović munkássága színhelyének a közelében, a Kalocsától alig néhány kilométer távolságra fekvő Bátyán jött létre. Az ottani bunyevácok 1872 októberi keltezéssel küldték be kérvényüket a Belügyminisztériumba a jövőendő egylet alapszabály-tervezetével együtt. Az engedélyt ugyanazon év november 17-én meg is kapták, s a bátyai olvasókör megkezdhetette munkáját. Első elnöke *Lehótzki* Imre volt.²²

A következő évben már a Kalocsa, Baja, Bácsalmás és Szabadka környékén levő bunyevác falvak legtöbbszörében működtek az olvasókörök. 1873-ban alakult meg a katymári olvasókör, *Evgenije Navratíć* elnökségével,²³ továbbá a garai és a mélykúti,²⁴ valamint a csávolyi olvasókör. 1874-ben Vaskúton,²⁵ Felsőszentivánon és Dusnokon²⁶ alakult bunyevác olvasókör. Szabadka és Baja kivételével a következő évben a bunyevác olvasókörök szinte gombamódra szaporodtak,

Az olvasókörok közötti együttműködés is kialakult. Ebben elől járt a bajmoki olvasókör, amely még 1869-ben alakult meg,²⁷ s így a legtöbb tapasztalattal rendelkezett.

Alapszabályaik értelmében az olvasókörok évente tartottak közgyűlést, amelyen a vezetőséget is megválasztották. Igaz, alapszabályaikból és elnevezéseikből nem derül ki, hogy ezek teljesen nemzeti jellegű olvasókörok voltak, kerülő úton azonban ez is ki lett mondva, mint pl. a katymári, dusnoki és vaskúti kör esetében: tagjuk lehetett minden becsületes állampolgár, tekintet nélkül nemzetiségére, vallására és nyelvére. Más szóval, ezekben az olvasókörokben a tagok anyanyelvét is használhatták és az anyanyelvükön írt könyveket is olvashattak. Az olvasókörok már megindulásukkor nagy figyelmet szenteltek ismeretterjesztő előadásoknak. Kebelükben különböző műkedvelő csoportok is alakultak, énekarok és színjátszó csoportok. Alapszabályaik értelmében a könyv terjesztését és az olvasási kedv ápolását is szíven kellett viselniük, ezért számos lapot járattak, könyveket vásároltak. Bár az anyanyelven írt könyvek beszerzése nehézségekbe ütközött, az olvasókörok ilyenekhez is hozzájutottak. Könyvtáraikat rendszerint csak a tagság használhatta, de egyesek — mint pl. a katymári — engedélyezték másoknak is könyvek kölcsönzését.

Tevékenységük nem is maradt eredménytelen. A falvakban ugrásszerűen megnőtt az érdeklődés az önművelés, az olvasás és a továbbképzés iránt. Az olvasókörok nemzeti jellegüknél fogva ekkortájt az egyedüli olyan „hivatalos”, legális intézményeket képezték, amelyek a bunyevácok kulturális kérdéseivel foglalkoztak.²⁸

Iskolák és 1876 után újságok hiányában a bunyevácok már csak olvasóköreiken keresztül kísérlethették meg annak a programnak a megvalósítását, amelyet a bunyevác és sokác újság 1872-ben tűzött ki. Ivan Antunović ebben is oroszlanrészt vállalt. A nemzeti jogoknak és a bunyevác művelődésnek ez a fáradhatatlan harcosa 1872 után több valláserköcsi és hazafias tartalmú művet is írt és adott ki, bunyevác nyelvűeket is. Ezekben, de a latin és a magyar nyelven írt műveiben is Antunović tanítóként és hazafiként arra oktatta bunyevácait, hogyan szerezhetik meg legkönnyebben a műveltséget, s térhetnek rá a nemzeti egyenjogúság és a jólét útjára. Művei tele vannak a művelt és haladó nemzetek példájára való hivatkozással, s arra való utalással, hogy mi lesz sorsuk az olyan népeknek, amelyek nem voltak hajlandók a fejlődés útjára rátérni. Ő írta meg először a bunyevácok történetét is. Ez a mű, a *Tanulmány a Duna- és Tisza menti bunyevácokról és sokácokról* (Rasprava o podunavskim i podtisanskih Bunjevaca h is Sokeih) ma is a bunyevácokról írt munkák legjobbjainak egyike.

A *Vila* nemcsak folyóirat volt, hanem központ is, amely maga köré tömörítette a bunyevácokat és a bunyevác olvasóköroket. Megszűnése után egyre érezhetőbbé vált egy központi bunyevác intézménynek a szükségessége. Először Baján próbáltak egy ilyen jellegű olvasókört létrehozni, de sikertelenül, mert a helyi hatóságok szigorú rendszabályokat fogantatosítottak mindazokkal szemben, akik ilyesmivel próbálkoztak. Emiatt a volt *Vila* köré tömörült bunyevác értelmiségnek harcosabbik része fokozatosan áttelepült Szabadkára, ahol a 70-es évek végén a bunyevácoknak már nemcsak saját értelmiségük volt, hanem a helyi hatóságokban is egyre nagyobb szerepet kezdtek játszani. Jórészt ennek köszönhető, hogy 1878-ban a szabadkai népkörből a bunyevácok kiválhattak és külön népi kaszinót alakíthattak. Ez már kezdettől fogva központi szerepet ját-

szott minden nagybbszabású bunyevác akcióban. Ezt belátta Antunovlé is, aki Djeno *Djulić*hoz írt levelében meg is jegyezte, hogy „mély meggyőződés szerint ettől a kaszinótól függ nemcsak a szabadkai, hanem a többi magyarországi bunyevácok fejlődése is. Ha ez a népi kaszinó jól veti meg a maga ágát, ezáltal nemcsak azt érzük el, hogy a bunyevácok szellemi művelődése jó talajba lesz elvetve, hanem azt is, hogy háromszoros termést hoz majd a maga bunyevác színterén.”²⁹

Antunović a szabadkai olvasókört is a népi műveltség székhelyének tartotta, olyan intézménynak, ahová az ember azért kell hogy járjon, hogy nemzeti szellemet szívjon magába. Éppen ezért azt tanácsolta, hogy a bunyevácok vigyázzanak rájuk, mint a szemük fényére, semmi esetre se engedjék meg, hogy valami mássá váljanak. „Nektek lehet politikai véleményetek, de semmiképpen sem engedhető meg, hogy ilyen véleményük legyen az olvasóköröknek. Ezekben csak a művelődésről szabad beszélni, mert az eddigi tapasztalat szerint a kormány mást nem tűrne el.”³⁰

A szabadkai bunyevác kaszinó és annak különböző szekciói elsősorban a színjátszó társulat és a dalárda rendszeresen látogatták a bunyevác falvakat, ahol műsort mutattak be, művelték és bátorították a népet.

*

A bunyevác olvasókörök és újságok egyaránt fölvetették az anyanyelv kérdését, s azt a követelést, hogy valósítsák meg ama 1868-ban törvényben kimondott jogot, miszerint „az elemi iskolában az oktatás eszköze az anyanyelv”. A bunyevácok az anyanyelvért vívott harcot a művelődésügyhöz kapcsolták, ezzel fedezték magukat, ennek az érveivel hangoztatták, védelmezték és követelték azt, hogy iskoláikba vezessék be az anyanyelvi oktatást. Igényüket a *Danica*-nak egy cikkében fogalmazták meg a legvilágosabban (Milyen a mi népoktatásunk, „Kakva nam je narodna prosveta” címmel): „... Az az ember szerencsésebb, aki tanultabb, az a nép a legerősebb, mely leghaladóbb közoktatással rendelkezik. Az az állam a legerősebb és leggazdagabb, amely a legműveltebb ... A mi közoktatásunk pedig még alacsony színvonalon van ... A mi művelődésünk terén ennek a helyzetnek az okát belső rendszerünkben kell keresni ... Jelenlegi iskoláink többségéből ritkán kerülhet ki gyermek olyan műveltséggel, amely a mi népünk műveltségét felemelhetné ... Iskoláinkban szinte többségében magyar nyelven folyik az oktatás, gyakran a tanító sem tud a magyaron kívül más nyelvet. Az iskolabájarás során a gyermek nem ismer meg más ábécét és más könyvet, csak a magyart ...”

”Könnyű kitalálni, miért van mindez így. A népiskola, amelyben a gyermekeknek az alapvető tudást kellene megszerezniük, szinte sehogyan nem felel meg a népiskola igazi feladatának: felnövő gyermekeink eltompulnak, bennük a szellemi erők fejletlenek maradnak, s ez aláásta és lehetetlenné tette oktatásügyünk bármiféle fejlődését.”³¹

Az oktatásügy, az iskolák, az anyanyelvért folytatott harc, a nemzeti szellem ébresztése, az olvasókörök, a sajtó — mindez kapcsolatban állott egymással, s ezért a bunyevác hazafiak sem választották el ezeket a kérdéseket a maguk tevékenysége során, hanem egységben igyekeztek azokat megvalósítani. Folytatva Antunović munkásságát, neveltje és legjobb tanítványa Mijo *Mandić* a

tanítóképző elvégzése után Garán tanítóskodva tankönyveket kezdett írni a bunyevác falvakban működő azon iskolák számára, ahol az oktatás még az anyanyelven folyt. 1880-ban két tankönyvet adott ki, az egyikben a természetrajzot, a fizikát és a nyelvtant dolgozta föl, a másikban a földrajzot, történelmet és alkotmánytant. Ezekre a tankönyvekre nagy szükség volt, mert sok bunyevác tanító nem tudta jól a saját anyanyelvét, s akarla-akaratlanul is arra kényszerült, hogy csak magyar nyelven tanítson. Mandić már a következő évben (1881) tervbe vette lap megindítását is, s e célból mesteréhez, Antunovićhoz fordult támogatásért. Mivel azonban 1883-ban Ivan *Batori-Burnač* megindította a *Bunjevac* c. lapot, Antunović abban a reményben, hogy ez a lap kielégíti a bunyevácok szükségleteit, lebeszélte Mandićot a lapindításról.

Mandić és Antunović hamarosan meggyőződhetek arról, hogy a *Bunjevac* nem tudja és nem akarja a bunyevácok szükségleteit kielégíteni, s ezért akciót indítottak egy másik bunyevác lap megindítása érdekében. Csatlakozott hozzájuk pop-Paja *Kujundžić* is. Mandić, aki 1884-ben Katymáron tanítóskodott, és Kujundžić, aki Bácsbokodon volt káplán, több ízben is meghányta-vetette, milyen kiadványra volna leginkább szükségük a bunyevácoknak. Kujundžić úgy vélte, hogy a naptár az, amelyet a parasztok leginkább vásárolnak, s hogy naptáron keresztül lehet legkönnyebben az egész néppel „elbeszélgetni”, hatni rá és támogatni. Mandić viszont arra az álláspontra helyezkedett, hogy a bunyevácok számára újságot kell kiadni, mert az újság — gyakoribb megjelenése miatt — többet és gyorsabban segíthet a népnek. Mindkettő megmaradt a maga nézeténél. Kujundžić még ugyanabban az évben (1884-ben) megindította *Danica* c. naptársorozatát, amelyet később — szabadkai megjelenése miatt — *Subotička Danica* néven jelentettek meg. A naptár hamarosan nagy sikert ért el, s 1889-ben már 4 ezer példányban nyomtatták. Ám Mijo Mandić is megvalósította a maga elgondolását: ugyancsak még 1884-ben megindította Katymáron *Neven* c. újságját, amely egészen az első világháború kitöréséig megjelent, s a bunyevác nemzeti szellem ébresztésének, a bunyevác törekvéseknek fő sajtószervévé vált. Kezdetben Baján nyomtatták, 1886-ban Zomborban, 1887-től pedig Szabadkán.

A *Neven*, amelyben Antunović, Šarčević, Boško Vuić, Blažo Modrošić, valamint Ilija és Pajo Kujundžić is közreműködött, nemzeti vonalat képviselt, amelytől soha nem tért el, s bunyevác követeléseit nem ismertek határokat. Hamarosan követelni kezdte a bunyevác nyelv bevezetését a szabadkai és bajai gimnáziumba, 1886-tól pedig annak ellenőrzését, hogy azok a tanítók, akik úgy tüntették fel, hogy „értik a bunyevác nyelvet is”, csakugyan tudják-e a nyelvet, s ha bebizonyosodik, hogy a többségük nem tudja, helyezték őket mihamarább máshová, „hogy ne áltassák magukat, a gyermekeket és a közoktatásügyet”.³²

A *Neven*, a *Danica* és az 1886-tal megjelenő *Subotičke novine* (Szabadkai Újság) egyre több figyelmet fordított a nyelvoktatásra, s egyre nyíltabban követelte az anyanyelven történő oktatás megvalósítását. A célból, hogy a magyar közvélemény is tudomást szerezzen követeléseikről, s hogy elnyerjék a haladó magyar közvélemény támogatását, Mijo Mandić szerkesztésében a bunyevácok *A bunyevác kérdés* címmel magyar nyelvű könyvecskét adtak ki, amelyben kifejtették a probléma valóságos állását s megismételték követelésüket, hogy az igazság és a jog szerint és az 1868-as törvény alapján a magyar nyelv mellett a bunyevác nyelvet is vezessék be iskoláikba és hivatalaikba. Ám néhány haladó lap kivételével a magyar lapok többsége élesen megtámadta a könyvecskét, szerzőit

azzal vádolta, hogy szerb és horvát szócsövek, s a bunyevác követeléseket elvetette. A szabadkai magyar lapok ebben odáig mentek, hogy azt állították: a bunyevác követelések megvalósíthatatlanok, és száz év múlva már a bunyevácok nem is fognak létezni. Válaszolva a *Neven* közölte, hogy az ilyen nézetűek keserűen csalódnak majd, mert „midőn már ezerszámra jutnak el a bunyevác írásművek, könyvek és újságok a néphez, ábránd azt gondolni, hogy a bunyevác nyelv elfelejtődik”³³.

Az anyanyelvért vívott harc a bunyevácokat egyre inkább meglevő olvasókörük köré tömörítette s arra utalta, hogy továbbra is igyekezzenek hasonló egyleteket és társulatokat létrehozni. Ekkor jelennek meg a színen a kisebb bunyevác ifjúsági csoportosulások is, amelyek 1896-ban meg is alakították „*Kolo mladeži*” (Ifjúsági kör) vagy „*Učena mladež bunjevačka*” (Bunyevác Tanult Ifjúság) nevű egyesületüket. Ez az ifjúság már Antunović, Šarčević, Mandić, Kujundžić és Modrošić hatása alatt nőtt fel. Nemzeti öntudata kiderül abból is, hogy egyesületének alapszabály-tervezetét mindkét nyelven, magyarul és bunyevácul is benyújtotta. Ennek harmadik pontja szerint az egyesület tagja lehetett volna mindenki, aki bunyevácul, horvátul vagy szerbül beszél. Az ifjúság szándéka az volt, hogy hasonló egyesületeket minden bunyevác helységben alapítson, azzal a különbséggel, hogy iskolázatlan bunyevác ifjak is tagjaik lehessenek. Nemzeti programja miatt azonban sem a helyi hatóság, sem pedig a belügyminisztérium nem engedélyezte az egyesület működését, csupán annyit engedtek meg nekik, hogy mulatságokat tarthatnak. Az egyesület így hát alapszabály nélkül tevékenykedett, de parancsot kaptak, hogy be kell fogadniok azokat is, akik nem tudják az említett nyelveket, az egyesület neve pedig nem lehet „*Kolo mladeži*”, hanem csak „Ifjúsági kör”³⁴.

Az ifjúság, jóllehet tevékenységét nem engedélyezték, nem oszlott fel. Rendszeresen tartott mulatságokat, rendezvényeket és „prélókat” (fonókat) nemcsak Szabadkán, hanem más bunyevác helységeken is. Ehhez különösen a népi kaszinótól kaptak sok segítséget, amely rendelkezésükre bocsátotta helyiségeit, s tagjai közé fogadta a fiatalokat.

A bunyevác ifjúság jelentős mértékben hozzájárult ahhoz is, hogy a bunyevácok még jobban elmélyítsék kapcsolataikat a horvátokkal és a szerbekkel. Valamennyi bunyevác réteg közül a legerélyesebben harcolt az anyanyelven történő oktatásért, a népművelésért. Támogatta pop-Paja Kujundžićot is abban, hogy megalakítsa bunyevác iskolaegyesületét.

Ám a hatóságok egyre fokozódó nyomása lehetetlenné tette, hogy az anyanyelv bevezetés terén bármiféle eredmény szülessen. Ez csak az első világháború után valósult meg — a Jugoszláviához csatolt bunyevác településeken. Baja, Bácsalmás és környéke nemcsak anyanyelvi oktatás nélkül maradt, hanem bunyevác könyvek és újságok nélkül is. Hiábavalók maradtak az 1911-ben megalakított Bajai Keresztény Olvasókör (Bajska kršćanska čitaonica) ezirányú erőfeszítései is.³⁵

Jegyzetek

1. *Danica*, 1866. 598. l.
2. *Uo*. 1867. 673. l.
3. *Brankovo Kolo*, 1902. 1349. l.

4. *Javor*, 1862. 24. 1.
5. I. m. 223. 1.
6. *Neven*, 1906. 22. 1.
7. Mijo Mandić: *Pedesetogodišnjica Subotičke Pučke Kasine 1878—1928*. 11. 1.
8. Ivan Evetović: *Gradja*. 2. köt. 241. 1.
9. Antunović: *Rasprava*, 163. 1.
10. *Zastava*, 1869. 106. sz.
11. Miša Dimitrijević az Antunovićről szóló nekrológban. = *Branik*. 1888. január 13.
12. *Letopis Matice Srpske*. 1932. 331. köt. 1—3. füz. 207—210. 1.
13. *Bunjevačka i Šokačka Vila*. 1873., 2. p. (a továbbiakban: *Vila*).
14. Uo.
15. Levél Ilija Okrugićnak, 1871. május 1. Közli dr. Matija Evetović *Život i rad biskupa Ivana Antunovića* c. könyvében (Subotica. 1935. 140—141. l.)
16. *Bunjevačke i Šokačke Novine*. 1872. 206. 1. (Ezentúl: *Novine*).
17. *Neven*. 1897. 123. 1.
18. *Vila*. 1873. jan. 1.
19. *Vila*. 1875. 1. 1.
20. *Vila*. 1876. 38. 1.
21. Ivan Evetović: *Gradja*. 2. köt. 240. 1.
22. OL BM All. K. 150-1872-37164.
23. OL BM All. K. 150-1873-7360.
24. OL BM All. K. 150-1873-22969.
25. OL BM All. K. 150-1874-22503.
26. OL BM All. K. 150-1874-26726.
27. *Magyarországi egyletek és társulatok 1878-ban*. Bp. 1888.
28. Az említett olvasókörök alapszabályai, amelyek az OL felsorolt számai alatt találhatók.
29. Levél Djeno Djulićhoz, 1878. március 16-án. Közli Evetović Antunovićről szóló művében, 168—172. 1.
30. Uo.
31. *Danica*. 1895. 29. 1.
32. *Neven*. 1886. 10. 1.
33. *Neven*. 1894. 1. 1.
34. A szabadkai magisztrátus 1897. okt. 2-i írásbeli véleménye. Közli Vasa Stajić a *Glasnik istorijskog društva*-ban, 1935/1. sz. 84—86. 1.

Die Entstehung von Büchern, Zeitungen, Zeitschriften und Lesezirkeln bei den ungarländischen Bunjevazen in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts

D. UROŠEVIĆ

Bei den ungarländischen Serben und Kroaten entstand vor dem Ausgleich eine Bewegung, die gegen die Entnationalisierung gerichtet war und die kulturelle Bildung und das nationale Erwachen der Bunjevazen fördern wollte.

Zur Entfaltung dieser Bewegung haben Djordje Popović, Boško Vujić, Zmaj Jovan Jovanović und die „Vereinte Serbische Jugend“, vor allem auf kulturellem Gebiet, eine vielseitige und konkrete Hilfe geleistet. Aufgrund dieser Hilfe und der Möglichkeiten, die vom Nationalgesetz XLVI/1868 geboten wurden, begannen Bozo Šarčević und Ivan Antunović die Volksbildungsaktion, der nur der Ausbruch des ersten Weltkrieges ein Ende bereiten konnte. Aufgrund der gesetzlich gesicherten Rechte beschließen sie beide, für die Bunjevazen und Sokazen, die bis jetzt keine nationalsprachigen Bücher und Zeitungen hatten, ein Blatt zu gründen.

Am 19. März 1870 erschien dann nach vielen Schwierigkeiten und mehrmaligem Schei-

tern die erste Nummer der „Bunjevačke i šokačke novine“ (Bunjevazer und Sokazer Zeitung), was vor allem dem Willen und Ausdauer Antunović's und dem Beistand der einfachen Bunjevazen zu verdanken war.

Das Blatt hat sich zum Ziel gesetzt die Selbstbildung der Bunjevazen zu fördern. Nur das könnte die Selbstbildung gewährleisten — meinte das Blatt —, wenn das Volk einen gehörigen Grad des Wohlstandes erreicht und sich selbst retten will. Außer populärwissenschaftlichen Bestrebungen betonte das Blatt zugleich immer stärker die zweite Zielsetzung: den Kampf um die nationale Gleichberechtigung.

In den 70er Jahren des vorigen Jahrhunderts war es keine leichte Sache, eine Zeitung zu gründen. Die Behörden haben einem jeden Schritt Antunović's und seiner Mitarbeiter, aber auch den Zeitungsabonnenten eifrig nachgespürt. Auf Druck der Behörden mußte schließlich Antunović am 26. Dezember 1872 das Blatt einstellen.

Die jüngeren Mitarbeiter und Kampfgenossen Antunović's ließen sich aber damit nicht zufriedenstellen, daß die Bunjevazen ohne Zeitung bleiben. Sie haben die „Vila“, die bis jetzt ein Beiblatt der Zeitung war, als eine selbständige Zeitung mit dem selben Ziel und Inhalt, schon im Jahre 1873 veröffentlicht.

Die Wiedergeburt der „Vila“ dauerte jedoch nicht lange. Die Behörden bereiteten immer neue Hindernisse den Redakteuren und Herausgebern der Zeitung, bis auch dieses Blatt in August 1876 eingestellt werden mußte.

Gleichzeitig mit den Zeitungsversuchen begannen die Bestrebungen, Vereine für die Bunjevazen zu gründen. Anfang der 70er Jahren des vorigen Jahrhunderts entstanden die ersten Bunjevazen-Vereine. Der erste Verein durfte 1872 in Bática eröffnet werden. Im nächsten Jahr waren schon in den meisten Bunjevazen-Dörfern um Kalocsa, Baja, Bácsalmás und Szabadka Lesezirkel tätig.

Die Tätigkeit der Lesezirkel war nicht ergebnislos. In den Dörfern wuchs sprunghaft das Interesse für das Lesen und für die Selbstbildung. Diese Lesezirkel waren damals — infolge ihres nationalen Charakters — die einzigen „offiziellen“, legalen Institutionen, die sich mit kulturellen Fragen der Bunjevazen beschäftigt haben.

Der beste Schüler Antunović's, Mijo Mandić begann Schulbücher zu schreiben. 1884 begründete er in Katymár die Zeitung „Neven“, die bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges regelmässig erschien und zum Hauptorgan des Erwachens des Bunjevazer Nationalgeistes wurde. Kujundžić begann in demselben Jahr die Kalenderreihe „Danica“ zu veröffentlichen, die später, da sie in Szabadka erschien, „Subotička Danica“ genannt wurde. Die „Neven“, die „Danica“ und die seit 1886 erscheinende „Subotičke Novine“ widmeten immer mehr Aufmerksamkeit dem Sprachunterricht und forderten immer nachdrücklicher die Durchführung des muttersprachlichen Unterrichts.

Egy régi fénykép hátára

KRÚDY ZSUZSA

E felvételen derűs, júliusi ég alatt, lombos fák között ketten ülnek egy öreg kerti padon. Egyikök délceg, mosolygós, varázslatos férfiú, aki akkoriban ünnepelte írói pályafutásának huszonöt esztendős jubileumát, a másik babát szorongató kislány. Egy apa és legifjabb gyermeke. — Apám és én.

Az alkalom ünnepi. Születésem napja volt és a habostorta mellé, apu ötlete

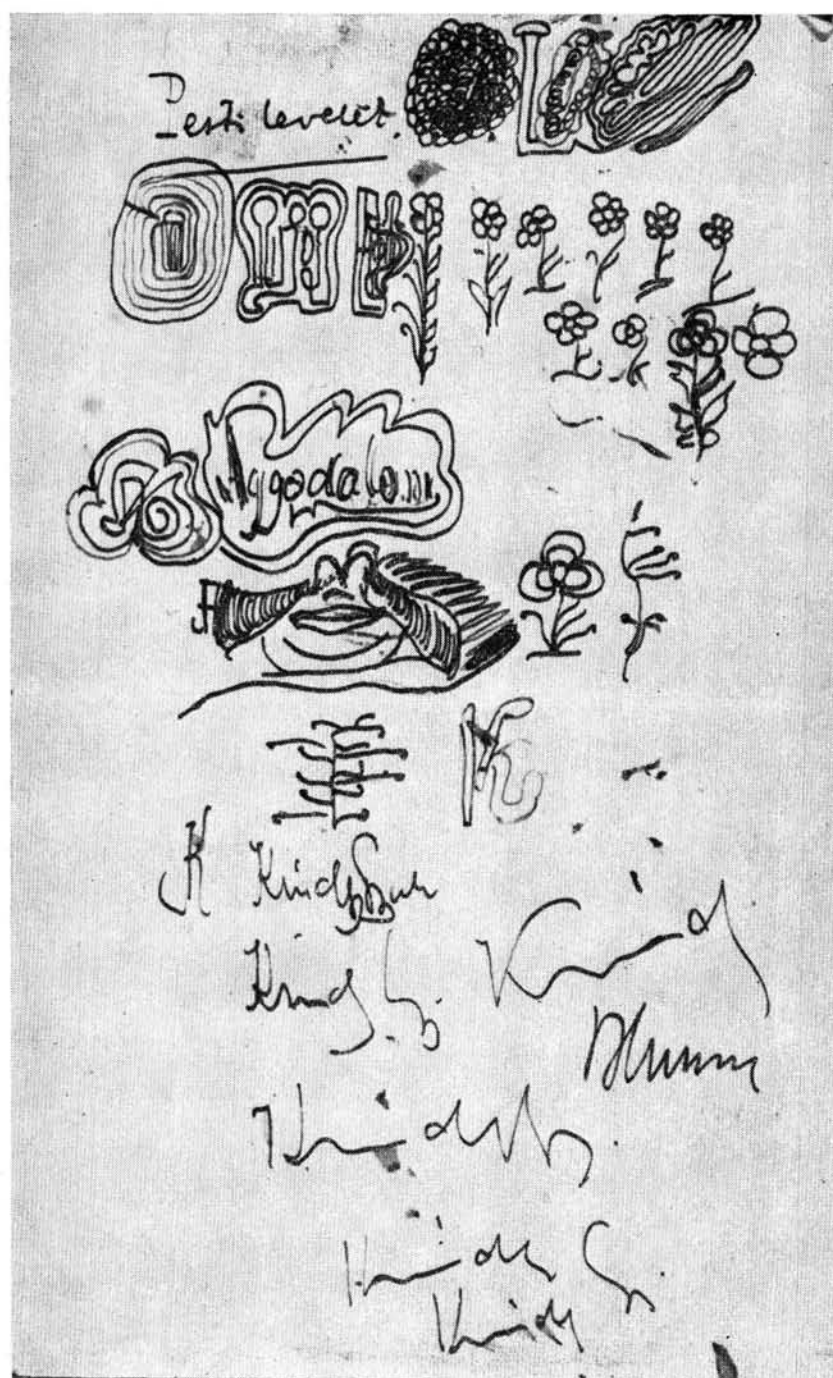
gyanánt, nem mindennapi ajándékot kaptam: Oszkár bácsit, a híres mesemondót. Pajtásaimmal már valóságos lázban vártuk *Szalai Oszkár*,¹ amikor egyszer csak elhívtak az asztaltól. Alig akartam szótfogadni, különösen amikor megtudtam, hogy fényképezni fognak. Kelletlenül és türelmetlenül ültem le apu mellé, nem a fotósra, hanem a kedves mesélőre voltam már kíváncsi. Így örököltetek meg bennünket:

aput derűsen, megleégedetten, engem morcosan, durcásan.

Elevenen él bennem ez a nap, de a többi is, amelyeket apuval tölthettem. Látom magam előtt, amint kora-, sokszor oly barátságtalan hajnalonként íróasztala előtt görnyed és vastag kerek tollszárral, hegyes tollal, diósgyőri árkusokra fíradhatatlanul rója gyöngybetűs sorait. — Megesik, hogy a papír elejére iniciálékhoz hasonló ábrákat rajzolgat. Ilyenkor „begyűjtja magát, mint egy motort”.

Egész életében fanatikusan, szűnnapot nem ismerően dolgozott! Pihenő idejében vagy olvasott, vagy sétálgatott. Sohasem tétlenkedett...

Második házasságából születtem, s anyuval együtt új életet, új reményeket jelentettünk számára. — Talán azért szeretett olyan gyengéden? Vagy, mert én voltam a legkisebb? — Felnőtt testvéreim magázták, én tegeztem, s ő hagyta.

Anyu idézte fel később szavait: „A kis taknyos letegezett engem”. Ez talán azért lehetett szokatlan számára, mert tiszteletet parancsoló egyénisége miatt sok fiatal író társa sem merte visszategezni. Már egészen fiatalon Gyula bácsinak szólították, s kocsmában, vendéglőben csak akkor ülhetek asztalához, ha erre ő engedély adott.

Temérdek legenda maradt fent kalandjairól, virtuskodásairól, ezeknek jó része nem hiteles. Annyi azonban bizonyos, hogy nem tűrte az aljasságot, igazságtalanságot, szemtelenkedést, hangoskodást, s a nála gyengébbeket, kisebbeket mindig pártfogásába vette. Címre, rangra, méltóságra fűtyült, csak szívének kedves emberekkel barátkozott.

Igen-igen kevésbeszédű volt, inkább másokat hallgatott. Mesélő kedve ritkaságszámba ment. *Kárpáti Aurél* visszaemlékezése szerint, ő tanúja volt egy északába nyúló beszélgetésnek, amikor apu színesen ecsetelte kalandos, vonaton, kompon és gyalog megtett bakonyi utazását. [Anyuval együtt Várpalotára utaztak dédanyámhoz *Radics Mária*hoz. Érkezésükkor az akkor nyolcvanhét esztendőös matróna az ablaknál ült és szemüveg nélkül Dosztojevszkijt olvasott.]

Kevesen tudják, hogy ennek az útnak költői feldolgozásával a *Templárius*² című regényében találkozhatunk.

Apu sajátossága volt, hogy akkor is figyelt, ha látszólag mással foglalkozott. Kitűnő megfigyelő. Néha szórakoztatta, hogy ismeretlenek foglalkozását találgatta. Egyik erőssége, hogy a legkülönbözőbb emberek iránt érdeklődött. Erről így vallott: „Nagyon szerettem a lacikonyhákban, dutyánokban üldögelni és az emberek beszélgetéseit hallgatni. Többet lehet itt megtudni a világról, mint az újságból és könyvekből”. Kedvelt ferencvárosi kocsmájában a Szvetenay utcai hullamosók számoltak be neki a nevezetesebb halálesetekről, de az Otthon portása, pincérek, trafikosok, borbélyok és fiakeresek is szolgáltak itt-ott csemegékkel.

Ő, akit egyesek fellegekben járónak hisznek, pontosan tisztában volt korának apró és fontos eseményeivel. Erről újságírói működése tanúskodik legékesebben.

Történelmi, kortörténeti munkái előtt bújt a könyvtárakat. Rengeteg egykori iratot, újságot, könyvet átnézett. Latin tudása hasznára volt. Különösen az OSZK és *Szakács Andor* barátjának 10 000 kötetes kitűnően válogatott könyvtára tett jó szolgálatot. Így volt ez a *Tiszaeszlári Solymosi Eszter*³ és a *Kossuth fiúk*⁴ című eddig csak újságban publikált regényeinél is. Az OSZK kéziratárában tanulmányozta át a *Podmaniczky*-naplókat. Ezekből keletkezett a még kiadatlan *Budapest vőlegénye, Podmaniczky Frigyes*⁵ c. műve.

Bár mindössze 14 esztendőös, amikor első novellája⁶ megjelenik nyomtatásban — s attól kezdve szenvedélyesen és rendszeresen ír —, mégis csak 46 éves korában ünnepli meg 25 esztendőös írói működését. Igen sok újság, barát emlékezik meg róla, köszönti ebből az alkalomból, s az Athenaeum ünnepi, 10 kötetből álló gyűjteményes⁷ kiadást helyez kilátásba alábbi könyveiből:

A vörös postakocsi
Őszi utazások a vörös postakocsin
Szindbád ifjúsága
Szindbád megtérése
Napraforgó

A podolini kísértet
Aranykéz utcai szép napok
Hét bagoly
N. N. — Betyár álma
Az utolsó gavallér — Velszi herceg

E kiadásnak azonban különös ára volt. Az írónak előfizetőket kellett szereznie szülővárosában, Nyíregyházán. Ő erre szorult anyagi helyzetében, kénytelen-

FERENC JÓZSEF KORABELI
REGÉNYEK

Budapesti Városi Könyvtár.

Polgári Könyvtár.

úr

Könyv, G. m.

kelletlen ráállt. Egy alkalommal így írt onnét anyámnak: „... Üzleteink száma: 63. Sajnos mindez erkölcsi dicsőség. Anyagilag a sok kiadás miatt alig van jelentősége az egész dolognak. Csak az Athenaeum jár jól, mert eladja a könyveit, holott tudvalevőleg manapság senki sem vesz könyveket.”

Nevelésembe nem szólt bele, s csak egyszer ütött meg. Nem sokkal halála előtt történt, hogy anyu érdekében hazudtam neki valami egészen naivat, átlát-szót. Ekkor pofon vágott. Bizonyosan nem akart nagyot ütni, de mégis igen fáj; különösen a tőle szokatlan megalázás. Mélyen megbántva és hang nélküli leültem

tanulni. Hallottam, amint a másik szobában fel és alá járkált. Talán egy félóra telhetett el, talán kevesebb, amikor kijött hozzám, és felejthetetlen gordonka hangján így szólt: „Ne haragudj kisjányom”. Amikor rápillantottam döbbsenem rá, hogy milyen szomorú és megtört. Ettől a felismeréstől keserves sírásra fakadtam.

Ajándékszamba ment, ha sétálni, ebédelni hívott el magával. Amikor engedte pénztárcája a Gundelhoz vitt a legszívesebben. Többnyire főtt marhahúst evett és a pincérek különös gonddal szolgálták ki. Megesett, hogy kucséberektől babákat, csokoládét, sőt egyszer egy biztosítótű készletet vásárolt nekem. Ezeket az apróságokat reggel az ágyam mellett találtam.

Nyolcéves születésnapomra imakönyvet kaptam, tőle, aki templomba legfeljebb esküvőre járt. Igaz, hogy a könyvecske szerzője az általa nagyra tartott Hock János forradalmár pap volt.

Legmaradandóbb ajándéka a nekem ajánlott *Mesemondások Jókai Mórról*⁸ c. ifjúsági könyve. Álljon itt befejezésül e mű előszava:

„Kedves kisleányom, Zsuzsika, látom én, hogy már manapság is szereted a meséket, amikor csak én mesélgetnék neked hébe-korban a kis udvari szobában, mikor odakünn a hó esik. De igazában majd akkor szereted meg a meséket, amikor a meséhez való utakat, a különböző betűket megismered. A mese birodalmában aztán majd találkozol vele, a mesekirályal, Jókai Mórral... Lehet, hogy én már akkor nem leszek, mikorára te eljutsz a hosszú utakon a mesék országába. Azért már most megfogom a kis kezdet, hogy könnyebben odatalálj meseországban a királyhoz, Jókai Mórhoz. Róla mondok el néked egyetnást a következő lapokon...

Édesapád”

Jegyzet

1. Szalai Oszkár az akkori bohémvilág egyik jellegzetes képviselője volt. Szerény kereseti forrásaihoz tartozott, hogy pénzért mesélt a gyerekeknek.
2. Templárius. Bp. 1926. G. 207. l.
3. Tiszaeszlári Solymosi Eszter. = Magyarország. 1931. [101 folyt.].
4. Kossuth-fiúk. = Esti Kurír. 1931. [26. folyt.]. A Magyar Sasfiók. Bp., 1943. 187. l. ugyan-csak a Kossuth-fiúkkal foglalkozó regény nem az ő alkotása. Lukács Gyula írta, illetve „szerkesztette” a könyvet. E hamisítás körülményeinek ismertetése túlmege e jegyzet adta lehetőségen.
5. Író és politikus. Az Operaház és a Nemzeti Színház intendánsa. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnökeként sokat tett Budapest építéséért, fejlesztéséért. Főbb művei: *Úti naplóból, Az alföldi vadászok tanyája, Tessék ibolyát venni, Álom és valóság, Régen történt mindez, A kedvenc, A kékszeműveges nő, Egyetlen könnyecsepp* stb. (1824—1907).
6. Miért ölte meg Káin Ábelt? = Szabolcsi Szabadsajtó. 1892 okt.
7. Krúdy Gyula munkái. 1—10. Bp. 1925. Athenaeum.
8. Mesemondások Jókai Mórról. Az ifjúság számára. Bp. 1925. Franklin, 190. l.

Erinnerungen an meinen Vater, Gyula Krúdy

ZS. KRÚDY

Verfasserin knüpft einige interessante Daten aus dem Leben des großen ungarischen Romandichters an eine Photographie aus dem Jahre 1925.

Két „elsüllyedt” irodalmi folyóirat

MARKOVITS GYÖRGYI

1. FIATAL MAGYARORSZÁG*

Első száma 1931 áprilisában jelent meg, a fejlécen a cím piros betűkkel, s alatta ugyanígy az alcím *A történelmi felelősség tudatában élő fiatal társadalom szemléje*, majd két oldalán függőleges piros oszlopok között *S. Szőnyi* Lajos metszete.

Ugyancsak a címoldalon rövid bevezető szöveg foglalja össze a korabeli ifjúsági mozgalom helyzetét. Ennek három fajtáját jelöli meg: liberál-demokrata, szociáldemokrata és kommunista. A lap eddig fellelt három száma arra enged következtetni,¹ hogy kétségtelenül a harmadik szellemében fogant. A folyóirat második száma ugyanez év decemberében jelent meg, 1932-ben már a második évfolyamot szerkesztik, ebből azonban csak a 2. számot találtuk meg, a hónap feltüntetése nélkül, tehát 1932-ben is kellett léteznie egy első számnak.

Az 1931 decemberi számon már új alcímet látunk: *Az ifjúság világnézeti, társadalmi és irodalmi folyóirata*, ez 1932-ben ismét módosul: *Az ifjúság világnézeti, társadalomkritikai és irodalmi folyóirata*.

A szerkesztő Demjén József volt, az első számok nyomdásza sok más üldözött, betiltott kiadvány előállítója, *Gyarmati* Ferenc, a későbbieké pedig a debreceni Pannonia Nyomda, ugyanis Demjén József odavaló volt.

Ami az első alcímet illeti, felmerülhet a kései olvasóban, hogy a lapot szerkesztő fiatalok talán nagyképűek lettek volna. A folyóirat szerzői névsora és az ismert számok tartalma azonban mindjárt megcáfolja ezt a feltételezést. Ez a rövid életű irodalmi orgánus valóban a történelmi felelősségtudat jegyében született.

A fő témák: az első világháború tanulságai és a közelgő új háború elleni harc; a dolgozó osztályok, s ezen belül az értelmiség, különösen a fiatal nemzedék helyzete; felkészülés az új Magyarország megteremtésére.

A kis, egy ívnyi folyóiratba így sűrítve belefért a nagyvilág és a kisvilág: a nemzetközi helyzet és a hazai körülmények meglepő éleslátással történő felmérése.

Az első szám rövid vezető cikkét a szerkesztő írta „d” aláírással *Végső veszedelem* címmel. „Soha még nem állt nemzedék ennyire kiszolgáltatottan, fegyvertelenül — olyan problémák előtt, mint a mai ifjúság” — ez az alapgon-

* Az OSZK-ban összesen két szám van meg: 1931. 1. sz. és 1932. 2. sz. — A 3. sz. lelőhelye az Országos Levéltár (OL B.M. k 149—1931—7—9331).

fiatal magyarország

CS. SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

A TÖRTÉNELMI FELISMERÉS TÜDATÁBAN ÉLŐ FIATAL VÁNDORALOM SZEMLÉJE
FELSŐ SZÉCHÉNYI, DEJÉN JÓSEF

A TARTALOMBÓL: Végső veszedelmek – Kilenoszázások – Egyszerű javaslat a munkásokéletről megoldásra – Koraszülött közlekedési – Mi van a Kellogg-paktummal? – SOROMPÓ: Remarque, Mittler és a világháború – Magyar darabot a Nemzeti Színház Studiojának – Az állathalmozók ellen – IRODALOM: Szobotka Tibor novellája – Radnóti Miklós, Nemes György, Szabados András versei – IDŐGEN KÖLTŐ: Kiabund – A Haldokló Katona 1914 – A KOR LEVELESLÁDÁJA: Pacifizmus – Nemifelvágatás. MUZSIKA – KÉPZŐMŰVÉSZET – KÖNYVEK

NALUNK HAROMFEJTA ifjúsági mozgalom van. Liberál-demokrata, szocial-damokrata és szocializmus, magyarán kommunista. Van egy negyedik is: ez tölti meg a tantervüket, újságjait, klubok teremt, — háziórákon és vívóteremekben is ők viszik a hangot: ez az a rothadt és felelőtlen fiatalosság, amelynek minden gondja saját kis piszkos öröme. Vannak szép számmal a polgárok, akik a kitalál, a becsületes megvalósítást nem érdemel egyebet a pusztulásnál.

A NEMEL-OSZTRÁK VÁMSZÓ-
VETÉSÉK korábbi háborúság megmutatta, mennyire kármolytalan és mennyire egy hatalmi csoport érdekeit szolgálja az egész Pannónia-mozgalom. A vándorlatok leromlottak, vált Coudenhove Callergi cirkusz-cserecsék sarkalatos pontja: Briand pedig szótartott azt írja az európai kormányhoz intézett memorandumában: „... Europa általános közgazdasági megmozdulás a rendszertelenség állapotában van.” A nemel-osztrák vámszövettség az első lépés a „rena” felé, a nagy kapitalista összefogás felé: pontifikálisan a Szovjet, gazdaságilag Amerika ellen. De most a „boche” kezdeményezte a gullus mel-lalankodik... Világbeke? Együttműködés? Levegő? ...Kellene valami-
fele orrvágás a világ urainak, hogy komolyabbnak lássák a ióvot.

MEGRENDÍTŐ, HOGY MILYEN apró állam vagyunk. Reggeltől-estig ké-nyelmesen be lehet utazni az egész országot. — Zepelinen feje nap alatt... A lakosság ortási szeszalka a földből el, — a kutya sem borádk vele hogyan. Ha annak az értéknek, amit az ezer-holdák partján betemet a por, megtapos a csendőrcsizmák és visszafut a szőlő-bíró, csak negyede a világ elé kerül-hetne, ledobhatnánk az idegen kultúra maskaráit. Magyarország csak belső, faji értékeivel nőhet ki a gyerekcsoknyából.

1931
ÁPRILIS

50
FILLÉR

dolata. Megállapítja, hogy a világ óriási változások előtt áll. Ezt a gondolatmenetet támasztják alá a többi, a háborúra vonatkozó írások, mint az ugyancsak Demjén József tollából származó *Remarque, Hitler és a világháború* — ennél a szignó (-n -f) — című írás, mely a *Nyugaton a helyzet változatlan* című antimilitarista regény színpadi változatának Berlinben történt betiltásáról ad számot, s ennek kapcsán, Hitler uralomrajutása előtt két esztendővel jelez „... az talán nem is olyan nagy baj, ha egy tömeg vagy közösség vezetői bolondok és gazemberek, de hogy egy sokmilliók nemzetet azzá akarjanak tenni — katasztrófa. A szélsőségek ezen dolgoznak és határozottan eredménnyel ...” *Klabund A haladókat 1914.* című lírai írását kitűnő művészi fordításban olvassuk ugyan-ezen az oldalon, *Jobbágy* György aláírással. Ez álnév volt, az akkor húszéves Nemes György első írásai, főként versek, ezen a néven jelentek meg Debrecenben.¹

A *Kilencszázasok* című, p. m. szignójú írás más oldalról ismét e témát tárgyalja, „ha nem eszmél magára az ifjúság és nem lesz gyámolítója a most növekvő generációnak, ugyanazt az arcpirító kritikát érdemli, melyet a mai ifjúság joggal vághat elődei arcába... Jójjön az ifjúság — s az erővel, mit a készülődő újabb háborúban fegyvergolyó vagy gáz változtatna néma halállá, fogja le azok kezét, kik sarat dobálnak legszentebb eszméire.” Ezt követi a *Mi van a Kellogg paktummal* című cikk, mely a fegyverkezési hírekről számol be. Az 1909—12-esek levelei között ezt olvassuk: „... a pacifizmus nem a béke szeretetét, hanem a háború okos gyűlöletét jelenti... Aki csak egy kicsit tud olvasni események és külsőségek mögött, megdöbbenve figyeli a bonyolult diplomáciai szövedéket, amely egyre sűrűbb fonalakkal szövi át a dinamitingerlékenységű Európát...” (r. gy. Szeged). Még a könyvismertetések is a fentieket támasztják alá: z. gy. jelzéssel olvasunk recenziót Ernst Glaeser *Jahrgang 902* — magyarul *A 902-esek* — című világhírű, Magyarországon elkobzott regényéről.

Az első számot tehát túlnyomóan a nemzetközi helyzet, a háború és béke kérdése foglalja el, a másik fő téma a munkanélküliség. Ezzel foglalkozik az *Egyszerű javaslat a munkanélküliség megoldására* és *Az álláshalmazok ellen* című írás.

A második évfolyam második számát mintha szociográfiai összefoglalónak szánták volna a szerkesztők. Szinte minden cikk erről szól más-más megvilágításban. *Vörösmarty* Dénes a Sarló-mozgalomról ír *Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig* címmel, *Brogányi* Kálmán² Pozsonyból *A parasztok művészete* című írásában megállapítja, hogy „az új, rettenetes helyzetében öntudatosodó parasztság ma a proletariátus sorai között harcol azért az új, harmonikus társadalomért, amely a szükségletnek és a kor technikai civilizációjának: a betonnak, acélnak, traktornak, a kémiai és gépi eredményeknek a természettel való új harmonikus tömegkultúráját teremti meg”. *Gunda* Béla *Egy dunántúli nagybirtok cselédeinek élete* című részlettanulmányát közli folytatásosan (a Ráckeresztúr község és környékének „életrajza” című munkából, mely a Fiala Magyarországi Munkaközössége szociográfiai csoportjában készült), majd *A szlovénköi magyar kisebbség problémái* című írás foglalkozik a szövetségi mozgalommal. A *Kenyér és bűn* tömören bizonyítja a munkapiac és a kriminológia közötti összefüggést.

Ebben a számban, bár kevesebb cikkben, de érdemben kiemelve foglalkozik több írás pedagógiai kérdésekkel. *Fábián* Dániel *Az ifjúsági parlament*ről szóló írásában alapvető megállapításokat tesz. „Az igazi szocializmus — írja — nem

pártjelszavasdit kíván a fiatal értelmiségtől, hanem szaktudásának maximális fegyverzetét és annak a szocialista fejlődés vonalába való beállítását. Új építésszeket, új nevelőket, új orvosokat, új írókat, új mérnököket, új művészeket akar a szocializmus meghódítani, és már ma építő munkába állítani, hogy szaktudásukon keresztül éppúgy dokumentálják a szocializmus magasabb társadalmi, etikai és kulturális jelentőségét, amint azt a munkásság teszi szakmai szervezetségének és osztályharcának vonalán... egyetlen, a társadalom alapszerkezetét átépítő programja van: a marxista szocializmus... A legfontosabb lépés megszabadulni a fasizmus, nacionálszocializmus, klerikalizmus minden maradványától, mert csak így indulhat el azon az úton, amelyen az emberi és szociális alkotást vállalhatja.”

Kitűnő pedagógiai tanulmánnyal szerepel *Krammer Jenő* Pozsonyból. Ma is időszerű, *A tökéletes embernevelés felé* című írásában elméletileg foglalkozik a kapitalizmus válsága felismeréséből származó, új követelményeket felállító pedagógiával.

A prózai írások mellett a korabeli költészet egy-egy kitűnő darabját találjuk. Mindjárt az első számban szerepel *Radnóti Miklóstól Hajnali elégia*, jóbarátjának, az illegális mozgalom önfeláldozó részvevőjének, *Lakatos Péter* Pálnak ajánlva. Az 1931. évi második számban pedig a *Napló* 1931. április 19. olvasható *Radnóti*től. Az első számban még két verset találunk *Radnóti*én kívül, *Szabados András Emberek vagyunk* című szabadversét és *Nemes Györgytől az Ingotag mérleget*, melyben az ifjú költő dialektikusan felépített gondolategységbe fogja össze egyrészt az osztályellentéteket, másrészt az „én és mi” „ingotag mérleget”. Mivel a vers azóta sem jelent meg nyomtatásban, érdemes egészében idézni.

Igen, nem vagyok szegény ember,
felhevít, ha ajándékot kapok,
s örülök neki mint a felelősségnélküli gyermek,
ha eljönne folyondár karjaival az asszony,
m a g a m n a k szeretném bőrért, haját, liliomkezét,
ha gyermeket csiholnánk a megmagyarázhatatlanból,
m a g a m n a k szeretném tisztatőszemét,
igen, el tudom nézni a zsíros festményeket, a hízott
szobrokat,
elhallgatom a gögös, úri muzsikát s a dúsanterhelt
verseket,
nem haragszom a hadvezérekre s a kimagasló gyár-
kéményekre,
a jólfelöltöztetett lakásokra,
a cifra, szép vásárra,
a gazdag anyák féltésére,
— hiszen én is a magas Svájcba készülök.
Igen, azért tudom, hogy sok a prémeöltöztetett bűn,
temérdek a palásttalborított igazságtalanság,
tudom, hogy egyhetes anyáknak kiapad a tejük,
megszületett gyermekecskéket még a felébredés előtt
visszavisz a nagy Összegyűjtő,
tudom, hogy emberverejtekéből nő a kenyér
és korhadó tüdők gőze festi oly szürkére az eget,
tudom, hogy galád vagyok s velem együtt még egy
csomó, pimasz és ripók,
szájkoptatók vagyunk és lágy zsír nő a bőrünk alá
Tudom, hogy elloptam egy éjszaka az alvók aranyát
levetkőztettem a mit-sem-sejtőket,

kihordtam fájuk és szenük,
 némelyiknek a lábát is levágtam,
 kezemben maradt egy-egy kiráncigált szem.
 vér-szívó férgeket és agy-szárító gondokat csempész-
 tem az ágyukba,
 tüzes keléseket varrtam a hátukra,
 korcsat-szülővé tettem az asszonyok méhét,
 moeskos imákat ültettem a férfiak szájába
 és a gazdagokhoz vittem az Istent is.
 Tudom, az öklök igazat akarnak,
 de az igazságnak kiszúrtuk a szemét
 és lesznek, akikhez sosem fog eltalálni.
 Sehonnai vagyok, szószátyár és gyáva:
 van magam-öröme és magam-bánata,
 tudok sírni egy fillért-érő lányért és csekély-kis be-
 tegségekért,
 természetesnek és igennek tartom, hogy vannak jólevők is
 hogy a betű, a hang, a szín, a forma nem minden-
 kinek való,
 jólérem magam a jó társaságban,
 százszor mondom, hogy: én, én, én,
 — pedig vannak percek, amikor tiértetek sírok,
 dolgos, szegény, kihasznált emberek,
 nyúzott, hajtott, fáradtinú emberek,
 könnyes, öklös, véresszemű emberek,
 — de félek tőletek, és szeretlek is titeket,
 csókot adnék, de húzódok is akkor,
 mert nem gépszíjesattogás közt, de here-emésztéskor
 születtem,
 mert senki és semmi vagyok,
 kétrészű, szétvált, kétserpenyős i n g a t a g m é r l e g
 és nem: egy, egyetlen, tömör, igaz egész,
 — rongy vagyok és érdemetlen,
 a magam rothadó húsát bálványozom —
 szídj meg, te kis proletárgyerek,
 üss pofon kifűjt, kirepedt kis tenyereddel,
 vágj arcomba gyalázó szavakat
 s mondd utána:
 — Meghaltok mind, meghalsz te is.

A folyóirat rangos voltát tanúsítja a második szám is, melyben *Radnóti Naplóján* kívül *Illyés Gyula Szennyek síkatorok között* című (*A Sarjűrendekben Szennyek síkatorok tövén* címmel jelent meg: „Távoli korok, ti ózondús / vihar utáni tág idők! / kiknek jöttében úgy hiszek / emlékezzetek majd reánk ...”) gyönyörű verse, s itt található a munkásmozgalomból jól ismert és Radnóti által nagyrabecsült *Szőnyi Magda Napok* című verse.

Az 1932. évi második számban *Berda Józseftől Vers a péklegényekről* és *Zelk Zoltán Erdőben* című szép költeménye található:

Lám, jó a medve: dörmög csupán
 s tűnődve néz a lány után,
 ki kötényébe gombát szedett
 s lopva, félénken hazatipeg.

És jó a szellő: simogatva
 hízeleg az izzadt arcra,
 szalad a favágók után,
 kik ballagnak fáradt-sután.

De bokor zörren remegőn:
lapulva bú a csősz elő,
vaskos fegyver az oldalán —
gombáját ejti s fut a lány ...

Elbeszélést mindössze egyet találunk a folyóiratban, *Szobotka* Tibor rendkívül érdekes, szürrealista írását az ember és a Sötétség vitájáról.

Az ismertetteken kívül több kis írás tesz eleget a folyóirat alcímében foglalt követelményeknek. Zene, képzőművészet, színház, könyvismertetések (például: „Magyar darabot a Nemzeti Színház stúdiójának!”) olvashatók minden számban.

Bár rövid irodalmi hír, okvetlenül megemlítendőnek tartjuk, mert igencsak jellemző volt a korra: *Fábián* Dániel *A harmincévesek két halottja* címmel adózik két fiatal író emlékének. „Író volt és ember ... az egyik legszomorúbb fényképe annak a háborút járt, fiatalsága elején megtört, nacionalizmus és bolsevizmus között lengő fiatalember-típusnak, amelyből annyi él Pesten kávéházakban és utcán ... Minden ellentéte dacára megmaradt egyenes embernek, igazi talen-tumnak és forradalmi léleknek ... A nevét úgy írjuk le, amint egyszerű koporsó-ján volt. » *Pintér* Ferenc élt 37 évet. « Meghalt az írói nyomorban, keresztény-keresztyén nemzeti újjászületés tizenharmadik esztendejében, népszállóban, kró-nikus éhezésben, tuberkulózisban és influenzában. » Népiesen « és » magyarosan« halt meg.” — A másik halott *Szabó* Bertalan, röpiratot bocsátott ki, melyben szociális intézkedéseket, tervgazdálkodást, szövetkezést sürget; az ügyesség eldobozta a röpiratot, s az üldözött ember agyonlőtte magát.

Méltón csatlakozik ehhez a szerkesztő humorát eláruló hirdetés: „A kapita-lista világrend válsága kétségtelen, Önnek is leszállították a fizetését, de enni azért kell ... legolcsóbban a Vörösmarty Tejivóban étkezhet. Kitűnő bablevés csipetkével és kenyérrel 20 fillér ...”

A másik hirdetés sem érdektelen. A lapot évi tízszeri megjelenésre szánták, a szerkesztő nagyon szegény volt, állástalan újságíró, s a munkatársak sem dicsekedhettek vagyonnal. „Akar elegánsan és olcsón öltözködni?” hangzik a kérdés, s utána az ajánlat, a *Fiatál Magyarország* előfizetői féláron juthatnak öltönyhöz egy belvárosi cégnél 1932 áprilisától. Igénybe vette-e vajon valaki akár a munkatársak, akár az előfizetők közül? Aligha. Valószínű, hogy a lapból több szám nem is jelent meg, Demjén József ugyanis bíróság elé került *Radnóti Újmódi pásztorok éneke* című első verseskötetének kiadása miatt, s a per 1932 májusáig tartott. Demjén így vallott a tárgyaláson: „A *Fiatál Magyarország* című folyóirat szerkesztője vagyok. Glatte régi barátom, midőn könyvét elol-vastam, azt ajánlottam neki, hogy kiadom, mert költeményei irodalmi szempont-ból értékesek. A versekben nem találtam semmit, ami a büntető törvények alá esnék, sőt az a meggyőződésem, hogy a bel- és külföldi neves írók sokkal mesz-szebb mentek a költői szabadság fölhasználásában ...” A folyóirat első száma hirdette a könyvet, valószínű tehát, hogy a könyv sorsát a lap sem kerülhette el.

Demjén Józsefről ezen kívül nem sokat tudunk. Nemes György Debrecen-ben ismerte meg, mint visszaemlékszik rá, először szociáldemokrata volt, majd kommunistává lett. Sokszor elfogták, meg is verték. Az irodalmat nagyon szerette. Egy rendőrségi jelentés is foglalkozik a szerkesztővel, ebből tudjuk, hogy 1907-ben született, a *Fiatál Magyarország* elindításakor tehát alig huszonnégy éves volt. S meghalt ugyancsak fiatalon, harmincöt esztendőskorában, 1942-ben, büntetőszázadban, a keleti fronton.

2. A G Á R D A *

Egymás után bukkannak felszínre a két világháború közötti korszak haladó szellemű, rövid életű irodalmi lapjai. Ezek sorába tartozik az 1933 júliusában megjelent *Gárda* is. I. évfolyam I. szám áll a fejlécen, alcíme „irodalmi és kritikai szemle”, s a Művészet Barátok Clubja hivatalos lapja égisze alatt szerkesztették Bánáti Oszkár és Keleti Jenő.

Az egész folyóirat mindössze tíz lapnyi, s e néhány oldalon mégis sűrítve őriz elsüllyedt értékeket. A borítólapon a munkásmozgalomból és a baloldali lapok illusztrátoraként jól ismert S. Szőnyi Lajos linómetszete látható, a szerzői névsorban pedig a korszak olyan jelentős képviselőivel találkozunk, mint Radnóti Miklós és Bálint György. E két kiemelkedő szerzőn túl a többi név is jelentős: Hárs László, Lóránth László, Moussong Piroska, Szőnyi Magda, Zelk Zoltán, s nem utolsósorban a folyóirat két szerkesztője. A névsor önmagában is tanúskodik a *Gárda* világnézeti hovatartozásáról, hasonlóképpen a *Szemle* rovat, melyben a következő könyvismertetésekkel találkozunk: Forgács Antal *Fanyar idő*, Keleti Jenő *Csavargás közben*, Szőnyi Magda *Szobakonyhák*, Lóránt László *Tettének oka ismeretlen* (ezzel a regényével a szerző 1931-ben elnyerte az Otthon-Írók-Hírlapírók Köre pályázatának első díját) és Moussong Piroska *Félúton* című művéről — valamennyi az egyik szerkesztő, Bánáti Oszkár tollából származik — (bi) szignóval. Méginkább aláhúzza megállapításunkat a Művészet Barátok Clubja Zene és Irodalmi Társaság itt szereplő rövid hirdetése, amelyből megtudjuk, hogy a társaság 1931-ben alakult tizenhárom taggal, s e szám a *Gárda* megjelenésének idején elérte a nyolcszázat. „Célja a társaságnak ebben a gazdasági zűrzavarban szigetet létesíteni, ahol a valódi irodalom és művészet még reuzálhat”, s az aktív tagok közül megemlíthetjük Baló Elemért, Boross Elemért, Ascher Oszkárt.

A lap egyetlen disszonáns hangját véletlenül éppen a folyóirat vezércikkét író Hangay Sándor — aki korban is, felfogásban is eltér a lap többi munkatársától — üti meg A „rongyos gárda” című cikkben, saját régi, gyenge versének idézésével és egy Kiss Józsefet illető rosszízű megjegyzéssel. De végül is a lapban szereplő új „rongyos gárdának”, a fiataloknak kíván sikereket a harcban.

Bánáti Oszkár *Pityu* című lírai novellával szerepel, Hárs László *A világ-utazó* címmel írt elbeszélést a lapba, Lóránt Lászlótól regényrészlet olvasható *Az ember, aki elfelejtett élni ...* címmel, Keleti Jenő lírai írást közöl *Levelek az elefántcsonttoronyból* címmel.

Verssel szerepel Keleti Jenő, Moussong Piroska, Szőnyi Magda és Zelk Zoltán.

Moussong Piroska versét idézzük:

Otthon elfogyott a krumpli
és a falvak után
a nagy város uccáit róttá ...
Aztán megállt az úttesten
emberek és sínek között ...
Két súlyos ökle a szemén
és úgy sírt ...

* A *Gárda*, megjelenésének idején nem került be a nemzeti könyvtár gyűjteményébe, M. Pásztor József útján jutott hozzá Hírlaptárunk a folyóirat xerox-másolatához.

Zelk Zoltán három kis szatirikus verset adott a lap számára az *Erő és szépség* ciklusából. Egyiket idézzük:

Futballista — tizenhét gólt rúgott
egy félévesenban, ó isteni láb!
Szobrot neki! Uccát és szép teret!
S cipője köré ékes glóriát!

Nem véletlenül hagytuk a rövid ismertetés végére a legjelentősebb írásokat. Ezek közül is elsőként a (bi) szignóval jelzett — teljes bizonyossággal tesszük fel, hogy a szignó az egyik szerkesztőt, Bánati Oszkárt jelenti — *Akik Várkonyi Nándor A modern magyar irodalom c. könyvéből kimaradtak* című írását említjük. Radnóti Miklós költészetét mutatja be, rövid életrajzzal, addig megjelent műveivel és a három mű — *Pogány köszöntő*, *Újmódi pásztorok éneke* és a *Lábadozó szél* bibliográfiai adataival. Radnóti Miklós életművének e korai szakaszában felismerte azt, ami később bizonyossággá vált, „egészen különleges lírai megoldást látszik képviselni a »holnap« költészetében”.

Kiemelkedik a *Gárda* írásai között Radnóti Miklós riportja: *Hatszempőzt a proletárfestővel, aki nappal még nem festett soha*. Tűzoltó utcai „lakásán” látogatta meg S. Szőnyi Lajost és feleségét, Szőnyi Magda költőnőt. A rövid, tárgyilagos riport tömören összefogott soraiban az olvasó átfogó képet nyer a házról, a padlás-szoba-műteremről, a nyolchónapos kisgyermekről és egyben — a korszakról. A szociográfiai felmérés pontosságával érzékelteti a környezetet, a légkört, a mérhetetlen kiszolgáltatottságot. A művész, aki öt emberre keres, egyszer *nappal* szeretne festeni, egész napon át, de a bútorgyártásnál naphosszat deszkákat cipel és söpör, munkaideje 12 óra — van úgy, hogy 16. Mégis alkot, mert hisz valamiben. „A szociális elnyomás kivetítése. Ez a legnagyobb feladat. Ezért kell és érdemes tanulni. Szent ügy ez.” — mondja a festő.

A *Gárda* egy eddig ismeretlen *Bálint György* dokumentumot is őriz, Bánati Oszkár cikkét, *Interjú Bálint Györggyel a Pesti Napló szerkesztőségében a Holnap lírájáról*. „Fiatal, mosolygós arcú ember, szerény, s a szerénység benne van a mozdulataiban” — írja Bánati s aztán sorra veszi Bálint György válaszát a fel-tett kérdésekre, melyek a háború előtti és a háború utáni lírával, a korabeli költészet és az izmusok kapcsolatával, a „saját kiadású” verseskötetekkel és a „holnap lírájával” foglalkoznak. Az érdekes nyilatkozat részleteire e helyt nem tudunk kitérni, csak néhány — általunk fontosnak tartott — megállapítását idézzük. Egyrészt azt, hogy megdöbbentőnek tartja a saját kiadásban megjelenő verseskötetek számát, azt, hogy a kiadók még a legjobb nevű költők köteteit sem igen hajlandók kiadni. A „holnap lírájára” vonatkozóan pedig: „annyi min-denetre valószínű, hogy a líra ismét megtalálja majd az utat a tömegekhez...”

Nem tudjuk, mi lett a szépen induló folyóirat sorsa. Bizonyos, hogy a szer-kesztők több számot terveztek, hiszen például a Radnóti költészetét bemutató írás is arra utal, hogy folytatni szeretnék volna a sort, szolgálni az irodalom-történet folytonosságát, fejlődését. „Ebben a rovatban minden egyes alkalommal egy-egy jelentősebb, egyéniségével kiemelkedő fiatal íróat fogunk bemutatni.”

Jegyzetek

1. Nemes György, az Élet és Irodalom főszerkesztőjének közlése 1969. ápr. 23-án.
2. Brogyányi Kálmán a második világháború előtt a csehszlovákiai magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság titkára volt, és a Fórum munkatársa.

Deux revues littéraires »englouties«

GY. MARKOVITS

Les deux revues littéraires présentées ici par l'auteur, bien que d'une vie courte, méritent d'être retenues de la lourde époque des années trente de la Hongrie. Toutes les deux doivent leur naissance à des écrivains jeunes, et toutes les deux ont dû cesser de paraître sous l'influence d'une tendance politique et sociale qui faisait en ce temps fléchir tant de noble ambition dans ce pays. Les rédacteurs et collaborateurs de la revue *Fiatall Magyarorszag* (Jeune Hongrie) ont élevé la voix déjà au début de l'année 1931 contre le fascisme hitlérien et la guerre que celui-ci s'appropriait à déclencher. Plusieurs articles y sont consacrés aux questions sociales fondamentales, dont aussi aux problèmes de la jeunesse, à ses tâches, à son avenir. Les meilleurs des poètes hongrois donnaient des vers à la revue, tels que József Berda, Gyula Illyés, György Nemes, Miklós Radnóti, Magda Szönyi et Zoltán Zelk. Au printemps 1932, le rédacteur József Demjén a dû comparaître devant le tribunal pour avoir édité le premier volume des poèmes de Miklós Radnóti.

L'autre revue littéraire de l'époque où les problèmes sociaux prédominèrent et qui portait le titre *Gárda* (Garde) a paru pour la première fois au mois de juillet 1933, rédigée par la Maison des Amis des Arts. Il ne nous en est resté qu'un seul numéro contenant des vers et nouvelles de la plume de Antal Forgács, László Hárs, Piroska Moussong et Zoltán Zelk. Un document jusqu'ici inconnu sur György Bálint y trouve également place, notamment l'interview d'Oszkár Bánáti avec le poète sur la poésie lyrique de la future. L'interview a eu lieu dans la rédaction de Pesti Napló. Une autre pièce remarquable dans la revue *Gárda* est le reportage de Miklós Radnóti, paru sous le titre «Tête à tête à trois avec l'artiste prolétaire qui n'a jamais peint durant le jour» (en langue hongroise).

Az első magyar könyvtárosnő: Pikler Blanka

V É K O N Y M A R G I T

A XIX. század vége felé és a századforduló idején az irodalmi termelés oly óriási arányokat öltött, hogy alig lehetett lépést tartani vele. Régebben a könyvtárak arra törekedtek, hogy minden megjelenő művet megszerezzenek. Ebben az időben — a nemzeti könyvtárakat kivéve — a szigorú válogatás elvét kezdték érvényesíteni. Megindult a könyvtárak differenciálódásának folyamata. Az egyik oldalon — az általános népoktatás elterjedésével, az írástudatlanság kiküszöbölésével párhuzamosan — új könyvtártípus született: a közművelődési könyvtár, amely egyformán igyekezett kielégíteni a népesség valamennyi rétegének igényeit. A másik irányban megjelentek és egyre szaporodtak a különféle szakkönyvtárak.

Változások történtek a könyvtárak falain belül is. A növekvő könyvtömeg áramlása miatt olyan könyvtárosokra volt szükség, akik ki tudták válogatni a hatalmas áradatból a haladást képviselő, értékes irodalmat. A könyvtári munka szakmai önállóságot nyert. A korszerű épületek tervezése mellett kidolgozták a könyvek ésszerű tárolásának, az állomány nyilvántartásának, az osztályozásnak, az olvasók kiszolgálásának modern eljárásait.

Annak, hogy a különböző jellegű és típusú könyvtárak mind a tudomány, mind a közművelődés szolgálatában betölthessék szerepüket, előfeltétele volt a személyzet szakszerű kiképzése. Ebben az időben olyan könyvtárosok léptek a színre, mint *Dewey*, a tizedes osztályozó rendszer megteremtője, *Szabó Ervin* a magyar könyvtárügy kimagasló egyénisége. Ők már nem vagy nemcsak mint filozófusok, történészek, írók voltak nagyok, hanem mint könyvtárosok is.¹

Magyarországon a fejlődés lassú és ellentmondásos volt. A hangsúly a tudományos gyűjteményekre helyeződött. 1897-ben alapították meg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát és Főfelügyelőségét, amelynek feladata „a Magyarországon létező törvényhatósági, községi, felekezeti vagy társadalmi javadalmasból fenntartott múzeumok és az azokkal kapcsolatos könyvtárak berendezésének, anyagának, szervezetének és kezelésének tanulmányozása lett.”²

Ugyancsak 1897-ben született meg egy újabb rendelkezés a kötelespéldányokról, amely kötelezi a nyomdákat és a kiadókat, hogy minden új nyomdatermékből egy példányt a Nemzeti Múzeum Könyvtárának, egy példányt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kötelesek beszolgáltatni.³

A XIX. század végén hazánkban a „public library” típusa még nem alakult ki.

Ebben az időben Budapest Magyarországnak nemcsak gazdasági, politikai, szellemi és tudományos fővárosa, hanem az egyetlen nyugat-európai mértékkel mérhető szellemi központja is. Itt székeltek az összes tudományos és irodalmi intézetek, testületek, egyesületek, innen indultak ki a haladó szellemi mozgalmak. Ezzel szemben, ha a főváros tudományos könyvtárainak statisztikáját vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy közülük a legnagyobbak állománya együttesen nem tett ki egymillió kötetet. Ez az anyag kilenc helyen, a város különböző kerületeiben, különböző szerkezetű katalógusokban volt nyilvántartva. A naponta csak 6—7 órát nyitva tartó tudományos könyvtárakban a használat sem volt intenzív.⁴

A vidéki tudományos könyvtárak teljesítőképessége ennél is csekélyebb. A legfontosabb gyűjtemények magán- és egyházi kézen voltak. Ha történeti kincsekben nem is vallottak szűgyent, csak nagyon kevés volt az olyan könyvtár, melynek gyarapodása lépést tartott volna a korszerű követelményekkel. Feltárásuk sem volt összhangban az addigra kimunkált elvekkel és módszerekkel.⁵

A népkönyvtárak — állítólag — azzal a céllal jöttek létre, hogy a „tudásnak és a műveltségnek félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és a proletárság között áthidalják”. Mégis „be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő feladatuk” az lett, „hogy úgynevezett hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal” nem a proletárság tudását, hanem az erkölcsét hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, „vagyis a » lázadás « szellemét öljék ki belőle”.⁶

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége fennállása első éveiben a kulturális egyesületek útján létesített új könyvtárakat, később már önállóan folytatta ezt a munkát. Az általa létesített könyvtárak száma évről évre nőtt, és a vándorkönyvtárakkal együtt 9 év alatt 408-ra, együttese értékük pedig 393 370 koronára emelkedett⁷. Azonban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa mintajegyzéke rendkívül alacsony színvonalú volt, ennek következtében a népkönyvtárak állománya sem lehetett más. Külföldi szerzők nagyon kis számban szerepeltek. *Ambrozovics-Meszlényi* Ilona, *Bánfi* János, *Böngér* János, *Kincs* István, *Vékony* Antal regényei és versei például nagy számban fordultak elő, de *Dosztojevszkij*, *Gorkij*, *Victor Hugo*, *Maupassant*, *Ibsen* művei rá sem kerültek a listára. Az ismeretterjesztő rész is nagyon hiányos: a modern szociális problémákkal foglalkozó könyvek éppúgy hiányoztak, mint a természettudományos művek.

Szabó Ervin, a magyar könyvtárügy legjelentősebb képviselője felismerte, hogy a két főtípus: a tudományos könyvtárak és a népkönyvtárak nem alkalmasak a művelődési szükségletek kielégítésére. Harcot indított a nálunk addig ismeretlen public libraryk hálózatának megteremtéséért. Ő és munkatársai a magyar könyvtárügy területén hasonló szerepet játszottak, mint Lenin a szovjet könyvtárügy tekintetében. Munkásságukban közös elem a nyugati könyvtárügyi reformok felfedezése, s a szocialista könyvtárügy megteremtésére irányuló törekvés.

Szabó Ervin 1904-ben a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárából került az akkor nagyrészt elavult statisztikai, közigazgatási és várostörténeti művekből álló Fővárosi Könyvtár élére. Ezt a gyűjteményt akarta a főváros lakosságát ellátó könyvtárhálózattá fejleszteni, s munkatársai segítségével részben azzá is fejlesztette.

Már könyvtárba léptekor talált néhány olyan szakembert, akiket meg tudott nyerni a könyvtár átszervezése tervének. A tízes években mellette dolgozott *Braun Róbert*, *Diénes László*, *Madzsar József*, *Pikler Blanka*, *Szigeti Gabriella*, *Kőhalmi Béla*, *Ritók Emma*.

A századforduló Magyarországon sok egyéb pálya mellett a könyvtárosság is a férfiak privilégiuma volt.

A *Magyar Könyvszemle* 1903-ban még szenzációként közölte azt a hírt, hogy Berlinben „nőket képeznek ki erre a nők előtt új életpályára”, és *Hottinger* tanár szaktanfolyamot nyitott meg, „melynek az a célja, hogy a felsőbb leányiskolát járt és 16 évet meghaladott nőket népkönyvtárak önálló vezetőivé, illetőleg a tudományos könyvtárak hasznos adminisztratív erőivé képezzen ki”.⁸

1906-ban az Egyetemi Könyvtár igazgatója, *Ferenczi Zoltán* próbálkozott meg egy ingyenes női könyvtáros, *Czeke Mariann* foglalkoztatásával, akit azonban csak 1909-ben neveztek ki fizetési könyvtárstízté.

Szabó Ervin gyorsabban szakított a maradisággal. Fél évi gyakornokság elteltével, 1908-ban kinevezeti Magyarországon az első fizetett női könyvtárost.⁹

Munkámban a publikált források tanulmányozásából indultam ki.¹⁰ Az eredeti források jelentős részéhez sem a Fővárosi Levéltárban, sem a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irattárában nem lehet hozzájutni, azok elvesztek.

Pikler Blankára vonatkozó emlékeik és ismereteik elmondásával *Demény Pál*, *Kőhalmi Béla*, *Lencsés Jánosné*, *Markos György*, *Markos Györgyné*, *Martos Vilmos*, *Práger Miklós*, *Remete László*, *Solti Gabriella*, *Tiszay Andor* és *Virág Miklósné* voltak segítségemre.

A Z É L E T R A J Z

Pikler Blanka 1883. március 25-én született Budapesten, jómódú család harmadik, s egyben utolsó leánygyermekéeként. Apai nagyapja orvos, nagybátyja *Pikler J. Gyula*¹¹ a georgeizmus magyarországi propagálója, a Fővárosi Statisztikai Hivatal egykori igazgatója volt.¹² Apja *Pikler Ármin*, előbb orvostanhallgató, majd tanulmányait abbahagyva, több éven át pénzügyminisztériumi tisztviselő.¹³ Nősülése után kávéházat nyit. A szakmában megbecsült személyiség: 1895-ben az ipartestület választmányi tagja, 1896-ban alelnöke. 1900-ban mond le funkciójáról.¹⁴

A VI. kerület Andrássy út 32. szám alatti Opera kávéház jól jövedelmezett, s lehetővé tette — abban az időben, amikor a leányok előtt még nem nyílt meg a művelődés lehetősége —, hogy a *Pikler*-lányok magánúton tanulhassanak. Blanka a VII. kerületi (ma Madách Imre) fiúgimnázium magántanulója lett, ahol osztálytársa volt többek között *Benedek Marcell* és *Hóman Bálint*, akik később lehetőséget nyújtottak számára, hogy alkalmi munkákat kapjon.¹⁵

A fiatal leány nagyon szerette a matematikát, és szívesen foglalkozott a gyerekekkel. Matematika tanárnő szeretett volna lenni. De ez a vágya — még gyermekkorában kapott középfülgyulladás miatt — sohasem teljesülhetett. Szülei külföldön is gyógykezellették, de a híres külföldi szakorvosok sem tudták hallását teljesen visszaadni.¹⁶ A hallatlanul muzikális *Pikler Blanka*, aki fiatalon hetenként kétszer-háromszor is koncertekre járt, később már a nézőtér legelső sorából is kénytelen volt elmaradni.¹⁷

A gimnázium elvégzése után az egyetem bölcsészettudományi karának irodalomszakára iratkozott be, Csiky Gergely volt szakdolgozati témája.¹⁸ Egyetemi éveit alatt kapcsolódott be a hazánkban is egyre jobban kibontakozó polgári nőmozgalomba, háromnegyed évig (1908–1909) a Feministák Egyesületének könyvtárát is kezelte.¹⁹

Az apa halála után a kávéház vezetését egyik leánya sem vállalta: a család szűkös körülmények közé került, s Blankának is kenyérkereset után kellett néznie.²⁰

Az egyetemi végbizonyítvány elnyerése után a Fővárosi Könyvtár 1908. január 1-én vette fel díjtalan gyakornoknak. Szabó Ervin előterjesztésében díjnoki alkalmazásának engedélyezését kérte a polgármestertől:

„Indoklásul hivatkozunk a jelzett munkamennyiségre, amely a székesfővárosi könyvtárban 1 — 1 munkaerőre esik, s ami előrelátható gyarapodás fokozódásával még emelkedni fog, ... azon tiszteletteljes kéréssel fordulunk a T.T.-hoz, hogy nőt alkalmazhassunk az engedélyezendő díjnoki állásra. Már ... javasoltuk, hogy a gyakornoki és kezelőtiszt állások megfelelő kvalifikációval bíró nőkkel is betölthetők legyenek, minthogy a nyugat-európai és amerikai tapasztalatok szerint a könyvtári kezelési munkában a nők sok tekintetben alkalmasabbak, mint a férfiak ... Könyvtári szolgálatra kiválóan alkalmassá teszi a nőket aprólékos és szakadatlan ügybuzgalmuk, amely tulajdonságok a könyvtári kezelési munkák végzésére multhatatlanul szükségesek. ... Van szerencsénk egyúttal jelenteni, hogy az engedélyezendő díjnoki állásra alkalmas nőt hozhatnánk máris javaslatba. Könyvtárunkban ugyanis már hosszabb ideje dolgozik önkéntes minőségben Pikler Blanka végzett bölcsészethallgató, ki ez idő alatt könyvtári ismereteinek és képességeinek olyan meggyőző bizonyítékait adta, hogy tekintettel magas kvalifikációjára, alkalmaztatása határozottan nyereség volna a székesfővárosi könyvtárra.”²¹

Pikler Blankát 1908. július 1-én a Fővárosi Könyvtár tisztviselőjévé nevezték ki. Az első magyar könyvtárosnő minden ténykedésével igyekezett bebizonyítani, hogy ezen a pályán a nők is megállják a helyüket. Röviddel kinevezése után a katalógizáló osztály vezetésével bízták meg. „A legrátermettebb, legmunkabíróbb” tisztviselőt 1911-ben — városi segéllyel — egyhetes németországi tanulmányútra küldték.

1908-tól kezdve ő állítja össze a könyvtár *Értesítőjét*, majd — 1914 februárja és júliusa között — a *Magyarország bibliográfiája* című kiadványt is, a *Könyvtári Szemle* mellékletét. Ismeretes, hogy ezekben az időkben csak jámbor óhajítás a magyar kurrens nemzeti bibliográfia megteremtése, ezt a könyvkereskedők céljait szolgáló *Corvina* helyettesítette. Kóhalmi és Pikler vállalkozásukban a *Corvina* jegyzékeiből kimaradt — mert könyvkereskedői forgalomba sem került — kiadványok címeinek tömegét vették fel. Munkájuk méltánylását jelentette, hogy néhány hónap után őket bízta meg a Könyvkiadók Egyesülete az addiginál teljesebb havi jegyzék összeállításával. Kóhalmi Bélával közös munkája a *Magyar Könyvészet* 1915—1918. évi folyama.

Szabó Ervin növekvő megbecsüléssel figyelte Pikler Blanka tevékenységét, a Fővárosi Könyvtáron belüli teljesítményeit és 1914-ben a Katalógizálás irányítása mellett rábízta a Rendelő vezetését is a következő megokolással:

„A gyarapodás előkészítő munkái, vagyis a rendelés és az ajándékok, cserék és a megtekintésre küldött könyvek kezelése és földolgozása, vagyis a lajstromozás, helyszámozás stb. Pikler Blanka könyvtártiszt példátlanul odaadó és lelkiismeretes vezetése alatt működő Rendelő és Katalógizáló osztály dolga volt.”²²

„Ezekben az időkben, az első világháború előestéjén, az eszeveszett fegyverkezési verseny és az egymást követő gazdasági válságok miatt mind nehezebbé válnak a megélhetési viszonyok ... Pikler Blanka is növekvő anyagi gondokkal küzd, Szabó Ervin hosszútávú kölcsönök folyósítását eszközli ki a városinál számára.”²³ „Mivel a nevezett a könyvtárnak egyik legszorgalmasabb tisztviselője, aki minden különmunkadíj nélkül, hivatalos idején kívül is sok időt tölt a könyvtárban, kérem a polgármester urat, hogy anyagi nehézségeinek enyhítésére a nevezettnek 150 K segílyt engedélyezni kegyeskedjék.”²⁴

A háború vége felé új oldaláról mutatkozik be: részt vállal abból az illegális, antimilitarista harcból, melynek egyik központja a Szabó Ervin vezette könyvtár volt. A fronton is terjesztették azokat a forradalmi kiáltványokat, amelyeket ő gépelt sokszorosítás alá.²⁵

A Tanácsköztársaság hónapjai alatt azokkal tart, akik tettekkel állnak a munkáshatalom oldalára. Ezért a bukás után, 1919. augusztus 8-án más haladó könyvtárosokkal együtt Pikler Blankát is börtönbe vitték, s később fegyelmi úton bocsátották el a könyvtárból.

A fehérterror idején állandó állása nem volt, de mindig dolgozott, munkáját mindenhol megbecsülték. Bibliográfusi tevékenységét is tovább folytatta. Az ő szerkesztésében jelent meg a *Magyar Könyvészet 1921—23*, valamint a *Corvina* könyvészeti melléklete. 1925-ben Braun Róberttel együtt állította össze az *Általános magyar könyvjegyzéket*. Állandóan járt a könyvtárakba, a legnagyobb könyvkereskedésekbe, az antikváriumokba. Fáradtságot nem ismerve hajszolta a könyvet; bírálói alaptalanul állították, hogy csak céduláról készítette bibliográfiáit. Nem szerette, ha hajszolták, de ő mindig hajszolta önmagát.²⁶ Gyakran késő éjszakáig katalogizált barátnőjével, Lencsés Jánosnéval együtt. Hogy a baráti látogatások ne zavarják őt a munkában, a hét egy napján — általában szerdán — fogadónapot tartott. Ezeken a teaesteken a legújabb irodalmi és politikai kérdéseket vitatták meg. A házigazda kérésére a barátok mindig magukkal hozták 14—18 éves gyermekeiket is, akiket Pikler Blanka egyenrangú felnőttként kezelt. A teaestek résztvevői közé tartozott Braun Éva, Braun Róbertné, Gellért Hugó és felesége, Gergely Aranka és Janka, Gergely Győző, Lencsés Jánosné, Markos György, Pór Nándorné, Solti András, Solti Andrásné és leányuk, Szauder Erzsébet és Weil Klára.²⁷

A Sziget utca 2. szám alatti szerény lakás azonban nemcsak a szerdai napokon volt nyitva barátai számára. A megbízhatóságáról, bátorságáról és segítőkészségéről nevezetes könyvtáros gyakran nyújtott menedéket egy-egy éjszakára a rendőrség által körözött kommunistáknak.²⁸

Az 1944. július 2-i bombatámadáskor a Sziget utcai ház szinte teljesen megsemmisült, s vele Pikler Blanka lakása. Itt veszték összes könyvei, iratai, az általa őrzött Szabó Ervin-dokumentumok.²⁹

A felszabadulást hallásának csaknem teljes elvesztésével éli meg, ezért nem tudja elfogadni a Szabó Ervin Könyvtár alkalmazási ajánlatát.³⁰

„A felszabadulás után — írja önéletrajzában — rehabilitáltak, de mint 60 éven felülit, nyugdíjaztak. 1946. január óta dolgozom a Szikrában, előbb a Műszaki Osztályon, majd 1948 nyara óta a Marxista Lektorátusban. ... 1945 februárjában beléptem az MKP-be. A 20-as évek eleje óta megszakításokkal szakszervezeti tag vagyok. Az 1947-es választásoknál irodai munkákban segédkeztem. A Szikrában az üzemi könyvtárt kezelem.”³¹

Munkája elismerésül 1953. április 4-én és 1955. április 4-én Szocialista Kultúráért miniszteri kitüntetést kapott.³²

Az volt a kívánsága, hogy „ne éljen tovább, mint ameddig dolgozni tud”. Ez beteljesedett. A még mindig igen aktív Pikler Blankát 1957. április 13-án a Széchenyi-fürdőben érte utol a halál...³³ A Kossuth Könyvkiadó saját halottjaként temette el. Sirjánál, a Farkasréti temetőben *Virág* Miklósné búcsúzott tőle.³⁴ A Kiadó személyi irataiból a következő nekrológ került elő:

„Pikler Blanka a magyar munkásmozgalom régi harcosa, 74 éves korában elhunyt. Pikler elvtársnő 1908-tól a Fővárosi Könyvtár dolgozójaként Szabó Ervin közvetlen munkatársa volt, s nagy szolgálatokat tett a háborúellenes forradalmi szocialista mozgalomnak, amely a Kommunista Magyarországi Pártja egyik forrásává lett. Bátor kiállásáért a Tanácsköztársaság bukása után üldözték, a Horthy időkben sokszor névtelenül folytathatta bibliográfiai munkásságát, neve mégis fogalom volt a könyvtári, könyvkiadói körökben. A felszabadulás után, magas kora ellenére csaknem haláláig segítette értékes munkájával a Szikra Könyvkiadót. Pikler Blankát súlyos nagyothallása gátolta mozgalmi munkájában, mégis mindig megtalálta a módját, hogy nézetei bátor hirdetésével, áldozatkészségével, tiszta emberségével neveljen, szíveket szerezzen a pártnak, a kommunizmus ügyének.”

Pikler Blanka egyetemi évei alatt kapcsolódik be a Magyarországon is egyre jobban kibontakozó polgári nőmozgalomba.³⁵ Itt indul politikai-közeleti pályafutása, amely később a Galilei Körben, majd a Tanácsköztársaság munkájában folytatódik: 1919. augusztus 8-án pedig mint a „kommunista elvek ... hangos hirdetőjét” tartóztatják le. S ha nem is lett a Kommunista Párt tagja, humanizmus, emberszeretete arra sarkallta, hogy mindig megtalálja helyét ott, ahol a közügyekért tenni tud valamit.³⁶

A magyarországi polgári nőmozgalom kezdete 1897-re tehető. Ekkor alakul meg a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, amely elsősorban azt akarja elérni, hogy a nők a jól fizetett pályákon is alkalmazást nyerjenek, a férfiakkal egyenlő bérért. 1904-ben jön létre a Feministák Egyesülete, a női választójog és az „egyenlő munkáért egyenlő bért” követelésével.

Pikler Blanka 1904-től 1908-ig a Feministák Egyesületének titkáráként, majd 1913-ig választmányi tagjaként tevékenykedik. A két egyesület párhuzamosan működik, és 1907-ben közös lapot indít *A Nő és a Társadalom* címmel.

A feministák lapja sok országos kérdést felvet: a drágasággal, a rossz lakáviszonyokkal, az analfabetizmussal kapcsolatban. Állásfoglalása a polgári radikálisokéhoz áll közel.

A háború kérdésében kezdettől fogva elítélő magatartást tanúsítanak.

Pikler Blanka a Feministák Egyesületének gyakorlati tevékenységébe kapcsolódott bele. 1904-től titkár volt. Titkári beszámolóiban a mozgalom erkölcsi jelentőségére hívja fel a figyelmet. A titkári s a szervező tevékenység mellett a tartalmi munkából is kiveszi a részét. 1908 áprilisáig az egyesület titkára. Mikor a Fővárosi Könyvtár szolgálatába lép, tovább kezeli az egyesület könyvtárát.

A városi könyvtárban és az egyesületben végzett párhuzamos munka nehézségnek bizonyul, s ezért 1909 elején lemond az egyesületi könyvtárosságról, de továbbra is aktívan tevékenykedik a gyakorlati munkában, és még 3 éven keresztül szerepel a választmányi tagok közt is.³⁷ 1913-ban az egyesület választmányát kibővítik, 35 lesz a létszám, Pikler Blanka azonban a kibővített választmányból kimarad, és nem szerepel a következő években sem.³⁸

Ha további közélet pályafutását vesszük figyelembe, akkor a szakítás politikai állásfoglalásának balratolódásával is magyarázható. Szabó Ervin hatására megismeri a szocialista tanokat. Útja a Galilei Kör felé vezet. A polgári jellegű szervezet már nem felel meg elveinek.

PIKLER BLANKA MINT KÖNYVTÁROS

Pikler Blanka könyvtárosi pályáját 1908. január 1-én kezdte meg a *Thirring* Gusztáv igazgatósága és Szabó Ervin gyakorlati vezetése alatti Fővárosi Könyvtárban. Szabó Ervin hónapokig harcolt a városnál azért, hogy a könyvtárosi állás „kellő könyvtári gyakorlattal és szakképzettséggel rendelkező nővel is betölthető legyen”, különösen, ha „... a nevezett Pikler Blanka nem csupán érettségi bizonyítvánnyal bír, hanem egyetemet is végzett”, és „már hosszabb idő óta díjtalanul dolgozik a könyvtárban”.³⁹

1908. július 1-én a Fővárosi Könyvtár tisztviselőjévé nevezték ki a kitűnően dolgozó Pikler Blankát, aki ezáltal az első státusszal rendelkező magyar könyvtárosnő lett havi 90 korona fizetéssel.

Pikler Blankát, aki „nem csupán középiskolát végzett, hanem bölcsészettudományi tanfolyamot is, és a bölcsészettudományi doktorátusra készül, tekintettel továbbá arra, hogy szakképzettsége és értelmisége folytán a könyvtár leghasználhatóbb alkalmazottjai közé tartozik, a hivatali kötelességeit ritka buzgalommal végzi, a IX. fizetési osztályba, 100 korona havi fizetéssel és 60 korona negyedévi lakáspénzzel előléptetni méltóztatnék.”⁴⁰ — írta Szabó Ervin, egyik beadványában.

1910-ben már havi 110 korona fizetést és 80 korona negyedévi lakáspénzt kapott a VIII. fizetési osztályba sorolt fiatal könyvtárosnő, aki ekkor már a Katalogizáló osztály vezetője volt.

A Katalogizáló Osztály a Rendelőtől és az osztályozó tisztviselőktől kapott könyveket szétválogatás után (a másodpéldányokat és a folytatásos műveket nem kellett katalogizálni) az egyesített angol és amerikai szabályok szerint dolgozta fel, mely a porosz gyakorlatban használt substantum regens (általában az első nominativusban álló főnév) helyett a mechanikus rendszóválasztás módszerét alkalmazta.

A nemzetközi formájú kartoncédulákra (12,5×7,5) 2 centiméterre a felső részéről vonalat húztak. A cédula bal felső sarkára a mű helyszámát, alája a könyv tizedes szakbeosztásának számát vezették rá. A szerző nevét, a vonal fölött tüntették fel, a mű címét és az impresszum adatait pedig a vonal alá írták.⁴¹

A Katalogizáló Osztály gyűjtötte az akcesszió-cédulákat is, melyekből — 1907-től kezdve — folyamatosan állították össze a Fővárosi Könyvtár Értesítőjének az anyagát, s ebben szakasportosításban közölték az új szerzemények jegyzékét is. Az Értesítő első korrektúráját mindig Pikler Blanka végezte.

A Fővárosi Könyvtár 1914 márciusában költözött új otthonába, a Károlyi utcai épületbe. Ezzel kapcsolatosan belsőleg is teljesen újjászervezték a könyvtárat. A régi, elavult dobozos katalógusrendszert kicserélték, a különböző irányú keresések megkönnyítésére különböző típusú cédulakatalógusokat készítettek: betűrendes és személyzeti katalógust, szakkatalógust és földrajzi kataló-

gust. Ezeken kívül külön katalógust készítettek még a Budapesti gyűjtemény és a Kézirattár anyagából, de ezek cédulaanyagát a nagy katalógusba is beolvasztották.

A régi dobozos katalógusokban szabadon helyezkedtek el a rossz papírra írt cédulák. Helyükbe a mindmáig legkorszerűbbnek bizonyult fiókos katalógus-szekrényeket állították fel, amelyekben a nemzetközi szabvány méretének megfelelő kartoncédulákat nyársak segítségével rögzítették.

A Pikler Blanka és Kóhalmi Béla vezetésével dolgozó 25 tagú rekonstrukciós gárdára roppant feladatok hárultak. A rekatalogizálást a selejtezés előzte meg, melynél az olvasók indokolt igényeit tartották szem előtt. A selejtezés után a könyvtár állománya 145 000 kötetről 108 000-re csökkent, s ebből a leginkább munkaigényes központi anyag 87 000 kötetet tett ki. 1914 végéig a központ állományának 2/3 részét dolgozták korszerűen fel, s ennek során 336 000 új katalóguscédula készült.

„A címfelvételek jelentős részét a főváros házinyomdájában készítették. ... Minden egyes cédula két példányban készült; az egyik belső használatra, így végleg megszüntették azt a lehetetlen állapotot, hogy a könyvtárosok feldolgozó munkájuk közben minduntalan az olvasókba ütközzenek. Emellett az olvasói katalógusok esetleges megcsonkítása sem okozott ezután olyan végzetes bajt, mint korábban, amikor egy cédula eltűnése az általa jelzett könyv elsüllyedését is jelentette. 1914 végén a választólapokkal együtt kerekén 350 000 darab katalóguscédula 21 fiókos kartotékszekrényben volt elhelyezve... Kialakult a központi gyűjtemény mai katalógusrendszerének alapja: a modern szabvány szerint készült olvasói és szolgálati katalógus, a decimális rendszerben felállított szakkatalógus, a földrajzi katalógus, a különgyűjtemények katalógusai, ez utóbbiak is két példányban.”⁴²

A nyilvános és a szolgálati katalógus között csak kivitelezésbeli különbség volt: a nyilvánosba kerülő cédulákat celluloid áthúzással védték meg a kopástól. A betűrendes katalógus a szerzők művei mellett a szerzőkre vonatkozó irodalmat is magába foglalta. A felgyülemlett anyagot a gyorsabb tájékozódás elősegítése érdekében háromféle színű vezérlapokkal választották el. A különböző betűknél barna színű, a sok munkával szereplő szerzőknél rózsaszínű, a sok kiadvánnyal szereplő testületi szerzőknél sárga választólapot találunk.⁴³

A szakkatalógus a Dewey-féle tizedes osztályozás alapján tárja fel a könyvtár anyagát. Az azóta világszerte elterjedt tizedes osztályozási rendszer bevezetése hazánkban Szabó Ervin úttörő érdeme, aki már 1902-ben is ezt alkalmazta a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárában.

A földrajzi katalógus részben betűrendes, részben szakkatalógus: a földrajzi nevek betűrendjén belül az anyagot szakok szerint rendezték el. A cédulaanyag nagyságától függött, hogy a szakszámokat mennyire redukálva alkalmazták.⁴⁴

Pikler Blanka könyvtári munkásságának legnagyobb érdeme ez a jól meg-alapozott és gondos munkát igénylő katalógusrendszer, illetve annak rendszeres továbbépítése. 1914-ben a Rendelő vezetésével is megbízták, 1915 szeptemberéig a Rendelő a Katalogizálóval egyesítve működött az ő vezetése alatt.

A Fővárosi Könyvtár Értesítője című évenként megjelenő kiadványban Pikler Blanka adott számot a két osztály munkájáról:

„A Rendelőnek már megvolt a maga szilárd szervezete és az ott végzett munkának a megalapozott menete. A Katalogizálóban azonban az ügymenetet újjá kellett szervezni és a még 1914 augusztusában átvett hátralék földolgozását kellett főleg siettetni, miért is az első hónapokban a két egyesített osztály személyzete munkaerejének jóval nagyobb részét

a Katalógizáló felé irányította, amit a Rendelő természetesen megcsinált. A későbbi hónapokban és főleg a két osztály szétválása óta sikerült a Rendelő ügyeit újból felfrissíteni, úgy, hogy a második félévi gyarapodás az első félévével szemben emelkedést mutat és az ügymenet mindenkor szükséges javításával is újlag többet foglalkozhattunk.”⁴⁵

1915 szeptemberében a Katalógizáló osztály vezetését Schein Józsefné vette át, s ez időtől kezdve Pikler Blanka csak a Rendelőt irányította.

„A Rendelő munkáját — írja — főleg a könyvbeszerzésnél igen nagy mértékben megnegyeztette a háborús állapot. Minthogy a könyvkereskedők is erősen megfogyott személyzettel dolgoznak — sok helyen a legjobb vezető munkaerőket kell nélkülözniük — a szállítások körül sok volt a késedelem, zavar és pontatlanság. A megszabott szállítási határidőt a közlekedés és csomagszállítás nehézségei miatt nem tudták betartani, s így a gyakran szükségessé váló sürgetések is szaporították az osztály munkáját. Többször jutottunk az olvasókkal szemben kellemetlen helyzetbe, akik nemigen akarták elhinni és megérteni, hogy pl. német könyvet 4, sokszor 6 hét alatt tudunk csak beszerezni. E miatt több ízben folytattunk tárgyalásokat a szállítókkal, sűrűsebb esetekben a szállítási költség megtérítését is vállaltuk. De, bár az év végéig a dolgok némileg javultak is, a szállítások tökéletes, minden zökkenés nélkül való menete csak a normális állapotok helyreálltával várható.”⁴⁶

A beszámoló további részében részletesen leírja, honnan és hogyan vásárolta a Rendelő az új könyveket. 1915-ben eszerint kerekén 3000 rendelést adtak fel a könyvkereskedőknek és az antikváriusoknak és 11 332 mű beérkezésével kapcsolatos könyvtári feladatokat végeztek el.

A következő év Értesítőjében örömmel jelenti, hogy minden téren emelkedésről adhat számot.

„Nagymértékű az emelkedés az ajándékkönyveknél. Igyekeztünk egész évben oda irányult, hogy az egyesületi és hatósági kiadványok sorozatait, kivált a budapesti vonatkozásúakat, rendszeresen kiegészítsük. Ugyancsak nagy gondot fordítottunk a könyvkereskedői forgalomba nem kerülő könyvek és füzetek beszerzésére. S bár — bizonyára a háború miatt — kérdéseink nagy hányadának eredménye nem volt, mégis az erre a munkára fordított nagyobb gond az ajándékok számának emelkedésében jut kifejezésre.” A 2707 rendeléssel szemben 21 246 dokumentum állományba vételéről gondoskodtak. Meglepően korszerű a jelentésnek az egyesületi, a hatósági, általában a könyvkereskedői forgalomba nem került művekre vonatkozó része. Ezen kívül a katalógusok revízióját is ambíciózusan végezték:

„A Katalógusban észlelt hibákat — írja Pikler Blanka — állandóan nyilvántartjuk. E hibáknak az összes katalógusban való helyreigazítása is a Rendelő osztály feladata volt. 697 cédulán végeztünk javítást.”⁴⁷

A Rendelő munkájáról csak akkor kapunk teljes képet, ha megvizsgáljuk a könyvtár új szerzeményeit tartalmazó Értesítő anyagát, amelyet — a Katalógizáló akcesszió-céduláiból — Pikler Blanka állított össze. A könyvtár gyűjtőkörét tartva szem előtt, különösen társadalomtudományi műveket szerzett be. *Marx, Engels* művei mellett ott sorakoznak az utópista szocialisták, *Saint-Simon, Owen, Fourier* munkái is. De nemcsak a munkásmozgalom múltját feltáró dokumentumokat gyűjtötte, hanem figyelemmel kísérte a kor nagy eseményeit, s a nemzetközi munkásmozgalom szinte valamennyi vezéralakjának írását igyekezett megvenni. A forradalmi, a szociáldemokrata és általában baloldali szellemű kiadványok mellett úgyszólván minden párt irodalmi terméke fellelhető az *Értesítő* hasábjain. A társadalomtudományi munkák mellett az *Értesítő* nagy része várostörténeti, városügyi, közigazgatási vagy statisztikai anyagból állott.⁴⁸

Az *Értesítő* 1916. évfolyamában rövid hír tájékoztat arról, hogy a könyvtár

a gyakornokok részére, azért, hogy a „gyakorlati készségen kívül elméleti áttekintést is szerezzenek” könyvtártudományi előadásokat szervez. Az előadások májustól júliusig zajlottak le heti egy órában. A második előadást Pikler Blanka tartotta a *Könyvek beszerzése, iktatása, helyszámozása* címmel.⁴⁹

A proletárdiktatúra hónapjaiban a Fővárosi Könyvtár az egész magyar könyvtárügy központja, irányítója lett, „ahonnan minden kezdeményezés kiindult, amelynek munkatársai a legaktívabban vettek részt a forradalomban. Szabó Ervin évtizedes nevelő munkájának volt ez az eredménye”.⁵⁰

1919. március 30-án Dienes Lászlót és Kóhalmi Bélát bízták meg a könyvtárügyek országos vezetésével. Fő alapelvüknek tekintették azt, hogy az olvasó az ország egész területén, a közkönyvtárak útján a lehető legkönnyebben és leggyorsabban hozzájuthasson ahhoz a könyvhöz, amire szüksége van. Ennek megfelelően építették ki az ország könyvtári rendszerét. A könyvtárügy élére az Országos Könyvtárügyi Tanácsot állították, közvetlen felügyelet alá rendelték az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetet, melynek „hatáskörébe került az egész ország tudományos és közművelődési könyvtárainak dologi és személyi ügyeinek az intézése”. Az intézet egy könyvtárügyi és egy bibliográfiai főosztályra tagolódott.

Pikler Blanka, aki a könyvkötési ügyek intézője is volt, a proletárdiktatúra idején a *Corvinában* megjelenő kurrens magyar könyvészetet gondozta.

A Tanácsköztársaság idején kéthónapos könyvtárosképző tanfolyam indult. Célja az volt, „hogy a közművelődési könyvtárak kiépítendő nagyszabású hálózatának kezelésére megfelelő személyzetet képezzen ki”. A tanfolyam, amely május 12-én kezdődött, és amelyet Dienes László nyitott meg, 21 előadó közül 10 a Szabó Ervin Könyvtár dolgozója volt. Pikler Blanka a katalogizálással ismertette meg a hallgatókat. Az elméleti kérdések tisztázása után, a gyakorlattal egybekötött tanításon a porosz és amerikai szabályoknak a mi viszonyaink közötti megfelelő alkalmazásáról beszélt.⁵¹

A fennmaradt dokumentumok szerint Pikler Blanka buzgón tevékenykedett, rőtta a várost, hogy a Szabó Ervinről elnevezett Fővárosi Könyvtár leendő fiókkönyvtárai számára helyiségeket szerezzen.

A Tanácsköztársaság bukása után ezért készülhetett róla — augusztus 18-i kelettel — a következő jelentés:

„Jelentem, hogy Pikler Blankát (36 éves hajadon, lakik: Ménesi út 19. I. em.), mert a Kommunista társadalom egyik harcos katonája volt, továbbá a kommunista elveknek több tanú szerint ma is hangos hirdetője, letartóztatjuk.”⁵²

A következő napon, 1919. évi augusztus hó 9-én Véber János detektív a következő feljelentést készítette:

„1919. évi augusztus hó 9-én. Jelentem, hogy Pikler Blanka és Szigeti Gabriella ellen a puhatolást megejtettem, melynek során megállapítottam, hogy mind a két nő veszedelmes bolsevik. . . .” „Ők mindenütt, amerre csak jártak, mindenkinek a bolsevik eszmét hirdették, híveket is igyekeztek gyűjteni. . . .”⁵³

Hittig Gyula detektív jelentése szerint Pikler Blanka „méréséltebb kommunista, a könyvtár alkalmazottjai nem akarnak nyilvánosan tanúskodni és bírósághoz és ügyészséghez ezért nem neveztetnek meg”.⁵⁴

Pikler Blanka 1919. augusztus 20-án szabadul a börtönből. A fegyelmi végén a „Vég határozat” tett pontot. Ebből idézzük a következőt:

Pikler Blanka könyvtári főtisztet az 1886. évi XXIII t. c. 1. §-ának a) pontjában ütköző fegyelmi vétség elkövetésében bűnösnek találtuk és ezért őt ugyanezen törvényeink 9. §-ának b) pontja alapján hivatalvesztéssel büntetjük.

„A vádak tekintetében lefolytatott vizsgálat során felmerült adatokból a következő tényállást állapítjuk meg:

1. Dr. Kremmer Dezső főkönyvtárosnak és Drescher Pál számvevőségi tisztnek a vallomásából, ... valamint Ehrlich Nina könyvtári tisztnek a vallomásából az is megállapítható, hogy terhelt a proletárdiktatúra könyvtárpolitikáját a legteljesebb mértékben magáévá tette s az erőszakos könyvrekvirálások útján szerzett könyveket minél nagyobb számban való megszerzését hangoztatta. E tekintetben a fegyelmi vétséggel terhelt 1919. október 25-én felvett jegyzőkönyvbe mondott vallomásában maga is beismer annyit „a könyvtárügy fejlesztését célzó rendelkezéseket örömmel fogadtam”, viszont 1919. szeptember 5-én történt meghallgatása alkalmával azt adja elő, hogy a Tanácsköztársaság több intézkedését kifogásolta s nem tartotta korszerűnek. ... Ezzel a védekezéssel szemben megállapítjuk, hogy terhelt a Tanácsköztársaságnak azokat az intézkedéseit kifogásolta, amelyek őt egyénileg és saját személyében zavarólag érintették.
2. Dr. Dienes László volt fővárosi népbiztost, akivel a terhelt igen bizalmas viszonyban volt, a VAOSZ egyik ülésén a fegyelmi vétséggel terhelt védelmébe vette, akkor, amikor őt a fővárosi tisztviselők ellen kommunisztikus alapon írt cikke miatt a tisztviselők támadták. ...
3. Fegyelmi vétséggel terhelt a proletárdiktatúra közepe táján, amikor a VAOSZ ülésén a hangulat a diktatúra ellen kezdett fordulni, több ízben olyan kijelentéseket tett, hogy ott csupa „ellenforradalmár” ül s odajárni „utálat”. ...
4. Az 1919. június 24-i ellenforradalmak fegyverrel való leverését helyese lte ...
5. Terhelt ... állandóan összejött a szintén fegyelmi eljárás alatt álló Váradi Irmával és Szigeti Gabriellával, aki terhelt szerint szovjet párttag volt.
6. A VAOSZ ülésein állandóan jelen volt s ott erős kommunista érzelmeivel keltett feltűnést ...
11. Terhelt 1919. évi szeptember hó 5-én történt kihallgatásakor felhívás dacára sem nevezte meg azokat, akik 1919. március 21-ike előtt a városi könyvtár bizalmija, Kőhalmi Béla által a szociáldemokratapárt választási céljaira eszközölt gyűjtésnél egy napi keresetüknek erre a célra való felajánlását kommunista voltakra utalással megadták. ...

Ezek szerint nyilvánvaló, hogy terhelt ... ténykedésével beigazolta azt, hogy ellensége az államnak, az állam alkotmányának, nemzeti jellegének, egységének és annak a hazának, amelynek kenyerét eszi, és amelynek szolgálatára vállalkozott és hogy köztisztviselői állásra érzelmeinél, gondolkodásmódjánál és cselekedeteinél fogva alkalmatlan és méltatlan.”⁵⁵
Budapest, 1920. július 9.

Kremmer Dezső, a könyvtár akkori igazgatója rövid hírrel hozta a nyilvánosság elé, hogy

„A tanács a fegyelmi eljárás alá vont tisztviselők közül dr. Braun Róbert aligazgatót, Kőhalmi Béla könyvtárost, Pikler Blanka és Váradi Irma könyvtári főtisztviselőket (82/1921. és 86/1921. sz. tan. hat.) hivatalvesztésre ítélte.”⁵⁶

Pikler Blanka bibliográfiai pályafutása nem választható el könyvtárosi munkájától, hiszen a bibliográfia-szerkesztés tulajdonképpen a könyvtárosi tevékenység egy részterülete.

E munkásságát még a Fővárosi Könyvtárban kezdte meg az *Értesítő* szerkesztésekor. Az egyes számok elején betűrendes tárgymutató volt a decimális

rendben közölt új szerzemények (*Fővárosi Könyvtár szerzeményeinek és a közgazdasági és közigazgatási irodalom válogatott jegyzéke*) használatához. Ezután következett a *Hírek és közlések* című rovat. Minden egyes füzet külön név- és címutatóval zárult. Ezt az év végén egyesítették. Az állandó rovatokon kívül az *Értesítő* negyedévenként hozta a Fővárosi Könyvtár adományozóinak jegyzékét, valamint a kurrens folyóiratok betűrendes felsorolását.

A nyomdai költségek nagysága és az erősen megszaporodott könyvek arra késztették a szerkesztőt, hogy 1912-től kezdve csak válogatott jegyzéket közöljön.

1913-ban indult meg Kóhalmi Béla szerkesztésében a *Könyvtári Szemle*, mely arra törekedett, hogy „ne csak minél több jó könyv szórassék szét az országban, hanem minél több: könyvről való ismeret is”.⁵⁷ A lap hasábjain többször felvetődött, hogy a *Corvina* kurrens magyar bibliográfiája nem teljes, mivel a könyvárusi forgalomba nem kerülő könyveket nem regisztrálja. Kóhalmi Béla *A magyar nemzeti bibliográfia kérdése* című cikkében 1903—1912-ig összehasonlította a *Corvinában* megjelent könyvek összegét a Nemzeti Múzeumba beérkezett kötelezpéldányok összegével. Szomorú eredményt kapott: tíz év alatt közel kilencvenezer könyv és füzet maradt ki a *Corvinából*.⁵⁸

A *Könyvtári Szemle* harcolt a teljes kurrens nemzeti bibliográfia megteremtéséért: 1914-ben mellékletként közrebocsátotta *Magyarország Bibliográfiáját* azzal a céllal, hogy a „Magyarországon megjelenő összes irodalmi termékről pontos és teljes bibliográfiát” nyújtson. Az első két szám *Steinhofér* Károly munkája, a következőket már Pikler Blanka szerkesztette.

Magyarország bibliográfiája egyszerre és elsőként oldotta meg a kurrens nemzeti ajánló- (mint az *Új Könyvek*) és tudományos bibliográfia (*Magyar Nemzeti Bibliográfia*) problémáját. Az annotációk Pikler Blanka biztos értéktételeit és humanista-haladó beállítottságát egyaránt magukon viselik. A színes fogalmazás igényét az ő annotációinak ismeretében példaképpül állíthatjuk a ma számára.

A vállalkozás nagy érdeme, hogy szakbeosztása a tizedes rendszert követi. A bibliográfiai rész előtt felvázolja a 10 szakcsoportot, majd a hazai könyvtermést a tizedes osztályozás beosztásában közli. A bibliográfiát pontosan készített név- és tárgymutató zárja le.

Pikler Blanka mindössze négy alkalommal szerkeszthette ezt a minden hónap 15-én jelentkező kiadványt. Az 1914 júniusi számban a *Könyvtári Szemle* szerkesztősége ugyanis rövid hírt közölt:

„Értesítjük az olvasót, hogy a *Könyvtári Szemle* bibliográfiája ezúttal utolszor jelenik meg ebben az alakban. A lap s e bibliográfia szerkesztője a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete elnökének (Benkő Gyula) megtisztelő bizalma folytán megbízást kapott a könyvkereskedők kurrens nemzeti bibliográfiájának az 1878 óta megjelenő *Corvina* könyvészeti részének szerkesztésére. Ez a kötelezettségük 1914 júliusával kezdődik. A *Könyvtári Szemle* azért indította meg ezt a bibliográfiát, hogy bizonyosságot tegyen arról, hogy a nemzeti bibliográfia hiányos, hogy jobbat lehessen csinálni.”⁵⁹

1915-ben már meg is jelent Pikler Blanka és Kóhalmi Béla gondozásában a *Magyar Könyvészet 1914.* évfolyama. Előszavában pontokba foglalva ismertették az Évkönyv eltérő vonásait az előzőkétől:

1. „Eltérünk a porosz katalogizálástól, s a szerző nélküli könyvceímetek eredeti és természetes alakjukban írtuk le. Ha tehát valaki ebben a kötetben a Magyar Shakespeare Tár-t

keresi, ne a Tár alatt, hanem a Magyar alatt keresse. 1914 júliusáig még a porosz katalógizálási forma szerint vétettek fel a címek, mi már az eredeti címek szerint katalógizáltunk. Az első félév címeit tehát átalakítottuk.

2. A betűrendes jegyzékben ritkított betűkkel tárgyszók alatt is megtalálja a kereső, hogy valamely szakban milyen könyvek jelentek meg. A próba fogja megmutatni, hogy ezt az újítást érdemes-e tökéletesíteni. Hogy a keresőnek így kényelmesebb, az első pillanatra is természetesen látszik.
3. A szakjegyzékben, mely a kötetet bevezeti, lényeges változás nem történt. Nem azért, mintha nem lett volna rá szükség, hanem azért, mint mintája, a Heinrich-féle szakjegyzék, a jövő esztendővel gyökeres változásokon fog átmenni. ... Csak az egyes tudományok nagyon rosszul jártak az előző évkönyvekben. A címek korábbi megfogalmazásaiból kimaradtak pl. Szépművészet, Művelődéstörténet. Az előbbi az 1. csoportba, utóbbit a 10-be tettük.¹⁶⁰

A *Corvina* anyagát a Központi Statisztikai Hivatal kötelepéldányai alapján egészítették ki, s ennek következtében az 1913. évi 1928 könyvcímmel szemben 2607-et sorolnak fel. A könyvek címeirása teljes, az árat is mindig feltüntetik. A könyvjegyzék után a magyar hírlapirodalomról kapunk képet, szakok szerinti összeállításban. A *Magyar Könyvészet* második része a *Könyvkereskedelmi Címtár*, amelyben a könyvkereskedők, könyvkiadó vállalatok, antikváriusok, kölcsönkönyvtárak, zeneműkereskedők pontos címét találhatjuk.

Pikler Blanka és Kóhalmi Béla az 1915. évi könyvészetét az 1914. évihez képest némileg megváltoztatva szerkesztette.

1915-ben már teljes erővel éreztette hatását a háború, s ez meglátszik a meggyérült könyvtermésen.

A megjelent könyvek száma:

1913-ban	1914-ben	1915-ben
1928	2607	1880

Néhány könyvcím után a szerzők figyelmeztetik a kutatót, hogy a könyvcím hiányos. Ezekhez a címekhez újságkivágások révén jutottak, de a könyvet magát megszerezni nem tudták.

„Amennyivel több címet adunk itt, mint amennyit a könyvkiadók és bizományosok beküldte könyvekből összeállítani lehetett volna — számokban 882-öt — azt jórészt ... a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójának és könyvtárosának köszönhetjük, kik készséggel támogatták munkánkat. ... Ennek a támogatásnak értéke különösen akkor tűnik ki, ha összevetjük, hány ismeretlen könyv címéhez jutunk a Statisztikai Hivatal könyvtárában, s mennyihez úgy, hogy újságkivágások és folyóiratok könyvrovata nyomán indítunk eredménytelen hajsztát. De éppen az a tény, hogy mégsem nélkülözhetjük a lapok és folyóiratok közléseit, bizonyíték arra, hogy a könyvészet teljessége csak egyféleképp érhető el, ha a Nemzeti Múzeum nyomtatványi osztályával kapcsolatosan társadalmi szervek s elsősorban természetesen a Magyar Könyvkereskedők Egyletének bevonásával készülne az állami könyvészet.”¹⁶¹

Pikler Blanka és Kóhalmi Béla összeállításában jelent meg még a *Magyar Könyvészet 1916. és 1917. évfolyama*. Az 1917-es év könyvtermése már eléri — a forradalom felé való haladás jele ez — a legutolsó békés esztendő termését: a szerkesztők 2713 könyvet sorolnak fel 1917-ben az 1916. évi 2363 címmel szemben, ez mintegy 14%-os emelkedést mutat. Az előző két esztendő *Magyar Könyvészetéhez* hasonlóan Pikleréknek most is a Központi Statisztikai Hivatal támogatásával sikerült megközelíteniük a teljességet.

Pikler Blanka a Horthy-korszakban a könyvtárból kiszakítva is tovább folytatta bibliográfusi tevékenységét. „Ez időtől a felszabadulásig — írja önéletrajzában — a legkülönbözőbb munkákat vállaltam, főleg azonban a Magyar Könyvészet összeállításával foglalkoztam, amit már 1914-től szerkesztettem volt, természetesen a kömmün bukása után már csak névtelenül. Dolgoztam több lexikonnál, magán- és egyesületi könyvtárakat rendeztem, többek közt a Magántisztviselők nyomtatásban is megjelent katalógusát készítettem.”⁶² Az 1924-ben megjelent *Magyar Könyvészet 1921—23* című könyvkereskedői bibliográfia már nem tüntette fel szerkesztője, Pikler Blanka nevét.⁶³ Ennek a szótár formában készült *Könyvészetnek* nincs címlapja: a cím az első füzet borítékján található. A bibliográfia a könyvárusi forgalomba nem került kiadványokat is felsorolja, s a könyveket nemcsak a szerzők, hanem a címek szerint is nyilvántartja. Címleírásai pontosak, megbízhatóak, néhol még azt is közlik, hány példányban jelent meg a könyv. A jól áttekinthető betűrendből kiemelkednek a ritkán szedett tárgyszavak.

1924—1929 között egyedül a *Corvina Új Könyvek* rovata tartalmazta a kurrens nemzeti bibliográfiát, de az első magyar könyvtárosnő ebben a munkában már nem vett részt.

1925-ben Braun Róberttel együtt összeállította az *Általános magyar könyvjegyzéket*, amelynek célja a kiadóknál kapható összes magyar könyv összeírása volt. Az eddig megjelent kereskedelmi könyvjegyzékkel ellentétben a szerző nevének, a mű címének és árán kívül szerkesztői a könyv formátumát, lapszámát és megjelenési évét is közölték. A könyvjegyzék szakbeosztásában a tudományos rendszerességet igyekeztek összeegyeztetni a gyakorlati követelményekkel. Tartalmára nézve hasonlít a *Whitaker-féle Reference Catalogus*ra, de beosztása Dewey rendszere alapján történt.

A bibliográfia nem autopszia, hanem csak cédulák alapján készült, amiből több hibás leírás adódott.

A jegyzéket egy teljes betűrendes név- és tárgymutató egészíti ki, melybe „minden közhasználatú rokonértelmű kifejezést (tehát pl. Szentírás, Biblia, Ótestamentum, Újtestamentum, Evangélium, Ószövetség, Újszövetség)”⁶⁴ felvettek.

Ez a több mint tizenhatezer könyvcímből álló bibliográfia 20 000 példányban került forgalomba, s még a magyar kiadással egyidejűleg angol nyelven *A List of all Hungarian Books in Trade* címmel is megjelent, „ami lehetővé tette a könyvjegyzék gyors és könnyű használatát azok számára is, akik előtt a magyar nyelvet titok fátyla fedi”.⁶⁵

Két évvel később adták ki másodszor az *Általános magyar könyvjegyzéket*, amely nemcsak külsőleg, hanem tartalmilag is szebb, jobb a réginél, „Az új kiadás 62,7%-os növekedést mutat a régihez képest. Ezt a növekedést nemcsak a régi kiadás óta megjelent új művek okozzák, hanem a régi anyag újabb gondos átnézése is. ... Hogy az index hasznavehetőségét növeljük, az eddigi név- és tárgymutatót kiegészítettük a szépirodalmi művek címmutatójával is. ...”

A szerkesztők törekvése volt „oly jegyzéket adni az élő magyar irodalomnak, amely úgy teljesség, mint tudományos pontosság és gyakorlati hasznavehetőség tekintetében megállja a helyét bármely nemzet hasonló műve mellett”.⁶⁶

A *Századunk* a bibliográfiát a Magyar Könyvkereskedők Egylete megbízásából készült *Irodalmi Tájékoztatóval* hasonlítja össze.

„A kettő közül a Lantos-féle, bár magánvállalkozás, első pillantásra is felülmúlja a Magyar Könyvkereskedők Egylete megbízásából készült Irodalmi Tájékoztatót. A különbség a kettő között akkora, mint amekkora a gyakorlatban is bevált fölényes szaktudás és a csak gyakorlati emberek tudása. A Lantos-féle jegyzék bővebb mert gondosan felöleli a régibb, de még kapható és a szerzők kiadásában megjelent könyveket is; pontosabb és teljesebb címét a lapszámmal és a megjelent évszámmal megtoldva közli, beosztása részletesebb és szakszerűbb, név- és tárgymutatója a gyakorlati alkalmazásban is feltétlenül használhatóbb, mint az Irodalmi Tájékoztatóé. Csak egy hiánya van. Nem közli, hogy a könyvek melyik kiadónál jelentek meg.”⁶⁷

A Magyar Könyvkereskedők Egyesülete 1932-ben megindította a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyvének Új folyamát Gulyás Pál szerkesztésében*. Az *Új folyam*, mely az Országos Széchényi Könyvtár kötelese példányainak alapján készült, első és egyetlen kötete az 1930. év kurrens bibliográfiáját tartalmazza. A jegyzékhez járuló 113 oldalas tárgy- és névmutatót Pikler Blanka állította össze.⁶⁸

A Magyar Könyvkereskedők Egyesülete 1934. július elsejével beszüntette a *Corvinában* az újonnan megjelent könyvek rovatát és *Magyar Könyvészet. Újonnan megjelent könyvek, folyóiratok és térképek jegyzéke* címen egy kéthetenként megjelenő időszaki kiadványt bocsátott ki. Ennek meg nem nevezett szerkesztője Pikler Blanka volt, aki a Széchényi Könyvtár kötelese példányai alapján igyekezett a jegyzéket kiegészíteni.⁶⁹

Az 1930-as évek közepétől Pikler Blanka kiadványszerkesztőként működik. Különböző lexiokonoknál vállalt korrektori munkát, különösen a Lantos, Révai és Dante kiadóknál. Ez a munka sem volt számára új, hiszen az 1928-ban megjelent *Madzsar-féle Társadalmi lexikon* szerkesztésénél már sokat segédkezett. A hat kötetes *Új lexikon* (Dante-Pantheon), valamint *Juhász Vilmos: Nyersanyagháború* című könyvének táblázatai mögött Pikler Blanka pontos munkája rejlik.

1945-ben a már 62 éves Pikler Blankát — rehabilitálása után — nyugdíjazták. A munkát azonban nem hagyta abba. 1946-ban a Szikra Könyvkiadónál kezdett dolgozni, ahol *Czobél* Ernő munkatársaként marxista művekhez mutatókat, tartalomjegyzékeket, bibliográfiai függelékeket készített. Minden marxista, kiadvány átment a kezén, de — a *Magyar Könyvészet* 1945—1960. 1. kötetének alapján — mindössze öt könyv tünteti fel nevét a közreműködők sorában.⁷⁰

1957. április 11-én (más forrás szerint 13-án) halt meg az első magyar könyvtárosnő, Szabó Ervin egyik leghűségesebb munkatársa, könyvtárosi célkitűzéseinek egyik legjobb megértője.

Jegyzetek

1. Sallai István—Sebestyén Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. 2. átd. kiad. Bp., 1965. 40—46. l.
2. *A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelete*. = *Magy. Könyvszle.* 1898. 1. sz. 82—91. l.
3. *Magy. Könyvszle.* 1901. 417. l.
4. Szabó Ervin: *Emlékirat a közégi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten*. = *Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai*. Bp., 1959. 207—265. l.
5. György Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. 1—2. köt. Bp., 1886—1887.
6. Szabó Ervin: *Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására*. Szabó Ervin, i. m. 87—98. l.

7. *Magy. Könyvszle.* 1898. 1. sz. 82—91. l.
8. *Magy. Könyvszle.* 1903. 441. l.
9. Remete László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Bp., 1966. 60. l.
10. Remete László: i. m. Remete László: *A budapesti könyvtárügy úttörői.* (Hat arcképvázlat.) Bp., 1964. Remete László: *A Szabó Ervin Könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* Bp., 1957. Remete László: *A Fővárosi Könyvtár az ellenforradalom első éveiben.* Bp., 1962. *Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp., 1959.
11. *Új Magyar Lexikon*, 5. köt. 431. l.
12. Markos György szóbeli közlése
13. Pikler Blanka: *Önéletrajz.* (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Személyi iratok, 1949.)
14. *Kávésipari Szakközlöny.* 1895. 160. sz.; 1896. 191. sz.; 1900. 281. sz.
15. *A Budapesti VII. kerületi m. kir. Állami Főgymnasium ... értesítője az 1902—1903-ik iskolai évről.* Bp., 1904., illetve Martos Vilmos szóbeli közlése alapján. Az értesítő csupán azt közli, hogy Pikler Blanka az iskola VIII. osztályú magántanulója, de — a 11.842/1903. sz. min. rendeletre hivatkozva — mellőzi érdemjegyei felsorolását (136. lap.)
16. Demény Pál szóbeli közlése.
17. Lencsés Jánosné szóbeli közlése.
18. *Kőhalmi Béla* közlése.
19. *A Nő és a Társadalom.* 1904—1913.
20. Martos Vilmos szóbeli közlése.
21. FSZEK, Személyi iratok, Pikler Blanka, 1908. febr. 25.
22. Szabó Ervin: *A Városi Nyilvános Könyvtár 8. jelentése az 1914. évről.* = *A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője.* 9. évf. 1—2. l.
23. Remete László: *A budapesti könyvtárügy úttörői.* Bp., 1964. Pikler Blanka 35—40. l.
24. FSZEK, Személyi iratok, 1916. május 2.
25. Tiszay Andor közlése.
26. Lencsés Jánosné szóbeli közlése.
27. Solti Gabriella és Demény Pál szóbeli közlése.
28. Dr. Markos György szóbeli közlése.
29. Solti Gabriella szóbeli közlése.
30. FSZEK évkönyve 1943—1945. Bp., 1946. 23. lap.
31. I. önéletrajz, FSZEK, Személyi iratok, 1949.
32. A pontos dátumokat Pikler Blanka munkakönyve alapján írtam le.
33. Martos Vilmos szóbeli közlése.
34. Virág Miklósné szóbeli közlése.
35. Martos Vilmos szóbeli közlése.
36. Remete László: *A budapesti könyvtárügy úttörői.* Bp., 1964. 39. lap.
37. *A Nő és a Társadalom*,
1908. ápr. 1-i sz.
1909. máj. 1-i sz.
1910. jún. 1-i sz.
1911. máj. 1-i sz.
1912. ápr. 1-i sz.
38. *A Nő és a Társadalom*, 1913. máj. 20-i sz. A Nő, 1914. ápr. 5-i sz.
39. FSZEK, Személyi iratok, Pikler Blanka, 1908. jún. 17.
40. FSZEK, Személyi iratok, Pikler Blanka, 1910. május 2.
41. *Útmutató a könyvtár használói számára.* 3. kiad. Bp., 1918. Városi Nyilvános Könyvtár. 12—50. lap.
42. Remete László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Bp., 1966. 111. l.
43. *Útmutató a könyvtár használói számára.* 3. kiad. Bp., 1918. Városi Nyilvános Könyvtár.
44. Szabó Ervin: *A Városi Nyilvános Könyvtár 8. jelentése az 1914. évről.* = *A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője.* 1915. 1—2. sz.
45. Pikler Blanka: *Rendelőosztály 1915-ben.* = *A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője.* 1916. 18—22. l.
46. L. 45. sz. jegyz.
47. Pikler Blanka: *Rendelőosztály.* = *A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője.* 1917. 18—20. l.
48. Remete László: i. m. 53—56. l.
49. *Hírek és közlések.* = *A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője.* 1916. 124. l.
50. Tiszay Andor: *Könyvtárunkkal kapcsolatos képdokumentumok a magyar Tanácsköztársaság idejéből.* = *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve.* 1958—59. 113. l.

51. A Tanácsköztársaság könyvtárügyére vonatkozó megállapításokat 1.: *Kőhalmi Béla: A magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp., 1959. 191—250. l., valamint *Remete László* i. m. 6. l.
52. *Közli Remete László: A Fővárosi Könyvtár az ellenforradalom első éveiben.* Bp. 1962. 71. l.
53. *Közli Remete László* a 62. sz. jegyzetben i. műben 72. l.
54. *Remete László* i. m. 72. l.
55. Fővárosi Levéltár Közig. 4141/1919. Fővárosi Tiszti Ügyészség.
56. *Kremmer Dezső: A Városi Nyilvános Könyvtár 15. évi jelentése az 1921. évről.* = *A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője.* 1922. 4. l.
57. *Mit akar a Könyvtári Szemle?* = *Könyvt. Szle.* 1913. 1. sz.
58. *Kőhalmi Béla: A magyar nemzeti bibliográfia kérdése.* = *Könyvt. Szle.* 1913. 11—12. sz. 93—94. és 101—103. l.
59. *Magyarország bibliográfiája.* Szerk. *Pikler Blanka.* 1. évf. 1914. 3—6. sz.
60. *Néhány magyarító szó.* = *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve — Magyar Könyvészet 1914—.* II. *Könyvkereskedelmi üzleti címár.* Szerk. *Kőhalmi Béla és Pikler Blanka.* Bp., 1915. V—VI. l.
61. *Előszó.* = *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve — Magyar Könyvészet.* 1915. Szerk. *Kőhalmi Béla és Pikler Blanka.* Bp., 1916. 5—6. lap.
62. *Pikler Blanka* i. önéletrajza.
63. [*Pikler Blanka:*] *Magyar Könyvészet 1921—23. Az 1921—23 években megjelent könyvek betűrendes jegyzéke és tárgymutatója.* Bp., 1924. Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete. 491. l.
64. *Általános magyar könyvjegyzék.* Szerk.: *Pikler Blanka és Braun Róbert.* Bp., 1925.
65. *Általános magyar könyvjegyzék.* Második bővített kiad. Szerk. *Pikler Blanka és Braun Róbert.* Bp., 1927. 7. l.
66. L. 65. sz. jegyz.
67. *Két magyar könyvjegyzék.* Ism. KF. = *Századunk.* 1927. 4. sz. 258. l.
68. *Pikler Blanka: Útmutatás a tárgy- és címmutató használatához.* = *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve.* V. F. — *Magyar Könyvészet.* 1930. Bp., 1932. Tárgy- és névmutató. 1. l.
69. Méltánytalanul elmarasztaló ismertetését l. *Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve.* Bp., 1942. 2. köt. 66. l.
70. *Lenin, V[ladimir] I[l'ics]: Materializmus és empiriokríticizmus.* Ford. *Czóbel Ernő.* Az idézett művek jegyzékét *Pikler Blanka* állította össze. Bp., 1948. Szikra. 396. l.
- Engels, [Friedrich]: A család, a magántulajdon és az állam eredete.* Sajtó alá rend. *Liszkai Zoltán, Pikler Blanka.* Bp., 1949. (Marxizmus—Leninizmus kiskönyvtára 42—44.)
- Marx—Engels: Művészetről, irodalomról.* (A mutatókat összeáll.: *Pikler Blanka.*) Bp., 1950. 244. l.
- Engels, [Friedrich]: A természet dialektikája.* Ford. *Gáspár Endre, Liszkai Zoltán.* Az idézett művek jegyzékét a név- és tárgymutatót [összeáll.] *Pikler Blanka.* Bp., 1952. 410. l.
- Lenin, V[ladimir] I[l'ics]: Filozófiai füzetek.* Ford. *Bólyai Ernő.* A tárgymutatók rendszerezte *Köves Béla.* A névmutatót készítette *Pikler Blanka.* Bp., 1954. 441. l.

La première bibliothécaire hongroise, Blanka Pikler

M. VÉKONY

L'article nous présente la vie et l'oeuvre de la première bibliothécaire hongroise, Blanka Pikler qui, durant la première guerre mondiale, s'était engagée dans le combat antimilitariste. Elle menait à la fois une lutte contre la guerre, contre l'oppression des femmes qu'elle voulait faire entrer en possession de tous les droits humains, et enfin pour la cause de la bibliothèque. C'est sur le conseil du célèbre bibliothécaire progressiste hongrois de l'époque, Ervin

Szabó, que Blanka Pikler commence à travailler dans la Bibliothèque municipale de Budapest, dirigée par celui-ci. Ervin Szabó n'aura pas à regretter de l'avoir attirée vers cette profession tout en citant l'exemple de l'Europe occidentale et des USA „où les femmes l'emportent sur les hommes lorsqu'il s'agit du traitement et de la manutention du livre”. Il ne tardera pas non plus à reconnaître B. Pikler comme l'un de ses meilleurs collaborateurs qui, avec zèle et connaissances, l'aidait à réaliser ses programmes. — En faisant connaître l'activité que B. Pikler déploya en tant que bibliothécaire et participante des mouvements ouvriers, l'article permet également au lecteur de connaître un esprit claire et une vie de femme vouée à une tâche qui fut celle de l'humanisme.

A Magyar Csillag

(1941—1944)

PERGEL FERENC

A *Magyar Csillag* története egy előre látott tragikus esemény bekövetkeztével kezdődött. 1941. augusztus 4-én meghalt Babits Mihály. Halála a harmincnégy éve működő *Nyugat* című irodalmi folyóirat halálát is jelentette, mert a Babits nevére szóló lapengedélyt azonnal bevonták. Még egy emlékszámot sem engedélyeztek a hatóságok. Így a magyar irodalom irodalmi és művészeti folyóirat nélkül maradt. Persze voltak lapok és folyóiratok, számuk meghaladta az 1500-at — és 150-nél több tartott igényt az irodalmi és művészeti rangra —, de a korabeli sajtó egyöntetű véleménye volt, hogy a Nyugattal megszűnt az egyetlen rangos irodalmi orgánus. Ezt a hiányt betöltendő, vállalta Illyés Gyula, hogy újonnan engedélyezett folyóiratával a *Nyugat* nyomdokába lép, vállalja az örökséget és tovább fejleszti azt. 1941. október 1-én megjelent a *Magyar Csillag*.

A magyar történelem sajátos alakulása hozta, hogy a *Magyar Csillag* megszűnése — létezésének harmadik évében — újabb tragikus esemény nyomán következett be: 1944. március 19-én az országot megszállták a németek. Először Illyés Gyula ellen adtak ki elfogatóparancsot, aztán a kormánybiztos betiltotta a *Magyar Csillagot* is kétszáz laptársával együtt.

A folyóiratról szóló szakirodalom alig több a semminél. A magyar irodalom története csak néhány bekezdést szán a lapnak, ezt is Illyés Gyula kapcsán.

Gellért Oszkár *Kortársaim* című műve Babits-fejezetében beszél a *Magyar Csillagról*. A részletek pontatlanok nála, ezeket Illyés Gyula helyesbíti. Csak egy érdekes tévedést idézek: Gellért következetesen 1943-ra helyezi a *Magyar Csillag* megszűnését.¹ Tévedése nem egyedüli. Komlós Aladár, a *Schöpflin Aladár Válogatott tanulmányai* elé írt bevezetőjében 1941—42-re helyezi a *Magyar Csillag* megjelenését és megszűnését.² (Így természetes, hogy a kötetben nem szerepel *Schöpflin* több fontos tanulmánya, kritikája, amely a *Magyar Csillag* későbbi számaiban jelent meg.)

A szakirodalom hiánya és a korszak összetettsége indokoltta tette, hogy az események rekonstruálására a korabeli hírlapok cikkeit idézzük, érzékeltetve az 1941—44-es évek közéleti, irodalmi szellemét is.

Babits temetését követően a *Magyar Nemzetben* cikk jelent meg, amelynek szerzője keserűen állapította meg: „A Nyugat megszűnt! Ma nincs többé irodalmi folyóiratunk!”³

Néhány nappal később azonban a *Magyarság* című nyilas lap a következőket

írta: „Nagy öröm napja virrad október elején a magyar irodalmi baloldalra. Megjelenik a Nyugat szellemi jogutóda, Illyés Gyula folyóirata: a Magyar Csillag. A Népszava címet viselő marxista szaklap oly készséges lelkesedéssel hirdeti ezt az eseményt, mintha az egykori Vörös Csillag újjászületését várná Illyés Gyula új üstökösétől.”⁴

Valóban, alig egy hónappal a *Nyugat* megszüntetése után hirdetések jelentek meg a baloldali lapokban. Ezek hírül adták, hogy 1941 október elején új irodalmi folyóirat indul, *Magyar Csillag* címmel. A lap tulajdonosa és felelős szerkesztője Illyés Gyula, társszerkesztője a *Nyugat* nagy nemzedékének tagja, Schöpflin Aladár lesz. A szerkesztésben a kiadói munka irányításában részt vesz Gellért Oszkár. Rovatvezető lesz többek között *Keresztury Dezső*. Közölték még, hogy a lap a Nyugat Kiadó gondozásában jelenik meg, havonta egyszer.

A folyóirat még meg sem jelent, de a hírlapok hangorkánja támadt fel ellene, vagy mellette. Valamennyiben a még meg sem jelent folyóiratról van szó. A fogadtatást, a várakozást néhány cikkrészlet szemléltetően példázza. A *Nemzeti Újság* 1941. szeptember 28-án így írt: „Megdöbbenéssel értesültünk arról, hogy a rádió valami irodalmi műhely közvetítésére készül Illyés Gyulával, abból az alkalomból, hogy a Nyugat megszűnt és helyette új folyóirat alapítására kapott lapengedélyt. Már előre tiltakoznunk kell ... Indultak itt más lapok is s más nagy írók és költők is, akik se beharangozást, sem megnyilatkozási lehetőséget nem kaptak a magyar rádiótól.”⁵

Az alább következő mozaikkal azt szeretnénk bemutatni, hogy Illyés Gyula és fegyvertársai nagyon is tudatosan és elszántan szálltak szembe mindenfajta, a nemzetet és az irodalmat érintő alantas támadással.

Illyés Gyula: „Mindnyájan éreztük, rendezni kell a védelem hadsorait. Az ellenség belőtt. ...”⁶ „Az egyetlen lehetséges meneterv: összegyűjteni az egymástól elvadult jobbkat, azután kialakítva köztük olyan hangot, amely a gyűlölködést szellemi küzdelemmé, azaz szellemi életté emeli, aztán az így megtisztított ősi földről kiszorítani, mint meggyengült határokon betört törököt, labancot, az irodalom területén dülő martalócokat.”⁷

Magyar Kultúra: „... azon csodálkozhatunk, hogy a lapalapítás mai megszigorítása mellett hogyan sikerült ily gyorsan és könnyen a Nyugat pótlásáról gondoskodni ...?”⁸

Illyés Gyula: „Babits hevesen amellett fogott pártot, hogy folytatni kell bármi módon, ha más címmel is ...”⁹ „Halála után többször jártam a Várban, a miniszterelnökségen. Antal Istvánnal tárgyaltam. Sokat segített a lapengedély megkapásában Komjáthy Aladár, aki a sajtóosztályon dolgozott, és ismert minden belső fogást. ... A negyedik látogatáskor közölték, hogy Schöpflin és én kapunk lapengedélyt, de az eredetileg javasolt Csillag helyett Magyar Csillag címet kell adni a lapnak.”¹⁰ ... „A feladattal úgy voltam, mint Jónás a prófé-tasággal.”¹¹ ... „Babitsól örököltém és ingyen kaptam a követ, és nyakamba a felelősséget. Tudtam, hogy eltemethetem magamban az író.”¹²

Magyar Élet: „A Nyugat homlokán Babits Mihály állt, mögötte Gellért Oszkár, ömögötte Fenyő Miksa, s Fenyő Miksa parolája a Hatvanyaktól Kornfeldig sok tenyérben megfordult. Nem szabad, hogy a Magyar Csillag csak annyiban különbözzék a Nyugattól, hogy homlokára Illyés áll ki. ... Illyés nemcsak a régi emblémákat őrzi (utalás ez a Nyugat Mikes Kelemen-es plakettjére, amelyet a Magyar Csillag is a címlapjára nyomtatott. P. F.), hanem a régi tőkét és a régi szellemet is.”¹³

Illyés Gyula: „Csaknem ingyen dolgozó írói gárda, állandó terhekkel küzdő lap ... fizetés nélküli szerkesztők, akik csak a szerkesztéssel kapcsolatos költségekre tarthatnak igényt. ...”¹⁴ ... „Én száz pengőt kaptam havonta. Meggondoltuk, hogy gyalog vagy villamoson menjünk, ha dolgunk volt ...”¹⁵

Illés Endre: „A lap számról számra élt. A szerkesztők zsebből fizettek. Nem is a pénz vitt bennünket a Magyar Csillag, illetve Illyés Gyula köré. Az író folytonosságának belső kény-

szere, az író önfenntartásának ösztöne, az írói egzisztencia megőrzése hajtott és az, hogy meg mutassuk: élünk, vagyunk, nem engedünk az irodalomból.”¹⁶

Magyar Élet: „Illyés fordított Osvátnak készül. Osvát zsidó volt, de magyar írókat is mentett, Illyés magyar, s csak zsidókat fog menteni.”¹⁷

Illyés Gyula: „E lap a magyar szellem szabad parlamentje.”¹⁸

Illés Endre: „Már nincs író. Nincs, akire ne freccsentettek volna sarat, rágalmat, béremséget, árulást. Nincs író. Csak vádlottak és elítéltek vannak...”¹⁹

Magyarság: „A Magyar Csillag cikkírói között szerepel Mohácsi Jenő zsidó író is. Ebben nem lehet semmi különös, hisz sem a Nyugatot, sem a nyomába lépő Magyar Csillagot sem lehet olyan értelemben magyar folyóiratnak nevezni, hogy abban csak magyarok írtak volna, vagy írnának... A Magyar Csillag helyett indítsanak folyóiratot Zsidó Csillag címmel...”²⁰

Illyés Gyula: „E lap a magyar szellem szabad parlamentje...”²¹... „Ismételten elhangzott a gyanúsítás, hogy lapunk a Nyugat szellemét akarja folytatni. Büszkeségünk és életünk értelme lesz, ha méltónak bizonyulunk Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Tóth és a Nyugat nagy íróinak szellemére s munkájára.”²²

Magyar Élet: „Illyés Gyula, amint nyilatkozatából látjuk, „a magyar szellem új összefogására készül.” Csak azt nem tudjuk, mit ért pontosan ez alatt? Csak nem azt, hogy a Nyugat régi zsidóit akarja összefogni azokkal a magyarokkal, akik már rég kint voltak a Nyugattól? Ez reménytelen vállalkozás lenne, három-négy száznál nem igen megy tovább ez az összefogás.”²³

Illyés Gyula: „A Magyar Csillag októberben töltötte be az első évfolyamát. Reménytelenül kezdtük, amit ezelőtt elkezdtünk. Az a néhány olvasó, aki velünk volt, emlékezhet az indulás hangulatára, a viszálynak és a sivárságnak arra a Thököly-korát idéző légkörére, amelybe irodalmunk Babits halála után került... az első három hónap múlva megkökkenve néztünk egymásra: a régiék mellé négyszáz új előfizető vidékről, kétszáz új előfizető Pestről, és az újságos bódékban a többlet számonként háromszáz...”²⁴

Gellért Oszkár: „Naponta húsz-harminc előfizetőt hozott ez az akció... Ekkor a Magyar Csillag közel háromezer példányban jelent meg havonta kétszer...”²⁵

Egyedül Vagyunk: „Egy folyóirat május 15-iki számában Együttés Vallomás címen hét országos nevű magyar író: Illés Endre, Illyés Gyula, Kodolányi János, Márai Sándor, Tamási Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos aláírásával közlemény jelent meg...”²⁶

Az *Együttés vallomásból*, amely a *Magyar Csillagban* jelent meg: „... Egyedül a szellem méltóságát, a gondolkodás, a beszéd és az írás színvonalát szeretnők fegyelmезetten, s oly sok veszély között megőrizni. Meg kell őriznünk, mert úgy hisszük, hogy a szellem erkölcsi tekintélyére igen nagy szükség van. S bizonyára még nagyobb szükség lesz rá akkor, amikor megújult nemzetet kell majd teremteni, igazságos magyar és emberi társadalmat, valóban édes Hazát a dolgozó magyaroknak...”²⁷

Egyedül Vagyunk: „... Egy nagy és végzetes hiányosságot találunk ebben a vallomásban... Főveszély: a bolsevizmus, a zsidóság és a nemzetközi marxizmus. Létünk attól függ, hogy ellenük állunk-e? Az aláírók minderről egy szót sem szólnak. Pedig ezzel szemben nincs helye a magyar irodalomban a kesztyűs kéznek, a parnasszista fintorgásnak. Hiszünk és valljuk, hogy e veszély fenevadjának kiirtására minden fegyver megengedett a magyar szellemi életben.”²⁸

Tény, hogy az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás a nyilasok, a hungaristák kezébe adott minden fegyvert. *Kolosváry-Borcsa* Mihály kormánybiztos az időszaki lapokat és a könyveket vette üldözőbe: kétszáznál több lapot tiltott be egyetlen kézvonással, és 300-nál több író művét vonatta ki a forgalomból, s indította 22 vagonban a zúzdába a könyveket 1944 nyarán. Sok szerző a könyvek sorsára jutott: az emberzúzda, a haláltábor, a golyó tett pontot sok magyar művész-írástudó életére.

„FANTOMOK ELLEN”, AZ EGYSÉG ÉRT

A mocskolódás és a vádaskodás, a fenyegetés és a csalogatás, a politikai minősítés ilyen légkörében állt rajthoz a *Magyar Csillag*. Mégis: a gyalázkodás pergőtüzében, a halálveszély biztos érzésével is a *Magyar Csillag* szerkesztőinek és íróinak első tette a Babits-örökség és a *Nyugat*-hagyomány vállalása, megtartása és továbbfejlesztése volt. Ez a tett már nem a *Nyugat*é, de nem is a fedőnéven megjelenő *Nyugat*é volt. A *Magyar Csillag* című folyóirat megjelenése már nem is a *Nyugat* működésének kortörténelméhez esett.

Déry Tibor *Életrajzi jegyzetek* című írásában így elmélkedik erről az időszakról: „Egy ország megmentésén fáradoztunk, mely talán nem is akarta, hogy megmentsek. Ez a politikus számára akadály, de nem tilalomfa, a forradalmár számára nehézség, de nem legyőzhetetlen. Az író azonban, mégha forradalmár is, meginog s konfliktusba kerül önmagával, ha a valóság szembefordul látomásai-val ...”²⁹

A politikus Kállai Gyula megerősíti az író intuitív-tapasztalati következtetését: „... 1942. március 15-e kiindulópontja lehetett volna a magyar nép bátor, fegyveres szabadságharcának ... Sajnos, nem így történt. ...”³⁰ Az osztályárulás és a forradalmi tömegmozgalom hiánya az egyik oldalon, a szakszerű, hozzáértő osztályelnyomás a másik oldalon lehetővé tette, hogy az ország áfiumszerű bódultságban hanyatlott a háború borzalmaiba, majd a nyilas rémuralom karjaiba.

Igazak voltak Illyés Gyula szavai: „Nincs minden irodalomnak irodalmon túli feladata. A mienknek van, mindig is volt.”³¹

A hatalom a nemzeti értékek egy részének elpusztítására szövetkezett. A Babits-mű, a *Nyugat*-örökség kitagadása, a könyvégetések, a cenzúra, a nem kívánatos könyvek zúzdába küldése, vallási, nemzetiségi megkülönböztetés nyíltan, és hozzáértő szakember-elemzés alapján szervezett rendőrségi üldözés és nyilvántartás a hatalom belső berkeiben, a szellem embereit szorította legjobban.

Csak utalásként: az Illyés Gyuláról készült rendőrségi jelentés vetekszik a legjobb irodalmár elemzésével, és az ellene folytatott perek, később, a német megszállás másnapján kiadott letartóztatási parancs meg bizonyítja, hogy a hatalom birtokosai félték tőle. Tényként utalok még a Szerb Antal irodalomtörténete körüli parlamenti interpellációra, majd ennek következményére: Szerb könyvét kitiltották az összes iskolából és zúzdába küldték; — mindkét tény újra az 1919—20-as fehérterror éveit idézte.³²

Markovits Györgyi: *A cenzúra árnyékában* című munkájából, csak a tartalomról idézem a címszavakat: „Hernádi György, Kassák Lajos, Gábor Andor, Bölöni Györgyné, Hatvani Lajos pere”, „József Attila pere”, „Radnóti Miklós pere”, „A 100% pere”, „A bíróság előtt: Remenyik Zsigmond, Kassák Lajos, Hollós Korvin Lajos, Illyés Gyula”, „A Márciusi Front, Viharsarok, Néma forradalom, Híd, Válasz” ellen lefolytatott perek, Berda József, Hernádi György, Fodor József, Gömöri Jenő Tamás, Földéak János, Hárs László, Várnai Zseni pere.³³

Bírói ítéletek, börtön — ez volt a „nevelés”, a hatalom oldaláról, amikorra elérkezett a totális cenzúra. Hogy mi volt az irodalomban? „Cenzúra van, s nem csak az ügyészségen. Irodalmunkban még mindig oly irodalmon kívüli indulatok

dúlnak, amelyek közepette csak a legnagyobb lelki fegyelemmel állhat meg az, aki személyes és csoport érdekeken túl, magasabb eszményt akar követni” — írta Illyés Gyula, aki egyik legtöbbször zaklatott és minden csoport által körülkerített, vádolt és csalogatott írónk volt.

Nagy Lajos így emlékezett erre a korszakra: „A rémuralom nem Szálasival kezdődött ... Az » előzményeket « keresve eljutunk legalább is a » szegedi gondolatig «. Gondolatot nem láthattunk ebben ... csak reakciót, a dolgozó nép elnyomását, az uralkodó osztály kíméletlen uralmát, cenzúrát, az irredentizmus szélhámoskodását ... Emberek, újságok, könyvek nagy része bűnös volt 1919 óta.”³⁴

A könyvértékeket elítélni, az európai szellem, a haladás gondolatát ébren tartani, az emberi méltóságot védeni nem csak szóval, hanem tettel is, helyet adni az üldözötteknek egy irodalmi fórumon, ahol a mérték a mű és az ember becsülete — ez volt első tette a *Magyar Csillagnak* és gárdájának. Azzal, hogy vállalta az örökséget, már harcot vállalt. Nem passzív ellenállást jelentett ez, nem rezignációt. Nem a passzív rezisztenciát választották azok, akik szövetkeztek. Hisz ez Illyés Gyula szavaival: „Az irodalom függetlenségére alakult szekértábor, úgy lehet egy nép szellemiségének végvára lesz, erre kell felkészülnünk.”³⁵

Ezt a munkát a modern korban nem végezhetette el egy ember, de egy intézmény sem. Egy folyóirat is kevés lett volna hozzá, ha csak néhány ember barkácsol ott. A tethoz valóban a legjobbak és a derékhadak összefogására volt szükség. Összefogás, a legszigorúbb műgond, a Mű és az Egyén tisztelete, az író és irodalom becsülésének, becsületének helyreállítása — így lehetne összegezni a *Magyar Csillag* másik önálló vállalkozását.

A kezdetről ismét Illyés Gyula vallott: „Két év kell csak ahhoz, hogy megérted, amit akarsz” — mondja Márai. „Írj inkább” — mondja Illés. És Keresztury: „Nem ismered az írókat” ... „Nemcsak az összefogásra kapok legyintést. Legyintés féle lebben a jóakarató mosolyokban is. Egy biztatásra átlag harminc kétely esik: most? ilyen viszonyok közt? ilyen felfogással?”³⁶

Hol kezdték a cselekvést? (Illyés Gyula: „Emberileg, lelkiileg volt elrontva minden az íróknál.”)³⁷ Németh László szavai lehetnek útmutatók: „Jó tíz éve írtam a Nyugatba az irodalom önkormányzatáról ... Akkoriban a politika különösen ráncigálta az írókat, recepteket rakott eléjük, minősítette, egymásnak unszolta őket ... Mai szemmel úgy látom: az irodalomnak szüksége van az ilyen kísérletre.”³⁸ Cs. Szabó László „az irodalom köztársaságának megteremtését”, Ottlik Géza a „szellemi szabadság bástyájának” létrehozását sürgette.

Kik számára kellett ez a szekértábor, a köztársaság, az önkormányzat?

A magyar irodalom részére kellett otthont teremteni. A *Nyugat* nagy nemzedékének élő tagjai, a második nemzedék, a harmadik és az induló negyedik nemzedék is a sorban állt. Csak őket, az egész magyar irodalmat kellett egységbe fogni. De ezzel nem említettem mindenkit. A filológusok, a néprajzosok, művészettörténészek, a zenetudósok ... és sorolhatnám a magyar szellem egész területét: köztük kellett egység, és néki a biztatás, hogy a harci lobogók helyett műveket tegyenek az asztalra. S mindezt egy folyóirat hasábjain! A nemzedéki ellentétek nem is igazi ellentétek voltak. Sokkal jobban hadakozott egymással a népi és urbánus, a mély- és hígmagyar, a polgári és munkás, a liberális és konzervatív, a faji és pártpolitikai csoport. Ezek csak a főbb címszavak, amelyekkel elhelyezheti valaki a korabeli írókat a társadalomban. De az egyének jogos és

vált sérelmei sem romboltak kevésbé. A személyi ellentétek talán még a táboroknál is rongosulóbb mérget termeltek. Ez volt a helyzet az irodalom berkeiben.

Az irodalmon kívül pedig: „Hovatovább szinte ismérve lett a magyar írónak — írta Illyés Gyula —, hogy élete egy-egy pontján feltámadjon ellene az irodalom alá szorult betűrovók hada és megpróbálja a bekerítést és leterítést, természetesen mindig irodalmon kívüli ürüggyel ... Egyáltalán kedvem ellenére van személyekkel példálózni, most mégis erre kényszerülök. Márait a szélsőjobb kerítgetné, Szabó Lőrincet a szélsőbal, Némethet, Verest mindkettő.” Móriczot szinte mindenki kerítgette és igyekezett leteríteni. „Kassák vagy Füst nevét nem lehet kiejteni a diák kultúregyesületekben, Erdélyiét és Sinkáét a munkásszervezetekben ... Illés Endrét, nemzedékünk legapolitikusabb íróját, az urbánusok egyik szellemi vezére azzal számúzta hívei irodalmi tudatából, hogy fasiszta. Az utánunk jövő korosztályokban a helyzet ugyanez.”³⁷

Az egység mégis megszületett. Munka kezdődött, olyan amilyent nem látott még a magyar irodalom. A kesőn észrevett falutűz oltásában vesz részt így mindenki, aki mozdulni tud. Az értékek védelmén túl a jövőt is menteni kellett.

Schöpflin Aladár és Gellért Oszkár a *Nyugat* nagy nemzedékéből állt az élre. A második nemzedékből nemcsak Illyés, hanem Keresztury Dezső is a munka nehezénél volt. A szerkesztőség belső tagjaként szervezett, olvasott, szerkesztett ha kellett. (Keresztury Dezső: „Az Eötvös Kollégiumot vezettem. Onnan bevitettem azokat, akik tudtak és vállalták a harcot. A *Pester Lloyd*tól, amelynek kultúrovatát vezettem, szintén vittem a legjobbakat. A legjobbakat mondom, mert a becsület forradalma mellett a minőség forradalmát is vállaltuk.”⁴⁰ Illyés Gyula és Tamási Áron Móricz Zsigmond támogatását szerezte meg. Illés Endre a kiadónál válogatta az írókat a *Magyar Csillag* számára. Cs. Szabó László és Örley István a Rádió Irodalmi Osztályán dolgozott. Sok íróval kerültek kapcsolatba. Örley, a lap helyettes szerkesztőjeként is sokat segített Illyés Gyulának. A harmadik nemzedékhez tartozott ő is, de az egész nemzedék követte Illyést). „A lap táborában az egész nemzedék helyet kapott, mégpedig avval egységben.”⁴¹ Rónay György: „Illyés Gyula személyesen jött hozzánk. » Rajtatok a sor « — mondta. Mi láttuk és tudtuk: valóban nekünk is menni kell.”⁴¹ A magánosok, a táborokon kívüliek is megtalálták az utat a *Magyar Csillaghoz*.

A veszély érzete, az egyén szándéka, az író megmaradásának igénye mellett világos alapelvekre is szükség volt. Mert az agyonhajszolt, meghurcolt írók már nem hittek akármiben és akárkinek.

A tiszta szándék és a világos szavak Illyés Gyula tollából kerültek a köztudatba: „... Az irodalom nem akkor totális, ha minden író ugyanúgy gondolkodik és ír, hanem ha mind ugyanolyan jól írja meg a maga külön gondolatát ... Nem először írom le, hogy az irodalom úgy szaporodik és terjed, mint a sejt, osztódással. Minél többféle, annál gazdagabb és erősebb. Milyen a kert, amelyben csak egyfajta virág nőhet, tehát szükségszerűen csak egy évszaki?”⁴³

Illyés „egy asztalhoz ültette az ellenfeleket”.

Az 1941. október elsején megjelent első és az azt követő számok mutatták ezt. Ha kézbe vesszük az újszülöttet, láthatjuk, hogy formára, külsőre a *Nyugat* lenne, mert még a Mikes Kelemen ábrázoló embléma is a helyén van. Csak a tartalomjegyzék fölött az új cím olvasható: *Magyar Csillag*. És a szerkesztő neve helyén, ahol valamikor Osváth, Babits, Móricz neve volt olvasható, Illyés Gyula és Schöpflin Aladár neve állt. A lap terjedelme 64 oldal, azaz négy ív volt.

Érdemes felsorolni az első szám tartalmát. Ez már magában is sokat mond arról, hogy az irodalom egyesítéséről vallott szándék nem csak program volt:

Illyés Gyula Széchenyiről írt költeményt. Schöppflin Aladár Magyar Csillag címmel a lapindító és programadó cikket írta. Babits Mihálytól öt, eddig meg nem jelent költeményt közöltek. Móricz Zsigmond prózával, Bóka László verssel, Cs. Szabó László tanulmánnyal, Szabó Lőrinc műfordítással, Illés Endre novellával, Erdélyi József Babits halálára írt költeményével, Mohácsi Jenő tanulmánnyal, Sárközi György három költeménnyel szerepelt. Az Adat és anyag rovatban Arany ismeretlen levelét és Veres Péter szociográfia-jellegű írását találjuk. A Mérték rovat Halász Gábor bevezető cikkét, a Figyelő Bóka László, Tolnai Gábor, Cs. Szabó László, Schöppflin Aladár és Kerényi György kritikáit közölte. Az Örjárat rovatában Joó Tibortól Irányított tudomány címmel jelent meg tanulmány.

A harag és ellentét feloldásának folyamatáról Németh László szavai adnak képet. „Gulyás Pál mondta, hogyha az emberek nem érintkeznek, akkor » fantomizálják egymást ». Ez az oka annak, hogy az irodalom területén jórészt nem művek és gondolatrendszerek, hanem fantomok mérkőznek. Herczeg, Márai, Cs. Szabó, Veres, Sinka, Kodolányi, Féja-fantomok keltek életre. „A fantomok nem magánügy: közügy.” A fantomok „már-már irányokká válnak, s egy mulatságos, de szörnyű circulus vitiosus törvénye szerint még vadabb fantomokat szülnék, s még vadabb irányokat. Ha csak időben meg nem öljük őket.”⁴⁴

Eredmény: a negyvennyolc megjelent *Magyar Csillag* számban hetvennél több magyar költő műve látott napvilágot. Számuk meghaladja az ötszázat.

Harminchárom szerző nyolcvannégy novellája; negyven tárca és riport huszonhét írótól mutatja, hogy a fantomok kezdtek eltűnni és a művek vették át az érvelést. (A teljesség kedvéért említem, hogy a prózai rovat két regénnyel is büszkélkedhetett. *Illyés Gyula: Hunok Párizsban* első része és *Ottlik Géza: Hajnali háztetők* című művének első változata is itt jelent meg.)

A folyóiratban, mint cseppben a tenger, tükröződött a negyvenes évek irodalmi, könyvkiadási élete. Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis megjegyezzük: a hazai irodalom kiadása, a haladó irodalom előretörése soha intenzívebb nem volt, mint a tárgyalt időszakban. Erről a könyvészeti bibliográfiák és az Országos Széchényi Könyvtár növedéknaplói mindennél jobban beszélnek.

„... FELVÉTELI VIZSGA LETT, HOGY KI HOGYAN BÍRJA AZ ERŐS KRITIKÁT”

A *Mérték*, a *Figyelő*, a *Disputa*, az *Adat és anyag* elnevezésű rovatokban körülbelül hatszáz vitacikk, tanulmány, kritika, könyvismertetés jelent meg. Ezek felölelik a könyvkiadás, az irodalmi élet és a társművészetek egész területét.

Tanúkat idézek, korabelieket, szavahihetőket, hozzáértőket. A kritika és az irodalom, az irodalom és a hatalom helyzetéről, viszonyáról valljanak ők. Schöppflin Aladár a harmincas évek elején írta: „Az igazi irodalmi kritika szükségletét a nagyon fejlett irodalmi élet szokta megteremteni ... Nálunk ilyen fejlett és élénk irodalmi élet sohasem volt, és ma sincs ... Kritikusaink voltak, de nem volt

kritikánk, csak egyes ember ítéletei alapján alakult az irodalmi törekvésekről és ezek eredményeiről valamelyes vélemény, nempedig a különböző vélemények súrlódásából. A kritika bizonyos értelemben az irodalom lelkiismerete, ennek nálunk mindig csak egy ember volt a letéteményese.”⁴⁵ ... „A független és bátor kritika annyi önfeláldozással jár a mi szűkös viszonyaink között, amennyire csak ritka ember képes, és ritka kritikus tud a mi kritikára alkalmatlan talajunkban olyan biztos és független irodalmi pozíciót teremteni magának, hogy a teljes függetlenség nemes luxusát megkockáztathassa.”⁴⁶

Hogy miért? Ezt is Schöppflin Aladár világította meg, még a két világháború közötti időben keletkezett írásával. „Az irodalom szabadsága, mint minden szabadság betegállományban van ebben a mai korban, amelynek számára a múlt század közepének gyönyörű szabadság-ideálja már csak márciusi tizenötödiki szólam. A mai világ, mely szuronyokra és pénzhegyekre támaszkodva sem érzi magát biztonságban, amelyben egy évszázados társadalmi rend vonaglik saját belső válságában, ... félelemből támadt gyanúval néz mindenkre, akiben a kritika szelleme él, és az erő eszközeivel igyekszik, minden történelmi tanulság ellenére, elnyomni a szellem emberét ...”⁴⁷ ... „Ha ennek azt vetik ellenére, hogy az irodalomnak azért kell felügyelet alatt állni, mert különben destruálás eszközévé válhatik — arra csak egy helyes felelet lehet: az irodalomnak bizonyos értelemben nem csak joga, hanem kötelessége destruálni. Ha nem akar belenyugodni a mindenkor hatalmak jámbor kiszolgálójának, s a mindenkor tömegek mindenki nótáját készségesen elmuszikáló cigányprimásának alázatos szerepébe, akkor nem szabad lemondani arról, hogy kritikát mondjon a fennálló politikai, társadalmi és erkölcsi állapotok fölött ...”⁴⁸

A hatalom az írók megfélemlítésével, rendszabályozásával válaszolt az írók törekvésére a harmincas években és nyílt cenzúrával a háború kitörésekor. „Előre tudhatjuk, hogy az író kimondott igazsága, amint szembe kerül a hatalom kívánságával vagy érdekével, továbbra is büntetendő cselekménnyé válik. És mégis érdemes volt mindezt elmondani. El kellett mondani. Az eszméért hitet kell tenni, ha van érvénye, ha nincs. Az eszme addig él, amíg vannak akik hirdetik. Amíg vannak, akik készek szenvedni érte. A fátylát kialudni nem engedhetjük, mert akkor mi lennénk felelősek a sötétségért, mely az emberiségre borul.”⁴⁹ — írta Schöppflin Aladár.

Illés Endre írása már a *Magyar Csillag* lapjain jelent meg. A korképet ő így tüntette fel: „... az író mindég üldözött vad volt, ma különösen az. A hatalmaskodók nyomják, egy alacsony közízlés lehúzza, a kritikai alvilág szorongatja ... Mindenesetre Bajza a kritikai pályára igyekvőtől legalább némi tanultságot, értelmet, ízlést és jellemet követelt. Azt hiszem, ma sem lehet alacsonyabbra állítani a mércét. Autót nem vezethet, boltot nem nyithat, beteget nem gyógyíthat, ipart nem űzhet senki kellő felkészültség nélkül. Nem kellene-e a kritikusnak is első kritikája előtt valamit bizonyítani a Bajza követelményeiből, a jellemből és az értelemből? ... „Nézz körül. Már nincs író. Nincs, akire ne freccsentettek volna sarat, rágalmat, bérencséget, ámulást. Nincs író. Csak vádlottak és elítéltek vannak. És kritikusok. A porond tele van félelmetes, hangos kritikusokkal. Aki nem hangos, és nem pökhendi, az nem is kritikus. Csak ők maradtak már.”⁴⁹

Szabó Zoltán további vizsgálatot végzett egy könyvnap kapcsán. A diagnózist így fogalmazta meg: „... az irodalomról van szó, szűkebben az irodalom helyzetéről a sajtóban, arról a visszhangtalan közömbösségről, mely az irodalmi alkotást nálunk körül veszi ... az író csak afféle megtúrt „lengyel” az újság hasábjain és csak akkor esik terjedelmesebben szó róla, ha baklövést követ el, vagy meghal s nem akkor, ha remeket alkot. A társadalom és a sajtó leckéztetni szereti az író, nem művét ismertetni ... A baj súlyos, jó, ha nem gyógyíthatatlan” ... „Irodalmi életünk rohamléptekkel halad a törzsszervezet kora felé. Egy-egy törzsfő megül a maga szálláshelyén, a maga hadnagyjaival, táltosaival és népével, s figyel arra, hogy a gyeplő közte és a szomszéd törzs között minél szélesebb legyen. E folyamat előtt ok gyanánt a kor szállongó balítéletein, megfüllelt levegőjén, politikai félelmein és számításain, rendszerré eszelt gyávaságain felül ott áll a kritika kipusztulása is, mely gyilkolja az irodalmat, megalázza az író, s végül megszégyeníti a sajtót is. A jellem és szerep, kedély és magatartás bizonytalanságai között hanyóródó, őrlődő írók elé kritika kellene, bírálat, tiszta, világos, jóhiszemű és teljes hitelű, mely arra figyelmezteti őket, ami egyedül lehet maradandó belőlük: a műre!”⁵⁰

Ment-e előbbre az irodalom, a kritika ügye? Volt-e értelme a harcnak? Egy évvel a lap indulása után Illyés Gyula ezeket a sorokat írta: „Nem tudom, mit enged megvalósítani az idő a Magyar Csillag céljaiból. Abból a rögeszméből például, hogy irodalmi folyóirat lévén, konokul irodalmi mértékkel akar mérni s nem politikaival, azaz — amit Fenyő Miksa nem először tenne köznevetességgé — igenis egymás mellé rakja Giono-t és Proust-ot, az urbánusokat és a falukutatókat, az eget és a poklot is, ha mindkettő — jó irodalom. Mondom, nem tudom, hogy törekvésünkől mennyi lesz a valóság. De egyről a Magyar Csillag tán máris tanúságot tett. Arról a kísérletről, hogy legyen egyszer egy olyan folyóirat Magyarországon, amely épp a saját munkatársait részesíti a legszigorúbb bírálatban, amely, akit becsül, őszinte szóval is megbecsüli. Emlékezetből idézem, amit idézek: Kodolányi Mária részesítette ilyen őszinte szavú megbecsülésben, Szabó Zoltán Kodolányit, Keresztury Illés Endrét és Németh Lászlót, Kerecsényi megint Némethet, Örley Bartalist, Németh László Cs. Szabót és engem, én Verest ... és így tovább. Lassanként szinte felvételi vizsga lett, hogy ki hogyan bírja az erős kritikát.”⁵¹

Hogy megértsük a tett súlyát, és az eredményt megfelelően értékelhessük, ahhoz újra csak a háborús viszonyokra, a szélsőséges cenzúrára és mindenféle pártpolitikai támadásra utalok. Mi történt? Hogyan alakult ki az a szellem a *Magyar Csillag* körül, amiről Illyés Gyula beszélt, de amiről a folyóirat cikkei, bírálati is ékesen tanúskodnak? Hisz a magyar irodalomban ugyanazok az emberek hallatták a szavukat. A totális háborús elnyomás — egy ál-Svájc Potemkin falai mögött is — ugyanolyan szigorral működött, amint azt a betű ellen hozott törvénycikkek diktálták.

Ok gyanánt elsősorban az embereket kell felhoznom. Illyés Gyula mellett, Schöpfung Aladár neve állt a *Magyar Csillag* címlapján. Hogy Illyés Gyula becsületessége, tehetsége és megvesztegethetetlensége, a néphez és az európai műveltséghez való hűsége alapot adott arra, hogy a „kör minden pontjáról” elindulhattak az írók a *Magyar Csillag*hoz, azt már az egység megteremtéséről szóló fejezetben láttuk. Nem ok nélkül időzők ennél a problémánál. Ebben az agyongyötört és riasztgatott irodalmi világban férfi kellett a gátra, olyan, akinek tettei és leírt szavai nem különültek el. Olyan férfiak kellett, akik írásában nem lehetett kételkedni és a becsületén nem talált repedést a tisztességes szándékú művész, de a rosszindulatú sem. Illyés mellett szerény egyszerűségében, sok évtizedes munkában kivívott megbecsüléssel állt Schöpfung Aladár. Nem a történész szeme, a kései tanítvány lelkesedése szülte optikai csalódás mondatja ezt velem. Még a tárgyalt korszakban keletkezett írásból idézem, a következőket:

Rédey Tivadar egy *Kosztolányi*-levélből közli: Schöpfung „Egy életen át magyar könyvekkel foglalkozott, akkor is, amikor divat volt ez, s most is, amikor már alig divat, és mindenkor vállalta a hivatásából származó áldozatot: a személyekre tekintettel nem levő szókimondást, a csendes, elmélyülő munkát, és a tisztességes, büszkén viselt szegénységet. Soha egyetlen sort nem írt le, melyben ne hitt volna. Már a jelen távlatából is kitetszik, hogy: ő a magyar kritika. Okos bátorsága, kemény mértékártása, működésének évtizedekre visszanyúló folytonossága páratlan a mi irodalmunkban.”⁵²

A magyar irodalom történetében, 1967-ben Komlós Akadár: „Hitelét nemcsak annak köszöni, amit mond, hanem annak is, ahogy mondja ... szelleme tiszta tükröz, semmiféle klikk-elfogultság, kávéházi közvélemény, divat, jelszó, sznobizmus foltja nem homályosítja el: oly magától értetődő elfogulatlansággal tükrözi a műveket, hogy írásai úgy hatnak, mint az objektív igazság megnyilatkozásai ... Megérdemelte tekintélyét. Nincs magyar kritikus,

aki kora annyi írójáról mondott volna helyes jellemzést és igazságos ítéletet, mint ő.”⁵³ *Keresztury Dezső*, 1970: „... három-négy évtizeden át mindnyájunk Ali-bácsija volt! ... Tekintélye volt, bár nem képviselt semmiféle hatalmat, szava komoly súllyal esett latba. ... Tapintatosságából hiányzott minden fölösleges udvariaskodás, tájékozottságából a fitogtatás, véleményének kifejtéséből a fontoskodás; amilyen természetes volt viselkedése, olyan magától értetődő tekintélye ... Megbízhatóságának alapjául lelkiismeretessége, korrektsége, szorgalma, félelmetes munkabírása, műhely-fegyelme és tájékozottsága szolgált, nem a szubordináció beidegződése ... A Nyugatnak kezdettől fogva legfőbb oszlopai közé tartozott; ő képviselte nemzedéktársai közül, már sajnos csak egymagában, a Nyugatot folytató Magyar Csillagban is, főmunkatársként a hagyományt ... Nem fényeskedő, de példásan jó ítéletű bíráló volt ... A legnehezebb körülmények között is meg tudta őrizni lelkének frissességét, szellemének szabadságát ... Olyan tanúja volt ennek az időnek, aki főként tükrözni akarta korát, s legfeljebb ezzel befolyásolni ... Sokan szerették s méltán. Irodalmunk egyik szeretetre legméltóbb egyénisége volt ...”⁵⁴

Nem nagy szavak és nem frázisok, ha azt mondjuk: ilyen jellem, ilyen törhetetlen szív és lélek, világos értelem kellett ahhoz a vállalkozáshoz, amelybe Illyés Gyula fogott. Ő, Illyés írta a hetvenéves Schöpflin Aladár tiszteletére:

Csöndesen és egyenes járással, egyre
kimérten ... s inkább hallgatólag,
nem hiú célt, csak azt tekintve,
ami szegélyezi az utat:
így megy a férfi, akit útján követnék —
Így jársz barátom és nekem
vigaszom arra; mocsok nélkül lehet még
átkelni ez egy életen!

Tiszta, derült lehet az, ki már úgy indult
a sorsnak felel; s megfelel:
Itt van a munka, a kész ... de művein túl
még önmagát mutatja fel.

(*Illyés Gyula: Schöpflin Aladár ünnepére*)

Schöpflin Aladár kritikusi alapelvét Rédey Tivadar is úgy érzékelteti, hogy *Schöpflin* egyik írását idézi, amit egy fiatalon elhunyt kritikus halálakor írt. „Nem kritika az — írta —, amely nem fejez ki valami általánosat, s csak egy ember egyéni önkényének, sokszor csak szeszélyének kifejezése. Az a kritikus, aki a múltat és a jelent egyszerre és együtt tudja érezni, az ellentétekből kéri az egységet, a fejlődés vonalát, életnek tudja érezni azt, ami valamikor csak-ugyan élet is volt, fel tudja ismerni az állandót a mindenkori változásban. Mert csak ennek a kritikusnak van támasztéka a jelen értékelésére és megértésére.”⁵⁵

A főszerkesztő Illyés Gyula és a társszerkesztő Schöpflin Aladáré mellett harmadik név is felkerült a *Magyar Csillag* címlapjára: Örley Istváné. Eleinte segédszerkesztőként, majd szerkesztőként szerepelt. Véletlen volt-e, hogy Schöpflin a *Nyugat* első, Illyés a második és Örley a harmadik nemzedékéhez tartozott? Biztos, de a vak véletlen néha nagyon is okos dolgot művel. Így a három nemzedék a munka dandárjánál is egymást segítve tudott dolgozni.

Örley Istvánra kevesen emlékeznek, hisz fiatalon halt meg 1945-ben. Összegyűjtött művei csak 1968-ban jelentek meg.⁵⁶ Róla csak emlékek szóltak.

Illés Endre: „Úgy olvasott, úgy bíralt, hogy tetszésével sohasem próbálta feldúlani olvasmányait. Végre egy igazi kritikus!”⁵⁷

Bóka László: „... a Nyugat nyomába lépő Magyar Csillagban osváti glória vette körül.”⁵⁸

Cs. Szabó László: „Földre szállt angyal volt ... Isten a leglázugóbb angyalait küldi ítélni a földre, őket választja elsőfokú bírókul... talán azért, mert az ő hűségükben bízik leginkább.”⁵⁹

Illyés Gyula: „A fiút katonatisztnek szánták ... tüzértisztnek ... A Ludovikáról kilépő, és még egy kis mongolos szemállással is megpedigrézett minta-úrifiú ezt a ködlovagsorsot úgy tépte le a magáról, és vágta a sárba, mint egy bohócköntöst egy ostoba farsang hajnalán.” ... „Örley István nemcsak tollal a kezében volt biztos ítéletű bíráló. Megvolt az a nem mindennapi tulajdonsága, hogy azon melegében, első olvasás után megérezte egy alkotás izom- és csontvázrendszerét: villámgyorsan fölfogta, melyik művel érdemes törődni, melyikkel nem ... Az a jellemalkat volt, aki eszményeihez öntudatlanul hű, akiből tehát a próbák alatt a hűség természetesen, zavartalanul-megnyugtatóan árad. Bátor is ilyen öntudatlanul: megnyugtatóan volt ...” ... „Teljes fölkészültséggel állt nemzedéke pályafutásának versenyindításához. Csak egy forduló befutásához adott neki időt a sors ...”⁶⁰

Mégis: emelhetnék volna a szerkesztők még oly magasra is a mércét, ha mincs, aki alkalmazza ezt a mértéket, nem veszi indulási szintnek a *Magyar Csillagot*. Nem csak ember kellett a gátra, akinek hinni lehetett, hanem írók kellett, akik hittek is abban a vállalkozásban, amit néhány ember elkezdett.

Schöpflin Aladár írta: „A legjobb kritikusok mindig az írók, mert nekik az irodalom az életük legfontosabb ügye ... Kritikájuk legtöbbször nem íródik meg, sokszor ki se mondják, és mégis ez dönt az író és műve sorsa felett ...”⁶²

A *Magyar Csillag* számait lapozgatva, a neveket és a kritikákat olvasva a kutató nem akar hinni a szemének. Az írók, akik talán éppen mesterségük miatt, nagyon szégyenlős emberek, mert tudják, hogy egy-egy alkotás létrehozása milyen alázatot és fegyelmet, kint és gyönyört okoz, nekiveselkedtek és kritikát írtak egymásról. Gyakorlattá vált: nemcsak az a legény, aki adja a pofont, hanem néha sokkal inkább az, aki állja. Nevek és tények bizonyítják azt, hogy valami új kezdődött a *Magyar Csillag* hasábjain, bár mindenki azt tette, amit azelőtt; a közös tettekből azonban a magyar irodalom sosem-volt korszaka kerekedett ki. Félreértés ne essék, nem szubjektív vélemény ez. Már a lap indulása körüli — enyhén szólva — viták is meghatározták a vállalkozás jellegét, de erről írtak maguk az írók is, akik valamilyen közösséget vállaltak a *Magyar Csillaggal*.

Többek között Halász Gábor írta a *Mérték* rovat bevezetőjeként: „Félve írtuk le a szót, a kritikus legigényesebb és leggőgösebb szavát, amellyel rangot ad egyéni véleményének, és szabállyá emeli személyes hajlandóságait.” A kritikus bizalmatlan önmagával szemben is. „Lelkiismeret-vizsgálatot tart, s úgy érzi, valahol árulást követett el. Kétszeresen súlyos a vétke, lévén ő a szó teljes értelmében *írástudó*, akinek legjobban kell ismernie a törvényt. Bűnös, mert részigazságokhoz szegődött az egyetemes szolgálata helyett.” A kritikus: „Az ő hivatása lenne, újból éberrel elhatárolni az egybemosódó körvonalakat, tanácsaival segíteni az elbizakodottságából megtérő művészt, vele együtt keresni a kivezető utat, és végleg, mindenkit megnyugtatóan elválasztani az érdemeset az értelmetlentől, visszaszerezni a *mérték* hitelét.”⁶³

A színházkritikai rovat bevezetőjében Keresztury Dezső ilyen elemzést adott: „Sokszor halljuk, a közönség nem hisz többé a kritikának ...” Pedig a kritikus „szerepe ma sem kevésbé felelősségteljes, mint színjátszásunk hőskorában.” ... „Hogy legyen ... szigorú a kritika másokkal szemben, ha ön maga iránt elnéző? Felelősségünk egyre nagyobb ... Szükséges, hogy megtaláljuk, öntudatosítsuk s alkalmazzuk a lehetséges legjobb és legmagasabb mértéket. S nem kell-e elsősorban önmagunkat megmérnünk? Azt hiszem, ez kötelességünk.”⁶⁴

A HÁBORÚ ÉS A FASIZMUS ELLEN

Illés László *Az antifasiszta irodalomról* című tanulmányában így összegezte a *Magyar Csillag* és Illyés Gyula, meg a magyar irodalom vállalkozását: „A Nyugat nyomdokait követő Magyar Csillag Illyés Gyula vezetésével megpróbálja szekértáborba gyűjteni a demokratikus irodalom legjavát, megszólaltat népieseket, polgárokat, sőt munkásírókat (sic)! is és a fiatal szocialista lírikusokat. A fojtogató, nehéz viszonyok között a Magyar Csillag erőfeszítései mégis egy visszafojtottabb hangvételű rezignációba csendesednek, s kizárólag a magyar értékek átmentésében torkollanak.”⁶⁵

A tények — amelyek a kutatás nyomán felszínre kerültek — elvégzik a megállapítás módosítását. Addig is a *Magyar Csillag*ról a következőket lehet megállapítani:

Szó sem volt arról, hogy a *Magyar Csillag* gárdája csak a magyar értékek átmentésére, őrizgetésére vállalkozott volna. Sőt! Amikor a *Nyugat* szellemét és örökségét vállalta, akkor az emberiség évezredes kultúráját is vállalta, de nem megőrzésként, hanem fegyverként, amely harci eszköz a fasizmus és a háború borzalmai ellen. A magyar irodalom értékeit sem mentette csupán, illetve nem mentésről volt szó elsősorban. A korral szemben idézte, harcba szólította *Petőfit*, *Madáchot*, *Aranyt*, *Vajdát*, *Tolnait*, *Adyt*, *Babitsot*, *Kosztolányit*, *József Attilát* és még életében *Móriczot*. És tőle vissza irodalmunk kezdetéig megidézte az egész magyar irodalmat. Idézték a szerzők *Márciust*, *Móricz* ürügyén idézték *Rózsa Sándort* és *Dózsát*, Illyés pedig a *Hunok Párizsban* című nívében hitet tett Tizenkilenc és a nemzetközi munkásmozgalom mellett. Hogy ez mit jelentett, arra választ ad a napilapok hangorkánja Tizenkilenc ellen, a „betyárvilágot” idéző tajtékzás a *Rózsa Sándor* megjelenésekor, és már idéztem részleteket abból, ahogy a *Magyar Csillag* megjelenését köszöntötték a különböző sajtóforumok. *Radnóti* Miklós sorai nem voltak költői túlzások, amikor ezeket írta: „... Írok, mit is tehetnék. S egy vers milyen veszélyes, / ... mert bátorság ez is, lásd, a költő ír ...”⁶⁶ Németh László, *Móricz Rózsa Sándora* fogadtatását jellemezve írta: „Aki egypár olyan betyár-botrányt mint ez végignézett: éreznie kell, hogy e csatákban, ahol a nyolevanezer példányszámos újságtankok rohannak a gyalogos írókra, még a mellettük kigördülő ötszáz-kétszáz példányos folyóiratocskák is rosszul végzik a védelmet.”⁶⁷

Az újságok támadása, a bírósági perek, a totális cenzúra ellenére a *Magyar Csillag* élt, és gárdája alkotott. Az ügyész, a sajtó, mindenki kioktatta, hogy mit kell tennie a hazáért, a győzelemért. Így valóban bátorság volt — az alkotás tényén túl —, hogy valaki írt. Ez az időszak az alapvető fogalmak értékét érlelte. „Az író ír.” Ha van író, akkor van irodalom. Ezt kellett számon tartania mindenkinek. Kegyetlen kegyelem az alkotás, az írás folyamata. Ennél kegyetlenebb valami csak a *nemírás*. Nem véletlenül kiáltott fel *József Attila*: „... szólj ügyeszedre, / ki ne tépje a tollamat!”⁶⁸

A *Magyar Csillag* munkáját, különösen a kritikák tematikáját figyelve és számba véve újra utalnunk kell arra a tényre, hogy a folyóirat megjelenése 1941—1944 közé esik. Ekkor Magyarország hadiállapotban állott a Szovjetunióval és az angolszász hatalmakkal. E tények ismétlése és fokozott hangsúlyozása indokolt, mert a *Magyar Csillagban* ötszáznál több külföldi író művéről jelent meg kritika, tanulmány, esszé.

Az orosz-szovjet irodalommal közvetlenül több írás foglalkozik. Halász Gábor a lap 1943. január 1-i számában *Turgenyevről* írt ragyogó tanulmányt, melyben az orosz forradalmár típusát elemzi. Kádár Erzsébet Leonid *Szolzovjovról* és művéről, a *Csendháborítóról* írt kritikát az 1944. jan. 1-i számban. Szerb Antal *Gogol-tanulmánya* 1944. február 15-én jelent meg. Gogol ürügyén szót ejt az élő szovjet irodalom olyan alkotóiról, mint *Ilf* és *Petrov*. A *Szovjetmilliomos* című művük akkor jelent meg magyarul; említést tesz *Szolzovjovról*. Ennek ismét az ad különös jelentőséget, hogy a Cserépfalvi kiadó ezekben az években jelentette meg a *Csendes Dont*. Közvetve két írás foglalkozik az orosz, illetve a szovjet étellel. Cs. Szabó László: *Troyat Dosztojevszkij könyve* címmel ismerteti az orosz származású francia író Dosztojevszkij tanulmányát. Értékeli, minősíti a munkát és a Dosztojevszkij-életművet. Ezen kívül kiemeli, hogy a könyvet Déry Tibor és Sárközi György fordította kitűnően. Joe E. *Davies: Moszkvai küldetés* című visszaemlékezéseiről Csécsy Imre írt ismertetést. A könyv szerzője a harmincas években az USA moszkvai nagykövetségét vezette. A könyv német fordítása 1943-ban jelent meg Zürichben. (A szerző és a cikkíró is félreérthetetlen szimpátiával vall a Szovjetunió életéről.) Az 1944. március 1-i számban a következő cikk cím hívja fel magára a figyelmet: Kiss Dezső: *Az orosz rejtély*. A szerző Oroszország történetét elemezve eljut az 1917-es forradalomig. „A forradalom politikai és materiális kihatását ismerjük, de nem tudjuk lemérni befolyását az orosz nép lelkére és formáló erejére. A bolsevizmus nem csupán politikai forradalmat jelent, hanem jelent egy rendkívül meggyorsított, lázasra felfokozott ... szerves gazdasági átalakulást is ... A nagyipar keletkezésének és fejlődésének minden kincsét és szenvedését, amely Európában és Amerikában nemzedékekre elosztva mégis csak elviselhető volt, az orosz népnek egy lassú fejlődés után két és fél évtizedre sűrített formában kellett magára vállalnia ...” A tanulmány — bár több pontja vitatható — egy pillanatra sem hagy kétséget afelől, hogy a szerző a háborúban a szovjet győzelmét várja. *Pacsimu* a címe *Boldizsár* Iván novellájának (1944. március 1-i szám), „P. G.”, hegedűművész, katonatiszt meséli el a visszavonulás a háború értelmetlensége miatt letargiába esett társainak egyik élményét. Orosz anya, annak menyé és Nyikoláj, a fiú és egy orosz falu is felvillan egy pillanatra: a háború kegyetlensége, a háborús halál kiszámíthatatlansága ad drámai fordulatot a novellának. A szenvedő anya miattje fia értelmetlen halála miatt igazi művészi megformálást kap.

Huszonnégy angol író művéről szólnak a *Magyar Csillagban*, három írás az angol irodalom átfogóbb kérdéseihez kapcsolódott. (Pl. a Halász Gábor szerkesztette *Az angol irodalom kincsháza* című mű bírálata, Bíró Pál: *A modern angol irodalom története 1890—1941. című* munka bírálata.)

A francia írókról és a francia irodalom általános kérdéséről ötvenegy írás szólt.

A német nyelvű irodalommal tizennyolcszor foglalkoztak a *Magyar Csillag* hasábjain. Ebből háromszor *Goethe*, négyszer *Schiller*, négyszer *Hauptmann* került az írás középpontjába ...⁶⁹

Itt meg is állok a felsorolással. Nem azért, hogy bizonyítsam: lám-lám a *Nyugat* minden nemzedéke franciás műveltségű, így érthető, hogy a franciák ilyen nagy számban szerepelnek a *Magyar Csillag* hasábjain. Mert, aki ismeri a Nyugatosokat, az elismeri, hogy tájékozódásuk a német irodalom irányában is nagyon alapos volt. Tehát a hallgatás a kor német irodalmáról más okok miatt

történt. S a nagy németeket is azért idézték fel, amiért hallgattak a jelenről. (Keresztury Dezső: „Nem vettünk tudomást a fasiszta írókról. Másokat idéztünk meg, akik a németeket humanizmusukban és életformában is méltóan, az emberi-ség számára is példaadóan képviselték.”⁷⁰)

Ezzel a ténnyel szemben hadd idézzek egy-egy példát a francia és az angol írókról közölt kritikákból.

Szabó Zoltán *Az első háborús remekmű* címmel vezető cikkben ismertette Antoine de *Saint-Exupéry Pilote de guerre* című könyvét, amely a „francia tragédiáról”, a németek elleni háborúról szól. A regény magyarul nem jelent meg, ezért Szabó oldalakat fordított és nagyon részletesen ismertette a tartalmat. Nem a kritikát akarom értékelni, hanem felidézek néhány sort a fordításból, amely szervesen épül az írás gondolatmenetébe, amelyben a regény alaphelyzete: a német csapatok előrenyomulása és a francia csapatok megsemmisülése egy francia pilóta szemével — világosan ábrázolt. Szabó cikke és fordítása szerint a regény így ábrázolja a németek közeledését: „... Egy gyár tartályaiból kifogy az üzemanyag. Láttam elhagyott cséplőgépeket. Elhagyott aratógépeket és kévekötingépeket. Az utak árkaiban elhagyott, döglött gépkocsikat. Elhagyott falvakat láttam. Egy üres falu kútjából folyt el a víz ... Hirtelen egy lehetetlen kép merült fel előttem. Úgy látom, hogy a toronyórák is megállottak. Minden toronyóra megállt. A falusi templomok toronyórái. És itt, egy elmene-kült óras boltjának kirakatában egész múmiasereg, megannyi ingaóra-hulla. A háború ... nem húzzák fel többé az ingaórákat. Nem takarítják be többé a répát. Nem javítják ki többé a sérült vasúti kocsikat. S a víz, amely nemrég még szomjat oltott, vagy vályúba kényszerült ... pocsolyává árad a templom előtt. S az ember júniusban meghal.”⁷¹

S a németek győzelméről és a győztes diktálta békéről így írt nem a szerző — illetve nem csak a szerző, hanem — Szabó Zoltán magyar író, 1943-ban; bár a francia pilóta-író művét fordította és idézte: „Valamennyire már mindenütt jelenti magát a béke ...” A béke: „Pocsolyás-lápos terület ez, lassan, lassan minden lendület elfullad benne. Az ember nem érzi, valamiféle jó vagy rossz befejezés közeledtét. Ellenkezőleg ... A béke, amely közele-dik nem emberi elhatározás gyümölcse. Úgy nyer tért mindenütt, mint a lepra a testen.” És milyen lesz a franciák magatartása a tragikus bukás után? „Mivel, hogy közülük való vagyok, sohasem fogom megtagadni az enyéimet, bármit tegyenek is. Mások előtt soha sem fogok ellenük beszélni ... Szólni sem fogunk semmit ... Holnap, holnap sem lesz semmi féle mondanivalónk. Holnap a szemtanúk szemében mi leszünk a legyőzöttek. A legyő-zöttek azzal teljesítik a kötelességüket, hogy hallgatnak. Mint magok a földben.”⁷²

Az angol regény, amelynek a kritikájáról szólni kívánok: Eric Knight: *This above all* (Légy hű magadhoz). A kritika írója Sőtér István. A regény alap-helyzetét a kritika írója világosan vázolja fel. Az angolok harca a német had-sereg ellen, akkor, amikor már az első nagy vereséget is elszenvedték az angolok Dunkerque-nél, és a német repülőek bombázzák az angol városokat. Clive, a fron-tot — Dunkerque-et — járt proletár katona az angol társadalmi rendszert akarja lerombolni. Vele szemben Prudence — a fiú szerelme, aki a high life tagja szár-mazás szerint — fogalmazza meg az angolok megmaradásának alapgondolatát: harcolj Angliáért! Most minden, így ahogy van, az életet jelenti. „Ez a regény vitairat és eposz — írta Sőtér —, a védekező Anglia hőskölteménye ...” ... „Clive és Prudence nagy jelenete a sziklatetőn, amelynek érveire, átkaira, keserű-segeire ma még úgy figyelünk fel, mintha a mi szavainkat kiáltanák az éjsza-kába ...” S amikor Clive meghalt, a német bombák gyújtotta tűznél Prudence London utcáit járja, és ott mondja ki a méhében levő gyermekéhez beszélve: „Most nekünk azért kell harcolnunk, amiben én hiszek. És aztán, majd azért, amiben ő hitt. Meg fogjuk nyerni ezt a háborút, mert kibírjuk a végsőkig.”⁷³ Ezt idézi Sőtér. Most újra csak arra utalok, amit Sőtér írt: Ezek lehetnének a mi szavaink ...

Ez a kritika, akár Szabó Zoltáné, kulcskritika. Amit nem mondhatott el az író a mi viszonyainkra, 1943-ban, mert nem lehetett, azt megjelölte a regényben és a kritika meg a regény okán kimondott olyan igazságokat és vallomásokat, amelyek elmondása más viszonyok között komoly következményekkel járt volna. Egyáltalán, a cenzúra miatt meg sem jelenhetett volna.

Illyés Gyula tizenhárom folytatást közölt a *Hunok Párizsban* című regényéből. Erről elmondhatjuk, hogy kurzusellenessége mellett az igazi Párizst, a franciát idézi meg. Ebben vállalja Illyés 1919-et, az illegális munkát, az emigráció munkásmozgalmát. A bátorság csak úgy mérhető le, ha valaki elolvassa a kurzus és a jobboldal lapjait, melyek az évfordulók kapcsán egymást túllicítálva tagadták meg 1919-et.

Még egy epizód Illyésről: A szélsőjobb egyik hatalmassága kisajátítási és édesgetési céllal tanulmányt közölt Illyésről. Illyés versben válaszolt és elhatárolta magát minden együttműködéstől. A *Tüzes trón* című versre az *Új Magyarország* válaszolt. Egyebek között szemére vetette Illyésnek, hogy az ő forradalmának egyik változata az 1918–19-es forradalom. Ha Illyés kitart emellett, akkor minden eszközzel harcolnak ellene. Ezt a választ átvette az *Egyedül Vagyunk* is. *Illyés Gyula a Tüzes trónon* címmel ismertette az *Új Magyarország* válaszát és néhány megjegyzést fűzött a cikkhez. „A magunk részéről csak annyit teszünk a vitához ... hogy először mondják meg nyíltan: Mi a véleményük a Magyarországon levő, közel egymillió zsidóságról, a zsidókérdésről? ... Mi a véleményük a zsidó íróknak a kommunizmusban játszott szerepéről? Erre válaszoljanak!”⁷⁴ Illyés válaszolt. Az üldözött írók, akik már szinte mindenhol kiszorultak, a *Magyar Csillag* hasábjain mindig otthonra találtak.

A *Magyar Csillag* hasábjain látott napvilágot Darvas Szilárd *Két keresztény beszélget* című verse. Az *Egyedül Vagyunk* vezércikket írt ellene. Közölte és elemezte a félreérthetetlen sorokat. Végül ügyérsi eljárást követelt a lap és a vers szerzője ellen.

Sorolhatnám a példákat, de ezek világosak és egy kis utánjárással elérhetők. Inkább a kritikai ellenállás egy sajátos formájára utalok. Ezt Rónay György írásában találtam meg. *Rónay Bernanos Egy falusi plébános naplója* című regényéről készített kritikát. Ebben írta: „Nálunk még ma is sok tévhit él a katolikus irodalomról, s ott is, ahol éppen küzdeni kellene e tévhitek ellen. Bernanos megtaníthat rá, hogy a katolikus irodalomnak sem művészetben, sem »világnézetben« nem szabad megalkudnia, és legfőbb kötelessége a könyörtelen őszinteség ... A katolikus irodalmat nem lehet eladni semmiféle programnak és politikának, mert a katolicizmusnak csak egy politikája lehet: az evangéliumé. Az pedig nem gyűlöletre tanít, hanem szeretetre.”⁷⁵

„... K I N E F O S S Z Á K
A L E G S Z E G É N Y E B B E K E T”

A népi írók, az urbánusok, a polgárok, a konzervatívok, de minden író tudomásul vette a történelmi tényt: Magyarországon a dolgozókat nem lehet kihagyni a számításból, nem lehet kihagyni az irodalomból. A *Magyar Csillag* hasábjain ezt nevek, alkotások bizonyítják és a közös nyilatkozat.

Mindenki helyett vagy nevében *Veres Péter* szavait idézem: „Az írók közt talán most már béke lesz ... Persze nem lesz valami szent és örök béke az írók között sem, csak talán annyit remélhetünk, hogy a legjobbak, akik még bírnak parancsolni indulataiknak, megértik az idők szavát és nem kapkodnak és hadakoznak egymás közt feleslegesen.” ... „Nem szabad többé eszközül adni magunkat semmiféle politikai vagy sajtóösszeesküvésnek, amely a mában már a jövő szabadságát fojtogatja ... minden réteg életérdekei fontosak, de nekünk arra kell vigyázni, hogy a mi szavainkkal, a mi eszméinkkel és a mi becsületünkkel ki ne fosszák a legszegényebbeket, az igazi sokaságot, a munkásokat és a parasztokat, azokat, akiknek nincsenek intézményeik és nincsenek szószólóik, rajtunk, ún. népi írókon kívül ... Mi írók vagyunk, nekünk nem kell a hatalom: nekünk az igazság kell. A történelmet nem mi hozzuk, a történelem ránk görög, mint a lavina, de akármi lesz is, ha csak egyetlen egy megmarad is közülünk, annak az a kötelessége, hogy a legalulmaradtakért, a munkásokért, a parasztokért, cselédekért, napszámosokért szót emeljen ... S most már félni nincs okunk. Sajtóösszeesküvés, politikai elhallgattatás már nem árthat nekünk. Már benne vagyunk a magyarság történelmében, nemcsak a könyveinkkel, hanem a magatartásunkkal is. Már nemcsak leszünk, hanem vagyunk is.”⁷⁶

A LEGUTOLSÓ SZÁM

Az egymást emésztő viták helyett a *Magyar Csillag* hasábjain is és a könyvkiadásban is a művek bizonyítottak. És lassan-lassan a *Magyar Csillag* számai belenőttek Illyés Gyula életművébe. A negyvennyolc szám alkotás lett, amely tovább nőtt volna, de az 1944. március 19-i német megszállás után a *Magyar Csillagot* is megfojtották.

Az irodalomtörténész számára nélkülözhetetlenné vált *Nyugat-repertórium*-ban ez olvasható: „Így az 1941. év három száma után az 1942. év 14 számot, az 1943. év 24 számot eredményezett; a megszűnés pedig az 1944. évi 7-ik számmal következett be, amikor a németek 1944. évi magyarországi bevonulása megjelenésének véget vetett.”⁷⁷

Az idézet tartalma jogilag megfelel a valóságnak, de ténylegesen nem! A valóságban van még egy *Magyar Csillag* szám, a nyolcadik, az 1944. április 15-i szám. Hogy lehetséges ez?

A szám története kapcsolódik a *Magyar Csillag* megszűnésének történetéhez, amelyet Illyés Gyula meg is írt, helyesbitendő a Gellért Oszkár könyvében⁷⁸ található félreértéseket, téves szándékmagyarázatokat. Anélkül, hogy a vita részleteit elmondanám, a megértésért kénytelen vagyok az akkori eseményeket feleleveníteni: A németek bevonulásakor Illyés Gyula vidékre menekült, mert neve ott szerepelt a letartóztatandók listáján. Március 23—24-e körül jelent meg ismét a városban, hogy tárgyaljanak a folyóirat sorsáról. A szerkesztőségi megbeszélés a Parlament kávéházban zajlott le. Illyés a lap életben tartása mellett foglalt állást. Aztán újra vidékre szökött, mert a szerkesztőségben, lakásán és munkahelyén is egy csendőrtiszt kereste. Ezzel az ő ténykedése be is fejeződött, mert a folyóiratot betiltották. Ekkor azonban már elkészült az április elsejei szám és meg is jelent. A szerkesztőség Pesten maradt tagjai — az ostrom alatt elhunyt Örley István — meg Keresztury Dezső megfogadták Illyés tanácsát. Elkészí-

tették, nyomdába adták az április 15-i szám anyagát is. A nyomda kiszedte, tördelte a lapot. A hatóságok azonban lefoglalták az ívben levő folyóiratot. Ez már nem látta meg a napvilágot. Véletlenül sikerült megmentenie egy példányt Vas Istvánnak, és valószínű még Illés Endrének is van egy példánya belőle. A Vas István tulajdonában levő példány alapján közlöm — nem az utolsó —, hanem a legutolsó kiszedett *Magyar Csillag* első, címlapját:

Magyar Csillag

IV. évfolyam 8. szám

1944. április 15.

Szerkeszti: Örley István Társszerkesztő: Schöpflin Aladár
Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Illyés Gyula

Tartalom:

Rónay György: Dsida Jenő (tanulmány)	441 old.
Kálnoky László: Július (vers)	444 „
Örley István: Betegség (elbeszélés)	446 „
Ottlik Géza: Hajnali háztetők (kisregény, harmadik, befejező rész)	460 „
I. Gyarmathy Erzsébet: Csitítgatom; Kék téli erdő (versek)	470 „
Kolozsvári-Grandpierre Emil: Lelkifinomságok (elbeszélés)	473 „
Mélius József: Az éj és a szerelmesek (vers)	482 „
Figyelő: Makay Gusztáv: Két pesti regény (Gedényi Mihály, „Pesti ének”, Keresztes kiadás, és Staud Géza, „Pestről Budára”, Béta kiadás)	484 „
Ortutay Gyula: Mágia (Fónagy Iván, „A titkos tudományok története”, Bibliotheka)	485 „
Rónay György: „Az Úr vadászata” (Rába György versei, Hungária)	486 „
Thurzó Gábor: SZÍNHÁZ — „Hontalan nép” (Arnold Schwengeler darabja)	487 „

Az ismertetett tartalom írásai többségükben megjelentek gyűjteményes kiadásban vagy átdolgozva önállóan. (Örley István személye és novellája lappangott ismeretlenül a legutolsó időkig, elfeledve, ismeretlenül, de e nemzedék egyik legtöbb ígérő tagját végre felfedezte a magyar könyvkiadás. 1968-ban jelent meg postumus válogatott kötete, *A Flocsek bukása* címmel.) Mégsem tartom feleslegesnek felhívni rá a figyelmet, mert ez a szám is hozzátartozik a *Magyar Csillag*hoz, és a *Nyugathoz*. Az utolsó példány fotómásolatát már az érdeklődők kézbe vehetik az Országos Széchényi Könyvtárban.

Jegyzetek

1. Gellért Oszkár: *Kortársaim*. 225. l.
2. Komlós Aladár: *Schöpflin Aladár. Schöpflin Aladár: Válogatott tanulmányok*. Bp., 1967. 5. l.
3. Gogolak Lajos: *Az irodalmi folyóirat problémája*. = *Magyar Nemzet*, 1941. szept. 28. 4. l.
4. *Magyarság*, 1941. okt. 1.
5. *Nemzeti Újság*, 1941. szept. 28.
6. Illyés Gyula: *Előszó Örley István: A Flocsek bukása c. kötethez*. Bp. 1968. 7. l.
7. Illyés Gyula: *Első állomás*. = *Magyar Csillag* (továbbiakban: M. Cs.) 1942. nov. 15. 314. l.
8. *Magyar Kultúra*, 1941. okt. 5. 109. l.
9. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. M. Cs. 1941. nov. 1. 97. l.
10. Illyés Gyula szóbeli közlése. 1969 március.
11. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*, i. h.

12. Illyés Gyula szóbeli közlése. 1969 március.
13. Gombos Gyula: *Babits Mihály és a Nyugat*. = *Magyar Élet*, 1941 okt.
14. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*, i. h.
15. Illyés Gyula szóbeli közlése. 1969. március.
16. Illés Endre szóbeli közlése. 1968. május.
17. *Magyar Élet*, i. h.
18. Illyés Gyula: 1943. = M. Cs. 1943. jan. 1. 2. l.
19. Illés Endre: *Személyeskedők és pökhendiek*. = M. Cs. 1942. márc. 1. 170. l.
20. *Add a kezed könnyezve kérem Bruderleben*. = *Magyarság*, 1941. okt. 3. 4. l.
21. Illyés Gyula: 1943. i. h.
22. Illyés Gyula: uo.
23. Gombos Gyula. i. h.
24. Illyés Gyula: *Első állomás*. = M. Cs. 1942. nov. 15. 309. l.
25. Gellért Öszkár. i. m.
26. *Ami egy nyilatkozatból kimaradt*. = *Egyedül Vagyunk*. 1943. máj. 21. 1. l.
27. *Együttes vallomás*. = M. Cs. 1943. máj. 15. 1. l.
28. *Egyedül Vagyunk*, i. h.
29. Déry Tibor: *Itélet nincs*. = *Kortárs*, 1968. aug. 19. l.
30. Kállay Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom, 1936—1945*. Bp. 1965. Kossuth, Kiadó. 133. l.
31. Illyés Gyula: *Első állomás*, i. h.
32. Kunszery Gyula: *Szerb Antal Irodalomtörténete egek harmincadján*. = *Irodalomtörténet* 1970. 1. sz.
33. Markovits Györgyi—Tóbiás Áron: *A cenzúra árnyékában*. Bp. 1966. 795. l.
34. Nagy Lajos: *Élünk és örülünk*. = *A cenzúra árnyékában*. 789. l.
35. Illyés Gyula: *Első állomás*, i. h.
36. Illyés Gyula: M. Cs. 1941. nov. 1. i. h.
37. Illyés Gyula szóbeli közlése. 1969. március.
38. Németh László: *Fantomok ellen*. = M. Cs. 1942. ápr. 1. 215. l.
39. Illyés Gyula: *Első állomás*, i. h.
40. Keresztury Dezső szóbeli közlése. 1968 február.
41. Rónay László: *Az Ezüstkor nemzedéke*. Bp. 1967. 165. l.
42. Rónay György szóbeli közlése. 1968 febr.
43. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*, i. h.
44. Németh László, i. h.
45. Schöppflin Aladár: *A magyar kritika*. — *Válogatott tanulmányok*. Bp. 1967. 106—107. l.
46. Schöppflin Aladár: i. m. 111—112. l.
47. Schöppflin Aladár: *Az irodalom és a konzulok*, i. m. 165. l.
48. Schöppflin Aladár, i. m. 166., 169. l.
49. Illés Endre: *Személyeskedők és pökhendiek*. = M. Cs. 1942. márc. 1.
50. Szabó Zoltán: *A sajtó meg a könyv*. = M. Cs. 1942. júl. 1. 28—29. l.
51. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. = M. Cs. 1943. jún. 15. 749. l.
52. Rédey Tivadar: *Schöppflin szerepe irodalmi kritikánkban*. = M. Cs. 1942. nov. 1. 257. l.
53. *A magyar irodalom története 1905-től napjainkig*. 3. köt. Bp. 1967. 49. l.
54. Keresztury Dezső: *Schöppflin Aladár*. = *Kortárs*. 1970. 2. sz.
55. Rédey Tivadar: *Schöppflin szerepe* ... i. h.
56. Örley István: *A Flocsek bukása*. Válogatott írások. Vál., szerk. és az utószót írta Pergei Ferenc. Az előszót írta Illyés Gyula. Bp., 1968. 411. l.
57. Illés Endre: *Szerkesztő és regényhős*. = *Kortárs*, 1963. 8. sz.
58. Bóka László: Örley István. Válogatott tanulmányok. Bp., 1966. 1008. l.
59. Cs. Szabó László: *Két part*. Bp. 1949. 283. l.
60. Illyés Gyula: *Előszó A Flocsek bukása című kötethez*, i. h.
61. Örkény István: *A Flocsek bukása*. = *Népszabadság*. 1968. jún. 16.
62. Schöppflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. 101. l.
63. Halász Gábor: *Beköszöntő egy új rovathoz*. = M. Cs. 1941. okt. 1. 45—48. l.
64. Keresztury Dezső: *Színkritikus a színkritikáról*. = M. Cs. 1941. nov. 1. 108. l.
65. Illés László: *A magyar antifasiszta irodalomról*. = *Kortárs*. 1965. 1. sz.
66. Radnóti Miklós: *Második ecloga*. — Radnóti Miklós Összes versei és műfordításai. Bp. 1966. 165. l.
67. Németh László: *Móricz Zsigmond s a betyárok*. = M. Cs. 1942. aug. 1. 99. l.

68. József Attila: *Hazám*.
69. Szabó Zoltán: *A könyvek külpolitikája*. = *Új Magyarország*, 1945. szept. 8.
70. Keresztury Dezső szóbeli közlése. 1969.
71. Szabó Zoltán: *Az első háborús remekmű*. = *M. Cs.* 1943. aug. 15. 186. l.
72. Szabó Zoltán: i. h.
73. Sőtér István: *Eric Knight: This above all*. = *M. Cs.* 1943. aug. 1. 180. l.
74. Illyés Gyula a tüzes trónon. = *Egyedül Vagyunk*. 1943. ápr. 9.
75. Rónay György: *Bernanos: Egy falusi plébános naplója*. = *M. Cs.* 1943. júl. 1. 51. l.
76. Veres Péter: *Béke és szolgálat*. = *M. Cs.* 1942. ápr. 1. sz. 95. és 98. l.
77. *Nyugat Repertórium*. Összeáll.: Galambos Ferenc. Bp. 1959. 67. l.
78. Gellért Oszkár: i. m.

Magyar Csillag, 1941—1944

F. PERGEL

C'est le 1er octobre 1941 que commence à paraître la revue Magyar Csillag appelée à remplacer l'excellent organe littéraire Nyugat qui vient de cesser de paraître. La nouvelle revue — en français «Étoile hongroise» — n'aura qu'une vie assez courte, l'envahissement de la Hongrie par les troupes allemandes, au mois de mars 1944, devant mettre fin à toute manifestation libre. L'activité des organes des gauches en fut une.

La présente étude, qui fait partie de la thèse mise au point par l'auteur en 1970, cherche à donner réponse aux questions suivantes : comment le rédacteur en chef Gyula Illyés, le corédacteur Aladár Schöpflin, le secrétaire de la rédaction István Örley et enfin le rédacteur et collaborateur Dezső Keresztury, auteurs éminents, ont-ils parvenu à créer, à l'aide de cette revue, une «république littéraire hongroise», et comment Gyula Illyés a-t-il réussi à réaliser son programme qui fut en même temps celui du «parlement libre de l'esprit hongrois».

Sur la base des analyses critiques qui ont paru dans Magyar Csillag, l'article présent permet au lecteur de se rendre compte du niveau élevé et de la valeur de la critique littéraire hongroise durant la guerre. Ces critiques peuvent toujours servir de modèle.

Sous prétexte de comptes rendus critiques, les auteurs de ceux-ci facilitaient au public hongrois à connaître des livres d'auteurs étrangers qui prirent position contre la guerre, et à faire sienne l'attitude condamnant et le fascisme et la guerre. C'est ainsi qu'a vu le jour, de la plume de Zoltán Szabó, la critique de «Pilote de guerre» de Saint-Exupéry, l'analyse de l'ouvrage d'Eric Knight, «This above all» par István Sőtér, etc. Il est aujourd'hui hors de doute et prouvé par des données statistiques que les plus importants actes littéraires pendant la guerre avaient la tendance de renouveler la littérature hongroise, la traduction en langue hongroise d'ouvrages étrangers, et la publication d'analyses critiques de ces traductions. Car, au temps où les soldats de Hitler étaient en train de brûler les chefs d'œuvre littéraires dans l'Europe entière, de Moscou jusqu'à Marseille, et où l'opinion publique européenne semble persuadée que l'influence néfaste de Göbbels prévaut en Honrie, la parution d'analyses critiques de livres russes, anglais et français, traduits en hongois, fait preuve de la présence dans ce pays de l'esprit du progrès. Les écrivains et poètes hongrois déployaient une activité remarquable sous l'influence de cet esprit, et rendaient témoignage de leur fidélité à la patrie et à la cause du progrès et de la liberté.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Jóború Magda
Készült: 600 pld-ban, 27,25 ív terjedelemben
71.6100 Egyetemi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 81,— Ft